HZ. MUHAMMED VE EVRENSEL MESAJI

PROF. DR. İBRAHİM SARIÇAM

HZ. MUHAMMED VE EVRENSEL MESAJI

PROF. DR. İBRAHİM SARICAM

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 581
İlmî Eserler / 92

Yayın Könetmen
Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA

Yazar
Prof. Dr. İbrahim SARIÇAM
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tashih
Altan ÇAP, Mehmet Ali SOY

Baskı Kontrol
H. Duran NAMLI

Baskı Takip
Uğur ALTUNTOP

Grafik Tasarım
TAVOOS

Dizgi
Recep KAYA, Mehmet KARADAŞ, Hasan EKİNCİ, Hüseyin DİL

Din İşleri Yüksek Kurulu kararı: 12.03.2002/34

11. Baskı

Baskı
Salmat Basım Yayın
(0.312) 341 10 24

2017-06-Y-0003-581
ISBN: 978-975-19-3393-5
Sertifika No: 12931

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0.312) 295 72 93-94 • Faks: (0.312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0.312) 295 71 53 - 295 71 56 • Faks: (0.312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

ÖN SÖZ

Bu çalışmayı kaleme almaktaki amacımız, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in hayatın gerçekleri içinde doğru bir şekilde tanıtılmasını ve anlaşılmasını sağlamak; onun evrensel niteliğe sahip olan faaliyetlerini, davranışlarını ortaya koymak ve belli başlı konulara yaklaşımını yansıtmaktır. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in doğru ve iyi anlaşılması ve tanıtılmasının önemi ortadadır. Çünkü onun hayatı, İslâmî hükümlerin ve değerlerin yaşantı haline dönüştüğü ve müşahhas hâle geldiği alandır. İyi tanınması doğru bir şekilde örnek alınmasına vesile olacağı gibi, yanlış tanınması ve anlaşılması ise, dinin tahrifine yol açabilecek ölçüde zararlı uygulamaların hayata geçirilmesine ve akımların doğmasına sebep olabilir. İslâm'ın hedefi Peygamber'in doğru anlaşılmasıyla ve doğru örnek alınmasıyla gerçekleşebilir. Ayrıca, Hz. Peygamber daima Kur'an-ı Kerim'in ruhuna uygun hareket ettiği için onun anlaşılması, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasına yardımcı olacaktır. İnsanlığın her zaman ve mekanda Hz. Peygamberin tebliğ ettiği İlâhî mesaja ve onun hayata geçirilmiş şekli olan örnek kişiliğine ve rehberliğine ihtiyacı bulunduğunu da burada belirtelim. Çünkü bu mesaj, insanların can, mal ve ırz güvenliğini korumak başta olmak üzere toplumun en önemli meselelerini kapsamaktadır.

Burada çalışmamızı hazırlarken başvurduğumuz kaynaklar ve takip ettiğimiz metot hakkında, ayrıntıya girmeksizin, ana hatlarıyla bilgi vermek istiyoruz. Kaynaklarımızın başında Kur'an-ı Kerim gelmektedir. Hz. Peygamber'in hayatı, Kur'ân-ı Kerim'den bağımsız düşünülemez. Onda Peygamberimiz dönemindeki savaşlar, antlaşmalar, Yahudilerle, Hristiyanlarla, münâfıklarla ve bedevîlerle ilişkiler, hicret, Hz. Peygamber'in hayatı ve eşleri, beşerî ve rûhî yönü, peygamberliği, yetki ve sorumlulukları, kendisine yönelik uyarılar, teselliler vb. konularda bol miktarda bilgiler yer almaktadır. O nedenle kaynaklarımızın başında Kur'an-ı Kerim'e yer verdik. Çünkü Vâkıdî ve İbn Hişâm gibi en eski siyer müellifleri bile bu hususu ihmal etmemişler, kitaplarında pek çok olayın ve özellikle gazvelerin Kur'an-ı Kerim'e yansıması konusuna özel bölümler ayırmışlardır. Biz de bir konuyu ele alırken Kur'an-ı Kerim'in o konuyla ilgili âyet veya sûrelerinden geniş ölçüde faydalandık. Çoğu zaman âyetlerin tam meâli yerine ifade ettiği anlamı vermeyi tercih ettik.

İkinci temel kaynağımız hadis külliyâtıdır. Bu kitaplarda Hz. Peygamber'in hayatının ve kişiliğinin tüm yönleriyle ilgili olan, hattâ siyer-meğâzî ve genel tarih kitaplarında bulunmayan bilgiler yer almaktadır. Hadisleri kullanırken de metnin tam çevirisi yerine çoğu defa ifade ettiği anlamı vermeyi tercih ettiğimizi burada belirtmek istiyoruz.

Kur'an-ı Kerim ve hadis kitaplarının dışında en eski siyer-meğâzî kitaplarıyla, genel tarih kitaplarının ilgili bölümleri başlıca kaynaklarımızı oluşturmaktadır.

Bu arada, en eski sîre müelliflerinden Mûsa b. Ukbe'nin eserinden istifade eden İbn Abdilber, İbn Seyyidinnâs ve aynı zamanda olayları mükemmel bir şekilde tasvir eden Makrîzî gibi muahhar müelliflerin siyerle ilgili kitaplarından istifade etmeyi de ihmal etmedik. Bu kaynaklar önemlidir. Çünkü Mûsa b. Ukbe'nin kitabı adı geçen müellifler tarafından kullanılmış, ancak daha sonra kaybolmuştur.

Ayrıca, klasik kaynaklarımızdaki bilgilerin günümüzle bağlantısını daha iyi kurabilmek amacıyla, Ali İzzetbegoviç ve Câbirî gibi yakın tarihimizin ünlü düşünürlerinin değerlendirmelerini de gözardı etmedik. Bu arada, son zamanlarda Hz. Peygamber'in hayatını veya hayatının ve şahsiyetinin çeşitli yönlerini ele alan kıymetli araştırmalar yapıldığını da belirtmek gerekir. Bu sahadaki kıymetli tebliğleri ihtiva eden Türkiye Diyanet Vakfı'nın düzenlediği Kutlu Doğum Sempozyumlarını ve Ebedî Risâlet Sempozyumu'nu burada örnek olarak hatırlatmak isteriz. Ayrıca Mevlânâ Şiblî ve Muhammed Hamidullah gibi ciddi araştırmacıların eserlerini ve bu arada farklı bakış açılarını yansıtmak amacıyla Hz. Muhammed (s.a.s.) hakkında Batı literatüründe yer alan araştırmaları ihmal etmedik. Bu eserleri kullanırken gerekli gördüğümüz durumlarda okuyucuyu aydınlatmak amacıyla atıfta bulunduğumuz araştırmalar hakkındaki kanaatimizi dipnotlarda kısaca verdik. Keza, özellikle bazı kısımları kaleme alırken, çağdaş yazarların konumuzla ilgili görüşlerini de dikkate aldık. Çalışmamızı bir tartışmalar dizisi haline getirmek istemedik. O nedenle çağdaş siyer yazarlarının eserlerinde gördüğümüz ve bizce hatalı olan hususlara cevap yetiştirmek gibi bir hedefimiz olmamıştır.

Kaynaklarımız hakkında bu kısa bilgiyi verdikten sonra çalışmada takip ettiğimiz metotla ilgili olarak da bazı açıklamalarda bulunmak istiyoruz. Hedefimiz Hz. Peygamber'in hayatını, faaliyetlerini ve örnek alınması gereken kişiliğini ortaya koymaktır. Ancak, Kur'an-ı Kerim, hadis kitapları ve İslâm tarihinin ilk kaynaklarındaki gerçek peygamber tasviri ile, tarihin seyri içinde, zamanla halkın muhayyilesini besleyen, özellikle bazı edebî eserlerdeki peygamber anlayışı arasında ciddî farklar bulunduğu bir hakikattir. İkinci grupta yer alan mesela Ahmed Mürşid Efendi'nin (ö. 1761) *Ahmediyye* adlı eseri ve Muhammed Bîcan'ın *Muhammediyye* gibi bazı kitapların, halktaki peygamber sevgisini geliştirmeye yönelik olumlu katkısından bahsedilebilir. Ancak, adı geçen eserlerde olduğu gibi, bu tür kitaplarda, uydurma hadis mecmualarında bile bulunmayan ve Hz. Peygamber'in sahih sünnetiyle tamamen çelişen rivayetler de yer almaktadır. Uydurma rivayetlerin ya da zaman içerisinde yaşayan kültürün bir parçası haline dönüşen edebî tasvirlerin, gerçek hayatın ve örnek alınabilecek davranışların yerini almaması gerektiği açıktır. Bu tür rivayetlerin zaman zaman ana kaynaklarda da yer aldığını belirtmek gerekir.

Kaynaklarda zaman zaman Hz. Peygamber'e beşer üstü vasıflar yükleyen, onun şahsını ve hayatını insanüstü özelliklerle süslemeye çalışan rivayetler yer almaktadır. Oysa bu rivayetler Peygamber'i tanıma bakımından elverişli olmadığı gibi, hem tarihî gerçeklere uygunluk ve hem de rivayet kritiği açısından doğru değildir. Araştırmamızda, ciddî bulmadığımız bu tür rivayetlere yer vermemeye çalıştık. Kur'an-ı Kerim'i, Hz. Peygamber'in hayatını ve ahlâkî kişiliğini bir

bütünlük içerisinde dikkate alarak bunlara ters düşen rivayetleri kullanmadık. Hurafeden ve efsaneden arınmış duru bir metin hazırlamaya gayret ettik.

Olayları doğru bir şekilde tespit etmeye çalıştık. Her şeyden önce çalışmamızı, genel kabul gören, doğru ve sağlam kabul ettiğimiz rivayetleri esas alarak hazırladık. Okuyucunun kaynağa müracaatını kolaylaştırmak amacıyla konuyla ilgili bilgileri aldığımız yerleri dipnotta verdik. Dipnotlarda çok sayıda, bazen yirmi veya otuz kadar kaynağı kaydetmek mümkün olmakla beraber, çalışmamızı bir dipnot yığını hâline getirmemek için, konu hakkında geniş ve doyurucu bilgi veren en eski iki veya üç temel kaynağın, şayet varsa bir veya iki araştırmanın adını kaydetmekle yetindik. Bununla birlikte, faydalandığımız kaynakların tümünü Bibliyografya'da vermeyi ihmal etmedik. Eğer ele aldığımız olayla ilgili ikinci derecede sağlam olabileceğine ihtimal verdiğimiz bilgiler varsa, bunları gerekli gördüğümüz durumlarda dipnotta kaynağını göstermek suretiyle metinde kaydettik.

Yine gerekli gördüğümüz yerlerde rivayetler ve olaylar üzerinde yapmış olduğumuz tahlilleri kaydetmenin kitabın hacmini artıracağını ve okuyucuyu yoracağını düşünerek, tercih ettiğimiz bilgileri vermekle yetindik. Bir başka ifade ile, akademik tartışmalardan genellikle uzak durduk ve ihtilaflı konulardaki görüşleri kaydetmedik. Şayet tartışmalara yer vermiş olsaydık metni iki kat genişletmiş olurduk. Bununla birlikte, akademik zihniyetten uzaklaşmamaya çalıştık.

Çalışmamızda her olayı günümüze taşıma gayreti içinde bulunmadık; aslında buna imkan da yoktur. Ancak aktüel hâle getirilmeye müsait olanları güncelleştirdik. Temel hareket noktamız bu olmakla birlikte, faaliyetler bir bütün olarak verilmediği takdirde pek çok meselenin kapalı kalabileceği düşüncesinden hareketle Hz. Peygamber'in hayatının ve faaliyetlerinin bütününü vermeye çalıştık. O nedenle Hz. Peygamber'in, dönemin şartları içinde cereyan eden ve tarihsel nitelik taşıyan faaliyetlerini de ortaya koymaya çalıştık. Nitekim kimi zaman, tarihsel bir olgu olan bir savaşta bile tarihin her döneminde karşılaşılabilecek unsurlar bulunabilmekte ve o olayı yorumlamak suretiyle evrensel ilkeler çıkarmak mümkün olabilmektedir. Ayrıca okuyucu o savaşla ilgili bilgileri okurken kendisini Hz. Peygamber'e yakın hissedebilmektedir.

Kitapta "Doğal Olaylar ve Afetler", "Hurâfeler ve Bâtıl İnanışlar" gibi çoğu başlıklar günümüz şartları dikkate alınarak atılmış, malzeme yeni bir tarzda tasnif edilerek yorumlu bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır. Okuyucuya ayrıca çağımızda olumlu ve olumsuz olarak gelişen değerlerin Hz. Peygamber'in sahip olduğu ve uygulama alanına koyduğu değerlerle mukayesesini yapma imkanı verilmiştir. Metin içinde Hz. Peygamber'in uygulama alanına koyduğu değerlerin günümüz değerleriyle mukayesesine her zaman teşebbüs etmedik. Mukayesenin okuyucu tarafından tabîî bir şekilde yapılmasının daha uygun olacağını düşünerek, uygulamaları ve değerleri ortaya koymakla yetindik.

Önemle üzerinde durmaya çalıştığımız bir başka husus da, Hz. Peygamber'in savaşlar dışındaki faaliyetlerine, malzemenin elverdiği ölçüde gerekli yeri ayırmak olmuştur. Hz. Peygamber'in hayatının ve faaliyetlerinin ele alındığı bir eserde, onun savaşlar dışındaki faaliyetlerine gerekli yer ayrılmalıdır. Bir başka

deyişle Hz. Peygamber, sadece veya ağırlıklı olarak yaptığı savaşlarla tanıtılmamalıdır. Aksi takdirde, okuyucuda, Hz. Muhammed (s.a.s.) hakkında, sanki "yalnızca beş-altı defa savaş yapmak üzere gönderilmiş" şeklinde yanlış bir Peygamber imajı hâsıl olmaktadır. Oysa bizim ulaştığımız sonuca göre, kaba bir hesapla, Hudeybiye seferi ve Veda Haccı hariç, Hz. Peygamber'in gazvelerde geçirdiği zamanın toplamı -yolda geçen zamanlar dahil- ancak bir yıldan biraz fazla (1.3 yıl) bir süreyi kapsar. Ayrıca çarpışma meydana gelen gazvelerin, yani savaşların sayısı da bütün gazvelerin toplamının üçte birini geçmez. O takdirde bu oranın daha düşük, diğer bir deyişle Hz. Peygamber'in hayatında savaşların yerinin daha da az yer tuttuğu görülecektir. Savaş meydana gelen gazvelerde geçen süre, yirmi üç yıllık peygamberlik süresinin yüzde ikisi, tüm Medine döneminin ise yüzde dördü civarındadır. Bununla birlikte bu gazvelerde de onun hayatının sadece savaştan ibaret olmadığını, bu sıkıntılı devrelerde belki çok önemli davranış modellerinin görülmesinin mümkün olabildiğini de belirtmek gerekir.

O halde, gazveler dışında kalan zamanlarda Peygamberimiz nelerle meşgul olmuştur? Onun savaşlar dışındaki faaliyetleri, âdil, barışçı, çevreci vs. kimliği ile de tanıtılması gerekir. İşte, malzemelerde hiçbir abartma ve zorlamaya gitmeksizin onun gazveler dışındaki faaliyetlerine, hak ettiği yeri bu eserde ayırmaya çalıştık. Bunu ilk olarak kendimiz yaptığımız iddiasında da değiliz. Araştırmalar bir yana, en eski müelliflerimizden İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in hicretten sonraki ilk faaliyetlerini verdikten sonra ve gazvelere geçmeden önce, onun İslâm'a davet amacıyla gönderdiği elçiler ve mektuplarla, Medine'ye gelen heyetler hakkında geniş bilgiler vermektedir. Adı geçen müellifin bu iki konuda verdiği bilgiler, eserinde geniş yer tutmaktadır. Aynı durumu muahhar kaynaklarımızdan Şâmî'nin eserinde de görmek mümkündür. Biz de bunun önemini dikkate alarak Hz. Peygamber'in Mekke dönemindeki daveti ve onun bütün hayatını içeren davetçi kişiliği hakkında verdiğimiz bilgiler dışında, Medine döneminde "İslâm'ı tanıtma ve yayma faaliyetleri"ne ayrı bir bölüm ayırdık; mektupları ve heyetlerle olan ilişkileri bu bahiste değerlendirdik.

Kitabımızı klasik tarzda "Hayatı", "Kişiliği" gibi iki veya üç temel bölüme ayırma yerine, birbiriyle bağlantılı konuları ardarda sıralayarak ana başlıklar altında hazırladık. Hicret'e kadarki kısmı kronolojik olarak vermek daha uygun olduğundan o dönem için bu metodu uyguladık. Fakat Medine dönemini ele alırken konuları sistematik bir şekilde sunduk. Kendi içinde kronolojik olarak işlemeye müsait olan "Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Müşrikler" ve "Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Hristiyanlar" gibi bölümleri de o şekilde yazdık. Bunun yanında bölümler arasındaki bağı korumaya ve birinden diğerine yumuşak geçiş yapmaya özen gösterdik. Duru, anlaşılır ve akıcı bir üslup kullanmaya ve genel kabul gören yazım kurallarına uymaya çalıştık.

Coğrafya, tarihe yardımcı bilim dallarından birisidir; hatta bazı araştırmacılar coğrafyaya dayanmayan tarih bilgisinin romandan ibaret olduğunu söylerler. Hz. Peygamber'in hayatının, hatta Kur'an ve sünnetin iyi anlaşılabilmesi için de, onun yaşadığı ve faaliyetlerini gerçekleştirdiği mekanların iyi bilinmesi gerekmektedir. Sözgelimi Kur'an'da "Peygamber'in hanımlarından bir şey

istediğiniz zaman perde arkasından isteyin” buyrulmaktadır. Burada perdeden maksat Hz. Peygamber’in hanımlarının odalarının kapısına, kapı yerine asılan perdedir. Çünkü bu odaların ahşap kapısı yoktu ve kapı açıklığı kilim veya kumaş perde ile kapatılıyordu. İşte âyette, Hz. Peygamber’in hanımlarından bir şey istenirken, tek odadan ibaret olan bu özel hayat alanının kapısına asılmış olan perdenin açılmaması emredilmektedir. Yoksa hanımların veya Hz. Peygamber’in eşlerinin arada bir perde bulunmadan kimseyle muhatap olamayacağı şeklinde bir anlam bulunmamaktadır. O nedenle Hz. Peygamber’in yaşadığı ortamın yapısının bilinmesi önemlidir. Çalışmamızda imkanlar ölçüsünde görsel malzeme kullanmaya çalıştık; konuların daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla mekanları tanıtıcı resim, harita ve şekillere yer verdik. Haritaların büyük kısmını Hüseyin Mu’nis’in *Atlasu Târîhi’l-İslâm* adlı eserinden işleyerek hazırladık. Harita ve resimlerin listesini ve kaynaklarını “İçindekiler” bölümünden sonra verdik.

Çalışmamızı temel kaynaklarda Hz. Muhammed (s.a.s.)’in faaliyetlerini, sözlerini ve davranışlarını izlemek suretiyle kaleme aldık. Başlıkları tespit ederken ve olayları işlerken onu merkez aldık ve onun davranışlarını yansıtan malzemeyi değerlendirmeye çalıştık. Hedefimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)’in tarihî kişiliğini, bu kişilik çerçevesinde gerçekleştirdiği faaliyetleri ve örnek davranışlarını bugünkü kuşağa en doğru bir şekilde aktarmaya gayret göstermek ve onun şahsında İslâm’ı anlatmaya çalışmaktır. Bununla birlikte, herşeyi eksiksiz bir şekilde ortaya koyduğumuz iddiasında bulunmadığımızı da burada ifade etmek istiyoruz. Ülkemizde Hz. Peygamber’le ilgili olarak yapılan çalışmalara mütevazi bir katkıda bulunabilirsek kendimizi mutlu hissedeceğiz. Çalışmalarım esnasında katkıda bulunan hocalarıma, meslektaşlarıma; kutsal topraklardaki incelemelerim esnasında Mekke ve çevresinde yer alan bazı tarihî mekanları görüntülememe yardımcı olan Dr. Necati Öztürk’e ve diğer dostlara teşekkürü borç bilirim.

Prof. Dr. İbrahim Sarıçam
Ankara - 2002

GİRİŞ

HZ. MUHAMMED'İN PEYGAMBER OLARAK GÖNDERİLDİĞİ ORTAM

Hz. Peygamber'in hayatı, kişiliği ve faaliyetleri ile ilgili bölümlere geçmeden önce, onun içinde doğduğu, yetiştiği, kendisine peygamberlik görevinin verildiği ve İslâm'ı tebliğ ettiği ortamın coğrafî, etnik, sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî yapısının ortaya konulması gerekir. Bu bölüm kaleme alınırken onun peygamberlik dönemindeki faaliyetlerinin daha iyi tanınmasına, anlaşılmasına ve temellendirilmesine yardımcı olmak amaçlanmıştır. Meselâ Arap Yarımadası'ndaki siyasî durum ele alınırken Hz. Peygamber'in faaliyet gösterdiği ve ilişki kurduğu bölgelerdeki siyasî yapının tespitine çalışılmıştır.

1. Coğrafî Durum

Arap Yarımadası, özellikle Hicaz bölgesi, Hz. Peygamber'in doğduğu, yaşadığı ve vefat ettiği yer olması dolayısıyla İslâm tarihi açısından çok önemlidir. Arap Yarımadası, Asya, Afrika ve Avrupa'nın kesiştiği önemli bir noktada bulunur. Doğuda Basra ve Umman körfezleri, güneyde Hint Okyanusu ve batıda Kızıldeniz ile çevrilidir. Güneyde Bâbü'l-Mendeb Boğazı ile Afrika'dan ayrılırken, kuzeyde Süveyş Kanalı ile bu kıtaya birleşir.

Arap Yarımadası'nın batı kesiminde, Kızıldeniz kıyısında genişliği yer yer 80-100 kilometreyi bulan dar bir kıyı ovası olan Tihâme yer alır. Tihâme'nin doğusunda Hicaz bulunur. Hicaz, Şam'dan Necran'a kadar uzanan dağları yer yer kesen vadilerden meydana gelir. Bölge, batısında yer alan Tihâme ile doğusundaki Necid'i birbirinden ayırdığı için Hicaz adını almıştır. Fakat genelde Hicaz denilince, Tihâme'yi de içine alan geniş bölge kastedilir. Mekke, Medine ve Taif, Hicaz'ın önemli şehirleridir. Hicaz'ın doğusunda ve Arap Yarımadası'nın orta kesiminde Necid platosu yer alır. Necid'in güneydoğu kesiminde Yemâme bulunur. Yemâme ile birlikte Bahreyn'e el- Arûd adı verilir. Necid platosu, kuzey, doğu ve güneyden çöllerle kuşatılmıştır. Hicaz'ın ve Arap Yarımadası'nın batı kesiminin güneyinde Yemen vardır. Yemen bölgesinin kuzey kısmında Necran, orta kısmında San'a ve güneyinde Taizz yaylaları meşhurdur. Yemen'in doğusunda, dağlık olan ve dağlık olduğu kadar da vadilerle yarılmış bölgeye Hadramut adı verilir. Hadramut'un ve hatta Arap Yarımadası'nın en doğu kısmında Umman yer alır. Umman'ın batısında ve kuzeybatısında Irak hudutlarına kadar uzanan bölgeye Bahreyn veya Hecer adı verilir. Yarımadanın kuzey kesiminde Nüfûd, güney kesiminde ise Rubu'l-Hâlî adı verilen çöller bulunur. Bu iki büyük çölü birbirine bağlayan dar bir şerit halinde Dehnâ Çölü vardır.

Arap Yarımadası'nın Asya kıtası ile birleşen kuzey kesiminde, sınır teşkil edecek coğrafî bir unsura rastlanmadığı için kuzey sınırı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Suriye ve Irak bölgelerini de Arap Yarımadası'ndan sayanlar vardır. Suriye ve Irak, coğrafî açıdan Arap Yarımadası'ndan sayılmasa bile, etnik açıdan sayılabilir. Çünkü İslâm'ın doğuşundan önce bu bölgelerde Araplar oturuyorlardı;

İslâm'ın doğduğu sıralarda da Suriye ve Irak'ta Araplar tarafından kurulmuş devletler bulunuyordu. Bölgede çeşitli Arap kabileleri yaşamaktaydı. İslâm öncesinde, Hz. Peygamber döneminde ve daha sonra dört halife devrinde Müslümanlarla bu bölgelerin halkı arasında sıkı ilişkiler bulunuyordu.

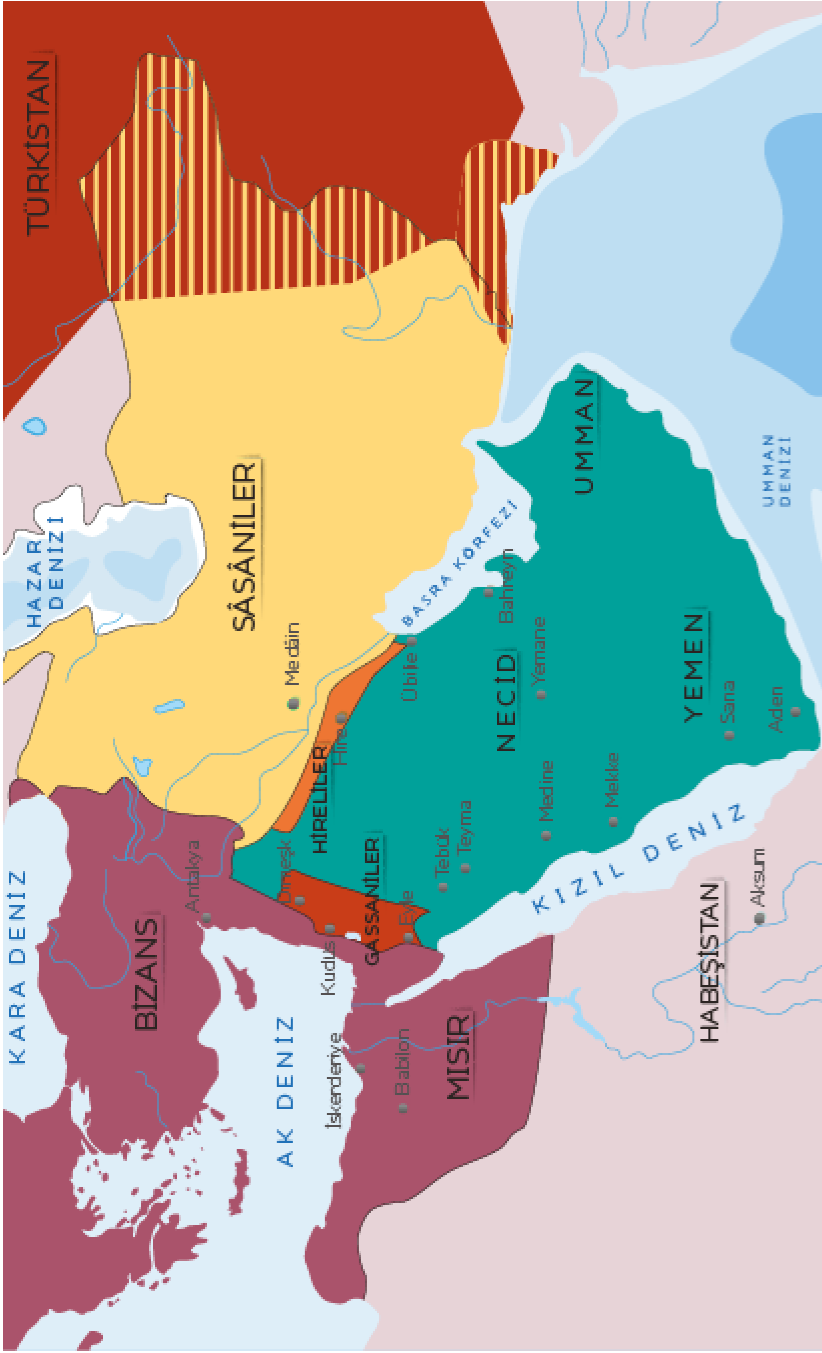
İslâm'ın doğuşuna yakın tarihlerde Arabistan'daki meşhur şehirler şunlardır: Mekke, Taif, Yesrib, Yenbû, Cüreş, San'a, Hicr, Hayber, Suhâr, Debâ, Dûmetülcendel, Fedek, Teymâ, Vâdi'l-Kurâ ve Maknâ...[1]

2. Siyasî Durum

İslâm'dan önce Arap Yarımadası'nda belli bir siyasî sistemin varlığı bilinmemektedir. Yarımadanın tamamını hakimiyeti altında tutan merkezî bir idare mevcut olmamıştır. Ancak yarımadanın kuzey doğusunda Hîreliler, kuzeybatısında Gassâniler, güneyde Yemen'de Sebe' ve Himyer krallıkları gibi devletler kurulmuştur. Diğer yerlerde kabileler müstakil bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Himyerîlerin son dönemlerinin Mekke ile yakın alakası bulunduğundan, kitabımızda Yemen'de kurulan krallıkları sonraya bırakmayı düşündük. O nedenle önce Kuzey Arabistan'da kurulan devletleri ele alacağız.

a) Kuzey Arabistan

Nabatîler: M. Ö. IV. yüzyıldan m. 106 yılına kadar Filistin'in güneyinde, Akabe Körfezi ile Lût Gölü arasındaki Edom bölgesinde Nabatî Krallığı hüküm sürmüştür. Krallığın merkezi önceleri, bugün bile harabeleri meşhur olan Petra şehriydi. Daha sonra Fırat nehri ile Kızıldeniz arasında geniş bir alana yayılan Nabatîler, Kuzey Hicaz'a bile hakim olmuşlardır. Putperest olan Nabatîler, Roma İmparatorluğu ile çöl arasında bir tampon görevi üstlenmişlerdir. Bu arada Arap Yarımadası'nın kuzeyi ile güneyi arasındaki kervan ticaretini ele geçirerek zenginleşmişlerdir. Roma İmparatorluğu ile Nabatîler arasında çeşitli siyasal ve ekonomik sebepler yüzünden M.S. I. yüzyılın ikinci yarısında anlaşmazlıklar çıkmış, sonunda İmparator Traianus (saltanatı: M.S. 98-117) 106 yılında Nabatî Krallığı'na son vermiştir. Bununla birlikte Romalılar, Akabe Körfezi'nin güneyine inememişlerdir. Bu nedenle Hicaz'ın kuzeyinde küçük bir Nabatî Devleti kalıntısı bir müddet daha devam etmiştir. Nabatî tüccarlardan Yesrib'e yerleşenler olmuştur. Hatta Hz. Peygamber devrinde Medine'de bir *Nabat Pazarı (Sûku'n-Nabat)* nın mevcut olduğu bilinmektedir.[2]

İslam'ın doğduğu sırada Arap Yarımadası ve çevresindeki devletler

Tedmürlüler: Ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinemeyen, ancak M.Ö. I. yüzyıldan itibaren mevcut olduğu anlaşılan Tedmür Krallığı özellikle Nabatî Krallığı'nın ortadan kalkmasıyla gelişmiştir. Krallığın merkezi olan Tedmür şehri, Şam'ın 260 km. kuzeydoğusunda ve Fırat nehrinin 140 km. batısında yer alır.

Tedmürlüler, zaman zaman Romalıların saldırılarına maruz kalmışlar, bazen de onlarla birleşerek Sâsânîlere saldırmışlardır. Son olarak Romalılar karşısında yenilgiye uğramışlardır. Roma İmparatoru Orelyan, 273 yılında şehre girerek yağma ettirmiş ve pek çok kişiyi öldürtmüştür. Tedmür, bu olaydan sonra bir daha toparlanamamış ve ülkede ticaret gerilemiştir. Bundan sonra şehirde Hristiyanlık yayılmaya başlamış, İslâm fetihlerine kadar üç yüz yıldan fazla Roma hakimiyetinde kalmıştır. İmparator Jüstinyen (saltanatı: 527-565), burayı Araplara karşı bir garnizon haline getirerek şehrin surlarını inşa ettirmiş ve bir de kilise yaptırmıştır. Tedmür 634 yılında İslâm komutanı Halid b. Velid'e teslim olmuştur.[3]

Gassânîler: Tedmür Krallığı'nın M.S. III. yüzyılın sonlarına doğru gücünü kaybettiği sıralarda Kuzey Arabistan'da iki devlet güçlenmeye başladı. Bunlar, Me'rib Barajı'nın yıkılması üzerine güneyden kuzeye göç eden Araplar tarafından kurulmuş olan Gassânîler ile Hîrelilerdir. Gassânîler, Roma İmparatorluğu'na bağlı olarak Suriye'de, Hîreliler de Sâsânîlere bağlı olarak Irak'ta hüküm sürmüşler ve İslâm'ın doğuşuna dek varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Aslen Kahtânîlere mensup olan ve 200-636 yılları arasında hüküm süren Gassânîler, III. yüzyılın başlarında Suriye taraflarına gelerek, Gassan suyu kenarına yerleştiler. Yerleştikleri yere nisbetle bunlara Gassânîler; reisleri Cefne'ye nisbetle de Cefneoğulları, Cefne ailesi (Âlu Cefne) denilir. Gassânîler bir müddet sonra bölgeye hakim oldular; Romalıların tesiri ile Hristiyanlığı kabul ettiler ve Bizans kültürünün etkisi altına girdiler. İslâm'ın doğuşuna kadar Bizans İmparatorluğu'nun uydusu olarak varlıklarını devam ettirdiler. Romalılar güney sınırlarını hem bedevî akınlarına, hem de Sâsânîlere karşı koruyabilmek için Gassânîleri desteklediler. Gassânîler Hîrelilerle sık sık savaştılar.

Suriye ve Filistin'in 613-614 yıllarında İran Şahı Hüsrev Perviz tarafından ele geçirilmesi ile birlikte Gassânîlerin çöktüğü ve gücünü kaybettiği görülmektedir. Bizanslıların 628'de İranlıları mağlup ederek Suriye ve çevresini geri almasından sonra Gassânîler güçsüz ve önemsiz bir duruma düştüler. Hz. Peygamber zamanında Gassânîlerin siyasî bir bütünlüğe sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in Gassânî emîrlerinden Hâris b. Ebû Şemir'e İslâm'a davet mektubu gönderdiği bilinmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber 8/629 yılında Hâris b. Umeyr'i adı tespit edilemeyen Busrâ emîrine elçi olarak göndermiş; Hâris, Gassanî emîrlerinden Şurahbil b. Amr tarafından Mûte'de öldürülünce Mûte Seferi'ni tertiplemiştir. Daha sonra da, Gassânîlerden gelebilecek saldırı tehdidine karşı Tebük Seferi düzenlenmiştir. Gassânîlerin son kralı Cebele b. Eyhem'dir. O, Yermük Savaşı'nda (15/636) İmparator Herakleios tarafından Bizans ordusu içinde yer alan on iki bin kişilik Hristiyan Arapların başına komutan tayin edilmiş ve Müslümanlara karşı savaşmıştır. Yermük Savaşı'nda Bizans ordusunun mağlup olması, Gassânîlerin de sonunu getirmiştir. Cebel b. Eyhem'in Yermük yenilgisi üzerine kabilesiyle birlikte kendi topraklarına çekilip Hristiyan olarak öldüğü söylendiği gibi; Müslüman olduğu ve Hz. Ömer'e gelerek İslâm'ı kabul ettiği; ancak bir müddet sonra irtidat ederek Bizans bölgesine gittiği de söylenmektedir.[4]

Hîreliler: Kûfe'nin yaklaşık beş kilometre güneyinde yer alan başkentleri Hîre'ye

nisbetle bunlara Hîreliler denildiği gibi, III. yüzyılda güneyden gelen Lahm kabilesine mensup oldukları için Lahmîler de denilmektedir. Sâsânîlerin uydusu olan Hîreliler, bu devleti göçebe Arapların saldırılarına karşı korurlar, Bizans'a tâbî bir krallık olan Gassânîlerle sık sık savaşırlardı. Hîrelilerin meşhur krallarından birisi olan Numan b. Münzir (saltanatı: 586-613) Sâsânî hükümdarı tarafından atıldığı hapishanede öldü. Hîre Krallığı bundan sonra doğrudan Sâsânîlerin merkezine bağlı bir valilik haline getirildi. Devlet başkanlığına Tağlib kabilesinden İyâs b. Kabîsa, onun yanına da murakıp olarak da İranlı bir memur tayin edildi. Bu duruma öfkelenen Bekir b. Vâil kabilesi ile, Sâsânîler ve müttefikleri olan Hîreliler arasında meşhur Zû-Kâr Savaşı meydana geldi. Bu savaşta Sâsânîler yenildiler. Bundan sonra Hîre yine Sâsânîlere bağlı olarak yönetildi. Tarihçiler son Hîre kralı olarak Münzir b. Numan'ı gösterirler. Münzir'in idaresi Halid b. Velid'in Irak fetihlerine kadar sürmüş ve Hîre şehri 12/633 yılında Halid b. Velid'e savaşılmadan cizye karşılığında yapılan bir antlaşma sonucu teslim olmuş, yapılan antlaşmada kendilerine can ve mal güvencesi verilmiş, dinlerini rahatça yaşayabilecekleri hususu karara bağlanmıştır.

Mekke'de oturan Kureyş kabilesinin Hîre ile ticârî ilişkileri vardı. Meselâ, Mervan'ın babası Hakem b. Ebü'l-As'ın Hîre'den ıtriyat getirip sattığı, Hz. Ömer'in de İslâm öncesinde Hîreli Ka'b b. Adiy ile ortak ticaret yaptığı söylenmektedir. Arap Yarımadası'nda yazının Enbar'dan Hîre'ye geçtiği, burada geliştiği ve yarımadanın diğer bölgelerine yayıldığı, hatta Mekke'ye bile buradan geldiği bilinmektedir.

Putperestlik, Hristiyanlık, Yahudilik, Mecusîlik, Maniheizm ve Mazdeizm'in yaygın olduğu Hîre'ye Nastûrî Hristiyanlığı erken dönemlerden itibaren girmeye başlamıştır. Hîreliler başlangıçta putperest idiler. Mazdek mezhebi onlar arasında taraftar bulamamıştır. Daha sonra buraya Hristiyanlık girmiştir. Hîre krallarının ne zaman Hristiyanlığı kabul ettikleri hususunda farklı görüşler mevcuttur. Buranın IV. yüzyılın başlarından itibaren bir piskoposluk merkezi olduğu bilinmektedir. Yine aynı yüzyılın ortalarında Hîre'de Nastûrî kilisesine mensup bir Hristiyan topluluk mevcuttu. VI. yüzyılın ikinci yarısında hüküm süren Amr b. Hind'in annesi, Gassanlı bir Hristiyan prenses idi ve şehirde bir manastır yaptırmıştı. Aynı yüzyılın sonuna doğru Numan b. Münzir resmen Hristiyanlığı kabul etti. Bunun üzerine, daha önce de belirtildiği gibi, Sâsânî hükümdarı tarafından hapse atıldı.[5]

b) Güney Arabistan

Himyerîlerden Önce Yemen: Yemen'de M.Ö. 1400 ile 650 yılları arasında Maînliler hüküm sürmüşlerdir. Maîn Krallığı'nın merkezi San'a'nın doğusunda harabeleri bulunan Maîn şehri idi. Maînliler daha ziyade ticari hayata önem verirler, Arabistan mahsulleriyle Hindistan ve Çin'den gelen malları Mısır, Filistin ve Suriye'ye satarak büyük gelir elde ederlerdi.[6]

Yemen'de Maîn Krallığı'ndan sonra Sebe Krallığı kurulmuştur. Sebelilerin başşehri başlangıçta Sirvâh, daha sonra da San'a'nın kırk kilometre doğusunda

bulunan Me’rib idi. Tarım ve ticaretle uğraşan Sebeliler barajlar inşa etmişlerdir; örneğin Me’rib Barajı çok ünlüdür. M.Ö. 750-115 yılları arasında hüküm süren Sebe Krallığı, Himyerîler tarafından yıkılmıştır.[7]

Himyerîler: Kahtânî Araplarından olan Himyerîler, başlangıçta, sonraları Zafâr adıyla bilinen Reydân’da oturuyorlardı. Daha sonra Sebelilere karşı galibiyet elde edip, onların topraklarını hakimiyet altına aldılar. Kısa süre sonra Hadramut’u da ele geçirdiler. Maînliler ve Sebelilerin aksine savaşçı bir millet olan Himyerîler, İranlılarla ve Habeşlilerle mücadele etmişlerdir. Himyerî krallarından bazıları, kuvvetli ve kudretli anlamına gelen *“tubba’ ”* lakabıyla anılırlar. Himyerîler M.Ö. 115 ile m. s. 525 tarihleri arasında hüküm sürmüşlerdir.

Himyerîler, IV. yüzyılın ortalarında, yarım yüzyıla yakın Habeş hakimiyetini kabul etmek zorunda kaldılar. Fakat 374 yılında tekrar bağımsızlıklarına kavuştular. Bu sırada bölgede Yahudilik ve Hristiyanlık rekabet halinde bulunuyordu. Hristiyanlık, bölgede Habeşlilerin kurdukları geçici hakimiyet döneminde IV. yüzyılda buraya girdi. Roma İmparatorluğu’nun 395 yılında ikiye bölünmesinden sonra Doğu Roma (Bizans) imparatorları siyâsî nüfuz ve ticârî faaliyetlerini genişletmek amacıyla Hristiyanlığı Arap Yarımadası’nda yaymak için büyük çaba sarfettiler. Bu amaçla Aden ve Necran taraflarına papazlar gönderdiler ve Necran’da bir de manastır yaptırdılar.

Yahudilik ise tüccarların kuzeye yaptığı seyahatlerde Yahudilerle ilişkileri sonucu Yemen’e girdi. Hatta Himyerî kralı Zûnüvâs Yahudiliği kabul etti ve Yosef adını aldı. Arap Yarımadası’ndan Hristiyanlığın kökünü kazımak için Necran üzerine yürüdü. Zûnüvâs, yerli Hristiyanların Hristiyan Habeşlilerle siyâsal bütünleşme arzusu taşıdığına inanıyor, hepsini vatan haini sayıyordu. O nedenle Necranlıları, Hristiyanlığı terke ve Yahudiliği kabule zorladı. Kabul etmeyenleri *Uhdûd* adı verilen içi ateş dolu çukurlara atarak diri diri yaktı. Başkanlarını öldürdü, mallarını, yağmaladı, İncilleri yaktı ve kiliselerini yıktı. Ateş çukurlarına atılanların dört bin veya yirmi bin kişi olduğu söylenir (523). Kur’an-ı Kerim’in Bürûc Sûresi’nde[8] bu olaya işaret edildiği kabul edilir. Şayet Bürûc Sûresi’nde işaret edilen bu olay ise, hendeklere doldurulup yakılan bu Hristiyanların tevhid inancına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü adı geçen sûrede bu kimseler *“mü’minler”* olarak tavsif edilmekte ve onlardan *“Allah’a inandıkları için intikam alındığı”* bildirilmektedir. İslâm’ın doğduğu sırada Himyerî melikleri mahallî küçük emirlikler halinde varlıklarını sürdürüyorlardı.[9]

Yemen’de Habeş Hakimiyeti: Zûnüvâs’ın katliamından kurtulan bir şahıs, Habeş hükümdarına giderek felaketi haber verdi ve ondan yardım talep etti. Habeş hükümdarı, Eryât adlı şahsın komutasında içinde meşhur Ebrehe’nin de bulunduğu yetmiş bin kişilik bir orduyu Zûnüvâs üzerine gönderdi. Yapılan savaşta Zûnüvâs yenildi ve atını denize sürerek intihar etti veya kaçmak isterken denizde boğuldu (525). Onun ölümüyle Himyerî Devleti de son buldu. Eryât, Yemen’i istila ederek burayı Habeşistan’a bağlı bir eyalet haline getirdi; böylece yaklaşık elli beş yıl devam edecek olan Habeş hakimiyeti başlamış oldu. Bu suretle Yemen’e kurtarıcı olarak gelmiş olan Habeşliler istilacı olarak kaldılar. Ancak, bununla birlikte, yukarıda da söylendiği gibi Himyerî melikleri Hz. Peygamber zamanına kadar mahallî küçük emirlikler halinde varlıklarını

korumuşlardır.

Bu arada Eryât ile Ebrehe arasında anlaşmazlık çıkması sonucu halkın desteğini de sağlayan Ebrehe, Eryât'ı öldürerek Yemen'in idaresini eline geçirdi (537). Habeş hükümdarı yeni bir iç savaşa meydan vermemek için, kendisine bir mektup yazarak itaatını arzeden Ebrehe'nin Yemen valiliğini onayladı. Ebrehe, San'a'da meşhur *Kulleys* tapınağını yaptırarak bütün Arapların burayı ziyaret etmesini istedi. Onun bu hareketi Arapların tepkisine yol açtı; Kinâne kabilesinden bir şahıs tapınağa girerek pisledi. Buna kızan Ebrehe, Kâbe'yi tahrip etmek gayesiyle önünde filler bulunan bir orduyla Mekke üzerine yürüdü. el-Muğammes denilen yerde karargâh kurdu. Ebrehe ile Kureyşliler arasındaki görüşmeler burada yapıldı. Ebrehe'nin süvarileri Mekke'ye kadar sokularak Kureyş'in ve diğer kabilelerin mallarını yağmaladılar; bu arada Hz. Muhammed (s.a.s.)'in dedesi olan Abdülmuttalib'in de iki yüz devesini götürdüler. Kureyş, Hüzeyl, Kinâne ve diğer bazı kabileler birleşerek Ebrehe'ye karşı savaşmayı düşündülerse de başa çıkamayacaklarını anlayınca vazgeçtiler. Bu arada Ebrehe, Abdülmuttalib'le görüşmek istediğini bildirdi. Abdülmuttalib, Ebrehe'ye gelerek el konulan develerini istedi. Ebrehe onun bu tutumunu hayretle karşıladı. Fakat Abdülmuttalib kendisinin develerin sahibi olduğunu, Kâbe'nin de koruyacak bir sahibi bulunduğunu söyledi; Ebrehe'nin huzurundan ayrılarak doğruca Kâbe'ye gitti ve Allah'a dua etmeye başladı.

Kâbe'yi tahrip etmekten vazgeçmesi için yapılan bütün teklifleri reddeden Ebrehe, ordusuna hücum emri verdi. Ancak ordunun önünde bulunan büyük fil yerinden kımıldamadı. Ordunun büyük bir kısmı, Kur'ân-ı Kerim'de[10] de belirtildiği gibi akın akın gelen ve başlarına taş yağdıran *Ebâbîl* kuşları tarafından imha edildi. Canını zor kurtaran Ebrehe, yaralı olarak Yemen'e döndü ve kısa süre sonra da öldü (571).

Yemen bölgesinde Yahudilik ve Hristiyanlık halkın tümü tarafından benimsenmemiştir. Nitekim halkın çoğu İslâm'ın doğuşuna dek putperest olarak kalmıştır. Bazı kabilelerin özel putları mevcuttu. Şu kadar var ki Kâbe kutsal bir yer olarak tanınıyor ve hac mevsiminde ziyaret ediliyordu.

Yemen'de Sâsânî Hakimiyeti: Ebrehe'nin ölümünden sonra yerine geçen oğullarının halka zulmetmeleri üzerine Himyerî krallık ailesinden Seyf b. Zûyezen, Sâsânî hükümdarı Enûşirvân'dan yardım istedi. Enûşirvân'ın, Vehriz adlı bir şahsın komutasında gönderdiği ordu, Yemen'de Habeş hakimiyetine son vererek Seyf b. Zûyezen'i iktidara geçirdi. Bu arada Abdülmuttalib b. Hâşim başkanlığında bir Kureyş heyeti de Seyf b. Zûyezen'i tebrik etmek maksadıyla Mekke'den Yemen'e gitti. Sâsânî ordusunun Yemen'den çekilmesinden hemen sonra Seyf b. Zûyezen, bir Habeşli tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Enûşirvan, aynı komutanın idaresinde bir ordu daha gönderip, bu defa Yemen'i Habeşlilerin elinden tamamen alarak Sâsânîler'e bağlı bir vilayet haline getirdi. Vehriz, Sâsânî valisi olarak bölgede Kisrâ adına vergi topladı. Vehriz'den sonra San'a'da sırasıyla Merzubân, Teynücân, Hürre Hüsrev ve Bâzân adlı kişiler valilik yaptılar. Böylece Yemen'deki Sâsânî idaresi elli yıl kadar devam etti. Yemen'de Sâsânîlerin son, İslâm devletinin ilk valisi olan Bâzân, 7/629 yılında İslâmiyet'i kabul etti ve Hz. Peygamber'in bir valisi olarak bölgede görevini sürdürdü.

Yemen'in doğu kesiminde yer alan Hadramut, IV. yüzyıldan itibaren Himyerî krallarının, daha sonra da İran valilerinin hakimiyetinde kalmıştır. İslâm'ın doğduğu sıralarda bölge, çeşitli reislerin hüküm sürdüğü birden fazla kabilenin idaresi altında bulunuyordu.

c) Hicaz Bölgesi

Genel bilgiler: İslâm Tarihi için Arap Yarımadası'nın en önemli bölgesi hiç şüphesiz Hicaz'dır. Zira İslâm dini bu bölgenin önemli şehirlerinden Mekke'de doğmuş, Medine'de gelişip yayılmıştır. Bölgenin bir diğer önemli şehri de Taif'tir. Bu bakımdan, Hicaz bölgesi tarihini ele alırken, Mekke, Medine ve Taif ile bunların çevresi üzerinde duracağız.

Mekke, dinî ve ticârî bir merkezdi. Burada bulunan Kâbe dinî bir merkez olma hüviyetini Hz. İbrahim zamanından itibaren İslâm'ın doğuşuna dek korumuştur. Buna ek olarak, Yemen'den başlayıp Akabe Körfezi'ne ulaşan ticaret yolu, Mekke ve Medine'den geçerek Akdeniz limanlarına bağlanmaktaydı. Ayrıca Mekke çevresinde yılın belli zamanlarında panayırlar kuruluyordu. İşte Kâbe'nin dinî bir merkez oluşu ve Hicaz'ın, Yemen - Suriye ticaret yolu üzerinde bulunması bölgenin önemini daha da artırmıştır.

Hicaz, Kuzey ve Güney Arabistan'ın aksine Bizanslılar veya Sâsânîler gibi güçlü devletlerin işgal maksatlı saldırılarına maruz kalmamıştır. Tarih boyunca çeşitli devletlerin Hicaz'a hâkim olma çabaları çok defa sonuçsuz kalmıştır. Bunda, arazinin dağlık, yollarının dar ve bölgeye asker sevkinin güç oluşunun etkisi vardır. Bunun yanında Hicaz, ekonomik yönden yabancıların iştahını kabartacak bir zenginliğe sahip değildi; herhangi bir işgalci devletin elde edeceği ganimet ve vergi geliri, orduya yapılacak masrafı bile karşılamayabilirdi. Dolayısıyla İslâm'ın doğduğu sıralarda Hicaz ve Necid, Arap Yarımadası'nın en önemli bölgeleri haline gelmiştir. Çünkü bu ikisinin dışında kalan bölgeler yabancı istilalarına maruz kalmıştı. Neticede Hicaz halkı, nesiller boyunca hürriyet havasını teneffüs etmiş, nesebine ve diline yabancı unsurlar karışmadan sâfiyetini koruyabilmiştir.

Mekke: *Kureyş'ten Önce Mekke'nin İdaresi:* Mekke'nin İslâm tarihinde ve Müslümanlar nazarında önemli yeri vardır. Hz. Peygamber burada doğmuş, büyümüş, evlenmiş, kendisine peygamberlik görevi verilmiş ve peygamberliğinin de on üç yılını burada geçirmiştir. Kâbe, Mescid-i Harâm, Safâ ve Merve adlı kutsal ve meşhur mekanlar burada bulunur. Haccın menâsikinden bir kısmının îfâ edildiği Arafât, Müzdelife ve Minâ, Mekke çevresindedir. Müslümanlar namazlarını Kâbe'ye yönelerek kılarlar. İslâm'ın beş şartından birisi olan hac, bizzat Mekke'ye gitmek suretiyle yerine getirilir.

Mekke'yi ilk olarak mesken edinenlerin Amâlika olduğu söylenir. Daha sonra buraya Güney Arabistan kökenli Cürhüm kabilesi yerleşmiştir. Cürhümlüler zamanında İbrahim Peygamber hanımı Hâcer ve oğlu İsmail ile birlikte Mekke vâdisine gelerek Kâbe'yi inşa etmiştir. Hz. İsmail burada büyümüş ve Cürhümlülerden bir kızla evlenmiştir. Aslen İbrânî olan Hz. İsmail, Yemen asıllı Cürhümlülerden Arapça öğrenmiştir. Onun neslinden, *el-Arabü'l-Müsta'ribe,* yani Araplaşmış Araplar denilen kuzey Arapları türemiştir. Hz. İbrahim zamanında

hac ibadeti farz kılınmış ve Mekke güvenli belde olmuştur. Hz. İsmail vefatına kadar Kâbe'nin idaresini bizzat kendisi yürütmüş, ondan sonra oğlu Nâbit bu görevi üstlenmiştir. Nâbit'ten sonra Kâbe'nin idaresini ele geçiren Cürhümlüler aynı zamanda Mekke'ye de hakim olmuşlardır. Hz. İsmail'in torunları herhangi bir çekişme içine girmeksizin Cürhümlülerle birlikte yaşamaya devam etmişlerdir. Mekke İsmailoğullarına dar gelmeye başlayınca bir kısmı Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine dağılmışlardır.

Zaman geldi, Cürhümlüler Kâbe'ye saygısızlık yapmaya, Mekke'ye dışarıdan gelen ziyaretçilere zulmetmeye ve Kâbe'ye hediye edilen mallara el koymaya başladılar. Bu arada Yemen'den Mekke çevresine gelen ve Merru'z- Zahrân'a yerleşen Huzâa kabilesi, Bekir b. Abdümenât kabilesi ile birleşerek Cürhümlüleri Mekke'den uzaklaştırdı (207). Bu olaydan sonra Mekke'nin idaresi Huzâalıların eline geçti. Bu kabilenin Mekke idaresi iki yüzyıldan fazla devam etti. Bu dönemde çok önemli ve olumsuz bir gelişme yaşandı. Huzâa kabilesinin başkanı Amr b. Luhay, Hz. İbrahim'in tevhid inancını temelinden değiştiren puta tapıcılığın ve birçok putun Kâbe'ye yerleştirilmesinin öncülüğünü yaptı. Suriye'de Belkâ yakınlarındaki Maâb denilen yerden Mekke'ye put getirerek Kâbe'ye dikti. Çevrede putperestlik yayıldı. Hz. İbrahim'den kalma bazı inanç ve ibadet şekilleri de putperestlikle birlikte mevcudiyetini devam ettirdi.

Mekke'de Kureyş İdaresi: Kureyş kabilesi, Huzâalıların hakimiyeti boyunca Mekke çevresinde, akrabaları olan Kinâneoğullarının arasında dağınık bir şekilde yaşıyorlardı. Kureyş kabilesine adını veren Fihr b. Mâlik'in altıncı nesilden torunu olan Kusay b. Kilâb, Mekke ve Kâbe'nin yönetimini ele geçirdi. Kusay küçük yaşta iken babası vefat etmiş, annesi de Suriyeli bir adamla evlenmişti. Kusay'ın çocukluğu da Suriye'de annesinin yanında geçmişti. Hz. Peygamber'in beşinci göbekten dedesi olan Kusay, Mekke'ye döndü ve Huzâalıların başkanı olan Huleyl b. Hubşiyye'nin kızı Hubbâ ile evlendi. Bu evlilikten Abdüddâr, Abdüluzzâ, Abdükusay ve Abdümenâf adlı çocukları dünyaya geldi. Kusay, kayın babasının ölümünden sonra, Kâbe'nin anahtarlarını eline geçirmek istedi. Ancak Huzâalıların şiddetli muhalefeti ile karşılaştı. Sonunda Suriye'de bulunan ana bir kardeşi Rizâh'ın da yardımıyla, hacla ilgili görevleri elinde bulunduran Sûfelileri ve Kâbe hizmetlerini yürüten Huzâalıları yenilgiye uğrattı. Bundan sonra Mekke'de Huzâalıların idaresi sona erdi ve Kureyş'in hakimiyet dönemi başladı.

Kusay, idareyi eline alır almaz, daha önce Mekke çevresinde dağınık bir şekilde yarı göçebe hayatı yaşayan Kureyş kabilesini bir araya toplayarak Mekke'nin Harem bölgesine yerleştirdi. Kureyş kabilesinin boylarını Kâbe'nin etrafına inşa edilen evlerde iskâna tabi tuttu. Kabilesini bir araya topladığından dolayı *"mücemmi'"* (birleştirici) ünvanını aldı. Kendi yakın akrabalarını şehrin iç kısımlarına, uzak akrabalarını da dış kısımlarına yerleştirdi. İç kısma yerleşenlere Kureyş el-Bitâh, dış taraflara yerleşenlere Kureyş ez-Zavâhir adı verilir. Bu suretle Kureyş kabilesi göçebelikten *(bedevîlik)* yerleşik hayata *(hadarîlik)* geçmiş oluyordu. Kureyş el-Bitâh, İslâmiyetin ortaya çıktığı sıralarda başlıca şu kabilelerden oluşuyordu: Hâşim, Ümeyye, Nevfel, Muttalib, Zühre, Abdüddâr, Esed, Teym, Mahzûm, Adiy ve Sehm.

Kusay, Mekke'nin idaresi ve hac hizmetlerinde bazı yenilikler yaptı; Kâbe'nin

yanına, Kureyş kabilesinin önemli işlerinin görüşüldüğü Dârunnedve'yi inşa etti. Kureyş kabilesinden her sene para toplayarak yemek hazırlamaya, hac mevsiminde hacılara, fakirlere ve yiyeceği olmayanlara Mekke'de, Mina'da ve Arafat'ta ikram etmeye başladı. Bu vazife ileride " *rifâde*" adıyla kurum haline gelecektir. Kusay, Kâbe avlusuna deriden bir havuz yerleştirerek şehir dışındaki kuyulardan develerle tatlı su taşımaya ve hacıların su ihtiyacını bu suretle karşılamaya başladı. Bu vazife de ileride " *sikâye*" adıyla kurumlaşacaktır. Ayrıca Mekke'nin çeşitli yerlerine kuyular kazdırdı. " *Hicâbe*" ve "*sidâne*" adıyla bilinen Kâbe'nin perdedarlığı, bakımı ve anahtarlarının muhafazası görevini elde etti. " *Livâ*" adı verilen Kureyş'in bayrağını taşıma imtiyazını üstlendi.

480 yılı civarında vefat eden Kusay, vefatından önce üzerindeki görevleri oğlu Abdüddâr'a vasiyet etti. Ancak Kusay'ın torunları arasında bu görevler yüzünden ihtilaf çıktı. Abdümenâfoğulları olan Hâşim, Abdüşems, Nevfel ve Muttalib, o sıralarda Kureyş ticaretini geliştirerek uluslararası boyutlara ulaştırmışlar, bu suretle hem çevre ülkelerin hükümdarları ve hem de Araplar nezdinde şöhret kazanmışlardı. Bu dört kardeş, Abdüddâroğullarının elinde bulunan ve Kusay'dan intikal eden Hicâbe, Rifâde, Sikâye, Livâ ve Dârunnedve'yi ele geçirmek istediler. Sonuçta Kureyş ikiye bölündü. Esed, Zühre, Hâris ve Teymoğulları, Abdümenâfoğullarını desteklediler. Bunlar birbirinden ayrılmamak ve ittifak kurdukları kabileleri yalnız bırakmamak üzere Mescid-i Harâm'da kokulu su dolu bir kazana ellerini batırıp, sonra da Kâbe'ye sürerek yemin ettiler. Bunun için kendilerine " *Mutayyebûn*" (koku sürülmüşler) denildi. Hz. Peygamber'in kabilesi olan Hâşimoğulları da Mutayyebûn'a dahildi.

Öte yandan Sehm, Cumah, Adiy ve Mahzûmoğulları, Abdüddâroğullarıyla ittifak kurdular. Bunlar da, birbirinden ayrılmamak ve müttefiklerini yalnız bırakmamak üzere Kâbe'nin önünde yemin ettiler. O nedenle kendilerine " *Ahlâf*" (müttefikler) denildi. Mutayyebûn ve Ahlâf grupları, birbirlerinin kökünü kazıyıncaya kadar savaşmaya karar verdiler. Fakat sonunda barış gerçekleşti. Buna göre Hicâbe, Livâ ve Nedve 'nin eskiden olduğu gibi Abdüddâroğullarının elinde kalması, rifâde ve sikâyenin ise Abdümenâfoğullarına verilmesi kararlaştırıldı. Rifâde ve sikâyeyi Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hâşim b. Abdümenâf üstlendi. Her iki taraf da yaptıkları bu antlaşmayı hiç bozmadan İslâm'ın ortaya çıkışına kadar devam ettirdiler. Kusay'ın ihdas ettiği görevlerden rifâde ve sikâye İslâm'ın doğduğu sırada Hâşimoğullarının; livâ, nedve ve hicâbe, Abdüddâroğullarının; Kusay'dan itibaren nesilden nesile intikal eden ordu komutanlığı görevi ise Ümeyyeoğullarının elinde bulunuyordu.

Kusay'ın vefatından İslâm'ın doğuşuna kadar yaklaşık bir buçuk asır kadar bir süre geçmiştir. Bu zaman zarfında Mekke'nin idaresiyle ilgili olarak yeni görevlere ihtiyaç duyulması sebebiyle Kusay'ın ihdas ettiği görevlere zamanla yenilerinin eklendiği görülmektedir. İslâm'ın doğduğu sırada Mekke'nin idaresi ile ilgili on iki kadar görev göze çarpmaktadır. Bu görevler ve görevleri yürüten kabileler şunlardır: *Rifâde:* Mekkelilerden para toplayıp fakir hacılara yemek vermek; bu görev Hâşimoğullarının elinde idi. *Sikâye:* Hacıların su ihtiyacının karşılanması; bu görev de Hâşimoğullarının elinde idi ve son olarak Abbas b. Abdülmuttalib tarafından yürütülüyordu. *Nedve:* Mekke'nin ve Kureyş kabilesinin

önemli işlerinin görüşüldüğü Dârunnedve'deki başkanlık görevidir. Bu, Abdüddâroğullarının elinde idi ve Nedve adı verilen kurul burada toplanırdı. Nikah merasimleri burada yapılır, erkek çocuklar burada sünnet edilirdi. Ordu komutanları savaşa çıkarken sancağı buradan alırlardı. Barış zamanında sancak meclis salonunda muhafaza edilirdi. *Hicâbe (Sidâne):* Ka'be'nin perdedarlığı, bakımı ve anahtarının muhafazasıdır. Abdüddâroğullarından Osman b. Talha'da idi. *Livâ:* Kureyş'in bayrağını taşıma imtiyazıdır. Abdüddâroğullarında idi. *Ukâb:* Kartal veya karakuş manasına gelen Ukâb, Kureyş'in sancağı idi. Savaş sırasında ortaya çıkarılır ve onu ordu komutanı taşırdı. *Eşnak:* Diyetlerin ödenmesi ve zararların tespiti görevidir. Teymoğullarının elinde olan bu görevi Hz. Ebû Bekir yerine getiriyordu. *Kubbe ve E'inne:* Kubbe, savaş zamanında bir çadırın kurulması ve Kureyşlilerin orduyu techiz için getirdikleri savaş malzemelerini ve paraları burada toplama görevidir. E'inne ise savaşta Kureyş ordusundaki süvari birliğine kumandanlık yapmaktır. Bu ikisi Mahzumoğullarından Halid b. Velid'in uhdesinde idi. *Sifâret:* Kureyş'in yabancılar nezdinde temsil edilmesi. Adiy kabilesinin elinde olan bu görevi Ömer b. Hattab yürütüyordu. *Eysâr:* Bir işe başlamadan önce " Ezlâm" adı verilen oklarla bir çeşit kumar oynamak ve fala bakmak. Cumah'tan Safvân b. Ümeyye bu işe bakıyordu. *Meşûra veya Meşveret:* Kureyş kabile reislerinin bir işe karar vermeden önce bu işe bakan kimseyle istişare etmeleridir. Esed'den Yezîd b. Zem'a bu görevi yürütüyordu. *Hukûme veya Emvâl-i Muhaccere:* Bu görev putlara sunulmuş olan malların saklanmasıdır. Sehmoğullarından Hâris b. Kays buna bakıyordu.[11]

İslâm'ın doğuşundan kısa bir süre önce Mekke'de, Bizans İmparatorluğuna bağlı bir krallık kurma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bizans İmparatoru Jüstinyen, Kureyş'in Esed kolundan olan ve Hristiyanlığı kabul eden Osman b. Huveyris'e bir taç vermiş; ayrıca eline kendisini Mekke kralı tayin ettiğini içeren bir de mektup vermişti. İmparator mektupta Mekkelilerden Osman b. Huveyris'i kral olarak tanımalarını ve kendisine vergi vermelerini istemişti. Jüstinyen'in mektubu ve tacıyla Mekke'ye gelen Osman b. Huveyris, Kureyş kabilesini toplayarak durumu iletmişti. Ancak bizzat kendi ailesinin ileri gelenleri *"Mekke'nin özgürlüğe alışmış halkı kendilerinin bir kral tarafından idare edilmesine asla razı olmazlar"* diyerek karşı çıkmışlardı. Dolayısıyla imparatorun isteği reddedilmişti. Çünkü bu istek kabul edilseydi, Kureyş'in, Bizansla o dönemde çekişme halinde bulunan İran'la ticârî ilişkileri tehlikeye düşebilirdi. İmparatorun isteğinin yerine getirilmemesi üzerine Bizanslılar Suriye'ye giden Kureyş tüccarını rahatsız etmeye ve hatta tutuklamaya başlamışlardır. Fakat bu baskılar da sonucu değiştirmemiştir.

Mekke'nin ve Kureyş kabilesinin siyasî tarihinde önemli yer tutan ve Hz. Muhammed (s.a.s.) yirmi yaşlarında iken meydana gelen *Ficâr Savaşları* ile, *Hilfü'l-fudûl Antlaşması*'nı Hz. Peygamber'in gençliğini işlerken ele alacağımız için burada bu iki konu üzerinde durmayacağız.

*Yesrib (*Medine*):* Hz. Peygamber buraya hicret ettikten sonra Medine adını alan Yesrib'in eski sakinleri Amâlika kavmi idi. Amâlika dağıldıktan sonra, M.Ö. VI. yüzyılın başlarında Bâbil Kralı Buhtunnasr'ın Kudüs'ü işgal edip oradaki Yahudileri Bâbil'e götürdüğü sırada kaçıp kurtulan bazı Yahudiler Hicaz

bölgesine giderek Hayber, Vâdi'l-Kurâ, Fedek ve Yesrib'e yerleştiler. Hristiyanlığın Suriye'de yayılmasından sonra Romalıların sıkı takibine uğrayan Suriye ve Filistin Yahudilerinden bazıları da Hicaz'a göç ettiler. Yesrib'e yerleşenler Benî Kurayza, Benî Nadîr ve Benî Kaynukâ' adlı Yahudi kabileleridir. Hicaz'a yerleşen Yahudiler Arap kabile geleneğini benimsediler ve Arap isimlerini aldılar. Bunlar ziraat, ticaret, kuyumculuk, demircilik, dokumacılık, silah ve zirâî alet imalatı ile meşgul oluyorlardı. Yahudiler, Araplar gibi özel mahallelerde ikamet ediyorlardı. Bu arada Yemen'de Me'rib Barajı'nın yıkılması üzerine muhtemelen II. veya III. yüzyılda kuzeye göç eden güney Araplarından Ezd kabilesinin iki kolu olan Evs ve Hazrec Yesrib'e yerleştiler. Abdüleşheloğulları Evs'in, Neccâroğulları da Hazrec'in İslâm'ın doğduğu sırada meşhur olan kollarındandır.[12]

Taif: Mekke'nin yaklaşık yüz yirmi kilometre güneydoğusunda bulunan Taif'te Sakîf kabilesi oturuyordu. Havası serin olduğu için Mekkelilerin sayfiye merkezi idi. Ayrıca Ebû Uhayha, Utbe ve Şeybe b. Rebîa, Abbas b. Abdülmuttalib gibi pek çok Kureyşlinin orada arazileri ve üzüm bağları vardı. Sakîf kabilesi ziraat ve ticaretle meşgul oluyordu. Taif, kuru üzüm, deri sanayi ve şarap üretimi ile meşhurdur. Bağcılığın yanında arıcılık da yapılıyordu. Başta Ebû Süfyan olmak üzere Kureyş tacirleri Taif'te üretilen malları Arap Yarımadası dışına ihraç ederlerdi.

Görüldüğü gibi İslâm'ın doğduğu sırada Hicaz'da siyâsî bir birlik ve merkezî bir otorite mevcut değildi. Sosyal düzeni sağlamada kabileler ve gruplar arasındaki güç dengesinin, kan bağına dayalı üniter yapının, gelenek ve örfün, hakemlerin, kabile meclis ve başkanlarının, şehir eşrâfının önemli yeri vardı.[13]

Arap Yarımadasında kabileler

3. Sosyal ve Kültürel Durum

a) Nüfus Yapısı

Burada İslâm'ın doğduğu sırada Arap Yarımadası sâkinleri arasında yer alan Araplar, Yahudiler, İranlılar ve diğer etnik unsurlardan söz edilecektir.

Arabistan'ın asıl sakinleri Araplardır ve bunlar tarihî bakımdan iki büyük gruba ayrılırlar: Birincisi, eski devirlerde yaşamış, ancak daha sonra yok olmuş Araplardır. Âd, Semûd, Medyen ve Amâlika gibi. Bunlara " *Arab-ı bâide*" denir. İkincisi grup ise soyları devam eden Araplardır. Bunlara " *Arab-ı bâkiye*" denir ve iki kola ayrılırlar:

Arab-ı Âribe: Asıl Araplar bunlardır. Kahtânîler adı verilen bu grubun esas vatanı Yemen'dir. Bunlara Güney Arapları da denilir. Cürhüm ve Ya'rub olmak üzere önce ikiye ayrılırlar. Ya'rub'dan olan Kehlân ve Himyer'den pek çok kabile türemiştir. Meşhur Kudâa kabilesi Himyer'in, Ezd ise Kehlân'ın koludur. Belli başlı Kahtânî kabileleri şunlardır: Kudâa, Ezd, Mezhic, Hemdân, Kinde, Kelb, Uzre, Ans, Murâd, Huzâa, Cüzâm, Âlü Cefne (Gassânîler), Lahm, Tay, Eş'ar, Evs, Hazrec. Kahtanîlere mensup kabilelerin bir kısmı Me'rib Barajı'nın yıkılması

başta olmak üzere değişik sebeplerle ve değişik zamanlarda anavatanlarını terkederek Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir. Gassânîler Suriye'ye, Lahm ve Cüzâm Hîre'ye, Huzâa Mekke'ye, Kinde, önce Bahreyn, sonra Hadramut ve daha sonra da Necid'e, Evs ve Hazrec de Medine'ye yerleşen Kahtânî kabileleridir.

Arab-ı Müsta'ribe (veya Mütearribe): Aslen Arap olmayıp, sonradan Araplaşan kabilelerdir. Bunlara, Hz. İsmail'in neslinden oldukları için İsmâîlîler; Hz. İsmail'in torunlarından Adnan'ın neslinden türedikleri için Adnânîler de denir. Mekke'ye geldiğinde, babası gibi Süryânîce veya İbrânîce konuşan Hz. İsmail, Kahtânîlerden Cürhümlü bir kadınla evlenmişti. Onun soyu, bu Cürhümlü kadınla evliliğinden türeyip Araplaştığı için *Arab-ı Müsta'ribe* diye anılmıştır. Dolayısıyla Hz. İsmail'in nesli anne cihetinden Araptır. Bunlara Kuzey Arapları da denir. Adnan Hz. Peygamber'in yirmi birinci göbekten atasıdır. Onun neslinden türeyen başlıca büyük kabileler şunlardır: Rebîa, Mudar, Kays-ı Aylân, Gatafân, Kinâne, Kureyş ve bunların Süleym, Hevâzin, Temîm, Esed, Hüzeyl, Sakîf, Teym, Hâşim, Ümeyye gibi alt kolları. Adnânîler, nüfusları çoğalınca Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine dağılmışlardır; Kureyş kabilesi ise Mekke'de kalmıştır. Diğer Adnânîler Tihâme, Hicaz ve Necid'de göçebe veya yarı göçebe halde yaşamaya devam etmişlerdir.

İslâm'ın ortaya çıkışından sonra çeşitli ülkeleri fetheden Arap ordularının bu memleketlerin asıl sakinleriyle karışması sonucu ortaya çıkan Araplara *Arab-ı Müsta'ceme (Acemleşmiş Araplar)* denilmektedir.[14]

Arap Yarımadası'nda, Arapların dışındaki milletlerden insanlar da yaşıyordu. Bahreyn ve Umman başta olmak üzere yarımadanın İran'a yakın olan doğu kesimleriyle Yemen'de Arapların yanısıra İranlılar da vardı. Yemen'de yarım asır (575-629) süren Sâsânî idaresi esnasında İranlıların yerli kadınlarla evlenmeleri üzerine " *Ebnâ*" (oğullar) adı verilen yeni bir etnik grup ortaya çıktı. Yemen'de siyâsî ve askerî gücü elinde bulunduran Ebnâ, kültür bakımından zamanla Araplaştı. San'a'da Sâsânîlerin son, İslâm'ın da ilk valisi olan Bâzân; peygamberlik iddiasında bulunan Esved el-Ansî'yi öldüren ve Hz. Ebû Bekir tarafından San'a'ya vali tayin edilen Fîrûz ed-Deylemî, Ebnâ'ya mensup meşhur kişilerdir.[15]

Hicaz bölgesinde de Arap olmayan topluluklar mevcuttu. Medine, Hayber, Vâdi'l-Kurâ ve Fedek'te Yahudiler oturuyordu. Arap Yarımadası'nın çeşitli yerlerinde sayıları az da olsa Habeşliler, Rumlar ve Mezopotamyalılar da bulunuyordu. Kendileri birer köle olan Bilal-i Habeşî, Suheyb er-Rûmî ve Ninovalı Addâs, Mekke'de yaşayan yabancılardan birkaçıdır.

b) Kabile Hayatı

Araplarda bedevî ve hadarî olmak üzere başlıca iki çeşit hayat tarzı mevcuttu. Çöl ve vahalarda develeriyle birlikte konar-göçer olarak çadırlarda yaşayan Araplara *bedevî*; köy, kasaba ve şehirlerde yerleşik hayat yaşayanlara da *hadarî* denir. İslâmiyetin ortaya çıktığı sıralarda Arabistan'ın bilhassa orta ve kuzey kesiminde yaşayan Adnânî ve Kahtânî kabileleri *Bedevî* ve *Hadarî* diye iki kısma

ayrılıyordu. Bedevîler geçimlerini hayvancılık, avcılık, ticaret ve baskın gibi yollarla temin ederlerdi. Tarım, el işleri ve sanatları ile denizcilikten hoşlanmazlar, bunları hakir görürlerdi. Temel besin maddeleri hurma, et, süt ve süt ürünleridir. Bunun yanında zaruri ihtiyaçlarını temin için köylere ve kervanlara baskın düzenlerlerdi. Ticaret de yaparlar, ihtiyaç duydukları malzemeleri şehirlerden değiştirme usulü ile temin ederlerdi. Bazı Bedevîler gelir elde etmek için ticaret kervanlarına deve temin ederler, kılavuzluk ve muhafızlık yaparlardı. Bedevîler Arap dilini en temiz ve doğru şekilde kullanırlardı. Onun için şehirliler çocuklarını doğru Arapça öğrenmeleri için çöle gönderirlerdi.

Yerleşik hayat yaşayanlar, yani hadarîler, köy, kasaba ve şehirlerde kendilerine mahsus mahallelerde kerpiçten veya taştan yapılan evlerde otururlardı. Yemen ve çevresinde, Sâsânî ve Bizans sınırlarında krallıklar kurmuş olan Arap kabileleri ile Mekke, Medine ve Taif'te oturan kabileler hadarîdirler. Taif ve Medine gibi ziraate elverişli yerlerde oturan hadarîler geçimlerini genellikle tarımla; Mekke gibi ziraate elverişli olmayan merkezlerde ise ticaretle temin ederlerdi. Bedevîlik ve hadarîlik arasında, yarı göçebe hayatı yaşayan Araplar da vardı. Ticaret kervanlarının uğradığı konaklama yerlerinin bulunduğu vaha ve vadilerde yaşayan kabileler bunun en güzel örneğidir.[16]

Hayat şartlarının ve geçim kaynaklarının farklı olmasına rağmen, gerek bedevîlerde ve gerekse hadarîlerde sosyal yapının bir tek temeli vardır. O da bağları, gelenekleri ve ahlâkî değerleriyle *"kabile"*dir. Kabile, aynı soydan gelen şahısların oluşturduğu ve fertlerin birbirine kan, neseb yoluyla bağlandıkları topluluktur. Nesep, asabiyetin temelini teşkil ettiği için, ister bedevî ister hadarî olsun her Arap nesebini korumaya özen gösterir ve ecdadının adını ezbere bilirdi. Kabile daha çok, erkek soyundan gelen akrabalık bağına dayanır; fakat dışarıya tamamen kapalı değildir. *Hilf (antlaşma, ittifak), civâr (resmî koruma teminatı)* ve *korumaya alma, dost kılma (velâ)* yoluyla da akrabalık bağı kurulabilir. Bir kimse kabilesini terkeder veya kabilesinden kovulursa, başka bir kabile mensubunun himayesine girdiğinde veya müttefiki olduğunda yeni kabilesinin bir üyesi olurdu. Böyle birisine *halîf (antlaşmalı, müttefik)* denilirdi. Resmî koruma teminatı altındaki kimseye ise *câr* denirdi. Savaş veya baskın sonucu ele geçen veya satın alınan köle azat edilirse velâ bağı kurulur; azat edilen köle, azat eden kabilenin mevlâsı olurdu. Birçok bakımdan *halîf, câr ve mevlâ* kabilenin üyesi gibi muamele görürdü.

Kendisine *seyyid* veya *şeyh* denilen, bazen de *emîr, rab* ve *melik* gibi lakaplar da verilen *kabile başkanı,* eşit hak sahipleri arasından kabile toplantısında seçilirdi. Başkan adayında yaş, cömertlik, kahramanlık, sabır, hilim, tevazu ve etkili konuşma kabiliyeti gibi hasletler aranırdı. Onda aranan bu özellikler kabilelere göre de farklılık arzederdi. Mudar kabileleri re'ye, Rebîa cömertliğe, Yemen kabileleri ise nesebe önem verirlerdi. Kabile başkanlığı prensip itibariyle ırsî değildi; fakat eski başkanın çocukları kabiliyetleriyle temayüz ederlerse başkanlık onun ailesinde kalmaktaydı. Başkanlığın verasetle intikali durumunda makam, babadan büyük oğula geçerdi. Bazen başkanın, vefatından önce yerine geçecek kimseyi tayin ettiği de olurdu. Meselâ Hısn b. Huzeyfe b. Bedr, kendisinden sonra oğlu Uyeyne'yi veliaht tayin etmiştir. Hısn vefatından önce oğullarını çağırarak

Uyeyne'ye *"Benden sonra benim halifem ve kabilenin başkanısın"* demiştir. Daha sonra da bunu kabilesine ilan etmiş, onlara bazı tavsiyelerde bulunmuş, birlik halinde olmalarını, savaşa hazır durumda bulunmalarını vasiyet etmiştir. Vefat eden reisin neslinin kesilmesi veya çocuklarının anlaşamaması durumunda kabile bölünmekten korkardı. Bu durumda ölen reisin çocuklarının en ehil olanını veya ona en yakın birisini seçme yoluna giderlerdi. Reis adayları arasında rekabetin önlenemediği durumlarda ise, en yakın krala başvurarak kendilerine bir reis seçmesini isterlerdi. Bedevî hayat yaşayan Maad kabileleri bu metoda başvururlar; Yemen kralına müracaat ederek reis tayinini ona bırakırlardı. Bazen kahramanlığı ve cesareti ile ünlü bir kimsenin başkanlığı ele geçirdiği de olurdu. Âmir b. Tufeyl, amcası Ebû Berâ'ın ölümü üzerine kabile başkanlığının kendisine veraset yoluyla intikal etmediğini; kendi gayret ve meziyetleriyle başkan seçildiğini bir şiirinde dile getirmiştir. Başkan seçiminde anlaşmazlık meydana gelirse kâhinlere müracaat edilerek kur'aya başvurulduğu da oluyordu. O takdirde kur'a kime çıkarsa o başkan olurdu.

Kabile başkanının görevi emretmekten çok hakemlik yapmaktı. Kimseye görev yükleyemez, ceza veremezdi; kabile toplantılarını idare eder, diğer kabilelerle ilişkilerde kabilesini temsil eder, kabile üyeleri arasında ortaya çıkan ihtilafları çözerdi. O, örfe göre hüküm verirdi. Çünkü örf, Arap Yarımadası halkının kanunu idi. Kanun ve düsturlar, atalardan kalma geleneklerdi. Örf ve âdete karşı gelmek çirkin bir davranış olarak telakki edilirdi. Gerektiğinde savaş ilan etmek, ganimetleri taksim etmek, göç sırasında çadır kurulacak yerleri belirlemek, misafirleri ağırlamak, antlaşmalar yapmak, esirleri kurtarmak şeyhin görevleri arasındaydı. Kabile bazen şeyhin adıyla ve lakabıyla anılırdı. Genel toplantılarda her ne kadar herkesten ziyade şeyh dinleniyorsa da o özel bir ayrıcalığa sahip değildi. Fakat görevleri çok ağırdı. Herkes onların savaşta canını, barışta servetlerini ortaya koymalarını isterdi. Şeyh harp zamanında komutan olurdu. Kabile başkanına danışmanlık yapan bir de meclis bulunmaktaydı.

Yerleşik hayat yaşayanların toplum yapısı da bedevîlerinki gibi kabile esasına dayanıyordu. Ancak yerleşik hayata geçmenin özelliklerinden kaynaklanan birtakım değişiklikler göze çarpmaktaydı. Meselâ Mekke'de oturan Kureyş kabilesinde şeyhlik sistemi ortadan kalkmaya yüz tutmuştu. Şeyhe yardımcı olan meclis de farklılaşmıştı. Bedevîlerdeki kabile meclisinin şehirdeki karşılığı olan *"mele'"* mevcut idi. *Mele'* her oymaktan önde gelen bir veya iki kişinin katılımının oluşturduğu meclisti. Bu meclisin nüvesini Kureyş kabilesini bedevîlikten hadarîliğe geçiren Kusay tarafından ihdas edilmiş olan meclis teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu, Kureyş'in kabile yapısına hadarîliğin getirdiği bir yenilikti. Mele'in yaptırım gücünden çok ahlâkî otoritesi vardı. Bu kurum, siyâsî anlamda bir parlamento ve şeyhler meclisi değil; ancak önemli işlerde ve ihtiyaç duyulduğunda görüşlerine başvurulan bir danışma meclisi idi. Etkili kararlar oybirliği ile alınan kararlardı. Mele', çoğunlukla uzun inceleme, düşünme ve görüşmeler sonucu karar verirdi. Bu meclis, yeniliği kolay kolay kabul etmeyen tutucu insanlardan oluşuyordu. Bazen bir görüşe, etkili bir reis tek başına karşı çıkabilirdi. Kureyş'in bir bütün olarak başkanı ve Mekke'de merkezî bir otorite bulunmuyordu. *Mele*'in toplantı yeri *Dârunnedve* idi. Mele', aile düzeyinin

üzerindeki ve şehrin tamamını ilgilendiren işlere bakardı; şehrin güvenliğini ve geleceğini ilgilendiren kararlar alırdı; Kureyş'in sevkedeceği kervanın yönünü belirlerdi. Kervanlar *Dârunnedve*'nin önünden kalkarlar ve dönüşte burada konaklarlardı. Mekke halkının bu meclisin üyelerinin seçiminde veya tayininde rolü mevcut değildi. Peygamberliğin Mekke döneminde mele'in üyeleri Hz. Muhammed (s.a.s.)'in baş muhalifleriydi.

Dârunnedve'nin yanında, muhtemelen, Kureyş'in alt kollarının eşrâfının " *nâdî*" denilen toplantı yerleri de vardı. Bunların rolü Dârunnedve'den fazla idi. Boy içindeki ihtilafların çözülmesinde bunlar daha etkili idiler. Boya ait kervanların uğurlanması ve karşılanması nâdîde yapılırdı. Bir kabile reisini *kabile harici bırakma (tard ve hal')* ve bir kimsenin himayeye alınması o aşiretin nâdîsinde yapılırdı. İslâm'ın doğduğu sırada bütün olarak Kureyş'ten ziyade bu kabilenin kollarının ayrı ayrı nüfuzları söz konusu idi. Kamu görevleri Kureyş'in on kolunun başkanları mesabesindeki kimseler tarafından yürütülüyordu.

Kaynaklar Medine'de, Mekke'deki gibi bir Dârunnedve'nin varlığından bahsetmemektedirler. Yani Evs ve Hazrec kabilelerinin ortak bir meclisleri yoktu. Bu iki kabile arasındaki şiddetli rekabet bu tür bir meclis oluşmasını imkansız hale getirmiştir. Taif'te ise Mekke'deki gibi bir *mele'* mevcuttu. Savaş ve barışta şehrin işleri bu meclis tarafından yürütülüyordu.[17]

Kabile nizamının esası *"asabiyet"*tir. Asabiyet, bir kimsenin *asabe*sini, yani baba tarafından akrabalarını veya genelde kabilesini, ister haklı, ister haksız olsun her zaman savunmaya hazır olmasıdır; dış tehlikelere karşı koymak veya saldırı yapmak gerektiğinde bütün kabile üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhudur. Bu ruh, kabilenin bütün fertlerini birbirine bağlayan unsurdur. Buna göre herkes tehlike anında kabilesine yardım etmekle mükellefti. Bu, belki çöl şartlarında hayatın devamı için kabile dayanışmasına fazlaca ihtiyaç duyulmasından kaynaklanıyordu. Çünkü çölde hem hayat şartlarına ve hem de düşman kabilelerden gelecek tehlikelere karşı koyabilmek için kabile dayanışmasına ihtiyaç vardı. Bedevîlerin birlikte yaşaması, birlikte savunması, birlikte saldırması gerekiyordu. *"Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et"* atasözü, kabiledaşa her durumda yardım edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Hatta onun haklı veya haksız olduğunu sorma hakkına bile sahip değildir. Bu anlayışta suçun ferdîliği esas değildi. Cahiliye döneminde söylenmiş bu atasözünü[18] İslâm döneminde Hz. Peygamber de söyledi; bunun üzerine bir adam *"Yâ Resûlallah! Mazluma yardım ederiz. Fakat zalime yardım nasıl olur?"* diye sordu. Hz. Peygamber buna cevaben "Onu zulümden alıkoyarsın" şeklinde cevap verdi.[19]Şüphesiz Hz. Peygamber'in bu sözünde bahsettiği yardım edilmesi istenen kardeş din kardeşidir.[20]

Kabile hayatında *kan davaları*, düzeni sağlayacak merkezî gücün bulunmayışı nedeniyle yaygındı. Kan davalarının en büyük sebebi *intikam duygusu* idi. Arap kabileleri intikam konusunda son derece titiz davranırlardı. Bir adam, başka kabileye mensup birini öldürürse, öldürülenin kabilesi, katilin kabilesinden bir şahsı öldürmeden, yahut diyet almak suretiyle barış sağlanmadan huzur bulamazdı. Saldıran gruba aynıyla karşılık vermek kutsal bir görev olarak telakki ediliyordu. Saldırıya uğrayan taraf, intikam alınmadığı sürece zırh çıkarmamaya,

başına koku sürmemeye, şarap içmemeye ve eşlerine yaklaşmamaya yemin ederdi. Câhiliye toplumunda kabilesinden biri öldürülen kimse, kollektif sorumluluk duygusuyla öç alınıncaya kadar kabilesi ile birlikte çarpışırdı.

Arap kabileleri arasında siyâsî, sosyal ve psikolojik sebeplerle baskın, yağma ve savaşlar eksik olmazdı. Arap kabileleri arasında meydana gelen savaşlara "*Eyyâmü'l-Arab*" denir. Savaşın geçtiği yere, sebebe veya sonuca göre bu savaşların her birine Yevmü Buâs, Yevmü Zû-Kâr ve Yevmü Ficâr gibi çeşitli isimler verilmiştir. Bu savaşlar, Adnânî kabilelerle Kahtânî kabileler arasında cereyan ettiği gibi, bu iki kola mensup kabilelerin birbiri arasında da meydana gelirdi. Eyyâmü'l-Arab, genellikle şahıslar veya kabileler arasında meydana gelen bir tartışma ile başlar, daha sonra savaşa dönüşür ve bütün kabilenin davası haline gelirdi. Bu savaşlarda genellikle asıl gaye intikam almaktı. Hz. Peygamber kırk yaşında iken Araplarla İranlılar arasında *Zû-Kâr*; Evs ile Hazrec arasında geçen *Buâs*; Kureyş ve Kinâne ile *Kays-ı Aylân* arasında geçen *Ficâr savaşları* bunların en önemlileri arasındadır. Araplar, Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Receb'den ibaret olan *Haram aylar*da savaşmazlardı; şayet savaşılırsa buna *Ficâr* adı verilirdi. Bu savaşlar kabileler arasında düşmanlığa, kin ve nefretin yayılmasına, insanların ölümüne, kan davalarının artmasına ve intikam duygusuna yol açardı. Bunun yanında Arap kabileleri arasındaki savaşlar Arapların kahramanlıklarının ortaya çıkmasına, Arapçanın gelişmesine, atasözlerinin söylenmesine, şiire, savaşlarla ilgili rivayetlerin anlatılmasına da vesile olmuştur. Bu bakımdan bu savaşların, Arapların siyâsî ve kültürel hayatında önemli yeri vardır.[21]

Kabilelerin bireyleri *hürler, mevlâlar* ve *köle*lerden oluşuyordu. Kabilenin esas üyesi olan hürler (seyyid, efendi, köle olmayan), müşterek nesebe sahip olan kimselerdi. Bunlar, *eşrâf* ve *avam* olmak üzere iki kısma ayrılıyorlardı. Zenginler, kumandanlar, şairler ve kâhinler diğerlerine göre üstün kabul ediliyordu. Ancak hak ve yaşayış bakımından ötekilerden farkları yoktu. Mekke'de Kusay soyundan olanlar, diğer hürlere karşı asılzâde sınıfı oluşturuyordu. Kureyş, Sakîf gibi bazı kabilelere mensup olmak şeref ve itibar vesilesi idi. Çünkü Kureyş kabilesi Harem bölgesinde oturmaları ve uluslararası ticaret yapmaları sayesinde hem Araplar ve hem de çevre ülkelerin idarecilerinden saygı görürlerdi. Onlara ait ticaret kervanları her tarafta serbestçe dolaşırdı.

Köleler ve *cariye*ler (kız köleler) panayırlarda alınıp satılır; mal gibi miras kalır; tarım, ticaret ve diğer hizmet işlerinde çalıştırılırdı. Köleliğin esas kaynağı savaşlardı; savaş esirleri çoğu zaman köleleştirilirdi. Satın almak suretiyle de köle sahibi olunurdu. Bunun dışında, karı-koca ikisi de köle ise, doğan çocuk da köle olurdu. Köle tacirleri vardı. Bunlar Habeşistan'dan getirdikleri köleleri pazarlarda satarlardı. Kureyş'in Teym kolundan Abdullah b. Cüd'ân ünlü bir köle taciriydi. Bir köle, kendi kıymetini kazanıp sahibine ödeyerek hürriyetine kavuşabilirdi.

Azat edilen kölelere *mevâlî* (tekili: *mevlâ*) denirdi. Bunlar kölelerle hürler arasında bir sınıftı. Bir köle veya cariye, sahibi tarafından azat edilirse, azat edenin mevlâsı (azatlısı) olur, onun kabilesinin bir üyesi sayılırdı. Bunlar köleler gibi alınıp satılamazlardı; fakat hürler gibi de değillerdi; evlenme ve miras konusunda hürler gibi muamele görmezlerdi. Sözgelimi mevlâ, hür bir kız veya

kadınla evlenemezdi. Mevlânın diyeti hürün diyetinin yarısı idi.

c) Aile Yapısı

Kabilede en küçük birim ailedir. Aile, ya aynı ev veya çadırda oturan dede, oğullar, torunlar ve bunların çocuklarından oluşan *geniş aile* (âl), ya da ana-baba ve çocuklardan oluşan *dar aile* (ıyâl) şeklinde olurdu. Evlenme farklı şekillerde gerçekleşirdi. Nikahın dinî bir mahiyeti yoktu. Nikâh şekillerinden biri bildiğimiz tarzda olandı. Bunun yanısıra nikahsız yaşama, süreli nikah *(nikâh-ı mut'a)*, eşleri karşılıklı değiştirme *(nikâh-ı bedel)*, bir erkekten çocuk sahibi olmak için eşi ona sunma *(nikâh-ı istibdâ')*, büyük oğlun babasının ölümünden sonra üvey annesiyle evlenebilmesi *(nikâh-ı makt)*, başlık ve mehir vermemek için kızların değiştirilmesi *(nikâh-ı şığâr)* gibi çeşitli nikah türleri uygulanırdı. İslâm, bugün bilinen tarzın dışındaki nikah şekillerini yasaklamıştır.

Evlatlık müessesesi mevcuttu. Evlatlık ilişkisi evliliğe engel teşkil etmekteydi. Evlatlık, evlat edinenin vârisi olurdu. Boşanma yaygındı ve boşama yetkisi erkeğe aitti. Ancak bazı kadınlar boşama hakkının kendilerine verilmesini şart koşabilirlerdi. Boşanan kadın başka biriyle evlenebilmek için bir yıl beklemek zorundaydı. Kadın ancak çocuk doğurduktan sonra aileye dahil olabilirdi. Çocuksuz kadın diyet ödemek zorunda kalırsa diyeti kocası değil kadının ailesi öderdi. Kadınlar hür ve cariye olmak üzere ikiye ayrılırdı. Cariyelerin Araplar nazarında develerden farkı yoktu. Onu da devesi gibi alıp satardı. Fakat hür kadınlar farklıydı. Bunlar erkeklere denk tutulmamakla birlikte cariyeler gibi de kabul edilmezlerdi. Genel olarak kadınlar insanî haklara layık görülmezler, miras alamazlardı. Fakat çölün zor şartlarında erkek kadar olmasa da kadının çalışmasına da ihtiyaç duyulmaktaydı. Kadın yemek yapar, çocuklara bakar, develeri sağar, yakacak toplar, çadır onarır, hurma lifinden hasır örerdi. Bundan başka savaşçılara su taşımak, onları şiirlerle cesaretlendirmek, yaralıları tedavi etmek de kadınlara aitti. Fakat bu görevler kadınlara hukuk ve şeref sağlamıyordu. Mekke, Medine, Taif gibi yerleşim merkezlerindeki kabilelerde ise eşraf kızları mevki sahibi idiler. Bazı kabile reislerinin ve ileri gelenlerinin kızları kabile içinde birçok erkekten muteber idiler. Medine'de Neccâroğullarından Selmâ bint Amr, Kureyş'ten Hatice bint Huveylid, Hind bint Utbe ve meşhur Arap şairesi Hansâ ünlü kadınlardır.

d) Bazı Âdetler ve Uygulamalar

Deve eti, hurma, kavrulmuş un ve süt Arapların başlıca yiyecek maddeleri idi. Arpa unundan yufka şeklinde ekmek pişirirlerdi. Giyim kuşamları sade idi; basit bir entari, bir kuşak ve bunun üzerine bir de abaye giyerlerdi. Zenginler entarinin üzerine kaftan giyerlerdi. Savaşlarda ordunun gerisinde kadınlar ve çocuklar da bulunur onların düşman eline esir düşmemesi için erkekler var güçleriyle savaşırlardı. Yıldızlara bakarak yol bulurlardı. Anlaşmazlıkların çözümü için *hakeme* veya *kâhine* başvururlardı. İçinden çıkamadıkları konularda kâhinlerin fikirlerini sorarlar, hastalandıklarında onların tavsiyelerine uyarlar, rüyalarını onlara yorumlatırlar, gelecekte başlarına neler geleceğini onlardan öğrenmek

isterlerdi.

Araplar önemli olayları tarih başlangıcı olarak kullanmışlardır. İslâm'ın doğduğu sıralarda iki takvim başlangıcı olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri Fil olayı (571), diğeri ise Velîd b. Muğîre'nin ölüm yılıdır(622).

Cahiliye Araplarının takvimi *"Ay Takvimi"* idi. Kamerî aylar; Muharrem, Safer, Rebîülevvel, Rebîülâhir, Cemâziyelevvel, Cemâziyelâhir, Receb, Şaban, Ramazan, Şevval, Zilkade ve Zilhicce'dir. Haram aylar da Receb, Zilkade, Zilhicce ve Muharrem'dir. Haram aylarda yağma yapılmaz, kan dökülmez, serbestçe panayırlarda alışveriş yapılır ve hac görevi yerine getirilirdi.

Araplar arasında *" Nesî"* usulü uygulanmaktaydı. Buna göre yılın on iki ayı Zilhicce ile sona erdikten sonra, bu ay ile Muharrem arasına bir on üçüncü ay eklerler ve onu da helal sayarlardı. Bu defa ayların yeri kayardı. Yani Muharrem Safer'e, Safer de Rebîülevvel'e kayardı ve bu kayma da böylece devam ederdi. *Nesî'* uygulamasını, başlangıçta hac mevsimini ılımlı bir aya denk getirmek için yaparlarmış. Daha sonraları da rahatça baskın ve yağma yapabilmek için uygulama alanına koymaya başlamışlardır. Çünkü peşpeşe gelen Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarında baskın yapamıyorlardı. İslâm, *nesî'* uygulamasını yasaklamıştır.[22]

Cahiliye döneminde Araplar arasında millî birlik bulunmadığı için, kabilelerin ve şehirlerin kendi geleneklerine göre bayram ve törenleri vardı. Bununla beraber *hac mevsimi*, panayırların da kurulmasıyla ve bütün kabilelerin iştirakiyle bayram havasında geçerdi. Her kabilenin en az bir putu mevcuttu; bu yüzden her putun da takdis edildiği çeşitli kutlama günleri vardı. Bu günlerde ayrıca pazar ve panayırlar kurulurdu. Dinî bayramlar şiir, müzik, içki ve kadınların yer aldığı eğlencelerle kutlanırdı. Mekke yakınlarında *Zâtü Envât* Bayramı ünlüydü. Zâtü Envât, büyük ve yeşil bir ağaçtı. Araplar onun altına gelip kılıçlarını dallarına asarlar, çevresinde tapınır ve kurban keserlerdi. Medineliler, yılda, İranlılardan aynen aldıkları iki ünlü bayramı kutluyorlardı.

Tıbba gelince, Araplarda iki tür tedavi yöntemi vardı. Birisi *kâhin* ve *arrâf*ların, diğeri de *ilaçla tedavi* yöntemiydi. Kâhinler hastaları okuyup üflemek, sihir yapmak, tapınaklara kurban adayıp dua etmek gibi şeylerle tedavi ettiklerine inanırlardı. Araplar ilaç olarak ot tohumları, şerbetler ve özellikle bal kullanıyorlardı. *Kan alma* (*hacamat*) da önem verilen bir yöntemdi. Ağrıyan organlar kızgın demirle dağlanırdı. Bunlar, çoğu zaman kabilenin yaşlılarından tevarüs edilen tecrübeye dayanırdı. Cahiliye döneminde ünlü doktorlar da vardı. Hâris b. Kelede tıp öğrenimini Cündişâpûr'da yapmıştı. Bu şahıs Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminde yaşamıştır.

e) Ahlâk

Arapların Câhiliye dönemindeki çirkin davranışlarına kaynaklarda *"Arapların ayıpları" (Mesâlibü'l-Arab)* denilir. Bunlar kibir, câhiliye asabiyeti, gasp, içki, fuhuş, kumar, intikam arzusu, riba, hırsızlık, kan dökme, yetim malı yeme gibi şeylerdir. Şüphesiz Arapların hepsinin bu işleri yaptığı söylenemez. Onların arasında içki içmeyen, fuhşa yanaşmayan pekçok kişi de vardı. Hz. Ebû Bekir

bunlardan biridir. Ancak bu âdetler toplumda yaygın durumdaydı. Kur'an-ı Kerim'de, hadîs-i şeriflerde ve sahabîlerin sözlerinde Arapların İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî dönemdekilerden ayırmak için câhiliye kavramı kullanılmıştır. Bilgisizlik, cehalet, zorbalık, barbarlık ve vahşet hüküm sürdüğü için o döneme bu isim verilmiştir. Câhiliyenin temel özellikleri ve o döneme damgasını vuran hususlar, bilgisizlik, şirk, putperestlik, kabile asabiyeti, zorbalık, zulüm, haksızlık, adaletten, sulh ve nizamdan yoksunluk, çapulculuk, insan haklarını çiğnemek, insanların soylarından dolayı ayıplanması veya üstün görülmesi, çocukları öldürmek, kız çocukları toprağa gömmek, vahşiyâne hareketler, kan davası, içki, kumar gibi davranışlardır. İslâm bunların tamamını yasaklamıştır.

Bunların yanında Arapların güzel davranışları da vardı. Bunlara *"Arapların faziletleri" (Fezâilü'l-Arab)* denilir. Bağımsızlık ve özgürlüklere düşkünlük, yiğitlik (mürüvve: kavgada cesaret, felâket ânında sabır, zayıfı korumak, güçlüğe karşı koyma), cömertlik, ahde vefâ, misafirperverlik, kendilerine sığınanları himaye etme, kanaatkârlık ve sabır bunlardandır.[23]

f) Edebiyat ve Yazı

Cahiliye döneminde Araplar arasında nesir pek muteber sayılmazdı. Bununla beraber, *Ensâb* (tekili: *Neseb*) ilmi ve *Eyyâmü'l-Arab*'la ilgili nesirler mevcuttu. Ayrıca *meseller (kısa hikayeler), darb-ı meseller (atasözleri), ahbâr (Arapların geçmişine ait destânî-menkıbevî rivayetler)* da yaygındı. Ancak *şiir* ve *hitâbet* çok gelişmişti.

Câhiliye şiiri, İslâm öncesi hayatın her safhasına ışık tutar. Savaşlar hakkındaki bilgileri, Arapların âdetlerini, iyi ve kötü huylarını o dönemin şiirlerinde bulmak mümkündür. Şiirin başlıca konuları *övgü (medih), övünme (fahr), yergi (hicâ), mersiye söyleme (risâ), kahramanlık (hamâse)* gibi hususlardı. Şair, mensubu bulunduğu kabilenin kâhini, rehberi, hatibi, sözcüsü ve bilginiydi. Şiiriyle bir şahsın veya bir kabilenin itibarını artırabilirdi; ancak bazen bunun aksi de olurdu. *Şair*lerin toplumdaki mevkii yüksek idi. Şair, kabilesini şiiriyle bir süvarinin kılıçla savunmasından daha iyi savunurdu. Olayları şiiriyle tescil eder, kabilesine diğer kabilelerin şairleri sataştığı zaman onlara cevap verirdi. Bir kabileden bir şair çıktığında diğer kabilelerden heyetler bu kabileyi kutlamaya gelirdi. Ukâz panayırında şiir yarışmaları yapılır, en çok beğenilenler ödüllendirilir ve Kâbe duvarına asılırdı. *Yedi Askı (Muallakât-ı Seb'a)* bu yarışmalarda derece kazanmış meşhur kasidelerdir. İmriü'l-Kays, Nâbiğa ez-Zübyânî, Lebîd b. Rebîa, Ümeyye b. Ebu's-Salt, Züheyr b. Ebû Sülmâ, A'şâ (Meymûn b. Kays), Câhiliye döneminin meşhur şairleridir.

Araplar *hitâbet*e büyük önem verirlerdi. Çocuklarını genç yaştan itibaren buna alıştırırlardı. O dönemde meşhur hatipler yetişmiştir. Hatibin toplum içindeki yeri şâirden hemen sonra gelirdi veya onunla aynı düzeyde kabul edilirdi. Hitâbetin başlıca konuları, şiirde olduğu gibi *"övgü"* ve *"yergi"* idi. Bir hatip kendi kabilesinin kahramanlık ve cömertlik gibi özelliklerinden birini dile getiren bir konuşma yaptığında, rakip kabilenin hatipleri ona cevap verirlerdi. Kabile hayatı

ve kabileler arasındaki ilişkiler şiirde olduğu gibi hitâbete de yansımıştır. Savaşlarda yapılan intikam konuşmaları, nişan ve düğün törenlerinde yapılan konuşmalar, ara bulma ve barış çağrısı konuşmaları, elçi kabullerinde, hükümdar meclislerinde, panayırlarda ve çeşitli toplantılarda yapılan konuşmalar, tâziye konuşmaları ve vasiyetler Câhiliye dönemi hitâbetinin en güzel örnekleridir. İyâd ve Temîm kabileleri üstün hitâbeti ile tanınmışlardır. İyâd kabilesinden Kus b. Sâide, Temîm'den Eksem b. Sayfiy, Kureyş'ten Süheyl b. Amr, Hz. Peygamber'in dedelerinden Ka'b b. Lüey, Hâşim b. Abdümenâf ve Abdülmuttalib b. Hâşim meşhur hatipler arasında yer alırlar.[24]

Araplar önceleri, güney Arabistan'da gelişen *"Müsned"* adlı yazıyı kullanıyorlardı. Daha sonra bunun yerini, kuzeyde gelişen ve bugüne kadar gelen Arap yazısı almıştır. Bu yazı, kuzeydeki *Nabat yazısı*nın çeşitli safhalardan geçerek tekâmül etmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Arap yazısının bir Nabat ülkesi olan Havran'dan Enbâr ve Hîre'ye, oradan da, Dûmetülcendel üzerinden Hicaz'a geçtiği; ayrıca Hicazlıların Suriye ile olan ticârî ilişkileri dolayısıyla Havran, Petra üzerinden Hicaz'a intikal ettiği kabul edilmektedir. İslâm'ın doğduğu sırada Hicaz'da yazı biliniyordu; ancak yaygın değildi. Mekke'de çok az kişi okur-yazar durumundaydı. İslâm'dan önce Araplar arasında İbranice ve Süryânice dinî kitaplar yanında muhtemelen bunların Arapçaları ve Arapça hikmet kitapları da bulunuyordu. Ayrıca şahıslar ve kabileler arası antlaşma metinleri, köle mülkiyeti senetleri, emanlara dair vesikalar, mektuplar, mezar kitâbeleri, muallakât metinleri Arapça olarak yazılıyor ve mühürler de Arapça olarak kazınıyordu. Deri, hurma dalları, çanak çömlek kırıntıları, deve kemikleri, yumuşak beyaz taşlar, tahta levhalar ve papirus başlıca yazı malzemeleri idi. Cahiliye döneminde bilgiler, hatıralar ve edebî ürünler, kısaca Arap kültürü hafızalarda muhafaza edilerek nesilden nesile aktarılıyordu; dolayısıyla sözlü rivayet esastı; yazı hafızaya yardımcı bir vasıta idi. İslâm'ın doğuşu ile birlikte, bu dinin okuma yazmaya verdiği öneme paralel olarak yazı da gelişmiş, okur-yazar sayısında artış olmuştur.

4. Ekonomik Durum

Arabistan'ın ekonomik hayatı tabiat şartlarına, kabilelerin yaşayış tarzlarına bağlı olarak genellikle *hayvancılık, tarım* ve *ticaret* üzerine dayanmaktaydı. *Hayvancılık* özellikle bedevîlerin temel geçim kaynağıydı. Onlar besledikleri deve, koyun ve keçi gibi hayvanlardan çok yönlü istifade ederlerdi; etini yer, sütünü içer, yününden elbise ve çadır yapar, ihtiyacından fazlasını satarak diğer zaruri ihtiyaçlarını karşılarlardı. Bedevîlerin servetleri sahip oldukları deve ve davar sürüleriyle ölçülürdü. Tarım ve ticaretle uğraşan hadarîler de, bedevîler kadar olmamakla birlikte, kervanlar için gerekli olan deve, bunun yanında koyun ve az sayıda at ve sığır beslerlerdi. Deve, diyet ve mehir gibi hususlarda ölçü birimi idi. Arap atı da fizikî yapısının güzelliği; dayanıklılığı, zekası ve sahibine bağlılığı ile meşhurdur. Akınlarda ve savaşlarda özellikle aranırdı.

Tarım, Arabistan'ın geçim kaynakları arasında önemli bir yer işgal ediyordu. Düzenli yağış alan Yemen toprakları çok verimliydi; bundan dolayı Yemen'e yeşil

toprak *(el-Arzu'l-Hadrâ)* denir. Bu bölgede yağmur sularından daha çok faydalanmak için barajlar yapılmıştı. Buğday üretimi ile meşhur olan Yemen'in dışında verimli ve ziraate elverişli topraklar Taif, Medine, Necid, Hayber... gibi bölgelerde bulunuyordu. Basra Körfezi bölgesindeki toprakların çoğu tarıma elverişli idi. Yemâme bölgesi, yarımadanın tahıl ambarı idi. Yerleşik hayat yaşayan kabileler içinde geçimlerini tarıma dayalı olarak sürdürenler tahıl, meyve, hurma ve sebze yetiştirirlerdi. Hicaz hurma, Taif de üzüm üretimi ile meşhurdu.

Bazı şehirlerde tarımdan başka, o zamanın standartlarına göre küçümsenemeyecek ölçüde atölye ve tesisler mevcuttu. Başlıca sanayi dalları arasında dokumacılık, demircilik, dericilik, şarap üretimi, kuyumculuk ve ıtriyatçılık (parfüm üreticiliği) sayılabilir.

Mekke-Medine yolu-Hicaz-Şam-Irak-Yemen yolları

Arabistan'da tarım ve hayvancılıktan daha önemli bir gelir kaynağı ise *ticaret* idi. Yemenliler çok eski tarihlerden beri ticaretle uğraşırlar, Hindistan ve Güney Afrika sahilleri ile Ortadoğu arasında ticârî faaliyetlerde bulunurlardı. Kuzeyde Nabatîler de tüccar idiler. I. yüzyıldan itibaren Hicaz Arapları ticarette Yemenlileri geride bıraktılar. Hicaz Arapları Yemen'den ve Habeşistan'dan aldıkları malları Suriye, Mısır ve İran'a götürerek satıyorlar; kuzeyden aldıkları malları da güneye götürüyorlardı. Tarıma elverişli olmayan Mekke'de yaşayan Kureyş kabilesi ticaretle uğraşıyordu. Kureyşliler aslında Arabistan'ın çeşitli yerlerinden hac ve umre için gelenlerin ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için de

öteden beri ticari faaliyetlerde bulunuyorlardı. Bu bakımdan Mekke'nin hem dinî ve hem de ticarî bir merkez olduğunu daha önce de belirtmiştik. Mekke, Yemen'den Akdeniz'e, Basra Körfezi'ne ve Doğu Arabistan'daki bölgelere ve Cidde'ye giden ticaret yollarının kavşak noktasında bulunuyordu. Kusay b. Kilâb'ın torunları olan Hâşim, Abdüşems, Nevfel ve Muttalib; Bizans, Habeşistan, İran ve Yemen hükümdarlarıyla siyâsî ve ekonomik ilişkiler kurarak ticarî antlaşmalar yapmışlar ve Kureyş kervanlarının bu ülkelerin topraklarında rahatça seyahat etmelerini temin etmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'de bildirildiği gibi[25] Kureyşliler, kış ve yaz mevsimlerinde olmak üzere yılda iki kez seyahat *(Rihlateş'-Şitâi ve's-Sayf)* tertipliyorlardı; kervanları kışın Yemen'e, yazın da Suriye'ye sevkediyorlardı. Kureyş'in kış ve yaz seyahat sistemini ilk tertipleyen, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in büyük dedesi Hâşim b. Abdümenâf'tır. O aynı zamanda Bizans İmparatoru ile ticarî antlaşma yapmıştır. Kış ve yaz ticaret yolu Yemen'deki San'a şehrinden başlayarak Taif, Mekke, Yesrib, Hayber, Hicr, Tebük, Maân, Teymâ, Mûte ve Busrâ üzerinden Şam'a ulaşırdı. Bunun dışında kuzeye doğru Kızıldeniz sahilini takip ederek Akabe Körfezi'ndeki Eyle üzerinden Akdeniz sahiline, Gazze'ye ulaşan bir yol daha vardı. Ayrıca Mekke'yi İran, Irak ve Bahreyn'e bağlayan yollar da mevcuttu. Kureyş kervanları Yemen'den parfüm, zamk, işlenmiş kereste, fildişi, kaplan postu, altın, mücevher, akik, çeşitli madenler, silah ve baharat alırlardı. Bu malların bir kısmı da Endonezya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'dan getiriliyordu. Malları kuzeye götüren kervanlar, dönüşte buğday, zeytin, zeytinyağı, bakliyat, ipek kumaş ve kap kacak taşırlardı. Habeşistan ve Bahreyn'den dönen kervanlar ise fildişi, mercan, inci, dokuma, altın ve gümüş getirirlerdi. İslâm'ın doğduğu sırada Kureyş'in yaz ve kış seyahatleri Hâşim ve kardeşlerinin tanzim ettiği biçimde devam ediyordu. Arabistan'da seyahat eden kervanlar sürekli yağmalanma tehlikesi ile karşı karşıya kalırken, Kureyş kervanlarına dokunulmazdı. Yol kesiciler, bilmeden Kureyş kervanlarına saldırırlarsa, onların Harem bölgesi sakinleri olan Kureyş'ten olduklarını öğrenir öğrenmez serbest bırakırlar ve mallarını iade ederlerdi. Bu hususa Kur'ân-Kerim'de işaret edilmektedir: *"Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken bizim (Mekke'yi) güven içinde kutsî bir yer yaptığımızı görmediler mi"?*[26]

Hicaz Araplarının kendilerine mahsus paraları yoktu. Para birimi olarak *Dinar* (Bizans'ın altın parası) ile *Dirhem* (İran ve Yemen'in gümüş paraları) kullanılıyordu.

Arabistan'ın çeşitli yerlerinde *panayırlar* kurulurdu. Bunların en meşhurları şunlardır: *Dûmetülcendel, Muşakkar, Suhâr, Debâ, Mehre (Şıhr), Aden, San'a,* Taif ve Nahle arasındaki *Ukâz, Zülmecaz,* Hayber'de *Netât*, Yemâme'de *Hecer*, Hadramut'te *Râbiye*, Suriye'de *Ezriât* ve *Busrâ*. Bu panayırların Önemli bir kısmı haram aylarda kurulmakla beraber, diğer aylarda kurulanlar da vardı. Panayırlar beş ile otuz gün arasında değişen farklı sürelerde faaliyetlerini sürdürürlerdi. Bu panayırlar, Arapların ekonomik hayatında olduğu kadar sosyal hayatında da önemliydi. Kabileler arası problemler burada çözülürdü. Panayırların en önemlisi, uluslararası mahiyette ve aynı zamanda edebî bir kongre olan *Ukâz* idi. Burada edebî sohbetler yapılır, şairler en güzel şiirlerini burada okur ve

beğenilenler Kâbe duvarına asılırdı. Araplar bu panayırlar sayesinde çeşitli kabilelerin örf ve âdetleri hakkında bilgi ediniyorlardı. Görüldüğü gibi, Câhiliye döneminde siyâsî birlikten yoksun olan Arabistan'da ekonomik açıdan birlik göze çarpmaktadır.[27]

5. Dinî Durum

a) Yahudilik

Arabistan'a giren semâvî dinlerden en önemlisi ve eskisi *Yahudilik*tir. Bu din, Filistin'den Suriye-Hicaz arasındaki yerlere sığınmak zorunda kalan Yahudiler vasıtasıyla gelmiş ve Yesrib'e kadar girmiştir. Milâttan önce VI. yüzyılda Babil Kralı Buhtunnasr'ın Kudüs'ü işgal edip Yahudileri Babil'e götürdüğü sırada bunlardan bazılarının kaçarak Medine, Hayber, Vâdi'l-Kurâ ve Fedek gibi Hicaz'ın bazı kesimlerine yerleştiğini daha önce görmüştük. Roma Prensi Titus'un 70 yılında Kudüs'ü işgal etmesi ve daha sonraları da Romalılar tarafından Yahudilerin sıkı takibe uğraması üzerine bunlardan bazıları da Hicaz'daki dindaşlarının yanına göç etmişlerdir. Medine çevresi ile Yemen hâriç tutulursa, Yahudiliğin Araplar arasında pek fazla ilgi görmediği müşahede edilmektedir. Mevcut Yahudiler de Filistin kökenli idiler. Milâttan sonra II. veya III. yüzyılda Yesrib'e yerleşen Evs ve Hazrec ile Yahudiler arasında meydana gelen sürtüşmeler bu dinin bölge Arapları üzerinde pek etkili olmamasına yol açmıştır. Bununla birlikte Evs ve Hazrec'den bazı Arapların Yahudi din adamlarına gelerek bu dini kabul ettikleri de söylenmektedir. Yemen'de ise Yahudilik sınırlı da olsa yayılmıştı. Nitekim Himyerî hükümdarı Zûnüvâs'ın Yahudiliği kabul edip Hristiyanlara hücum ettiğini daha önce belirtmiştik. Yahudiliğin Araplar arasında ilgi görmemesinde, onların kendilerini Allah'ın seçilmiş halkı olarak görmelerinin rolü vardır. Çünkü Araplar, kendilerini propagandacıların altında bir seviyede kabul eden bir dine girmeye kolay kolay yanaşmazlardı. Ayrıca Yahudiler mal temin etmeye verdikleri önem kadar dinlerini yaymak için çalışmamışlardır. Bunun yanısıra o dönemde Yahudilerin vefasız, fitne çıkaran ve mal düşkünü olarak şöhret bulmaları Arapların hoşuna gitmiyordu. Yemen'de Zûnüvâs'ın Hristiyanlara yaptığı zulümler ve Medine'deki Yahudilerin Evs ve Hazrec'e karşı olumsuz tutumları da Arapları onlardan soğutmuş olmalıdır. Öte yandan Yahudiliğin birçok hükmünün bedevîlerin hayat tarzlarına uygun olmamasının da bu dinin Araplar tarafından kabul görmemesine sebep olduğu söylenebilir.[28]

b) Hristiyanlık

Hristiyanlık Arap Yarımadası'nın kuzey bölgesinde, özellikle Gassânîler ve Hîreliler arasında yayılmıştı. Birinciler, ikincilerden çok önce Hristiyanlaşmışlar ve *Ya'kûbî* mezhebini kabul etmişlerdi. Çünkü Gassânîler Bizans imparatorluğu ile sıkı ilişki içinde bulunuyorlardı. Ya'kûbîlik Suriye'deki Arap kabileleri arasında da yayılmıştır. Irak bölgesinde ise Hristiyanların çoğu *Nastûrî* mezhebini benimsemiş ve Hîre'de bir Hristiyan Arap topluluğu oluşmuştu. Hîre'de hüküm süren ve başlangıçta putperest olan krallık ailesi uzun süre Hristiyan misyonerlerin faaliyetlerine karşı direndi. Ancak en sonunda onlar da bu dini

kabul ettiler. Hîreliler Sâsânî imparatorluğuna bağlı bir uydu devlet olmalarına rağmen İran'ın resmi dini Mecusîlik bunlar arasında rağbet görmemiştir. Hristiyanlık, Irak ve Suriye'de Gassânîler ve Hîreliler yanında Tenûh, İyâd, Lahm, Cüzâm, Tağlib ve Bekir gibi birçok Arap kabilesi arasında da geniş bir şekilde yayılmıştır.

Hristiyanlığın Yemen ve Güney Arabistan'daki durumuna gelince, bu dinin mensupları Necran'da yoğun bir şekilde bulunuyorlardı. Buraya Hristiyanlık Habeş hakimiyeti döneminde girmiştir. Bizans imparatorları da nüfuzlarını ve ticaretlerini genişletmek için Hristiyanlığı bir araç olarak kullanmışlar, bu amaçla Necran'a papaz göndermişler ve buraya *Necran Kâbesi* diye anılan bir de manastır yaptırmışlardır. Roma İmparatoru, 343 yılında İran aleyhine bir ittifak kurmak üzere Yemen'deki Himyerîlere bir elçilik heyeti göndermiştir. Heyet üyeleri arasında bir piskopos ile çeşitli rahipler bulunuyordu. Yahudiler aynı zamanda dinî bir amaçla gelen bu heyetin faaliyetlerine engel olmaya çalışmışlar ve bunun için çeşitli girişimlerde bulunmuşlarsa da başarılı olamamışlardır. Piskopos, üç kilisenin inşa edilmesi için Himyer kırallarından izin almıştır. Bu kiliselerden birini o dönemde Himyerîlerin başşehri Zafâr'da, diğerini Aden'de, ötekini de Basra Körfezi kenarında yaptırmıştır.[29]

Daha sonra ikinci Habeş hakimiyeti döneminde de başta Ebrehe olmak üzere Habeş valileri Hristiyanlığı yaymak için büyük çabalar sarfetmişlerdir. *Fil Olayı* bu teşebbüsleri açık bir şekilde göstermektedir. Hristiyanlık Hicaz bölgesinde Mekke, Medine ve Taif'te de, yayılmamakla birlikte, biliniyordu. Bu merkezlerde kölelerden ve hatta eşraftan Hristiyanlığı kabul eden bazı kişilere rastlanmaktadır. Ancak Hristiyanlık Orta Arabistan'daki putperestler üzerinde önemli bir etkide bulunmamıştır. Bununla beraber Yesrib'de *Ebû Âmir* adlı bir şahıs bu dini kabul etmiş ve Evs kabilesinden birtakım insanları da etrafına toplamıştı.

c) Mecusîlik

İslâm'ın doğduğu sırada Sâsânî imparatorluğunun resmî dini olan *Mecusîlik*, Araplar arasında pek itibar görmemiştir. Bu sebeple Arap Yarımadası'nda bulunan Mecusîlerin büyük çoğunluğu Bahreyn, Yemen ve Umman'da oturan İranlılardan ibaretti. Bahreyn'deki Mecusîler sayıca daha çok ve Umman'dakilere nazaran bulundukları yerde daha fazla nüfûza sahip idiler. Çünkü Bahreyn, İran topraklarına daha yakındı. Mecusîler Bahreyn'e, Basra Körfezi'nin doğu sahillerinden göç etmişlerdir. Yemen bölgesine ise Mecûsilik İranlıların Habeşlilerden sonra bu ülkeyi istilâları sırasında gelip yerleşen askerler tarafından sokulmuştur.

Mecûsilik Araplar tarafından pek fazla itibar görmemekle birlikte İranlılarla ilişki içinde bulunan bir kesimin bu dini benimsediği de kaynaklarda zikredilmektedir. Ancak bunun önemli bir sayıya ulaşmadığı kesindir. Çünkü Irak'ta Sâsânî imparatorluğuna bağlı Hîreliler bile Mecûsiliği değil, Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Bunda Sâsânîlerin, Mecûsiliğin ulusal bir din kabul etmelerinin, bu yüzden yaymak için çalışmamalarının etkisi vardır. Ayrıca

Sâsânîler dinlerini yaymaktan ziyade, *siyâsî ve ekonomik hakimiyete* önem vermişlerdir.

d) Sâbiîlik

Sâbiîler Kur'an-ı Kerim'de, Araplar tarafından Ehl-i kitap olarak bilinen Yahudiler ve Hristiyanlarla birlikte anılmış, *bunlardan* (Hz. Peygamber'den öncekiler için) *Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih amel işleyenler için Rab'leri katında mükâfat bulunduğu, korkularının olmayacağı ve üzüntü çekmeyecekleri* bildirilmiş;[30] ayrıca Arapların yaşadığı çevrede bulunan diğer gruplarla birlikte Sâbiîler de zikredilmiş, *Allah'ın kıyamet günü bunlarla ilgili hükmünü vereceği* belirtilmiştir.[31]

Sâbiîliğin menşei Hz. İsa öncesi dönemde resmi Yahudilik anlayışına karşı çıkan *Nasuraizm* akımına kadar uzanır. Bu hareket içinde yer alan ilk Sâbiîler daha sonra Hz. Yahya'nın vaftizci cemaati ile ilişki içinde olmuşlar ve Yahya'nın öldürülmesinden sonra Yahudilerin baskısına maruz kalmışlardır. M. I. yüzyılda anavatanları Filistin-Ürdün bölgesinden bu baskılar nedeniyle önce Kuzeydoğu Mezopotamya'da yer alan Musul civarındaki dağlık Medye bölgesine, daha sonra da buradan büyük oranda, muhtemelen m. II. yüzyılda Güney Mezopotamya'ya gelip yerleşmişler, bölgede mabetler inşa etmişlerdir. Araplar bunları Sâbiîler olarak adlandırmışlardır. Bölge VII. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilmiş ve Sâbiîler Ehl-i kitap muamelesine tâbi tutulmuşlardır.

Sâbiîler Yüce varlık inancı *(hayat kültü)*, Yaratıcı Güç, gnostik düalizm gibi temel inanç esaslarına sahiptirler. Kutsal metinleri vardır. Kendilerine özgü dua, vaftiz, oruç, kurban kesme, kutsal günler, bayramlar ve kendine has işlevleri olan mabetleri vardır. Sarhoşluk veren alkollü maddelerin içilmesini haram, heykel ve suretlere tapınmayı büyük günah kabul ederler. Sâbiîler dinlerinin Hz. Âdem'le başladığını iddia ederler. Onların literatürüne göre Sâbiîlikte mevcut olan vaftiz, âyin yemekleri ve ibadetlerin protatipleri Âdem'e, yaratıldığında öğretilmiş, uygulaması yaptırılmıştır. Sâbiîler kutsal kitaplarında Hz. Yahya'ya büyük önem verir, onu ışık peygamberi ve gerçek peygamber olarak tavsif ederler. Ahir zaman ve ahiret inancına sahiptirler. Kur'an-ı Kerim'de işaret edilen Sâbiîler bunlar olmalıdır. Bu, ilk dönem İslâm bilginlerinin Sâbiîleri tavsif etmesine uygun düşmektedir. Bu bilginler Sâbiîlerle ilişkili olarak yıldız-gezegen kültünden, ya da putperestlikten bahsetmemektedirler.[32]

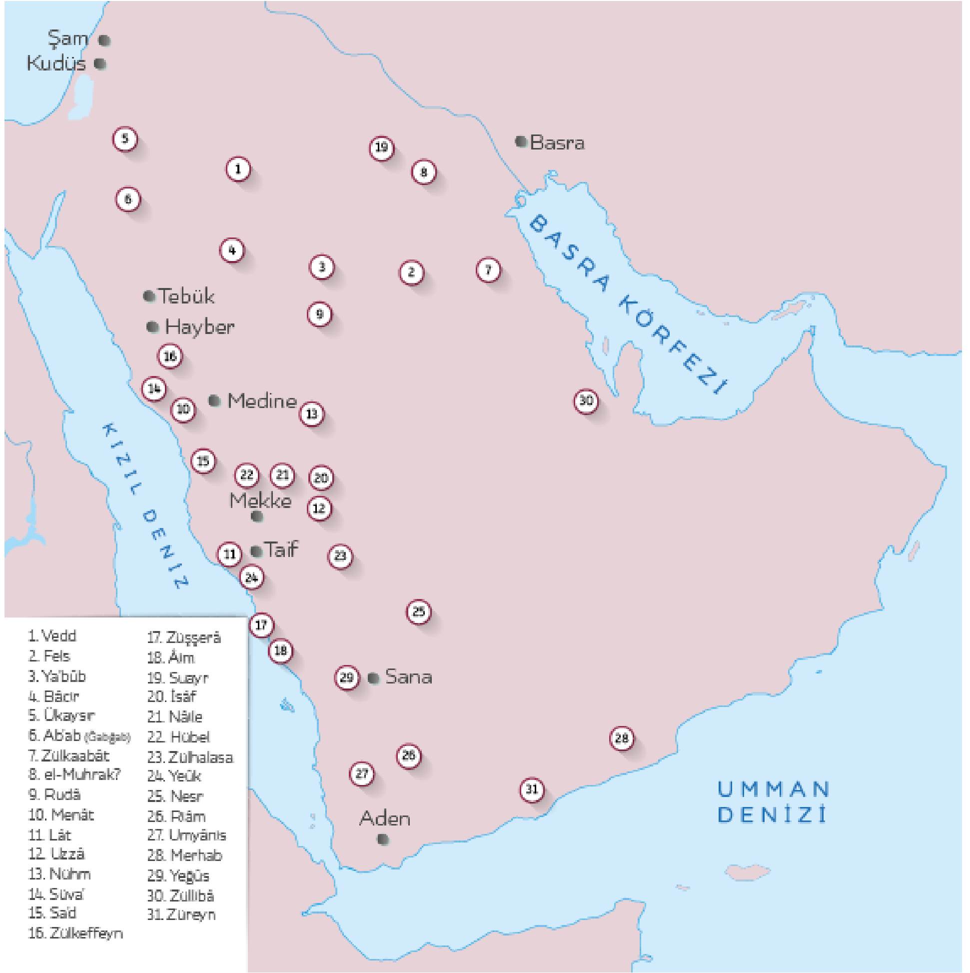
Diğer yandan Araplar, kavminin dinini terkedip başka bir dine giren kimseye de Sâbiî derlerdi. Bu ikinci anlamda olmak üzere Mekkeliler Hz. Muhammed (s.a.s.)'e ve ilk Müslümanlara da Sâbiî demişlerdi.

Öte yandan Abbâsîler döneminde yaygınlaşan kanaate göre, özellikle *Harran putperestleri* Sâbiîler olarak tanımlanmış, onların eski Asur-Babil geleneğinin devamı olarak sürdürdükleri yıldız-gezegen kültüne dayalı putperestliği Sâbiîliğin önemli karakteristiği olarak belirtilmiştir. Halbuki Harran putperestleri, Sâbiîliği geç bir dönemde, muhtemelen Abbâsîler döneminde zimmî statüsünü sürdürebilmek amacıyla almışlardır.

Yıldızlara-gezegenlere tapınma Harran, Yemen ve Irak'ın yukarı kesimlerinde

mevcuttu. Güney Arabistan'da *ay, güneş* ve *zühre* yıldızından oluşan üçlü tanrılar sistemi mevcuttu. Burada ay, baba tanrı; güneş ana tanrıça; zühre de oğul tanrı sayılıyordu. Ay tanrının bir adı Almakah, diğer adı da Vedd idi. Almakah için tapınaklar da kurulmuştu. Ay bütün tanrıların en büyüğü kabul edilirdi. Bu üç gök cisminin oluşturduğu tanrılar sisteminin Bâbil kaynaklı olduğu bilinmektedir.

Câhiliye Dönemi Araplarında güneşe tapanlar da vardı. Güneş, güney Araplarında dişi, Tedmürlülerde ise erkek tanrı olarak kabul edilirdi. Meşhur putlardan *Lât, Menât* ve *Uzzâ,* güneşi temsil eden tanrılar olarak kabul edilirdi. Güneşin kutsal kabul edilmesi ve tanrı olarak algılanması dolayısıyla, İslâm'dan önce Abdüşems (güneşin kulu) adı yaygın olarak kullanılmaktaydı. Abdüşems adı Sebelilerde olduğu gibi, Kureyş kabilesi arasında da kullanılıyordu. Ay, güneş ve zührenin dışında daha başka yıldızların da kutsal sayıldığı görülmektedir. Lahm, Himyer ve Kureyş kabileleri tarafından şi'râ yıldızı (Sirius) takdis ediliyordu. Kur'ân-ı Kerim'de[33] bu yıldıza işaret edilerek *"Doğrusu, şi'râ yıldızının Rabbi O (Allah)'dur"* buyrulur. Bu yıldıza ilk tapanın ve bu suretle Kureyş kabilesinin putperestlik anlayışına muhalefet eden kişinin Ebû Kebşe adlı bir Huzâalı olduğu söylenir. Güneşe tapanlar, güneşi temsil eden putun bulunduğu tapınakta güneşin *doğuşu, zevâli* ve *batışı* sırasında günde üç vakit dua ederlerdi. Bu üç vakit, güneşe tapanlara muhalefet için İslâm'da kerahet vakti kabul edilmiştir.

İslâm Öncesi Dönemde Arap Yarımadasında Meşhur Putlar

e) Putperestlik

Hiç şüphe yok ki, kuzey Arapları, yani Hz. İsmail ve nesli, başlangıçta tevhid inancına sahiptiler. Kâbe, tevhid inancının simgesi idi. Putperestlik onlar arasına dışarıdan sokulmuş ve daha sonra Allah'a şirk koşmayı âdet haline getirmişlerdir. Zamanla *esnâm* (tekili: *sanem*), *evsân* (tekil: *vesen*) ve *ensâb* (tekili: *nasb*) denilen putlara, heykellere ve dikili taşlara tapmaya başlamışlardır. Putperestliğin doğal sonucu olarak put evleri şeklinde çok sayıda tapınak yapılmıştır. Tapınaklara genellikle ev *(beyt)* denilir, küp şeklinde olanlara da *kâbe* adı verilirdi. Bunun dışında herkes bir tapınak sahibi olmak ister, buna gücü yetmeyenler Kâbe'nin veya diğer tapınaklardan birinin önünde hoşuna giden bir taş diker ve bu taşın etrafında tapınağı tavaf eder gibi dönerlerdi. Bedevîler çadırdan tapınak yaparlardı. Ayrıca her aile bir put edinip evine koyarak ona tapardı. Ev halkından birisi bir yolculuğa çıkacağı zaman elini ve yüzünü bu puta sürerdi. Bu, onun yola çıkmadan önce en son yaptığı iş olurdu. Yolculuktan döndüğü

zaman da yine o puta elini yüzünü sürer, bu da o kişinin yolculuktan döndükten sonra ailesini görmeden yaptığı ilk iş olurdu.[34] Dolayısıyla her ev bir tapınak gibiydi. Bunun dışında kabilelerin ortak olarak kullandıkları tapınaklar da vardı.

Put evleri şeklindeki tapınaklara gelince; Himyerîlerin San'a'da Riyâm, Tay kabilesinin Fels, Rebîa b. Ka'b kabilesinin de Rudâ' adlı tapınakları vardı. Kûfe ile Basra arasındaki Zahr bölgesindeki Sindâd'da bulunan Zülkaabât adlı tapınak Bekir b. Vâil ile İyâd kabilelerinin idi. Zülhalasa, Mekke'nin güneyinde Yemen yolu üzerinde Taif'e 120 km. kadar uzaklıkta yer alan Tebâle'de bulunuyordu. Üzerine bir çeşit taç oyulmuş beyaz bir taş olan bu tapınak Devs, Has'am ve Becîle kabilelerinin putu idi.

Taif şehrinde oturan Sakîf kabilesinin " *Lât*" adlı putu vardı. Sakîfliler Lât için bir de tapınak yapmışlardı. Bu tapınağı Kâbe'ye rakip görürlerdi. " Uzzâ" adlı puta Kureyş ve Kinâne kabileleri tapardı. Bu put Mekke dışında Batn-ı Nahle denilen yerde bulunuyordu. Medine'deki Evs ve Hazrec ile çevresindeki bazı müşrik kabilelerin putu olan Menât, Kızıldeniz kenarında el- Müşellel'de, Kudeyd adlı yerde idi. Kur'an-ı Kerim'de bu putların adları şu âyetlerde geçmektedir: *"Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı? Ve üçüncüleri olan ötekini, Menât'ı"?*[35] Araplar tapınakları takdis ederler, onların yanında kurban keserlerdi. Ancak bütün bu tapınaklar, Kâbe'nin itibar görmesini asla engelleyememişti.

Kâbe'de 360 put vardı. Bunların en büyüğü ve önemlisi *Hübel*'di. Bu, aslen Kuzey Arabistan tanrılarından olduğu halde, daha sonra Mekke'ye getirilmiştir. Hübel'in Mekke'ye Huzâalı Amr b. Luhay veya Huzeyme b. Müdrike tarafından getirildiği söylenmektedir. Esasında puta tapma âdetini de Hicaz'a Suriye'den Amr b. Luhay getirmiştir. Amr yakalandığı bir hastalıktan kurtulmak için Belkâ denilen yere giderek orada bir su pınarında yıkanmıştır. Burada insanların bir takım putlara taptığını görmüş, bunlara niçin taptıklarını sorunca onlar "Bunlara taparız, yağmur istesek yağdırırlar, yardım istersek yardım ederler" demişlerdir. Amr, onlardan aldıkları putlardan birkaç tanesini getirip Kâbe'nin yanına dikmiştir. Hübel adlı putun kırmızı akikten insan suretinde yapılmış olduğu, sağ elinin kırılması üzerine Kureyş'in ona altından bir el taktırıp taptığı rivayet edilir.[36] Daha sonra Kusay Hübel'i Kâbe'nin içine yerleştirmiştir. Kureyşliler Amr b. Luhay'ı taklit ederek edindikleri putları Kâbe'nin çevresine yerleştirmeye ve bu putların önünde fal okları çekmeye başlamışlardır. Hübel'in önünde yedi adet *fal oku* vardı. Araplar yolculuğa çıkmak, ticaret yapmak, evlenmek, nesebi şüpheli bir çocuğun babasını belirlemek, diyet ödetmek, su kuyusu açmak gibi işleri yapmak istediklerinde bu fal oklarını çekerler, ona göre hareket ederlerdi.[37]

Arap Yarımadası'nın diğer yerlerindeki kabileler de taş, ağaç ve madenden yaptıkları çeşitli putları bölgelerine ve evlerine dikmeye başlamışlardır. Kureyş mensupları hac için Kâbe'yi ziyarete gelen kabilelerden istifade etmek ve ilgilerini çekmek amacıyla başka kabilelerin putlarını da Kâbe'nin çevresine dikiyorlardı. Ayrıca Safâ'da bulunan *İsâf* ile Merve'de bulunan *Nâile*, Kâbe çevresinde yer alan diğer putlardı. Müşrikler bunların yanında kurban keserlerdi.

Kur'ân-ı Kerim'de müşriklerin *Vedd, Süvâ', Yeğûs, Yeûk* ve *Nesr* adlı putlarından bahsedilmektedir: *"İnsanlara:'Sakın tanrılarınızı bırakmayın. Vedd, Süvâ', Yeğûs, Yeûk ve Nesr putlarından asla vazgeçmeyin' dediler".*[38] Âyet-i kerîmede adı geçen

Vedd: Kelb kabilesinin putu idi. Dûmetülcendel'de bulunuyordu. Süvâ': Kadın şeklindeydi. Hüzeyl kabilesinin putuydu. Yeğûs: Aslan görünümünde idi. Yemen'deki Mezhic ve Cüreş kabileleri buna taparlardı. Yeûk: At şeklinde idi. San'a'ya Mekke yönünde iki gecelik mesafede bulunan Hayvân adlı bir köyde bulunuyordu. Nesr: Himyerîlerin Yahudiliği kabul etmeden önce taptıkları put idi. Bu put, Hicaz'ın bazı bölgelerinde de tanınmakta idi. Arabistan'da bunlardan başka çok sayıda put bulunuyordu.

Arapların bazıları *cin*leri yeryüzünde oturan ilahlar olarak kabul ederler, cinlere taparlardı;[39] meydana gelen pekçok olayı onların yaptığına inanırlardı. Allah'la cinler arasında akrabalık bağı olduğunu ileri sürerler,[40] cinleri Allah'a ortak koşarlardı.[41] Tabiat olaylarında ortaya çıkan ses ve gürültülerin cinlerin çeşitli şekillere girmeleriyle oluştuğuna inanıyorlardı. Sonunda bunların zamanla putları mekan edindiklerine inanmaya başlamışlardı. Allah'ın meleklerden çocuk edindiğine inananlar vardı. Allah Teâlâ onların bu düşüncelerine ret mahiyetinde şöyle buyurur: *"Rahman çocuk edindi" dediler. Hâşâ; hayır; melekler şerefli kılınmış kullardır".*[42]

Aslında putperestliğin yayılmasından sonra da Araplar diğer tanrı ve putların yanında Allah'ı tanıyorlar, O'na putlara tanıdıklarından daha üstün sıfatlar veriyorlar, O'nun adına yemin ediyorlardı. Müşrikler, putlardan ayrı olarak kendilerini, gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğunu biliyorlardı. Kur'ân-ı Kerim'de bu hususa işaret eden pek çok âyeti kerime vardır. Bir âyet-i kerîmede şöyle buyrulur: *"Andolsun ki, onlara 'Gökleri ve yeri yaratan kimdir?' diye sorsan 'Allah'tır' derler".*[43] Yağmur yağdıran ve onunla toprağı canlandıranın Allah olduğuna inanıyorlardı. Bir âyet-i kerîmede *"Andolsun ki, onlara 'Gökten su indirip onunla, ölümünden sonra yeri dirilten kimdir?' diye sorsan şüphesiz 'Allah'tır' derler."*[44] buyrulur. Yeminlerini Allah adına yaparlar, meleklerin Allah'ın kızı olduğuna inanırlar, O'na oğullar ve kızlar isnat ederlerdi. Ancak müşrikler putların kendileri için Allah'a birer şefaatçi olduğunu düşünürler ve onlara kendilerini Allah'a yaklaştırmaları için taparlardı. Bununla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulur: *"O'nu bırakıp da putlardan dost edinenler 'onlara, bizi Allah'a yaklaştırsın diye kulluk ediyoruz' derler…".*[45]

Cahiliye döneminin başlıca tapınma şekillerine gelince, müşrikler put evlerinde dua, secde ve tavaf ederler, adakta bulunurlar, kurban keserler, sadaka verirlerdi. Bu tür ibadetlerin başlıca gayeleri ise sağlık, afiyet, servet kazanmak, savaşlarda zafer elde etmek, erkek çocuk sahibi olmak için putların ilgi, yardım ve şefaatine nâil olmaktı. Görüldüğü gibi putlara karşı bu tapınmalar ve saygılar dünyevî maksatlara yönelikti. Çünkü müşrikler ahirete inanmazlardı; yeniden dirilmeyi *"eskilerin masalları"* sayarlardı. Bu yaygın inkara rağmen sayıları az da olsa ahirete inanan kimseler vardı.

Araplar arasında putlara saygısızlık edenler de olurdu. Onlar dünyevî menfaat için bunlara taptıklarından ve putların huzurunda fal oklarıyla çektikleri kur'anın bazen kendi istekleri doğrultusunda çıkmasını istediklerinden, arzuları gerçekleşmediği takdirde kızarlar ve putlara hakaret ederlerdi. Kaynaklarda bu hususta pek çok örnek vardır. Tebâle'de bulunan Zülhalasa tapınağına öc alma isteğinde bulunan bir adam gelip fal oku çektirir. Çıkan okta öç alması

yasaklanır. Kur'a üç defa tekrar edilmesine rağmen aynı sonuç çıkar. Adam hiddetlenerek okları eline alıp kaya şeklindeki putun üstüne fırlatır ve şöyle haykırır: *"Senin baban öldürülseydi, öcünü almaktan beni alıkoymazdın".*[46]

Hz. İbrahim'den intikal eden bazı ibadet ve gelenekler yerine getirilmeye devam ediliyordu. Bu durumda bile Araplar putperestlikten kurtulamazlardı; kabileler kendi putlarının önünde saygıyla durmaktan ve dua etmekten kendilerini alamazlardı. Mesela Yesribli hacılar Kâbe'yi tavaf edip, Arafat'ta vakfe yaptıktan ve Mina'daki görevlerini de ifa ettikten sonra Menât'a gider, onun yanında tıraş olur ve ta'zimde bulunurlardı.[47]

f) Hanîflik

Cahiliye döneminde Allah'ın birliğine inanan, putperestliği reddeden ve Kureyş'in yanlış âdet ve inançlarına karşı çıkan bazı kimseler vardı. Bunlara *Hanîf* (çoğulu hünefâ, ahnâf) denilmektedir. Tevhit inancına sahip olan Hanifler Hz. İbrahim'in dinini yaşatmaya çalışırlar, Yahudilik ve Hristiyanlıktan uzak kalırlar, putperestlikle mücadele ederlerdi. Bunlar okur-yazar kişilerdi. Bir kısmı İbrânîce ve Süryânîce gibi dilleri bilirdi. Bunlardan bir kısmının Hz. İbrahim dinine en yakın din kabul ettikleri Hristiyanlığı benimsedikleri görülmektedir.

Hanîfler topluca bir birlik oluşturamadıkları gibi müşterek bir ibadetleri de yoktu. Bireysel olarak dinî hayat yaşayan zahid kimselerdi. Kaynaklarda Hanîf olarak adlandırılan bir kaç kişinin isminden bahsedilmektedir. Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Huveyris ve Zeyd b. Amr bu dönemin önde gelen Haniflerindendir. Bunlar bir defasında bir araya gelerek putperestliğin bâtıl olduğunu, dedeleri İbrahim'in dininin tevhit esasına dayandığı kanaatinde birleşmişler ve bu dinin esaslarını tesbit etmek üzere çeşitli ülkelere dağılmışlardı. Varaka b. Nevfel, Şam'a giderek Hristiyanlığı benimsemiş, Tevrat ve İncil'i öğrenmiştir. Ubeydullah b. Cahş tereddüt içinde kalmıştır. Osman b. Huveyris Bizans imparatorunun yanına giderek Hristiyanlığı benimsemiş ve orada kalmıştır. Zeyd b. Amr ise ne Hristiyanlığı ve ne de Yahudiliği benimsemiştir. O, putlara tapmaz, putlar adına kesilen kurban etinden yemezdi; kız çocukların toprağa gömülmesine karşı çıkardı. Şiirlerinde hep Allah'ın birliği konusunu işlerdi. Arabistan'da bu dört kişiden başka, Allah'ın bir olduğuna ve ahirete inanan başka Hanîfler vardı. Güçlü bir hatip olan Kus b. Sâide ve Taifli şair Ümeyye b. Ebu's-Salt bunlar arasında yer almaktadır.[48]

Bekrî, *Mu'cem Me'sta'cem,* tah. Mustafa es-Sakkâ, Beyrut 1983, I, 5-16; Philip Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi,* çev. Salih Tuğ, İstanbul 1995, I, 51 vd.; Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan", *DİA*, III, 248-252.

Corci Zeydan, *el-Arab Kable'l-İslam,* tah. Hüseyin Mu'nis, Kahire ts. , 81-97; E. Honigman, " Nabatîler", *İA*, IX, 1-3; Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara 1971, s. 40 vd.; Hitti, I, 105-112.

Corci Zeydan, *el-Arab*, s. 98-108; Fr. Buhl, " Tedmür", *İA*, XII/1, 113; Hitti, I,

113-118.

Corci Zeydan, *el-Arab*, s. 207-220; J. Schleifer, “ Gassânîler”, *İA*, IV, 718 vd.; Hitti, I, 118-125; Mustafa Fayda, “ Cebele b. Eyhem”, *DİA*, VII, 184-185; Ahmet Ağırakça, “ Gassânîler”, *DİA*, XII, 397-398.

Corci Zeydan, *el-Arab*, s.221-241; Fr. Buhl, “ Hîre”, *İA*, V/1, 536-537; Hitti, I, 123-128; Hüseyin Ali ed-Dakûkî, “ Hîre”, *DİA*, XVIII, 123-124.

Corci Zeydan, *el-Arab*, s. 130-135; Çağatay, s.10-13.

Corci Zeydan, *el-Arab*, s. 136-140; Çağatay, s.14-17.

Bürûc Sûresi 4-8.

İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, tah. Mustafa es-Sakkâ, Kahire 1955, I, 35-72; Corci Zeydan, s. 141-151; Cevad Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm,* Bağdad 1993, II, 510-599; Çağatay, s. 17 vd.; Hüseyin Algül, “ Himyerîler”, *DİA*, XVIII, 62-63.

Fîl Sûresi 1-5.

Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, Mekke, 1352, 1357; İbn Habîb, *el-Munammak fî Ahbâri Kureyş*, tah.Hurşid Ahmed Fârık, Haydarâbâd 1964; Corci Zeydan, *el-Arab*, s. 275-280; Cevad Ali, IV, 5-127; W. M. Watt, “Kuraysh”, *Eİ2*, V, 434-435; Mustafa Fayda, *Halid b. Velid*, İstanbul 1990,s. 21 vd.; İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, Ankara 1997, s. 33-68.

Cevad Ali, IV, 128-142.

Cevad Ali, IV, 142-157.

Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad. M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara 1997, s.35 vd.; Hakkı Dursun Yıldız, “Arap”, *DİA,* III, 273; Ebû Şühbe, *es-Sîretü'n-Nebeviyye fî Davi'l-Kur'âni ve's-Sünne*, Beyrut 1988, I, 47-48.

Mustafa Fayda, “ Ebnâ” *DİA*, X, 78-79.

İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, Beyrut 1979, I, 101 vd.; Cevad Ali, IV, 271 vd.; Mustafa Fayda, “Bedevî”, *DİA*, V, 311-316.

Cevad Ali, IV, 343 vd.; V, 108 vd.; İbrahim Sarıçam, “İslam'ın Doğuşunun Tarihî Şartları”, *İslam ve Demokrasi,* Ankara 1998, s. 14.

Meydânî, *Mecmaü'l-Emsâl*, tah. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire 1978-1979, III, 373-375.

Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul 1981, VIII, 59; Meydânî, III, 375.

Cevad Ali, IV, 392-398; Ahmed Ateş, " Asabiyet", *İA*, I, 663; Mustafa Çağrıcı, " Asabiyet", *DİA*, I, 453-454.

Cevad Ali, IV, 341-387; Bicâvî ve ark. , *Eyyâmü'l -Arab fi'l-Câhiliyye,* Mısır ts. çeşitli yerler; Mehmet Ali Kapar, " Eyyâmü'l-Arab", *DİA*, XII, 14-16.

Tevbe Sûresi 37; İbn Hişâm, II, 604.

İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 237; Ebû Şühbe, I, 94-97.

İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ*, tah. Müfîd Kumeyha ve Nuaym Zarzûr, Beyrut 1985; Corci Zeydan, *Târîhu Adâbi'l-Luga el-Arabiyye*, Kahire 1936, I, 156-157; Tâhâ Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî,* Kahire 1927, s. 366-371; Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretü Hutabi'l-Arab,* I, Kahire 1962; Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, I, Kahire ts.; Hüseyin Elmalı, "Hitâbet"(Arap Edebiyatı), *DİA*, XVIII, 158.

Kureyş Sûresi 1-5.

Ankebût Sûresi 67.

Hamidullah, "el-Îlâf veya İslam'dan önce Mekke'nin İktisâdî-Diplomatik Münasebetleri", çev. İsmail Cerrahoğlu, *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* IX, Ankara 1961, s. 213-222; Abdülkerim Özaydın, "Arap", *DİA*, III, 322-324; Ebû Şühbe, I, 98-102.

Günaltay, s. 86-89

Günaltay, s. 89-94.

Bakara Sûresi 62; Mâide Sûresi 69

Hac Sûresi 17

Sâbiîler için bk. Şinasi Gündüz, *Sâbiîler-Son Gnostikler*- Ankara 1999.

Necm Sûresi 49.

İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* çev. Beyza Düşüngen, Ankara 1969, s. 39.

Necm Sûresi 19-20.

İbnü'l-Kelbî, s. 27-28, 36.

Ömer Faruk Harman, " Hübel", *DİA*, XVIII, 445.

. Nuh Sûresi 23.

Sebe' Sûresi 41.

Sâffât Sûresi 158.

En'âm Sûresi 100.

Enbiyâ Sûresi 26.

Zümer Sûresi 38.

Ankebût Sûresi 63.

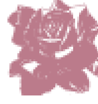
Zümer Sûresi 3.

İbnü'l-Kelbî, s. 40.

Ebû Şühbe, I, 70-78.

İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 171-172; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher,* tah. Muhammed M. Abdülhamid, Kahire 1964, I, 69-75; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb,* Beyrut ts. II, 244-282; Cevad Ali, VI, 449 vd.; Günaltay, s. 79-83; Çağatay, s. 158-169; Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Ankara 1985; a. mlf., " Hanîf", *DİA*, XVI, 33-39; Mustafa Çağrıcı, "Arap", *DİA*, III, 316-321.

PEYGAMBERLİĞİNE KADAR HZ. MUHAMMED

1. Ailesi

HÂŞİM

Esed
Sayfiy
Abdülmuttalib
Ebû Sayfiy
Nadle

Fâtıma
(Hz. Ali'nin Annesi, Ebû Tâlib'in hanımı

Ümeyme
Berre
Âtike
Beyzâ
Ervâ
Safiye

Hâris
Ebû Tâlib
Zübeyr
Abdullah
Abbas
Hamza
Ebû Leheb

Tâlib
Cafer
Ali
Akîl

Abdullah

Hasan
Hüseyin
Zeynep
Ümmü Gülsüm

Muattib
Utbe
Uteybe

Rabîa
Nevfel
Ebû Süfyan

MUHAMMED

Kâsım
Abdullah
Zeynep
Rukıye
Ümmü Gülsüm
Fâtıma
İbrahim

Hz. Peygamber'in Soy Kütüğü

Burada Hz. Muhammed (s.a.s.)'in dedeleri, babası, annesi, bunların aileleri ile yakın akrabasından ve bir bütün olarak kabilesi olan *Hâşimoğulları*'ndan bahsedilecektir. Eşleri ve çocukları konusu ileride ayrıca ele alınacaktır.

Hz. Muhammed (s.a.s.), Mekke'de oturan Kureyş kabilesinin Hâşimoğulları koluna mensuptur. Soyu, Fihr (Kureyş) b. Mâlik yoluyla Hz. İbrahim'in torunlarından Adnân'a kadar uzanır. Babası Abdullah b. Abdülmuttalib, dedesi

Abdülmuttalib b. Hâşim, büyük dedesi Hâşim b. Abdümenâf, babaannesi Fatıma bint Amr'dır.

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in baba tarafından akrabalarını tanıtmaya büyük dedesi Hâşim'den başlamak istiyoruz. Hâşimoğullarının atası ve aynı zamanda Hz. Muhammed (s.a.s.)'in büyük dedesi olan Hâşim'in asıl adı Amr idi. Mekke'de kıtlık olduğu bir yılda Suriye'den somun getirip ufalayarak tirit yaptırdığından dolayı kendisine *"ufalayan"* manasında *"Hâşim"* denilmiş ve bundan sonra bu isimle anılır olmuştur. Daha önce de görüldüğü gibi, Kureyş kabilesinin yaz ve kış seyahatlerini ilk defa tertipleyen ve âdet haline getiren odur. Kendi zamanında, *rifâde* ve *sikâye* görevlerini yürütüyordu. Bir ticaret seyahati için Suriye'ye giderken uğradığı Medine'de, Adiy b. Neccâroğullarından Selmâ bint Amr ile evlendi. Bu evlilikten, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in dedesi Şeybe (Abdülmuttalib) dünyaya geldi. Hâşim bir ticaret seyahati esnasında Gazze'de vefat etti ve oraya defnedildi.[49]

Hâşim'in, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in dedesi Abdülmuttalib'in de aralarında bulunduğu beş oğlu ve beş kızı vardı. Abdülmuttalib, sekiz yaşına kadar Medine'de annesinin yanında kaldı. Hâşim'in vefatı üzerine kardeşi Muttalib, Medine'ye gelip Abdülmuttalib'in annesi Selmâ bint Amr'ın iznini alarak yeğenini Mekke'ye götürdü. Şehre girerken Muttalib'in devesinin terkisindeki çocuğu gören Mekkeliler onu kölesi zannederek kendisine *Abdülmuttalib* dediler ve o günden sonra Abdülmuttalib diye anıldı. Muttalib'in onu kölesi olarak tanıttığı da söylenmektedir. Abdülmuttalib kendi zamanında Hâşimoğullarının başkanıydı. Hacıların su ve yemek ihtiyacını karşılama (*sikâye* ve rifâde) görevlerini yürütüyordu. Bu görev babasından kendisine miras kalmıştı. Gördüğü bir rüya üzerine Cürhüm kabilesinin Mekke'den giderken kapattığı *Zemzem Kuyusu*'nun yerini keşfederek yeniden kazdı. Kur'an'da da haber verilen Fil Olayı'nda Ka'be'yi yıkmaya gelen Ebrehe ile görüşmelerde bulundu.[50] Hâşim'in Abdülmuttalib dışındaki oğullarından Ebû Sayfiy, Esed ve Nadle'nin nesilleri İslâm'ın doğduğu yıllara dek devam ettiyse de daha sonra kesilmiştir. Dolayısıyla Benî Hâşim'den sadece Abdülmuttalib'in nesli devam etmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in babası Abdullah, Abdülmuttalib'in oğullarından biriydi. Abdullah'ın başından geçtiği bilinen en önemli olay, babasının onu kurban etmek istemesidir. Şöyle ki; Zemzem kuyusunu kazdığı esnada Abdülmuttalib'in Hâris'ten başka oğlu bulunmuyordu. O nedenle Kureyş kabilesinin önde gelen kişileri tarafından rahatsız edildi. Savunmasız kalması üzerine, kendisini destekleyecek on oğlu olduğu takdirde birisini kurban edeceğine dair adakta bulundu. On oğlu dünyaya gelince bunlardan birini kurban etmeye karar verdi. Kurban adayını belirlemek için çekilen kur'a, başlangıçta Hz. Muhammed (s.a.s.)'in babası Abdullah'a çıktı. Fakat deve sayısı artırılarak çekilen kur'a sonucunda Abdullah'ın yerine yüz deve kurban edildi. Abdullah, kurban edilmek istendiği sırada hayatta olan kardeşlerinin en küçüğü idi.[51]

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in amcaları ve halalarına gelince, amcaları arasında Hâris, Zübeyr, Ebû Talib, Ebû Leheb, Hamza ve Abbas meşhurdurlar. Bunlardan Hâris ve Zübeyr, İslâm'dan önce vefat etmiş, diğerleri ise İslâm dönemine yetişmişlerdir. İslâm dönemine yetişenlerden Ebû Leheb ve Ebû Tâlib İslâm'ı

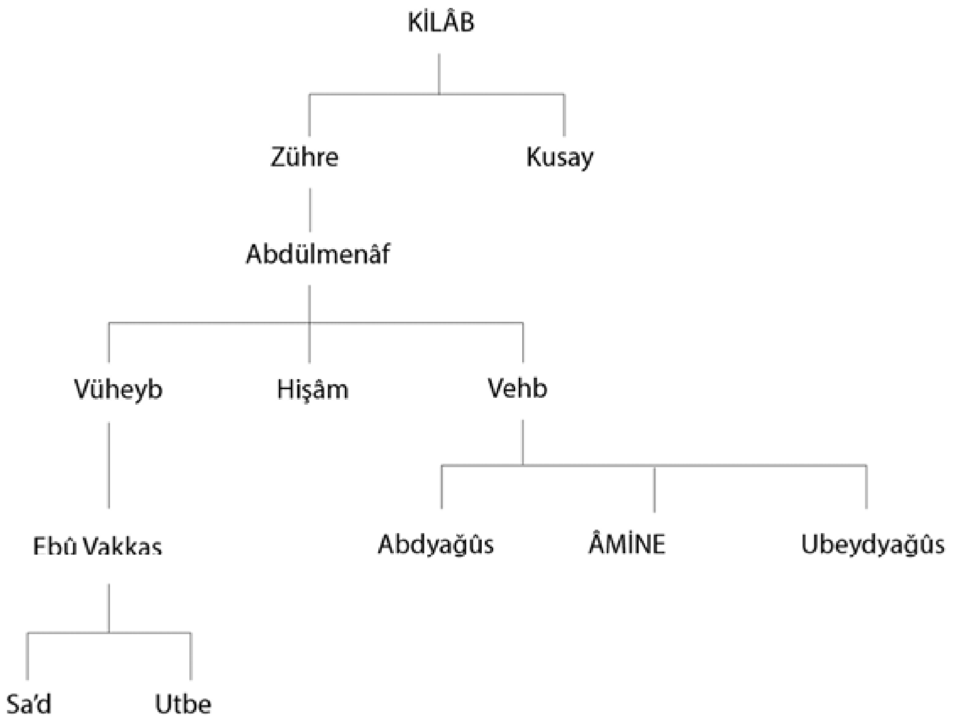
kabul etmezken, Hamza ve Abbas Müslüman olmuşlardır. Hâşimoğulları, Abdülmuttalib'in dört oğluna, yani Abbas, Hâris, Ebû Tâlib ve Ebû Leheb'e nisbetle sırasıyla Abbâsîler, Tâlibîler, Hârisîler ve Lehebîlerden oluşmuştur. Abdülmuttalib'in diğer oğlu ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in babası Abdullah'ın nesli Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma yoluyla devam etmiştir. Hz. Hamza'nın üç oğlu bir kızı olmuşsa da daha sonraki dönemlerde nesli devam etmemiştir.[52] Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Âtike, Beyzâ, Ervâ, Berre, Safiye ve Ümeyme adlarında halaları vardır.

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in annesi Kureyş kabilesinin Zühreoğulları koluna mensup Âmine bint Vehb'dir. Âmine'nin babası Vehb b. Abdümenâf, kabilesi Zühreoğulları içinde hatırı sayılır bir kimseydi. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in anneannesi ise Kureyş'in Abdüddâroğulları kolundan Berre bint Abdülüzzâ'dır. Dolayısıyla Hz. Muhammed (s.a.s.)'in hem annesi hem babası Kureyş'in seçkin ailelerine mensuptur. Her ikisinin nesebi de Kilâb b. Mürre'de birleşmektedir.[53]

Abdullah evlilik çağına geldiğinde babasının girişimi üzerine Âmine bint Vehb ile evlendi. Geleneğe göre evliliğin üç günü Âmine'nin evinde geçti. Abdullah evlendikten birkaç ay sonra yaz ticareti için Suriye'ye gitti. Oradan dönerken uğradığı Yesrib'de babasının dayılarının yanında hastalandı. Bir ay kadar hasta yattıktan sonra vefat etti ve orada defnedildi. Babası öldüğünde Hz. Muhammed (s.a.s.) henüz dünyaya gelmemişti. Abdullah geride miras olarak beş deve, bir koyun sürüsü ve Ümmü Eymen (Bereke) adlı bir cariye bırakmıştı.[54]

2. Doğumu, Çocukluğu ve Gençliği

Hz. Muhammed (s.a.s.) 20 Nisan 571 tarihinde Mekke'de Benî Hâşim mahallesinde, babası Abdullah'tan kalan evde dünyaya geldi. Kaynaklarda onun Fil Olayı'nın meydana geldiği yılda, bu olaydan 55 gün sonra ve kamerî aylardan Rebîülevvel'in 12. gecesinde doğduğu kaydedilir.[55]

Hz. Peygamber'in Annesi Âmine'nin Ailesi

Âmine, doğumdan sonra hemen kayın babası Abdülmuttalib'e haber göndererek torununun dünyaya geldiğini bildirdi. Abdülmuttalib geldiğinde Âmine, hamile iken gördüğü bir rüyada çocuğa *"Ahmed"* veya *"Muhammed"* adının verilmesinin söylendiğini hatırlattı. Abdülmuttalib çocuğu kucağına alarak Kâbe'ye götürdü, Allah'a şükretti ve ona Muhammed adını verdi. Doğumunun yedinci gününde Mekkelilere ziyafet verdi. Hz. Peygamber'in sünnetli olarak dünyaya geldiği rivayet edildiği gibi,[56] dedesi tarafından doğumunun yedinci gününde sünnet ettirildiği söylenir.[57] Abdülmuttalib'e, ataları arasında Muhammed adıyla anılan bir kimseye rastlanmadığı hatırlatılıp torununa bu ismi vermesinin sebebi sorulduğunda *"Onun gökte ve yerde övülmesini istedim"* cevabını vermiştir.[58] Hz. Muhammed (s.a.s.)'in bir diğer meşhur ismi de Ahmed'dir. Araplar arasında Muhammed ve Ahmed isminde bazı şahıslar bulunuyordu. Kaynaklarda bu adı taşıyan bazı kişilerin adları kayıtlıdır. Meselâ ensardan Muhammed b. Mesleme meşhurdur.[59] Şu kadar var ki bu isimler yaygın olarak kullanılmıyordu.

Doğumdan sonra Hz. Muhammed (s.a.s.)'i üç veya dokuz gün annesi Âmine, daha sonra kısa bir müddet, amcası Ebû Leheb'in câriyesi Süveybe emzirdi. Süveybe ondan önce Hz. Hamza'yı ve daha sonra da Ebû Seleme'yi de emzirdiği için Hz. Muhammed (s.a.s.)'le bu ikisi sütkardeşi olurlar.[60] Mekke'nin sıcak havası bebeklerin sağlıklı büyümelerine elverişli olmadığından, şehrin ileri gelen aileleri yeni doğan bebekleri göçebe kabilelere mensup sütannelere verirlerdi. Bununla çocuklarının çölün sağlıklı havasında büyümelerini ve aynı zamanda fasîh Arapçayı öğrenmelerini sağlamış olurlardı. Çocuklar genellikle sekiz-on

yaşlarına kadar sütanne yanında yaşarlardı. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in doğumunu takip eden günlerde Taif yakınlarında çölde göçebe hayatı yaşayan Hevâzin kabilesinin Sa'd b. Bekir kolundan, içlerinde Halîme bint Ebû Züeyb'in de bulunduğu on kadın, emzirmek için çocuk almak üzere Mekke'ye gelmişlerdi. Halîme'nin yanında kocası Hâris b. Abdüluzzâ da vardı. Bu kadınlar sütanneliğini gelir kaynağı olarak düşündüklerinden, zengin ailelerin çocuklarını tercih ediyorlardı. Diğer kadınlar yetim olduğu için *"Onun annesi ve dedesi bize fazla bir yardımda bulunamaz"* diyerek Hz. Muhammed (s.a.s.)'i almak istememişlerdi. Halime de başlangıçta, onu almakta tereddüt etti. Kabilesine eli boş olarak dönmemek için, kocasının da fikrini alarak ona sütannelik yapmayı kabul etti ve çocuğu beraberinde götürdü. Hz. Muhammed (s.a.s.) sütannesinin ailesi içinde çok sevildi; onlar için uğurlu oldu ve bereket getirdi, aile bolluğa kavuştu. İki yaşını doldurduğunda Halîme onu ailesine göstermek üzere Mekke'ye getirdi. Âmine, o sıralarda Mekke'de veba salgını bulunduğundan ve çöl havasının da çocuğa iyi geldiğini gördüğünden, onun sütannede kalmasını istedi.

Hz. Peygamber'in Süt Annesinin Kabilesinin Yurdundan Görüntüler

Halîme de Hz. Muhammed (s.a.s.)'i beraberinde geri götürdü. Beş (dört olduğu da söylenir) yaşında Mekke'ye getirip annesine teslim etti. Bundan sonra Hz. Muhammed (s.a.s.) altı yaşına kadar Mekke'de annesinin yanında kaldı. Hz. Peygamber'in Abdullah, Üneyse ve Şeymâ adlı sütkardeşleri vardır. Sütannesi, sütbabası ve sütkardeşlerinin İslâmiyeti kabul ettikleri bilinmektedir.[61] Sa'd b. Bekir kabilesi fasîh Arapçasıyla ünlüydü. Hz. Peygamber düzgün bir lisana sahip oluşunun, çocukluğunu bu kabile arasında geçirmesine bağlı olduğunu söylemiştir.[62]

Kaynaklarda Hz. Muhammed (s.a.s.)'in sütannesinin evine giderken ve onun yanında kaldığı süre zarfında başından geçen birtakım olağanüstü durumlardan bahsedilir. Bunlar arasında *göğsün yarılması* hadisesi *(şakkı sadır)* önemli yer tutar. Bu konuda kaynaklarda yer alan rivayetlerden birisi özet olarak şöyledir: Halîme'nin anlattığına göre, çocuğu Mekke'den getirdikten bir kaç ay sonra, Muhammed sütkardeşi ile evlerinin arkasında kuzu güderken, sütkardeşi koşarak annesinin ve babasının yanına gelir. Beyaz elbiseli iki adamın Muhammed'i tutup yere yatırdıklarını, karnını yardıklarını ve karıştırdıklarını bildirir. Halîme ile kocası derhal koşarlar; çocuğu benzi sararmış bir şekilde ve ayakta bulurlar. Ne olup bittiğini sorduklarında Muhammed, *"Beyaz elbiseli iki adamın kendisini yere yatırıp karnını yardıklarını ve bir şeyler aradıklarını"* söyler. Bunun üzerine sütannesi ile sütbabası çocuğu alıp çadıra dönerler.[63] Bu mealde başka rivayetler de vardır. Meselâ bir rivayette, olayın yukarıdakine benzer şekilde, bir soru üzerine Hz. Peygamber'in anlattığı kaydedilir.[64] Ayrıca, on yaşlarında iken; Hira mağarasında Cebrâil'le ilk karşılaştığında; Mi'rac olayı öncesinde gibi farklı zaman ve mekanlarda bu tür muameleye tâbi tutulduğuna dair rivayetler de kaynaklarda yer almaktadır. Olayla ilgili anlatımlar, yaş, yer, zaman ve kaç defa meydana geldiği hususunda birbiriyle farklılık ve çelişki arzetmektedir. Çeşitli araştırmacılar tarafından konuyla ilgili rivayetler ravi ve metin açısından eleştirilmiştir. Şurası gerçektir ki, bu işin Allah tarafından Hz. Muhammed (s.a.s.)'i peygamberliğe hazırlamak amacıyla yapıldığı iddia ediliyorsa, manevî bir temizlik veya hazırlığın yine manevî tarzda olması gerekir. Halbuki rivayetlerde bu işin maddi bir operasyonla yapıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca göğsün yarılması olayı İnşirâh Sûresi ile irtibatlandırılmıştır.[65] Fakat İnşirâh Sûresi'nde *"Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?"* derken, " *şakkı sadır"*dan, *göğsün yarılmas*ından değil, " *şerhi sadır"*dan, yani *göğsün açılmasından* bahsedilmektedir. Göğsün açılmasından maksat da arayış içinde olan Hz. Peygamber'e hak dinin gösterilmesi, peygamberlik görevini nasıl yerine getireceğine dair endişelerinin, korkularının, Allah tarafından genişlik verilerek giderilmesi, gönlünün arıtılması ve ferahlatılmasıdır. Yani olay maddi değil, manevîdir. Nitekim aynı sûrenin ikinci ve üçüncü âyetlerinde *"Biz senin belini büken yükünü senden alıp atmadık mı?"* derken Hz. Peygamber'in sırtındaki maddi bir yükün Cenâb-ı Hak tarafından yere indirilmesinden değil, Peygamber'i üzen ve tahammülü ağır gelen zorlukların kendisinden kaldırılmasından bahsedilmektedir.[66] Bu, sûrenin birinci âyetinin de maddî bir operasyon olarak değil, manevî bir iş olduğu şeklinde izah edilmesi gerektiğini göstermektedir. Bunun için de cerrâhî müdaheleye gerek olmadığı açıktır. Ancak ne var ki, manevi bir olayın sembolik anlatımı, daha sonraki raviler tarafından gerçekmiş gibi mütâlaa edilmiştir. Ortaya çıkışıyla ilgili olarak şu hususlar düşünülebilir: Olağanüstü olayların Peygamber'in çocukluğundan beri onun hayatında mevcut olduğunu ispat için böyle bir olay anlatılmış olabilir. Bir de göğüs yarılması, doğu kültüründe mevcut olan, Araplarda da bilinen ve hatta Zerdüşt ve Ümeyye b. Ebu's-Salt gibi şahıslar hakkında da anlatılan mitolojik bir hikayedir. Bu tür mitolojik bir hikaye Hz. Peygamber hakkında da uyarlanmış olabilir.[67]

Şakk-ı sadr'ın gerçekleştiği yer

Hz. Muhammed (s.a.s.) altı yaşında iken annesi Âmine, yanına çocuğunu ve cariyesi Ümmü Eymen'i de alarak Medine'ye gitti. Gayesi, doğumdan önce vefat eden kocası Abdullah'ın kabrini ve ailenin dayıları sayılan Adiy b. Neccâroğullarını ziyaret etmekti. Medine'de en- Nâbiğa'nın evinde misafir edildiler. Abdullah'ın mezarı da bu evin avlusunda idi. Burada bir ay kadar kaldıktan sonra Mekke'ye dönerken Âmine, Medine'ye yaklaşık 190 km. uzaklıkta bulunan Ebvâ'da hastalanarak vefat etti ve orada defnedildi. Ümmü Eymen çocuğu Mekke'ye getirerek dedesine teslim etti. Bu yolculukta Abdülmuttalib'in, gelini ve torunu ile birlikte gittiği de söylenmektedir.[68] Hz. Muhammed (s.a.s.) daha sonraları Medine'de bu seyahatle ilgili hatıralarını anlatmıştır.[69]

Peygamberimiz annesinin vefatından sonra, sekiz yaşına kadar, iki yıl dedesinin himayesinde kaldı. Bakımını da dadısı Ümmü Eymen yürüttü. Dedesi, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i çok severdi; onsuz sofraya oturup yemek yemezdi. Kâbe duvarının gölgesine Abdülmuttalib için bir minder serilir, hiç kimse ona saygısından dolayı bu mindere oturmazdı. Hz. Muhammed (s.a.s.) gelip oturduğunda amcaları onu minderden indirmek isterler, Abdülmuttalib ise *"Oğlumu bırakın. Allah'a yemin ederim ki ileride bunun şanı büyük olacaktır"* der, onu minderin üstüne yanına oturtur, eliyle sırtını okşar ve böyle hareket etmesinden hoşlanırdı. O sekiz yaşında iken dedesi vefat etti.[70] Hz. Muhammed

(s.a.s.) dedesinin vefatına çok üzüldü. Ümmü Eymen, dedesinin vefat ettiği gün Hz. Muhammed (s.a.s.)'i ağlarken gördüğünü söylemiştir.[71]

Abdülmuttalib vefat etmeden önce torununu Ebû Tâlib'e emanet etti. Zübeyr ile Ebû Tâlib'in kur'a çektikleri söylendiği gibi, Hz. Peygamber'in Ebû Tâlib'i tercih ettiği de kaynaklarda kaydedilir. Burada Zübeyr, Ebû Tâlib ve Abdullah'ın ana-baba bir kardeş olduklarını da belirtmek gerekir. Ebû Tâlib, yeğeni Muhammed'i kendi öz çocuğu gibi severdi. Bir yere gittiği zaman onu da beraberinde götürürdü. O, ölümüne dek, kırk yıldan fazla Hz. Muhammed (s.a.s.)'e öz babası gibi davranmış, onun üzerine titremiş, sevmiş, korumuş ve yetişmesi için elinden geleni yapmıştır. Hz. Muhammed (s.a.s.) de Ebû Tâlib'e işlerinde yardımcı olmuştur. Çünkü Ebû Tâlib'in ailesi kalabalıktı; buna karşılık dar gelirliydi; maddî durumu pek iyi değildi. Ebû Tâlib'in hanımı Fâtıma bint Esed de sekiz yaşından itibaren Hz. Muhammed (s.a.s.)'e öz annesi gibi bakmıştır. Aynı zamanda Hz. Ali'nin annesi olan bu hanım, kendi çocuklarından önce onu doyurur ve gözetirdi. Hz. Muhammed (s.a.s.), Ebû Tâlib'in ölümünden sonra iman eden ve Medine'ye hicret eden Fatıma bint Esed'i sık sık ziyaret ederdi.[72]

Hz. Muhammed (s.a.s.) on iki (dokuz olduğu da söylenir) yaşında iken Ebû Tâlib ticaret maksadıyla Suriye'ye gitmeye karar verdi. Hz. Muhammed (s.a.s.) seyahate kendisini de götürmesini ısrarla rica etti. Onun ısrarına dayanamayan Ebû Tâlib de yeğenini beraberinde götürdü. İslâm Tarihi kaynaklarının verdikleri bilgiye göre ticaret kervanı Suriye topraklarında bulunan Busrâ'da konakladığı esnada, bir bulutun kervanın içinden birine devamlı gölge yaptığını gören Bahîrâ adındaki rahip, kervan mensuplarını yemeğe davet eder. Bahîrâ çocuğu dikkatle inceler ve bazı sorular sorar. Ebû Tâlib'e, yeğeninin İncil'de gönderileceği vadedilen peygamber olduğunu söyler; çocuğu iyi korumasını tembih eder. Bunun üzerine Ebû Tâlib, Şam'a gitmekten vazgeçerek Mekke'ye döner.[73]

Bu rivayet daha sonraları Hristiyan tarihçiler ve Müslüman tarihçiler tarafından tartışılmıştır. Olay, Hristiyan yazarlar tarafından istismar edilmiş ve yanlış değerlendirilmiştir. Onlardan bazıları bunu inkar etmişler; Ehl-i Kitab'ın Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber olacağını daha önce kendi kitaplarından öğrenmiş oldukları yolundaki rivayetlerin Hristiyanlıktan dönen Müslümanlar tarafından uydurulduğunu ve bunun bir efsaneden ibaret olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazıları da Hz. Muhammed (s.a.s.)'in, İslâm dininin esaslarına ait bir kısım bilgileri Bahîrâ'dan öğrendiğini iddia etmişlerdir. Hatta "Kur'ân'ın yazarı Bahîrâ" diyecek kadar ileri gitmişlerdir. Batılı bilim adamlarının bu tür iddialarından rahatsız olan bazı Müslüman alimler de, *Bahîrâ olayı*na ait rivayetlerin doğru olmadığını, olayı nakleden râvîler içinde hadiseyi gören kimse bulunmadığını söylemişlerdir. Ayrıca o sıralarda çocuk yaşta olan Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Bahîrâ ile görüşmesinden İslâm dininin esaslarına ait bazı şeyler öğrenmesinin akıl ve mantığa ters düştüğünü belirterek, ya bu olayı tamamen reddetmişler veya üzerinde durmaya gerek görmemişlerdir. Bahîrâ olayı şayet doğru bile olsa, gerçekten dokuz veya on iki yaşındaki bir çocuğun bir kaç saat zarfında Kur'ân'ı ezberlemesi, yeni bir din fikrini öğrenebilmesi ve bir nesil sonra etrafındaki insanlara ilâhî bir tebliğ olarak nakletmesi imkansızdır. Üstelik rivayetlerde, Bahîrâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s.)'e bir şey okuduğuna ve

öğrettiğine dair kayıt da yoktur. Şayet böyle bir şey meydana gelseydi, peygamber olarak görevlendirildikten sonra kervanın diğer mensupları bunu ortaya koymaktan geri durmazlardı. Bütün bunlara ek olarak şunu da söylemek gerekir: İslâm'ın tevhid akidesi ile Hristiyanlığın teslis inancı arasında benzerlik mevcut değildir. Kur'ân'da Hz. Muhammed (s.a.s.)'in gençliğinde hristiyanlarla ilişkisi olduğunu ve onlardan bir şeyler öğrendiğini gösteren hiçbir delil de yoktur.[74]

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in gençliğinde başından geçen önemli olaylardan birisi de Dördüncü *Ficâr Savaşı'na katılması*dır. İslâm'dan önce Arap kabileleri arasında çeşitli sebeplerle sık sık savaşlar meydana gelirdi. Bunlardan dördü, kötülük yapmanın ve kan dökmenin yasak olduğu haram aylarda yapıldığı için, " *Ficâr Savaşları*" denilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s.) bu savaşlara iştirak ettiği sırada yirmi yaşında idi. Onun katıldığı bu savaşta Kureyş ve Kinâne kabileleri, Kays-ı Aylân ve müttefikleriyle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu savaş Kinâne kabilesinden Berrâd b. Kays'ın, Hevâzin kabilesinden Urve b. Utbe'yi bir ticarî rekabet üzerine öldürmesi sonucu, Hevâzin kabilesinin Kureyş ve müttefiklerine saldırıp Harem bölgesine kadar kovalaması üzerine çıkmıştır. Savaşta Kureyş ve Kinâne'nin genel komutanı Harb b. Ümeyye idi. Ayrıca Kureyş kabileleri ayrı ayrı birlikler halinde savaşmışlardır. Benî Haşim'in komutanlığını Zübeyr b. Abdülmuttalib yapmıştır. Kays-ı Aylân, başlangıçta üstünlük elde ettiyse de savaş akşama doğru Kureyş ve Kinâne'nin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Sonunda Kureyş'ten o sıralarda otuz yaşlarında bir genç olan Utbe b. Rebîa'nın gayretiyle taraflar arasında anlaşma sağlanmıştır. Kureyş saflarında ve kendi kabilesi Hâşimoğullarının yanında amcalarıyla birlikte bulunan Hz. Muhammed (s.a.s.)'in savaşmayıp amcalarına ait eşyaları koruduğu, atılan okları kalkanlarla karşılayıp toplayarak onlara vermekle yetindiği söylendiği gibi; ok attığı ve bundan dolayı pişman olmadığını ifade ettiği de kaynaklarda kayıtlıdır. Yine kaynaklarda, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in bulunduğu safın karşısında savaşan her düşman grubunun hezimete uğradığı, bundan dolayı onun, Kureyş ordusunun komutanı Harb b. Ümeyye'nin dikkatini çektiği kaydedilir. Kureyş açısından bu savaşın önemi Haram aylarda yaşanan barışçı ortamın ihlâlini, ticarî hayata vurulan darbeyi önlemek, Harem bölgesinin mukaddesliğine leke sürülmesine engel olmaktı.[75]

Araplar arasında savunma, himaye veya zulme uğrayanın hakkını zalimden alma gibi amaçlarla ittifak kurulurdu. Bu, anılan maksatlarla iki veya daha fazla kabile, bir kabile ile başka bir kabileye mensup bir şahıs veya iki şahıs arasında yardımlaşmayı ve dayanışmayı temin için gerçekleşebilirdi. " *Hilf" (ç. ahlâf)* adı verilen bu ittifak ve antlaşmalar, kuruluş amacına veya kuruculara verilen sıfatlara göre *Hilfü'l-Fudûl, Hilfü'l- Mutayyebûn, Hilfü'l- Ahlâf* gibi adlarla anılırdı. Hz. Muhammed (s.a.s.), Ficâr Savaşlarından kısa süre sonra Hâşim, Muttalib, Esed, Zühre ve Teymoğullarının ittifakı ile kurulan *Hilfü'l-Fudûl Antlaşması*'na katılmıştır. Bu antlaşmanın gerçekleşmesine Hz. Muhammed (s.a.s.)'in amcası Zübeyr teşebbüs etmiştir. Teym kabilesi ileri gelenlerinden Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde toplanan kurucu üyeler; *zulme uğrayanların haklarını zalimlerden alıncaya kadar mücadele edeceklerine, Mekke halkından ve Mekke'ye dışarıdan gelen kimselerden haksızlığa uğrayanların yanında yer alacaklarına ve zalimden hakkını*

alıncaya kadar mazlumu destekleyeceklerine dair karar aldılar. Bu antlaşmanın akdine şu olayın vesile olduğu söylenir: Zübeyd kabilesinden bir şahıs Mekke'ye gelir ve Âs b. Vâil'e ticaret için getirdiği malını satar. Ancak Âs, malın ücretini vermez. Zübeydli, Ahlâf kabileleri olan Abdüddâr, Mahzum, Cumah, Sehm ve Adiy'e başvurur. Ancak onlar Âs b. 'e karşı adama yardım etmezler. Bunun üzerine alacaklı Kureyş kabilesini yardıma çağırır. Zübeyr b. Abdülmuttalib ve Abdullah b. Cüd'ân'ın önderliğinde Hilfü'l-fudûl Antlaşması akdedildikten sonra cemiyet üyeleri Âs b. Vâil'e giderler ve malın parasını tahsil edip Zübeydliye verirler.[76] Yirmi yaşında iken bu antlaşmanın imzalanmasına iştirak eden Hz. Muhammed (s.a.s.), sonraları bu olaydan övgüyle bahsetmiş ve şunları söylemiştir: *"Ben, Abdullah b. Cüd'an'ın evinde bir antlaşma yapılırken bulundum ki, bu antlaşmayı güzel ve kızıl develere değişmem. İslâm'da böyle bir antlaşmaya çağrılsam derhal kabul ederim".*[77]

3. Hz . Hatice ile Evliliği

Bu iki olaydan sonra Hz. Muhammed (s.a.s.)'in yirmi beş yaşında iken Hatice ile evlendiği yıla kadar başından geçen olaylar hakkında kaynaklarda detaylı bilgi mevcut değildir. Onun bu süre zarfında amcası Ebû Tâlib'e işlerinde yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Hatice ile evlenmeden önce onun kervanını Suriye'ye götürüp getirdiği bilinmektedir. Burada, önce Hatice'nin ailesi ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'le evlenmeden önceki hayatı hakkında kısa bilgi vermek istiyoruz.

Hatice, Kureyş'in Esedoğulları kolundan Huveylid b. Esed'in kızıdır. Hz. Muhammed (s.a.s.)'le evlenmeden önce başından iki evlilik geçmişti. Önce Ebû Hâle ile, onun ölümü üzerine Atîk b. Âbid ile evlenmişti. Hz . Hatice'nin her iki evlilikten de çocukları dünyaya gelmişti. İkinci kocasının da ölmesi üzerine kendini çocuklarına ve işine vermişti. Diğer zengin Kureyşliler gibi kendi adına Suriye ve Yemen'e ticaret kervanları gönderiyordu. Akıllı, zeki, namuslu, zengin ve güzel olduğu için Kureyş'in ileri gelenleri kendisiyle evlenmek istiyorlar, fakat o, bütün teklifleri reddediyordu.

Her ikisi de Mekkeli olduğu için Hatice ile Hz. Muhammed (s.a.s.)'in birbirlerini tanıdıkları muhakkaktır. Ancak evlenmeden kısa bir müddet önce, birbirlerini daha yakından tanımaya vesile olan önemli bir fırsat doğdu. Bu da Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Hatice'nin ticaret kervanını ücret karşılığında Suriye'ye götürmesidir. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Suriye seyahatinden önce de Hatice adına Meysere'nin eşliğinde Hicaz- Yemen kervan yolu üzerinde kurulan Hubâşe Panayırı'na ticaret maksadıyla gittiği kaynaklarımızda nakledilmektedir.[78]

Hz. Muhammed (s.a.s.) 25 yaşında iken Hatice'nin, kervanını Suriye'ye götürmek üzere adam aradığını öğrenen Ebû Tâlib, yeğenine durumu anlattı ve Hatice'den iş istemesini söyledi. Esasen Hz. Muhammed (s.a.s.) amcası Ebû Tâlib'in yanında ticarî alanda tecrübe sahibi olmuştu. Konu kendisine iletilince, Hatice hemşehrileri arasında güvenilir ve doğru sözlü bir şahsiyet olarak şöhret bulan Hz. Muhammed (s.a.s.)'e kervanını memnuniyetle teslim etti. Kaynaklarda onun Hz. Muhammed (s.a.s.)'in doğruluğunu, güvenilirliğini ve ahlakını

öğrenmesi üzerine kendisine iş teklif ettiği de nakledilmektedir.[79] Hz . Hatice, kölesi Meysere'yi de onun yanına verdi. Aynı tür hizmet için diğer şahıslara iki genç deve verdiği halde, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e bunun iki mislini, yani dört deve vermeyi kabul etti. Hz. Muhammed (s.a.s.), Suriye'de bulunan Busrâ'ya kadar giderek Mekke'den götürdüğü malları sattı ve istediği malları da satın alarak Meysere ile birlikte Mekke'ye döndü. Getirdiği malları Hatice'ye teslim etti. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in yönettiği bu kervan, daha önceki seferlerin iki misli kârla dönmüştü. Meysere, Hatice'ye Hz. Muhammed (s.a.s.)'den övgüyle bahsetti. Sonuçtan son derece memnun olan Hatice, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e vadettiği ücretin iki katını verdi.[80]

Hatice bundan sonra Hz. Muhammed (s.a.s.)'e evlilik teklifinde bulundu. Bu evliliğe Hz . Hatice'nin arkadaşlarından Nefîse bint Ümeyye'nin aracılık ettiği de söylenmektedir.[81] Muhammed de kendisine yapılan bu teklifi amcalarıyla istişâre etti. Sonunda kabul etti; nikah ve düğün için bir gün kararlaştırıldı. Hz. Muhammed (s.a.s.), amcası Ebû Tâlib ve Hamza ile birlikte Hatice'nin evine gitti. Kureyş'in ileri gelenleri de merasimde hazır bulundular. Hatice, babası Huveylid Ficâr savaşlarından önce öldüğü için, amcası Amr b. Esed'e haber gönderdi. Amcasının oğlu Varaka b. Nevfel de orada hazır bulundu. Arap örf ve âdetlerine göre törende Ebû Tâlib ve Varaka b. Nevfel birer konuşma yaptılar. Ebû Tâlib konuşmasında Hz. Muhammed (s.a.s.)'in üstün ahlakından bahsederek Hatice'yi amcasından istedi ve mehrini zikretti. Mehir yirmi deve veya beş yüz dirhem gümüş idi. Varaka b. Nevfel de yaptığı konuşmada bu evliliğin kendileri için bir şeref olduğunu söyledi. Ebû Tâlib develer keserek düğün yemeği verdi.[82]

Peygamber dönemi Mekke

Aradan birkaç gün geçtikten sonra Hz. Muhammed (s.a.s.), eşinin evinde ikamet etmek üzere Ebû Tâlib'in evinden ayrıldı. İkisi arasında mutlu bir aile hayatı geçti. Sevgi, saygı, bağlılık ve iyi geçim üzerine kurulan bu evlilik İslâm Tarihi boyunca, günümüze dek, örnek aile yuvası olarak gösterilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s.), Hatice ile evlendikten sonra geçim sıkıntısından kurtuldu ve

müreffeh bir hayat sürmeye başladı. Evliliklerinin ilk yıllarında Hatice'nin malı ile ticarete devam etti. Bu maksatla Hubâşe Panayırı'na gitti. Bu arada gençliğini yanında geçirdiği amcası Ebû Tâlib'i de unutmadı. Otuz altı yaşında iken, amcasının yükünü hafifletmek amacıyla, o sıralarda beş yaşında olan Ali'yi yanına alarak bakımını üstlendi. Ali bundan sonra hicrete kadar Hz. Muhammed (s.a.s.)'in yanında kaldı. Hz. Muhammed (s.a.s.) aynı zamanda Ali'nin kardeşi Câfer'i de öteki amcası Abbas'ın yanına vermeyi sağladı.[83]

Hz. Muhammed (s.a.s.) Hatice ile evlendiği sırada yirmi beş yaşında bulunuyordu. Hatice'nin ise kırk, kırk altı ve yirmi sekiz yaşında olduğuna dair rivayetler de mevcuttur.[84] Genellikle kırk yaşında olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, yirmi sekiz yaşında olduğunu ileri sürenlerin görüşü, biyolojik gerçekler çerçevesinde kuvvet kazanmaktadır. Çünkü Hz . Hatice'nin Hz. Muhammed (s.a.s.)'den altı çocuğu olmuştur. Bu, kırk yaşından sonra imkansız olmamakla birlikte, evlendiklerinde yirmi sekiz yaşında olması gerçekle bağdaşmakta ve daha makul görülmektedir. Nitekim bunu kabul eden yazarlar da vardır. Mesela Ahmed et-Tâcî, *"Şayet Hatice, Hz. Muhammed (s.a.s.)'le evlendiğinde kırk yaşında idiyse, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e vahiy geldiğinde elli beş yaşında olması gerekir. Bu yaşta bir kadın nasıl doğum yapar? Halbuki Abdullah adlı çocuğunu peygamberlikten sonra doğurduğu kesindir"* değerlendirmesini yaparak, evlendiğinde yirmi sekiz yaşında olduğuna dair rivayeti diğerine tercih ettiğini belirtmektedir.[85]

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Hatice'den ikisi erkek, dördü kız olmak üzere altı çocuğu dünyaya geldi. Erkek çocuklarının adları *Kâsım* ve *Abdullah*, kızlarının adları ise *Zeyneb, Rukıye, Ümmü Gülsüm ve Fâtıma*'dır. Erkek çocukları daha bebek iken vefat etmişlerdir. İslâm tarihçilerinden, onun erkek çocuklarının sayısının üç veya dört olduğunu kaydedenler, Tayyib ve Tahir adlı çocuklarından bahsedenler de vardır. Ancak tercih edilen görüşe göre Tayyib ve Tâhir, ayrı çocukların adları değil, Abdullah'ın lakabıdır. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in kızlarından Rukıye, Zeynep ve Ümmü Gülsüm, babalarının sağlığında çeşitli aralıklarla, Fâtıma ise babasından altı ay sonra vefat etmiştir. Araplarda ilk doğan çocuğa nispetle künye alma ve bu künye ile anılma âdet olduğundan, Hz. Muhammed (s.a.s.) de Hatice'den olma ilk oğlu Kâsım'a nisbetle *Ebü'l-Kâsım* künyesini almıştır.

4. *Kâbe Hakemliği*

Hz. Muhammed (s.a.s.), otuz beş yaşında iken, yenilenen Kâbe'nin duvarına *Hacerülesved*'i yerine yerleştirme işinde Kureyş kabilelerine hakemlik yaptı. Mekke'de sık sık su baskınları oluyor ve seller meydana geliyordu. Yıllardan beri bu sellerden Kâbe hasar görmüş, duvarlarında çatlaklar meydana gelmiş ve hatta bina yıkılmaya yüz tutmuştu. Binanın tavanı da bulunmadığından içindeki kıymetli eşyalar, hırsızlar tarafından çalınma tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyordu. Bu sebepten Kureyş kabileleri toplanarak binayı yenilemeye karar verdiler. Tam bu sırada Kızıldeniz'de fırtınaya tutulan bir Bizans gemisi Cidde yakınlarındaki Şuaybe'de karaya oturmuş ve parçalanmıştı. İçlerinde Velîd b.

Muğîre'nin de bulunduğu bir grup Kureyşli, kazânın meydana geldiği yere giderek geminin enkazını Kâbe'nin inşaatında kullanmak üzere satın aldılar. Gemide bulunan Bizanslı inşaat ustası Bâkûm'u da yanlarına alarak Mekke'ye getirdiler.

Kâbe'nin duvarları Hz. İbrahim tarafından yapıldığı söylenen temele kadar söküldü. Kureyş kabilesinin her bir kolunun inşâ edeceği kısımlar kur'a ile belirlendi. Her kabile kendi payına düşen kısmı örmeye başladı. Bu arada, halkın helal kazancından yapacağı bağışların kabul edildiği de ilan edildi. Hz. Muhammed (s.a.s.) de inşaat işinde çalıştı. Amcası Abbas ile birlikte taş taşıdı. Hz. İbrahim tarafından Kâbe'nin inşası sırasında tavafın başlangıç noktasını belirlemek amacıyla yerleştirilmiş olan Hacerülesved'in yerine konulmasına sıra gelince, her kabile bu şerefin kendisine ait olmasını istedi. Abdüddâroğulları ve Adiyoğulları, bu şerefi başkasına bırakmayacaklarına dair yemin ettiler. Ortaya çıkan anlaşmazlık neredeyse savaşa dönüşecekti. İnşaata dört beş gün ara verildi. Bu arada Kureyşlilerin en yaşlısı Ebû Ümeyye b. Muğîre'nin teklifi üzerine Harem-i Şerif'in Benî Şeybe kapısından ilk giren şahsın hakem tayin edilmesine karar verildi. Tam o sırada beklenen yerden Hz. Muhammed (s.a.s.) çıkageldi. Kureyşliler hep bir ağızdan *"Bu, güvenilir (emîn) bir kimsedir. Onun vereceği karara razıyız"* dediler. Mesele Hz. Muhammed (s.a.s.)'e anlatıldığında, hemen sırtından abasını *(ridâ)* çıkararak yere serdi. Hacerülesved'i üzerine koydu. Her kabileden birer kişiyi abanın kenarlarından tutturarak konulacağı yere getirtti. Burada taşı kendi eliyle yerine yerleştirdi. Kureyşliler, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in problemi çözümünden son derece memnun oldular. Çünkü savaşa yol açabilecek bir ihtilaf büyümeden ve hiç bir kabilenin gücenmesine fırsat verilmeden halledilmiş oldu. Duvarları örme işi bittikten sonra Kâbe'ye bir de ahşap tavan yapıldı.[86] Hz. Muhammed (s.a.s.)'in otuz beş yaşında başından geçen bu olaydan sonra, kendisine vahyin geldiği kırk yaşına kadar her yıl ramazan ayında Hirâ Mağarası'nda inzivaya çekildiği görülmektedir.

5. Hz. Muhammed'in Peygamberlikten Önceki Hayatının ve Kişiliğinin Temel Özellikleri

Buraya kadar Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğinden önceki hayatını ve başından geçen önemli olayları ana hatlarıyla ortaya koymuş bulunuyoruz. Onun peygamberlik dönemine geçmeden önce, bu döneme kadarki hayatının temel özellikleri hakkında bilgi vermenin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Bu, onun vahiy gelmeden önce nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu başlık altında yetim ve fakir olarak büyümesi, yetimliğin ve fakirliğin kendisi için önemi, ümmî oluşu, ticaretle meşgul oluşu, çevresi, ahlâkı ve dinî hayatı üzerinde durulacaktır.

a) Yetim ve Fakir Olarak Büyümesi

Hz. Muhammed (s.a.s.) yetim olarak büyüdü. Daha önce de belirtildiği gibi, doğmadan önce babası, altı yaşında iken annesi, sekiz yaşında iken de dedesi ölmüştü. Bundan sonra, amcasının yanında hayatını sürdürmüştü. Belki de

Cenâb-ı Hak, ileride peygamber olarak görevlendireceği Hz. Muhammed (s.a.s.) için bu tür yetişme tarzını uygun görmüştü. O, anne-baba ve dedesinin yönlendirmesinden uzak olarak yetişti. Çünkü anne ve baba, yetişme dönemindeki çocuğun kişiliğinin oluşmasında ve yönlendirilmesinde büyük paya sahiptir. Sonuç olarak, *onun terbiyesini bizzat Cenâb-ı Hak üstlenmiştir,* diyebiliriz. Nitekim Hz. Peygamber de bir hadisinde *"Beni Rabbim terbiye etti ve en güzel şekilde terbiye etti"*[87] buyurmuştur.

Hz. Muhammed (s.a.s.) fakir olarak büyüdü. Sekiz yaşına kadar dedesinin himayesinde, yirmi beş yaşına kadar da amcasının yanında kaldı. Gerçi babası Abdullah, beş deve, birkaç koyun ve Ümmü Eymen adlı cariyeyi miras bırakmıştı. Ama, babası, henüz dedesi sağ iken öldüğü için, Arap miras hukukuna göre babası sağ iken ölen kişinin mirası çocuğuna düşmezdi. Esasen mirası, aileden büyük erkekler alırdı. Bununla beraber, babasının bıraktığı miras kendisine tahsis edilse bile bu mal onu zengin edecek miktarda değildi. Yirmi beş yaşında iken bile, Hatice'nin kervanını dört deve karşılığında Suriye'ye götürüp getirmeye razı olmuştu. Fakat başkasının yediğinde, giydiğinde gözü kalacak ölçüde yoksul da değildi. O her ne kadar bir yetim olsa da kendi derdi ile başbaşa, içine kapalı ve yalnız kalmış biri olarak görmemek gerekir. Çünkü anlaşıldığı kadarıyla ailesi arasında akrabalık bağları güçlüydü. Zengin bir kadın olan Hatice ile evlenmesiyle birlikte de, her ne kadar Mekke'nin önde gelen tacirlerinden ve zenginlerinden biri olamadıysa da rahat bir hayat sürecek seviyeye ulaşmıştı. Aynı şekilde yetimlik gibi fakirlik de insan hayatında doğal bir durum olmakla birlikte, bir peygamber olarak Hz. Muhammed (s.a.s.) için fakir büyümenin önemi şu şekilde yorumlanabilir: Zengin birisi olsaydı, İslâm'a davet ettiği zaman, insanların ona malından istifade etmek için inandıkları sanılabilirdi. Halbuki, insanları cezbedecek, halkı etrafında toplayacak, dediğini tasdik ve davet ettiği esasları kabul ettirecek ve bu iş için önemli bir araç olarak kullanabilecek paraya sahip değildi. İleriki yıllarda insanlar onun etrafında mal için değil, inanç uğruna toplanacaklardır.[88]

b) Ümmî Oluşu

Güvenilir kaynaklar Hz. Muhammed (s.a.s.)'in okuma yazma bilmediği, yani *"ümmî"* olduğu konusunda ittifak ederler. Onun yetiştiği dönemde Mekke'de okul yoktu. Az sayıda kimse, buraya dışarıdan gelen okur-yazar kişilerden ve bu kişilerin okuttuğu kimselerden kendi gayretleriyle okuma-yazma öğrenmişlerse de Hz. Muhammed (s.a.s.) okuma-yazma öğrenmedi. Şüphesiz ileride kendisine verilecek peygamberlik görevi de ilâhî hikmet gereği onun okur-yazar olmamasını gerekli kılıyordu. Hira mağarasında kendisine ilk vahiy getiren melek ona *"oku"* dediğinde *"Ben okuma bilmem"* demiştir. Halbuki onun, peygamberlik yıllarında okumaya-yazmaya son derece önem verdiği ve sahâbeyi buna teşvik ettiği bilinmektedir. Ona ilk gelen vahiy *"oku"* idi. Kendisine gelen vahiyleri ezberlediği gibi aynı zamanda katiplerine yazdırıyordu. O, belki yetim ve fakir birisi olduğu için okuyamamış olabilir. Şayet peygamberlikten önce okur-yazar olsaydı, kitap okusaydı ve bir şeyler yazmış olsaydı, peygamberlikten sonra

karşıtlar, onun, kutsal kitapları, geçmişte yaşamış milletlerin tarihini okuyarak elde ettiği bilgileri tebliğ diye sunduğunu iddia edebilirlerdi. Nitekim Hz. Peygamber'in ümmî olmasının başlıca hikmeti Kur'ân-ı Kerim'de şöyle belirtilmektedir: *"Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, bâtıla uyanlar kuşku duyarlardı".*[89]

Onun okur-yazar olmayışı, kendisine indirilen vahiyle, diğer fikirlerin birbirine karışması ihtimalini de ortadan kaldırmıştır. Bunun dışında Hz. Muhammed (s.a.s.), devrinin meşhur rahip, şair, kahin ve bilge kişileri önüne diz çöküp ders almamış ve ilim öğrenmemiştir. Kahinlerin mahareti olan sihir, büyü gibi gizli ilimler konusunda da hiçbir bilgisi ve iddiası yoktu. Hatta bunlardan nefret ederdi. Bazı alimler, onun ümmîliğini peygamberlik alâmetleri arasında gösterirler. Çünkü o, okur-yazar olmadığı halde, bir sûresinin benzeri bile ortaya konulamayan bir kitap getirmiştir. Peygamberliği döneminde kendisine indirilen bu kitabı okuyor, tekrarlıyor ve bir tek harfinde bile tereddüde düşmüyordu. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ümmî olmakla birlikte ticaret için gerekli olan hesabı bildiği ve paraların üzerindeki yazıları tanıdığı muhakkaktır. *"Ancak her hangi bir kutsal kitap okuyamadığı kesindir".*[90] Hz. Muhammed (s.a.s.), o günün yaygın olan bilgi ve fikirleriyle de beslenmemiştir. Ayrıca o, toplum hayatının içinde yetişmiş, insanları tanımış, örf ve adetleri öğrenmiş, topluma hâkim olan kuralları bilen, ileri görüşlü, becerikli, işbilir, çevresine karşı duyarlı bir cemiyet adamı olarak yetişmiştir.[91]

Hâşimoğulları içinde hemen herkes, hatta kadınlar bile şiir okuduğu halde Hz. Muhammed (s.a.s.) şiir inşâd etmemiş, kaside yazmamış veya bu konuda bir çabada da bulunmamıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de *"Biz Muhammed'e şiir öğretmedik. Zaten ona gerekmezdi"*[92] buyrularak şairlikle peygamberliğin bir arada bulunmayacağı bildirilir. Câhiliye'de şiirin başlıca konuları olan övgü, övünme, yergi ve kahramanlık gibi duygularla kırk yaşına kadar hemhal olan bir insanın o yaştan sonra mütevazi bir kimse olarak bütün insanlığı kuşatıcı düşünce ve duygularla ortaya çıkması düşünülemezdi. Kabilenin kâhini, hâkimi, lideri durumunda olan ve el üstünde tutulan bir şâir olsaydı, ki ondan önce ve onun döneminde şâirin kabilesi içindeki durumu böyleydi, hayatında asla yer vermediği şan ve şöhrete düşkün bir kimse haline gelebilirdi.[93]

Hz. Muhammed (s.a.s.) kâhin, arrâf, büyücü, gâibden haber veren birisi asla değildi ve bu tür kimselerden nefret ederdi. Kendisine peygamberlikten önce vahiy konusunda bilgisi yoktu ve kesinlikle peygamber olacağını bilmiyordu. Kur'an'ın ifadesiyle *kitap ve imanın ne olduğunu bilmiyordu.*[94] O, diğer insanlar gibi bir beşerdi. Ancak gerek dış görünüşüyle ve gerekse ahlakıyla her insanda bulunan özelliklere en üst düzeyde sahipti. Bu bakımdan Hz. Muhammed (s.a.s.)'e insanüstü birtakım özellikler ve olaylar atfetmek yanlış olduğu gibi, onu alelâde bir insan konumuna indirmek de doğru değildir.

c) Ticaretle Meşgul Oluşu

Hz. Muhammed (s.a.s.) kendisine peygamberlik gelmeden önce ticaretle meşgul oluyordu. Bu meslek ona pek çok vasıf kazandırmıştır. Cesaret, kendisini

aldatmak isteyenlere, yağmacı ve soygunculara karşı uyanıklık, bu vasıflardan birkaçıdır. Ayrıca ticaret sayesinde alış-veriş usullerini, insanlarla iletişim kurma yollarını öğrenmiştir. Sosyal yönü gelişmiştir; değişik ülkelerin ve değişik yörelerin insanlarını ve kültürlerini tanımıştır, örf ve âdetleri hakkında bilgi sahibi olmuştur. O sadece Hicaz bölgesinde ve Arap Yarımadası dahilinde ticaret yapmakla yetinmemiş, uluslararası ticaretle, yani ithalat ve ihracat işleriyle meşgul olmuştur.

Ticaretle uğraşması onun bir başka özelliğini de ortaya koymaktadır. O da başkasına yük olmaması ve kendi alın teriyle kazancını temin etmesidir. Nitekim o, *"insan için en hayırlı kazancın el emeği ile elde edilen kazanç olduğunu"*[95] söylemiştir. Ticarî faaliyetleri onun doğruluk ve güvenilirlik özelliğini de ortaya koymaktadır.

d) Çobanlık Yapması

Hz. Muhammed (s.a.s.) çocukluğunda ve gençliğinde çobanlık da yapmıştır. Bunu gerek sütannesi Halime'nin yanında bulunduğu sırada ve gerekse daha sonraki dönemde Mekke ve çevresinde yaptığı bilinmektedir. Kendi ailesine ait sürünün yanında Mekkelilere ait olanları da güttüğü rivayet edilmektedir. Bu, Mekke'de çocukluğunu ve gençliğini geçiren bir kimsenin meşgul olacağı normal bir iştir. Nitekim Hz. Ömer ve Abdullah b. Mes'ud da çocukluklarında çobanlık yapmışlardır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s.) ve onun konumundaki bir çocuğun veya gencin o günkü ortamda en başta yapabileceği iş, ya ailesine ticarî işlerde yardım etmek, ya da etinden, sütünden, derisinden ve satıp da parasından istifade edebilecekleri hayvanların bakımını üstlenmekti. Üstelik ticarî faaliyetler için büyük öneme sahip olan develerin de beslenmesi gerekiyordu. Kureyş her ne kadar yerleşik hayat yaşasa da, kervanlar için gerekli olan develere bakmak zorunda idi. Hz. Muhammed (s.a.s.), ileriki yıllarda, çobanlıkla ilgili hatıralarını zevkle hatırlar ve arkadaşlarına anlatırdı. Ecyâd mevkiinde çobanlık yaptığını bildirmiştir. Söylediğine göre *peygamberler içinde çobanlık yapmayan yoktur.*[96] Mesela *Hz. Musa da, Hz. Davud da çobanlık ettikleri sırada peygamber olmuşlardır.*[97] Ancak buradan, çobanlığın peygamberliğin bir şartı olduğu da anlaşılmamalıdır. Yukarıda da işaret edildiği gibi Hz. Peygamber ve muhtemelen diğer peygamberler de, kendi devirlerinin ekonomik koşulları çerçevesinde bu mesleği icra etmişlerdir. O'nun, ticarî faaliyetlerinde amcasına yardım ettiği gibi, hayvanların bakımında da yardım etmesi gayet doğaldı. Aksi takdirde tembel tembel oturmuş veya avâre bir şekilde gezip dolaşmış olurdu. Aynı zamanda çobanlığın kişiyi sabra ve tahammüle alıştırdığını, himayesi altındakileri koruma alışkanlığı kazandırdığını ve sorumluluk duygusu aşıladığını da belirtmek gerekir.

e) Toplum İçindeki Yeri ve Çevresi

Hz. Muhammed (s.a.s.), Mekke ve Taif'in bilhassa zenginlikleriyle ünlü ileri gelenlerinden birisi değildi. Bu, kendisine vahiy geldikten sonra, Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle, muhaliflerinin onun hakkında söyledikleri sözlerden

anlaşılmaktadır: *“Bu Kur’an, iki şehrin (Mekke ve Taif) birinden büyük bir adama indirilmeli değil miydi? dediler”*[98] Onlara göre peygamberlik Mekke zenginlerinden Velîd b. Muğîre veya Taifli Urve b. Mes’ud’a gelmeliydi.

Hz. Muhammed (s.a.s.)’in peygamberlikten önceki arkadaşları ve dostları ahlâkı düzgün, hatırı sayılır kimselerdi. Bunların en tanınmışı Ebû Bekir’dir. Onun dışında Kureyş’in saygıdeğer şahsiyetlerinden ve Hatice’nin yeğeni olan Hakîm b. Hizam onun samimi dostlarındandı. Ayrıca Ezd kabilesine mensup tabip ve şair Dımâd b. Sa’lebe ve Mahzûm kabilesinden Kays b. Sâib de onun dostlarındandı. Kays daima Hz. Muhammed (s.a.s.)’in *güvenilir* ve *dürüst* olduğunu anlatırdı. Hz. Muhammed (s.a.s.) kendi emsalinden pek çok gencin mübtelâ olduğu içki, kumar, zina, hırsızlık gibi kötü alışkanlıklara bulaşmamış ve bu alışkanlıklara sahip olanlarla arkadaşlık yapmamış, onlardan uzak durmuş ve etkilenmemiştir.

f) Güvenilir Oluşu

Hz. Muhammed (s.a.s.), insana esas değeri kazandıran ahlakî meziyetleriyle ünlüydü. Bu meziyetlerinin başında *güvenilir (emîn)* olması gelmektedir. Güvenilirlik (emanet), esasında bütün peygamberlerin ortak vasfıdır. Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.) de tüm hayatında bu vasfı taşımıştır. Vefâlı, sözünde duran, mert, doğru sözlü ve güvenilir olduğu için halk arasında *“Muhammedüni’l-Emîn”* lakabıyla şöhret bulmuştur. Hatta O yirmi beş yaşlarındayken Mekke’de sadece *“el-Emîn”* diye anılıyordu.[99] Nitekim Hatice onun güvenilir olduğunu bildiğinden ticaret malını kendisine rahatlıkla teslim etmiştir. O dönemde nakit ve menkul eşyaların muhafazası için herhangi bir kurum mevcut olmadığından, Kureyş’ten bazı kimselerin ona kıymetli eşyalarını emanet olarak bıraktıkları bilinmektedir. Hz. Muhammed (s.a.s.) bu emanetlere asla ihanet etmez ve sağlam bir şekilde sahiplerine iade ederdi. En zor anlarında ve güç durumda kaldığı zamanlarda bile bu emanetlere hıyanet etmemiştir. O kendisine emanet edilen şey hususunda güvenilir olduğu gibi sözünde ve işinde de güvenilir idi. Asla vefasızlık yapmazdı.

g) Ahlâkı

Hz. Muhammed (s.a.s.), zeki, sakin, kendinden emin, ölçülü ve dengeli tutuma sahip, sözü dinlenir, herkes tarafından sevilen ve takdir edilen, doğruluğundan ve samimiyetinden şüphe edilmeyen bir karaktere sahipti. Meslektaşlarının saygısını kazanmış bir tacirdi. Hakbilir idi. Onunla peygamberlik öncesinde ticarî ilişkilerde bulunanlar, *çok iyi bir arkadaş olduğunu, hak hususunda hatır-gönül tanımadığını, zerre kadar riyakarlık yapmadığını* söylemişlerdir.[100] Yalan söylemezdi. Dost-düşman herkes onun yalan söylemediğini itiraf ederdi. Akrabalarının hakkını gözetir, ailesiyle ilgilenir, geçimini helal yoldan kazanır, yetimleri korur, muhtaçlara, zayıf ve güçsüzlere yardımda bulunur, misafire ikram eder, herkesle iyi geçinirdi.

h) Dinî Hayatı

Hz. Muhammed (s.a.s.), kendisine vahiy gelmeden önce Arap Yarımadası'nda ve buranın sınırlarında yaygın olan Yahudilik, Hristiyanlık ve Mecusilik gibi dinlerden hiç birine girmedi. Bu dinlerin mensuplarının söylediklerine de yakınlık duymadı. Putlara tapan Mekkeli müşrikler arasında büyümesine ve yaşamasına rağmen putperestliğe de ilgi duymadı; putlara inanmadı, tapmadı, secde etmedi. Müşrik âdetlerinden hiçbirine meyletmedi. Arapların takip ettiği yolun yanlış, taptıkları putların ve bu putların gözüne girmek için yaptıkları işlerin boş olduğunu anlamıştı. Çünkü o putlar hiçbir işe yaramayan, faydası ve zararı olmayan, yaratmayan, bir belayı savmaya gücü yetmeyen şeylerdi.

Hz. Muhammed (s.a.s.) toplumdaki sosyal bozuklukların da farkındaydı. Kabilelerin önde gelen kişileri olan zengin tüccarlar, akrabaları arasında bulunan muhtaçlara karşı bile geleneksel görevlerini yerine getirmekte ihmalkar davranıyorlardı. Sahip oldukları servetler, Mekkeli zenginleri gururlu, kibirli ve küstah hale getirmiş, çeşitli sebeplerle güçsüz kalmış kimselere karşı üstünlük taslamalarına yol açmıştı. Hz. Muhammed (s.a.s.) ise kıt imkanlarıyla fakir, muhtaç ve kimsesizleri kolluyordu. O, Mekke'deki sosyal bozuklukların farkına varmış olmalıdır. Bunlar onun sâlim fıtratıyla, vahiyden önce de kendi kendine gözlemleyebileceği şeylerdi.

Hz. Muhammed (s.a.s.) Allah'ın varlığına, birliğine ve ahiret hayatına inanıyordu. Halkın dalalet içinde bulunduğunu görüyordu. Ancak bu konuda ne yapılacağını, toplumun şirkten nasıl kurtulacağını bilmiyor, hiçbir şey yapamıyor, elinden de bir şey gelmiyordu. Otuz beş yaşında iken Kâbe'nin tamir ve yeniden inşası sırasında Tek Allah'a adanmış bu evin sayısız putlarla doldurulmuş olması, onu sarsmış ve derin düşüncelere sevk etmiş olmalıdır. Nitekim otuz beş yaşından, kırk yaşında kendisine vahiy gelinceye kadar, her yıl Ramazan ayında, Mekke'nin kuzeydoğusunda ve Kâbe'ye yaklaşık 5 km. uzaklıkta bulunan Nur Dağı'ndaki Hira mağarasında inzivaya çekilmeye başlamıştı. Burada düşünceye dalıyor, Allah'ı ve O'nun yaratıcı gücünü düşünerek *ibadet (tahannüs)* ediyordu. Azığı bitince evine geliyor, yiyeceğini aldıktan sonra tekrar mağaraya dönüyordu. Mağarada inzivâ hayatı sona erince Kâbe'yi tavaf ediyor ve sonra evine geliyordu. Daha önce Hanîflerden Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ile Abdülmuttalib b. Hâşim'in de aynı mağarada uzlete çekildikleri bilinmektedir.

İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, tah. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, Kahire 1983, I, 91-93; İbn Hişâm, I, 136-137; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1985; I, 75-81; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, tah. Muhammed Hamidullah, Kahire 1959, I, 60-61, 63-64; İbrahim Sarıçam, "Hâşim", *DİA*, XVI, 405-406.

İbn Hişâm, I, 137 vd.; İbn Sa'd, I, 81-94; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, tah. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Beyrut ts. II, 246-251; H. Ahmet Sezikli, "Abdülmuttalib", *DİA,* I, 272-273.

İbn Hişâm, I, 108-109, İbn Sa'd, I, 88 vd.; 151-158; Bekir Topaloğlu, "Abdullah", *DİA*, I, 75-76.

Hâşimoğulları hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, I, 96-147; Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş,* tah. E. Levi Provençal, Kahire 1951, s. 14-91; İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, tah. Abdüsselâm M. Harun, Kahire 1962, s. 14-72; İbrahim Sarıçam-Mustafa Öz "Hâşim" (Benî Hâşim), *DİA*, XVI, 403-405).

İbn İshak, *es-Sîre*, tah. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981, s. 19-28; Ziriklî, *A'lâmü'n-Nisâ'*, Beyrut, ts. I, 18; Bekir Topaloğlu, "Amine", *DİA*, II, 63-64.

İbn Sa'd, I, 100; Belâzürî, I, 96.

İbn Sa'd, I, 100-101; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve's-Siyer*, tah. Muhammed el-İd el-Hatrâvî ve arkadaşı, Beyrut 1992, I, 81.

İbn Sa'd, I, 103.

İbnü'l-Esîr, Üsd, I, 21.

Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Raşâd*, tah. Mustafa Abdülvâhid, Kahire 1993, I, 506.

İbn Sa'd, I, 169; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, tah. Abdüsselâm M. Harun, Bağdad 1979, s. 8 vd.; İbn Seyyidinnâs, I, 88-89; Şâmî, I, 503 vd.

Hz. Peygamber Mekke'de bulunduğu süre zarfında sütannesi Süveybe ile ilgilenir, ona yardımda bulunurdu. Keza Hz. Hatice de ona ikramda bulunurdu. Hz. Hatice, Ebû Leheb'e, Süveybe'yi kendisine satmayı teklif etmiş, ancak Ebû Leheb kabul etmemiştir. Ancak Ebû Leheb hicretten sonra onu azat etmiştir. Hz. Peygamber, Süveybe'ye hicretin yedinci yılındaki vefatına dek hediye göndermeye devam etmiştir. Süveybe'nin İslâmiyet'i kabul edip etmediği konusunda farklı görüşler mevcuttur (bk. İbnü'l-Esîr,*Üsdü'-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe,* Kahire 1970, VII, 21; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe,* Beyrut 1940, IV,250).

İbn İshâk, 25-28; İbn Hişâm, I, 162-167; İbn Sa'd, I, 108-117; İbn Seyyidinnâs, I, 90-97; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ'*, tah. Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire ts. s. 5-7; Hüseyin Algül, " Hâris b. Abdüluzzâ", *DİA*, 16-194-195; Asrî Çubukçu, "Halîme", *DİA*, 15-338.

İbn Hişâm, I, 167; İbn Sa'd, I, 113.

İbn Hişâm, I, 164 vd.

İbn Hişâm, I, 166-167.

Tirmizî, V, 442-443.

Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul ts. VIII, 5919.

Geniş bilgi için bk. Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmi Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (Özel Sayı)*, Ankara 2001, s. 360 vd.

Belâzürî, I, 94.

İbn Sa'd, I, 116.

İbn Hişâm, I, 168-169; İbn Sa'd, I, 119.

İbn Sa'd, I, 119.

İbn Sa'd, I, 119-120; VIII, 222.

İbn İshak, s. 53-55; İbn Hişâm, I, 180-183; İbn Sa'd, I, 153-155; Belâzürî, I, 96-97; Tirmizî, *Sünen*, İstanbul 1981, V, 590; İbn Seyyidinnâs, I, 105-108.

İbn Seyyidinnâs, I, 108; Mustafa Fayda, " Bahîrâ", *DİA*, IV, 486.

İbn Hişâm, I, 184-187; İbn Sa'd, I, 126-127; İbn Seyyidinnâs, I, 113; Hüseyin Algül, " Ficâr", *DİA*, XIII, 52-53.

İbn Sa'd, I, 128-129; İbn Seyyidinnâs, I, 114.

İbn Hişâm, I, 134; ayrıca bk. İbn Hanbel, I, 190. Hilf konusunda detaylı bilgi için bk. Nadir Özkuyumcu, " Hilf", *DİA*, XVIII, 29-30. Hz. Peygamber'in gerek İslâm'dan önce adaleti sağlamak için kurulan birlikleri tasdik etmesi (İbn Hanbel, I, 190, 317) ve gerekse bu tür antlaşmalar için tereddütsüz bir şekilde metinde kaydettiğimiz değerlendirmeyi yapması, müslümanların başka din mensuplarıyla savunma, iyiliği hakim kılma ve kötülüğü önleme gibi konularda işbirliği yapmasında veya bu amaçlarla kurulan teşkilatlara katılmasında İslâmî açıdan herhangi bir sakınca bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Makrîzî, s. 8.

İbn İshak, s. 59; Taberî, II, 280.

İbn Sa'd, I, 131; İbn Seyyidinnâs, I, 117.

İbn Sa'd, I, 131.

İbn Hişâm, I, 182-187; İbn Sa'd, I, 129-134.

İbn Hişâm, I, 236; Taberî, II, 313.

İbn Sa'd, VIII, 17; Belâzürî, I, 98-99; M. Yaşar Kandemir, "Hatice", *DİA*, XVI, 465-466.

Ahmed et-Tâcî, *Sîretü'n-Nebiyyi'l-Arabî*, Kahire 1978, I, 17.

İbn Hişâm, I, 192-197; İbn Sa'd, I, 145-147; Ayrıca bk. Taberî, II, 277-290; İbn Seyyidinnâs, I, 121-122.

Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, I-II, Beyrut 1990, I, 25; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut 1352, I, 70. Hz. Peygamber'in bu sözü, çeşitli kabilelerin lehçelerini nasıl anlayabildiğine dair kendisine sorulan bir soruya cevap olarak söylediği nakledilmiştir. Bu sözde *te'dîb* (terbiye etme, eğitme), Allah'ın kendisini eğitmesi ve bilgilendirmesi, kabiliyet bahşetmesi anlamında kullanılmıştır. Bir rivayette Hz. Peygamber yukarıdaki sözünden sonra Allah'ın kendisine güzel ahlakı emrettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla hadisin, onun yüce ahlakının yanında, fesâhatı, kültürü, dili, kısaca edebî özellikleriyle ilgili yönü de vardır. (Bk. Aclûnî, I, 70-71).

İbn Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1982, IV, 197.

Ankebût Sûresi 48.

W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, çev. Mehmet Akif Ersin, Ankara 1995, s. 96. Ülkemizde en fazla tanınan müsteşrikler arasında yer alan Watt, araştırmalarında İslâmî değerlere saygılı bir üslupla yaklaşmakta, tarafsız davranmaya gayret etmekte ve özellikle son çalışmalarında olumsuz yargılardan kaçınmaya çalışmaktadır.

Hz. Peygamber'in ümmîliği hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Önkal, "Hz. Peygamber'in Ümmîliği", *SÜİF Dergisi*, 1986, sy. 2, s. 249-260.

Yâsin Sûresi 69.

Meşhur Alman edîbi ve şairi Goethe, şâir ile nebî arasındaki ayırımı şu özet ifadeleriyle dile getirir: *"Peygamberle şâir arasındaki farkı yakînen, kinâye yoluyla anlatmak istiyoruz: Her ikisi de, bir olan Allah'tan rikkate gelerek coşmuşlardır. Fakat şâir kendisine bahşedilen ihsanı zevkü sefâ içinde harcar ve çalışıp kazanması da şan, şeref ve müreffeh bir hayat içindir. Şâir, düşüncelerinde ve tasavvurlarında sınırsız olduğunu göstermek bâbından gayesinden bile uzaklaşır. Buna karşılık Peygamber'in belirli bir gayesi vardır. O, gayesine ulaşmak için en basit vasıtayı dahi kullanır. İlâhî nizamı umuma bildirmek için bir alâmet, bir işaretle dahi milletleri bir araya toplar"* (Bayram Yılmaz, *Goethe ve İslamiyet*, Konya 1991, s. 95).

42. Şûrâ Sûresi 52.

İbn Hanbel, II, 334, 357; III, 466; IV, 141; Suyûtî, I, 245.

İbn Hişâm, I, 167.

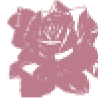
İbn Sa’d, I, 125-126; İbn Hanbel, III, 96; Buhârî, III, 48; İbn Seyyidinnâs, I, 112; Şâmî, II, 211.

Zuhruf Sûresi 31.

İbn Sa’d, I, 156; İbn Seyyidinnâs, I, 116.

İbnü’l-Esîr, *Üsd* , II, 317; İbn Hacer, *el-İsâbe ,* III, 213.

PEYGAMBERLİĞİN MEKKE DÖNEMİ

1. Hz. Muhammed'in Peygamber Olarak Görevlendirilişi

Yukarıda da açıklandığı gibi Hz. Muhammed (s.a.s.) özellikle otuz beş yaşından sonra, tefekkür ve ibadetle meşgul oluyordu. Bu amaçla, Mekke'nin kuzeydoğusunda yer alan ve Kâbe'ye yaklaşık 5 km. uzaklıkta bulunan Nur Dağı'ndaki Hira mağarasına[101] kapanıyordu. Devamlı düşünmeyi, insanlardan uzak durmayı, dedikodulardan kaçınmayı ve nefis murakabesi yapmayı alışkanlık haline getirmişti. Uykudayken gördüğü rüyalar gün ışığı kadar parlak ve aydınlık oluyor, rüyada gördükleri daha sonra aynen gerçekleşiyordu. Bu durum devam ederken, inzivâ hayatını daha çok sevmeye ve ramazan ayını mağarada geçirmeye başladı. Bazen hanımı Hatice'nin de onunla birlikte gittiği oluyordu. Mağaraya gelen yoksullara da yanındaki yiyecekten ikram ediyordu. Yiyeceği tükenince evine gelip

Hira Dağının Genel Görünüşü

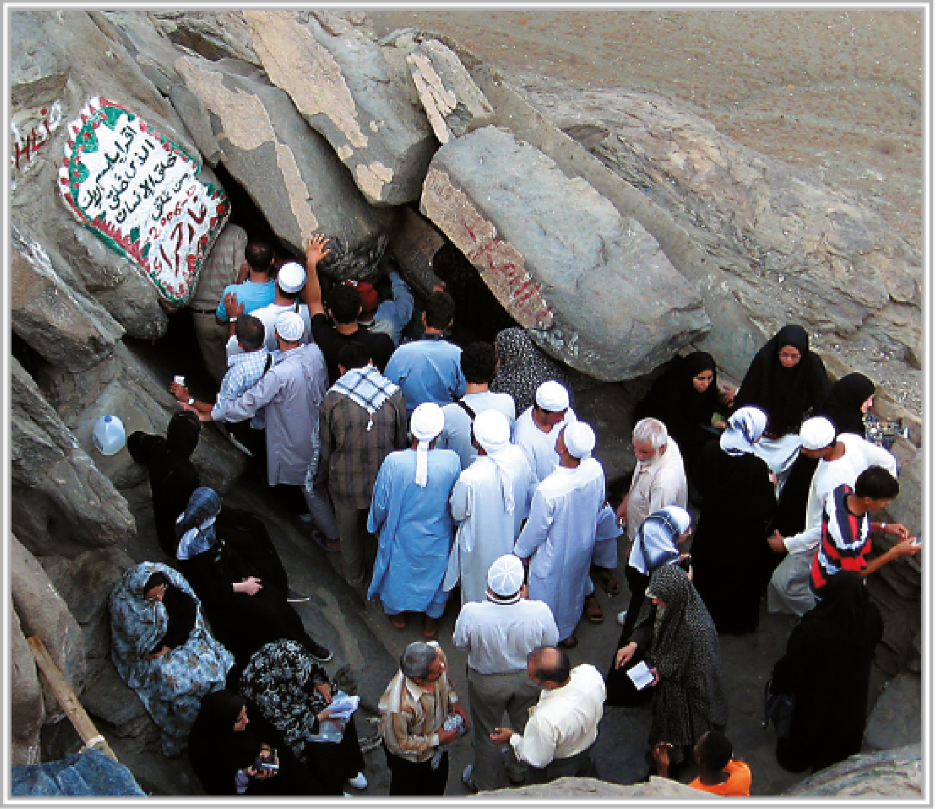
yenisini aldıktan sonra tekrar Hira'ya dönüyordu. İnziva süresi sona erince, Mekke'ye inerek Kâbe'yi tavaf ettikten sonra evine gitmeyi alışkanlık hâline getirmişti.

Kur'an-ı Kerim'de peygamberliğin *(bi'set)* nasıl başladığı konusunda ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Hadislerde ve tarih kitaplarında vahyin doğru rüyalarla *(er-ru'yâ es-sâdıka)* başladığı bildirilmektedir. Peygamberliğin ilk müjdeleri kabul

edilen ve altı ay süren bu rüyaları gördüğü süre zarfında Hz. Muhammed (s.a.s.), biraz önce söylediğimiz gibi yalnız kalmayı tercih ediyor ve Hira'da tefekküre dalıyordu. O sırada kırk yaşındaydı. 610 yılı Ramazan ayının 27. gecesinde[102] sabaha karşı ibadetle meşgul olduğu sırada vahiy meleği Cebrâil kendisine *"Oku"* emrini verdi. O zamana kadar hiç karşılaşmadığı ve görmediği meleğin heybetli görünüşü ve hitâbı karşısında heyecanlanan ve korkuya kapılan Hz. Muhammed (s.a.s.), şaşkınlık ve endişe içerisinde *"Ben okuma bilmem"* cevabını verdi. Onu dayanamayacağı ölçüde sıkıp sonra bırakan Cebrâil *"Oku"* emrini tekrarladıysa da yine *"Ben okuma bilmem"* karşılığını aldı. Bu konuşma aynı şekilde ikisi arasında üç defa tekrarlandı. Cebrâil üçüncü defa aynı cevabı aldıktan ve onu tahammülü çok zor bir şekilde sıkıp bıraktıktan sonra Alak Sûresi'nin ilk beş ayetini okudu. Hz. Muhammed (s.a.s.) de tekrarladı:

"Oku! Yaratan Rabbının adıyla. O insanı bir "alaka"dan yarattı. Oku! Rabbın sonsuz kerem sahibidir. O Rab ki kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediğini de öğretti."[103]

Hz. Muhammed (s.a.s.) Kur'ân'ın bu ilk ayetlerini Cebrâil'in öğretmesiyle okudu, kalbine iyice yerleştirdi ve ezberledi; ancak heyecanı ve korkusu sürüyordu. Aldığı vahyin etkisiyle titreyerek hızla evine geldi. Yatağına girdi ve eşi Hatice'ye *"Beni örtünüz, beni örtünüz"* dedi. Derin bir uykuya daldı. Uyanınca başından geçenleri eşine anlattı ve *"Kendimden korktum"* dedi. Hatice onu sakinleştirici şu sözleri söyledi: *"Korkma, Allah'a yemin ederim ki, O hiç bir zaman seni utandırmaz. Çünkü sen akraba hakkına riayet edersin, doğru konuşursun; âciz olanların işini yüklenirsin. Fakiri doyurur, misafiri ağırlar, halka yardım edersin"*.

Hira Mağarasından Bir Görünüş

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in endişe ve korkusu mahiyetini bilmediği bir durumla karşılaşmasından kaynaklanıyordu. O nedenle bunun bir cinnet alameti, bir kehanet başlangıcı olabileceği kaygısını taşıdığını belirtiyordu.[104] Eşi Hatice onu teselli etmeye çalıştıktan sonra amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'e götürdü. Kaynaklarda Hz. Muhammed (s.a.s.)'i götürmeyip bizzat kendisinin giderek durumu Varaka'ya anlattığı da kaydedilmektedir.[105] Gerçekten Hz. Hatice, bu nâzik durumda izlenebilecek en güzel yolu seçmiştir. Her şeyden evvel olayı gizlememiş; kendisini ve kocasını şaşkınlık ve korku içinde ve sürüncemede bırakmamıştır. Danışacağı kimseyi de çok iyi seçmiştir. Varaka b. Nevfel yerine bir başkasına gidebilirdi. Fakat o böyle yapmamıştır. Danışmak için kendilerini rahatlatacak ve samîmî bir şekilde yardımcı olabilecek kişiyi seçmiştir. Çünkü Varaka, Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında bilgisi olan, Tevrat ve İncil gibi kitapları okuyan, bunları bilen kimselerin sözlerini dinlemiş olan bir bilgindi. Putlara tapmaktan nefret ettiği için hak dini aramak amacıyla Zeyd b. Amr ile birlikte Suriye'ye gitmişti. Onun Hristiyanlığı kabul ettiği de söylenmektedir. Okuma-yazma biliyordu. Kitâb-ı Mukaddesi çok incelemiş, onu İbrânîce harflerle Arapçaya çevirmişti. Gözleri görmeyen Varaka, Hz. Muhammed (s.a.s.)'den başından geçenleri dinleyince şunları söyledi: *"Bu gördüğün, Allah'ın Mûsâ'ya indirdiği Cebrâîl (Nâmûs)'dir. Keşke davet günlerinde genç olsaydım! Keşke kabilenin*

seni yurdundan çıkaracağı günler hayatta bulunsaydım." Varaka'nın bu sözlerini işiten Hz. Muhammed (s.a.s.) *"Onlar beni buradan çıkaracaklar mı?" diye sordu. O da "Evet, çünkü senin getirdiğin şeyi getiren herkes, bu düşmanlığa uğramıştır. Eğer o günlere yetişirsem sana mutlaka yardım ederim"* şeklinde cevap verdi.[106]

Varaka'nın sözleri Hz. Muhammed (s.a.s.)'in içini rahatlatmıştı. Bu defa aynı tecrübenin tekrarlanmasını ve kendisine gelen meleğin yeniden görünmesini istiyordu. Bu ümitle sık sık Cebrâil'le karşılaştığı Hira mağarasına gidiyor ve onu gözlüyordu. Fakat günler, haftalar geçtiği halde melek gelmiyordu. Bu şekilde aradan uzun zaman geçti. Buna " *Fetretü'l-Vahiy*" denir. Kaynaklar, bu bekleyiş için birkaç günden üç yıla kadar çeşitli süreler kaydederler. Fakat bu durumun çok uzun müddet devam etmediği muhakkaktır. Hz. Muhammed (s.a.s.) bundan rahatsız olmuş ve endişelenmiş; hatta Rabbi tarafından terkedildiği zannına kapılmıştır. Bir gün Hira dağından evine gelirken Cebrâil'i ilk gördüğü heybetli haliyle tekrar gördü. Daha önceki gibi korku ve heyecana kapılarak derhal evine koştu ve yatağına girdi. Fakat melek evde bir kez daha karşısına çıktı ve ona şöyle hitap etti: *"Ey örtünen adam, kalk ve (insanları) uyar. Rabbini büyük tanı. Elbiseni tertemiz tut. Kötü şeylerden uzak dur".*[107] Bu ayet-i kerîmeler Hz. Muhammed (s.a.s.)'e peygamberlik görevinin verildiğini; bundan böyle Allah'ın kendisine vahyettiklerini insanlara tebliğ edip öğreteceğini; onları Allah'ın yoluna davet edeceğini; itaat edenleri dünya ve âhiret mutluluğu ile müjdeleyip, yüz çevirenleri cehennem azabıyla korkutacağını gösteriyordu.

2. İslâm'a Davet ve İlk Müslümanlar

Hz. Peygamber Müddessir Sûresinin nâzil olması üzerine insanları İslâm'a davet etmeye başladı. Kaynaklar *onun kendisine peygamberlik görevi verilmesinden itibaren üç (veya dört) yıl boyunca İslâm'ı gizlice yaymaya çalıştığını ve açıkça davet yapılması emredilene kadar gizli davetin devam ettiğini* kaydederler.[108] Bu süre zarfında Hz. Peygamber tebliğini önce ailesine, sonra da dostlarına ve güvendiği kişilere yapmıştır.

Hz. Peygamber ilk davetini hanımı Hz. Hatice'ye yaptı. Nâzil olan ayetleri ona okudu. *"Şimdi bana kim inanır?"* deyince Hatice *"Kimse inanmazsa ben inanırım"* cevabını vererek Hz. Peygamber'in peygamberliğini ilk olarak tasdik etme şerefine nail oldu. Hz. Peygamber daha önce Cebrâil aleyhisselamın kendisine öğretmiş olduğu abdest ve namazı Hz. Hatice'ye öğretti. Hz. Peygamber'in kızları Zeyneb, Rukıye ve Ümmü Gülsüm de anneleri ile aynı zamanda İslâm'a girdiler. Fâtıma ise o sırada henüz 4-5 yaşlarında bir çocuktu. Hz. Hatice ve kızlarından sonra, Hz. Peygamber'in evinde oturan ve o sıralarda henüz on veya on bir yaşında bulunan Ali b. Ebû Tâlib ile Hz. Peygamber'in azatlısı Zeyd b. Hârise de iman ettiler.

Hz. Peygamber'i Hz. Hatice ile birlikte namaz kılarken gören Hz. Ali bunun mahiyetini öğrenmek isteyince, Hz. Peygamber Allah'ın seçmiş olduğu dinin bu olduğunu bildirdi. Onu tevhid dini İslâm'ı kabule, faydası ve zararı olmayan putlara tapmayı terketmeye davet etti. Hz. Ali önce babasıyla istişare etmek istediğini söyledi. Ancak Hz. Peygamber, davetin açıklanmasından önce bunun

yayılmasını hoş görmediği için, gizli tutmasını istedi. Ertesi gün Hz. Ali babasına danışmaya gerek duymadan iman etti. Bir gün Ebû Tâlib, Hz. Peygamber'i Hz. Hatice ve Hz. Ali ile birlikte namaz kılarlarken gördü ve bu din hakkında bilgi istedi. Hz. Peygamber *bu dinin Allah'ın, meleklerin ve babası İbrahim'in dini olduğunu ve Allah'ın kendisini elçi olarak gönderdiğini* bildirdi. Ebû Tâlib'i iman etmeye davet etti. Ebû Tâlib ise, dedelerinin dininden ve inandığı şeylerden vazgeçmeyeceğini ifade etti. Ancak olumsuz tepki göstermediği gibi, hayatta olduğu sürece onu koruyacağına dair söz de verdi.[109]

Aile bireylerinden sonra tebliğ sırası yakın arkadaşlarına gelmişti. Hz. Peygamber'in güvenilir ve sadık dostu Ebû Bekir onun davetine olumlu cevap vererek hiç tereddüt etmeksizin iman etti. Üstelik sadece kendisi iman etmekle de kalmadı; yakın dostlarına, sözü geçecek kimselere Müslüman olduğunu anlatarak onları da İslâm dinine girmeye, Allah'a ve O'nun elçisine iman etmeye çağırdı. İlk siyer yazarlarından İbn Hişâm, eserinde *Ebû Bekir'in daveti ile Müslüman olan sahâbîler için* özel bir bölüm ayırmıştır. Buna göre Osman b. Affân, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Talha b. Ubeydullah, Ebû Bekir'in daveti üzerine Müslüman olmuşlardır. Ebû Bekir bu şahısları Hz. Peygamber'in huzuruna götürmüş, onlar da İslâm'ı kabul edip namaz kılmışlardır.[110] Bunlardan sonra iman eden şahıslardan bazıları şunlardır: Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Ebû Seleme, Erkam b. Ebü'l-Erkam, Osman b. Maz'un, Ubeyde b. Hâris, Saîd b. Zeyd ve hanımı Fâtıma bint Hattâb, Umeyr b. Ebû Vakkas, Âmir b. Ebû Vakkas, Ayyâş b. Ebû Rebîa ve hanımı Esmâ bint Selâme, Abdullah b. Mes'ud, Habbâb b. Eret, Abdullah b. Cahş, Ebû Ahmed b. Cahş, Hâlid b. Saîd, Âmir b. Füheyre, Ammâr b. Yâsir, Suheyb b. Sinan, Bilâl-i Habeşî, Ebû Zer el-Gıfârî...

Hz. Peygamber, tebliğe ilk başladığı andan itibaren kadın-erkek, genç-ihtiyar, zengin-fakir, hür-köle ve mevlâ ayırımı yapmaksızın tüm insanları İslâm'a davet etti. Nitekim ilk Müslümanlar incelendiğinde içlerinde toplumun her kesiminden fertlerin bulunduğu görülmektedir. Bunun yanısıra ilk Müslümanların genellikle gençlerden oluşan bir topluluk olduğu dikkati çekmektedir. Müslüman olduklarında birkaç kişi elli yaş civarında, birkaç kişi otuz beş yaşın üzerinde, geri kalan çoğunluk ise otuz yaşın altında bulunuyordu. İçlerinde nüfuzlu ailelere mensup hür kişiler ve zengin ailelerin çocukları bulunduğu gibi, Kureyş'in çeşitli kollarına antlaşmalı *(halîf)* olarak katılmış kimseler, azatlılar, köleler, kadınlar ve kızlar da yer alıyordu. Kısaca İslâm, daha ilk tebliğ edildiği andan itibaren toplumun her kesimine mensup kimseler tarafından kabul görmüştür. Bu durum aynı şekilde ileriki yıllarda da devam edecektir.

Gizli davet döneminde İslâm'ı kabul edenlerin güvenilir, sır saklayan, sâdık, putperestlikten, câhiliyenin bid'at ve sapıklıklarından hoşlanmayan ve hak dine ilgi duyan kimseler oldukları görülmektedir. Bu dönemde Müslümanlar evlerinde veya tenha dağ aralıklarında abdest alıp namaz kılabiliyorlardı. Hz. Peygamber öğle ibadetini Harem-i Şerif'te yapabiliyor, geceleri burada namaz kılabiliyordu. Ancak Müslümanlar toplu halde ibadet edemiyor; müşriklerin topluca bulundukları yerlerde İslâm'a davette bulunamıyorlardı; Kur'ân'ı da gizlice okuyorlardı. Çünkü İslâm'ı açıkça tebliğ ettiklerinde saldırıya uğruyorlardı.

Nitekim bir gün Hz. Peygamber, biraz sonra sözünü edeceğimiz Erkâm b. Ebü'l-Erkam'ın evinde Müslümanlarla sohbet ediyorken, başta Hz. Ebû Bekir olmak üzere sahâbîler, İslâm'ı müşriklere açıklamak üzere Kâbe'nin yanına gitmeyi Hz. Peygamber'e teklif ettiler. Hz. Peygamber, henüz sayılarının yeterli düzeye ulaşmadığını söyleyerek buna taraftar olmadığını açıkladı. Fakat Hz. Ebû Bekir'in ısrarına dayanamayarak hep birlikte Harem-i şerif'e gittiler. Müşrikler orada toplanmış oturuyorlardı. Hz. Ebû Bekir cesaretle ortaya atılarak müşriklere karşı konuşmaya başladı; putlara tapmaktan vazgeçip Allah'a ve Resûlüne inanmak gerektiğini anlattı. Buna hoşgörü gösteremeyen müşrikler onun üzerine saldırdılar. Utbe b. Rebîa, Hz. Ebû Bekir'i fena bir şekilde döverek kanlar içinde bıraktı. Bu arada müşrikler Hz. Peygamber'e de saldırdılar.[111]

Bu durum karşısında Hz. Peygamber İslâm'ı tebliğ için uygun yerin şimdilik Erkam'ın evi *(Dârülerkâm)* olduğu kanaatine vardı. Mekke döneminde ve peygamberliğin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in Dârülerkâm'daki faaliyetleri önemli bir merhale teşkil eder. Henüz on yedi veya on sekiz yaşlarında iken İslâm'ı kabul eden Erkam b. Ebü'l-Erkam'a ait olan bu ev tebliğ faaliyeti için son derece elverişli idi. Kâbe'nin yakınında, Safâ tepesinin eteğinde bulunuyordu. Hac ve umre maksadıyla dışarıdan gelenlerle dikkati çekmeden burada temas kurma imkanı vardı. Ayrıca Mekkeli Müslümanlar da Erkam'ın evine kolayca gelip gidebiliyorlardı. Hz. Peygamber burada bir yandan ashâb-ı kirâma dinî bilgiler öğretiyor; diğer yandan insanları İslâm'a davet ediyordu. Müslümanlara Kur'ân okuyor, onlarla birlikte namaz kılıyordu. Bu evdeki faaliyetler sonucu birçok kimse İslâm'ı kabul etmiştir. Hz. Ömer burada Müslüman olanların sonuncusudur. Dârülerkam'ın ikametgah olarak kullanılması ilk Müslümanların İslâm'ı kabul tarihlerine bir esas teşkil etmiştir. Nitekim kaynaklarda sahâbîlerin Müslüman oluşları, Resûlullah'ın " *Dârülerkam'a girmesinden önce*", *"Darülerkam'da iken"* ve " *Dârülerkam'dan sonra"* şeklinde tarihlendirilmiştir. Hz. Peygamber, nübüvvetin 6. yılında Zilhicce ayında Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla Dârülerkam'dan ayrılmıştır.

Hz. Peygamber, *"En yakın akrabanı uyar"*[112] ve *"Ey Muhammed! Artık emrolunanı açıkça ortaya koy. Puta tapanlara aldırış etme"*[113] âyetlerinin nâzil olması üzerine açıkça İslâm'a davet etmeye, önce yakın akrabalarından başlamak üzere tüm Kureyş'e, daha sonra da diğer kabilelere tebliğde bulunmaya başladı.

Şuarâ Sûresinde, açıkça en yakın akrabasını uyarması emrediliyordu. Şüphe yok ki bu, diğer insanlara topluca ulaşabilmesi için bir basamak teşkil edecekti. Bu âyetin nâzil olması üzerine Hz. Peygamber bir ziyafet tertipleyerek yakın akrabalarından kırk veya kırk beş kişiyi evine davet etti. Yemekten sonra amcası Ebû Leheb, onun konuşmasına fırsat vermeden ileri atılarak söze başladı ve *"...Kabilesine senin getirdiğin gibi kötü (!) bir şey getiren kimse görmedim"* diyerek onu susturdu. Hz. Peygamber maksadını anlatamadan topluluk dağıldı. Ebû Leheb'in bu davranışı Hz. Peygamber'in gücüne gitti. Bir kaç gün sonra bir toplantı daha tertipledi. Bu toplantıda *"Hamd Allah'a mahsustur. O'na hamdeder, O'ndan yardım talep eder, O'na inanır, O'na dayanırım. Allah'tan başka ilah bulunmadığına şehadet ederim. O birdir, eşi ve benzeri yoktur."* diyerek söze başladı. Kendilerine yalan söylemeyeceğini, kendilerini aldatmayacağını vurgulayarak

sözlerine şöyle devam etti: *“Allah öyle bir Allah’tır ki, O’ndan başka ilah yoktur. Hiç şüphesiz ben, özellikle size ve genel olarak bütün insanlara Allah’ın elçisiyim. Allah’a andolsun ki, siz uykuya daldığınız gibi öleceksiniz. Uykudan uyandığınız gibi de diriltileceksiniz. Yaptıklarınızdan hesaba çekileceksiniz. İyiliklerinizin karşılığında iyilik, kötülüklerinizin karşılığında da ceza göreceksiniz. Cennet de cehennem de ebedîdir. İlk uyardığım da sizlersiniz.”*

Hz. Peygamber’in konuşmasından sonra amcası Ebû Tâlib, onun sözlerini güzel bulduğunu belirterek, emrolunduğu üzere görevine devam etmesini söyledi; onu koruyup destekleyeceğini bildirdi; ancak kendisinin atalarının dininden ayrılamayacağını ifade etti. Diğer amcası Ebû Leheb ise, bunun kötü(!) bir şey olduğunu söyleyerek akrabalarının onun faaliyetine engel olmalarını istedi; şayet onun davetini kabul ederlerse zillete maruz kalacaklarını, himaye ederlerse öldürüleceklerini söyledi. Ebû Tâlib tekrar söz alarak, sağ oldukları müddetçe onu koruyacaklarını ifade etti. Hz. Peygamber’in halası Safiye, Ebû Leheb’e karşı çıkarak davranışının hoş olmadığını açıkladı. Ebû Tâlib de Safiye’yi destekledi. Hz. Ali de Hz. Peygamber’i destekleyeceğini söyledi. Onun henüz bir çocuk olması dolayısıyla davetliler gülüştüler ve daha sonra dağıldılar. Bu toplantıda Ebû Tâlib’in oğlu Câfer ve Muttaliboğullarından Ubeyde b. Hâris İslâmiyet’i kabul etti.

Peygamberimiz İslâm’ı tüm Mekkelilere tebliğe karar verdi. Safâ tepesine çıkarak *“Ey Kureyş topluluğu !”* diye seslendi. Kureyş kabilesi toplanınca, *“Şayet size şu dağın eteğinde bir süvari birliği var desem bana inanır mısınız?”* diye sordu. *“Evet, senin yalan söylediğini görmedik”* cevabını aldı. Bunun üzerine şunları söyledi: *“Öyleyse ben büyük bir azaba dûçâr olacağınızı size haber veriyorum. Abdülmuttaliboğulları! Abdümenâfoğulları! Zühreoğulları!... Allah bana en yakın akrabamı uyarmamı emretti. Siz “Allah’tan başka ilah yoktur” demedikçe benim size ne dünyada ve ne de ahirette bir faydam dokunur”*. Hz. Peygamber sözlerini bitirir bitirmez, Ebû Leheb ayağa kalkarak *“Helak olasıca! Bizi bunun için mi topladın?”* diye tepki gösterdi.[114]

Böylece Hz. Peygamber İslâm’ı tüm Mekkelilere tebliğ etmiş oluyordu. Daha sonra Mekke dışındaki kabilelere de tebliğ etmeye başladı. Gerçi çeşitli vesilelerle Mekke’ye gelen şahıslar vasıtasıyla İslâm, Mekke dışında da tanınmıştı. Hatta civar kabilelerden tek tük Müslüman olanlar vardı. Ama Hz. Peygamber İslâm’ı daha geniş kitlelere yayabilmek için Mekke çevresinde kurulan Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz gibi panayırları dolaşarak buralara ticaret maksadıyla gelen Arap kabilelerine ve hacılara, İslâm’ı anlatıyordu. İbn Sa’d, Hz. Peygamber’in, peygamberliğin dördüncü yılından itibaren açık davet yürüttüğünü ve bunun on yıl sürdüğünü kaydeder.[115] Kinde, Kelb, Hanîfe, Âmir b. Sa’saa, Muhârib, Fezâre, Gassân, Süleym, Abs, Uzre, Şeyban......, Hz. Peygamber’in uğrayıp İslâm’ı tebliğ ettiği kabilelerden başlıcalarıdır. Hz. Peygamber’in Mekke’de hem Kureyş’e ve hem de diğer kabilelere bu şekilde İslâm’ı anlatması hicrete kadar devam etmiştir. O, daha sonra Taif’te oturan Sakîf kabilesine de gidecektir. Ebû Leheb, Hz. Peygamber’i her yerde takip ederek sözlerini yalanlıyor, onun bir sihirbaz ve yalancı olduğunu, kabilesini birbirine düşürdüğünü, bu yüzden sözlerine itibar edilmemesi gerektiğini söylüyordu. Diğer Kureyş müşrikleri de sürekli olarak

İslâm'ın yayılmasını engellemeye çalışıyorlardı. Değişik kabilelerin farklı tepkileri oluyordu. Kimisi kaba, kimisi kibar, bazısı kaçamak ve bazısı dolaylı bir şekilde karşılık veriyordu. Ama sonuç daima olumsuzdu. Bazılarının politik nedenlerle, örneğin Kureyş'ten çekindikleri için ret cevabı vermeleri dikkat çekicidir. Nitekim Evs kabilesinden Enes b. Râfi', *"Biz Kureyşle ittifak yapmak maksadıyla buraya geldik. Kureyş'e düşman olarak geri dönemeyiz"*[116] demiştir. Fakat kendisine takınılan tavır ne olursa olsun Hz. Peygamber sebatla, ümitsizliğe kapılmadan, azimle yoluna devam ediyor, her fırsatta davetini tekrarlıyordu. Medine döneminde çeşitli kabileleri İslâm'a davet üzerinde ileride ayrıca durulacaktır.

Mekke'de Ebû Kübeys Dağı ve Safâ'dan Bir Görünüş

3. Müşriklerin Tepkisi

Hz. Peygamber'in üç yıl kadar gizli ve daha sonra da açık olarak sürdürdüğü faaliyetler esnasında Mekke müşrikleri Resûlullah'ın İslâm'a davetine ve insanlara Allah'ın bazı emirlerini bildirmesine pek karşı çıkmamışlar, onunla tartışmaya girmemişlerdi. Ancak Hz. Peygamber onların putlarını kötülemeye, putperestliğin aleyhinde konuşmaya ve putperest olarak ölen babalarının dalâlette ve cehennemlik olduğunu söylemeye başlayınca müşrikler onun peygamberliğini büyük bir tehlike (!) olarak kabul etmeye, kendisine çatmaya, karşı gelmeye ve düşmanca davranmaya başladılar.[117] Özellikle putların ve putperestlerin cehenneme yakıt olacaklarını bildiren âyet-i kerîmeler nâzil olunca ve Hz. Peygamber bu âyetleri sürekli okuyunca düşmanlıklarını artırdılar. Bu

âyet-i kerîmelerin meâli şöyledir: *"Siz ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem yakıtısınız. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar birer tanrı olsalardı cehenneme girmezlerdi. Halbuki hepsi (tapanlar da tapılanlar da) orada ebedî kalacaklardır. Orada onlara inim inim inlemek düşer. Yine onlar orada duymazlar."*[118]

Müşrikler, Hz. Peygamber'in davetini engellemek için her türlü yola başvurdular. Önceleri Hz. Peygamber'le ve Müslümanlarla alay ediyorlardı. Peygamberimiz bir topluluğun yanından geçerken birbirlerine işaret ederek *"İşte Abdülmuttaliboğullarının kendisiyle gökten konuşulan oğlu"*[119] diyorlardı. Bunun dışında, onu çok iyi tanıdıkları halde mecnûn, kâhin, sihirbaz ve şâir gibi sözlerle kendisine iftira ediyorlardı. Vahiyler hakkında da ne diyeceklerini şaşırmışlardı. *"Kur'ân'ı ona ancak bir insan öğretiyor"*[120] diyorlardı. Öğrettiğini iddia ettikleri kişi de, Hz. Peygamber'in zaman zaman yanına gidip oturduğu Cebr adlı, kendisi Hristiyan olan, Arapçayı da doğrudürüst bilmeyen yabancı bir köle idi.[121] Kur'ân-ı Kerim'de, *"Kendisine nisbet edilen bu şahsın dilinin yabancı olduğu, halbuki Kur'ân'ın apaçık bir Arapça olduğu"*[122] belirtilmekte; böylece müşriklerin iddiaları reddedilmektedir. Müşrikler ayrıca, Hz. Peygamber'in (hâşâ) *"Öğretilmiş bir deli"*[123], vahiylerin ise, *"Karmakarışık rüyalar, uydurma sözler, şiir"*[124], *"Büyü"*[125], *"Peygamber'in uydurduğu bir yalan ve başka bir zümrenin bu konuda kendisine yardım ettiği"*[126], *"Başkasına yazdırıp da kendisine sabah akşam okunmakta olan masallar"*[127] olduğu şeklinde birbirinden farklı ve tutarsız iddialarda bulunuyorlardı. Bütün bu iftiralar karşısında, nâzil olan vahiylerde, Kur'an-ı Kerim'in uydurulduğu iddialarına şiddetle karşı çıkılmış; onun beşer sözü değil, bilakis insanların benzerini getiremedikleri ilâhî bir kelam olduğu ısrarla vurgulanmıştır. Müşrikler, eğer güçleri yetiyorsa, ona benzer bir kitap ortaya koymaya davet edilmişlerdir; ancak bunu yerine getiremeyecekleri de ifade edilerek kendilerine meydan okunmuştur.[128] Kur'an-ı Kerim'de ayrıca onun *kâhin ve mecnun olmadığı*[129] da kesin bir şekilde ifade edilmiştir.

Kureyş'in düşmanlığı, sözlü hakaret, dövmek, boykot, işkence ve hatta öldürmeye kadar varan boyutlarda devam etti. En fazla baskıya maruz kalanlar, köleler ve himaye edecek kimseleri olmayan Müslümanlardı. Müşrikler, hür ve itibarlı kimseleri pek fazla rahatsız edemedikleri için hınçlarını köle ve câriyelerden alıyorlardı. İslâm'ı kabul ettikleri için işkence gören kölelerden birisi Habbâb b. Eret idi. Ona bazen kızgın taşlar üzerinde işkence edilirdi. İşkence izleri ömrünün sonuna kadar onun sırtında kalmıştır. Cumah'tan Ümeyye b. Halef, kölesi Bilal-i Habeşî'yi kızgın güneş altında sırt üstü yatırır, büyük bir kaya parçasını göğsü üstüne koydurur, sonra da İslâm'dan vazgeçmeye, Lât ve Uzzâ'ya tapmaya zorlardı. İşkence görenler arasında Bilal'in annesi Hamâme de bulunuyordu. Mahzumoğullarının kölesi Ammâr'ın babası Yâsir ile annesi Sümeyye işkence sonucu öldürülürken, Ammâr da ağır işkencelere tabi tutuldu. Müşrikler onu bayılıncaya kadar dövüyorlardı. Ebû Fükeyhe'nin ayağına bir ip takarak çakılların üzerinde sürüklüyorlardı. Lübeyne'yi şiddetli bir şekilde dövüyorlardı. Efendileri Müslümanlığı kabul etmediği müddetçe bu çaresiz insanların ya dinlerinden dönmek veya bir iyiliksever tarafından satın alınıp serbest bırakılmaktan başka çareleri yoktu. Nihayet Hz. Ebû Bekir onların imdadına yetişti. Çok sayıda Müslüman köle ve cariyeyi sahiplerine büyük

miktarda paralar ödeyerek satın aldı ve sonra hürriyetlerini bağışladı. Bilâl-i Habeşî ve annesi Hamâme, Âmir b. Füheyre, Ubeys, Ümmü Ubeys, Ebû Fükeyhe, Zinnîre, Nehdiye ve Lübeyne Hz. Ebû Bekir'in kurtardığı sahâbîler arasındadır. [130]

Müslüman köle ve cariyelerin dışında, bizzat Hz. Peygamber ve Kureyş'e mensup Müslümanlar da saldırı ve işkenceye maruz kalıyorlardı. Nitekim Hz. Ebû Bekir, yukarıda işaret ettiğimiz gibi Utbe b. Rebîa tarafından Kâbe'nin yanında fecî bir şekilde dövülmüştü. Hâlid b. Saîd babası tarafından önce dövülmüş, daha sonra hapse atılarak aç ve susuz bırakılmıştı. Hakem b. Ebü'l-Âsî, yeğeni Osman b. Affan'ın ellerini ve ayaklarını bağlamıştı. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam da kendi ailelerine mensup şahıslar tarafından işkenceye tâbi tutulmuşlardı. Ancak bütün bu işkenceler ve baskılar bir tek Müslümanı bile İslâm'dan vazgeçirememişti.

Müşrikler bizzat Hz. Peygamber'i de rahatsız ediyorlar ve hatta ona işkence yapıyorlardı. Ukbe b. Ebû Muayt, Übey b. Halef'in kışkırtmasıyla Hz. Peygamber'e hakaret etmiş; Ebû Cehil'in teşvikiyle de bir deve işkembesi getirip secdede iken iki omuzunun üzerine koymuştu. Ukbe, bir defasında, namaz kılarken onu üzerindeki atkısıyla boğmaya teşebbüs etmiş, onu bu durumdan Hz. Ebû Bekir kurtarmıştı.[131] Yine bir gün secdede iken boynuna basmıştı. İbn Abdilber'in verdiği bilgiye göre müşrikler bir defasında Hz. Peygamber'i bayıltıncaya kadar dövmüşler, Hz. Ebû Bekir *"Yazıklar olsun size! Rabbim Allahtır dediği ve size Rabbinizden beyyineler getirdiği için adamı öldürecek misiniz"?* diyerek onlara çıkışmıştır. Bunun üzerine müşrikler Hz. Ebû Bekir'i mecnunlukla suçlamışlardır.[132] Hz. Peygamber'in amcası Ebû Leheb ve karısı Ümmü Cemîl, onun en şiddetli muhalifi idiler. Ebû Leheb, kapısının önüne necaset koyar, Ümmü Cemîl de topladığı dikenleri gece vakti geçeceği yola atardı. Bunun üzerine Tebbet Sûresi nazil olmuştur.[133] Ebû Leheb, Ebû Cehil, Velîd b. Muğîre, Âs b. Vâil, Nadr b. Hâris, Ebû Uhayha, Ukbe b. Ebî Muayt, Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Ümmü Cemîl, Ümeyye b. Halef ve Übey b. Halef, Mekkelilerden İslâm düşmanı olanların en meşhurlarıdır.[134]

Saldırı ve işkencelerin yanında Mekke müşrikleri İslâm'ın yayılmasına engel olmak için tüm güçleriyle çalışıyorlar ve çeşitli metotlar takip ediyorlardı. Meselâ, Kureyş kabileleri, hac yapmak amacıyla dışarıdan Mekke'ye gelenlerin Hz. Peygamber'le konuşup görüşmelerine engel olmak için aralarında Mekke'nin yollarını taksim etmişlerdi. Tarihçi İbn Habîb'in verdiği bilgiye göre çeşitli kabilelere mensup on yedi kişiden oluşan bir ekip, yolları tutarak ziyaretçileri karşılarlar, Hz. Peygamber'i soranlara *"O mecnundur, şâirdir, sihirbazdır"* gibi kötüleyici sözler söyleyerek hacıların kendisiyle konuşmasına engel olmaya çalışırlardı.[135] Ancak bütün bu engellemeler, müşrikler için bir fayda sağlamamış ve tersine İslâm'ın lehine gelişmelere vesile olmuştur. Zira müşriklerin tüm çabalarına rağmen ziyaretçilerden Hz. Peygamber'le görüşüp İslâm'a girenler oluyordu. Bunlardan Dımâd b. Sa'lebe'nin İslâm'ı kabul edişi son derece ilgi çekicidir. Ezd-i Şenûe kabilesinin başkanı olan Dımâd, umre maksadıyla Mekke'ye gelmişti. Kureyş müşriklerinin Hz. Muhammed (s.a.s.)'in aklını kaybettiğini söylediklerini duyunca, onu tedavi etmeyi düşündü. Hz.

Peygamber'e gelerek, şayet isterse kendisini iyileştirebileceğini söyledi. Bu teklif üzerine Hz. Peygamber şu ifadelerle ona cevap vermeye başladı: *"Şüphesiz ki hamd Allah'a mahsustur. O'na hamdeder, O'ndan yardım isteriz. Allah kime hidayet verirse, onu şaşırtacak yoktur. Kimi şaşırtırsa, onu da hidayete erdirecek yoktur. Ben, Allah'tan başka ilah bulunmadığına, Muhammed'in de O'nun kulu ve elçisi olduğuna şâhitlik ederim. Bundan sonra…"*. Hz. Peygamber henüz cevabını tamamlamadan, Dımâd, heyecanla onun sözünü keserek, söylediklerini üç defa tekrarlattı. Daha sonra da duyduğu bu sözler hakkında şu değerlendirmeyi yaptı: *"Bu sözün bir benzerini hiç duymadım; kâhinlerin, sihirbazların, şairlerin sözlerini işittim, ama bunun gibisini işitmedim. Bu sözler coşkun denizleri bile coşturur"*. Dımâd, ardından hemen kelime-i şehadet getirdi ve müslüman oldu. Hz. Peygamber'e kendisi ve kabilesi adına bîat etti.[136]

Devs kabilesinin ileri gelenlerinden şair Tufeyl b. Amr Mekke'ye gelir. Müşrikler hemen yanına gelerek, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in davetinden ve kötülüğünden (!) bahsederler; onun aleyhine konuşurlar ve durumun ciddi boyutlara ulaştığını söylerler. Kendi başlarına gelenin Tufeyl'in ve kabilesinin başına gelmesinden korktuklarını dile getirirler. Bunun için onunla konuşmamasını ve sözlerini dinlememesini isterler. Bu husus üzerinde o kadar fazla dururlar ki, Tufeyl b. Amr, Hz. Peygamber'den bir şey dinlememeye, onunla konuşmamaya kesin karar verir. İstemiyerek de olsa onun bazı sözlerinin kulağına gitmemesi için, Harem-i Şerif'e giderken kulaklarına pamuk tıkar ve bu şekilde Kâbe'nin yanına varır. Tam bu sırada orada namaz kılan Hz. Peygamber'in yanına yaklaşır. Bu arada onun okuduklarından bir söz işitir. Kendi kendine, kendisinin akıllı bir şair olduğunu, güzeli çirkinden ayırt edebildiğini, şayet Hz. Muhammed (s.a.s.)'in tebliğ ettiği şey güzelse kabul edebileceğini, çirkinse reddedeceğini düşünür. Namazını bitirip evine giden Peygamber'i takip eder ve başından geçenleri ona anlatır. Hz. Peygamber kendisine İslâm'ı anlatır; Kur'an okur. Kur'ân'ın üslûbunun güzelliği ve dinlediği hususların muhtevası Tufeyl'in hoşuna gider. İslâmiyet'i kabul ederek yurduna döner; ailesinin ve kabilesinden bazı kimselerin müslüman olmasını sağlar.[137]

4. Müşriklerin Uzlaşma Teklifleri

Kureyş müşrikleri Hz. Muhammed (s.a.s.)'in azim ve sebatla insanları İslâm'a davet ettiğini görünce, ona engel olması veya himayeden vazgeçmesi için amcası Ebû Tâlib'e müracaat etmeye karar verdiler. İbn Hişam, Kureyşlilerin Ebû Tâlib'e bu maksatla üç defa başvurduklarını kaydetmekte ve ilk müracaatı yapan on kişilik heyetin isimlerini vermektedir. Bu heyet Ebû Tâlib'e giderek şunları söylemiştir: *" Ebû Tâlib! Yeğenin tanrılarımıza hakaret etti. Dinimizi kötüledi. Bizim akılsız olduğumuzu babalarımızın, dedelerimizin eğri yolda gitmiş olduklarını söyledi. Şimdi sen ya onu bunları yapmaktan vazgeçir; yahut himayeden vazgeç…"*. Ebû Tâlib bu heyeti tatlı dille başından savdı. İlk müracaatlarından istedikleri sonucu elde edemeyen müşrikler Ebû Tâlib'e ikinci defa başvurarak artık yeğeninin sözlerine katlanamayacaklarını, ya davasından vazgeçirmesini veya onu himayeden vazgeçmesini, aksi takdirde kendisine karşı da cephe alacaklarını tehdit

edercesine söylediler. Ebû Tâlib bu defa Hz. Muhammed (s.a.s.)'i çağırarak Kureyşlilerin kendilerine söylediklerini bildirdi. Davasından vazgeçmesini, artık meselenin kendisinin de altından kalkamayacağı noktaya geldiğini ifade etti. Bunu duyan Hz. Peygamber amcasının kendini koruma hususunda fikir değiştirdiğini sanarak *"Bu işten vazgeçmem için güneşi sağ elime, ayı da sol elime verseler dahi Allah bu dini üstün kılıncaya kadar veya ben ölünceye kadar vazgeçmeyeceğim"* deyip ayağa kalktı ve yürüdü. Buna üzülen Ebû Tâlib *"Yeğenim! Git, istediğini söyle. Allah'a andolsun ki seni asla onlara teslim etmem"* dedi.[138]

Müşrikler, Ebû Tâlib'in Resûlullah'a yardım ettiğini ve onu himayeden vazgeçmeyeceğini, kendilerine onu teslim etmeyeceğini; hatta gerekirse onlardan ayrılacağını anladıkları zaman, Velid b. Muğîre'nin oğlu Umâre'yi yanlarına alarak Ebû Tâlib'e götürdüler. Genç ve yakışıklı olan Umâre'yi Hz. Peygamber'le değiştirmek istediler ve Ebû Tâlib'e şu acaip teklifte bulundular: *" Ebû Tâlib! İşte Kureyş kabilesinin en kuvvetli ve en yakışıklı genci olan Umâre b. Velîd. Onu al, zekâsından ve gücünden istifade et, onu evlat edin, senin olsun. Buna karşılık, senin ve dedelerinin dinine karşı gelen ve kavminin birliğini bozan, şu yeğenini bize teslim et, onu öldürelim. İşte sana adam yerine bir adam veriyoruz".* Onların bu gülünç ve aldatıcı tekliflerine Ebû Tâlib şu sert cevabı verdi: *"Allah'a yemin ederim ki siz bana çok kötü bir teklifte bulunuyorsunuz! Nasıl olur? Siz oğlunuzu, sizin için beslemem karşılığında bana veriyorsunuz; benimkini ise öldürmek için istiyorsunuz, öyle mi? Bu asla olmaz".*[139]

Müşrikler bizzat Hz. Peygamber'in kendisine başvurarak da bazı tekliflerde bulundular. Bir defasında Utbe b. Rebîa tek başına, bir başka zaman da heyet halinde ona başvurarak, bu hareketiyle mal istiyorsa mal vermeyi, saltanat istiyorsa kendisini başkan yapmayı, hasta ise tedavi ettirmeyi önerdiler. Fakat Hz. Muhammed (s.a.s.), gayesinin bunlar olmadığını, Allah tarafından kendisine verilen peygamberlik görevini yerine getirdiğini ve bu uğurda her şeye katlanacağını bildirdi.[140] Bundan bir sonuç alamayan müşrikler, *"Biz senin ibadet ettiğine ibadet edelim, sen de bizim taptıklarımıza tap"* şeklinde bir teklif daha götürdüler.[141] Bunun üzerine Kâfirûn Sûresi nâzil oldu. Bu sûrenin meâli şöyledir: *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin tapmakta olduklarınıza tapmam. Siz de benim taptığıma tapmıyorsunuz. Ben de sizin taptıklarınıza asla tapacak değilim. Evet, siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim de banadır."*[142]

5. *Muhalefet Sebepleri*

Kur'ân-ı Kerim, insanları Allah'ın birliğine inanmaya ve sadece ona ibadet etmeye çağırıyor, putları ve putperestliği kötülüyor, onların ne fayda ve ne de zarar verdiğini açıklıyordu. Bu âyetlerden bazıları şunlardır: *"Siz, Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyorsunuz, asılsız sözler uyduruyorsunuz."* [143] *"Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ve ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar."*[144] Yine Kur'an-ı Kerim, putların ve putperestlerin cehenneme yakıt olacaklarını bildiriyordu: *"Siz ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem yakıtısınız...."*[145] Aynı zamanda meleklere ve cinlere tapanları eleştiriyor, insanların ve cinlerin Allah'a ibadet etmek için yaratıldıklarını açıklıyordu. Kısacası, müşriklerin tüm

bâtıl inanç ve ibadetlerine karşı çıkıyor, kendilerini tevhide davet ediyordu. Onlar ise, atalarından miras olarak devraldıkları inanç, tapınma ve gelenekleri terketmek istemiyorlardı.

Kâbe, tüm Araplar tarafından kutsal mekan olarak kabul ve ziyaret edildiği için, Mekke müşrikleri, burada bütün Arapların hakkı olduğunu düşünüyorlardı. Onlar, Kur'ân'ın ifadesiyle, Hz. Peygamber'e *"Biz seninle beraber doğru yola uyarsak, yurdumuzdan atılırız"*[146] diyerek, İslâm'ı kabul ettikleri takdirde Mekke'den sürülme tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceklerini, bahane olarak, dile getiriyorlardı. Fakat Allah Teâlâ, onların bu iddiasını, *"Biz onları, kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yere yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler"*[147] buyurarak eleştirmektedir.

Kureyş müşrikleri putperestliğin yıkılmasıyla bütün Arap kabileleri nezdinde elde etmiş oldukları dinî üstünlüğün ve ticârî menfaatlerin ellerinden gitmesinden endişe duyuyorlardı. Ayrıca put imal edip Kâbe'ye gelenlere satanlar vardı. İslâm'ın bunu haram kılmasına put ticareti yapanlar fena halde kızıyorlardı.

Araplar, kültürel geleneğin taşıyıcısı olarak kabul ettikleri *'atalar'*dan intikal eden örf, adet ve geleneklere büyük önem veriyorlardı. Kureyşliler için de putperestlik, korunması gereken bir değerdi. Babalarını belli bir dine inanmış olarak bulduklarını ve kendileri için de en akıllıca yolun babalarının geleneğini sürdürmek olduğunu sık sık söylüyorlar, kendi tutucu davranışlarını haklı çıkarmak için babalarının geleneklerini ileri sürüyorlardı. Dolayısıyla ataları taklit, gerek inanç ve gerekse ibadet ve yaşama tarzlarında müşrikler için vazgeçilmez bir esastı. Muhalifler, İslâm'ı atalarının yoluna, yani geleneksel davranış ve inançlara saldırı olarak görüyorlardı. Kur'an-ı Kerim'de onların bu tutumları eleştirilmektedir: "Onlara 'Allah'ın indirdiğine ve Resûl'e gelin' denildiği vakit, *"Babalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter" derler. Ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yol üzerinde bulunmuyor iseler de mi"?*[148]

Kur'an-ı Kerim, Arapların ahlaksızlığını, zulüm ve haksızlıklarını, kötü ve çirkin yaşayışlarını açıkça eleştiriyor, fenalıklarını sayıyor ve yaptıklarını yüzlerine vuruyordu. Kur'an-ı Kerim'in getirdiği ahlakın Arap toplumunun geleneksel ahlak anlayışından köklü bir şekilde koptuğu ortadadır.[149] Onların ahlâkı, Kur'an-ı Kerim'in öngördüğü ahlâk ile çelişki teşkil ediyordu. Kur'an-ı Kerim insanları güzel ahlâka ve fazilete davet ediyordu.

Mekke müşrikleri ölümden sonraki ebedî hayata, yaptıklarından hesaba çekileceklerine inanmıyorlar veya inanmak istemiyorlardı. Kur'an-ı Kerim'in kötülük işleyenlerin cezaya çarptırılacağından bahsetmesinden memnun olmuyorlardı. Kötü alışkanlıklarından, haksız kazançlarla insanları ezmelerinden, içki, fuhuş... gibi İslâm'ın yasakladığı günahlardan dolayı hesap vermeyi düşünmek bile istemiyorlardı. *"Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır, ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder"*[150] diyorlar ve ahireti inkar ediyorlardı.

Kabile yapısında sosyal tabakalara önem veriliyordu. Mekkeliler, kölelerin, efendisinin dininden başka bir dine girmesine tahammül edemiyorlar, onların Müslüman olmalarını kendilerine karşı isyan kabul ediyorlardı. Halbuki Hz.

Peygamber eşitliği emrediyor, insanlar arasında sınıf farkı gözetmiyor, mensuplarını ister köle, ister efendi, ister zengin, isterse fakir olsun, aynı seviyede kabul edip *üstünlük ölçüsünün takvâ olduğunu* belirtiyor, mü'minleri kardeş ilan ediyordu. Efendiler, kendilerini kölelerle eşit tutan bir dine girmek istemedikleri gibi ona cephe de alıyorlardı.

Mekkelilerin İslâm'a muhalefetinde kabile rekabetleri de önemli yer tutmaktaydı. Ebû Cehil'in aşağıdaki sözleri onun Abdümenâfoğullarına rekabeti yüzünden Hz. Muhammed (s.a.s.)'e inanmadığını göstermektedir. O, şöyle diyordu: *"Biz Abdümenâfoğullarıyla şeref hususunda anlaşmazlığa düştük. Onlar halka yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar yaya kalmış kimselere binek verdiler, biz de verdik. Onlar halka bağışta bulundular, biz de bulunduk. Sonunda aynı dereceye ulaşıp burun buruna giden iki yarış atı durumuna geldiğimizde onlar "İşte bizden, semâdan kendisine vahiy gelen bir Peygamber çıktı" dediler. Biz buna ne zaman ulaşacağız? Allah'a andolsun ki ona asla inanmayız".*[151] Ebû Cehil, peygamberliği Mekke şehrinin idaresi ve hac ibadeti ile ilgili görevlerden birisi gibi telakki ediyor ve bu görevin Abdümenâfoğulları içinden birisine verilmesine tahammül edemiyordu. Onun bu husustaki düşüncesini dile getirdiği bir sözü şöyledir: *" Sikâye, rifâde ve meşvere görevleri Abdümenâfoğullarının elinde bulunmaktadır. Şimdi de Peygamber onlardan çıktı. Peki bize ne kaldı"?*[152]

Kimi muhalifler Kur'an'ın Hz. Muhammed (s.a.s.)'den daha asil birisine verilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Velid b. Muğîre, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber olmasını bir türlü kabul edememiştir. O, şöyle derdi: "Nasıl olur? Ben Kureyş kabilesinin büyüğü ve başkanı olayım da bir kenara bırakılayım. Muhammed'e vahiy gelsin? Nasıl olur Ebû Mes'ud Amr b. Umeyr es-Sakafî, Sakîf kabilesinin başkanı olsun da o da bir kenara bırakılsın? İkimiz bu iki şehrin (Mekke ve Taif) başkanlarıyız". Onun görüş ve iddialarına cevaben Yüce Allah şöyle buyurur: "Onlar dediler ki: Bu Kur'an iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı? Rabb'inin nimetini onlar mı paylaşıyorlar"?[153]

6. Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman Oluşları

Kureyş müşriklerinin İslâm'a muhalefetinin bütün şiddetiyle devam ettiği bir sırada, kahramanlık ve yiğitlikleriyle meşhur iki kişi, Hamza b. Abdülmuttalib ve Ömer b. Hattab İslâmiyet'i kabul ettiler. Bu olay, Müslümanların güçlenmesine vesile olduğu gibi İslâm muhaliflerinde de şok etkisi yaptı. Öneminden dolayı ilk İslâm Tarihi kaynakları bu iki şahsın Müslüman oluşlarıyla ilgili olayları müstakil başlıklar altında kaydederler.

Hz. Hamza, yeğeni Hz. Muhammed (s.a.s.)'den bir kaç yaş büyüktü. İkisi çocukluk arkadaşı ve süt kardeşi idiler. Hz. Hamza avlanmayı severdi. Avdan dönünce evine gitmeden Kâbe'yi tavaf ederdi. Güçlü, kuvvetli idi; haksızlığa maruz kalanlara destek olurdu. Henüz Müslüman olmamıştı, ama yeğenini çok seviyor ve ona yapılan haksız muamelelere çok üzülüyordu. Bir gün Ebû Cehil, Safâ tepesinin yanında Hz. Peygamber'e hakaret etmiş, dinini ve peygamberliğini küçümseyerek hakaret dolu sözler söyleyip her zamanki gibi onu incitip üzmüştü. Hz. Peygamber ise karşılık vermemişti. Abdullah b. Cüd'an'ın bir câriyesi, olayın

meydana geldiği yere yakın olan evinden olup biteni görmüş ve söyleneni duymuştu. Bu kadın biraz sonra avdan dönen Hamza'ya, Ebû Cehil'in yaptıklarını anlattı. Hamza kadının anlattıklarını duyunca içerledi. Doğruca Mescid-i Harâm'a giderek Kureyş'in ileri gelenleri ile birlikte oturan Ebû Cehil'e doğru ilerledi. Yanına varınca yayını kaldırarak başına vurup yaraladı. Sonra da *"Sen Muhammed'e sövüp sayarsın ha! İşte ben de onun dinindeyim. Elinden gelirse bana da cevap ver, bana da söv de seni göreyim"!* diyerek onu tehdit etti. Bu sırada Ebû Cehil'in kabilesi olan Mahzumoğullarından bazıları ona yardım etmek için harekete geçmek istediler. Ancak Ebû Cehil, Hamza'nın haklı olduğunu söyleyerek onlara engel oldu. Hz. Hamza'nın İslâm'ı kabul edişi Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara güç verdi. Müşrikler, ondan korktukları ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'i savunacağını bildikleri için kötülük yapmaktan çekinmeye başladılar. [154]

Hz. Hamza'nın İslâmiyet'i kabulü Hz. Ömer'den önce idi ve o sırada Hz. Peygamber *Dârülerkam*'da faaliyetini sürdürüyordu. Hz. Peygamber bir taraftan tebliğ vazifesini sürdürürken diğer taraftan İslâm'ın ve Kur'an'ın zaferi için bazı kuvvetli şahsiyetlerin hidayete ermesini Yüce Allah'tan niyaz ediyordu. Ebû Cehil ve Ömer'den birinin hidayeti için şöyle dua etmiştir: *"Allah'ım! İslâmiyeti ya Ebü'l-Hakem b. Hişam (Ebû Cehil) veya Ömer b. Hattâb ile te'yid edip güçlendir."* Bu duadan nasibini alan Ömer b. Hattab olmuştur.

Ömer b. Hattab, Adiy kabilesine mensuptu. Kureyş'in yiğitlerindendi. Başlangıçta İslâm'ın şiddetli muhalifi idi. Müslüman cariyelere işkence yapardı. Bir gün kılıcını kuşanarak Hz. Muhammed (s.a.s.)'i öldürmek maksadıyla Dârülerkam'a doğru yöneldi. Yolda yine Adiy kabilesinden Nuaym b. Abdullah'a rastladı. Nuaym ona nereye gittiğini sordu. Ömer *"Kureyş'in birliğini bozan ve onları akılsızlıkla itham eden, dinlerini kötüleyen, ilahlarına hakaret eden Muhammed'i öldürmeye(!)"* diye cevap verdi. Bunun üzerine Nuaym ona, Muhammed'i öldürürse Abdümenafoğullarının kendisini sağ bırakmayacağını hatırlattı. Peşinden, eniştesi Saîd b. Zeyd ile kızkardeşi Fâtıma'nın da Müslüman olduğunu bildirdi. İslâm'ı kabul etmiş olan Nuaym'ın muhtemelen bundan maksadı, Saîd ile Fâtıma'yı ihbar etmek değil, Ömer'in ilgisini başka tarafa yöneltip zaman kazanmaktı. Kızkardeşini öldürmeyebilirdi; ama Hz. Muhammed (s.a.s.)'i öldürmeye kararlı görünüyordu. Ömer derhal eniştesinin evine yürüdü. Habbâb b. Eret onlara Kur'an öğretiyordu. O, hemen gizlendi. Ömer hiddetle içeriye girdi. Dışarıda iken, evde okunan Kur'an'ı işitmişti. Duyduklarının doğru olduğuna kanaat getirdi. Eniştesini ve kızkardeşini dövmeye başladı. Kızkardeşi, İslâm'ı kabul ettiklerini, ne pahasına olursa olsun bundan vazgeçmeyeceklerini haykırdı. Bunun üzerine Ömer, okuduklarının kendisine getirilmesini istedi. Tâhâ Sûresi'nin yazılı olduğu kağıdı kendisine getirdiler. Okuduklarının hoşuna gittiğini söyledi. Bunun üzerine Habbâb b. Eret gizlendiği yerden çıktı. Ömer, Muhammed'in bulunduğu yere gitmek istediğini söyleyerek doğruca Dârülerkam'a yürüdü. İçeridekiler Ömer'in kılıcını kuşanmış vaziyette geldiğini görünce kapıyı açmakta tereddüt ettiler. Fakat içeride bulunan Hz. Hamza *"İyi niyetle gelmişse bu iyiliği kendinden esirgemeyiz; yok eğer bir kötülük arıyorsa onu kendi kılıcıyla öldürürüz"* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber kapının açılmasına

izin verdi ve Ömer'i avluda karşılayarak ne maksatla geldiğini sordu. Ömer *"Ey Allah'ın Resûlü! Ben Allah'a, onun elçisine ve Allah tarafından indirilen şeylere inanmak için geldim"* cevabını verdi. Hz. Peygamber bunun üzerine tekbir getirdi. Hz. Ömer'in İslâm'ı kabul etmesi Müslümanları güçlendirdi ve sevindirdi.[155] Onun Müslüman oluşu biraz sonra göreceğimiz Habeş Hicreti'nden sonra ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber oluşunun 6. yılının Zilhicce ayında (m. 615) gerçekleşmiştir.

Burada, insanların İslâm'a dahil olmasında, şahısları ve kitleleri İslâm'a cezbetmede Kur'an-ı Kerim'in tesirine işaret etmek gerekir. Ömer ve onun gibi pekçok kimsenin İslâm'a girmesinde Kur'an-ı Kerim'in üslubunun güzelliğinin ve etkileme gücünün rol oynadığı görülmektedir. Kur'an üslûp ve edebî özellikler bakımından beşerin söyleyemeyeceği üstünlüğe sahiptir; kulağı okşadığı kadar kalbe de hitap eder. Ömer'den başka Devsli meşhur şair Tufeyl b. Amr'ın, Ebû Zer el-Gıfârî'nin, ünlü sihirbaz Dımâd b. Sa'lebe'nin, Akabe mevkiinde İslâm'ı kabul eden Hazrecli altı kişinin, Evs kabilesi reislerinden Sa'd b. Muaz'ın ve daha pekçok sahâbînin Kur'an-ı Kerim'i dinledikleri anda Müslüman oldukları bilinmektedir.

7. Habeşistan'a Birinci Hicret

Hz. Peygamber, sahâbenin karşı karşıya kaldığı sıkıntılardan dolayı üzülüyor, ancak elinden bir şey gelmiyordu. Sonunda onlara *"Allah çektiğiniz sıkıntılardan kurtulmanız için bir yol gösterinceye kadar Habeşistan'a göç etseniz iyi olur. Zira orada, yanındakilerden hiç birine zulüm yapılmayan bir hükümdar vardır"* diyerek bu ülkeye gitmelerini tavsiye etti.

Bunun üzerine Müslümanlardan bir kısmı Habeşistan'a göç ettiler. Bu, İslâm'da ilk hicrettir. Kaynaklar Habeşistan'a hicretin iki kez olduğunu, birincisinin peygamberliğin 5. yılında (m. 615) ve Recep ayında gerçekleştiğini kaydederler. Birinci Habeş hicretine katılanların, dördü kadın, on biri erkek olmak üzere toplam on beş (bazı kaynaklarda on altı) kişiden ibaret oldukları kaynaklarda kaydedilmektedir. Bunlar, Osman b. Affan ve hanımı Rukıye, Ebû Huzeyfe b. Utbe ve hanımı Sehle bint Süheyl, Ebû Seleme ve hanımı Ümmü Seleme, Âmir b. Rebîa ve hanımı Leylâ bint Ebû Hasme, Zübeyr b. Avvam, Mus'ab b. Umeyr, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Maz'un, Ebû Sebre, Hâtıb b. Amr ve Süheyl b. Beydâ'dır. Görüldüğü gibi bunlardan bazıları hanımı ile birlikte gitmişlerdir. Bu muhâcirler kimisi binekli, kimisi de yaya olarak gizlice Kızıldeniz kenarına, Şuaybe Limanı'na kadar gittiler. Limana tam o sırada iki ticaret gemisi gelmişti. Ücret karşılığında bu gemilere binerek sağ-sâlim Habeşistan topraklarına ayak bastılar. Kureyş müşrikleri onları yakalamak üzere peşlerinden adamlar gönderdiler. Fakat bu adamlar muhâcirlere yetişemediler. Muhâcir Müslümanlar orada huzur ve güven içinde yaşamaya başladılar.[156]

Müslümanlar başka bir bölgeye değil de özellikle niçin Habeşistan'a hicret etmişlerdir? Bu soruya, Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerini, Müslümanların oralara hicret imkanı olup olmadığı açısından değerlendirmek suretiyle cevap vermek mümkündür. Her şeyden önce Arabistan'daki *Arap kabilelerinden*

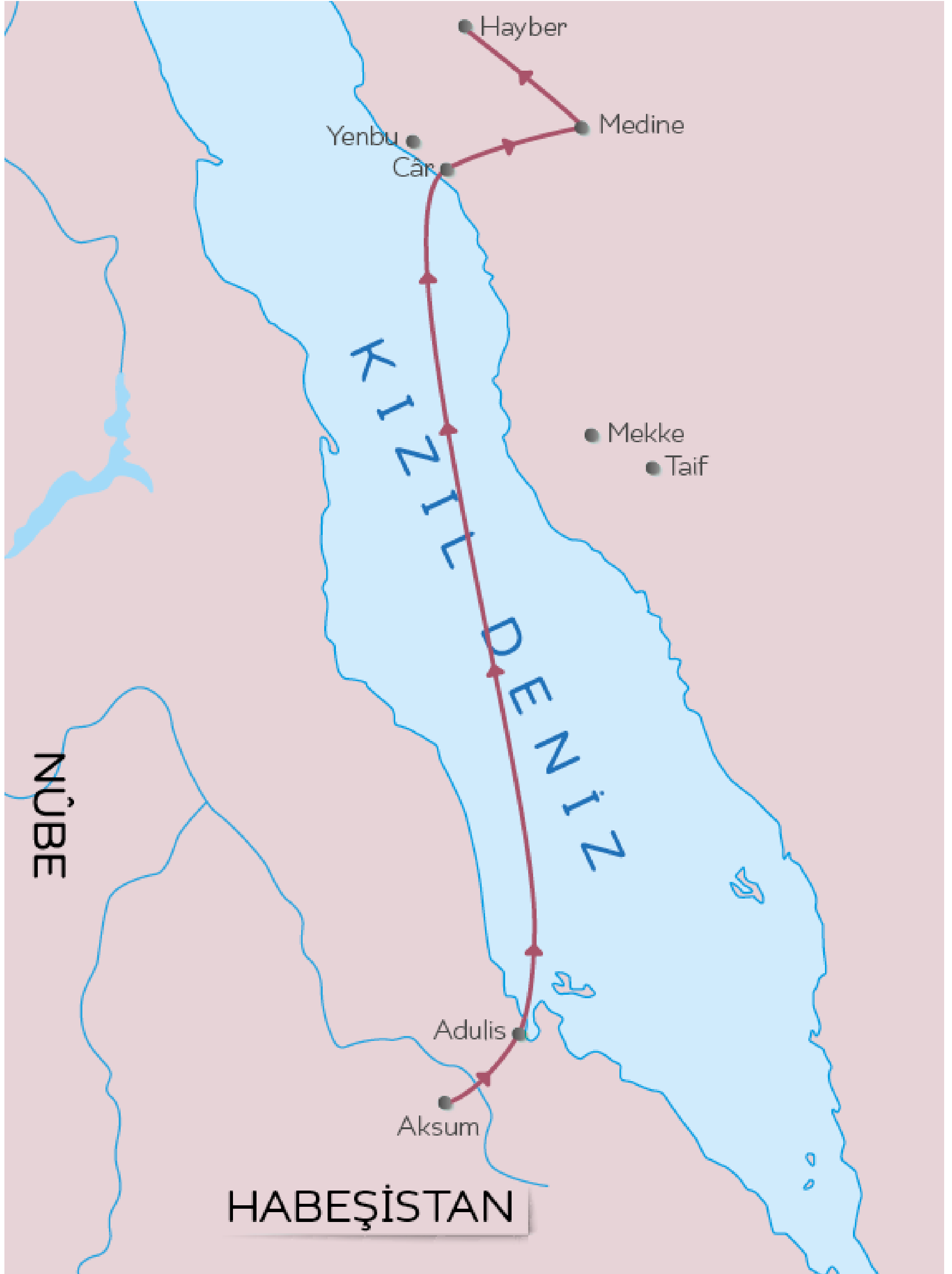
herhangi birinin yanına hicret edemezlerdi. Çünkü bu kabileler henüz müşrik idiler. Çeşitli vesilelerle Mekke'ye geldiklerinde kendilerini İslâm'a davet eden Hz. Peygamber'e hiçbiri henüz olumlu cevap vermemişti. Üstelik bu kabileler Kureyş müşrikleri ile irtibat halinde idiler. Müslümanlar için Kureyş'le aralarının açılmasını istemezlerdi. Arabistan'da oturan *Yahudi ve Hristiyanların* hakim oldukları bölgelere gidemezlerdi. Zira yarımadadaki Yahudi ve Hristiyanlar birbiri ile çekişme içinde ve yekdiğerine karşı egemenlik kurmakta birbiriyle rekabet halinde idiler. Onlar yeni bir rakip istemezlerdi. *Yemen bölgesine* de hicret edemezlerdi. Çünkü burası Mecusî İran'ın sömürgesi idi. Semâvî bir dini kabul etmeye yanaşmadıkları gibi, bu dine mensup olanları da kabul etmezlerdi. *Irak ve Suriye bölgesi* de Müslümanların hicretine elverişli değildi. Zira bu iki bölgeye ulaşmak zor olduğu gibi, Kureyşlilerin bu bölgelerle yakın ticârî ilişkileri vardı. Dahası, buralarda İran ve Bizans nüfûzu hakimdi. Bunun yanısıra, bu bölgelerin idarecileri halka zulüm yapıyorlardı. *Umman bölgesinde* de zulüm hâkimdi. Dolayısıyla tek güvenli bölge Habeşistan'dı. Nitekim Hz. Peygamber de orayı tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber'in özellikle oraya hicreti tavsiyesinden, onun dünyayı iyi tanıdığını da anlıyoruz. Müslüman muhacirler Habeşistan'da gerek hükümdar ve gerekse halk tarafından iyi muamele görmüşler, ibadetlerini serbestçe yapmışlar, eziyetle karşılaşmamışlar ve kimseden kötü bir söz işitmemişlerdir.

Bu sırada Habeşistan'daki muhacirlerden bazılarının Mekke'de meydana gelen bir olay sebebiyle hicretten dört ay kadar sonra Mekke'ye döndüğü, ancak olayın asılsız olduğunun anlaşılması üzerine tekrar Habeşistan'a gittikleri söylenir. Hicret receb ayında gerçekleşmişti. Muhacirler orada şaban ve ramazan aylarında kalmışlar, şevval ayında geri dönmüşlerdir. Biraz sonra bahsedeceğimiz olay ise ramazan ayında meydana gelmiştir.[157]

Bazı İslâm tarihi kaynaklarında yer alan ve " *Garânîk Kıssası*" diye bilinen bu habere göre Peygamberimiz Kâbe'nin yanında Necm Sûresi'ni okurken, *"Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı? Ve üçüncüleri olan ötekini, Menât'ı"*[158] âyetlerini okuduktan sonra, gûyâ *"Bunlar yüksek kuğulardır, onların şefaatları umulur"* sözlerini şeytan'ın telkini ile söylemiş! Secde ayetine gelince secdeye varmış, bütün kâfirler de secde etmişler! Müşrikler, putlarının Hz. Peygamber tarafından övülmesine sevinmişler. Akşam olunca Cebrâil aleyhisselam gelerek Hz. Peygamber'e *"Allah tarafından vahyedilmeyen sözleri söylediğini"* bildirmiş. Hz. Peygamber buna çok üzülmüş, şeytanın söylediği sözleri iptal etmiş!.[159]

İbn Sa'd ve Taberî gibi en eski İslâm tarihi müelliflerinin doğruluğunu araştırmadan eserlerine aldığı bu rivayeti, Müslüman âlimler, sözlerinin çelişkili, râvîlerinin zayıf, senetlerinin kopuk ve her şeyden önce tevhid inancına aykırı olması gibi çeşitli yönlerden eleştiriye tabi tutmuşlar ve uydurma olduğunu ortaya koymuşlardır. Hz. Peygamber'in, mücadele içinde bulunduğu putları övücü sözler söylemeyeceği ortadadır. Nitekim, Necm Sûresi'nin 19. ve 20. ayetleri putları, putperestliği kötülemekte ve bunların anlamsızlığını açıklamaktadır. Bu ayetlerin hemen peşinden Hz. Peygamber'in putları öven ifadeler kullanmış olması imkansızdır. Belki bu ifadeleri müşriklerden birisi kullanmış olabilir. Nitekim sahîh rivayetlerde putları öven ibareler yer

almamaktadır. Muhtemelen eski tarih yazarları bu rivayeti, İlâhî vahyin şeytanların her türlü saldırılarına karşı korunduğunu ifade etmek gibi iyi niyetle kitaplarına almışlardır. Fakat pekçok batılı yazar, uzlaşma noktasından ve muhacirlerin geri dönmesinden[160] hareketle Garânik hikayesini doğru kabul ederek yeni yorumlarla sık sık gündeme getirmişler; İslâm'a saldırmak ve vahiy müessesesinde şüphe uyandırmak için malzeme olarak kullanmışlardır. Son olarak 1988 yılında Hint asıllı İngiltere vatandaşı Selman Rüşdi tarafından yazılan *"Şeytan Âyetleri"* kitabı ile konu tekrar gündeme gelmiştir. Garânîk meselesine açıklık getirmek amacıyla İslâm dünyasında ve ülkemizde çok sayıda araştırma yapılmıştır.[161]

Habeşistan'a Hicret

8. Habeşistan'a İkinci Hicret

Müşriklerin baskılarının gittikçe artması üzerine Birinci Habeş hicretinden bir yıl sonra Câfer b. Ebû Tâlib'in başkanlığında seksen iki erkek ve on sekiz kadından oluşan bir grup Müslüman daha Habeşistan'a hicret etti. Bu muhâcirlerin isim listeleri kaynaklarımızda yer almaktadır. Kureyş müşrikleri

hicret eden Müslümanlara iltica hakkı tanınmaması ve onları ülkesinden çıkarması için Amr b. Âs ve Abdullah b. Ebû Rebîa'yı birtakım hediyelerle Habeşistan Hükümdarı Necâşî Ashame'ye elçi olarak gönderdiler. Hükümdar elçilerin taleplerini dinledikten sonra muhacirlerin ifadesine başvurmaya karar verdi. Saray erkânı ve Hristiyan din adamlarının huzurunda muhacirleri temsilen Câfer b. Ebû Tâlib konuştu. O sırada 25 yaşlarında bir genç olan Câfer, büyük bir cesâret, maharet ve açıklıkla Cahiliye inanç, örf ve adetleriyle İslâm'ın getirdiklerini mukayese etti. İslâm'ın inançlarını ortaya koyarak yurtlarını terketme sebeplerini açıkladı. Hz. Peygamber'in daha henüz İslâm'ın ilk yıllarında getirdiği yenilikleri veciz ve edebî bir üslupla dile getiren bu konuşmayı öneminden dolayı aşağıya alıyoruz:

"Ey hükümdar! Biz bilgisizlik ve barbarlık içinde yaşayan câhiliye halkı idik. Putlara tapıyor, ölü eti yiyor, ahlaksızlık yapıyor, akrabalık bağlarını çiğniyor ve komşuluk haklarını tanımıyorduk. Güçlülerimiz zayıflarımızı eziyordu. Biz böyle bir yaşantı içinde iken, Allah bize, aramızdan, soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini ve namusluluğunu bildiğimiz bir Peygamber gönderdi. Bu Peygamber bizi, Allah'ı bir bilmeye ve ona ibadet etmeye, bizim ve babalarımızın taptığımız taşları ve putları bırakmaya çağırdı. Bize doğru söylemeyi, emaneti sahibine vermeyi, akrabalık bağlarına saygı göstermeyi, komşuluk haklarını tanımayı, cinayetten ve kan dökmekten vazgeçmeyi emretti. Ahlaksızlık yapmayı, yalancı şahitlik etmeyi, öksüzün malını yemeyi ve namuslu kadınlara iftira etmeyi yasakladı. Bundan başka bu Peygamber bize, sadece Allah'a ibadet etmemizi ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamamızı emretti. Bize namazı, zekâtı ve orucu emretti.[162] *Biz de onu tasdik ettik ve inandık. Allah tarafından kendisine bildirilenlere uyduk. Yalnız O'na ibadet ettik. O'na hiçbir şeyi ortak koşmadık. Bize yasakladıklarını bıraktık. Helal kıldıklarını helal kabul ettik. Fakat kabilemiz bize saldırdı. Bize işkence yaptılar. Yüce Allah yerine, putlara tapmaya dönmek için bizi dinimizden ayırmaya ve daha önce serbestçe işlediğimiz kötülükleri işlemeye zorladılar. Böylece bize kahır ve zulümle baskı yapıp dinimize inanmaya engel oldukları zaman, senin ülkene göç ettik. Seni başkalarına tercih ettik. Senin koruyuculuğunu istedik. Yanında bize zulüm yapılmayacağını umduk".*

Bunun üzerine Necâşî, Câfer'e *"Allah tarafından Peygamberinize indirilenlerden senin yanında var mı?"* diye sormuş, Câfer ona *"Evet var"* cevabını vermiş. Necâşî okumasını isteyince Câfer ona Meryem Sûresini okumuştur. Bunun üzerine Necâşî Müslümanları iade etmemeye karar vermiştir. Ertesi gün elçiler bu defa Müslümanların Hz. İsa hakkında kötü şeyler düşündüklerini söyleyerek Necâşî'yi tahrik etmeye çalışmışlardır. Necâşî de Müslümanları tekrar çağırarak Hz. İsâ hakkında ne düşündüklerini sormuştur. Câfer de: *"Onun hakkında biz Peygamberimizin bize getirdiklerini söyleriz. O, Allah'ın kulu, elçisi, rûhu ve Meryem'e verdiği ol emri (kelimesi) dir"* demiştir.[163]

Câfer b. Ebû Tâlib'in anlattıklarından etkilenen ve hatta Müslüman olduğu bile söylenen Necâşî, muhâcirlerin, ülkesinde güvenlik içinde yaşayabileceklerini bildirmiş, onları Kureyş müşriklerinin elçilerine teslim etmemiştir; Kureyş heyetinin hediyelerini de geri vermiştir. Müşriklerin elçileri kendilerine verilen görevi başaramadan Mekke'ye elleri boş olarak gelmişlerdir. Muhacirlerden

bazıları çeşitli zamanlarda kendi istekleriyle Mekke'ye ve Medine'ye geri dönmüşlerdir. İbn Sa'd'ın[164] verdiği bilgiye göre Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiğini duyunca Habeşistan'a giden muhacirlerden otuz üçü erkek ve sekizi kadın olmak üzere kırk bir kişi geri dönmüştür. Bunlardan ikisi Mekke'de vefat etmiş; yedi kişi de Mekke'de hapse atılmıştır. Yirmi dördü Bedir Savaşı'na katılmıştır. İçlerinde Câfer'in de bulunduğu son kafile, 7/628 yılında Hayber'in fethi esnasında gelmiştir.

9. Hâşimoğullarına Boykot

Mekke müşrikleri, Müslümanların sayısının gitgide çoğaldığını, Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman olmalarıyla güçlendiklerini, Habeşistan'a giden muhacirlerin orada güvenlik içinde yaşadıklarını ve Necâşî'nin de onları teslim etmeyip koruduğunu görünce Hz. Muhammed (s.a.s.)'i öldürmeye karar verdiler. O öldürülünceye kadar Hâşim ve Muttaliboğullarıyla aralarında barış, emniyet akrabalık ve karşılıklı hukuka saygı bulunmadığını açıkça ifade ederek, bu iki kabileyi düşman ilan ettiler. Ebû Tâlib, yeğenini ve kabilesi mensuplarını emniyet altına almak için onları Ebû Tâlib Mahallesi'ne ***(Şi'bu Ebû Tâlib)*** taşıdı.[165]

Müşrikler bunun üzerine bu iki kabile üyelerine kız alıp vermemek, alışveriş yapmamak, oturup kalkmamak ve konuşmamak üzere aralarında antlaştılar. Bir protokol imzalayıp Kâbe'nin duvarına astılar. Resûlullah kendilerine teslim edilene dek bu şartlara uyacaklarına dair karar aldılar. Müşriklerin bundan gayesi hem Hz. Muhammed (s.a.s.)'i ve hem de onu koruyan Hâşim ve Muttaliboğullarını cezalandırmak; bunlara baskı uygulayarak Hz. Muhammed (s.a.s.)'i desteklemekten vazgeçmelerini ve öldürmeleri için kendilerine teslim etmelerini sağlamaktı. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in amcası Ebû Leheb ve oğulları dışında tüm Hâşim ve Muttaliboğulları -mü'min olanlar dinine bağlılığından, henüz iman etmeyenler ise kabilelerine bağlılıklarından- Ebû Tâlib Mahallesi'ne taşındılar. Ebû Leheb ve oğulları ise bu birliğe katılmayarak müşriklerin safında yer aldılar.[166]

Hâşimoğulları üç yıl boyunca peygamberliğin yedinci yılından (616), onuncu yılına (619) kadar burada sosyal ve ekonomik boykot altında yaşadılar. Hz. Peygamber, Hz. Hatice ve Ebû Tâlib tüm servetlerini tükettiler. Çünkü bu şartlar altında kervan ticareti de yapamıyorlardı. Ancak hac mevsiminde ve haram aylarda dışarı çıkıp ihtiyaçlarını temin edebiliyorlardı. Müşrikler onları burada da rahat bırakmıyorlar, yiyecek satın alacakları zaman malın fiyatını artırıyorlardı. Şu kadar var ki, boykota katılan kabilelerden, Hâşimoğullarına evlilik yoluyla akraba olanlar, zaman zaman gizlice boykotu ihlal edip mahalleye yiyecek sokabiliyorlardı. Sonunda bazı insaflı kişiler boykotu kaldırmak amacıyla bir araya geldiler. Bunlardan bir kısmı Hâşimoğullarının akrabası oluyordu. Mesela Züheyr b. Ebû Ümeyye, Ebû Tâlib'in kızkardeşinin oğlu; Hişam b. Amr da Ebû Tâlib'in amcası Nadle'nin ana bir kardeşinin oğlu oluyordu. Bu iki şahıs, Kureyş'in ileri gelenlerinden Mut'im b. Adiy, Ebü'l-Bahterî b. Hişam ve Zem'a b. Esved'i de ikna ederek, onların da desteğiyle Ebû Tâlib mahallesine gittiler ve

mahsur olanları buradan çıkardılar. Hz. Muhammed (s.a.s.) bu şahısların iyiliklerini hiçbir zaman unutmamıştır. Şi'bu Ebû Tâlib'de Hâşimoğulları ile birlikte sıkıntı çeken Muttaliboğullarını daha sonra Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen yakın akrabası *(Zilkurbâ)* arasına dahil etmiştir. Hâşimoğullarına, Muttaliboğullarıyla aynı derecede akraba olan Abdüşemsoğullarıyla Nevfeloğullarını ise Zilkurbâ'nın dışında tutmuştur.

Hz. Muhammed (s.a.s.) bir ağaç kurdunun Kâbe binası içine asılan boykot vesikasının, *"Bismikellâhümme"* sözü müstesna, zulüm ve akrabalık bağlarını hiçe sayan ifadeler içeren geri kalan kısımlarını yiyip yok ettiğini bildirdi. Müşrikler, vesikanın Hz. Muhammed (s.a.s.)'in söylediği şekle bürünmüş olduğunu gördüler ve boykot hareketine son verdiler (Peygamberliğin 10 yılı/619).[167] Müşrikler bu boykotla umduklarını elde edemediler; İslâm'ın yayılışını önlemek için başvurdukları bu girişimleri de başarısızlıkla sonuçlandı.

10. Hüzün Yılı

Boykotun sona ermesinden sonra, Resûlüllah'ı koruyan ve seven amcası Ebû Tâlib ve hanımı Hz. Hatice kısa süre arayla vefat ettiler. Bu yıl, Hz. Peygamber'in ifadesiyle üzüntü yılı *(Âmü'l-Hüzn)* oldu. Ebû Tâlib, boykotun kalkmasından sekiz ay yirmi gün sonra, Hz. Hatice de ondan kısa süre sonra, peygamberliğin 10. yılında, 10 Ramazan/19 Nisan 620'de vefat etti. Hz. Hatice vefat ettikten sonra Hz. Peygamber Hz. Hatice'yi Mekke'nin *Hacûn* adındaki mezarlığına *(Cennetü'l-Muallâ)* götürerek kendi elleriyle defnetti. O günlerde henüz cenaze namazı farz kılınmamıştı.[168] Daha sonra Hz. Peygamber sık sık mezarlığa gidip onun kabrini ziyaret ederdi.

Hz. Peygamber Hz. Hatice ile birlikte yirmi beş yıl geçirmişti. Hz. Hatice, onun peygamberliğini ilk olarak tasdik etmiş ve davasını desteklemişti. Bütün malını İslâm davası uğruna harcamıştı. Herkesin ondan yüz çevirdiği sırada kendisine güç vermişti. Hz. Peygamber, Hz. Hatice'yi ölümünden sonra hiç unutmamış ve daima hayırla anmıştır.

Ebû Tâlib'in vefatı üzerine Hâşimoğullarının başkanı olan Ebû Leheb akrabalık duygusundan dolayı Hz. Muhamed'i himaye etmeye karar verdi. Yalnız bu tutumunun İslâm'a karşı fikrinin değiştiği anlamına gelmemesini belirtti ve bunu sadece kabile içindeki dayanışmayı sağlamak için yaptığını açıkladı. Onun bu himaye kararının, Hz. Peygamber'in halalarının ricası üzerine gerçekleştiği kaynaklarda zikredilir. Buna göre Hz. Peygamber'in halaları Ebû Leheb'e giderek, her ne kadar onun fikrini kabul etmese de Muhammed'in kendisinin yeğeni olduğunu, onu himaye etmeye en uygun kişinin de yine kendisi olduğunu söylemişlerdir. Ebû Leheb önce buna razı olmuş, fakat kısa süre sonra Ukbe b. Ebû Muayt ve Ebû Cehil'in tahrikleri sonucunda bu kararından vazgeçmiştir.[169] Bu sebepten, biraz sonra göreceğimiz Taif yolculuğu dönüşünde Hz. Peygamber bir başka kabileden, Benî Nevfel'den, Mut'im b. Adiy'in himayesi altında Mekke'ye girebilmiştir.

11. Sakif Kabilesini Ziyaret

Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'nin vefatından sonra müşrikler Hz. Peygamber'i daha

fazla rahatsız etmeye başladılar. Konu tebliğ açısından düşünüldüğünde, aslında Mekkelilere yapılması gereken tebliğ de yapılmıştı. Onun için Hz. Peygamber İslâm'ı başka insanlara ulaştırmanın yollarını aramaya başladı. Mekke döneminin son üç yılında faaliyetlerini önce Taif, daha sonra Mekke'ye gelen göçebe Arap kabileleri ve Medine'deki Evs ve Hazrec üzerinde yoğunlaştırdı.

Hz. Muhammed (s.a.s.) yanına Zeyd b. Hârise'yi alarak Taif'e gitmeye karar verdi. Orada oturan Sakîf kabilesinin İslâm'a girmesini ve Kureyş'e karşı kendisiyle birlikte hareket etmesini ümit ediyordu. Nübüvvetin onuncu yılında (620) şevval ayının sonlarına doğru Hz. Hatice'nin vefatından bir ay kadar sonra buraya gitti ve zilkade ayında döndü. Taif'in ileri gelenlerinden Amr b. Umeyr'in oğulları Abdüyâlîl, Mes'ud ve Habîb'i İslâm'a davet etti ve kendisine yardım etmelerini istedi. Ancak hiç kimse onun davetini kabul etmedi. Çünkü Sakîf kabilesi mensupları Kureyş'le aralarının açılmasını istemezlerdi. Zira birbiriyle akrabalıkları ve ticârî ilişkileri vardı. Bazı Kureyşlilerin Taif'te arazileri mevcuttu. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlardan hiç olmazsa bu görüşmeyi gizli tutmalarını rica etti. Onlar buna da kulak asmadılar; ayak takımını Hz. Peygamber'e saldırttılar. Yolun iki tarafına dizilerek, aralarından yürüyen Hz. Peygamber ve Zeyd'i taşa tuttular. Atılan taşlar Hz. Peygamber'in ayaklarını kanattı; onu korumaya çalışan Zeyd b. Hârise'nin başını yaraladı. Hz. Peygamber atılan taşların verdiği ağrıdan yürüyemez hale geldiğinde yere oturuyordu. Fakat kollarından tutup kaldırıyorlar, yürümeye başlayınca tekrar taşlıyorlar ve gülüşüyorlardı.[170] Kureyşli Rebîa'nın oğulları Utbe ve Şeybe'nin bağına gelinceye kadar hakaret ettiler, bağırıp çağırdılar, taş attılar. Bu zor durumda Hz. Peygamber ellerini kaldırıp Allah'a şöyle yalvarmıştır: *"Allah'ım! Gücümün zayıflığını, insanlara karşı tâkatimin ve gücümün azlığını sana arz ediyorum. Ey merhametlilerin merhametlisi! Sen zayıfların Rabbisin. Sen benim Rabbimsin. Sen beni kimin eline bırakıyorsun? Bana kötü muamele yapan yabancıya mı? Yoksa beni eline bıraktığın düşmana mı? Bu, senin bana karşı bir öfkenden ileri gelmiyorsa ben buna aldırış etmem. Fakat senden gelecek bir himaye ve koruyuş her zaman çok daha hoştur. Senin öfkene uğramaktan, karanlıkları aydınlatan, dünya ve ahiret işlerini ıslah eden yüzünün nûruna sığınıyorum. Her şey senin hoşnutluğun içindir. Güç ve kuvvet ancak sendendir".*[171] Hz. Peygamber daha sonraki bir dönemde kendisine sorulan bir soruya verdiği cevapta, Taif yolculuğu esnasında karşılaştığı sıkıntının Uhud Savaşı'nda karşılaştığından daha şiddetli olduğunu söylemiştir.[172]

Hz. Peygamber ve Zeyd, Utbe ve Şeybe'nin bağında istirahat ettiler. Burada bu iki kardeşten birinin kölesi olan *Addâs*, efendilerinin emriyle Hz. Peygamber'e bir tabak üzüm sundu. Hz. Peygamber'in yemeğe başlarken *"Bismillah"* demesi Addâs'ın dikkatini çekti ve *"Bu bölgenin halkı bu sözü kullanmaz"* dedi. Hz. Peygamber ona nereli olduğunu sordu. Addâs Ninovalı ve Hristiyan olduğunu söyledi. Hz. Peygamber *"Demek ki, sâlih bir kişi olan Yûnus b. Mettâ'nın şehrindensin"* dedi. Addâs Hz. Peygamber'e Yûnus b. Mettâ'yı nereden bildiğini sordu. Hz. Peygamber de *"O benim kardeşimdir. O bir peygamberdi. Ben de peygamberim"* dedi. Addâs bunun üzerine Müslüman oldu.

Bu arada Sakîfliler Kureyş'e çoktan haber uçurmuşlardı. Hz. Peygamber

kabilesini terkederek Mekke dışına çıktığından, şehre girebilmesi için himayesine girebileceği bir kimse araştırmaya başladı. Bu süre zarfında Hira mağarasında bekledi. Bir Mekkeli vasıtasıyla haber gönderdiği Ahnes b. Şerîk ve Süheyl b. Amr, onun himâye isteğini kabul etmediler. Aslen Sakîfli olan Ahnes b. Şerîk, Zühreoğullarının müttefiki olarak Mekke'ye yerleşmişti. Ahnes *"Ben halîf'im, halîf ise bir başkasını himâyesine alamaz"* şeklinde cevap gönderdi. Süheyl b. Amr ise *"Ben Âmiroğullarına mensubum. Âmiroğulları Ka'boğullarını himâyesine alamaz"* dedi. Sonunda Nevfeloğullarının başkanı Mut'im b. Adiy onu himayesine aldı ve oğullarıyla birlikte kendisini korudu. Hz. Peygamber önce Kâbe'yi tavaf ederek iki rekat namaz kıldı ve daha sonra evine gitti.[173]

12. İsrâ ve Mi'rac

Üç yıl süren sosyal ve ekonomik boykotun ardından amcasını ve hanımını kaybetmesi, daha sonra da Taif'ten eli boş dönmesi Hz. Peygamber'i son derece üzmüştü. Bazı dinî talimatları bildirme yanında, onun üzüntüsünü ve sıkıntısını hafifletmek maksadıyla İsrâ ve Mi'rac hadisesi vuku bulmuştur. Hz. Peygamber'in geceleyin Mekke'den Mescid-i Aksâ'ya götürülmesine *İsrâ,* göklere çıkarılmasına da *Mi'râc* denir. Kur'an-ı Kerim'de İsrâ Sûresi 1. ayette İsrâ'dan bahsedilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: *"Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir".* Mescid-i Aksâ'dan göklere çıkarıldığına dair bilgiler ise bir kısmında uzun ve bir kısmında da kısa olarak hadis, siyer ve tarih kitaplarında mevcuttur. İsrâ ve mi'racın vuku bulduğunda ittifak vardır.[174]

13. Akabe Bîatları

İslâm'ın Medine'de tanınmasında, yayılmasında ve hatta buraya hicrete zemin hazırlanmasında *Akabe Bîat*larının önemli rolü olmuştur. *Akabe* Mekke'de, Mescid-i Harâm'a üç kilometre kadar uzaklıkta, Mina hudutları içinde ve etrafı tepelerle çevrili küçük ve kuytu bir vadidir. Hz. Peygamber bu mevkide, 620, 621 ve 622 yıllarında üç yıl üst üste hac mevsiminde Medinelilerle görüşmüştür. Bu görüşmelerden ilki sadece mülâkat, ikincisi ve üçüncüsü ise bîat şeklinde gerçekleşmiştir.

Hz. Peygamber, câhiliye adetlerine göre hacca ve çevrede kurulan panayırlara katılmak üzere Mekke'ye gelen Arap kabilelerine İslâm'ı anlatıyordu. Her yıl yaptığı gibi Peygamberliğin on birinci yılının (620) hac mevsiminde de İslâm'a davet faaliyetini sürdürdüğü sıralarda Akabe mevkiinde Yesrib halkından ve Hazrec kabilesine mensup altı kişiyle karşılaştı. O esnada başlarını tıraş etmekte olan bu kişilerin yanına oturdu ve onlara İslâm'ı anlattı. Bunlar, Es'ad b. Zürâre, Avf b. Hâris, Râfi' b. Mâlik, Kutbe b. Âmir, Ukbe b. Âmir ve Câbir b. Abdullah adlı şahıslardı. İslâm'ı kabul eden bu altı kişi, *Evs kabilesiyle aralarında yıllardır süregelen savaşların yol açtığı düşmanlığın İslâm sayesinde ortadan kalkacağını, iki kabile arasında birlik ve beraberliğin yeniden kurulacağını ümit ettiklerini* söylediler. Bu tavırlarıyla Medine'nin siyasî bir lidere olan ihtiyacını vurgulamış oluyorlardı.

Onlar ertesi yıl aynı yerde Hz. Peygamber'le tekrar buluşmaya söz verdiler.[175] Bu altı kişi Medine'ye varınca halka Hz. Peygamber'i tanıttılar. Buna *Birinci Akabe Görüşmesi* denir.

Bir sonraki yıl, peygamberliğin on ikinci yılında (621) Zilhicce ayında, içlerinde Birinci Akabe Görüşmesi'nde bulunan altı kişinin de yer aldığı on'u Hazrecli, ikisi Evsli on iki kişi söz verdikleri gibi Akabe'de Hz. Peygamber'le buluştular. Burada, *hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmayacaklarına, hırsızlık ve zina yapmayacaklarına, çocuklarını öldürmeyeceklerine, iftira etmeyeceklerine, emirlerine uyacaklarına* dair Hz. Peygamber'e bîat ettiler. Yani getirdiği emir ve yasaklarda Peygamber'e itaat edeceklerine söz verdiler ve onunla sözleştiler. *Birinci Akabe Bîatı* denilen bu olaydan sonra Hz. Peygamber Yesrib halkına Kur'an'ı öğretmesi ve henüz Müslüman olmayanları İslâm'a davet için Mus'ab b. Umeyr'i gönderdi. Mus'ab, Es'ad b. Zürâre'nin evinde misafir oldu. Onun bir yıl boyunca gösterdiği faaliyet sonucu Evs kabilesinin iki büyük kabile başkanlarından Sa'd b. Muaz ve Üseyd b. Hudayr'ın da aralarında bulunduğu pekçok Yesribli ve bunların kabilesi olan Abdüleşheloğullarının tamamı Müslüman oldu.

Peygamberliğin on üçüncü yılında (622) hac mevsiminde, ikisi kadın yetmiş beş Medineli Hz. Peygamber'le görüşmek üzere Mekke'ye geldiler. Bunlar asıl maksatlarını gizleyerek, görünüşte hac için gelmişlerdi. Ama esas gayeleri Hz. Peygamber'le görüşmek ve onu Yesrib'e davet etmekti. Mekke'ye varınca Hz. Peygamber'e gizlice haber gönderdiler. Hz. Peygamber amcası Abbas'la birlikte Akabe'ye geldi. Görüşme gizli yapıldı. Abbas, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'yi kritik noktalara gözcü tayin etti.[176] Burada bir konuşma yaparak, *yeğeninin, kendi kabilesi tarafından himaye edildiğini, ancak Medinelilerin daveti üzerine oraya hicret etmek istediğini* belirtti. *Şayet her türlü sıkıntıya göğüs gerip düşmanlarına karşı koruyacaklarsa onu memleketlerine götürmelerini* söyledi. Medineliler bu şartları kabul ettiler. Hz. Peygamber de bir konuşma yaptı, Kur'an okudu. Hicret ettiği takdirde *kendisini canlarını, mallarını, çocuklarını ve kadınlarını korudukları gibi koruyacaklarına, ona itaat edeceklerine, her türlü şartlarda mâlî yardımı yapacaklarına, iyiliği emredip kötülüğe engel olacaklarına, hiç kimseden çekinmeden hak üzere bulunacaklarına dair* söz aldı. Hz. Peygamber'in isteği üzerine Medineli Müslümanlar, onunla aralarında irtibatı sağlamak için dokuzu Hazrec'den ve üçü Evs'ten olmak üzere on iki temsilci (nakîb) seçtiler. *İkinci Akabe Bîatı* denilen bu antlaşmadan sonra Hz. Peygamber sahâbîlere Medine'ye hicret etmeleri için izin verdi. Onlar da küçüklü büyüklü kafileler halinde hicret etmeye başladılar. İkinci Akabe bîatı Zilhicce ayında gerçekleşti. Hz. Peygamber, Zilhiccenin geriye kalan günleriyle, Muharrem ve Safer aylarını Mekke'de geçirdi. Bu son bîattan üç ay kadar sonra, Rebîülevvel ayında o da Hz. Ebû Bekir'le birlikte Medine'ye hicret edecektir.[177]

Akabe Bîatlarının Yapıldığı Alandan Bir Görünüm

14. Hz. Peygamber'in Mekke Dönemindeki Mesajına Toplu Bir Bakış

Buraya kadar Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber olarak gönderildiği ortam, peygamberlik öncesi hayatı ve kendisine vahiy geldikten sonraki faaliyetleri üzerinde duruldu. Hz. Peygamber'in hicretine ve Medine'deki hayatına geçmeden önce, ortaya konulan bu târihî zemin üzerine onun Mekke'de tebliğ ettiği mesaja özet olarak göz atmak, faaliyetlerinin daha iyi anlaşılması ve uğruna mücadele verdiği hususların ortaya konulması açısından önem arzetmektedir. Çünkü peygamberliğin Mekke dönemi büyük çapta vahyin tebliği ve bu konuda gösterilen çabalarla geçmiştir. Mesajın ortaya konulması için de Mekke döneminde nâzil olan ayetlerin muhtevâsını gözden geçirmek gerekecektir. Kur'ân-ı Kerim'in sayfa itibarıyla yaklaşık beşte üçlük kısmının Mekke döneminde nâzil olduğunu da burada belirtelim.

İslâm'ın Mekke döneminde nâzil olan âyetlerde genel olarak tevhid, nübüvvet, ahiret gibi temel inanç konuları işlenmiş, ibadet ve ahlakla ilgili esaslar konulmuştur. Bu dönemde Hz. Peygamber'in daveti her şeyden önce inancı putperestlikten, şirkten, âhireti inkârdan temizleme noktasında odaklanmıştır. Bu çerçevede tevhid inancını kalplere yerleştirme, Allah'a, kitaplara, meleklere ve peygamberlere iman üzerinde durulmuştur. Bu esasların kabulüne zemin hazırlamak, insanların kanıtla ve gönül rızası ile inanmasını sağlamak için de, aklın kabul edebileceği gerçekler dile getirilmiş, insanın ve evrenin yaratılışındaki düzenle ilgili deliller ortaya konulmuştur. Ayın ve güneşin, belirlenen ve bir ölçüye göre kendi yörüngelerinde akıp gittikleri, yer ve göğün yaratıldıkları, bunların aralarında denge ve düzen sağlandığı belirtilmiştir. Bir

âyet-i kerîmede *“Sizi yaratmak mı daha güç, yoksa gökyüzünü yaratmak mı, ki Allah onu bina etti”*[178] buyrulmuştur.

Mekke döneminde mesajın inançla ilgili hususlar üzerinde yoğunlaşması tabiîdir. Çünkü Hz. Peygamber, putlara tapan, öldükten sonra dirilmeye ve risâlete inanmayan bir topluma peygamber olarak gönderilmiştir. Kalplere inancın yerleşmesi için ilk önce bu esaslara inanmayı sağlamanın gerekli olduğu ortadadır. Bu, tebliğin daha sonraki safhalarında kişilerin helal-haram gibi konulardaki esasları kolayca kabul etmelerini sağlamak açısından özellikle önemlidir. Bu hususu Hz. Âişe şu sözleriyle açık bir şekilde dile getirmiştir: *“…Kur’an’dan ilk nâzil olanlar, cennet ve cehennemin anlatıldığı mufassal sûrelerdir. İnsanlar İslâm’da toplandıkları zaman helal ve haram konularını içeren sûreler inmiştir. Eğer başlangıçta ‘içki içmeyin’ şeklinde vahiy inseydi ‘biz asla içki içmeyi terketmeyiz’, ‘zinâ etmeyin’ şeklinde vahiy inseydi ‘biz asla zinayı terketmeyiz’ derlerdi…”*[179]

Tevhide aykırı inanışlar, Allah’a ortak tanımak anlamına gelen *“şirk”* kavramıyla ifade edilmiştir. Allah’ın varlığı konusunda Kur’an’ın üslûbu ve kullandığı deliller, selîm yaratılışı bozulmamış insanlar tarafından doğal olarak bilinip benimseneceği esasına dayanır. Vahiy de fıtrata yardımcı olur. Kur’ân-ı Kerîm’de O’nun hak olduğunu ispat eden belgelerin, hem insanın kendi içinde, hem de dış dünyada bulunduğu ifade edilmiş,[180] kainatın sahip olduğu olağanüstü düzen ve ve ahenk işlenmiştir. İlahlığın Allah’tan başka bir şeye yakıştırılmasının manevî açıdan tahrip edici ve mantıksal olarak da kabul edilemez olduğu vurgulanmıştır. Tevhidle birlikte, ahiret ve öldükten sonra dirilme, cennet ve cehennem üzerinde durulmuş, ahiretin vuku bulacağı sık sık dile getirilmiş, geçmiş peygamberlerin de kendi ümmetlerine ahiret inancını telkin ettikleri ifade edilmiştir. Bunun yanında, dünyadan el-etek çekme de hoş karşılanmamış, dünya-âhiret dengesi vurgulanmıştır;[181] *“İnsanın ahirete hazırlanırken dünya nimetlerinden nasip almayı da unutmaması gerektiği”*[182] belirtilmiştir.

Mekke döneminde inanç konularının yanısıra mesaj, genel teşrî ve âdâb esaslarını, zamanın ve mekânın değişmesiyle değişmeyen hususları da içeriyordu; sözgelişi iyi davranışlar emredilirken, kötü davranışlar da yasaklanıyordu; inanç üzerinde sebat gösterme, sabır ve tahammül; temizlik, namaz, iffet, doğruluk, ana-babaya iyi davranma, akraba ziyareti, adalet, iyilik, hakkı ve iyiliği tavsiye etme gibi güzel davranışlar övülüp emrediliyor; buna karşılık, adam öldürme, kız çocuklarını diri diri toprağa gömme, haksızlık, baskı, zulüm, insanların malını haksız yere yeme, gurur ve kibir gibi hususlar da kötülenip yasaklanıyordu.

İyilik ve adalet, üzerinde çok durulan hususlardır. İyiliğin karşılığının ancak iyilik olduğu,[183] iyilikle kötülüğün bir olmayacağı hatırlatılmış, kötülüğün en güzel bir şekilde önlenmesi istenmiştir; o takdirde düşmanın bile candan bir dost olacağı bildirilmiştir.[184] Adalet emredilmiş; suçun ferdîliği ve ancak suç işleyenin cezalandırılacağı,[185] her insanın kendi davranışlarından bireysel olarak sorumlu olduğu dile getirilmiştir.

Cimrilik ve israf kötülenmiş; cimri,[186] nankör,[187] mala çok düşkün,[188] daima kusur arayıp kınayan, durmadan laf götürüp getiren, iyiliği engelleyen,

saldırgan, günahkâr, kaba ve haşin kimse[189] kötülenmiş; ayrıca kız çocuklarının hor ve hakir görülmesi[190] kınanmış, kız çocuğuna karşı takınılan olumsuz tutum eleştirilmiştir.[191] Yetim malı yenilmemesi, ölçüde tartıda dürüst davranılması, bilgisiz olarak iddialarda bulunulmaması istenmiştir.

Mekke döneminde ibadetler de şekillenmeye başlamıştır; Bu dönemin sonuna doğru namaz beş vakit olarak kesinleşmiş, zekât üzerinde de durulmuştur. İbadetler emredilirken, Allah'ın emir ve yasaklarında insanın gücü üstünde ve yapılamayacak bir şey bulunmadığı ifade edilmiş,[192] ibadette de ihlas emredilmiştir.[193]

Namusun korunması,[194] emânete riâyet etme ve verdiği sözde durma;[195] doğruluk, danışarak iş yapma, haksızlık karşısında yardımlaşma,[196] ana-babaya iyilik yapılması,[197] akrabaya, yoksula, yolcuya yardım edilmesi istenmiştir. Muhtaçlara ve yoksullara yardım edenler övülürken,[198] Hz. Yahya'nın şahsında, ana-babaya iyi davranan, isyânkâr ve zorba olmayan,[199] alçak gönüllü ve barış taraftarı olanlar,[200] yalan yere şahitlik yapmayanlar,[201] israf ve cimriliğin ortasında orta yol izleyenler[202] övülmüş; yoksula yardım etmeyen[203] kınanmıştır. Kezâ adam öldürmeyenler ve zinaya yanaşmayanlar övülürken, bunları işleyenlerin cezaya çarptırılacakları bildirilmiştir.[204] Para ve mevki gibi dünyevî imkanların Allah katında mutlak bir değer ifade etmediği[205] belirtilmiştir.

Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara yapılan baskı ve işkencelere karşı sürekli sabır tavsiye edilmiştir.[206] Ona ve sahâbîlere moral vermek amacıyla, önceki peygamberlerin mücedelelerinden ve başarılarından söz eden kıssalar anlatılmıştır. Hz. İbrahim'in, Hz. Nuh'un, Hz. Musa'nın, Hz. İsa'nın kıssaları, Hz. Peygamber'in yaşadığına, tecrübe ettiğine benzer durumları gözler önüne serilmiştir. Bu kıssalarda Allah'ın peygamberlerine nasıl yardım ettiği ve onları başarıya erdirdiği, sonunda inkâr eden toplumların nasıl yok edildikleri dile getirilmiştir.[207] Birtakım evrensel ahlâkî gerçekleri temsiller yoluyla dile getirmek için sıkça kıssalar kullanılmıştır.

Ayrıca Mekke döneminde nâzil olan âyetlerde geçmiş peygamberlerin ve onlara uyanların hicrete zorlandıklarından ve hicret ettiklerinden bahsedilir. Bu konuda Hz. İbrahim, Hz. Lût, Hz. Şuayb ve Hz. Mûsâ'nın hicretlerinden örnekler sunulur.[208] Bunun da Hz. Peygamber'i ve müslümanları manevî olarak hicrete hazırlama amacına yönelik olduğu söylenebilir.

Mekke döneminin sonlarına doğru inen âyetlerde Hz. Muhammed (s.a.s.)'in diğer bütün insanlar gibi fevkalade bir güce sahip olmadığı, sadece kendisine vahyedilene uyduğu[209] vurgulanır. İnsanın ilâhî vahyin rehberliğine ihtiyacı bulunduğu, Allah'ın peygamberler vasıtasıyla insanlara bildirdiği mesaj ve semâvî dinlerin hepsinin özünde bulunan temel gerçeklerin aynı ve birbiriyle özdeş olduğu, peygamberlerin hepsinin de tek ve aynı temel gerçeği tebliğ ettikleri ana tema olarak işlenir. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliği ve onun doğru yol üzerinde bulunduğu,[210] Kur'ân'ın Hz. Muhammed (s.a.s.)'e indirilen vahiyden başka bir şey olmadığı; lafzı ve anlamıyla Allah katından indirildiği; insanların hepsine peygamber olarak gönderildiği;[211] Kurân'ın mü'minler için gerçekten bir hidayet rehberi ve rahmet olduğu[212] vurgulanır.

Yine Mekke döneminin sonlarına doğru, İslâm toplumunun önemli bir özelliği olan şûrâyı bir prensip ve toplumsal ilke haline getiren ayet nâzil olmuştur. Müstakil bir sûreye de adını veren bu ayette Müslümanların işlerini danışma ile yapmaları gerektiği bildirilmiştir.[213] Medine döneminde bu husus üzerinde tekrar durulacak; Cenâb-ı Hak tarafından bizzat Hz. Peygamber'e iş konusunda danışması emredilecektir.[214] Tevhid ve ahiret konuları başta olmak üzere Mekke döneminde üzerinde durulan hususlar Medine döneminde nâzil olan surelerde de sık sık tekrarlanacaktır. Medine döneminde daha ziyade bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyen âyetler inecek, ibadet ve muamelâta dair hükümler konulacaktır.

Nur Dağı (Hira dağı da denilmektedir) çevresindeki diğer dağlardan dik ve yüksektir. Bu özelliği dolayısıyla uzak mesafelerden görülebilmektedir. Zirvesi, çıkılması zor, çıplak ve kaygan kayalardan meydana gelmektedir. Bugün yer yer tırmanışı kolaylaştıran basamaklar yapılmış bulunmakla birlikte, çıkış ve inişler çok dikkat istemektedir. Çıkış ve inişlerin önceleri daha zor olduğu anlaşılmaktadır. Dağın Mekke'ye bakan yüzünde bulunan mağara, zirvenin yirmi metre kadar aşağısında yer almaktadır. Buraya mağara deniliyor, ancak aslında üstüste bulunan kaya blokları arasında kalmış bir boşluktur. Bu boşluk, içinde ayakta duran bir kişinin başı tavana değmeyecek şekilde durabileceği kadar yükseklikte, yere uzanabileceği kadar da genişlik ve uzunluktadır. Mağara, dağa dikine ilerleyen bir girinti değil, Mekke tarafına bakan uç kısımda yer alan bir boşluktur. Ön kısmı, dağın kuzey kesiminde yer almakta, güneşten etkilenmeyen açık bir terası andırmaktadır. Mağara, bir sığıntı yeri değil, tefekküre müsait, Kâbe'nin göründüğü, çevreye hakim konuma sahip bir mekandır. Krş. Fuat Günel, " Hira", *DİA*, XVIII, 121-122.

İbn Sa'd, I, 94; Belâzürî, I, 104.

Alak Sûresi 1-5.

İbn Sa'd I, 195; Belâzürî, I, 104.

İbn Hişâm, I, 238.

İbn Hişâm, I, 233-239; İbn Sa'd I, 190-197; Buhârî, I, 2 vd.; Taberî, II, 298 vd.; İbn Abdilber, *ed-Dürer fî İhtisâri'l-Meğâzî ve's-Siyer*, tah. Şevki Dayf, Kahire 1966, s. 31-33; Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, çev. Ahmed Nâim-Kâmil Miras, Ankara 1980, I, 3 vd.

Müddessir Sûresi 1-5.

İbn Sa'd, I, 199; Belâzürî, I, 116; Taberî, II, 318, 322.

Belâzürî, I, 112-113; Taberî, II, 313.

İbn Hişâm, I, 250 vd. Ayrıca bk. Taberî, II, 317.

İbrahim Sarıçam, *Hz. Ebû Bekir*, Ankara 1996, s. 13-14.

Şuarâ Sûresi 214.

Hicr Sûresi 94.

İbn Sa'd, I, 200.

İbn Sa'd, I, 216.

Belâzürî,I, 238.

İbn Sa'd, I, 199; Belâzürî, I, 116; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 36.

Enbiyâ Sûresi 98-100.

İbn Sa'd, I, 199; Belâzürî, I, 115.

Nahl Suresi 103.

İbn Hişâm, I, 393.

Nahl Suresi 103.

Duhân Sûresi 13.

Enbiyâ Sûresi 5.

En'âm Sûresi 7.

Furkân Sûresi 4.

Furkân Sûresi 5.

Yûnus Sûresi 38-39; Hûd Sûresi 13; İsrâ Sûresi 88.

Tûr Sûresi 29; Nûn Sûresi 2.

Mekke döneminde müşriklerin müslümanlara uyguladıkları işkenceler için bk. İbn İshak, s. 169-177; Belâzürî, I, 156-198; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 41-43.

Taberî, II, 333.

İbn Abdilber, *Dürer*, s. 43; krş. Taberî, II, 333.

Belâzürî, s. 122.

Mekke döneminde Hz. Peygamber'e muhâlefet eden müşriklerin biyoğrafileri için bk. Belâzürî, I, s. 125 vd.; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 44-47.

İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 160.

İbn Sa'd, IV, 241; Müslim, I, 593-594.

İbn Hişâm, I, 382-385; İbn Sa'd, IV, 237-240.

İbn Hişâm, I, 265-266; Ayrıca bk. Taberî, II, 323 vd.

İbn Hişâm, I, 266-277; İbn Sa'd, I, 201-203; Taberî, II, 326-327.

İbn Hişâm, I, 293-295.

İbn Hişâm, I, 362; Taberî, II, 337.

Kâfirûn Sûresi 1-6.

Ankebût Sûresi 17.

Yûnus Sûresi 18; Furkân Sûresi 55.

Enbiyâ Sûresi 98.

Kasas Sûresi 57.

Kasas Sûresi, 57.

Mâide Sûresi 104.

Maxime Rodinson, *Hazreti Muhammed*, çev. Attila Tokatlı, İstanbul 1994, s. 90. Fransız şakiyatçı Maxime Rodinson'un, yetiştiği kültürden ve sahip olduğu düşünce sisteminden kaynaklanan önyargıları nedeniyle olayları tersine yorumladığı, İslam muhaliflerinin sözlerine daha çok yer ve değer verdiği, onlara itibar ettiği, muhalifleri haklı çıkarma ve masum gösterme gayreti içinde bulunduğu ve yer yer Hz. Peygamber'in faaliyetleri üzerine alaylı ifadeler kullandığı görülmektedir. Bütün bunlarla birlikte, Hz. Peygamber'in zekâsını, sâkin, güvenli ve dengeli tutumunu, meslektaşlarının saygısını kazanmış bir kişi olduğunu, hayatı boyunca bir karara varmadan önce enine boyuna düşündüğünü,

kamusal ve özel işlerini ustaca yürüttüğünü, gerektiğinde beklemesini ve gerektiğinde de geri çekilmesini bildiğini, eşsiz bir diplomat olduğunu, işleri mantıklı bir şekilde açık ve uzak görüşlülükle yargıladığını dile getirmesi gibi şahsıyla ve hatta mesajıyla ilgili pek çok hususu itiraf ettiği, takdirini dile getirdiği müşahede edilmektedir. Kitabının son kısmında Hz. Muhammed'in uygulamalarının on dört asırlık etkisini özet bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Câsiye Sûresi 24.

İbn Hişâm, I, 316.

Makrîzî, s. 72.

Zuhruf Sûresi 31-32.

İbn Hişâm, I, 291-292; İbn Habîb, *el-Münemmak*, s. 339-340; Taberî, II, 333-334.

İbn Hişâm, I, 342-350.

İbn İshak, s. 154-159,194 vd.; İbn Hişâm, I, 321 vd.; İbn Sa'd, I, 204-205; Taberî, II, 329 vd.

İbn Sa'd, I, 206.

Necm Sûresi 19-20.

İbn Sa'd, I, 205-206; Taberî, II,337-343.

Mesela bk. Dozy, *Târîh-i İslâmiyet*, çev. Abdullah Cevdet, Mısır 1908, s. 72.

İbn Seyyidnnâs, I, 215; Ahmet Hamdi Akseki, "Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnâdın Reddiyesi", sadeleştiren: M. Hayri Kırbaşoğlu, *İslamî Araştırmalar Dergisi,* Cilt 6, Sayı 2, s. 125-141 ve Cilt 6, Sayı 3, s. 199-207. İsmail Cerrahoğlu, " Garânîk Meselesinin İstismarcıları", A.Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XXIV, Ankara 1981; Hüseyin Hatemi, *Şeytan Ayetleri*, İstanbul 1989; Sabri Hizmetli, "Garânik Meselesi Üzerine", *İslamî Araştırmalar Dergisi,* Cilt 3, Sayı 2, s. 40-58, Ankara 1989.

Orucun hicretin ikinci yılında farz kılındığı dikkate alınırsa, bu konuşmada yer alan oruçla ilgili ifadenin daha sonraki bir dönemde râvîler tarafından ilave edilmiş olabileceği ihtimal dahilinde bulunmaktadır.

İbn İshak, s. 195-196; İbn Hişâm, I, 336.

İbn Sa’d, I, 207-208.

İbn İshak, s. 139-140; Belâzürî, I, 230-232; İbn Seyyidinnâs, I, 222.

İbn Hişâm, I, 350-354; İbn Abdilber, *Dürer,* s. 52; Makrîzî, s. 25.

İbn Hişâm, I, 373-377; İbn Sa’d, I, 208-210; Taberî, II, 335-336.

Belâzürî, I, 337.

İbn Sa’d, I, 211.

İbn Seyyidinnâs, I, 232.

İbn Hişâm, I, 420; Belâzürî, I, 237; Taberî, II, 345; krş. Hamidullah, *İslam Peygamberi,* çev. Salih Tuğ, İstanbul 1981, I, 126.

İbn Abdilber, *Dürer*, s. 63.

İbn Hişâm, I, 381, 419-422; İbn Sa’d, I, 210-212; Taberî, II, 344-348.

İsrâ ve Mi’rac hakkında bk.: İbn Hişâm, I, 396-408; İbn Sa’d, I, 213-216; Buhârî, I, 91-93; Belâzürî, I, 255-257; Makrîzî, s. 29-30.

İbn Abdilber, bu görüşmede bîat yapıldığını da kaydetmektedir. (Bk. *Dürer*, s. 68).

Makrîzî, s. 35.

İbn Hişâm, I, 428-467; İbn Sa’d, I, 219-223; Belâzürî, I, 239 vd.; Taberî, II, 353-368; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 67-74; Ahmet Önkal, “ Akabe Bîatları”, *DİA*, II, 211.

Nâziât Sûresi 27-28.

Buhârî, VI,101.

Fussilet Sûresi 53.

İnşirâh Sûresi 7-8.

Kasas Sûresi 77.

Rahmân Sûresi 60.

Fussilet Sûresi 34.

Necm Sûresi 38; Fâtır Sûresi 18.

İsrâ Sûresi 100.

Abese Sûresi 17.

Âdiyât Sûresi 8.

Kalem Sûresi 11-13.

Zuhruf Sûresi 17.

Nahl Sûresi 57-59.

A'râf Sûresi 42.

Zümer Sûresi 14.

Meâric Sûresi 29.

Meâric Sûresi 32.

Şûrâ Sûresi 38,39.

Ahkâf Sûresi 15; Lokmân Sûresi 14, 15; Ankebût 8; İsrâ Sûresi 23-25.

Zâriyât Sûresi 19.

Meryem Sûresi 14.

Furkân Sûresi 63.

Furkân Sûresi 72.

Furkân Sûresi 67.

Kalem Sûresi 24-25.

Furkân Sûresi 68.

İsrâ Sûresi 18.

Meâric Sûresi 5; Sâd Sûresi 17; Kâf Sûresi 39; Tâhâ Sûresi 130.

Fecr Sûresi 1-14; Kâf Sûresi 12-14; Mehmet Paçacı, *İslâm Dininin Temel Kaynakları, (Kur'ân),* Eskişehir, 1999, 205.

Ankebût Sûresi 26; Hûd Sûresi 81; Hicr Sûresi 65; Tâhâ Sûresi 77.

En'âm Sûresi 6.

Yâsîn Sûresi 3-4.

A'râf Sûresi 158.

Neml Sûresi 77.

Şûrâ Sûresi 38.

Âl-i İmrân Sûresi 159.

HİCRET VE MEDİNE'DE İSLÂM TOPLUMUNUN OLUŞUMU

1. Hicret

Hicret kelimesi sözlükte *terketmek, ayrılmak, bir yeri terkederek başka bir yere göç etmek* anlamına gelir. Istılahta ise, özel olarak *Hz. Peygamber'in ve Mekkeli Müslümanların Medine'ye göçünü,* genelde ise, *gayr-i müslim bir ülkeden İslâm ülkesine göç etmeyi* ifade eder.

Hz. Peygamber, İslâm'ı yaymak için merkez olabilecek bir yurt arayışı içindeydi. Akabe Bîatlarının gerçekleştiği süreç içinde planlı bir şekilde Medine'ye hicret için gerekli zemin hazırlanmıştı. Çünkü Medine stratejik öneme sahipti. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ve ailesinin, büyük dedesi Hâşim'den itibaren, Medine ile sıkı bağları vardı. Abdülmuttalib'in annesi Hazrecli idi. Bir arazi meselesi yüzünden Abdülmuttalib ile amcası Nevfel arasında meydana gelen çekişmede Medineliler Abdülmuttalib'e yardıma gelmişlerdi. Hz. Peygamber'in annesi Âmine ve babası Abdullah'ın kabirleri Medine'de idi. Abbas'ın Medinelilerle yakın dostluğu vardı. Bunlara ek olarak Akabe Bîatları ve başka vesilelerle Medine'de İslâm'ın kökleşmesi ve yayılması için zeminin uygun olduğu anlaşılmıştı. İkinci Akabe Bîatı'ndan sonra Rebîülevvel ayına doğru Mekke'de Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, bunların aileleri, Hz. Ali ve hapse atılma, hastalık ve güçsüzlük gibi nedenlerle hicret etmeye imkan bulamayan birkaç kişiden başka Müslüman kalmamıştı. Bir kısmı Habeşistan'da bulunmakla birlikte, çoğu Medine'ye hicret etmişlerdi. Hz. Ebû Bekir çok kere Hz. Peygamber'den hicret için izin istemiş; ancak *"Acele etme; belki Allah sana bir arkadaş verir"* karşılığını almıştı. Hz. Ebû Bekir, o arkadaşın kendisi olmasını arzu ediyordu.[215]

Hz. Peygamber'in hicret esnasında takip etiği yol

Hz. Peygamber'in diğer Müslümanlarla son ana kadar hicret etmemiş olması, Mekke müşriklerinin onun hicretine engel olma ihtimali ile açıklanabilir. Çünkü Mekke müşrikleri, onun bir başka kabile ile birleşmesinin kendilerinin aleyhine gelişmelere yol açacağını tahmin edebiliyorlardı. Mekke müşrikleri İslâm'ın Medine'de yayılmasından ve Müslümanların oraya hicret etmesinden rahatsız oluyorlardı. Müşrikler için Müslümanların Mekke'yi terketmeleri yeterli değildi. Bilakis bu gelişme, endişelerini daha da artırmıştı. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in de hicret edeceğini tahmin ediyorlardı ve bunun gerçekleşmesinden korkuyorlardı. [216] Esasında onlar Medine'ye hicrete temelden karşıydılar. Nitekim bu yüzden Akabe Bîatları gizli yapılmış, Hz. Ömer hariç diğer Müslümanlar gizlice hicret etmişlerdi. Çünkü müşrikler, İslâmiyet'in Medine'de güçlenmesinden korkuyorlardı. Hz. Muhammed (s.a.s.) de hicret eder ve İslâm orada güçlenirse,

böyle bir gelişme Mekkeliler için siyâsî ve ekonomik açıdan tehlike arzederdi. Medine, Mekke'yi Suriye'ye bağlayan kervan yolu üzerinde yer aldığından, Kureyş'in ticârî hayatı ve her şeyden önce Mekke'nin dış güvenliği tehlikeye girmiş olurdu.

Bütün bunlar Kureyş müşriklerini derin derin düşündürüyordu. Oysa henüz fırsat ellerinden kaçmış da değildi. Hz. Muhammed (s.a.s.) hâlâ aralarında idi. Onu ortadan kaldırırlarsa tehlikeyi (!) önleyebilirlerdi. Bunu düşünüyorlardı; fakat Benî Hâşim'den çekiniyorlardı. Çünkü onu öldürürlerse, Benî Hâşim kan davasına kalkışır, Kureyş kabileleri arasında, belki bu kabilenin tarihinde ilk defa geniş katılımlı, uzun yıllar sürebilecek ve çok kan dökülebilecek bir iç savaş çıkabilirdi.

Sürekli çözüm (!) arayışı içinde bulunan müşriklerin ileri gelenleri gerekli önlemleri almak üzere *Dârunnedve'*de toplandılar ve konuyu tartıştılar. Gündem kendileri için çok önemli olduğundan, Hâşimoğullarından Ebû Leheb dışında hiç kimseyi ve güvenmedikleri kişileri içeriye almadılar. Toplantıda başlıca üç görüş üzerinde duruldu: Birincisi, *Hz. Muhammed (s.a.s.)'i hapse atıp zincire vurmak ve ölünceye kadar burada tutmak.* Fakat Müslümanların gelip onu kurtarabileceği ihtimali göz önüne alınarak bu fikir beğenilmedi. İkincisi, *onu Mekke'den sürmek ve bir daha buraya sokmamak.* Sürgün edildiği yerde bir çevre oluşturarak Mekke'yi ele geçireceği düşüncesiyle bunun üzerinde de durulmayıp bir başka görüşe geçilmesi istendi. Üçüncü olarak Ebû Cehil bir teklif ortaya attı. Buna göre *her kabileden birer tane güçlü kuvvetli genç seçilip ellerine keskin birer kılıç alarak, tek kişinin vuruşu gibi hep birlikte Hz. Muhammed (s.a.s.)'in üzerine saldıracaklar ve onu öldüreceklerdi.* O zaman Hâşimoğulları tüm kabilelere karşı kan davasına kalkışamayacaklar ve diyete razı olmak zorunda kalacaklardı. Diyeti bütün kabileler ortaklaşa ödeyecekti. Bu teklif oybirliği ile kabul edilerek uygulanmasına karar verildi. Bu hususa Kur'an-ı Kerim'de işaret edilmektedir: *"Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni yurdundan çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar sana tuzak kurarken Allah da onlara tuzak kuruyordu. Çünkü Allah, tuzak kuranların en iyisidir".*[217]

Müşriklerin almış olduğu karardan sonra Cebrâil, Hz. Peygamber'e gelerek Allah Teâlâ'nın hicret için kendisine izin verdiğini bildirdi. Kureyş'in suikast teşebbüsüne dair karar aldıklarını komşularından duyup Hz. Peygamber'e haber veren kişinin, Abdülmuttalib'in kardeşinin kızı Rukayka bint Sayfiy olduğu da kaydedilir.[218]

Peygamberimiz durumdan haberdar olur olmaz derhal Medine'ye hicret etmeye karar verdi. Bir öğle vakti Hz. Ebû Bekir'in evine gitti. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'in evine sabah ve akşam saatlerinde uğrardı. Bu defa alışık olmadığı bir saatte ziyaret edişinden önemli bir konuda görüşmek için geldiği anlaşılıyordu. Hz. Peygamber, Allah'ın kendisine hicret için izin verdiğini bildirdi. Hz. Ebû Bekir beraber yolculuk yapıp yapmayacaklarını sordu. *"Evet"* cevabını alınca sevincinden ağladı. Uzun süreden beri beslediği develerden birisini Hz. Peygamber'in emrine tahsis ettiğini bildirdi. Hz. Peygamber ise deveyi ancak parasını ödemek suretiyle kabul edebileceğini söyledi ve bu develerden birisini aldı. *" Kasvâ"* adlı deve budur. Hz. Ebû Bekir'in kızları Esmâ ve Âişe yolculuk için

azık hazırladılar. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir, *yol kılavuzluğu ile ünlü Abdullah b. Üreykıt adlı kişiyi kılavuz olarak kiraladılar.* Hz. Ebû Bekir kılavuza develeri teslim etti. Üç gün sonra Sevr Dağı'nın eteğinde buluşmak üzere sözleştiler. Abdullah b. Üreykıt henüz İslâm'ı kabul etmemişti, ama maharetli bir kılavuz olmasının yanında güvenilir bir kimseydi. Aslen Dîl kabilesindendi; Kureyş'in de Sehm kolunun antlaşmalısı idi.

Hz. Peygamber hemen evine döndü. Üzerinde bulunan *emanetleri* Hz. Ali'ye bırakarak sahiplerine vermesini ve peşlerinden gelmesini söyledi. Müşrikleri yanıltmak için gece kendi yatağında onun yatmasını istedi. Gece yarısı Hz. Ebû Bekir'in evine gitti. Her ikisi de gece vakti evin arka kapısından çıkıp, yaya olarak Mekke'nin beş kilometre güneybatısında bulunan Sevr Dağı'ndaki gizlenmeye elverişli mağaraya gittiler. Medine kuzeyde olduğu halde, güneye doğru gitmeleri hedef saşırtmak içindi. Mağarada üç gün üç gece kaldılar. Bu süre zarfında Hz. Ebû Bekir'in azatlısı Âmir b. Füheyre koyunları bu bölgede otlatarak mağaranın yakınına getiriyor, onlar da sağıp taze süt içiyorlardı. Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ mağaraya yiyecek getiriyor, gündüzleri Mekke'de geçiren oğlu Abdullah da geceleri mağaraya gelerek şehirde olup bitenleri haber veriyordu. Abdullah sabaha yakın şehre giderken Âmir b. Füheyre de koyunları onun peşisıra sürerek ayak izlerini ortadan kaldırıyordu. Müşriklerin sıkı takibi dolayısıyla mağarada sıkıntılı anlar yaşandı.

Öte yandan Kureyşliler sabah olup Hz. Peygamber'in yatağında Hz. Ali'nin yattığını görünce hayal kırıklığına uğradılar; sûikastin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine hiddetlendiler. Hz. Ali'yi önce Harem-i Şerif'e götürüp hapsettiler; fakat daha sonra serbest bıraktılar. Bu arada Resûl-i Ekrem'i öldüren veya esir eden kimseye yüz deve ödül vereceklerini Mekke'nin her tarafında ilan ettiler. Ayrıca kendileri de derhal onu aramaya koyuldular. Aralarında Ebû Cehil'in de bulunduğu bir grup, Hz. Ebû Bekir'in evine gelerek Esmâ'yı sorguya çekti. Esmâ'nın babasının nerede olduğunu bilmediğini söylemesi üzerine Ebû Cehil ona bir tokat vurdu ve küpelerini yere düşürdü. Müşrikler Hz. Ebû Bekir'i de evinde bulamayınca, Resûl-i Ekrem'in onunla birlikte gittiği kanaatına vardılar. Derhal Medine yolunu tuttular. Mekke'yi karış karış aradılar. Bir grup, izlerini takip ederek Sevr Dağı'na geldi ve Hz. Peygamber'in saklandığı mağaranın ağzına kadar vardı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir endişelendi. Hz. Peygamber ona endişelenmemesini söyledi ve müşriklerin kendilerine zarar veremeyeceğini bildirdi. Hz. Ebû Bekir olayı şöyle anlatır: *"Bir ara başımı kaldırdığımda Kureyş casuslarının ayaklarını gördüm ve "Yâ Resûlallah! Bunlar eğilip baksalar bizi görürler" dedim. Resûlüllah "Sus yâ Ebâ Bekir! İki yoldaş ki, Allah onların üçüncüsüdür, hiç endişe edilir mi"? buyurdu.* Kur'an-ı Kerim'de bu hususa işaret edilmektedir: *"Muhammed'e yardım etmezseniz, bilin ki, inkar edenler onu Mekke'den çıkardıklarında mağarada bulunan iki kişiden biri olarak Allah ona yardım etmiştir. Arkadaşına "üzülme, Allah bizimle beraberdir" diyordu. Allah da ona güven vermiş, görmediğiniz askerlerle onu desteklemiş, inkar edenlerin sözünü alçaltmıştı".* [219]

Müşrikler mağaranın ağzına kadar geldikleri halde içeriye bakmamışlar, onları başka yerlerde aramaya koyulmuşlardır. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir

mağaraya girdikten sonra ve müşriklerin gelmesinden önce bir örümceğin mağaranın girişine ağ gerdiği ve bir güvercinin de yumurtlayıp kuluçkaya yattığı; bunu gören müşriklerin içeriye bakma ihtiyacı hissetmeden çekip gittikleri kaynaklarda kaydedilmektedir[220] ki bunların meydana gelmesi imkan dışı değildir. Şu kadar var ki, Peygamberimiz yolculuğa çıkarken ne örümceği ve ne de güvercini hesaba katmıştı. O, tüm gerekli tedbirleri alarak yola çıkmıştı.

Mağarada geçirilen üçüncü günün sonunda müşriklerin araştırmaları yavaşlamıştı. Kılavuz, sözleşilen saatte develerle birlikte *Sevr*'e geldi. Resûl-i Ekrem, Hz. Ebû Bekir ve Âmir b. Füheyre, Abdullah b. Üreykıt'ın kılavuzluğunda Medine'ye doğru yola çıktılar. Kafile, tuzağa düşmemek için kervanların izlediği işlek yolu veya bilinen başka bir güzergâhı takip etmedi. Şayet işlek yollardan birini izleselerdi, Mekke'ye giden yolcular onları ihbar edebilirlerdi. Mekke'den ayrıldıktan sonra, Medinelilerin himayesine girinceye kadar öldürülebilirdi. Bu sebepten, kılavuzun tercih ettiği yolu izlediler. Bu yol, Mekke'nin güneyindeki Sevr'den başlar, Cidde'ye doğru kuzeybatı istikametinde bir müddet gidildikten sonra tekrar iç kısma döner, Mekke'nin kuzeyindeki Usfân'dan itibaren asıl yolla dört defa kesişir, yolun tam yarısında, Cuhfe mevkiinde esas yolun Kızıldeniz tarafına geçer ve bu istikamette Medine'ye ulaşır. Cuhfe'den sonra da artık Kureyş'in nüfuz bölgesinden çıkılmış olur.

Sevr Mağarası

Kafile Medine'ye doğru ilerlerken birkaç defa takibe uğrayıp sorguya çekilmek istendi. Fakat bu teşebbüsler başarısızlıkla sonuçlandı. Bunlardan birisi şu şekilde

gerçekleşti: Kinâne kabilesinin bir kolu olan Müdlicoğullarından *Sürâka b. Mâlik,* Kureyş'in va'detmiş olduğu ödülden haberdar olmuştu. Hz. Peygamber ve arkadaşlarının kabilelerinin yakınından geçtiğini öğrenir öğrenmez silahlanarak atına bindi ve harekete geçti. Resûl-i Ekrem ve arkadaşlarına yaklaşınca atının ayakları sürçtü. Tekrar toparlanarak atını mahmuzladı; bu defa atın ayakları kuma saplandı ve kendisi de yere düştü. Atını kendi çabasıyla kurtaramayıp olayda da fevkalade bir durum sezince eman diledi. Çünkü durum kritik idi; Sürâka dengesini kaybetmiş ve yaya kalmıştı. Hz. Peygamber ve arkadaşları dört kişi idiler. İsteselerdi onu öldürebilirlerdi. Ama bunu yapmayıp onu affettiler. Onun eman istemesi üzerine Hz. Peygamber ve arkadaşları durdular. Sürâka ilerledi. O, atının Hz. Peygamber'in dua ettiği bir esnada düştüğünü söylemiştir. Hz. Peygamber Sürâka'nın yaklaştığını görünce *"Allah'ım onu düşür"!* diye dua etmiş, atı kapaklanan Sürâka *"Ey Allah'ın nebîsi! Ne dilersen emreyle"* demiş, Resûlullah da *"Sen geride dur, arkamızdan gelenleri bırakma"*[221] demiştir. Sürâka verdiği bu sözü tuttu. Ayrıca kendisine bir emannâme verilmesini istedi. Hz. Peygamber de Âmir b. Füheyre'ye bir emannâme yazdırarak kendisine verdi. Daha sonraları Sürâka'nın hilesini öğrenen Ebû Cehil ona çok kızmış ve hakkında bir hicviye söylemiştir.

Bu tehlike atlatıldıktan sonra bu defa bir başka ödül heveslisi harekete geçti. Eslem kabilesinin Sehm koluna mensup *Büreyde b. Husayb,* arazisinden geçen Hz. Peygamber ve yanındakileri durdurup kimliklerini öğrenmek istedi. Fakat sonunda Hz. Peygamber'in konuşmasından etkilenerek Müslüman oldu. Ayrıca Hz. Peygamber'in Medine'ye bayraksız girmesini uygun görmediği için kendi sarığını çözüp mızrağına bağladı. Arazilerinden çıkıncaya kadar onlara muhafızlık yaptı.

Bununla birlikte hicret yolculuğu esnasında kafileye misafirperverlik gösterenler de oldu ve hoş olaylar yaşandı. Yine Eslem kabilesinden Evs b. Hucr, kervana bir deve temin etti ve Medine'ye ulaşıncaya kadar kendisine refakat etmek üzere Mes'ud b. Hüneyde adlı hizmetçisini Hz. Peygamber'in emrine verdi. Kafile Kudeyd'e gelince yiyecek bir şeyler almak üzere Huzâa kabilesine mensup *Ümmü Ma'bed* (Âtike bint Hâlid)'in çadırına uğradı. Burada istirahat edip yemek yediler. Ümmü Ma'bed'den hurma veya et satın almak istediler. Fakat o, yanında yiyecek bulunmadığını söyledi. O sırada Hz. Peygamber çadırın yanında sürüye katılamayacak kadar zayıf ve sütten kesilmiş bir keçi gördü. Onu sağmak için müsade istedi. Keçiyi besmele ile sağınca oradakilere yetip artacak kadar süt verdi. Fesâhat ve belâğatıyla ünlü olan Ümmü Ma'bed'in sürüyü otlattıktan sonra çadıra dönen kocası Ebû Ma'bed el-Huzâî'nin isteği üzerine Hz. Peygamber'i tarif ederken kullandığı ifadeler çok meşhurdur.[222] Bunlar hilye edebiyatına kaynak olmuştur. Onun oğlu Ma'bed el-Huzâî, ileride, Uhud Savaşı'ndan sonra Mekke'ye doğru yola çıkan müşrik ordusuna karşı soğuk savaş taktiği uygulamak suretiyle, Müslümanlara yardım edecektir. Dolayısıyla, Ma'bed ailesi Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara sıkıntılı durumlarda yardımı ile tanınmıştır.

Daha sonra Medine'ye doğru yollarına devam ettiler. Cuhfe mevkiine vardıklarında, hicret yolunun ana kervan yoluyla kesiştiği noktada Hz. Peygamber, Mekke yolunu tanıdı ve oraya özlem duydu. Bunun üzerine, zulme

uğratılarak hicrete mecbur bırakıldığı yurdu Mekke'ye, düşmanlarına üstünlük sağlayarak döndürüleceğine işaret buyrulan aşağıdaki âyet-i kerîme nâzil oldu:" *(Resûlüm!) Kur'an'ı (okumayı, tebliğ etmeyi ve ona uymayı) sana farz kılan Allah, elbette seni yine dönülecek yere döndürecektir…".*[223]

Hz. Peygamber 12 Rebîülevvel 1/24 Eylül 622'de Medine'ye 3 km. kadar uzaklıkta bulunan *Kubâ*'ya ulaştı. Burada Evs kabilesinin bir kolu olan Avf b. Mâlikoğulları oturuyordu. Hz. Peygamber bunlardan Amr b. Avfoğullarına misafir oldu. Bu kabilenin reislerinden Külsûm b. Hidm, kendisini dört (veya on dört) gün ağırladı. Bu süre zarfında *Kubâ' mescidi* inşa edildi. Bu mescidin kıble tarafına gelen duvarına ilk taşı Hz. Peygamber, onun yanına ikinci taşı da Hz. Ebû Bekir koydu. Mekke'de üç gün üç gece kaldıktan ve kendisine bırakılan emanetleri sahiplerine iade ettikten sonra yola çıkan Hz. Ali Kubâ'da Hz. Peygamber'le buluştu.

Hz. Peygamber bir Cuma günü Kubâ'dan Medine'ye doğru hareket etti. Sâlim b. Avfoğullarının oturduğu *Rânûnâ* vadisinin ortasında arka arkaya iki hutbe okuyarak yüz kadar Müslümanın iştirakiyle Medine'de ilk Cuma namazını kıldırdı. Buradaki mescid bugün " *Cuma Mescidi*" olarak bilinir. Namazdan sonra kafile Medine'ye doğru yol alırken halk yolun iki tarafına dizilmiş sevinç gösterileri yapıyordu. Önünden geçilen kabilelerin temsilcileri Hz. Peygamber'i evlerine davet ediyorlardı. Hz. Peygamber devesinin kendi haline bırakılmasını istedi. Böylece Benî Sâlim b. Avf, Benî Beyâza, Benî Sâide, Benî Zürayk ve Beni'l-Hâris yurtlarından geçilerek Hazrec'in bir kolu olan Neccâroğullarının yurduna (dâr) varıldı. Deve burada Benî Mâlik b. Neccar'dan Râfi' b. Amr'ın oğulları olan ve Muâz b. Afrâ'nın himayesinde bulunan Sehl ve Süheyl adlarındaki iki yetim çocuğa ait bir arsanın üzerinde çöktü. Devenin çöktüğü yere evi en yakın olan Ebû Eyyûb el-Ensârî (Hâlid b. Zeyd), Hz. Peygamber'in eşyalarını alarak evine götürdü ve kendisini *Mescid*'in ve yanındaki odaların inşaatı tamamlanıncaya kadar yedi ay boyunca misafir etti. Es'ad b. Zürâre de Hz. Peygamber'e üzerinde yatması için bir serîr (karyola) hediye etti.[224] Hicretten sonra Yesrib şehri *"Medinetü'r-Resûl"* veya *"el-Medinetü'l- Münevvere"* adını aldı.

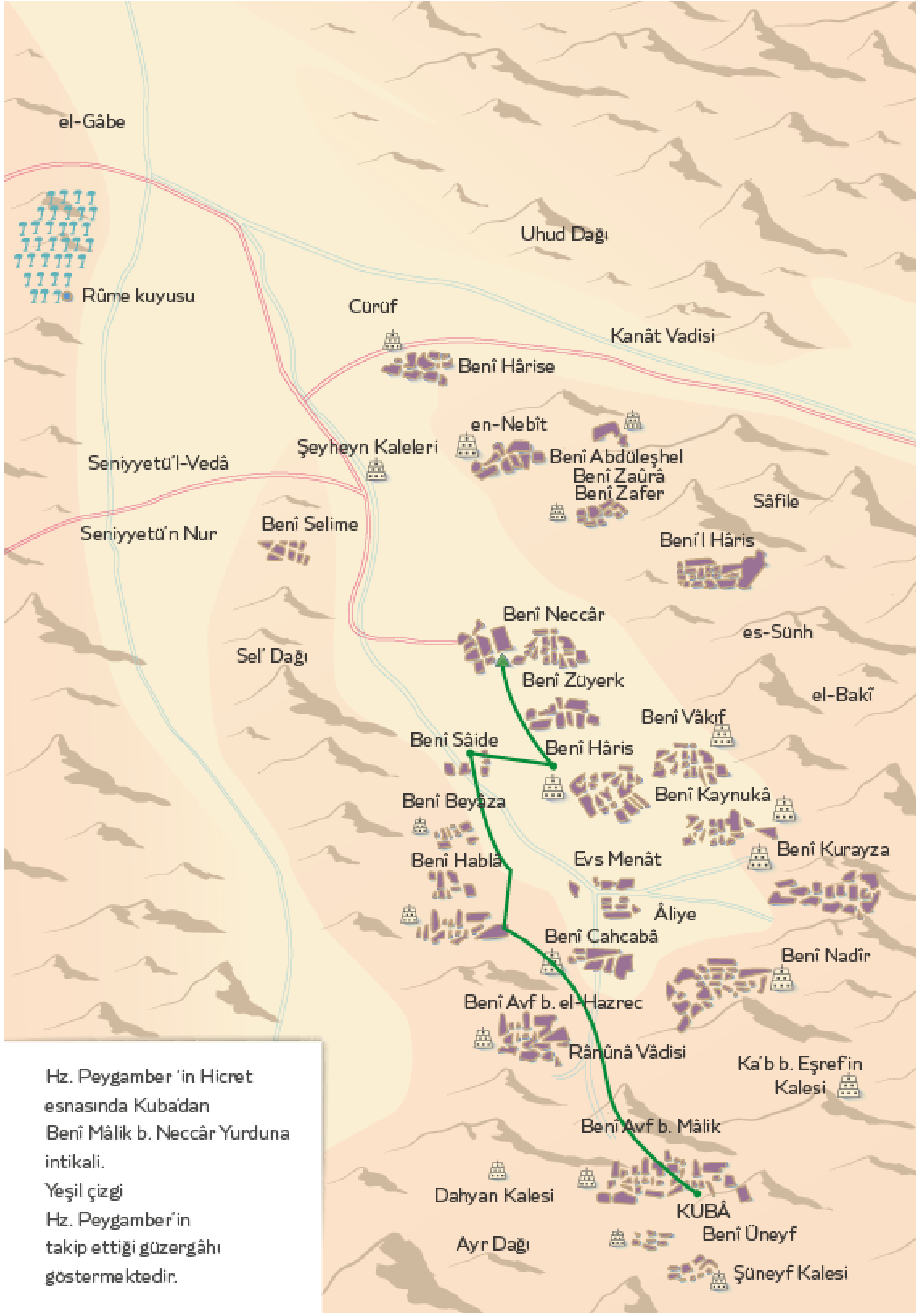
Hicret, hem İslâm tarihinin, hem de dünya tarihinin en önemli olaylarından biridir. Kaynaklarda hicretin birinci yılı hakkında önceki yıllara oranla çok fazla bilgi bulunmaktadır. Bu olayda Hz. Peygamber'in ve Müslümanların fedakârlığına dair çok güzel örnek davranışlar bulmak mümkündür. Muhacirler, Mekke'den sadece yanlarına alabildikleri bir kısım menkul eşya ile hareket ediyorlar, doğal olarak yurt, ev-bark ve hayvan sürülerini Mekke'de bırakıyorlardı. Dönülüp dönülmeyeceği veya dönme imkanı olursa ne zaman dönüleceği bilinmiyordu. Dolayısıyla muhacirlerin mâlî kayıpları büyüktü. Fakat fedakarlıkta bulunmaktan hiç de çekinmiyorlardı. Medine'ye hicrette kalıcılık vardı. Yani orada kalmak maksadıyla gidiliyordu.

Hicretin yegâne amacı işkence ve sıkıntılardan kurtulmak değildi. Bununla beraber gaye bu olsa dahi yadırganacak bir durum yoktur. Çünkü İslâm'da dünya ve ahirette iyilik, güzellik ve mutluluk istemek esastır. Fakat Hz. Peygamber'i ve sahâbeyi Medine'ye hicret için harekete geçiren esas unsur, İslâm'ın oradaki parlak geleceğiydi. Yoksa Müslümanlar Medine'de de sıkıntılara maruz kalmışlar

ve çeşitli güçlüklerle karşılaşmışlardır. Şu kadar var ki, Mekke'de müşriklerin eziyetlerine karşı sabır tavsiye edilirken, Medine döneminde misilleme hakkı verilmiştir. Bu hak, gerektiğinde canlarını ve mallarını ortaya koymalarını gerektiriyordu. Müslümanlar Medine döneminde insanoğlu için en büyük felâketlerden biri olan savaşla defalarca karşı karşıya kalmışlardır. Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşlarında ölüm-kalım mücadelesi vermişlerdir. Ancak, onlar kendi içlerinde birlik ve dayanışma içinde bulunmuşlar ve huzurlu bir toplum oluşturmuşlardır.

Hicret, Resûl-i Ekrem'in sebeplere bağlılığa son derece önem verdiğini göstermektedir. Evinden çıktığı andan itibaren *"yanıltıcı bir rota çizerek"*[225] Mekke müşriklerinin hile ve tuzaklarından kurtulmuş, dakik bir strateji sayesinde Medine'ye ulaşmıştır. Bu noktada Allah'ın yardım ve desteğinin de unutulmaması gerekir. Fakat sebeplere olabildiği ölçüde bağlı kalmış ve tedbiri elden bırakmamıştır.

Hicret'te Hz. Peygamber'in irade sahibi ve sabırlı olma, Allah'a sonsuz güven duyma, ümitsizliğe kapılmama, sükûneti muhafaza, hoşgörü, bağışlama ve cesaret gibi vasıflarından herbiri için davranış örnekleri bulunmaktadır. Bunlar her Müslüman için birer düsturdur. Sıkıntılara göğüs germe, fedakârlık, İslâm uğruna canını ve malını ortaya koyma, dünyevî ilişkileri ve menfaatleri bir tarafa bırakarak kardeşliği ve Allah'ın rızasını düşünme, verilen sözde durma ve dostluk örneklerinden tabloları hem sahâbîlerin ve hem de Resûl-i Ekrem'in hicretinde görmek mümkündür. Hicret, Müslümanların tarihe bakışını etkilemiştir. Öneminden dolayı Hz. Ömer zamanında (17/638) takvim başı olarak kabul edilmiştir. Peygamberimiz hicret ettiğinde kamerî takvime göre elli üç yaşındaydı.

Hz. Peygamber'in Hicret esnasında Kuba'dan Benî Mâlîk b. Neccâr yurduna intikali.

2. Hicret Esnasında Medine

Giriş bölümünde, İslâm öncesinde Medine hakkında özet olarak bilgi vermiştik. Ancak, Hicret sırasında buranın sahip olduğu etnik, siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısının biraz daha detaylı bir şekilde bilinmesi gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü, bilindiği üzere Hz. Muhammed (s.a.s.), peygamberlik döneminde, adı geçen alanlardaki faaliyetlerinin çoğunu Medine'de gerçekleştirmiştir. Hicretin yapıldığı esnada Medine'deki ortamın bilinmesi, gerçekleştirilen bu faaliyetlerin daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır.

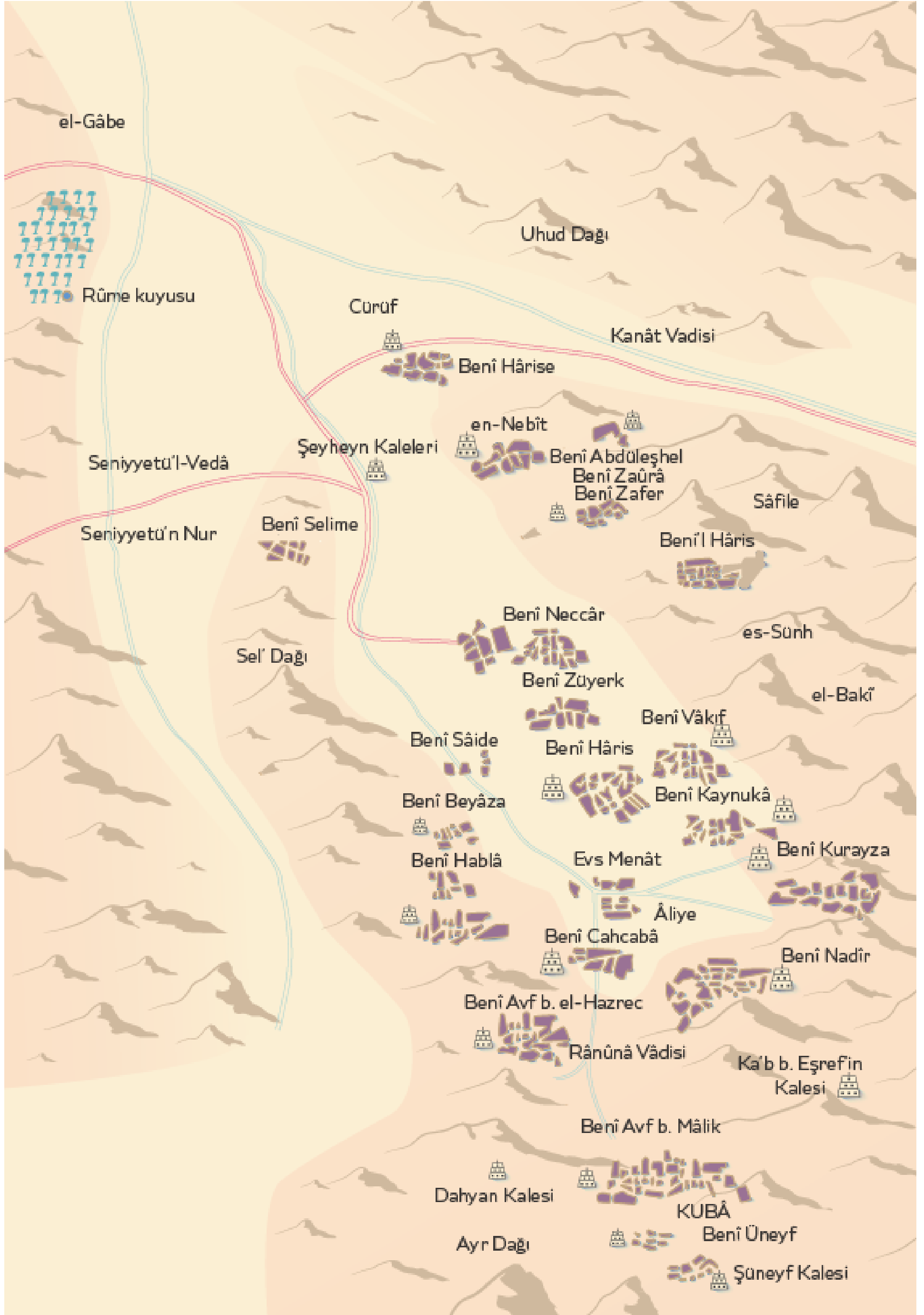
Bilindiği üzere eski adı *"Yesrib"* olan Medine, İslâm'ın doğduğu ve Hz. Peygamber'in hicret ettiği sıralarda Hicaz bölgesinin önemli yerleşim merkezlerinden biriydi. Medine kelimesi aslında büyük kasaba ve şehir manasına gelen bir cins isimdir. Yesrib adı fesat anlamına gelen bir kökten geldiği için Hz. Peygamber hicretten sonra buraya hoş ve güzel anlamına gelen *Tâbe* veya *Taybe* unvanlarını vermiştir. Daha sonra *Medine* diye isimlendirilmiştir. Çünkü burayı bilinen anlamda bir şehir haline getiren Hz. Peygamber olmuştur. Önce *"Medînetü Resûlillah" (Allah Resûlünün şehri)* ve *Medînetü'n-Nebî* denilmiş ve daha sonra *Medîne* şeklinde kullanılır hâle gelmiştir. Hicretten sonra Adiy b. Neccâroğulları yurduna yerleşen Hz. Peygamber, burayı siyasal, sosyal, kültürel ve medenî bir merkez haline getirmiştir. Şehir, Kur'an-ı Kerim'in Medenî âyetlerinde *"Yesrib"* ve *"Medine"* adlarıyla anılmıştır. İklimi güzel, toprağı verimli, fazla derin olmayan tatlı yeraltı sularına sahiptir.

Etnik yapı: Hicretten önce Yesrib'de Kurayza, Kaynukâ' ve Nadîr kabilelerinden oluşan Yahudiler, Güney Arabistan kökenli Evs ve Hazrec Arap kabileleri, Kudâa kabilelerinin ve hatta Amâlika'nın bakiyyelerinden oluşan kabileler ve bunların yanında sayıları az da olsa, daha ziyade köle olan, başka etnik kökenli, meselâ İranlı insanlar bulunuyordu. Yesrib'in, İslam'ın doğuşuna kadar nesilleri gelen Yahudilerden ve Arap kabilelerinden önceki sâkinlerinin Amâlika olduğu söylenir. Amâlika'nın dağılmasından sonra M.Ö. VI. yüzyılın başlarında Bâbil kralı Buhtunnasr'ın Kudüs'ü işgal edip oradaki Yahudileri Bâbil'e götürdüğü sırada kaçıp kurtulan bazı Yahudiler Hicaz bölgesine giderek Hayber, Vâdi'l-Kurâ, Fedek ve bu arada Yesrib'e yerleştiler. Hristiyanlığın Suriye'de yayılmasından sonra Romalıların sıkı takibine uğrayan Suriye ve Filistin Yahudilerinden bazıları da Hicaz'a göç ettiler. Yesrib'e yerleşenler Kurayza, Nadîr ve Kaynukâ' Yahudi kabileleridir. Hicaz'a yerleşen Yahudiler Arap kabile geleneğini benimsediler ve Arap isimlerini aldılar. Yahudiler ve Arap kabileleri özel mahallelerde ikamet ediyorlardı. Yesrib'e Yahudilerin gelişinin Hz. Mûsâ zamanına kadar uzandığı da söylenmektedir.

Bu arada Güney Araplarına, yani Kahtânîlere mensup bazı kabileler, Yemen'de Me'rib barajının yıkılması üzerine muhtemelen II. veya III. yüzyılda, önce Tihâme'ye, oradan da kuzeye göç ettiler. Sa'lebe b. Amr Müzeykıyâ ve oğulları Yesrib'e yerleştiler. Evs ve Hazrec, Hârise b. Sa'lebe'nin iki oğludur. Anneleri Kayle bint Cefne'ye nisbetle bu iki kabile Araplar arasında *Benî Kayle* adıyla meşhur olmuştur. Evs'in başlıca kolları şunlardır: Avf b. Mâlik (Kubâ ahalisi), Ümeyye b. Zeyd, Abdüleşhel, Zaûrâ'... Hazrec'in başlıca kolları ise şunlardır: Neccâr, Sâide, Amr b. Avf, Zürayk, Selime, Beyâza. Evs ve Hazrec Yesrib'e geldikten sonra bir süre Yahudilere tabi olarak yaşadılar. Bu esnada Yahudilerin

siyasal, sosyal ve ekonomik baskılarına maruz kaldılar. Bunun üzerine akrabaları olan Gassânîlerden yardım istediler. Gassânîler bu isteğe olumlu cevap vererek Yesrib'e geldiler ve Yahudilerin başkanlarını öldürdüler (492). Yahudilerin bu suretle güç kaybına uğraması üzerine Yesrib'de üstünlük Evs ve Hazrec'in eline geçti. Evs ve Hazrec kabileleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra şehrin iç kısımlarına yerleştiler. Fakat hemen ardından Yahudiler bu iki kardeş kabile arasındaki eski rekabeti körükleyerek onları birbirine düşürmeye çalıştılar. Arap kabileleri birbiriyle savaşırken onlar taraf tuttular.

Siyasi durum: Yesrib halkı hadarî, yani yerleşik hayat sürmekle birlikte, yönetimde, sosyal, kültürel ve ahlâkî alanlarda kabile gelenekleri hâkimdi. Kabilelerin başkanları vardı. Kan davaları yaygındı. Merkezî bir otorite mevcut değildi. Bir başka ifade ile şehrin ortak bir yöneticisi yoktu. Arap ve Yahudi kabileleri birbirinden bağımsız bir şekilde ayrı ayrı mahallelerde yaşıyorlardı. Her topluluk, biri diğerinden birkaç kilometre uzaklıkta bir köy oluşturuyordu. Arap ve Yahudi kabileleri arasında zaman zaman ciddî anlaşmazlıklar çıkıyordu. Bununla birlikte çeşitli siyasal nedenlerle birbiriyle ittifak kurdukları da oluyordu; Arap kabileleri zaman zaman birbirlerine karşı Yahudi kabileleriyle işbirliğine gidiyorlardı. Evs kabilesi, Kurayza ve Nadîr ile, Hazrec kabilesi de Benî Kaynukâ' ile ittifak kurmuştu. Evs ve Hazrec reisleri ortak bir kral etrafında birleşmek için çaba sarfettilerse de bunu başaramamışlardı. Reislik konusunda şiddetli rekabet bu projenin uygulama alanına konulmasını imkansız hâle getirmişti. Ortak bir yol bularak Evs ve Hazrec'den birer başkan seçmeyi ve bunların müştereken, sırayla veya birer yıl dönüşümlü olarak görev yapmasını düşündülerse de bu planlarını da uygulama alanına geçirememişlerdi. Kaynaklarımız Yesrib'de, Mekke'deki " *Dârunnedve*" gibi bir kuruluşun varlığından bahsetmemektedirler. Evs ve Hazrec arasındaki rekabet, ortak bir meclis *(Mele')* oluşturulmasını da imkansız hâle getirmişti. Abdullah b. Übey'i ortak bir başkan olarak şeçme teşebbüsleri de Hz. Peygamber'in hicretiyle birlikte gerçekleşme imkanı bulamayacaktır. Hicret öncesinde bir bütün olarak Evs ve Hazrec'den ziyade, bu kabilelerin (Amr b. Avf ve Evs- Menât gibi) alt kollarının güçlülüğünün hissedildiği ve daha önemli olduğu görülmektedir. Şehrin etrafında, Taif'teki gibi, bir sur veya duvar yoktu. Kabilelerin, kendi hudutları dahilinde sağlam ve muhkem kaleleri (*utum*. ç. *Âtam*) vardı. Tehlike anında erkekler savaşmak için dışarı çıkar, kadınlar ve çocuklar bu kalelere sığınırlardı. Bu kalelerin sayısının iki yüz kadar olduğu söylenmektedir. Ayrıca kabilelerin bahçeleri ve arazileri vardı. Şehir İslâm'ın çevreye kolayca yayılmasına imkan sağlayacak merkezî bir konumda bulunuyordu.

Hicret esnasında Medine

Evs ve Hazrec'in Yahudiler üzerine hâkimiyet elde etmesinden sonra meydana gelen sükûnet dönemi fazla uzun sürmedi. Bu iki kabile akraba oldukları halde, birbiriyle yıllarca savaştılar. İki kabile arasındaki düşmanlık İslâm'ın doğuşuna

kadar, 120 yıl gibi uzun bir müddet, devam etti. Çarpışmalar Sümeyr savaşı ile başladı. Ondan sonra Ka'b b. Amr, Serâre, Hâtıb, Fâri', Birinci Ficâr, İkinci Ficâr, Rubey', Buâs Evs ve Hazrec arasında meydana gelen belli başlı savaşlardır. Bunların en şiddetlisi olan Buâs savaşı, Evsli birisinin Hazrec'e sığınan birisini öldürmesi üzerine başlamış ve Evslilerin galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Bu savaş Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden beş yıl önce meydana gelmiştir. Devamlı savaşlar şehrin gücünü önemli ölçüde tüketmiş ve düşmanlık, şehirde hayatı çekilmez hâle getirmiştir. Yahudiler de zaman zaman Evs ve Hazrec'i birbirine düşürmüşler ve aralarındaki çekişmeleri körüklemişlerdir. Bunun yanısıra Evs ve Hazrec'den her biri, birbirine karşı Yahudilerle ve Müzeyne, Cüheyne gibi çevredeki diğer Arap kabileleriyle işbirliğine girmiştir. Çarpışmalar genellikle Evs kabilesi aleyhine dönmüştür. Görüldüğü üzere Evs ve Hazrec, huzur ve istikrara yatkın olmayıp, bilakis savaş ve düşmanlık üzerine kurulu bedevî hayatına Mekkelilerden daha meyilli idiler.

Dini durum: Medine'de *Yahudiliğin* varlığından yukarıda bahsettik. Bunun yanında, Arap kabileleri arasında putperestlik revaçta idi. Evs ve Hazrec, Müşellel'de, sahilde bulunan *Menât* adlı puta tapıyorlardı. Medinelilerin asıl putları bu idi. Ona kurbanlar kesiyor, hediyeler sunuyorlardı. Çocuklarına *Abdümenât* ve *Zeydmenât* gibi isimler koyuyorlardı. Menât'a diğer kabileler de tapmakla birlikte, ona en fazla saygıyı Evs ve Hazrec gösteriyordu. Bu putun siyah bir taştan ibaret olan ve kutsal kabul edilen mahalli bulunuyordu. Evs ve Hazrec dahil olmak üzere birçok kabile, Menât'a tapmanın yanında hac görevini de yapıyorlardı. Fakat Safâ ve Merve arasındaki sa'y görevini yerine getirmiyorlardı. Menât'ın bulunduğu yerde ihrama giriyorlardı. Haccı ifa ettikten sonra da Menât'a gelip putun önünde saçlarını tıraş ediyorlar ve hac ibadetinin bu şekilde tamamlanacağına inanıyorlardı. Yani ihramdan da burada çıkmış oluyorlardı. Onlar Menât'ın yanısıra *Lât* adlı puta da tapıyorlardı. Bu putların yanısıra aile bireylerinin taptıkları *aile putları* vardı. Ağaçtan yapılmış çok sayıda put heykeli bulunuyordu. Arap kabilelerinin, Yahudiliğin ve Yahudilerin ahlak anlayışının etkisinde kaldıkları da müşahede edilmektedir.

Bütün bunların yanında Allah'ın anıldığı ve O'nun yaratıcı olarak tanındığı da görülmektedir. En eski müverrihlerimizden İbn Sa'd, Cahiliye döneminde Ebü'l-Heysem (Mâlik b. Teyyihan) ve Es'ad b. Zürâre'nin putlara tapmayı kerih gördüklerini, onlardan nefret ettiklerini ve tevhidi dile getirdiklerini kaydeder. Bazı araştırmacılar bu kayda dayanarak yukarıdaki iki şahsı *hanîf* olarak nitelendirmişlerdir.

Hristiyanlık Medine'de yayılmamıştı. Bununla birlikte Evs kabilesine mensup Ebû Âmir er-Râhib adında bir kişi, Hristiyanlığın ve Yahudiliğin tesiriyle putperestliğe yeni bir şekil vererek Müslüman olan Evslileri kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Bu faaliyetinden dolayı Hz. Peygamber ona *"Fâsık"* lakabını takmıştır. Çok karmaşık ve halledilmesi zor meselelerde kendilerine başvurulan *kâhinler* de mevcuttu.

Sosyal hayat: Bölgede çok evlilik hâkimdi. Vefat eden bir adamın sadece hanımı ve kızı değil, küçük çocukları dahi miras alamıyordu; mirası sadece bir savaş esnasında eli silah tutan büluğa ermiş erkek çocukları alabiliyordu. Şayet bütün

erkek çocuklar büluğa ermemişlerse, yeğenler ve baba soyundan gelen akrabalar bütün mirası alıyordu. Bu durumda, zengin olan bir aile, şayet mirasçılarla iyi ilişkiler içinde değilse, ertesi gün parasız ve dilenci durumuna düşebiliyordu. Bayramlarda ve düğünlerde görülen profesyonel şarkıcıların yanında cenazelere ağlayan profesyonel ağlayıcılar da vardı. Bu ağlayıcılar gruplar halinde gelirler, bazıları bir müddet feryat edip ağlarlar, onlar susunca da diğerleri ağıtlara devam ederlerdi. Ahenkli bir şekilde şiir söylemeye önem veren şairler ve hatipler bulunuyordu.

Ekonomik durum: Medine, eski zamanlardan beri Güney-Kuzey ticaret yolu üzerinde bulunuyordu. Burada Yahudiler ziraat, ticaret, kuyumculuk, demircilik, dokumacılık, silah ve zirâî alet imalatı ile meşgul oluyorlardı. Biraz daha özele indirgeyecek olursak, Kaynukâoğullarının diğer mesleklerle birlikte kuyumculuk ve ticaretle, diğer Yahudilerin de çiftçilikle ve ticaretle uğraştıkları söyleyebiliriz. Arap kabileleri de daha ziyade çiftçi idiler. Her aile kendi topraklarına sahipti ve herkes kendi çocukları ve gerektiğinde kölelerinin yardımıyla çiftliklerde çalışıyordu. Bunun yanında ticaretle uğraşanlar da vardı. Bunlar Suriye pazarlarına ticaret amacıyla giderlerdi. Şehre ithal mallar da getiriliyordu. Nabatîler arasıra kervanlarla Medine'ye yiyecek maddeleri, tahıl ve zeytinyağı getiriyorlardı. Çeşitli Arap kabileleri, özellikle göçebeler, satmayı veya ihtiyaç duydukları maddelerle takas etmeyi düşündükleri deve, at, zamk, değerli taşlar gibi mallarını şehre getiriyorlardı. Yabancı ithalatçılarla görüşen simsarlar da mevcuttu. Arazisi olmayanlar, para kazanmak için ormandan odun kesip meskun yerlerde satarlardı. Hurmalarıyla ünlü olan Medine'de hurma bahçeleri vardı. O nedenle hurma ziraati çok gelişmişti. Hurmanın bütün yıl boyunca taze kalması ve çürümemesi için konserve endüstrisi vardı. Hurmalardan alkollü içkiler de elde ediliyordu. Bunun yanısıra hurma ihracatı da yapılıyordu. Hurmanın yanında buğday ve arpa ziraati de yapılıyordu. Dokumacı kadın ve erkekler, terziler, kasaplar, demirciler, gıda maddeleri satıcıları, marangozlar, oduncular, parfüm satıcıları başlıca meslek gruplarıdır. Mahallî bir para birimi yoktu ve para olarak Bizans'ın para birimi olan *dînar* ve İran'ın para birimi olan *dirhem* kullanılıyordu. Dirhem, dînarın onda birine tekabül ediyordu.

Hicretten önce Medine'de oluşan Müslüman kesime gelince, Birinci Akabe Görüşmesi (620) ile başlayan ve Hicrete (622) kadar devam eden iki yıllık süreçte Evs ve Hazrec kabilelerinden Müslüman olanların sayısı çoğalmıştı. Birinci Akabe bîatından sonra Medine'ye İslâm'ı öğretmek üzere gönderilen Mus'ab b. Umeyr'in faaliyetleri sonucu, reisleri Sa'd b. Muaz'ın İslâm'ı kabul etmesi üzerine, Evs'in önemli bir kolu olan Abdüleşheloğullarının tamamı Müslüman oldu. Bu arada Akabe bîatlarından bir yıl önce Ebû Seleme'nin hicreti ile başlayan Mekke'li müslümanların Medine'ye hicreti, daha sonra da devam etti. Öyle ki, kaynaklarımız Hz. Peygamber'in hicreti esnasında, bizzat Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, bunların aileleri, Hz. Ali, onun annesi ve bunların dışında hapse atılanlardan veya hicret edemeyecek derecede hasta ve güçsüz olanlardan başka Mekke'de Müslüman kalmadığını kaydederler.

Hicret eden sahâbîlerden bir kısmı, Evs kabilesine bağlı beş kolun en büyüklerinden kalabalık ve güçlü bir kabile olan Amr b. Avf oğullarına misafir

oldular. Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim, Hz. Peygamber'in hicretinden önce Kubâ'da Müslümanlara imamlık yapıyordu. Hz. Peygamber de Hz. Ebû Bekir'le birlikte Kubâ'ya geldiğinde bir müddet bunların arasında kalacak ve meşhur Kubâ' Mescidi'ni inşa edecektir. Amr b. Avf oğullarının yanında yine Evs'ten Abdüleşhel kabilesine ve ayrıca Evs'in diğer bazı kollarına mensup Müslümanlar, muhacirlere kucak açtılar. Benî Neccâr ve Belhâris b. Hazrec başta olmak üzere Hazrec'in kolları da Müslümanları misafir ettiler. Neccâroğullarından Es'ad b. Zürâre, İslâm'ı yayma faaliyetlerine önemli katkıda bulundu ve Mus'ab b. Umeyr'e yardımcı oldu. Hatta Es'ad b. Zürâre'nin Medine'de inşa ettiği bir mescidde, Mus'ab b. Umeyr'le birlikte vakit namazları ve cuma namazlarını kıldırdıkları kaynaklarda kaydedilmektedir.[226]

3. Kurumsallaşma Sürecinin Başlaması

a) Mescid-i Nebevî ve Hz. Peygamber Döneminde Diğer Mescitler

Medine'de İslâm toplumunun oluşmasında ve Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin sağlanmasında en önemli unsurlardan birisi *Mescid-i Nebevî* (Peygamber Mescidi)'dir. Hz. Peygamber devesinin çöktüğü alana bir Mescid inşa etmeye karar verdi. Medinelilerin hurma kuruttuğu bu arsayı satın almak istediğinde sahipleri, karşılıksız olarak vermek istediler. Ancak Hz. Peygamber bunu kabul etmedi. Arsanın değeri olan on dinarı Hz. Ebû Bekir ödedi.[227]

İnşaata, arsanın tesviyesi ile başlandı. Burada bulunan hurma ağaçları kesildi, mezarlar başka yere nakledildi ve tümsekler düzeltildi. Binanın temelinde ve alt kısmında taş, üst kısımlarında ise kerpiç (lebin) kullanıldı. Arsa üzerinde eskiden mevcut olan hurma ağaçları sütun olarak Mescid'in kıblesine dizildi ve bunların üzerine, hurma dal ve yapraklarından bir çatı yapıldı. Mescid'in yapımında başta Hz. Peygamber olmak üzere muhacirler ve ensâr fiilî olarak çalıştılar.

Başlangıçta kıblesi Kudüs'e doğru olan Mescid-i Nebevî'nin üç kapısı vardı. Birinci kapı güneyde, bugünkü kıble duvarında bulunuyordu *(Bâbü's-Selâm)*. İkinci kapı doğu tarafında idi *(Bâbü-Cibrîl)*. Hz. Peygamber bu kapıyı kullanırdı. Üçüncü kapı ise batı yönünde bulunuyordu *(Bâbü- Âtike)*. Güney duvarı boyunca *Suffe* denilen bir revak veya gölgelik bulunmaktaydı. Kıble, Kudüs'ten Kâbe'ye çevrilince güney yönünde bulunan kapı kapatılarak kuzey yönünde aynı adla yeni bir kapı açıldı. Diğer kapılarda herhangi bir değişiklik yapılmadı. Suffe ise güneyden kuzeye nakledildi. Yeni plana göre harim, güneyde iki sıra halinde yerleştirilen hurma kütükleri üzerine uzatılan hurma dallarının toprakla kapatılmasıyla elde edilen bir damla örtülmüştü. Tavan, bir insanın elinin yetişeceği kadar basıktı. İlk zamanlarda camide yere ince kum döşenmişti.[228]

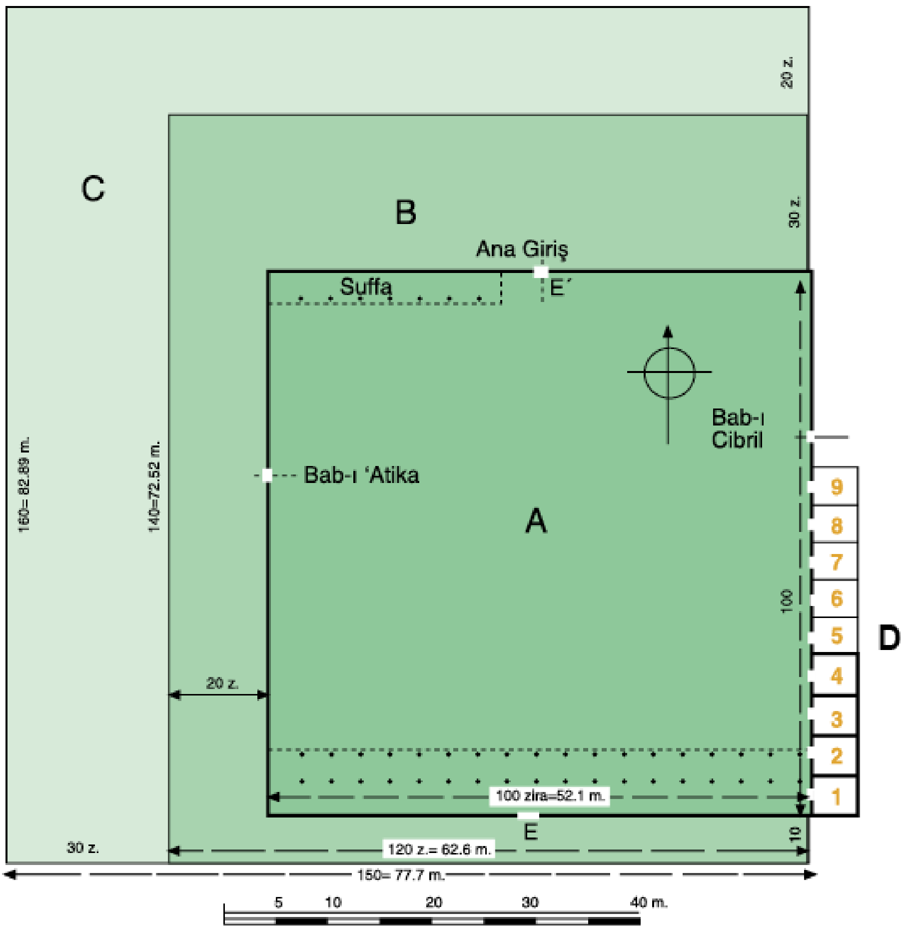
Başlangıçta Hz. Peygamber cuma hutbelerini, vaaz ve irşatlarını bir hurma kütüğüne dayanarak veriyordu. Cemaatin sayısı artınca ve ayakta uzun süre hitap kendisini rahatsız edince bir minber yapıldı. Bu minber, biri oturmak için olmak üzere üç basamaktan ibaretti.[229] Hz. Peygamber minbere çıktığı zaman üçüncü basamağa oturuyor, ikinci basamağa da ayaklarını koyuyordu. Peygamberimiz Mescid'in kıble tarafında belirli bir yerde namaz kıldırırdı.

Bugünkü anlamda oyuntu şeklindeki ilk mihrab, Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz'in Medine valiliği sırasında yapılmıştır.

Mescid-i Nebevî'nin inşası tamamlandıktan sonra Peygamberimiz, geçici olarak yerleştiği Ebû Eyyûb'ün evinden ayrılarak Mescid'in hemen bitişiğine aile mensupları için yapılan odalara taşındı. Başlangıçta bu odaların sayısının, birisi Hz. Hatice'den sonra evlendiği Sevde'ye, diğeri de Âişe'ye ait olmak üzere iki olduğu söylenmektedir. Hz. Peygamber'in evlilikleri arttıkça bu odalara yenileri ilave edilmiş ve sayıları dokuza ulaşmıştır. Odaların kapı açıklığı kilim veya kumaş perde ile kapatılıyordu. Hz. Peygamber'in odalarının duvarları da kerpiçle örülmüş, üstleri hurma dal ve yaprakları ile örtülmüştü. Bu odaların dışında *meşrube, şurfe, hızâne* adlarıyla anılan bir başka odadan daha bahsedilir. Burası gıda maddeleri, silahlar vesaire eşyanın saklandığı bir devlet hazinesi *(Beytülmâl)* olarak kullanılmaktaydı. Buranın muhafaza ve idareciliği ile Bilâl-i Habeşî görevlendirilmişti.

Resûl-i Ekrem bu arada aile fertlerini Medine'ye getirmek üzere Ebû Râfi' ile Zeyd b. Hârise'yi Mekke'ye gönderdi. Bunlar Hz. Peygamber'in zevcesi Sevde ile kızları Fâtıma ve Ümmü Gülsüm'ü Medine'ye getirdiler. Zeyneb'i o sırada müşrik olan Ebü'l-Âs b. Rebî' bırakmadı. Rukıye ise kocası Hz. Osman ile daha önce hicret etmişti. Bu arada Zeyd, eşi Ümmü Eymen ile oğlu Üsâme'yi de yanına aldı. Hepsi birlikte yanlarında Hz. Ebû Bekir'in aile bireyleri, oğlu Abdullah, hanımı Ümmü Rûmân, kızları Esmâ ve Hz. Âişe de olduğu halde topluca Medine'ye geldiler. Mekkeliler onlara herhangi bir güçlük çıkarmadılar.[230]

Mescid-i Nebevî'nin fonksiyonlarına gelince, burası her şeyden önce bir ibadet mahalli idi; cuma namazını ve beş vakit namazı cemaatle kılmak için Müslümanların toplandığı ve topluca ibadet ettiği mekandı. Beş vakit namaz her yerde kılınabilir. Ancak Hz. Peygamber, cemaatle kılınan namazın daha fazla sevap kazandıracağını bildirmişti. Sahâbîler de onun bu teşvik ve tavsiyesine azâmî ölçüde uymuşlardır.

MESCİD-İ NEBEVÎ’NİN PLANI

A. Kıblenin değişmesinden sonraki durum.
B. Hz. Ömer zamanındaki genişletme (17/638).
C. Hz. Osman zamanındaki genişletme (24/644).
D. 1-9 Hz. Peygamber’in hanımlarının odaları.

(Creswell’den işlenerek)

Mescid-i Nebevî’nin planı

Mescid-i Nebevî ibadet mahalli olmanın yanında, Hz. Peygamber’in sohbet ve vaaz yaptığı, askerî işlerin müzakere edildiği, elçilerin kabul edildiği, bazen duruşmaların yapıldığı, folklor gösterilerinin tertiplendiği bir mekândı. Mescid-i Nebevî, aynı zamanda bir eğitim-öğretim yeri olarak kullanılmaktaydı. Namazlardan sonra Hz. Peygamber mescidde oturduğu zaman sahabîler hemen onun etrafında halka oluştururlardı. Hz. Peygamber onlara vaaz eder, nasihatta bulunur, Allah’a itaate davet ederdi. Bunun yanında günlük hayatla ilgili tavsiyelerde bulunur, kendileriyle sohbet ederdi. “ *Mescid-i Nebevî, ‘Rabbinin adıyla oku’ diye Kur’an’ın ilk âyeti ile istenen dinle bilimin bütünleşmesinin teknik*

bakımdan da gerçekleşmesini" sağlamıştır.[231] Müslümanların eğitilmesinde, nâzil olan âyetlerin duyurulup hayata geçirilmesinde, Müslümanların cemaatleşmesinde ve kaynaşmasında, son derece önemli fonksiyonlar üstlenmiştir. Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî aynı zamanda askerî işlerin görüldüğü bir mekân olarak da kullanılırdı. Dışarıdan gelebilecek her türlü saldırı ve tehditlere nasıl karşı konulacağı burada görüşülür ve karara bağlanırdı. Hz. Peygamber bir yere askerî sefer düzenleyeceği zaman birliğin başına geçecek kumandanı Mescid'e çağırır ve gerekli talimatı burada verirdi. Askerî birliklerin komutanları seferden döndükten sonra doğruca buraya gelerek sefer hakkında bilgi verirlerdi. Eğer orduya bizzat kendisi kumanda edecekse, Mescid'de iki rekat namaz kılar, sonra zırhını giyinmiş olarak buradan çıkar ve kapıya getirilen atına binerek seferi başlatırdı. Seferden dönüşte de doğruca Mescid'e gider, yine iki rekat namaz kılar ve seferin değerlendirmesini yapardı.

Savaşta yaralanan askerlerin, mescidde kurulan bir çadırda tedavi edildikleri olurdu. Nitekim Hendek Savaşı'nda yaralanan Sa'd b. Muaz, Eslem kabilesinden *Rufeyde* adındaki kadının Mescid'deki çadırında tedavi edilmiş, fakat kurtarılamamıştı. Gerektiğinde Mescid-i Nebevî'de harplerde ele geçirilen esirlerin hapsedildiği de olurdu. Mescid-i Nebevî, elçilerin kabul yeri olarak kullanılırdı. 5/626 yılından itibaren 11/632 yılına kadar, 9/630 yılında daha yoğun olmak üzere, Arabistan'ın çeşitli bölgelerinden Medine'ye heyetler gelmiştir. Bunların çoğu kabileleri adına Müslüman olduklarını bildirmek, bîat etmek ve İslâm dininin esasları hakkında bilgi almak üzere geliyorlardı. Peygamberimiz elçileri Mescid'de *" Elçiler Sütunu" (Üstüvânetü'l-Vüfûd)* adını taşıyan bir direğin önünde kabul ederdi. Hukûkî ve kazâî davalar için Mescid, sabit bir mahal olmamakla birlikte, Hz. Peygamber devrinde mahkeme ve duruşma salonu olarak kullanılmıştır. Aslında Hz. Peygamber'in bulunduğu her yer, çarşı, pazar, konaklama mahallinde bir çadır bu tür işler için uygundu. Fakat o, Mescid'de de çeşitli davalara bakmış ve kararlar vermiştir. Mescid-i Nebevî zaman zaman savaş oyunlarına da sahne olurdu. Bir defasında Peygamberimiz Habeşlilerin burada sergiledikleri bir oyunu hanımı Hz. Âişe ile birlikte seyretmiştir. Hz. Peygamber bağışları Mescid'de kabul ediyordu. Çeşitli bölgelerden gelen cizye ve zekat malları Mescid'de toplanıyor ve gerekli yerlere buradan dağıtım yapılıyordu.[232]

Medine'de daha hicretin ilk yıllarından itibaren Mescid-i Nebevî'nin dışında pekçok mescid inşa edilmiştir. Bunların çoğu kabile adları ile, bazıları da bulundukları mekanın adıyla anılırlar. *İki Kıbleli Mescid (Mescidü'l-Kıbleteyn)* gibi, bazı olaylar sebebiyle değişik isim alanlar da mevcuttur. Adını kıblenin değişmesinden alan bu son mescid, Hazrec'den Benî Selime'ye aitti. Hz. Peygamber Medine'ye hicretinden sonra on altı veya on yedi ay Kudüs'e doğru yönelerek namaz kılmıştı. Hicretin ikinci yılında Hz. Peygamber sahâbîleri ile Benî Selime mescidinde öğle namazının ilk iki rekatını kılınca kıblenin değişmesi ile ilgili ayet nâzil oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber yönünü Kâbe'ye çevirdi. Böylece Hz. Peygamber iki ayrı kıbleye dönmüş olarak namaz kıldığı için bu mescid *" İki Kıbleli Mescid"* adını almıştır.[233] Kıblenin değiştirilmesi anında Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'de bulunduğu da rivayet edilmektedir. İki kıbleli

mescidin dışında, Evs kabilesinin Benî Abdüleşhel kolu tarafından inşa edilen *"Benî Abdüleşhel Mescidi"*, yine Evs'in bir kolu olan Benî Hârise'ye ait *" Benî Hârise Mescidi", Benî Zurayk, Benî Amr b. Mebzûl, Benî Sâide, Benî Ubeyd, Râtic, Gıfâr, Eslem, Cüheyne, Benî Mâzin, Benî Adiy, Benî Beyâza, Beni'l-Hâris, Benî Harâm, Benî Vâkıf...* gibi mescidler Medine'de Hz. Peygamber döneminde mevcut olan mescitlerdir. Müslümanlar buralarda vakit namazlarını kılıyorlar, cuma namazına Mescid-i Nebevî'ye geliyorlardı.[234]

Bunlardan başka Medine dışında, *Cuvâsâ, Beni' Mustalik, Benî Sa'd b. Bekir, Benî Cezîme, Becîle* mescidleri vardı. Taif ve Yemâme'de de mescidler bulunuyordu. Ayrıca askerî seferler esnasında inşa edilen pekçok mescidin isimleri kaynaklarda yer almaktadır.[235]

b) Suffe

Suffe, Mescid-i Nebevî'nin bitişiğinde üzeri hurma dallarıyla örtülü, fakir, kimsesiz ve barınacak yeri olmayan Müslümanlar için yapılmış gölgelikti. Burada kalanlara *Suffe Ehli, Suffe Ashâbı* denilirdi. Suffe Ehli, kimsesiz muhâcirler, bekarlar, Arap kabilelerinden Müslüman olup Medine'ye göç edenler ile ilim tahsil etmek isteyen sahâbîlerden oluşuyordu. Bunlar genellikle yoksul kimselerdi. Hz. Peygamber, Suffe'de kalan sahâbîlerin yeme ve içme gibi ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenirdi. Bazı iyiliksever sahâbîler, Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzerine bunları birer-ikişer evlerine davet ederek iaşelerini temin ederlerdi. Hz. Peygamber zengin Müslümanları bunlara yardım etmeye teşvik ederdi. Ensâr, hurma salkımlarını getirerek Mescid-i Nebevî'ye bırakırlardı. Suffe Ashabı arasında çeşitli işlerde çalışanlar da vardı.[236]

Suffe'de Hz. Peygamber'in dışında okuma-yazma ve Kur'an öğretmek üzere öğretmenler de görev yapıyordu. Ubâde b. Sâmit bunlardan biridir. Burada toplanan öğrenciler esas itibarıyla kendilerini Kur'an öğrenimine vakfetmişlerdi; Kur'an âyetlerini aralarında müzakere ederler ve geceleri ilim tahsili ile meşgul olurlardı. Bu sebeple bunlardan yetmiş kişiye *" kurrâ"* adı verilmiştir. Hz. Peygamber Medine dışına irşad ve İslâm'ı anlatmak için bir kimse veya ekip göndereceği zaman Suffe Ashabı arasından seçerdi. Bunlardan orduya katılanlar, diplomatik faaliyetlerde görevlendirilenler ve müezzinlik yapanlar da vardı.[237]

c) Yeni Bir Kardeşlik Sistemi

İslâm toplumunun teşkilatlanmasında bir önemli adım da ensar ile muhacirler arasında özel kardeşlik sistemi kurulmasıdır. Buna geçmeden evvel, İslâm'ın getirdiği ve geliştirdiği kardeşlik sisteminin tarihî seyrine kısaca temas etmek yerinde olacaktır. Hz. Peygamber İslâm'ı ilk tebliğ etmeye başladığı andan itibaren bu dine girenleri hangi ırk, kabile ve ülkeden olursa olsun eşit kabul etmiş ve kabile kardeşliğinin yerine İslâm kardeşliğini getirmiştir. O, bir yandan insanlara Allah'ın varlığını ve birliğini anlatırken, diğer yandan bu inanç etrafında toplananları din kardeşliğinde birleştirip kaynaştırıyordu. Bu sistemde Habeşistanlı bir köle ile Kureyşli bir asilzade arasında fark kalmıyordu.

İslâm tarihinin en eski kaynakları, Hz. Peygamber'in, birisi hicretten önce

Mekke'de, diğeri de hicretten sonra Medine'de Müslümanları iki defa özel olarak kardeşleştirdiğini kaydederler. Mekke'deki *kardeşleştirmede (muâhâtta)* son derece anlamlı bir husus dikkati çekmektedir. Bu, Kureyş'e mensup bazı Müslümanların azatlı kölelerle kardeş ilan edilmesidir. Kaynakların bu konuda verdiği listeler incelendiğinde Kureyş mensuplarıyla şu azatlı kölelerin kardeşleştirildiği görülmektedir: Hz. Peygamber'in azatlısı Zeyd b. Hârise ile Hz. Hamza, Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim ile Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Hz. Ebû Bekir'in azat ettiği Bilâl-i Habeşî ile Ubeyde b. Hâris.[238]

Bu *kardeşleştirme (muâhât)* hadisesini Müslümanlar kısa sürede özümsediler. Öyle ki, bir Müslüman, putperest kabiledaşıyla ve akrabasıyla ilişkisini kesip, aralarında kan bağı bulunmayan, başka bir kabile veya ülkeye mensup olan, yahut da köle olan bir Müslümanla maddi ve manevî dayanışma içine giriyordu. Nitekim İslâm'ın daha ilk yıllarında Hz. Ebû Bekir işkence çeken, kendisiyle aralarında kan bağı bulunmayan köleleri hiçbir karşılık beklemeden sırf Müslüman oldukları için büyük paralar ödeyerek satın almış ve hürriyetlerini ellerine vermiştir.

Mekke'den Medine'ye hicret eden muhacirler birbiriyle kenetlenmiş ve kardeşlik bilincine sahip olmuş kimselerdir. Medine'deki Evs ve Hazrec kabilelerinin *"Ensar"* haline dönüşmesine gelince, İslâm'dan önce Evs ve Hazrec kabileleri, aynı babadan türemiş oldukları halde yıllarca birbiriyle savaşmışlardı. Aralarındaki geçimsizlik Hz. Peygamber'in buraya hicretine kadar devam etmişti. Birinci Akabe görüşmesinde İslâm'ı kabul eden Medineliler, Evs ve Hazrec düşmanlığının vahim boyutlarını ve Hz. Peygamber'den nasıl medet umduklarını şu sözleriyle dile getirmişlerdi: *"Milletimiz iç savaşlar sebebiyle çok kötü bir durumdadır. Cenab-ı Hak sizin sayenizde milletimizi savaştan, darmadağınıklıktan belki kurtarır ve onları birleştirir".*[239]

Gerçekten Evs ve Hazrec arasındaki kan davaları o derece korkunç boyutlara ulaşmıştı ki, bu iki kabile neredeyse tarih sahnesinden silinecekti. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmiştir: *"Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirdi. O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan sizi kurtardı".*[240] Cenâb-ı Hak, Evs ve Hazrec'in Müslüman olmadan önceki durumunu ve içinde bulundukları ortamı ateş çukuruna benzetmektedir. Ateş çukurunun kenarında bulunan kimseler büyük ölçüde yok olmakla karşı karşıya kalırlar. Evs ve Hazrec kabileleri de böyleydi; birbirine ateş püskürüyorlardı. Kabilelerarası savaşlarda birbirini öldürmek suretiyle tükenecekleri bir sırada Allah hidayetini lutfedip İslâm sayesinde onları kurtardı ve kardeş topluluklar haline getirdi; Evs ve Hazrec birbirleriyle kenetlendiler, İslâm'a girmekte birbirleriyle adeta yarıştılar. İslâm'ın birleştirici şemsiyesi altında *"Ensar"* adıyla, İslâm toplumunun şerefli bir kesimini oluşturdular.

Şimdi sıra Muhacirlerle Ensarı kardeşleştirmeye gelmişti. Hz. Peygamber, Enes b. Mâlik'in evinde (bir rivayete göre Mescid-i Nebevî'de) hicretin birinci yılının ortalarında onları topladı ve ikişer ikişer kardeşleştirdi. Bu sistemin yüklediği sorumlulukları taraflara açıkladı. Kardeşleştirilen kimselerin sayısının kırkbeşer kişiden doksan veya ellişer kişiden yüz olduğu söylendiği gibi, ensardan biriyle

kardeşleştirilmeyen hiçbir muhâcirin kalmadığı da rivayet edilmektedir.[241] Kardeşleştirilen kimselerle ilgili listeler kaynaklarda geniş olarak kaydedilmektedir. Ancak burada biz, listeleri uzun uzadıya vermeksizin birkaç örnek kaydetmekle yetineceğiz. Kardeşleştirilen kimselerden bazıları şunlardır:

Hz. Ebû Bekir ile Hârice b. Zeyd,

Abdullah b. Mes'ud ile Muaz b. Cebel,

Mus'ab b. Umeyr ile Ka'b b. Mâlik...[242]

Kardeşleştirmenin, rastgele seçilen iki kişinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmadığını; bilakis hicretten itibaren altı ayı aşkın bir süre zarfında Hz. Peygamber'in Müslümanları iyice tanıyarak, durumlarını inceleyerek ve her çift arasında ortak vasıflar bularak bunu gerçekleştirdiğini belirtmek gerekir.[243]

Hz. Peygamber'in, eşsiz bir sosyal yardımlaşma ve dayanışma örneği olan kardeşleştirmeyi gerçekleştirmesinin gayesi, iş-güç ve servet sahibi oldukları Mekke'de herşeylerini bırakan ve dinleri uğruna doğup büyüdükleri yeri terkeden muhâcirleri maddî ve manevî olarak desteklemek, malî sıkıntılarını bir ölçüde de olsa hafifletmeye çalışmak ve öz yurtlarından ayrılmış olmanın vermiş olduğu garipliği ve mahzunluğu gidermekti. Böyle bir faaliyet aynı zamanda muhâcirlerle ensarı birbirine ısındırma, yekvücut olarak kenetlenmelerini sağlama, bilgi ve tecrübelerini birleştirme, ortaklaşa iş yapma ve üretme anlayışını kazandırma amacına yönelikti. Ensarın fedakarlığı o derece ileri gitti ki, hurmalıklarının muhacir kardeşleriyle paylaştırılmasını bile teklif ettiler. Ancak Hz. Peygamber bunu uygun görmedi. Beraber çalışmak suretiyle mahsule ortak olmalarını kararlaştırdı. Kardeşleştirilenler birbirlerine vâris bile olabileceklerdi. Bu müessesenin mirasa ait hükmü Bedir Savaşı'nden sonra nâzil olan Kur'an âyeti ile neshedilmiştir.[244] Kardeşlik anlaşması ile, Câhiliye dönemindeki *hilf*in yerini *İslâm kardeşliği* almıştır. Ancak Hz. Peygamber câhiliye döneminde haksızlığı önlemek ve yardımlaşmak amacıyla gerçekleştirilen *hilf*leri de doğru kabul etmiştir. Şu kadar var ki, İslâm döneminde ve özellikle hicretten sonra Müslümanlar arasında dayanışma temin edildiği ve kardeşlik kurulduğu için hilfe gerek kalmadığını açıklamıştır. Muâhât sayesinde muhâcirlerin Medine'nin yaşayışına daha kolay ve kısa sürede intibakı sağlanmıştır. Malî destek ve vâris olma, işin maddî yönüydü. Mesele sadece maddî destekten ibaret değildi; öyle olsaydı, Hz. Peygamber muhâcirlere gerekli yardımın yapılmasını ensara emreder, onlar da bu emri memnuniyetle yerine getirirlerdi. Fakat bu sistemle işin maddî yönü manevî bir kardeşlikle desteklenmiş oluyordu. Ensar ile muhâcirler arasında ortak kimlik oluşturuluyor, zihniyet birliği sağlanıyordu. İçte Yahudi ve münafıklara, dışta ise müşrik Arap kabilelerine karşı anlaşmış ve kaynaşmış bir toplum oluşturuluyordu. Bu daha sonra genişleyerek bütün mü'minleri içine alan genel *İslâm kardeşliği*ne dönüşmüştür.

Kardeşlik müessesesini bir de *insan hakları* açısından değerlendirmek gerekir. Hz. Peygamber faaliyetlerinde daima *can, mal* ve *ırz güvenliği* gibi temel insan haklarını korumuş ve buna riayet etmiştir. Veda hutbesinde insan hakları ile ilgili esasları bir kez daha vurgulamıştır. Görüyoruz ki, Hz. Peygamber, insan haklarına ilave olarak kardeşlik haklarını getirmiştir. O, *"Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz"* buyurmuştur. Ki bu, insan haklarının de ötesinde bir gelişmedir. Çünkü

kardeşlikte, hakkın da ötesinde fedâkârlık ve duygu sözkonusudur.

Hicretten sonra Hz. Peygamber, muhacirleri yerleştirmek amacıyla Medine'de yeni bir yerleşim planı hazırladı. Ensar, Medine'deki fazla arazilerini muhacirlere vermek üzere Hz. Peygamber'e bağışladılar. Şayet o isterse evlerini de verebileceklerini söylediler. Fakat Peygamberimiz *"Evlerinizin hayırını görün"* buyurarak bunu kabul etmedi; sahipsiz arazilere ve ensarın bağışladığı topraklara muhacirleri yerleştirdi. Kabilelere ve şahıslara belli yerleri tahsis etti. En eski tarih yazarlarımızdan İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in Abdurrahman b. Avf, Hz. Ebû Bekir, Talha b. Ubeydullah, Ebû Seleme, Zübeyr b. Avvam ve Erkam b. Ebü'l-Erkam'a tahsis ettiği yerleri, hurmalıkları ve arsaları ayrı ayrı bildirmektedir. [245] Kubâ'da ev yapılması mümkün olmayan yerlerde muhacirler misafir oldukları evlerde ikamete devam ettiler. Medineli Müslümanlar, kendilerine misafir olan muhacirleri ağırlamak için birbiri ile yarışıyorlardı.[246]

d) Birarada Yaşama Tecrübesi

Daha önce de belirtildiği gibi, Resûl-i Ekrem Medine'ye hicret ettiği sırada burada bütün şehir halkını kapsayan bir idârî yapı mevcut değildi. Her kabile kendi içinde birlik oluşturuyordu. Hz. Peygamber, kardeşleştirme müessesesi ile Müslümanlar arasında birliği sağlamlaştırdıktan sonra şehre, Müslümanları, gayrı müslim Arapları ve Yahudileri içine alan ve daha önce Medine tarihinde hiç rastlanmayan bir siyâsî-sosyal yapı getirdi. Bu yapı, etnik kökenleri ve dinleri farklı çeşitli gruplardan, federasyonlardan oluşan bir konfederasyon idi. Bu teşebbüs her şeyden evvel şehir halkının *barış* ve *güven* içinde yaşamasını sağlamak gayesini taşıyordu. Öncelikle de Medine'de Müslümanların güvenliğini sağlamak gerekiyordu. Bu, İslâm'ın ve Müslümanların geleceği bakımından son derece önemli idi. Çünkü Mekke müşrikleri Medine'ye saldırmak için fırsat kolluyorlardı.

Medine'de Müslümanlar dışında müşrik Araplar ve Yahudiler önemli bir güç olarak duruyorlardı. Yahudiler hem malî bakımdan, hem de nüfus olarak hiç de küçümsenmeyecek bir durumda idiler. Hz. Muhammed (s.a.s.) başlangıçta Yahudileri ve müşrik Arapları şehirden uzaklaştırmak veya onlara husûmet beslemek gibi bir tutum içine girmedi. Aksine onlarla antlaşma yapmak için teşebbüse geçti. Bu suretle Medine'ye yapılacak bir saldırı karşısında Yahudilerin ve müşriklerin tehlike oluşturması önlenmiş oluyordu. Buna ek olarak şehri beraberce savunacaklardı. Bu, siyâsî ve askerî bakımdan son derece gerekli idi.

Hz. Peygamber, Müslümanların yanısıra Medine toplumunu oluşturan Yahudileri ve diğer grupları bir şehir devleti halinde teşkilatlanmaya ikna etti. Durumu müzakere etmek üzere Enes b. Mâlik'in evinde bir toplantı yaptı. Bu toplantıya katılanlar Medine toplumunu yeniden düzenleyen bir sistem oluşturmaya karar verdiler; birbirleriyle ve yabancılarla ilişkilerini, idârî ve adlî yapılarını, fertlerin sahip oldukları din ve vicdan hürriyetini, haklarını ve sorumluluklarını belirli esaslara bağlayan bir metin hazırladılar. Bir sosyal mukavele olarak da kabul edilebilecek bu metin, şekil açısından bugünkü anayasalarla hayli farklı olsa da bir anayasa niteliğindedir. Bu metin, ana

kaynaklarımızda bütün halinde bize intikal etmiş bulunmaktadır. *“Kitâb”*, *“Sahîfe”* ve *“Müvâdea”*, yani *sulh antlaşması* adını taşıyan bu vesîka zamanımızda *Medine Anayasası, Medine Vesîkası, Medine Belgesi, Medine Sözleşmes*i ve *Medineliler Sözleşmesi* olarak anılmaktadır. Ondokuzuncu yüzyıldan günümüze kadar, çeşitli araştırmacılar tarafından inceleme konusu yapılmıştır.

Araştırmacılar tarafından 47 veya 52 madde olarak tasnif edilen vesîkanın bazı maddeleri şunlardır:

“Bu kitap (yazı), Peygamber Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli mü’minler ve Müslümanlar ve bunlara tâbi olanlarla, yine onlara sonradan iltihak etmiş olanlar ve onlarla beraber cihat edenler için (olmak üzere tanzim edilmiştir).

* İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet (câmia) teşkil ederler.

* Kureyş’ten olan muhâcirler, kendi aralarında âdet olduğu vechile kan diyetlerini ödemeye iştirak ederler; onlar harp esirlerinin kurtuluş fidyesini mü’minler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet ilkelerine göre ödemeye iştirak edeceklerdir.

* Mü’minler kendi aralarında ağır malî sorumluluklar altında bulunan hiç kimseyi (bu halde) bırakmayacaklar, kurtuluş fidyesi veya kan diyeti gibi borçlarını iyi ve makul bilinen esaslara göre vereceklerdir.

* Takvâ sahibi mü’minler, kendi aralarında mütecâvize ve haksız bir eylemde bulunmayı tasarlayan, yahut bir suç ve kötülük işleme, yahut bir hakka tecâvüz veyahut da, mü’minler arasında bir karışıklık çıkarma kastını taşıyan kimseye karşı olacaklar ve bu kimse onlardan birinin evlâdı bile olsa, hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır.

* Takvâ sahibi mü’minler, en iyi ve en doğru yol üzerinde bulunurlar.

* Üzerinde ihtilâfa düştüğünüz herhangi bir şey, Allah’a ve Muhammed’e götürülecektir.

* Yahudiler, mü’minler gibi, muharebe devam ettiği müddetçe (kendi harp) masraflarını karşılamak zorundadırlar.

* Yahudiler Müslümanlarla birlikte, beraberce harp ettikleri müddetçe masrafta bulunacaklardır.

* Bu sahifenin (yazının) gösterdiği kimse lehine Yesrib vâdisi dahili (cevf), haram (mukaddes) bir yerdir.

* Onlar (Müslümanlar ve Yahudiler) arasında, Yesrib’e hücum edecek kimselere karşı yardımlaşma yapılacaktır.

Vesîka, Medine’de dinî olduğu kadar siyasî bir topluluk da meydana getirme gayesine yönelikti. Daha ilk maddede bu topluluğun ensar ve muhacir Müslümanlarla, bir savaş durumunda Müslümanlarla birlikte saldırgana karşı savaşacaklarını kabul eden gayri müslim topluluklardan oluşacağı belirtilmektedir. Vesikaya göre bu *topluluk (ümmet)* diğer bütün insanlardan ayrı bir mahiyettedir. Aralarında ihtilaf çıkan herkes için Allah, kanunların ve adaletin yegane kaynağıdır. Hz. Muhammed (s.a.s.) de en yüksek hakemdir.

Vesîkada, açık bir şekilde Yahudilerin Mekke müşriklerine veya onların işbirlikçilerine bir yardım, yahut himaye hakkı vermeleri yasaklanmıştır. Bir düşman saldırısı halinde, buna karşı çıkmak üzere bir Müslüman-Yahudi ittifakı

sözkonusu olacaktır. Şehrin savunulması için girişilecek savaşların masrafları, taraflarca karşılanacaktır. Fakat Medine dışında yapılacak bir savaş halinde hiçbir topluluk diğerine yardımda bulunma sorumluluğu altında bulunmayacaklardır. Müslümanların çıktıkları savaşlara Yahudilerin katılması, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in müsaade ve rıza göstermesine bağlanmıştır. Yahudiler, Müslümanlara düşman olan Mekkelilere bundan böyle *emân* hakkı tanımayacaklardır.

Vesîkada Müslüman cemaatin ve İslâm dininin *hukûkî* ve *sosyal varlığı,* diğer unsurlar tarafından tanınmaktadır. Bu, Müslümanlar açısından önemli bir gelişmedir. Bu sözleşme ile Medine'deki müşrik Araplar ve Yahudiler, Müslümanları *dinî, siyâsî* ve *sosyal açıdan* tanıyorlardı. Aynı zamanda Mekkelilerle ittifaklarını bozup, onlara karşı Müslümanlarla işbirliği içine giriyorlardı. Müslümanlar gayri müslimlere, *inanç* ve *fikir hürriyeti, mal* ve *can güvenliği* sağlıyorlardı. Hîle ve vefasızlık yasaklanıyordu. İstibdat, zorbalık, hakka ve hukuka riayetsizlik, zulüm ve şiddetin hakim olduğu o günkü dünya ortamında bu vesîka çok önemli bir gelişmedir. Hatta *"Yeryüzünde bir devletin vazettiği ilk yazılı anayasa olma özelliğine sahip olduğu"* kabul edilmektedir.[247] Aynı zamanda *"Bu vesika, Peygamber'in nâdir tesadüf edilir bir diplomasi kabiliyetine sahip olduğunu göstermektedir."*[248]

Hz. Peygamber ve Müslümanlar vesîkanın şartlarına riayet ettiler. Yahudilerin vesîkanın şartlarına her riayetsizliklerinde Hz. Peygamber, onlara ahde vefa göstermeleri gerektiğini hatırlatmıştır. Ancak Yahudilerin vefasız davranmaları, Kureyş'i tahrik etmeleri, hileleri, Evs ve Hazrec'in aralarını bozmaya çalışmaları, Resûl-i Ekrem'e suikast tertiplemeleri gibi davranışları sebebiyle önce onlardan Kaynukâ', sonra Nadîr grupları şehirden çıkarıldılar. Hendek Savaşı'ndan sonra da Kurayza'nın cezalandırılmasıyla vesîka yürürlükten kalkmış oldu.[249]

4. Hicretin İlk Yıllarında Diğer Bazı Önemli Gelişmeler

İstatistiğe önem veren Hz. Peygamber, hicretten sonra Müslümanların bir sayımını yaptırmıştır. Müslümanlıkta *bu ilk nüfus sayımının* yapıldığı yıl ve sayımın sonucunda elde edilen rakam hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Ancak hicrî 1. yılda yapıldığı ve sayım sonucunda Müslümanların sayısının 1500 olduğu kabul edilmektedir.[250] Hicretin 1. yılı şevval ayında (Nisan 623) veya 2. yılın şevval ayında (Nisan 624) Hz. Peygamber Hz. Âişe ile evlenmiştir.

Hicretin 1. (622) veya bir rivayete göre 2. (623) yılında *ezan* yürürlüğe konmuştur. Namaz Mekke döneminde farz kılındığı halde, Resûlü Ekrem Medine'ye hicret edinceye kadar namaz vakitlerini bildirmek için bir yol düşünülmemişti. Esasında Mekke dönemindeki ortam da buna müsait değildi. Medine döneminde Müslümanlar başlangıçta bir araya toplanıp namaz vaktinin gelmesini beklerlerdi. Bir müddet, namaz vakitlerinde sokaklarda *"Namaza! Namaza!" (es-Salâh, es-Salâh)* şeklinde çağrıda bulunuldu. Ancak bu yeterli olmuyordu. Namaz vaktinin geldiğini duyurmak üzere bir ilana ihtiyaç vardı. Bunun için Hristiyanların şimdiki çan yerine kullandıkları ve üzerine bir çomakla

vurularak ses çıkaran bir tahta parçası *(nâkûs)* çalınması, boru öttürülmesi, ateş yakılması veya bayrak dikilmesi şeklinde çeşitli fikirler ileri sürüldü. Ancak boru Yahudilerin, nâkûs Hristiyanların, ateş de Mecusîlerin adeti olduğu için Resûl-i Ekrem hiçbirini beğenmedi. Bu sırada sahâbeden Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe'ye rüyasında ezan öğretilmiş ve o da ertesi gün Hz. Peygamber'e gelerek durumu anlatmıştı. Hz. Peygamber *"Bu sâdık bir rüyadır"*[251] diyerek Bilâl-i Habeşî'ye ezan cümlelerini öğretti. Bilal-i Habeşî de Neccâroğullarına ait yüksek bir evin damına çıkarak ilk olarak sabah ezanını okudu. Daha sonra Mescid-i Nebevî'nin arka tarafına ezan okumak için özel bir yer yapıldı.

Hicretin birinci yılında *Cuma Namazı* farz kılınmıştır. Önceleri gerek yolculukta ve gerekse mukîm iken bütün namazlar ikişer rekat kılınıyordu. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden bir ay sonra Rebîülâhir ayında, mukîm iken kılınan öğle, ikindi ve yatsı namazları dört rekata çıkarıldı.[252] Hicretin ikinci yılı şaban ayında *ramazan orucu* farz kılındı. Aynı yılın Ramazan bayramından bir iki gün önce Hz. Peygamber *fıtır sadakası* ile ilgili hükümleri bir hutbesinde halka açıkladı. Şevval ayının girmesiyle birlikte *bayram namazı* kıldırdı. Zilhicce ayının onuncu günü de *kurban bayramı* namazı kılındı. Hicretin ikinci yılında Ramazan ayından sonra ise *zekat* farz kılındı.[253]

İbn Sa'd, I, 226; Taberî, II, 369.

İbn Sa'd, I, 227; Taberî, II, 370.

Enfâl Sûresi 30.

İbn Sa'd, I, 223.

Tevbe Sûresi 40.

İbn Sa'd, I, 228-229; İbn Hanbel, I, 348; Belâzürî, I, 260-261.

İbn Sa'd, I, 235-236.

İbn Sa'd, I, 230-231.

Kasas Sûresi 85.

Hicret hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hişâm, I, 480-500; İbn Sa'd, I-227-238; Belâzürî, I, 259-268; Taberî, II, 383; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 75-87; İbn Seyyidinnâs, I, 286-314; Makrîzî, s. 38-48; *Diyanet Dergisi Hicret Özel sayısı*, Ankara 1991; Ahmet Önkal, "Hicret", *DİA*, XVII, 458-462.

W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, s. 183.

İslam öncesinde Medine için bk. Eyüp Sabri Paşa, *Mir'ât-ı Medîne*, İstanbul

1304, s. 293 vd.; Corci Zeydan, *el-Arab*, s. 280-282; Fr. Buhl, “Medine”, İA, VII, 459-471; Cevad Ali, IV, 128-142; Neşet Çağatay, s. 94-98.

İbn Sa’d, I, 239-241; İbn Seyyidinnâs, I, 316.

Nusret Çam, *İslam’da Sanat Resim ve Mimari*, Ankara 1994, s. 153.

İbn Sa’d, I, 349 vd.

Belâzürî, I, 269-270; İbn Seyyidinnâs, I, 315-316; Makrîzî, s. 49.

Ali İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, İstanbul 1993, s. 243.

Klasik dönem İslâm tarihinde de cami, çok yönlü, dinî, siyâsî, sosyal ve ilmî fonksiyonlara cevap veren bir kurum olmakla birlikte, yılların ve hatta asırların geçmesiyle, mescitlerin dinî hizmet dışındaki fonksiyonları için bu mekanların dışında özel yerler tahsis edilmeye başlanmıştır. Sözgelimi Selçuklular döneminde medreselerin kurulmasıyla eğitim-öğretim bu kurumlarda devam etmiştir. Bu uygulama, Müslümanların nüfuslarının artmasına, gelişen ihtiyaç ve şartlara göre doğal bir gelişmedir.

İbn Sa’d, I, 241-244; Belâzürî, I, 271.

Belâzürî, I, 273.

İbn Abdilber, *Dürer*, s. 88; Ahmed Güner, “Asr-ı Saadette Camiler/Mescitler ve Fonksiyonları”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, IV, 254-226.

Belâzürî, I, 272-273.

Suffe ve Suffe Ehli hakkında geniş bilgi için bk. Akif Köten, “Asr-ı Saadette Suffa Ashabı”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, IV, 381-416.

İbn Habîb, *Muhabber*, s. 70; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 92; İbn Seyyidinnâs, I, 321.

İbn Hişâm, I, 429.

Âl-i İmrân Sûresi 103.

Belâzürî, I, 271.

İbn Hişâm, I, 504-507; İbn Sa’d, I, 238-239; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 88-92; İbn Seyyidinnâs, I, 321-326; Makrîzî, s. 49-50.

Muâhât için ayrıca bk. Zebîdî, VII, 73-78.

Enfâl Sûresi 75.

İbn Sa'd, III, 126, 174, 216, 244.

Belâzürî, I, 270.

Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 206.

Frantz Buhl, "Muhammed, *İA*, VIII, 462. Danimarkalı araştırmacı Frantz Buhl (1850-1932), incelemelerinde genellikle yaşadığı dönemin şarkiyatçılarının Hz. Muhammed hakkında sahip olduğu olumsuz bakış açısı, saplantı ve önyargılarla hareket etmektedir. Bununla birlikte, çalışmalarında yukarıdaki gibi az da olsa objektif değerlendirmelere rastlanmaktadır.

İbn Hişâm, I, 501-504; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 220-229; Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul 1969, s. 30-47.

M. Tayyib Okiç, "İslamiyette İlk Nüfus Sayımı" *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: VII, Ankara 1960, s. 11-12.

İbn Hanbel, IV, 43.

Belâzürî, I, 271-272; Taberî, II, 400.

İbn Sa'd, I, 248-249.

HZ. MUHAMMED'İN İSLÂM'A VE MÜSLÜMANLARA YÖNELİK SALDIRILARLA MÜCADELESİ

İSLÂM'A VE MÜSLÜMANLARA YÖNELİK SALDIRILARLA MÜCADELESİ

1. Müşriklerle İlişkiler

a) Hz. Peygamber, Barış ve Savaş

Peygamberliğin Medine döneminde, Hudeybiye Antlaşması'ndan Mekke'nin Fethi'ne kadar yaklaşık iki yıl devam eden *barış* dönemi dışında Mekke müşrikleriyle ve diğer müşrik Arap kabileleriyle ilişkiler genellikle mücadele ve *savaş* şeklinde geçmiştir. Ancak, Kureyş müşriklerine karşı izlediği politikada Hz. Peygamber'e yardımcı olan Huzâa'nın bazı kolları ile, Cüheyne, Damre ve Gıfâr gibi antlaşma yapılan kabileleri bundan hariç tutmak gerekir. Mekke'nin Fethi, Huneyn zaferi ve ardından Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinden heyetlerin Medine'ye gelip Müslüman olmalarıyla birlikte, müşriklerle ilişkilerde büyük bir yumuşama yaşanmıştır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'le müşrikler arasındaki mücadele, hicretin 9. yılı sonunda müşriklerle ilişkilerde son noktanın konulmasına kadar devam etmiştir.

Müşriklerle ilişkilerde olduğu gibi, hicretin ikinci yılından sonra Müslümanlarla Yahudiler ve Hristiyanlar arasındaki ilişkilerde de savaşlar önemli yer tutmaktadır. O nedenle, burada, Hz. Peygamber'in savaşa bakış açısına temas etmek yerinde olacaktır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Peygamberimiz hem Mekke ve hem de Medine döneminde insanları öğütle, delille, ikna yoluyla ve Kur'an okuyarak İslâm'a davet etmiştir. Dolayısıyla onun etrafında oluşan topluluk, zor kullanılarak bir araya getirilen insanlardan değil, bunun aksine tatlı dille, ikna yoluyla Allah'a çağrılmaları sonucu hür iradeleriyle İslâm'ı seçen kimselerden oluşmuştur. *"Çünkü insan, zorla alıştırmayla, kanunlarla, kaba kuvvetle ıslah edilemez, sadece davranışı değişebilir".*[254] *Halbuki Hz. Peygamber'in amacı insanların sadece davranışlarını değiştirmek değil, özüne hitap ederek ıslah etmekti.* Barış, sevgi ve rahmet peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.s.), esasında savaştan ve savaşmaktan hoşlanmazdı. İslâm'ın Mekke döneminde kendisine ve Müslümanlara düşmanlık yapan, işkence eden ve şiddet uygulayanlara aynı yolla karşı çıkmamış, onlardan intikam alma yoluna gitmemiştir. Mekke döneminde nâzil olan Kur'an-ı Kerim âyetlerinde Hz. Peygamber'e ve inananlara sürekli sabır tavsiye edilmiştir.[255] Müslümanlar maruz kaldıkları işkencelerden şikayet ettiklerinde Hz. Peygamber *"Sabredin ben savaşla emrolunmadım"* buyurarak onlara sabırlı ve metin olmayı öğütlemiştir.

Kur'an-ı Kerim'de başka topluluklarla ilişkilerde barış esastır. İnananlara hitaben *"hep birden barışa girmeleri"* emredilmektedir.[256] Eğer başkaları barışa yanaşırlarsa Hz. Peygamber'den de barışa yanaşması istenmektedir.[257] İnananlar için Allah uğrunda yola çıktıkları zaman iyice araştırma yapmaları ve kendilerine barış önerene, dünya hayatının geçici menfaatini arzulayarak *"Sen mü'min değilsin"* dememeleri öngörülmektedir.[258]

Barış ve barışı kabule eğilim insanın fıtratında, tabiatında bulunan olumlu nitelik ve yatkınlıklardan biridir. Kur'an-ı Kerim'de fıtrat övülür ve onun devam ettirilmesi emredilir. Hz. Muhammed (s.a.s.)'den de Allah'ın insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona çevirmesi istenir.[259] *Barış* kavramı bu bağlamda ele alındığında, Hz. Peygamber'in uygulamalarında barışın esas olduğunu anlamamız daha kolay olacaktır. Çünkü o, hayatı boyunca fıtratı zorlayan davranışlardan hem kendini ve hem de sahabeyi uzak tutmuştur.

Hz. Peygamber'in gayesinin barış olduğunun bir başka göstergesi de onun çeşitli vesilelelerle çevrede barışın hüküm süreceğine dair söylemiş olduğu sözlerdir. Nitekim Medine'ye gelip Müslüman olan Adiy b. Hâtim'e söylediği şu söz çok mânidardır: *"Allah'a andolsun ki, çok sürmez bir kadının Kâdisiye'den devesinin üzerinde yalnız başına çıkıp Kabe'yi ziyaret edinceye kadar Allah korkusundan başka hiç bir korku duymayacağını işiteceksin".*[260] Hz. Peygamber'in bu sözünü, ileride ne olup biteceğine dair gâibden haber verdiği iddia edilen rivayetler sınıfına dahil etmeye ve o şekilde değerlendirmeye kanaatimizce hiç gerek yoktur. Çünkü herşeyden önce böyle bir huzur ve barış ortamının gerçekleşmesinin sağlanması onun en büyük arzusu ve hedefiydi. Ayrıca bu konuşmanın gerçekleştiği hicrî 9. yıla kadar izlenen politika sayesinde gelinen nokta ve alınan olumlu sonuçlar da bu hedefe ulaşılacağını somut olarak göstermiştir. Aynı çizgide ve aynı hızla çalışmalar devam ederse, bir kadının tek başına Kâdisiye ile Mekke arasında emniyet içinde yolculuk yapabilmesinin hiç de imkansız olmayacağı açıktır. Bunun gerçekleşeceğini söylemek için kehânette bulunmaya da gerek yoktur. Zaten Peygamberimizin de böyle bir iddiası olmamıştır. Yukarıda söylediğimiz şekilde o, somut örneklerden hareket ederek bu sonuca varmış olmalıdır.

Peygamberimiz Mekke döneminde İslâm'ı bu şehrin dışına da silahla tanıtmamış ve kaba kuvvetle yaymamıştır. Evs ve Hazrec'in ne şekilde İslâm'a girdiğini daha önce görmüştük. Tam aksine, İslâm'ı kabul ettiklerinden dolayı Müslümanlara kılıç çekilmiştir. Hicretten sonra, tahammül etme ve boyun eğmenin yerine savaşa izin verilmiş ve hatta savaş emredilmiştir. Savaşa izin verilmesinin ve cihadın meşrû kılınmasının sebepleri şu şekilde özetlenebilir:

Meşrû savunma: Savaşa izin verilmesinin en başta gelen sebebi Müslümanların canlarını, mallarını ve namuslarını korumalarına imkan tanımaktır. Müslümanlar, Mekke'de müşriklere hoşgörülü davrandıkça, onlar azgınlıklarını, zulümlerini artırmışlardı. Bu saldırganlık hicretten sonra da devam etti. Ebû Süfyan ve Übey b. Halef, ensara bir mektup yazarak Hz. Muhammed (s.a.s.)'le kabilesinin arasından çekilmelerini istediler ve aksi takdirde kendileriyle savaşacaklarını bildirdiler. Ensar'ın bunu reddetmesi üzerine Kureyşliler münafıklara ve Yahudilere de buna benzer mektuplar yazdılar. Ebû Süfyan, küçük birliklerle Medine'ye saldırılar düzenlemeye başladı. Nitekim hicretten sekiz ay sonra iki yüz kişilik bir birlikle " *Batn-ı Râbiğ*" denilen yere kadar yürüdü. Bu durum, Mekke müşriklerinin iyilikten, hoşgörüden ve yumuşak davranıştan anlamadıklarını ve onların saldırılarının da hoşgörüyle önlenemeyeceğini gösteriyordu. Zora karşı zor kullanmak, kuvvete karşı kuvvetle karşılık vermek kaçınılmaz hale gelmişti. Cihada izin veren âyet-i kerîmelerin

nâzil olmasıyla Müslümanlar artık canlarını ve mallarını korumak için savaşabileceklerdi. Bu âyet-i kerîmelerde *mü'minlerle savaşıldığı, zulme uğradıkları, sadece Allah'a inandıkları için haksız yere yurtlarından çıkarıldıkları ifade edilmekte ve bütün bu sebeplerden dolayı kendilerine savaş konusunda izin verildiği* açıklanmaktadır.[261]

İslâm davetini güvence altına almak: Allah Teâlâ'nın tüm insanlık için gönderdiği İslâm dininin yayılması gerekiyordu. Hür iradesiyle Müslüman olan kimselere, kendilerine kılıç çekenlere karşı savunma hakkı vermemek, İslâm'ın yayılmasına engel teşkil edebilirdi. Müslümanlar davete silahla engel olan müşriklere boyun eğmek zorunda bırakılırsa, bunu gören diğer insanlar, saldırılara karşı kendilerine savunma hakkı tanımayan bir dini kabul etmekten çekinirlerdi.

İnsan hakları ve din hürriyetini güvence altına almak: Hz. Muhammed (s.a.s.) nasıl ki insanları zor kullanarak İslâm'a dahil etmiyorsa, hür iradesiyle Müslüman olan kimseleri dinlerinden döndürmek için hiç kimsenin zor kullanmaya hakkı yoktu. Bu noktada zor kullanmak, insan haklarını çiğnemek ve din hürriyetini insanların elinden almak demekti.

Antlaşmaları bozanları ve hainlik yapanları cezalandırmak: Yahudilerle yapılan savaşlar, ahdi bozanları cezalandırma politikası içinde değerlendirilebilir. Medine'deki Yahudiler, Hz. Peygamber'le yaptıkları antlaşmayı kısa süre sonra ihlal etmişlerdir. Kimisi müşriklerle işbirliği içine girmiş, bu yetmiyormuş gibi kimisi de Hz. Peygamber'e süikast tertiplemiştir. Kaynukâ ve Nadîroğulları, Medine'den çekip gitmeyi kabul etmişlerdir. Bunlar sorgusuz sualsiz idam edilebilirdi. Fakat Hz. Peygamber böyle yapmamıştır. Kurayzaoğulları ise Hendek Savaşı'nda Müslümanlar aleyhine savaş suçu işledikleri için, seçtikleri hakemin verdiği karara göre idam edilmişlerdir. Bu husus "Yahudilerle İlişkiler" kısmında ele alınacaktır.

İslâm topraklarını yabancıların saldırılarından korumak: Evrensel İslâm daveti Arap Yarımadası'nın sınırlarına dayanınca dünyanın o zamanki süper güçlerinin İslâm bölgelerine yaptıkları saldırılara karşı konulmazsa, hem İslâm ve hem de Müslümanlar zarar görürdü. Nitekim İslâm dininin Arap Yarımadası'nın hemen her tarafına yayılması üzerine, daha önce Müslümanları önemsemeyen Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları İslâm topraklarına saldırmayı planlamışlardır. Tebük Seferi ve Mûte Savaşı bu saldırıları önlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Savaşı zorunlu kılan nedenler Kur'an'da açıklanmıştır.

Hz. Peygamber'in gazveleri gerek savaş taktikleri ve gerekse dinî ve siyâsî sonuçları bakımından büyük önem taşımaktadır. Onun döneminde meydana gelen çarpışmalar, dünya harp tarihinin bilinen en az kan dökülen savaşlarındandır. Yapılan bir hesaba göre (yaklaşık olarak) onun dönemindeki bütün savaşlarda Müslümanların verdiği şehit sayısı (Bi'r-i Maûne ve Recî' Olaylarında öldürülenler hariç) 138, müşriklerin verdiği ölü sayısı da (Kurayza hariç tutulursa) 216'dır.[262] Çünkü Hz. Peygamber daima prensip olarak düşmanı yok etmeyi değil, kazanmayı tercih etmiştir.

b) İlk Seriyyeler ve Gazveler

Burada gazve ve seriyye kavramlarını kısaca açıklamak yerinde olacaktır. Asker sayısı az veya çok olsun, savaş için, yahut başka maksatla hareket edilsin, çarpışma meydana gelsin veya gelmesin Hz. Peygamber'in katıldığı bütün seferlere *gazve* (ç. *gazavât*) denir. Onun bizzat katılmadığı, bir sahâbînin kumandası altında gönderdiği askerî birliklere ise *seriyye* adı verilir.

İlk Seriyyeler

İslâm tarihçilerine göre Hz. Peygamber'in emir ve kumandasında yirmi yedi gazve gerçekleşmiştir. Bunlar Ebvâ, Buvât, Bedru'l-ûlâ-Sefevân, Zü'l-Uşeyre, Bedir, Benî Kaynukâ', Sevîk, Karkaratülküdr, Gatafân, Benî Süleym, Uhud, Hamrâülesed, Benî Nadîr, Bedru'l-Mev'id, Zâtü'r-Rikâ', Dûmetülcendel, Müreysî' (Beni'l- Mustalik), Hendek, Benî Kurayza, Benî Lihyân, Gâbe, Hudeybiye, Hayber, Mekke'nin Fethi, Huneyn, Taif ve Tebük'tür. Bu gazvelerden sadece dokuzunda

çarpışma meydana gelmiştir. Biz burada çarpışma olanları genellikle savaş başlığı altında değerlendirirken, çarpışma olmayanları da seferin özel adıyla veya gazve, sefer gibi isimlerle ifade ettik.[263]

Seriyyelerin sayısı hakkında otuz beş ilâ altmış altı arasında çeşitli rakamlar verilmektedir. Yeri geldikçe seriyyelerden ileride bahsedilecektir. Şimdi burada seriyyelerin tümünün adını vermeyeceğiz.

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra yeni bir devletin kurulması ve İslâm düşmanlarıyla savaşa izin verilmesi üzerine Medine'ye sığınan Müslümanları tehdit eden Kureyşlileri bu tehditten vazgeçirmek için onları ticaret yollarında tazyik ederek ekonomik baskı altına almaya karar verdi. Bu suretle onların İslâm'a ve Müslümanlara karşı düşmanlıklarına karşılık verilmiş olacaktı. Bu maksatla çeşitli stratejik noktalara seriyye ve gazveler düzenledi. Büyük Bedir Gazvesi'nden önce bu amaca yönelik olarak dört seriyye ve dört gazve tertipledi. Bunlardan *Batn-ı Nahle Seriyyesi* hariç diğerlerinde baskın yapılmadığı gibi çarpışma da meydana gelmedi.

Birer ay arayla meydana gelen ilk üç seriyye şunlardır: Birincisi, hicretin 1. yılı ramazan ayında (Mart 623) Hz. Hamza'nın kumandasında yapılan *Sîfülbahr seferi.* İkincisi, yine aynı yılın şevval ayında Ubeyde b. Hâris'in komutasındaki bir süvarî birliği tarafından gerçekleştirilen *Râbiğ seferi.* Üçüncüsü, bundan bir ay sonra Zilkade ayında Sa'd b. Ebû Vakkâs başkanlığında düzenlenen *Harrâr seferi*dir.

Nahle Vadisi

Çarpışma meydana gelen dördüncü seriyye ise, hicretten on yedi ay sonra

(Receb 2/Ocak 624) Abdullah b. Cahş başkanlığında gönderilen Batn-ı Nahle Seriyyesi'dir. Burada, hem seriyyelere örnek vermek maksadıyla ve hem de sonuçları itibarıyla çok önemli olduğu için *Batn-ı Nahle Seriyyesi* hakkında bilgi vereceğiz. Hz. Peygamber, biraz sonra adı geçecek olan *Bedru'l-Ûlâ (Birinci Bedir)* seferinden dönünce, Receb ayında halası Ümeyme'nin oğlu Abdullah b. Cahş'ı, hepsi muhâcirlerden oluşan yedi (sekiz veya on iki olduğu da söylenir) kişilik bir birliğin başına tayin etti; Übey b. Ka'b'a da bir mektup yazdırarak kendisine verdi. Ona, Medine'nin doğu tarafındaki Necid yolunu takip etmesini, mektubu iki gün yol aldıktan sonra açmasını, içindeki emri yerine getirmesini ve arkadaşlarından kimseyi beraber gitmek için zorlamamasını söyledi. Abdullah b. Cahş iki gün yürüdükten sonra mektubu açtı ve arkadaşlarına okudu. Mektupta şunlar yazılıydı: *"Bu mektubumu okuduğunda Taif-Mekke arasındaki Batn-ı Nahle'ye kadar git. Orada Kureyş kervanlarını gözetle"*. Mektubu okuduktan sonra yola çıkan Abdullah b. Cahş ve arkadaşları, Medine'ye iki yüz kilometre mesafede bulunan *Bahrân (Buhrân)* adlı yere vardıklarında, kafilede bulunan Sa'd b. Ebû Vakkas ve Utbe b. Gazvân develerini kaybettiler. Onu aramak için çıktıklarında yollarını kaybettiler ve kafileden ayrıldılar. Diğerleri ise Batn-ı Nahle'ye kadar vardılar. Orada beklerken, Taif'ten dönmekte olan İbnü'l-Hadramî başkanlığındaki dört kişilik Kureyş kervanına rastladılar. Savaşın yasaklandığı haram aylardan Receb ayının son günüydü. Abdullah b. Cahş ve arkadaşları o günün Receb ayının son günü mü, yoksa Şaban ayının ilk günü mü olduğu hususunda bir müddet tereddüt ettiler. Ancak daha sonra kervan başkanı Amr b. el-Hadramî'yi öldürüp diğer iki kişiyi (Osman b. Abdullah ve Hakem b. Keysan) de esir ettiler. Halbuki Resûlüllah böyle bir şey emretmemişti. Dördüncü şahıs (Nevfel b. Abdullah) ise kaçtı. Abdullah b. Cahş ele geçirdiği ganimeti beşe bölerek, bir hissesini Hz. Peygamber için ayırdı. Geri kalanını da kendi aralarında bölüştüler. Bu sırada ganimetlerin taksimini bildiren âyet[264] henüz nâzil olmamıştı. Seriyye mensupları Medine'ye geldiklerinde, Hz. Peygamber iki esiri hapsetti. Ancak, kendisine ayrılan ganimeti almadı; haram ayda savaşmayı emretmediğini hatırlatarak onları azarladı. Abdullah b. Cahş ve arkadaşları Hz. Peygamber'in ve Müslümanların kendilerini kınamalarına çok üzüldüler. Bu arada Kureyş müşrikleri *"Muhammed ve arkadaşları haram ayı helâl hâle getirdiler; haram ayda kan döktüler, kervanın mallarını aldılar ve adamları esir ettiler"* diyerek Müslümanları itham etmeye başladılar. Mekke'de bulunan Müslümanlar da onlara verdikleri cevapta, olayın Şaban ayında meydana geldiğini söylediler. Bir süre sonra Bakara Sûresinin 217. âyet-i kerimesi nazil olarak durumu aydınlattı. Bu âyet-i kerimede Cenab-ı Allah, *Haram Aylarda savaşmanın büyük günah olduğunu, fakat Allah'ı inkar etmenin, insanları Mescid-i Harâm'ı ziyaretten alıkoymanın ve halkını oradan çıkarmanın daha büyük günah olduğunu, fitne çıkarmanın adam öldürmekten daha beter olduğunu beyan etmektedir.*[265] Böylece seriyye mensuplarının haklılığı ortaya çıkmış oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber de kendi hissesine ayrılan ganimeti aldı. Bu arada müşrikler iki esirin serbest bırakılması için Medine'ye fidye gönderdiler. Fakat Hz. Peygamber, esirleri ancak Sa'd b. Ebû Vakkas ve Utbe b. Gazvân geri döndükten sonra iade etti. Esirlerden Hakem b. Keysan İslâmiyet'i kabul edip Medine'de kalırken, Osman b. Abdullah

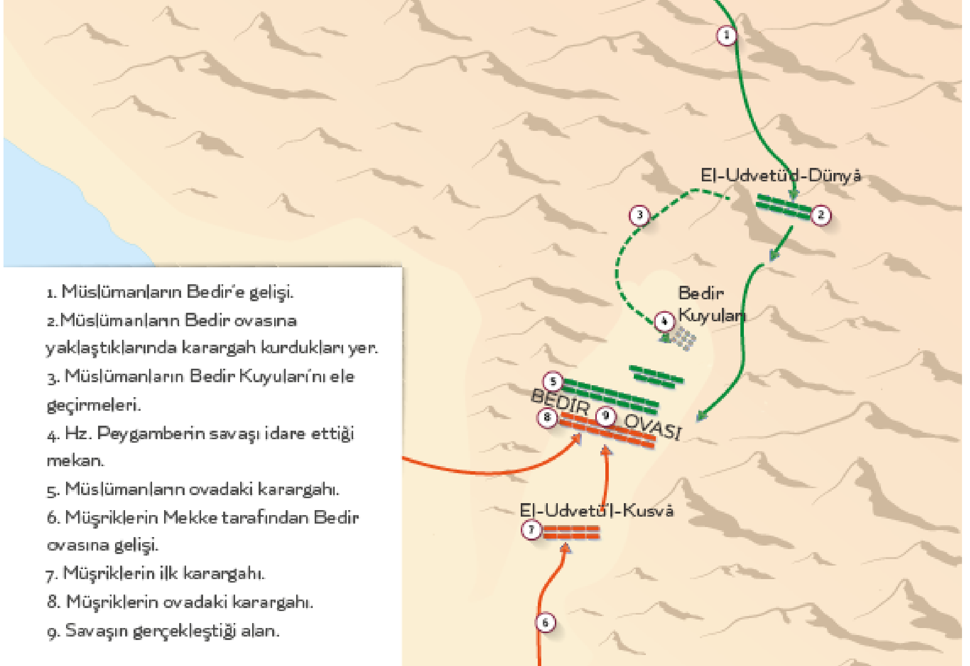
Mekke'ye döndü.[266] Bu seriyyeden yaklaşık bir buçuk ay kadar sonra Bedir Savaşı meydana gelmiştir.

Bu dönemde tertiplenen gazveler ise, *Ebvâ, Buvât, Bedru'l-Ûlâ ve Zü'l-Uşeyre*'dir. Bu gazveler çeşitli sebeplerle hicretin ikinci yılında ve Bedir Savaşı'ndan önce düzenlenmişlerdir. Bu seferler esnasında Hz. Peygamber Medine ile Mekke arasında oturan bazı kabilelerle, sözgelimi Benî Damre ile, *karşılıklı saldırmamak ve birbiri aleyhine bir üçüncü tarafa yardım etmemek* üzere antlaşma yaparak onların tarafsız kalmalarını sağlamıştır.[267]

c) Bedir Savaşı (2/624)

Hz. Peygamber ile müşrikler arasındaki ilk savaş Bedir'de meydana gelmiştir. Hicretin 2. yılında Kureyşliler, büyük bir *kervan* hazırlayıp *Ebû Süfyan*'ın idaresinde Suriye'ye göndermişlerdi. Bin deveden oluşan ve elli bin dinar sermaye ile hazırlanan bu kervan, Kureyş tarafın-

dan sevkedilen en büyük kervanlardan biridir. Kervanın getirdiği mallar beş yüz bin dirhem tutarında idi. Hz. Peygamber kervanın geçtiğini haber alınca sahâbîleri topladı. Kervandaki malların çokluğunu, buna karşılık muhafız sayısının azlığını anlatarak bu kervanı Mekke'ye dönerken uğrayacağı Bedir'de ele geçirebileceklerini söyledi. Kendilerini sefere davet etti. Gerektiğinde müşriklerle savaş da yapılacaktı. Hem ensar, hem de muhâcirler bu sefere iştirak edeceklerini açıkladılar.

Bedir Savaşı

Hz. Peygamber Medine'den çıkmadan on gün önce Talha b. Ubeydullah ve Saîd

b. Zeyd'i kervan hakkında bilgi toplamak için Suriye yoluna gönderdi. Ancak bu iki sahâbî Medine'ye Bedir Savaşı esnasında ulaşabildiler.[268]

Bu arada kervanın dönüş haberini başka kaynaklardan öğrenen Hz. Peygamber, 12 Ramazan 2/9 Mart 624'te Medine'den hareket etti. Sancaktarlık görevine Mus'ab b. Umeyr, Hz. Ali ve Sa'd b. Muâz'ı tayin etti. Yaşı küçük olanları yoldan geri çevirdi. Müslüman askerlerin sayısı, yetmiş dördü muhâcir ve geri kalanı ensar olmak üzere toplam *üç yüz beş* idi. Orduda yetmiş deve, iki de at bulunuyordu. Üç kişiye bir deve düşüyor, bu develere de nöbetleşe biniliyordu. Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Ebû Lübâbe bir deveye biniyorlardı. Yürüme sırası Hz. Peygamber'e geldiğinde, onun yürümesine gönülleri razı olmayarak binmesini istiyorlar ve kendilerinin yürüyeceğini belirtiyorlardı. Hz. Peygamber ise bunu kabul etmiyor ve kendisinin sevaba ihtiyacının onlardan az olmadığını bildiriyordu.[269]

Hz. Peygamber Bedir Savaşı'na çıkarken çeşitli görev ve mazeretleri nedeniyle muhâcirlerden ve ensardan sekiz kişiyi izinli saydı. Daha sonra onlara da bu savaşa katılanlar gibi ganimetten hisse ayırdı. Yolda, o sırada henüz İslâm'ı kabul etmemiş bulunan Hazrecli Hubeyb b. İs'âf (Yisâf) ve Kays b. Muharris Hz. Peygamber'e gelerek kabileleri ile birlikte bu savaşa katılmak istediklerini söylediler. Hz. Peygamber, müşriklere karşı müşriklerin yardımıyla savaşamayacaklarını belirtince her ikisi de Müslüman olup Bedir Savaşı'na katıldılar.[270]

Hz. Peygamber, Cüheyne kabilesinden Besbes b. Amr ile Adiy b. Ebü'z-Zağbâ'yı Medine'den ayrıldıktan sonra kervan hakkında bilgi toplamak için gönderdi. Onlar da, Medine'nin 160 km. kadar güneybatısında yer alan ve Kızıldeniz sahiline 30 km. uzaklıkta bulunan Bedir kuyularına gidip, kervanın henüz buraya gelmediğini öğrendiler ve durumu Hz. Peygamber'e bildirdiler. Bedir, o dönemde Medine-Mekke yolunun Suriye kervan yoluyla birleştiği noktada bulunuyor ve kervanların ikmal yeri olarak hizmet görüyordu.

Bu arada kervanın yöneticileri Hz. Peygamber'in kervanın dönüşünü gözlediğini öğrendiler. Ebû Süfyan Suriye'den ayrıldıktan sonra Kureyş'ten yardım istemek üzere Kinâne kabilesinden Damdam b. Amr adlı şahsı yirmi dînar ücretle kiralayarak Mekke'ye gönderdi. Kendisi de, Hz. Peygamber'in Bedir kuyularına gönderdiği şahıstan sonra inceleme maksadıyla Bedir kuyularına geldiğinde takip edildiğini anlayınca, pusuya düşmemek için kervanı Bedir'e uğratmadan, Bedir'i sol tarafına alarak ve az kullanılan sâhil yolunu takip ederek Mekke'ye doğru yola devam etti.

Ebû Süfyan'ın yardım isteğinin Mekke'ye ulaşması üzerine Kureyş kabilesinin hemen bütün kollarından *bin kişilik bir ordu* hazırlandı. Orduda yedi yüz deve, yüz de at vardı. Atlılar zırhlı idi. Süheyl b. Amr ve Huveytıb b. Abdüluzzâ gibi zengin müşrikler, ordunun hazırlanmasında binek ve para yardımında bulundular. Müşrik ordusu Ebû Cehil'in kumandasında Mekke'den yola çıktı. Bu arada Ebû Süfyan Cuhfe'den bir haberci göndererek kervanın kurtulduğunu bildirdi ve ordunun geri dönmesini istedi. Kureyş ordusu, kervanın sahil yolunu takip edeceğini bilemediğinden, kervanın geleceği normal yolu takip ediyordu. Ebû Süfyan'dan gelen haber üzerine ordunun içinden bazıları, kervanın

kurtulduğunu ve savaşa gerek kalmadığını söyleyerek geri döndüler. Geri dönenler arasında Hz. Ömer'in kabilesi Adiy ve Hz. Peygamber'in annesinin kabilesi Benî Zühre de vardı. Buna rağmen Kureyşliler hazırladıkları ordunun büyüklüğünü ve gücünü göstermek ve bir daha böyle bir duruma düşmemek için yola devam ettiler. Ebû Cehil Bedir'e kadar gidip güçlerini duyurmadan, yiyip içip eğlenmeden kesinlikle geri dönülmeyeceğini bildirdi.[271] Kureyşliler aynı zamanda Batn-ı Nahle'de öldürülen Amr b. Hadramî'nin intikamını da almak istiyorlardı.[272]

Bedir yakınında ordusuyla konaklayan Hz. Peygamber, kervan hakkında bilgi toplamak üzere Hz. Ali, Zübeyr b. Avvam, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Besbes b. Amr'ı Bedir kuyularına gönderdi. Kur'an-ı Kerim'de bu iki ordunun Bedir'e geldiklerinde birbirinden habersiz oldukları şöyle ifade edilmektedir: *"Hatırlayın ki (Bedir Savaşı'nda) siz vâdinin yukarı kenarında (Medine tarafında) idiniz. Onlar da uzak kenarında (Mekke tarafında) idiler. Kervan da sizden daha aşağıda (deniz sahilinde) idi. Eğer (savaş için) sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz vakit hususunda ihtilâfa düşerdiniz. Fakat Allah, gerekli olan emri yerine getirmesi, helak olanın açık bir delille helâk olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için böyle yaptı. Çünkü Allah, hakkıyla işitendir, bilendir."*[273]

O sırada Hz. Peygamber ve sahâbîler Kureyş ordusunun Mekke'den çıkıp Bedir'e geldiğini henüz bilmiyorlardı. Zübeyr b. Avvam ve arkadaşları Bedir'e yakın bir yerde konaklayan Kureyşlilerin Bedir kuyusuna su almak için gönderdikleri kölelerden birkaç tanesini yakalayarak Hz. Peygamber'in huzuruna getirdiler. Hz. Peygamber o esnada namaz kılıyordu. Bu arada köleleri getirenler onları sorguya çekmeye başladılar ve kim olduklarını sordular. Köleler Kureyş ordusundan olduklarını açıklayınca onları dövmeye başladılar. Çünkü bu haber hoşlarına gitmemişti. Dayaktan canları yanan köleler bu kez ifade değiştirerek Ebû Süfyan'ın kervanından olduklarını söylediler. Bu arada namazını tamamlayan Hz. Peygamber sahâbîlere *"Siz onları doğru söyleyince dövüyorsunuz, yalan söylediklerinde ise bırakıyorsunuz"!* diyerek sorgulama metotlarını eleştirdi. Sonra Kureyş ordusunun bulunduğu yer hakkında kölelerden bilgi aldı. Ordunun kaç kişiden ibaret olduğunu sorunca bilmediklerini söylediler. Bunun üzerine yiyecek ihtiyacını karşılamak için günde kaç deve kestiklerini sordu. Bir gün dokuz, ertesi gün on deve kestiklerini öğrenince ordunun asker sayısının dokuz yüz ilâ bin arasında olduğunu tahmin etti. Mekke'nin ileri gelenlerinden orduda kimlerin yer aldığını öğrendi.[274] Hz. Peygamber bunun yanında Adiy ve Zühre kabilesi mensuplarının müşrik ordusunu terkederek Mekke'ye geri döndüklerini de kölelerden öğrendi. Ammâr b. Yâsir ile Abdullah b. Mes'ud'u esirlerin söylediklerini yerinde incelemek üzere görevlendirdi. Bu ikisi, sabaha karşı Kureyş karargâhında büyük bir karışıklık yaşandığı haberini getirdiler. Çünkü Kureyşliler, karargâhlarına dönen diğer kölelerden Müslümanların Bedir civarında bulunduğunu öğrenince büyük bir heyecana kapılmışlar, baskına uğramamak için de tedbir almaya başlamışlardı.

Hz. Peygamber, Bedir'de savaşmaya karar vermeden önce, muhâcirlerin ve ensarın görüşlerini öğrenmek istedi. Muhacirlerden Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ve ensardan da Sa'd b. Muaz söz alarak konuştular. Hz. Ömer, Kureyş ordusunun

karşılanması yönünde görüş beyan ederek şöyle konuştu: *“Yâ Resûlallah! Vallahi İşte Kureyş ve onun gücü! Onlar şimdiye dek zelil olmadılar, aziz oldular, kâfir oldular, iman etmediler. Allah’a andolsun ki onlar güçlerini asla teslim etmeyecekler ve seninle savaşacaklardır! Hazırlan”!* Ensardan söz alan Sa’d b. Muaz, daha önce kendisine iman edip desteklemeye söz verdiklerini, o nedenle düşmana karşı koymaktan çekinmeyeceklerini belirtti.

17 Ramazan 2/14 Mart 624 Cuma sabahı erken saatlerde her iki ordu Bedir’e doğru yola çıktı. İslâm ordusu kuyulara müşriklerden daha önce ulaştı. Peygamberimiz başlangıçta Medine tarafına en yakın ve düşmana da en uzak olan kuyunun çevresine yerleşti. Sahâbeden Hubâb b. Münzir buraya yerleşilmesini uygun bulmadı ve Hz. Peygamber’e bu kararının vahye dayanıp dayanmadığını sordu. Peygamberimiz bunun kendi görüşü olduğunu söyleyince düşmana en yakın kuyunun yanına yerleşilmesini ve diğer kuyuların kapatılmasını teklif etti. Peygamberimiz bu görüşü uygun buldu ve Hubâb’ın işaret ettiği kuyunun çevresine yerleşerek diğer kuyuları kumla kapattırdı.[275] Ancak, daha sonra, açık bırakılan kuyudan müşriklerin su almalarına izin verdi.[276]

Bu arada Huzeyfe b. Yemân ile babası İslâm ordusunda yer almak üzere Hz. Peygamber’in yanına gelirken müşrikler tarafından yakalandılar. Ancak Peygamber’e katılmayacaklarına dair söz vermeleri üzerine serbest bırakıldılar. Daha sonra Hz. Peygamber’in yanına gelerek başlarından geçeni anlattılar. Peygamberimiz onlara verdikleri sözde durmalarını, savaşa katılmamalarını ve Medine’ye dönmelerini söyledi.[277] Hz. Peygamber’in en güç anında ve askere ihtiyacı olduğu bir zamanda bile Müslümanlardan, müşriklere verdikleri sözde durmalarını istemesi onun doğruluğa ve ahde vefaya verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber düşman ordusu geldikten sonra ve savaşmadan önce câhiliye devrinde de Kureyş’in elçilik görevini yürüten Hz. Ömer’i müşrik ordusuna göndererek barış ve güvenlik içinde Mekke’ye dönebileceklerini bildirdi ve savaş yapılmamasını teklif etti. Müşrik ordusunda yer alan Hakîm b. Hizam, bu teklifin kabul edilmesini istedi; ancak Ebû Cehil bunu kabul etmeyip savaşmakta ısrar etti.[278] Hz. Peygamber’in bu tutumu, savaş meydanında bile barış politikası takip ettiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber savaştan bir önceki geceyi Allah’a ibadet ve dua ile geçirdi. Sa’d b. Muaz savaş alanına yakın bir yerde kendisi için bir çardak yaptı ve kapısında nöbet tuttu. Hz. Peygamber orduyu savaş nizamına koyduktan sonra Hz. Ebû Bekir’le birlikte çadırın içine çekildi ve Allah’a şöyle dua etti: *“Yâ Rabbi! İşte Kureyş! Kibir ve gururla geldi. Sana meydan okuyor. Peygamberini yalanlıyor. Yâ Rabbi! Peygamberlere yardım sözünü, bana da özel olarak zafer va’dini yerine getirmeni senden istiyorum. Allahım! Eğer sen şu bir avuç Müslümanı helâk edersen sana ibadet eden bulunmayacaktır”. Hz. Ebû Bekir “Bu kadar istek yeter Yâ Resûlallah! Allah va’dettiği zaferi yakında sana ihsan edecektir”* dedi.[279]

Bu arada her Müslüman asker, bulunduğu yere taş yığdı. Bu taşlar savunma savaşı yapacak olan Müslümanlar için faydalı birer malzeme teşkil etmiştir. Müşrikler ise saldırı metoduna giriştiklerinden, karşı tarafa atmak için bir veya

iki taştan fazlasını yanlarında gezdiremezlerdi.

Arap geleneğine göre savaş *mübareze* (teke tek vuruşma) şeklinde başladı. Müşrik ordusundan Esved b. Abdülesed, İslâm ordusundan da Hz. Hamza ortaya çıkıp döğüştüler. Hz. Hamza rakibini öldürdü. Bunun üzerine Kureyşlilerden Utbe b. Rebîa, kardeşi Şeybe ve Velîd b. Utbe ortaya atıldılar. Bunların karşısına ensardan üç kişi çıktı. Fakat müşrikler kendilerine denk kabul etmedikleri için onlarla vuruşmayacaklarını, karşılarına kendilerine denk kimselerin çıkmasını istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in emriyle Hz. Hamza, Hz. Ali ve Ubeyde b. Hâris meydana çıktı. Hz. Hamza Utbe'yi, Hz. Ali Velîd'i, Ubeyde b. Hâris de Şeybe'yi öldürdü. Teke tek vuruşmalardan sonra başlayan ve dört veya beş saat süren savaş, ikindiye doğru *İslâm ordusunun kesin zaferiyle* sonuçlandı. Savaşta müşrik ordusundan başta Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef, Utbe b. Rabîa, Şeybe b. Rabîa ve Ebû Süfyan'ın oğlu Hanzala gibi ileri gelen İslâm düşmanları olmak üzere toplam yetmiş kişi öldü; bir o kadar sayıda asker de esir alındı. Müslümanlar, altısı muhâcirlerden, sekizi de ensardan olmak üzere toplam on dört şehit verdiler.[280] Hz. Peygamber şehitlerin cenaze namazını kılarak onları defnettirdi. Müşrik ölülerini de gömdürdü. Düşman ölülerine her türlü tecâvüz ve parçalama hareketlerini yasakladı.

Peygamberimiz savaş sırasında Benî Hâşim'den ve diğer kabilelerden bazı kimselerin ve özellikle amcası Abbas'ın zorla çıkarıldığını belirterek öldürülmemelerini istemişti. İslâm ordusu içinde yer alan Ebû Huzeyfe b. Utbe bunu duyunca *"Babalarımızı, oğullarımızı, kardeşlerimizi öldüreceğiz, fakat Abbas'ı öldürmeyeceğiz öyle mi? Allah'a yemin ederim ki ona rastlarsam boynunu vuracağım"* dedi. Bu söz Hz. Peygamber'in kulağına gittiğinde ona bu sözü söyleyip söylemediğini sordu. Ebû Huzeyfe babasının, amcasının ve kardeşinin öldürüldüğünü görünce dayanamayıp bu sözü sarfettiğini belirtti. Bunun üzerine Hz. Peygamber *"Senin baban, amcan ve kardeşin bizimle savaşmakta ciddi idiler. Kimsenin zorlaması olmadan gönüllü olarak savaşa çıktılar. Ancak Hâşimoğulları zorla çıkarıldılar"* buyurdu. Nitekim Kureyş ordusu Mekke'den çıktığında Benî Hâşim orduya katılmayıp Mekke'de kalmış ve bu durum başlangıçta kimsenin dikkatini çekmemişti. Ordu Mekke'ye bir konak mesafede istirahate çekildiği esnada Ebû Cehil'in bunu hatırlayarak *"Ey Kureyş! Ne yaptığınızın farkında mısınız? Benî Hâşim'i Mekke'de bıraktınız. Şayet Muhammed zafer kazanırsa onlar da kazanmış olur. Eğer siz galibiyet elde ederseniz onlar Mekke'de çoluk çocuğunuzdan intikam alırlar. Onları Mekke'de bırakmayıp beraberinizde götürünüz"* diyerek arkadaşlarını ikaz etmiştir. Bunun üzerine geri dönerek Abbas, Nevfel, Tâlib ve Akîl'i almışlar ve zorla götürmüşlerdir. Bu yetmiyormuş gibi yolda Hâşimoğullarına şu sözlerle çıkışmışlardır: *"Ey Hâşimoğulları! Siz bizimle çıkıyorsunuz ama, gönlünüz Muhammed'le birliktedir. Bunu çok iyi biliyoruz"*. Bu söz üzerine Ebû Tâlib'in oğlu Tâlib, Mekke'ye geri dönmüştür.[281] Geri kalan Hâşimoğullarının Hz. Muhammed (s.a.s.)'in safına geçmelerinden korktukları için de onları ve haliflerini bir çadırda toplamışlar ve başlarına nöbetçi dikmişlerdir.[282]

Hz. Peygamber'in Benî Hâşim'in öldürülmemesini istemesinden onun kabilecilik yaptığı ve sadece kendi kabilesi için bunu emrettiği sonucu

çıkarılmamalıdır. Nitekim Ebû Leheb dışında Benî Hâşim mensupları Müslüman olanlar ve olmayanlar Mekke döneminde onu desteklemişler, kendisine yardımcı olmuşlar ve üç yıl müşriklerin uyguladığı boykota birlikte katlanmışlardır. Abbas ise hâlâ yeğenine desteğini sürdürüyordu. Üstelik Hz. Peygamber Bedir Savaşı'nda sadece Benî Hâşim'in değil, diğer kabilelere mensup olup da minnet duyduğu bazı kimselerin de öldürülmemesini istemiştir. Bunlar arasında, boykotu kırma konusunda yardımı dokunan Ebü'l-Bahterî de vardır. Savaş esnasında Mücezzir b. Ziyad adlı sahâbî Ebü'l-Bahterî ile karşılaşmış, Mücezzir ona Hz. Peygamber'in emrini hatırlatarak teslim olmasını istemiştir. Ebü'l-Bahterî bir arkadaşına da eman verilmesi halinde teslim olacağını söylemiş, fakat Mücezzir onun bu isteğini kabul etmemiştir. Bunun üzerine Ebü'l-Bahterî, yaşama isteği uğruna arkadaşını ölüme terkettiği için Kureyş kadınlarının kendisini ayıplayacaklarından endişe ederek savaşmaya devam etmiş ve öldürülmüştür. [283] Ayrıca Peygamberimiz Zem'a b. Esved ve Hâris b. Âmir'in öldürülmesini de yasaklamıştır. Fakat bu ikisi, bilmeden öldürülmüşlerdir.

Esirlere uygulanan muameleye gelince, Hz. Peygamber her şeyden önce esirlere iyi davranılmasını emretmiştir. Onlardan sadece ikisini, Ukbe b. Ebû Muayt ile Nadr b. Hâris'i, vaktiyle kendisine ve Müslümanlara yaptıkları ağır işkencelere karşılık olarak ölüme mahkum etmiştir. Diğer esirlere yapılacak muamele konusunda sahâbîlerin görüşlerine başvurmuştur. Hz. Ömer ve Sa'd b. Muâz gibi bazı sahâbîler bunların en yakın akrabaları tarafından öldürülmesini teklif etmişler, Hz. Ebû Bekir ise fidye karşılığında serbest bırakılmalarını önermiştir. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'in görüşünü benimseyerek esirlerin malî durumlarına göre bin ilâ dört bin dirhem fidye ödemelerini şart koşmuştur. Esirler arasında Hz. Peygamber'in amcası Abbas, diğer amcalarının oğulları Akîl ve Nevfel de bulunuyordu. Fidye ödenmesi konusunda bunlara herhangi bir ayrıcalık tanınmamıştır. Bazı esirlerin karşılıksız olarak, okur-yazar olanların ise on Müslümana okuma yazma öğretmeleri şartıyla serbest bırakılmalarına karar verilmiştir.[284]

Hz. Peygamber'in damadı Ebü'l-Âs da esirler arasında bulunuyordu. Zeyneb, kocasının fidyesi olarak bir miktar malla birlikte, evlenirken annesinin kendisine taktığı gerdanlığı gönderdi. Hz. Peygamber gerdanlığı görünce duygulandı; sahâbenin de görüşünü alarak gerdanlığın Zeyneb'e iade edilmesini ve Ebü'l-As'ın serbest bırakılmasını emretti.[285] Fakat damadından da kızını Medine'ye göndermesini istedi. Ebü'l-As sözünde durarak hanımını Medine'ye gönderdi. Hz. Peygamber damadının bu davranışını takdir etti.

Esirler arasında yer alan Ebû Azze, fakir ve beş kızı olduğunu söyleyerek onların hatırına serbest bırakılmasını istedi. Hz. Peygamber de, Müslümanlara karşı bir daha savaşmayacağına ve kendisinin aleyhinde konuşmayacağına dair söz alarak onu fidyesiz olarak serbest bıraktı.[286]

Esirler arasında Kureyş'in hatiplerinden Süheyl b. Amr da yer alıyordu. O, bacağından bir okla vurulmuş; yaralı halde kaçmaya teşebbüs etmiş, fakat yakalanmıştı. Süheyl'in kaçması üzerine Hz. Peygamber onu yakalayanın öldürmesini emretmiş; ancak daha sonra kendisi yakalamış, fakat öldürmemiştir. [287] Hz. Ömer, Süheyl b. Amr için *"Yâ Resûlallah! Onun ön dişlerini sökeyim de bir*

daha senin aleyhinde konuşmaya kalkmasın" şeklinde bir teklifte bulundu. Fakat Peygamberimiz buna razı olmadı. *"Ben dişlerini söktürerek ona işkence yapamam. Allah da beni, peygamber olduğum halde dahi, aynı azaba uğratır"* şeklinde cevap verdi ve devam etti: *"Onun, senin beğeneceğin bir davranışta bulunması da umulur."*[288] Hz. Peygamber'in Süheyl'e karşı bu davranışı; esirlere iyi muamele yapması, işkenceye müsade etmemesi, düşmanını bile İslâm'a kazanmayı ve yeri geldiğinde ondan istifade etmeyi hedeflemesi gibi ömrü boyunca sürdürdüğü politikanın çok güzel bir örneğini teşkil etmektedir.

Ebû Süfyan'ın oğlu Amr da esirler arasında bulunuyordu. Onu Ali b. Ebû Tâlib esir almış, fakat Hz. Peygamber'in hissesine düşmüştü. Müşrikler Mekke'de esirlerin kurtarılması için fidye tedarikine başladıklarında Ebû Süfyan'a da oğlu Amr'ın fidyesini ödeyerek kurtarmasını teklif ettiler. Ancak Ebû Süfyan bunu kabul etmedi. *"Oğlum Hanzala öldürüldü; Amr için de para vereceğim öyle mi? Canımdan oldum, bir de malımdan mı olayım? Bunu asla yapmayacağım. Muhammed oğlumu gönderinceye kadar elinde bir yıl kalsa dahi para ödemem. Bunu ödeyemeyecek durumda değilim. Sizi ödemekte güçlüğe düşürecek bir uygulamanın bana da size de isabet etmesine ve Amr'ın da bu konuda örnek olmasına razı olmam"* diyerek fidye vermeyi reddetti. Bu arada Ebû Süfyan başka yollar aramaya başladı.Tam bu sırada Medine'den umre maksadıyla Mekke'ye gelen Sa'd b. Numan ile Münzir b. Amr'ı yakalayıp oğluna karşılık esir etmeyi planladı. Münzir kaçmayı başardı; fakat Sa'd esir alınarak hapse atıldı. Halbuki Mekkeliler umre için gelene dokunmazlardı. Hapise atılan sahâbînin yakınları Hz. Peygamber'e gelerek Ebû Süfyan'ın oğlunun Sa'd'a mukabil salıverilmesini istediler. Hz. Peygamber onların bu isteğini yerine getirerek Amr'ı serbest bıraktı. Bunun üzerine Ebû Süfyan da Sa'd'ı serbest bıraktı.[289] Bu olaydaki tutumundan Hz. Peygamber'in arkadaşlarına düşkünlüğünü, onların hapiste yatmasına ve işkence çekmesine asla gönlünün razı olmadığını, bir sahâbîyi Ebû Süfyan'dan alacağı dört bin dirheme kesinlikle değişmediğini göstermektedir.

Sahâbenin, Hz. Peygamber'in tavsiyesine uyarak esirlere iyi davrandığına dair kaynaklarımızda geniş bilgiler yer almaktadır. Sözgelimi onlar, yanlarında bulunan az miktardaki ekmeği esirlere yediriyor, kendileri hurma ile yetiniyorlardı. Hatta ellerinde bulunan küçük bir ekmek parçasını bile esirlere veriyorlardı. Muhtemelen yaralı ve yürüyemeyecek derecede halsiz olan esirleri develere bindiriyorlar, kendileri de yaya yürüyorlardı.[290]

Peygamberimiz esirlerin can güvenliğini sağlamak için de gerekli tedbirleri almıştır. Yakınları şehit düşen gazilerin heyecana kapılarak esirlere herhangi bir zarar vermelerini önlemek için yaptığı bir duyuru şöyledir: *"Sa'd b. Ebî Vakkas'a kardeşi Umeyr'in şehit olduğunu haber vermeyin! Yoksa elinizdeki esirlerin hepsini öldürür"!*[291] Bu davranışıyla Peygamberimiz, esirleri koruduğu gibi, bir gazinin, öfkesine yenilerek ve ortadan kaldırılmaya çalışılan intikam duygusuna kapılarak yeni bir huzursuzluğa yol açabilecek harekette bulunmasını da önlemiştir.

Medine'ye dönerken bütün *ganimetler* bir araya toplanarak savaşa katılanlar arasında eşit şekilde bölüştürüldü.[292] Daha sonra savaş ganimetleriyle ilgili ayrıntılı hükümler içeren âyet-i kerîme nâzil oldu. Buna göre *ganimetin beşte biri Allah'a, Resûlü'ne, onun akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir.*

[293] Hz. Peygamber bu âyetin hükümlerini ilk defa aynı yıl Benî Kaynukâ' Yahudilerinden elde edilen ganimetlere uyguladı. Buna karşılık, Bedir ganimetlerinin ganimet âyetine göre dağıtıldığını kaydeden İslâm tarihçileri de vardır.

Hz. Peygamber, Ebû Cehil'in devesini başkomutan hakkı *(safiy)* olarak kendisi aldı ve diğer develerinin arasına kattı. Bu deveye biner, gazvelere çıkardı. Hudeybiye seferine çıkarken kurbanlıkları arasında onu da götürdü. Müşrikler onu yüz deve karşılığında istediler. Ancak Hz. Peygamber *"Şayet kurbanlıklar arasına katmasaydık kabul ederdik"* dedi.[294]

Hz. Peygamber, Zeyd b. Hârise ve Abdullah b. Revâha'yı Bedir zaferini haber vermek üzere Medine'ye gönderdi. Zeyd b. Hârise şehre ulaştığında Hz. Peygamber'in kızı Rukıye vefat etmiş ve yeni defnedilmişti. Hz. Peygamber de ramazanın sonunda veya şevvalin başında ordusuyla birlikte Medine'ye döndü. Medine'de kalan Müslümanlar Hz. Peygamber'i ve mücahitleri karşılayarak kutladılar. Seleme b. Selâme adlı sahâbî *"Bizi ne için kutluyorsunuz? Allah'a andolsun ki biz, bağlanmış develer gibi saçları dökülmüş ihtiyarlarla karşılaştık ve onları boğazladık"* şeklinde yersiz sözler sarfetti. Peygamberimiz bu sözler karşısında tebessüm etti; ona Kureyş müşriklerini ve dolayısıyla Müslümanların başarısını küçümsememesi yolunda şu sözü söyledi: *"Kardeşim! Onlar eşrâf ve reislerdir."*[295] Bu arada Hz. Peygamber'in sadece kervanla karşılaşacağını zanneden ve bu yüzden onunla birlikte çıkmayan bazı sahâbîler gelerek üzüntülerini beyan ettiler. Üseyd b. Hudayr bunlardan biriydi. Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak elde ettiği zaferden dolayı kendisini kutladı. Yemin ederek, düşmanla karşılaşacağını tahmin etmediği için çıkmadığını söyledi. Hz. Peygamber de *"Doğru söylüyorsun"* buyurdu.[296] Bu olaydan hareketle Hz. Peygamber'in, samimiyetine güvendiği ve iyi niyetine inandığı kimseleri sorgulamaktan ve onlar hakkında yanlış kanaat beslemekten kaçındığını söyleyebiliriz.

Kur'an-ı Kerim'de Müslümanların Bedir Savaşı'nda meleklerin yardımıyla desteklendiği ve Allah'ın kendilerine yardım ettiği açıkça belirtilmektedir. Âl-i İmrân Sûresi'nin bu konuyla ilgili âyetlerinin meâli şöyledir: *"Andolsun ki sizler güçsüz olduğunuz halde Allah Bedir'de size yardım etmişti. Öyle ise Allah'tan sakının ki O'na şükretmiş olasınız. O zaman sen mü'minlere şöyle diyordun: İndirilen üç bin melekle Rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir"?*[297] Aynı şekilde Enfâl Sûresi'nde *Allah'ın Bedir'de Müslümanlara yardım ettiği ve mücâhidleri meleklerle desteklediği* zikredilmektedir.[298] Bakara, Âl-i İmran ve Enfâl sûrelerinde bunlardan başka Bedir Gazvesi'nden bahseden daha pek çok âyet-i kerîme mevcuttur. Kur'an-ı Kerim'de bu savaştan ayırdetme günü *(Yevme'l-Furkân)* ve iki topluluğun karşı karşıya geldiği gün *(Yevme'l-Teka'l-Cem'ân)* diye bahsedilmektedir.[299] Müslümanların kervana karşı çıktıkları,[300] Allah'ın iki topluluktan (kervan veya ordu) birini Müslümanlara va'dettiği,[301] Müslümanların ayak bastıkları yeri kuvvetlendirmek için yağmur yağdırdığı ve daha başka yardımlarda bulunduğu[302] bildirilmektedir. Nitekim Bedir Gazvesi'nin cereyan ettiği gün yağmur yağmış, müşriklerin ordugâhının bulunduğu alan bataklık haline gelmiştir. Buna karşılık tozlu olan İslâm

ordusunun bulunduğu alan ise yağmur suyuyla sertleşmiş ve bu da Müslümanlara güç vermiştir.[303] Bazı âyet-i kerîmelerde Hz. Peygamber'in, Müslümanların ve ayrıca müşriklerin ve münafıkların psikolojik durumları hakkında bilgiler mevcuttur.[304] Ayrıca esirler,[305] ganimetler ve bunların taksimi[306] konusunda Müslümanların uygulamaları gereken hükümler bildirilmektedir. Karşı karşıya gelen iki topluluktan birinin Allah yolunda, diğerinin ise inkarcı bir topluluk olduğu vurgulanmaktadır.[307] Allah Teâlâ'nın, Müslümanlara yardım etmesine karşılık, İslâm'a karşı ısrarlı bir direniş gösteren Mekke müşriklerinin cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de geçen " *Batşe-i Kübrâ"* (şiddetli yakalayış)[308] tabiriyle Bedir Savaşı'nın kasdedildiği kabul edilmektedir. Şüphesiz bu ayetlerde bildirilen olağan dışı durumları müşrikleri ilzam etmek için birer mucize olarak değil, Allah'ın Müslümanlara yardımı olarak telakki etmek gerekir.[309]

Bedir Gazvesi'nde, birbiriyle yakın akraba olan pek çok kişi karşı karşıya gelmişti. Hz. Hamza ile kardeşi Abbas, Hz. Ebû Bekir ile oğlu Abdurrahman, Mus'ab b. Umeyr ile kardeşi Ebû Aziz, Ebû Huzeyfe ile Utbe b. Rebîa muhalif saflarda yer alanlardan birkaçıdır. Böylece farklı inançlara sahip babalarla oğullar, kardeşler, amcalar, dayılar yeğenler farklı saflarda yer almışlardı. Fakat Hz. Peygamber babalarıyla savaşmak isteyen oğullara ve oğullarıyla çarpışmak isteyen babalara imkan ölçüsünde engel olmuştur. Mesela oğluna karşı çıkmak isteyen Ebû Bekir'e ve babasına karşı çıkmak isteyen Ebû Huzeyfe'ye mübareze için müsade etmemiştir.

Bedir Gazvesi, Hz. Peygamber'in *savaş taktiğini* ortaya koyması bakımından önemlidir. Sözgelimi Hz. Peygamber İslâm ordusunu o şekilde yerleştirmişti ki, *güneş ışıkları* ordunun gözünü kamaştırmıyordu. Düşman askeri için, bunun tersi söz konusuydu. Savaş taktiği dışındaki uygulamalar da Müslümanlar için bir kaynak teşkil etmiştir. O zaman üniforma olmadığı için Hz. Peygamber, muhacirler, Evs ve Hazrec için ayrı ayrı *parola* tespit etmiştir. Bu zafer aynı zamanda *savaş esirlerine* ve *yaralılara uygulanan muamele* açısından da önem arzetmektedir.

Bedir zaferi, başta Medine olmak üzere bütün Arap Yarımadası'nda ve hatta yarımada dışında Müslümanların itibarının artmasına vesile olmuştur. Arabistan'da büyük üne sahip olan Mekkelilerin bu savaşta yenilmesi, tüm gözleri onları mağlup eden kimseye çevirmiştir.[310] Öyle ki, olayın etkisi Arap Yarımadası'nın dışına da taşmış, Müslümanların galibiyetini öğrenen Habeşistan Necâşîsi son derece sevinmiştir.[311] Ancak Yahudiler, Bedir Gazvesi'nden önce tarafsız kalmaya söz vermişken, Bedir zaferinden sonra Müslümanların başarısını kıskanmaya başlamışlardır. Ka'b b. Eşref üzüntüsünden *"Yerin altı üstünden iyidir"* demiştir.

Bedir Savaşı ile birlikte İslâm tarihi literatürüne " *Ehl-i Bedir (Bedir Ehli)"* kavramı girmiştir. Kur'an-ı Kerim'de[312] ve Hz. Peygamber'in hadislerinde[313] Ehl-i Bedir'den övgü ile söz edilmiştir. Hadislerde Ehl-i Bedir'in Müslümanların en faziletlileri oldukları zikredilmiştir.

Bedir Savaşı'nın en önemli sonuçlarından birisi de Uhud Savaşı'na sebep olmasıdır. Mekke müşrikleri yenilgi haberini alınca büyük üzüntüye kapıldılar.

Ebû Cehil'in yerine Ebû Süfyan'ı başkanlığa getirerek, hep birlikte Müslümanlardan intikam almak için yemin ettiler ve derhal faaliyete başladılar.

Bedir Şehitliği

Bedir Kuyusu

d) Bedir ile Uhud Savaşları Arasında Müşriklerle İlişkilerde Bazı

Gelişmeler

Bedir Savaşı'nda yakınlarının öldürülmesi Kureyş müşrikleri üzerinde şok etkisi yaptı. Kervanın başında Mekke'ye ulaşan Ebû Süfyan, yenilgiye uğrayan Kureyş ordusu şehre döndüğü zaman yakınlarının öldürüldüğünü öğrenince Hz. Muhammed (s.a.s.)'le savaşıncaya ve öldürülen yakınlarının intikamını alıncaya kadar yıkanmamaya ve hanımına yaklaşmamaya yemin etti. Bu andını yerine getirmek ve intikam almak maksadıyla Bedir Gazvesi'nden iki buçuk ay kadar sonra iki yüz kişilik silahlı bir birlikle Medine'ye doğru yürüdü. Gece vakti Nadîroğulları Yahudilerinden Sellâm b. Mişkem'e misafir oldu. Medine üzerine hücum etmeye cesaret edemediğinden, dış mahallelere saldırdı. Bir hurma bahçesinde çalışan iki Müslümanı öldürdü. Tarlayı da ateşe vererek kaçtı. Peygamberimiz olayı öğrenir öğrenmez otuz süvari ve yüz yirmi yayadan oluşan bir askerî birlikle Ebû Süfyan'ın peşine düştü. Ancak düşman birliği Müslümanlarla savaşı göze alamayarak kaçtı. Ebû Süfyan bu sefere çıkarken yanına erzak olarak torbalara doldurulmuş kavrulmuş un (sevîk) almıştı. Kaçarken ağırlık teşkil eden torbalardan bir kısmını attı. Kavrulmuş una nisbetle bu sefere *" Sevîk Gazvesi"* denildi.[314]

Hicrî üçüncü yılın başında Muharrem ayında Hz. Peygamber Süleym ve Gatafân kabilelerinin Medine'ye hücum etmek istediklerine dair haber aldı. Medine'de yerine Abdullah b. Ümmü Mektum'u vekil bırakarak iki yüz kişilik bir kuvvetle *" Karkaratülküdr"* adlı yere kadar gitti. Fakat müşrikler çarpışmayı göze alamadan kaçtılar. Müslümanlar herhangi bir tuzağa düşmeden Medine'ye döndüler.[315]

Bu olaydan iki ay kadar sonra Hz. Peygamber, Gatafân kabilesinin Muhârib ve Sa'lebe kollarının *Zûemer* denilen yerde toplanıp Medine çevresini yağmalamaya hazırlandığını öğrendi. Hicrî üçüncü yılın Rebîülevvel ayında dört yüz elli sahâbî ile onların baskınına engel olmak üzere harekete geçti. Fakat müşrikler korkuya kapılarak kaçıp dağlara sığındılar. O sırada yağmur yağmıştı. Peygamberimiz kılıcını bir ağacın dalına asarak yağmurda ıslanan elbisesini kurutmakla meşgul olurken kabile başkanlarından Dü'sûr b. Hâris gizlice yanına yaklaştı. Elindeki kılıçla başucuna dikilerek onu öldürmek istedi ve *"Ey Muhammed! Şimdi seni benden kim kurtarabilir"?* diye sordu. Hz. Peygamber "Allah kurtarır" deyince sarsılarak kılıcı elinden düştü. Kılıcı Hz. Peygamber alarak *"Şimdi seni benden kim kurtarabilir"?* deyince *"Hiç kimse"* cevabını aldı. Fakat Hz. Peygamber ondan intikam alma yoluna gitmedi. Dü'sûr daha sonra Müslüman oldu.[316]

Bu olaydan iki ay sonra Hz. Peygamber, Medine'ye iki yüz km. uzaklıkta bulunan *Bahrân* (Buhrân)'da Süleym kabilesinin Müslümanlara karşı asker topladığını öğrendi. Onlara karşı üç yüz sahâbî ile harekete geçti. Bunu duyan Süleymoğulları kaçtılar. Hz. Peygamber düşmanla karşılaşmadı; on gün süren seferden sonra Medine'ye döndü.[317]

Bu arada sahil yolundan Suriye'ye kervan göndermeye cesaret edemeyen Kureyş müşrikleri Irak yolunu kullanmaya karar verdiler. Hz. Peygamber sahil boyunda oturan kabilelerle antlaşma yapmıştı. Bu esnada Hz. Peygamber bir Kureyş kervanının Medine'nin doğusundan Suriye'ye doğru gitmekte olduğunu öğrendi. Kureyş eşrâfının idaresinde İcl kabilesinden ve Kureyş'in de Sehm

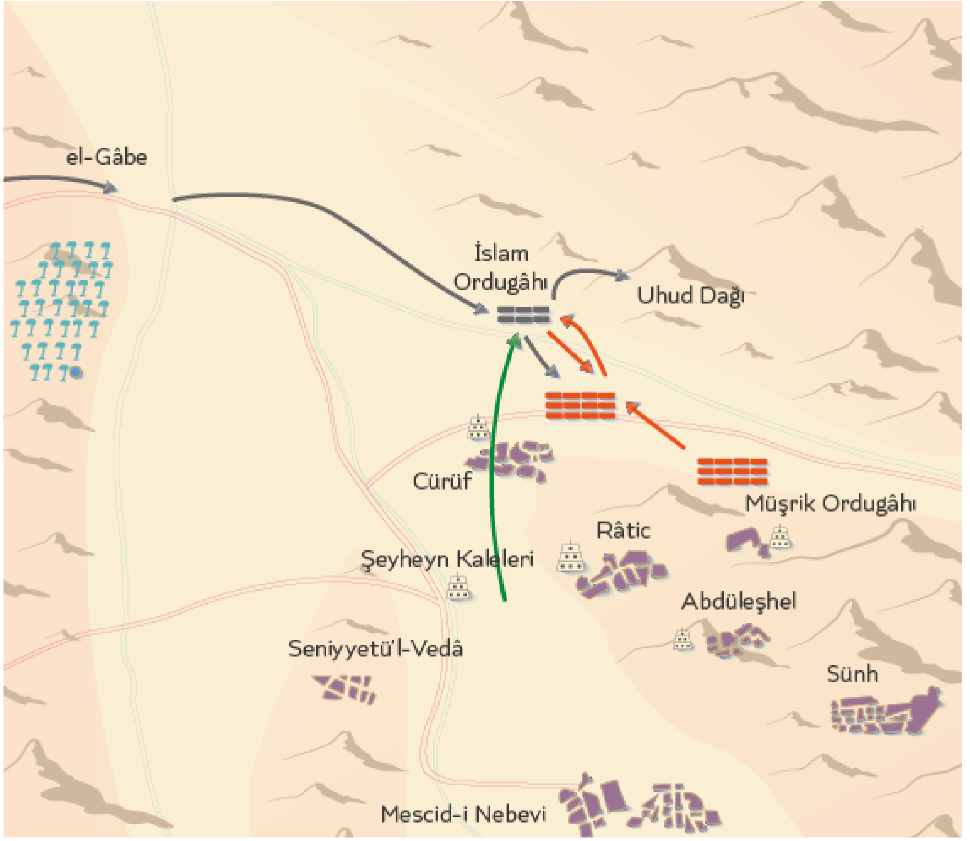
kolunun müttefiki olan Furât b. Hayyân'ın kılavuzluğundaki bu Kureyş kervanına karşı Zeyd b. Hârise'nin idaresinde yüz kişilik bir birlik gönderdi. Zeyd b. Hârise Necid'de bulunan *Karede* mevkiinde kervanı ele geçirerek Medine'ye getirdi. Hz. Peygamber kervanın mallarını ganimet statüsüne tabi tuttu. Esir alınan kervanın kılavuzu Furât b. Hayyân Müslüman oldu ve Hz. Peygamber tarafından serbest bırakıldı. *Suffe Ehli* arasına katılan Furât, Hz. Peygamber'in güvenini kazandı ve şiirleriyle onu övdü.[318]

e) Uhud Savaşı (3/625)

Bedir Savaşı'nda yakınlarını kaybeden Mekke müşrikleri Ebû Süfyan'a gelerek kervandan elde edilen kârın Hz. Muhammed (s.a.s.)'den ve Müslümanlardan intikam almak için asker temininde harcanmasını teklif ettiler. Ebû Süfyan da asıl öç almak isteyenin kendisi olduğunu; oğlu Hanzala ve kabilesinin ileri gelenlerinin Bedir'de öldürüldüğünü ifade ederek bu teklifi kabule hazır olduğunu bildirdi. Onlar Bedir'in intikamının yanında Suriye kervan yolunu tehdit altından kurtarmak da istiyorlardı. Çünkü geçimlerini ticaretle sağlayan Mekkeliler için Suriye'ye giden kervan yolunun güvenliği çok önemli idi.

Kureyş müşrikleri sadece kendi mensuplarından oluşan orduyla Müslümanlara Bedir'de yenilmişlerdi. O nedenle, Bedir Savaşı'na sebep olan kervandan elde edilen kârı Müslümanlara karşı asker toplamak için harcamaya, bu yolla asker sayısını artırmaya karar verdiler. Bedir Savaşı'nda esir edilip, daha sonra Hz. Peygamber'in karşılıksız olarak salıverdiği şair Ebû Azze'nin de aralarında bulunduğu dört kişilik bir heyeti Mekke çevresindeki Sakîf, Kinâne ve diğer Arap kabilelerinden asker toplamak üzere görevlendirdiler. Sonunda iki bini ücretli asker olmak üzere toplam *üç bin kişilik* kuvvetle Ebû Süfyan'ın komutasında Medine'ye doğru hareket ettiler. Orduda iki yüz at ve altı (veya yedi) yüz zırhlı asker ve üç bin de deve vardı.

Mekke'de oturan Hz. Abbas Kureyş'in savaş hazırlıklarını, asker ve hayvan sayısını, silah durumunu bir mektupla Hz. Peygamber'e bildirdi. Mektubu getiren Gıfârlı şahıs Hz. Peygamber'i Kubâ'da buldu. Hz. Peygamber mektubu Übey b. Ka'b'a okuttu ve ondan bu haberi gizli tutmasını istedi. Sa'd b. Rebî' adlı sahâbînin evine giderek evde kimse bulunmadığını öğrenince Hz. Abbas'ın yazdıklarını ona anlattı ve ondan da bu haberi gizli tutmasını istedi. Sa'd sözünde durdu. Ancak bu arada evde bulunan ve konuşulanları habersizce dinleyen Sa'd'ın hanımı, Hz. Peygamber Medine'ye döndükten sonra duyduğu herşeyi kocasına anlattı. Sa'd, hanımını alarak derhal Hz. Peygamber'in yanına koştu; hanımının olayı yaymasından ve kendisinin zan altında kalmasından endişe ettiğini dile getirdi.[319] Hz. Peygamber ona hanımını serbest bırakmasını emretti. Sonunda haber Medine'de yayıldı. Huzâalı Amr b. Sâlim de kabilesinden bir grup adamla gelerek Kureyş ordusu hakkında Hz. Peygamber'e bilgi verdi.

Uhud Savaşı

Kureyş'in Benî Nevfel kolundan Cübeyr b. Mut'im, kölesi Vahşî b. Harb'e, Bedir'de öldürülen amcası Tuayme b. Adiy'e karşılık Hz. Hamza'yı öldürdüğü takdirde hürriyetini bağışlayacağına dair söz verdi. On beş kadar kadınla birlikte orduya katılan Ebû Süfyan'ın karısı Hind de, şayet Bedir'de babasını öldüren Hamza'nın cesedini eline geçirebilirse ciğerini ağzında çiğneyeceğine dair yemin etti.

Öte yandan Hz. Abbas'tan haber gelir gelmez Hz. Peygamber Mekke'den hareket eden ordu hakkında bilgi toplamak üzere Fedâle'nin oğulları Enes ve Mu'nis'i görevlendirdi. Bunlar Medine'nin güneybatısında yer alan Akîk vâdisinde müşrik ordusunu gözetleyerek onların sayısı, durumu ve konak yerleri hakkında bilgi getirdiler.[320] Hz. Peygamber daha sonra Hubâb b. Münzir'i düşman kuvvetlerinin sayısı ve hazırlıkları hakkında bilgi toplamakla görevlendirdi ve ondan, elde ettiği bilgileri sadece kendisine aktarmasını istedi. Hubâb düşman askerlerinin arasına girerek bu görevini başarıyla yerine getirdi. Hz. Peygamber elde ettiği bilgileri en ince detaylarına kadar değerlendirdi.[321]

Durum çok kritik olduğu için Sa'd b. Ubâde, Sa'd b. Muaz ve Üseyd b. Hudayr, düşmanın şehre yaklaştığı cuma gecesini Mescid-i Nebevî'de geçirdiler; Hz. Peygamber'in kapısında sabahladılar. Medine'nin her tarafında sabaha kadar nöbet tutuldu. Hz. Peygamber Müslümanları toplayarak ne yapılması gerektiğini

tartıştı. Münafıkların da katıldığı toplantıda iki husus üzerinde duruldu: Ya Medine içinde kalınarak savunma tertibatı alınacak veya şehir dışında düşmanla karşılaşılarak meydan savaşı yapılacaktı. Hz. Peygamber gördüğü bir rüya üzerine Medine'de kalınmasını, çocukların ve kadınların kalelere yerleştirilerek savunma savaşı yapılmasını tercih ettiğini açıkladı. Ancak Bedir Gazvesi'ne katılamamış olan gençlerle Hz. Hamza gibi bazı kahramanlar meydan savaşı yapılmasını istediler.[322] Enes b. Katâde'nin *"Ya şehit oluruz, ya da ganimet ve zafer elde ederiz"* sözüne Peygamberimiz *"Ben sizin yenilgiye uğramanızdan korkuyorum"* şeklinde cevap vererek endişesini dile getirdi.[323] Çoğunluğun isteği meydan savaşı olunca Hz. Peygamber de düşmanı Medine dışında karşılamaya karar verdi. Cuma namazından sonra halka bir konuşma yaptı ve sabırlı oldukları takdirde zafer elde edeceklerini bildirdi. Bu karara sevinenlerin yanında hoşlanmayanlar da oldu. İkindi namazı kılındıktan sonra Medine'nin kenar semtlerinde oturan Müslümanlar hazırlıklarını tamamlayarak Mescid-i Nebevî'de toplanmaya başladılar. Peygamberimiz Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'le birlikte evine geçerek zırhını giydi, kılıcını kuşandı ve miğferini başına geçirdi. Bu arada Müslümanlar da onun evi ile minberi arasında saf tutmuşlar, dışarı çıkmasını bekliyorlardı. O esnada Sa'd b. Muaz ile Üseyd b. Hudayr, Müslümanlara, Medine'den çıkmak istemediği halde Resûlüllah'a bunu ısrar ettiklerini açıklayarak onları fikirlerinden caydırdılar. Daha önce Medine dışında çarpışmak için direnenler, bu defa, hazırlığını tamamlayıp dışarı çıkan Hz. Peygamber'e kendisine muhâlefet etmeyeceklerini belirterek, nasıl isterse öyle yapmasını istediler. Hz. Peygamber bunu daha önce kendilerine söylediğini, fakat kabul etmediklerini belirterek, *"Bir Peygamber giydiği zırhını savaşmadan çıkarmaz. Eğer sabrederseniz, her biriniz görevinizi yaparsanız Allah zaferi bize ihsan edecektir"* buyurdu.

Önde Okçular Tepesi, Arkada Uhud Dağından Bir Görünüm

Hz. Peygamber Medine'de Abdullah b. Ümmü Mektûm'u vekil bırakarak *bin kişilik* bir kuvvetle yola çıktı. Medine ile Uhud arasında meşhur münafık Abdullah b. Übey'in müttefiki olan altı yüz kişilik bir Yahudi birliğini orduya kabul etmedi. Ensardan bazıları müttefikleri olan diğer Yahudilerden yardım talep etmeyi teklif ettilerse de Hz. Peygamber *"Bizim onlara ihtiyacımız yoktur"* diyerek bu teklifi reddetti. Şeyheyn mevkiine gelindiğinde yaşı küçük olanları ordudan ayırarak geri çevirdi. Geri çevrilenler arasında Râfi' b. Hudeyc ile Semüre b. Cündüb de vardı. Râfi' b. Hudeyc'in iyi ok attığının söylenmesi üzerine Hz. Peygamber ona özel izin verdi. Bu arada Râfi' b. Hudeyc ile Semüre b. Cündüb arasında ilginç bir olay yaşandı. Semüre, Râfi'i güreşte yendiğini, üvey babası vasıtasıyla Hz. Peygamber'e iletti. Bunun üzerine Hz. Peygamber ikisini güreştirdi. Semüre'nin rakibini yenmesi üzerine Hz. Peygamber ona da orduyla birlikte çıkması için müsade etti.[324] Burada Benî Hârise ve Benî Selime kabileleri geri dönmeye yeltendilerse de daha sonra bu teşebbüslerinden vazgeçip orduyla birlikte hareket ettiler.[325]

Okçular Tepesi

İslâm ordusu geceyi Şeyheyn'de geçirdi. Hz. Peygamber hem şehrin ve hem de ordunun korunması için gerekli önlemleri aldı. Uhud'a kestirme yoldan ve düşmanla karşılaşmadan gidebilmek için bir kılavuz soruşturdu. Ensardan Ebû Hasme bu göreve tâlib oldu ve İslâm ordusunu Hâriseoğullarının arazisinden geçirerek Uhud'a götürdü. İslâm ordusu 11 şevval 3/ 25 Ocak 625 Cumartesi sabahı erkenden Medine'nin kuzeyinde ve şehre bir saatlik mesafede bulunan Uhud dağına vardı. Sabah namazı burada kılındı. Ordu arkasını dağa verip, Ayneyn'i soluna ve güneşi de sırtına alarak Medine'ye karşı saf tuttu. Abdullah b. Übey *"Ben meydan savaşına taraftar değildim. Medine'den çıkılmamasını istedim. Muhammed çoluk çocuğun sözüne uydu da bizim sözümüze itibar etmedi"* diyerek üç yüz adamı ile birlikte Medine'ye döndü. Onun Medine ile Uhud arasında geri döndüğü de söylenmektedir.[326] Bu hareketten sonra İslâm ordusunun sayısı *yedi yüze* düştü. Orduda yüz zırh vardı. Hz. Peygamber ordusunu savaş düzenine koydu ve sancağı Mus'ab b. Umeyr'e verdi. Ayrıca öndekilere, sağ, sol kanatlara ve geridekilere ayrı ayrı komutan tayin etti. Orduya hitabede bulundu. Düşmanın cephe gerisinden saldırmasını ve İslâm ordusunu arkadan vurmasını önlemek için Abdullah b. Cübeyr komutasındaki elli okçuyu Uhud dağının karşısındaki Ayneyn tepesine (daha sonra buna *Okçular Tepesi,* yani " *Cebelü'r-Rumât"* da denilmiştir) yerleştirdi. Bu okçulara, İslâm ordusu üstünlük elde etse dahi, ikinci bir emre kadar, ne olursa olsun kesinlikle yerlerinden ayrılmamalarını, şayet düşman süvarileri arkadan saldırırsa atlara ok atmalarını emretti. Okçuların komutanı Abdullah b. Cübeyr diğer askerler tarafından rahatça görülebilmek için o gün beyaz elbise giydi.[327]

Öte yandan Ebû Süfyan, Evs ve Hazrec'e: *"Bizim sizinle işimiz yok. Amcamızın oğluyla aramızdan çekilin"* şeklinde bir haber gönderdi. Ensâr bu teklifi sert ve

ağır bir dille reddetti.

Bedir gibi Uhud Savaşı da mübâreze şeklinde başladı. Kureyş ordusundan ileri atılan ordu sancaktarı Talha b. Ebû Talha'yı Hz. Ali, ondan sonra meydana çıkan Osman b. Ebû Talha'yı da Hz. Hamza öldürdü. Daha sonra savaş kızıştı. İslâm ordusu düşmanın ordu merkezine kadar ilerledi. Savaşın ilk safhasında düşman yirmiden fazla ölü verdi. Sancaktarlar birer birer öldüğünden, yere düşen sancağı kaldıracak kimse bulunamadı. Sancak yere düşünce müşrikler dağılmaya başladılar. Sağ ve sol kanat komutanları çekilmek zorunda kaldılar. Savaş Müslümanlar tarafından kazanılmış görünüyordu. İslâm askerleri düşmanı kovalarken savaş alanından uzaklaştılar ve daha sonra da düşmanın bıraktığı eşyaları toplamaya başladılar. Abdullah b. Cübeyr'in idaresindeki okçular düşmanın bozulduğunu ve Müslümanların galip geldiğini görünce ganimetten mahrum olmamak amacıyla onun ikazına rağmen yerlerini terkettiler. Bu iki hatalı davranış, savaşın gidişatını değiştirdi. Müslümanları arkadan vurmak için fırsat kollayan Halid b. Velid okçuların azaldığını görünce derhal harekete geçti. Yerlerinden ayrılmayan Abdullah b. Cübeyr ve on arkadaşı müşriklerle çarpışa çarpışa şehit düştüler. Sonunda Halid b. Velid Ayneyn tepesinin doğusundan Müslüman ordusunun arkasına sarktı ve ganimet toplamakta olan Müslüman askerler üzerine ani bir baskın yaptı. Bunu gören Kureyş ordusu da geri dönerek Müslümanlara saldırdı. Önden ve arkadan yapılan iki hücum, bir başka deyişle iki ateş arasında kalan müslümanlar paniğe kapıldılar ve savaş düzenleri bozuldu. Saflar bozulmuş, Müslümanların bir kısmı da silahlarını bırakmıştı. Tekrar silaha sarılıp çarpışmaya başladılar. Hz. Hamza'yı öldürmek için fırsat kollayan Vahşî b. Harb emeline savaşın bu safhasında ulaştı.

Müşrik ordusundan dört kişi, İbn Kamie, Abdullah b. Şihab, Utbe b. Ebû Vakkas ve Übey b. Halef özellikle Hz. Peygamber'i hedef almışlardı. İbn Kamie, Hz. Peygamber'in yanına kadar sokulmayı başararak bir kılıç darbesiyle onun yüzünü yaraladı. Bu şiddetli darbeden Hz. Peygamber'in miğferi ikiye bölünerek halkaları yanağına battı. Utbe b. Ebû Vakkas tarafından atılan bir taşla Hz. Peygamber'in alt dudağı yarıldı ve bir dişi kırıldı. Abdullah b. Şihâb onu alnından yaraladı. Übey b. Halef Hz. Peygamber'i öldürmek üzere harekete geçti. Peygamberimiz ona bir mızrak atarak atından düşürdü. Übey bu yaralanmanın tesiriyle Mekke'ye dönerken yolda öldü. Übey daha önce Bedir Savaşı'nda esir düşen oğlunun fidyesini ödemek üzere Medine'ye geldiğinde Peygamberimize, bir at beslediğini ve onun üzerinde kendisini öldüreceğini söylemiş, Hz. Peygamber de *"Bilakis onun üzerinde inşallah ben seni öldürürüm"* karşılığını vermişti. Ebû Âmir tarafından savaştan önce alana çukurlar kazılmış ve üzerleri kamufle edilmişti. Önünde bulunan çukura kendisinin veya atının düşmesi sonucu Hz. Peygamber'in diz kapakları yaralandı. Bütün bunlar karşısında *"Peygamberine bunları yapan bir millet nasıl felâha kavuşur? Halbuki o Peygamber onları Allah'a davet ediyor"* diyordu.[328] İçlerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin de bulunduğu bir grup sahâbî Hz. Peygamber'in etrafında halka oluşturarak onu korudular. Ebû Dücâne vücuduyla onu bir kalkan gibi koruyor, Sa'd b. Ebû Vakkas da düşmana ok atıyordu. Düşmanın vurduğu kılıç darbelerine karşı Hz. Peygamber'i koruyan Talha b. Ubeydullah'ın kolu kesildi ve çolak kaldı. Bu arada

İbn Kamie, Mus'ab b. Umeyr'i şehit etti. Onu Hz. Peygamber'e benzeterek, öldürdüğünü sandı.[329] O esnada Hz. Peygamber'i gören Ka'b b. Mâlik, *"Ey mü'minler! Müjde! Resûlullah burada!"* diye haykırdı. Müslümanlar toplandılar. Mus'ab b. Umeyr'in şehit düşmesi üzerine Hz. Peygamber sancağı Hz. Ali'ye teslim etti.[330] İçlerinde Hz. Fâtıma ve Hz. Âişe'nin de bulunduğu on dört Müslüman kadın savaş alanına yiyecek ve su getirdiler; yaralıların tedavisi ile ilgilendiler. Hz. Fâtıma babasının yüzündeki kanları temizlemeye çalıştı. Kanın dinmediğini görünce bir hasır parçasını yakıp küllerini Peygamber'in yüzüne bastırarak kanamayı durdurmayı başardı.[331] Hz. Peygamber yaralı olduğu için öğle namazını oturarak kıldı. Müslümanlar da arkasında oturarak kıldılar.[332]

Hz. Peygamber az sayıda ashabıyla Uhud dağına sığındı. Ebû Süfyan, savaş alanından ayrılmadan önce Hz. Peygamber'in sağ olup olmadığını öğrenmek üzere Müslüman topluluğa hitaben *"İçinizde Muhammed var mı?"* diye üç defa sordu. Hz. Peygamber cevap verilmemesini istedi. Bu defa Ebû Süfyan *"İçinizde Ebû Bekir var mı?, İçinizde Ömer var mı?"* diye sordu ve bu sorusunu da üç defa tekrarladı. Cevap verilmeyince *"Eğer sağ olsalardı cevap verirlerdi. Bunların üçü de ölmüş ve iş bitmiş"* dedi. Hz. Ömer buna dayanamayıp *"Yalan söyledin Allah düşmanı! Saydığın şahısların hepsi sağdır. Allah seni zelîl ve hakîr etmek için onları sağ bıraktı"* dedi. Ebû Süfyan *"Savaş sırayladır. Bu gün Bedir Savaşı'na bedeldir"* dedi. Hz. Ömer *"Evet ama eşit değiliz. Zira bizim ölülerimiz cennette; sizin ölüleriniz ise cehennemdedir"* şeklinde cevap verdi. Ebû Süfyan *"Yüce ol Hübel, aziz ol Hübel"* diyerek Hübel adlı putu övdü. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Peygamber'den izin alarak *"Allah yüce ve her şeyden üstündür"* dedi. Ebû Süfyan *"Bizim Uzzâ'mız var, sizin Uzzâ'nız yok"* diyerek Uzzâ adlı put ile öğündü. Hz. Ömer *"Allah bizim mevlâmızdır. Sizin mevlânız yoktur"* diye karşılık verdi. Bundan sonra Ebû Süfyan *"Gelecek yıl sizinle Bedir'de buluşalım ve savaşalım"* dedi. Hz. Peygamber'in emriyle Hz. Ömer *"Olur, inşallah"* şeklinde cevap verdi. Ebû Süfyan bu konuşmadan sonra arkadaşlarının yanına döndü. Kureyş ordusu daha sonra savaş alanını terkederek, Medine'ye saldırmadan Mekke'ye doğru ilerlemeye başladı. Peygamberimiz onların Medine üzerine saldırıp saldırmayacaklarını izlemek üzere Sa'd b. Ebû Vakkas'ı (Bazı kaynaklara göre Ali b. Ebû Tâlib'i) görevlendirdi.[333]

Müşrikler tarafından Hanzale b. Ebû Âmir dışındaki şehitlerin hepsine işkence yapıldı. Hanzale'nin, müşrikleri destekleyen babası meşhur Ebû Âmir, Hanzale'nin cesedine işkence yapılmasına engel oldu.[334] Vahşî, Hz. Hamza'nın ciğerini sökerek Hind bint Utbe'ye götürdü. Hind ciğerden bir parçayı ağzına alarak çiğnedi, sonra geri çıkardı. Vahşi'ye mükafat olarak zinet eşyalarını verdi.

Hz. Peygamber amcası Hz. Hamza'nın cesedinin yarılıp ciğerinin çıkarıldığını, işkence yapıldığını, burnunun ve kulaklarının kesildiğini görünce son derece üzüldü; şayet müşriklere karşı bir daha zafer kazanırsa onlardan otuz kişiye aynı şekilde misilleme yapacağını söyledi.[335] Ancak nâzil olan bir ayette böyle bir intikam yasaklandı.[336] Hz. Peygamber affı tercih etti ve kimseye misilleme yapmadı.

Hz. Peygamber'in halası Safiye, kardeşi Hamza'nın şehit edildiğini duyunca savaş alanına geldi. Hz. Peygamber, Safiye'nin oğlu Zübeyr b. Avvam'dan, Hz. Hamza'ya yapılan işkenceyi görmemesi için annesini alandan uzaklaştırmasını

istedi. Zübeyr ona *“Anneciğim, Peygamber sana dönmeni emrediyor”* dedi. Bunun üzerine Safiye, kardeşine işkence yapıldığını duyduğunu, fakat bunun, Allah yolunda az olduğunu ve sabredeceğini söyledi. Zübeyr’in durumu kendisine bildirmesi üzerine Hz. Peygamber Safiye’yi rahat bırakmasını söyledi. Safiye kardeşinin cenazesinin yanına gelerek ona yapılanları gördü, dua ve istiğfarda bulundu.[337]

Uhud dağında Hz. Peygamber ve arkadaşlarının sığındığı mekandan bir görünüş

Görüldüğü üzere Uhud Savaşı'nın birinci aşamasında Müslümanlar galip gelmişlerdir. İkinci aşaması Müslümanlar için bir felaket olmuştur. Üçüncüsünde ise savunma safhası başlamak üzereydi, ki bu son aşamada Enes b. Nadr, Sa'd b. Ebû Vakkas ve Ebû Dücâne gibi bazı Müslümanların büyük kahramanlıkları görülmüştür.

Uhud Savaşı'nda Müslümanların içine düştüğü son durumun yenilgi olarak değerlendirilmemesi gerekir. Evet, Müslümanlar yara almışlardır, yetmiş şehit vermişlerdir, ama düşmana teslim olmamışlar, savaşmaktan yılmamışlar ve toprak kaybetmemişlerdir. Hepsinden önemlisi düşman ordusu Müslümanlardan esir ve ganimet elde edememiştir. Hatta Medine'ye saldırmaya bile cesaret edemeyip Mekke'nin yolunu tutmuşlardır. Bu savaşta müşrikler yirmi iki (yirmi üç veya otuz yedi olduğu da söylenir) ölü vermişlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de Uhud Savaşı hakkında, müşriklerin hazırlıkları da dahil, savaşın hemen her safhası hakkında bilgiler yer almıştır. Müşriklerin mallarını insanları Allah yolundan çevirmek için harcadıkları ve daha da harcayacakları, [338] Hz. Peygamber'in mü'minleri savaş için duracakları yerlere yerleştirmek üzere erkenden ailesinden ayrıldığı,[339] hâmîleri Allah olduğu halde iki grubun (Benî Seleme ve Benî Hârise) bozulmaya yeltendiği,[340] Müslümanların yara aldığı, fakat buna karşılık müşriklerin de yara aldığı,[341] Resûlüllah'ın arkalarından çağırırken bazı mü'minlerin kimseye bakmadan kaçtıkları,[342] üzüntünün ardından bir güven geldiği,[343] iki topluluğun karşılaştığı gün, şeytanın geri dönenleri, işledikleri birtakım işlerden dolayı yoldan kaydırmak istediği, ama Allah'ın onları affettiği[344] bildirilmektedir.

Müslümanların, başkalarını iki misline uğrattığı musibete kendileri uğrayınca *"Bu da nereden geldi"?* dedikleri haber verilmekte ve buna karşı Hz. Peygamber'in *"Bu kendinizdendir"* cevabını vermesi istenmektedir.[345] Resûlüllah ölse veya öldürülse bile Müslümanların savaş meydanında ve İslâm'da sebat etmeleri gerektiği[346] belirtilmektedir. Bu ayet-i kerîmede Hz. Peygamber'in öldüğüne dair yalan haberin yayılması üzerine infiale kapılan Müslümanlar tenkit edilmekte; Hz. Muhammed (s.a.s.)'in fâni, İslâm'ın ise bâki olduğu, bu sebeple o ölse bile Müslümanların bunu sükûnetle karşılayıp dinlerinde sebat etmeleri gerektiği hatırlatılmaktadır. Bir başka ayet-i kerîmede, iki topluluğun karşılaştığı gün Müslümanların başına gelenin, Allah'ın izniyle ve inananları ve iki yüzlülük yapanları, yani münafıkları bilmesi için olduğu[347] açıklanmaktadır. Uhud Savaşı'ndan bahseden daha başka âyet-i kerimeler de mevcuttur.[348]

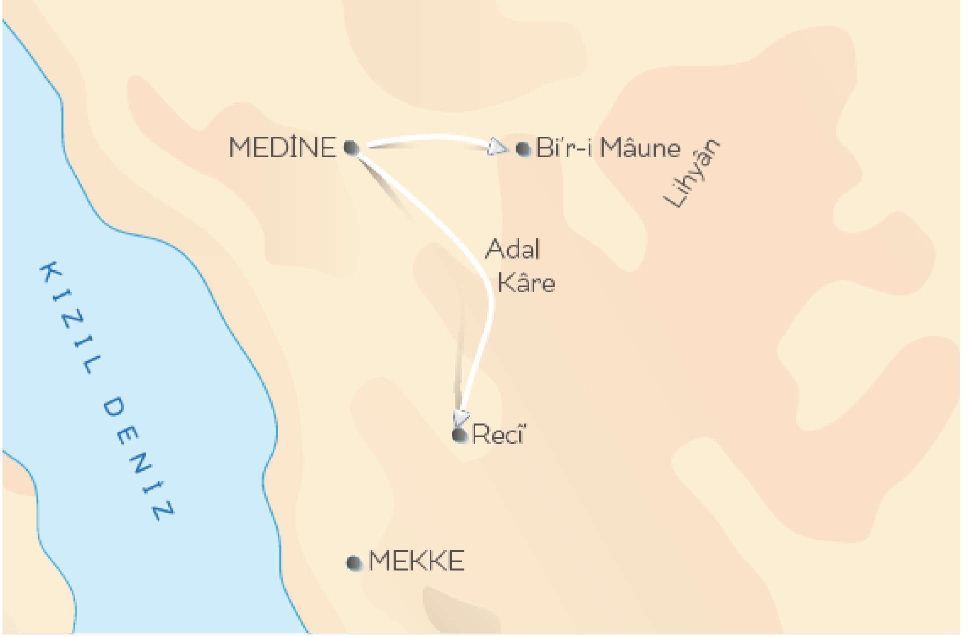
Uhud Savaşı'ndan sonra bazı münafıklar ve Yahudiler Hz. Peygamber ve Müslümanlar aleyhinde sağda solda ileri geri konuşmaya başladılar. Hz. Ömer'in bu münafıkları ve Yahudileri öldürmek için izin istemesi üzerine Hz. Peygamber Yahudiler için *"Yahudiler bizim zimmetimizdedir. Ben onları öldüremem"*; münafıklar için de *"Ben, 'Lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-Resûlüllah diyen kişiyi öldürmekten nehyolundum"* diyerek buna müsade etmedi.[349]

Uhud Savaşı'ndan alınması gereken dersler ve bazı gerçekler şu şekilde özetlenebilir: Resûlüllah her zaman olduğu gibi bu savaşta da istişareye önem vermiştir. Okçuların onun emirlerine uymamaları can kaybına sebep olmuştur. Bu da zaferin sabırla ve komutanın emirlerine itaatle elde edileceğini göstermektedir. Ganimet elde etme arzusu, Allah rızasını kazanmanın ve Hz. Peygamber'e itaatın önüne geçmemelidir. Bunun aksine uygulamalar yenilgiye yol açmıştır. Müslümana gevşeklik, ümitsizlik yakışmaz. Peygamberimiz Uhud şehitlerini her yıl ziyaret ederdi. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman da onun bu uygulamasını devam ettirmişlerdir.[350]

f) Uhud İle Hendek Savaşı Arasında Müşriklerle İlişkilerde Birtakım Gelişmeler

Hz. Peygamber, Uhud şehitlerini, elbiseleri ve kanlarıyla yıkanmadan defnedip aynı gün Medine'ye döndü. Müslümanlar evlerine çekilip yaralarının tedavisi ile meşgul olmaya başladılar. Yaralı olan Hz. Peygamber ertesi gün sabaha doğru, Kureyş ordusunun Medine'ye baskın düzenlemek istediğine dair bir haber aldı. Hem düşmanın baskınını önlemek ve hem de Müslümanların zayıf düşmediğini göstermek maksadıyla Kureyş ordusunu takip etmeye karar verdi. Sadece bir gün önce Uhud'da bulunmuş olanlara katılma iznini verdiği beş yüz kişilik bir orduyla Medine'ye sekiz mil uzaklıktaki Hamrâülesed'e kadar giderek burada beş gün konakladı. Bu sefer, *" Hamrâülesed Gazvesi"* olarak bilinir. Takip edildiğini anlayan müşrik ordusu geri dönmeye cesaret edemeyerek Mekke'ye doğru yoluna devam etti. Peygamberimiz Hamrâülesed'de bulundukları beş gün boyunca Müslümanların sayısını kalabalık göstermek ve düşmanın kalbine korku salmak için geceleri ateş yaktırdı. Yakılan beş yüz ateşin alevleri çok uzak mesafelerden

görülebiliyordu. Henüz İslâmiyeti kabul etmemiş olan Ma'bed el-Huzâî, Hamrâülesed'e gelerek Uhud Savaşı'nda Müslümanların uğradığı musibetten dolayı Hz. Peygamber'e üzüntülerini bildirdi. Ma'bed'in kabilesi Huzâa, Hz. Peygamber'in müttefiki idi ve çevrede olup bitenleri ona bildiriyorlardı. Ma'bed el-Huzâî, Hz. Peygamber'in yanından ayrıldıktan sonra Mekke'ye doğru yola çıktı. Medine'ye yetmiş dört km. uzaklıktaki Revhâ mevkiinde Kureyş ordusuna yetişti. Kureyşliler bu sırada Medine'ye dönmeyi ve sağ kalan Müslümanları öldürmeyi tartışıyorlardı. Ma'bed, Müslümanların Uhud Savaşı'nda bulunamayanların da katıldığı büyük bir ordu ile kendilerini takip ettiklerini ve geri dönmelerinin kendileri için tehlikeli olacağını Ebû Süfyan'a söyledi.

Bi'r-i Maûne ve Recî' Olayları

Bu sözler üzerine telaşa kapılan Ebû Süfyan ordusuna hareket emri vererek Mekke'ye doğru yola koyuldu. Ma'bed bu son gelişmeyi Hz. Peygamber'e bildirdi. Müşrik ordusu Mekke'ye doğru yol alırken Medine yönüne gitmekte olan küçük bir kervanla karşılaştı. Ebû Süfyan bu kervan vasıtasıyla Hz. Peygamber'e gözdağı vermek amacıyla *"Medine'ye geri döneceklerini ve sağ kalan Müslümanları öldüreceklerini"* bildirdi. Bu haber kendisine ulaşınca Hz. Peygamber *"Allah bize kâfîdir. O ne güzel vekildir (Hasbünallâhü ve ni'me'l-vekîl)"* dedi. Müslümanlar Hamrâülesed'de beş gün kaldıktan sonra 17 şevval 3/2 Nisan 625'te Medine'ye döndüler.[351]

Bu arada Kureyş müşrikleri dışında kalan müşrik Arap kabileleriyle Müslümanlar arasında meydana gelen birkaç olaya temas etmek gerekir. Bunlar, Esed, Âmir b. Sa'saa, Hüzeyl, Lihyân, Adal ve Kâre kabileleri ile Müslümanlar arasında meydana gelen *Katan Seferi, Bi'r-i Maûne* ve *Recî' olayları*dır. Bunlardan

Recî’ Olayı ile Mekke müşrikleri arasında da bağlantı mevcuttur.

Medine’den Fırat’a kadar uzanan geniş bir alana yayılmış olan Esed kabilesi Uhud Savaşı’ndan sonra bu savaşta güç kaybına uğradığını düşündükleri Müslümanlara karşı ani bir baskın yapmaya ve Medine’yi yağmalamaya karar verdi. Bu kabileyi böyle bir hareket için, daha sonra peygamberlik iddiasında bulunacak olan Tuleyha b. Huveylid ile kardeşi Seleme kışkırtmışlardı. Durumdan haberdar olan Hz. Peygamber onlara karşı Uhud Savaşı’ndan üç ay kadar sonra Muharrem ayında Ebû Seleme başkanlığında 150 kişilik bir kuvvet gönderdi. İslâm birliği Esed kabilesinin suyunun bulunduğu *Katan*’a kadar ilerledi. Sonunda Tuleyha’nın adamları toplanmaya dahi fırsat bulamadan etkisiz hale getirilip dağıtıldılar.[352]

Uhud Savaşı’ndan dört ay sonra Safer 4/Temmuz 625’te Müslümanları üzüntüye boğan bir olay olan *Bi’r-i Maûne* fâciası meydana geldi. Bu olay şöyle gelişti: Âmir b. Sa’saa kabilesi başkanı Ebû Berâ (Âmir b. Mâlik) Medine’ye gelerek Hz. Peygamber’e bazı hediyeler takdim etti. Fakat Hz. Peygamber *“Ben bir müşrikin hediyesini kabul etmem”* diyerek bunu reddetti. Halbuki Ebû Berâ’ın hediyesini hiçbir Mudarlı reddetmemişti. Bundan sonra Hz. Peygamber, Ebû Berâ’ı İslâm’a davet etti. Fakat o kabul etmemekle birlikte yanından da uzaklaşmadı. Kabilesine İslâm’ı anlatacak kimseler göndermesini Hz. Peygamber’den rica etti. Peygamberimiz davetçilerin başlarına bir tehlike gelebileceğinden endişe ettiğini söyledi. Ebû Berâ’ın onların emniyetini garanti etmesi üzerine Ehl-i Suffe’den yetmiş kadar kurrâyı adı geçen kabileye gönderdi. Davetçiler, Âmir b. Sa’saa kabilesine İslâmiyeti tanıtacak ve Kur’an-ı Kerim öğreteceklerdi. Heyet, Bi’r-i Maûne denilen kuyunun yanına varınca konakladı. İçlerinden Harâm b. Milhân adlı sâhâbî, Âmir b. Sa’saa kabilesinin başkanına Hz. Peygamber’in mektubunu götürdü. Bu sırada Ebû Berâ’ın öldüğüne dair bir şayia yayılması üzerine, elçi, mektubu Ebû Berâ’ın yeğeni Âmir b. Tufeyl’e verdi ve yanındakileri İslâm’a davet etti. Öteden beri İslâm’a karşı olan Âmir b. Tufeyl, mektubu okumadığı gibi elçiyi de öldürttü. Peşinden Bi’r-i Maûne’de bulunan İslâm davetçilerine saldırmak üzere kabilesinden adam toplamaya çalıştı. Ancak Ebû Berâ, davetçilere eman tanıdığını ilan ettiği için kimse onun sözüne kulak asmadı. Bunun üzerine Âmir b. Tufeyl’in Süleym kabilesinin kollarından topladığı askerler İslâm heyetine saldırarak Amr b. Ümeyye ve Ka’b b. Zeyd hariç hepsini öldürdüler. Esir edilen Amr b. Ümeyye, Âmir b. Tufeyl tarafından serbest bırakıldı. Amr b. Ümeyye Medine’ye gelirken Âmir kabilesinden yolda rastladığı ve Hz. Peygamber’in eman vermiş olduğu iki kişiyi bilmeden öldürdü. Daha sonra Hz. Peygamber bu iki maktulün diyetini ödeyecektir. Hz. Peygamber olayı öğrenince çok üzüldü. Çünkü İslâm davetçileri sadece İslâm’ı anlatmak için gönderilmişlerdi. Üstelik savunmasızdılar ve kendilerinin can güvenliği için de teminat verilmişti. Rahmet peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.s.), daha evvel kendisine ve ashabına yapılan haksızlık ve tecavüz karşısında bedduaya yeltenmediği halde, otuz veya kırk gün sabah namazlarında Bi’r-i Mâûne’de İslâm davetçilerini öldüren kabilelere beddua etmiştir.[353]

Yine aynı yılın Safer ayında, Bi’r-i Maûne faciasının meydana geldiği sıralarda *Recî’ Olayı* meydana geldi. Adal ve Kâre kabilelerinden bir heyet Medine’ye Hz.

Peygamber'e gelerek kabilelerine İslâm'ı öğretecek bir heyet göndermesini rica ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in gönderdiği on kişiden oluşan ekip Mekke ile Usfân arasında Hüzeyl kabilesine ait Recî' suyuna vardıklarında Hüzeyl kabilesinin bir kolu olan Lihyânoğullarından yüz kadar silahlı bir birlik yanlarına gelerek kendilerini esir alıp Mekke müşriklerine satacaklarını söylediler. Heyet mensuplarından Hubeyb b. Adiy, Abdullah b. Târık ve Zeyd b. Desinne dışındakiler teslim olmayı reddederek müşriklerle çarpışmaları sonucu şehit edildiler. Lihyânoğulları, bu üç kişinin ellerini bağlayarak Mekke'ye doğru hareket ettiler. Abdullah b. Târık kendilerine reva görülen muameleye tahammül edemeyerek yolda bağını çözdü ve müşriklerle çarpışarak şehit düştü. Onun kabri Zahrân'dadır. Hubeyb ile Zeyd'i Mekke'ye götürerek, Bedir'de öldürülen yakınlarının intikamını almak isteyen Mekkelilere sattılar. Mekke müşrikleri bu iki sahâbîyi bir müddet hapiste tuttuktan sonra şehir dışındaki Ten'îm mevkiine götürdüler ve onları darağacına asarak işkence ile şehit ettiler. Zeyd asılmak üzere darağacına getirildiğinde Ebû Süfyan ile aralarında geçen konuşma, sahâbenin Hz. Peygamber'e bağlılık derecesini göstermesi bakımından önemlidir. Ebû Süfyan ona sorar: *"Ey Zeyd! Muhammed'in şimdi yanımızda senin yerinde olup onun boynunu vurmamızı ve sen de ailenin yanında olmanı ister miydin"?* Zeyd şu cevabı verir: *"Vallahi, ben ailemin arasında bulunurken, Muhammed'e şimdi bulunduğu yerde bir diken batmasını bile istemem".* Bunun üzerine Ebû Süfyan şunları söyler: *"Muhammed'in arkadaşlarının onu sevdiği ölçüde insanlardan hiç birinin bir başka kimseyi sevdiğini görmedim".* Hubeyb b. Adiy'e de İslâm'dan dönerse serbest bırakacaklarını bildirdiler. Fakat o bunu kabul etmedi. Ölmeden önce iki rekat namaz kılmasına izin vermelerini istedi ve namazını kısa sürede bitirdi. Ölümünü geciktirmek için uzattığını sanmamaları için namazını uzatmadığını söyledi. Hubeyb burada söylediği bir şiirle Müslüman olarak öldükten sonra ölüm şeklinin hiç önemi bulunmadığını belirtti. Nihayet müşrikler onu kuru bir ağaca bağlayarak çarmıha gerdiler. Bedir'de öldürülenlerin çocuklarını -bu çocukların sayısının kırk olduğu söylenmektedir- getirerek ellerine mızrak verdiler ve onu şehit ettiler.[354]

Ahde vefâ ve verilen emâna riayet, Arapların câhiliye döneminde bile en fazla önem verdikleri hususlardı. Fakat Âmir ve Lihyânoğulları her iki olayda da Hz. Peygamber'e verdikleri sözü tutmamışlar ve İslâm davetçilerini haince şehit etmişlerdir.

Recî' suyu

Bi'r-i Maûne

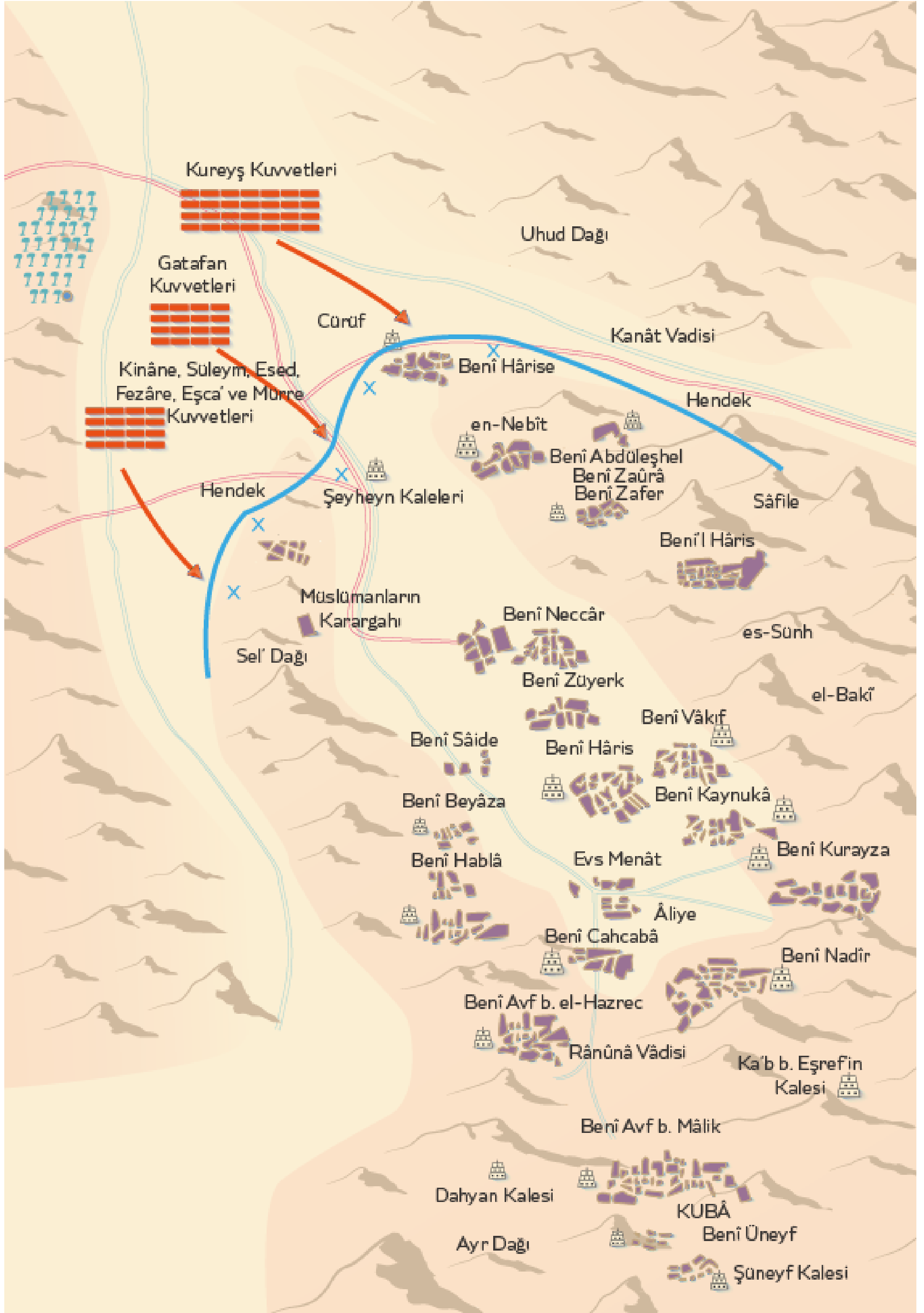
g) Hendek Savaşı (5/627)

Medine'nin çevresine şehri savunmak amacıyla kazılan hendekten dolayı bu savaşa *"Hendek Gazvesi"* denildiği gibi, çeşitli gruplar bir araya gelerek Müslümanlara saldırdığı için *"Ahzâb Gazvesi"* diye de anılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de, içerisinde bu savaştan bahsedilen *"Ahzâb"* adında bir sûre mevcuttur.

Bedir Savaşı ile şimdi bahsedeceğimiz Hendek Savaşı arasında geçen üç yıl zarfında -ileride görüleceği üzere- Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ilişkilerde bazı gelişmeler yaşanmıştır. Hendek Savaşı'nın sebeplerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu gelişmelere burada kısaca temas etmek yerinde olacaktır. Yahudilerden Kaynukâ' ile Benî Nadîr, hicretten sonra Müslümanlarla gerçekleştirilen antlaşmayı kısa süre sonra bozmuşlar, Mekke müşrikleriyle işbirliği içine girmişler ve daha da ileri giderek Hz. Peygamber'i öldürmeye teşebbüs etmişlerdir. Bunun üzerine önce Benî Kaynukâ', daha sonra da Benî Nadîr, Medine'den çıkarılmışlardır. Benî Nadîr Yahudilerinden bazıları Hayber'e sığınmışlardır. Hendek Savaşı esnasında Medine'de Yahudi kabilelerinden sadece Benî Kurayza bulunuyordu.

Hayber'e yerleşen Yahudilerden ve diğer İslâm karşıtlarından, içlerinde Huyey b. Ahtab ve Hristiyan Ebû Âmir'in de bulunduğu yirmiye yakın kişi Mekke'ye giderek Kureyş müşriklerini Müslümanlarla savaşa teşvik ettiler. Ebû Süfyan onların bu teşebbüsüne çok sevindi. Bu heyet, Kureyş'ten sonra Gatafân, Süleym,

Esed, Fezâre, Mürre ve Eşca' gibi müşrik Arap kabilelerini de çeşitli vaatlerle ayaklandırdı. Mesela Gatafân kabilesine Hayber'in bir yıllık hurma mahsulünü vermeyi kabul ettiler. Burada hemen belirtelim ki, Gatafânlılar, ister Yahudilerle, ister müşriklerle ve ister Müslümanlarla, hangisi işlerine geliyor ve menfaatlerine uygun düşüyorsa işbirliği içine giriyorlardı. Bu defa müşriklerle ittifak kurdular. Mekke çevresindeki Sakîf ve Kinâne kabileleri de Kureyş'e destek verdiler. Bu suretle Yahudiler, Kureyşliler ve diğer müşrik Arap kabileleri Müslümanlar aleyhinde birleşmiş oluyordu. Sonunda Mekke ve çevresinden dört bin kişilik ordu toplandı. Savaş sancağı Dârunnedve'de açıldı. Mekke'den hareket eden *dört bin kişilik* orduya çevreden gelen birliklerin katılmasıyla müşrik ordusunun toplam asker sayısı Medine'ye varıldığında *on bin*e ulaştı.

Hendek Savaşı

Diğer taraftan müşriklerin Medine üzerine yürüdüğünü Huzâa kabilesinden on günlük yolu dört gecede katederek gelen bir haberci vasıtasıyla öğrenen Hz. Peygamber, Medine'de kalıp savunma savaşı yapmak veya düşmanı şehir dışında

karşılamak hususunda sahâbîlerin görüşlerine başvurdu. Müzâkerede savunma savaşı yapılmasına, savunma metodu olarak da, Selmân-ı Fârisî'nin tavsiyesi üzerine şehrin hücuma açık kısımlarına *hendek* kazılmasına karar verildi.[355] Medine'nin taşlık, ağaçlık ve dağlık kısımları zaten düşman ordusunun şehre girişine elverişli değildi; yollar da dardı.

Hz. Peygamber bir grup sahabe ile birlikte keşfe çıkarak kazılacak yerleri belirledi. Kurayza Yahudilerinden de ödünç olarak kazı aletleri aldı. Hendeğin kazılmasında ve savunulmasında *üç bin* Müslüman görev aldı. Her on kişilik takıma kırk zirâ'lık (bir zirâ' yaklaşık 52 cm.) yer ayırdı. Kendisi kazı işine nezaret ettiği gibi bizzat çalıştı; toprak kazdı ve sırtında toprak taşıdı. Hendek, içine düşenin çıkamayacağı derinlikte ve karşıdan karşıya bir süvarinin atlayamayacağı genişlikte planlandı. Buna göre derinlik ve genişlik ölçüleri de tespit edildi. Hendeğin bugünkü ölçülerle yaklaşık 5500 m. uzunluğunda, 9 m. eninde ve 4,5 m. derinliğinde olduğu tahmin edilmektedir.[356] Müslümanlar hem hendeğin düşman tarafından doldurulmasını önlemek ve hem de bu toprağı siper olarak kullanmak amacıyla kazıdan çıkan toprağı kendi taraflarına yığdılar. Ayrıca düşmana atmak için kendi taraflarına taş yığdılar.[357] Hendek kazma işi tamamlandığında Medine sanki bir kale haline geldi. Hz. Peygamber İslâm ordusu için karargâh olarak Sel' dağının eteğini seçti. Kendisi için bir Türk çadırı kuruldu.[358] Aile fertlerini ayrı ayrı hisarlara gönderdi.

Düşman birlikleri güneyden ve kuzeyden Medine çevresine geldiklerinde hendek kazma işi tamamlanmıştı. Kureyşliler ve onların güney müttefikleri, Kur'an-ı Kerim'de de bildirildiğine göre *"Müslümanların alt yanlarından"*, kuzey müttefikleri ise, yani Gatafân ve Fezâreliler, Yahudilerin Hayber'in bir yıllık mahsulüne karşılık Esed ve Necid'de oturan kabilelerle birleşerek *"üst yanlarından"* gelmişlerdi.[359] Müşrikler, alışık olmadıkları bir savunma tedbiri olan hendekle karşılaşınca şaşkına döndüler. Bölgelerinden çıkarken yanlarına bu tür bir savaşta kullanılabilecek malzeme de almamışlardı. Müşrikler Medine çevresinde üç ayrı karargâh kurdular. Ordunun genel komutanı Kureyş lideri Ebû Süfyan b. Harb idi. Hendek kuşatmasından bir ay önce hasat yapılmış ve tarlalardan mahsül toplanmış olduğundan, düşman askerleri hayvanlarını beslemekte güçlük çekmeye başladılar. Ordu ile birlikte getirdikleri yiyeceklerle yetinmek zorunda kaldılar.[360]

Seçkin üç bin Müslüman asker ve otuz beş atlı, hendeği korumaya ve devriye gezmeye başladı. Çünkü sadece hendek kazmak yeterli değildi; aynı zamanda onun korunması gerekiyordu. Piyadeler ve süvariler arasında görev taksimi yapıldı. Düşman atlıları hendek boyunca dolaşıyorlar, hendeğin savunulması zayıf noktalarını araştırıyorlardı. Onlar hendeği geçebilmek maksadıyla bir geçit oluşturmak için harekete geçtiğinde Müslümanlar tarafından ok yağmuruna tutuluyorlardı. Düşmanın baskısı sonucu Müslümanlar zaman zaman sıkıntılı anlar yaşadılar. Hz. Peygamber'in öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını zamanında eda edemediği günler oldu.[361] Bazı cesur düşman süvarileri bir iki defa hendeği aşmaya teşebbüs ettiler. Bunlardan Nevfel b. Abdullah el-Mahzûmî, hendeği aşmayı başaramayarak içine düştü ve Hz. Ali veya Zübeyr b. Avvam tarafından öldürüldü. Düşman, Nevfel b. Abdullah'ın cesedinin iade edilmesi için

on bin dirhem vermeyi teklif etti. Hatta Ebû Süfyan'ın yüz deve gönderdiği söylenir. Ancak Hz. Peygamber onun cesedini karşılıksız olarak iade etti.[362] Düşmanın birkaç defa daha hendeği aşma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı.

Kuşatma uzadıkça müşriklerin hem kendilerinin ve hem de hayvanlarının yiyecekleri tükenmeye başladı. Bu arada onların Hayber'den yiyecek takviyesi gördükleri anlaşılmaktadır. Nitekim bir defasında Benî Nadîr Yahudilerinden Huyey b. Ahtab'ın gönderdiği yirmi deve yükü arpa, hurma ve hurma kabuğu Müslümanların eline geçti.

Müşrikleri organize ederek on bin kişilik orduyla Medine'nin kuşatılmasına sebep olan Huyey b. Ahtab, dışarıdaki ordunun hendeği aşamayacağını görünce, vahanın güneydoğusunda oturan Kurayza Yahudi kabilesinin başkanı Ka'b b. Esed'e giderek onu müşriklerle birleşmeye ve Müslümanları arkadan vurmaya razı etmeye çalıştı. Huyey b. Ahtab'ın Ebû Süfyan tarafından yolda gönderildiği de söylenmektedir.[363] Ka'b b. Esed başlangıçta isteksiz davrandı; Hz. Muhammed (s.a.s.)'le daha önce antlaşma yaptığını, ondan sadece doğruluk ve vefa gördüğünü, bu sebeple antlaşmayı bozmayacağını açıkladı. Fakat Huyey b. Ahtab'ın ısrarlı teklifine dayanamadı. Huyey, Hz. Peygamber tarafından yazdırılmış olan antlaşma yazısını da getirterek parçaladı. Bu suretle işini sağlama almış oluyordu.[364] Benî Kurayza'nın bu hareketi Müslümanları zor durumda bıraktı; çünkü bu durumda iki ateş arasında kalmış oluyorlardı. Hz. Peygamber Hz. Ebû Bekir'le birlikte çadırının içinde bulunduğu bir sırada Hz. Ömer gelerek Benî Kurayza'nın antlaşmayı bozduğunu haber verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Hasbünallahü ve ni'me'l-vekîl"(Allah bize yeter. O ne güzel vekildir) buyurdu ve gerekli önlemleri almak üzere faaliyete geçti.

Hz. Peygamber'in Kurayza'nın tutum ve davranışlarını izlemek üzere görevlendirdiği Zübeyr b. Avvam, onların savaş için hazırlık yaptıklarını tespit etti. Daha sonra durumu incelemek için gönderdiği ve içlerinde Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde'nin de bulunduğu bir ekip, Kurayza'yı bozdukları antlaşmayı yenilemeye davet etti. Yahudiler bunu kabul etmedikleri gibi İslâm heyetine hakaret ettiler; aralarında sert tartışmalar meydana geldi. Bu girişimlerinden bir sonuç elde edemeyeceklerini anlayan Müslüman elçiler Hz. Peygamber'e gelerek durumu bildirdiler.[365] Bu gelişme Müslümanları endişe ve korkuya sevketti. Hz. Peygamber, kalelere ve sağlam binalara yerleştirilmiş olan hanımları ve çocukları Kurayza'nın ve onlarla işbirliği yapabilecek müşriklerin saldırısından korumak için gerekli askerî tedbirleri almaya başladı.

Hz. Peygamber bu arada müşriklerin ittifakını bozmak için Gatafân birlikleri komutanlarından Uyeyne b. Hısn ve Hâris b. Avf'a, kuşatmayı terketmeleri karşılığında Medine mahsulünün üçte birini vermeyi teklif etti. Bir söylentiye göre üçte bir karşılığında antlaşma metni hazırlanıp, henüz taraflar ve şahitlerce imzalanmamıştı.[366] Gatafânlılar buna razı olmayıp mahsulün yarısını istediler. Hz. Peygamber bu konuda ensardan Sa'd b. Muaz ve Sa'd b. Ubâde'nin düşüncelerini sordu. Bu iki sahâbî, Gatafânlıların câhiliye döneminde misafirlikte yapılan ikram ve satın alma dışında kendilerinden bir hurma bile almaya cesaret edemediklerini belirterek *"Allah bizi İslâm ile şereflendirdikten ve bizi doğru yola sevkedip seninle şereflendirdikten sonra mı onlara mallarımızı vereceğiz"?* diyerek

böyle bir antlaşma yapmaya hiç gerek olmadığını söylediler. Bunun üzerine Peygamberimiz bu planı uygulamaktan vazgeçti ve görüşmelere son verdi.[367]

Bu arada Müslümanlar lehine bir başka önemli gelişme oldu. Düşman saflarında bulunan Eşca' kabilesinin reisi Nuaym b. Mes'ud İslâmiyeti kabul ederek gizlice Hz. Peygamber'in yanına geldi. Kendisinin İslâm'ı kabulünden müşriklerin haberi olmadığını ve Müslümanlara yardım edebileceğini bildirdi. Hz. Peygamber ona *"harp hiledir"* prensibinden hareketle faaliyette bulunabileceğini söyledi. Nuaym b. Mes'ud giriştiği faaliyet sonucunda Yahudi-müşrik ittifakını bozmayı başardı. Şöyle ki; önce Kurayza'ya giderek, onların konumunun kuşatmacılardan farklı olduğunu, burasının kendilerinin yurdu olduğunu, Kureyş ve Gatafân kabilelerinin er geç kendi yurtlarına döneceklerini, o zaman kendilerinin Müslümanlarla başbaşa kalacaklarını, böyle bir durum karşısında ise Müslümanlara karşı koyabilecek güçleri bulunmadığını hatırlattı. Onun için yanlarında tutmak üzere müşriklerden rehin istemelerini tavsiye etti. Yahudiler bu görüşü isabetli buldular.

Nuaym bu defa Kureyş müşriklerinin yanına giderek Ebû Süfyan ve etrafındakilere, Kurayzaoğullarının Hz. Muhammed (s.a.s.)'le antlaşmayı bozduklarına pişman olduklarını, Kureyş ve Gatafân'dan rehine isteyeceklerini ve boyunlarını vurmak üzere Müslümanlara teslim edeceklerini söyledi. Şayet kendilerinden rehine isterlerse vermemelerini tavsiye etti. Bir müddet sonra Kurayza'nın kendilerinden rehine istemesi üzerine müşrikler Nuaym b. Mes'ud'un söylediklerinin doğru olduğu kanaatine vardılar. Yahudilere haber göndererek asla rehine vermeyeceklerini bildirdiler. Şayet savaşmak isterlerse kendileriyle birlikte meydana çıkmalarını istediler. Kurayzaoğulları ise rehine almadan onlarla birlikte savaşmayacaklarını belirttiler. Nuaym b. Mes'ud'un bu girişimi Yahudilerle kuşatmacıların birbirlerine olan güveni sarstı. Gruplardan herbiri diğerini hainlikle suçladılar. Böylece Yahudi-müşrik ittifakı bozulmuş oldu.[368]

Bu sırada Zilkade ayı girmek üzereydi. Mekke çevresinde panayırlar kurulacak ve hac mevsimi başlayacaktı. Aynı zamanda Haram Aylar da girmiş bulunuyordu. Bu nedenlerle Kureyşliler Mekke'ye dönmeye karar verdiler. Bu esnada ortaya çıkan bir fırtınada düşman çadırları sökülmeye, ateşleri sönmeye ve atları ürkmeye başladı. Bu hususa Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde işaret edilmektedir: *"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı da, biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmekteydi".*[369]

Peygamberimiz gece vakti Huzeyfe b. Yemân'ı müşriklerin ordugâhında olup bitenler hakkında gizlice bilgi edinmek ve elde ettiği bilgileri kendisine getirmek üzere görevlendirdi. Huzeyfe b. Yemân büyük bir cesaretle düşman saflarına girerek rüzgarın onların karargâhını altüst ettiğini, başkomutan Ebû Süfyan'ın bir konuşma yaparak kuşatmayı kaldırmaya karar verdiğini açıkladığını ve bu kararında ciddi olduğunu göstermek için devesinin ayaklarındaki bağı çözmeyi bile hatırına getirmeden üzerine bindiğini müşahede etti. Huzeyfe b. Yemân daha sonra sağ sâlim İslâm karargâhına dönerek düşman tarafında olup bitenleri Hz. Peygamber'e anlattı. Müşrik ordusunun kuşatmayı kaldırması üzerine Hz. Peygamber Müslümanlara evlerine dönmeleri için izin verdi.

Hendek Savaşı'nın Kur'an-ı Kerim'e yansıdığı ve Ahzâb Sûresi'nin 9. âyetinden 27. âyetine kadarki kısmının bu gazve dolayısıyla nâzil olduğu görülmektedir. Allah Teâlâ bu hususla ilgili ilk âyetlerde mü'minlere, kendilerine olan nimetini hatırlamalarını, üzerlerine ordular geldiğini ve bu ordulara karşı rüzgar ve görmedikleri ordular gönderdiğini; müşrik ordularının Medine'nin alt ve üst taraflarından geldiklerini; mü'minlerin denendiğini ve şiddetli bir sarsıntıya uğradıklarını[370] bildirmektedir. Müteakip âyetler, bu savaşta münafıkların psikolojisinden ve tutumlarından bahsetmektedir. Münafıkların *"Allah ve Peygamber'in sadece kuru vaadlerde bulunduklarını"* söylediklerini; yine onlardan bir grubun *"Ey Yesribliler! tutunacak yeriniz yok, geri dönün"* dediğini; bir grubun da Peygamber'den *"Evlerimiz açıktadır"* diyerek izin istediğini; oysa evlerinin açıkta olmadığını ve sadece kaçmak istediklerini[371] bildirmektedir. Daha sonraki âyetlerde müşriklerin ve onlara yardımcı olan Yahudilerin durumu hakkında bilgiler verilmektedir. Son âyetler ise, Allah'ın kuşatmacı kâfirleri kinlerinden dolayı geri çevirdiğini, onların bir çıkar elde edemediklerini; müşrikleri destekleyen Yahudilerin de daha sonra cezalandırıldığını haber vermektedir.[372]

7 Şevval 5/1 Ocak 627'de başlayan Hendek kuşatması yirmi üç gün devam ettikten sonra 1 Zilkade 5/24 Ocak 627'de sona ermiştir.[373] Hendek Savaşı'nın müttefiklerin başarısızlığı ile neticelenmesiyle, Kureyş'in Hz. Peygamber'i ortadan kaldırmak için son teşebbüsü de boşa çıkmıştır. Bu savaş esnasında altı Müslüman şehit düşmüş; müşriklerden de üç kişi ölmüştür.[374] Hendek Savaşı Mekke müşrikleriyle ilişkilerde önemli bir safha teşkil eder. Nitekim Kureyş müşrikleri bu savaştan sonra Müslümanlara bir daha savaş açamayacaklardır. Kurayza Yahudilerinin işledikleri savaş suçu dolayısıyla Hendek Savaşı'ndan hemen sonra cezalandırılmaları konusu Yahudilerle ilişkiler bölümünde işlenecektir.

Hendek Savaşı'nda Hz. Peygamber'in izlediği hareket tarzında altı çizilmesi gereken noktalar şu şekilde özetlenebilir: Hz. Peygamber düşman ordusunun hazırlığını duyar duymaz gerekli önlemleri almış ve hazırlıkları başlatmıştır. Kısa sürede dikkatle ve titizlikle hazırlamış olduğu projeyi hiç yılmadan ve her türlü güçlüğe göğüs gererek uygulama alanına koymuştur. Hendeğin projesinin hazırlanmasında, kazılmasında ve savunma süresince en ince detayları bile ihmal etmemiştir. Müslümanlar için çok tehlikeli sayılabilecek gelişmelerde paniğe kapılmamış, azmini yitirmemiş ve gerekli sebeplere bağlanmıştır. Düşman ordusunun bir kanadını çökertmek için Medine'nin hurma mahsulünün bir miktarını vermeyi, daha geniş bir ifade ile maddi fedakarlığı göze almış; fakat arkadaşlarıyla yaptığı görüş alışverişinden sonra bu düşüncesinden vazgeçmiştir; ayrıca gerektiğinde soğuk savaş taktiği uygulamıştır. Sonunda büyük bir tehlike, her iki taraftan da çok az sayılabilecek bir can kaybıyla atlatılmıştır. Halbuki müşrikler, Müslümanların üç katından fazla bir kuvvetle onların işini bitirmek amacıyla gelmişlerdi. Bu savaşta düşman safında yer alan Amr b. As, Halid b. Velid ve Dırâr b. Hattâb gibi pek çok cengâver daha sonra İslâm saflarına katılmıştır. Peygamberimiz Hendek kazımında ve savunma esnasında Müslümanlar arasında herhangi bir ayırım gözetmemiş, adalet ve eşitlik

prensiplerine uymuştur. Her zaman olduğu gibi, olayın başından sonuna kadar attığı adımlarda ve ciddi gelişmelerde danışmaya ve görüş alışverişinde bulunmaya önemli yer vermiştir. Haber alma ve düşman hakkında bilgi toplama konusunda titiz davranmış ve bu hususta uygun gördüğü kimseleri görevlendirmiştir. Biraz evvel söylendiği gibi, Yahudi lideri Ka'b b. Esed, kendisine antlaşmayı bozmayı teklif eden Huyey b. Ahtab'a, Peygamberimizin *"Sözünde duran, doğru bir insan ve iyi bir komşu olduğunu"* söylemiştir. Bu, Hz. Peygamber'in iyi bir karaktere sahip olduğunun düşman tarafından bile itiraf edildiğini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber kuşatma esnasında gelişen olumsuz durumlar karşısında Müslümanların maneviyatını bozmamaya, hatta bilakis yükseltmeye ve güçlendirmeye özen göstermiştir.

h) Hendek Savaşı ile Hudeybiye Barışı Arasında Müşriklerle İlişkiler

Hz. Peygamber Hendek kuşatmasında müşrikler safında yer alan kabileler üzerine seriyyeler tertiplemiştir. Ukkâşe b. Mihsan'ı, emrine verdiği kırk kişilik bir birlikle Esed kabilesinin oturduğu Gamre'ye göndermiştir. O nedenle bu seriyyeye *Gamre seferi* denilmiştir. Esedoğulları Müslümanların geldiğini duyunca bulundukları bölgeyi terkederek kaçmışlardır. Ukkâşe b. Mihsan kaçanları takip ettirmemiş ve Müslümanlar hiçbir kayıp vermeden Medine'ye geri dönmüşlerdir. [375] Yine Hendek kuşatmasına katılan Süleymoğullarına karşı bir askerî birliğin başında Zeyd b. Hârise gönderilmiştir.[376]

Bu arada, daha önce Recî' olayında Müslüman irşad heyetini pusuya düşürerek bir kısmını şehit eden ve bir kısmını da esir alarak Mekke müşriklerine idam etmeleri için satan Adal ve Kâre kabilelerini cezalandırmak ve aynı zamanda Mekke müşriklerine gözdağı vermek maksadıyla Hz. Peygamber'in de katıldığı bir sefer düzenlenmiştir. Bu seferde Hz. Peygamber Medine'den çıktıktan sonra asıl hedefini gizlemek için önce Suriye'ye gidiyor gibi yapmış, daha sonra esas hedefe yönelmiş ve Usfân'a kadar ilerlemiştir. Bu arada Hz. Peygamber'in geldiğini duyan Lihyanoğulları kaçmışlardır. Hz. Peygamber Usfân'dan Hz. Ebû Bekir'i on kişiyle birlikte, buraya on yedi ve Mekke'ye altmış dört kilometre uzaklıkta bulunan Gamîm'e kadar göndermiş, o da herhangi bir tehlike ile karşılaşmadan geri dönmüştür. Bu sefere *Benî Lihyan Gazvesi* adı verilmektedir. [377]

Bu arada Hz. Peygamber Medine-Suriye yolundaki Gâbe mevkiinde otlatılan yirmi sağmal devesini bir baskınla ele geçirerek alıp götüren, develeri gütmekte olan Ebû Zer el-Gıfârî'nin oğlu Zer'i öldürüp hanımı Leylâ'yı ve develeri kaçıran Fezâre kabilesinin başkanı Uyeyne b. Hısn'ı takip için *Gâbe Gazvesi*'ni tertiplemiştir. Bu gazveye İslâm ordusunun konakladığı yere nisbetle *Zûkared Gazvesi* de denir. Bu sefer sırasında, çalınan develerden sadece on tanesi kurtarılabilmiş, Ebû Zer el-Gıfârî'nin hanımı da bir yolunu bularak ve Hz. Peygamber'in çalınan develerinden birisine binerek Medine'ye gelmiştir. Bu kadın, düşmanın elinden kurtulduktan sonra Hz. Peygamber'e gelerek *"Yâ Resûlallah! Ben, eğer Allah beni bu devenin üzerinde kurtarırsa Allah rızası için onu*

kurban etmeyi adamıştım" demiştir. Bunun üzerine Peygamberimiz tebessüm ederek şunları söylemiştir: *"O deveyi ne kötü cezalandırıyorsun! Allah seni onun üzerine bindiriyor, onunla kurtarıyor, sen ise onu boğazlamak istiyorsun! Allah'a ma'siyet olan bir hususta ve sahip olmadığın bir şeyden adak olmaz. O benim develerimden biridir. Evine dön"!*[378]

Bu arada Medine'ye yirmi dört mil uzaklıkta bulunan *Zü'l-Kassa*'ya iki sefer düzenlenmiştir. Bunlardan birincisi Medinelilere ait yaylım hayvanlarını yağmalamak isteyen Sa'lebe kabilesine karşı tertiplenmiştir. Hz. Peygamber, Muhammed b. Mesleme başkanlığında on kişilik bir birlik göndermiş; birlik uykuya daldıkları sırada oka tutulmuş, sadece Muhammed b. Mesleme ağır yaralı olarak kurtulabilmiştir. *Zü'l-Kassa*'ya ikinci sefer de yukarıdakinin benzeri bir sebebe bağlı olarak, Muhârib, Enmâr ve Sa'lebe kabileleri üzerine düzenlenmiştir. Hz. Peygamber bu defa Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı kırk kişiyle göndermiştir. Ebû Ubeyde, Muhammed b. Mesleme'nin yaralandığı ve arkadaşlarının şehit düştüğü yere kadar varmış, adı geçen kabileler de korkarak dağlara kaçmışlardır.[379]

Hz. Peygamber benzer sebeplerle birkaç defa Zeyd b. Hârise komutasında Süleym, Enmâr ve Sa'lebe kabileleri üzerine birlikler sevketmiştir. Bu arada Zeyd b. Hârise bir ticaret kervanının başında recep ayında Suriye'ye giderken Fezâre kabilesi tarafından aniden baskına uğrayarak arkadaşları şehit edilmiş ve malları ellerinden alınmıştır. Bu hücumdan güçlükle kurtularak Medine'ye dönen Zeyd, Hz. Peygamber tarafından yukarıdaki olaydan bir ay kadar sonra Fezâre üzerine gönderilmiştir. Zeyd'in komutasındaki birlik Fezâreoğullarını bozguna uğratmıştır.

Burada *Mustalikoğulları Savaşı*'ndan (6/627) bahsetmek istiyoruz.Vâkıdî ve Belâzürî gibi bazı kaynaklar, Mustalikoğulları gazvesinin Hendek Savaşı'ndan önce meydana geldiğini kaydederler. İbn Hişâm, Taberî ve İbn Abdilber gibi bir kısım tarihçiler ise Hendek Savaşı'ndan sonra meydana geldiğini kabul ederler. Biz bu olayın Hendek Savaşı'ndan sonra meydana geldiğine dair görüşleri kabul ettik. Çünkü, Mustalikoğulları Gazvesi'nde iki bin deve ve beş bin koyun ganimet olarak alındığı kaynaklarda kaydedilmektedir. Şayet bu ganimetler Hendek'ten önce alınmış olsaydı, bu gazveden bir ay geçmeden hendek kazmaya başlayan Hz. Peygamber'in ve Müslümanların çalışmalar esnasında açlık çekmemeleri gerekirdi. Hz. Peygamber'in binlerce koyunu ve deveyi saklayıp insanları aç bırakması düşünülemezdi. Ayrıca bu gazvede ifk olayı meydana gelmişti; bir ay kadar vahiy gelmemişti. Daha sonra vahiy gelmiş ve Peygamberimiz iftiracılara ceza vermiştir. Eğer bu gazve Hendek Savaşı'ndan önce vuku bulsaydı, ifk olayı ile ilgili gelişmelerin hendek kazımı esnasında cereyan etmiş olması gerekirdi. Halbuki Hendek kazımı esnasında bu tür olaylardan bahis yoktur.[380]

Peygamberimiz, Huzâa kabilesinin bir kolu olan Mustalik kabilesi reisi Hâris b. Ebû Dırâr'ın at ve silah satın aldıktan sonra çevredeki kabileleri de yanına alarak Medine üzerine yürüyeceğine dair haber aldı. Bu haberi yerinde tetkik etmek üzere yine Huzâa'nın Eslem koluna mensup Büreyde b. Husayb'ı casus olarak karşı tarafa gönderdi. Büreyde, onları deslekleyecekmiş gibi görünerek düşman ordusunun karargâhına kadar sokuldu ve haberin doğruluğunu öğrenerek Medine'ye geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber yerine Zeyd b. Hârise'yi

bırakarak bin kişilik bir kuvvetle Medine'den hareket etti. *Müreysî'* kuyusunun başında karşılaştığı düşmana önce Hz. Ömer'i göndererek onları İslâm'a davet etti. Mustalikoğulları bu daveti kabul etmediler ve hemen çarpışmaya başladılar. [381] Fakat İslâm ordusu karşısında tutunamayarak yenildiler ve on ölü verdiler. Mustalikoğullarından ganimet olarak altı yüz veya yedi yüz esir, beş bin koyun ve iki bin kadar deve alındı. Müslümanlar da yanlışlıkla bir şehit verdiler. Çarpışmanın meydana geldiği suya nisbetle bu gazveye *Müreysî' Gazvesi* de denir. Hz. Peygamber Medine'ye gelince esirler arasında bulunan Benî Mustalik'in reisi Hâris'in kızı Cüveyriye ile evlendi. Bunu duyan sahâbîler, Resûl-i Ekrem'in akrabası olarak kabul ettikleri Mustalikoğullarından aldıkları esirleri serbest bıraktılar. Bu evliliğin Mustalikoğulları ile Müslümanlar arasındaki düşmanlığı giderdiği ve Hz. Peygamber'in Cüveyriye ile evlenmesinin asıl hedefinin bu kabileyi İslâm'a yaklaştırmak olduğu görülmektedir. Nitekim bu evlilikten sonra başkanları Hâris b. Ebû Dırâr başta olmak üzere Mustalikoğulları İslâmiyet'i kabul etmişlerdir.[382]

Burada savaştan sonra muhâcirler ile ensar arasında meydana gelen bir olaya işaret etmek istiyoruz. Savaş Müslümanların galibiyetiyle sonuçlandıktan sonra Müreysî' kuyusundan su çekerken muhâcirlerden ve Hz. Ömer'in ücretle tuttuğu seyisi Cehcâh ile ensardan Sinan b. Vebre arasında kavga çıktı; Cehcâh, Sinan'a birkaç defa vurdu. Bunun üzerine Sinan b. Vebre *"Yetişin ey ensar"* diyerek onları imdadına çağırdı. Cehcâh da *"Yetişin ey muhâcirler"* diyerek muhâcirleri imdada çağırdı. Neredeyse muhâcirlerle ensar birbirine girecekti. ileri gelen kimseler yatıştırıcı konuşmalar yaptılar. Duruma Hz. Peygamber müdahele ederek, bunun câhiliye halkının da'vâsı olduğunu söyledi ve *"Bırakın bunu! Bu, kötü bir şeydir"* buyurdu.[383]

Mustalikoğulları Gazvesi sonunda Hz. Âişe'ye yapılan iftira *(İfk)* olayına gelince, Hz. Peygamber bu sefere hanımı Âişe'yi de beraberinde götürmüştü. Savaştan sonra Medine'ye dönülürken ordunun konakladığı bir yerde Hz. Âişe devesinin mahmilinden inip bir ihtiyacını gidermek için ordugâhtan uzaklaştı. Dönüşünde gerdanlığının düştüğünü farketti ve onu aramaya çıktı. Tam o sırada, Hz. Âişe, devesinin üzerindeki hevdec adı verilen kapalı, yuvarlak ve üstü kubbeli kafesinin içinde bulunduğu sanılarak, orduya hareket emri verildi. Hz. Âişe geri döndüğünde ordunun konak yerinden uzaklaştığını gördü ve kendisini almaya gelecekleri ümidiyle beklemeye başladı; ve bu sırada uykuya daldı. Ordu gece vakti konakladığı ve hareket ettiği için[384] olayın bu şekilde meydana gelişi son derece tabiîdir. Öte yandan ordunun ardçısı Safvan b. Muattal, Hz. Âişe'yi gördü ve devesine bindirerek orduya yetiştirdi. Bu sefere katılmış olan münafıkların reisi Abdullah b. Übey, derhal Hz. Âişe ile onu orduya yetiştiren şahıs hakkında iftiraya başladı. Mistah b. Üsâse, Hassân b. Sâbit ve Hamne bint Cahş gibi bazı Müslümanlar da onun iftirasına alet oldular. Hz. Âişe'nin aleyhinde konuşanlardan Hamne, Hz. Peygamber'in diğer hanımı Zeyneb'in kızkardeşi oluyordu. Bunu da Zeyneb'e olan sevgisinden dolayı yapmıştı. Fakat Zeyneb, Hz. Âişe hakkında kızkardeşiyle aynı görüşü paylaşmamıştır.

Hz. Âişe savaştan döndükten sonra bir ay kadar hasta yattı. Bu arada Hz. Peygamber'in ve Hz. Âişe'nin anne ve babasının, dedikodulardan haberi olmuştu;

fakat kızlarına bundan bahsetmemişlerdi. Hz. Âişe, kendisine yapılan iftirayı tesadüfen öğrendi. Hz. Peygamber'in izniyle babasının evine gitti ve üzüntüsünden günlerce ağladı. Annesi onu teselli etmeye çalışıyordu. Böyle bir şeye ihtimal vermeyen ve bu iftiraya çok üzülen Hz. Peygamber halka yaptığı bir konuşmada, bazı adamların, ailesi hakkındaki tavrının kendisini rahatsız ettiğini, ailesinden iyilik gördüğünü, Safvân b. Muattal'a da iftira edildiğini, onu da iyi olarak bildiğini; evine ancak kendisiyle birlikte girdiğini açıkladı.[385] Hz. Âişe'ye güvenmesine rağmen, yine de tam emin değildi. Onu boşayıp boşamama konusunda Hz. Ali, Üsâme b. Zeyd ve diğer bazı kimselerle istişâre etti. Üsâme, isnadın yalan ve asılsız olduğunu, Hz. Âişe ve diğer aile fertleri hakkında iyilikten başka bir şey düşünmediğini söyledi. Hz. Ali ise çok kadın bulunduğunu, Hz. Peygamber'in, Âişe'nin yerine bir başkasıyla da evlenebileceğini söyledi.

İfk olayının meydana gelmesinden bir ay kadar sonra Hz. Âişe'nin suçsuz olduğunu bildiren âyetler nâzil oldu. Bu âyetlerde, yapılan dedikoduların tamamen asılsız ve iftira olduğu bildirildi; Hz. Âişe'nin namuslu olduğu haber verildi. Mü'minlerin bu olayı işittiklerinde iftira olarak değerlendirmeleri gerektiği hatırlatıldı ve bu şekilde hareket etmeyenlerin tavrı kınandı. Allah'ın, inanmış insanları, bir daha buna benzer bir tutumu tekrarlamaktan sakındırıp uyardığı açıklandı. İnananlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da ahirette de çetin bir azap bulunduğu bildirildi.[386] Peygamberimiz masum olduğuna dair ayetlerin nâzil olduğunu Hz. Âişe'ye bildirdi. Hz. Âişe Allah'a hamdü senâda bulundu. Daha sonra Hz. Peygamber halka bir açıklama yaparak durumu bildirdi ve nâzil olan âyetleri okudu. İftiraya adı karışanlara had cezası uygulanmasını emretti.[387] Bunlardan Hassân b. Sâbit, Hz. Âişe hakkındaki bir kasidesinde onun namuslu olduğunu dile getirerek özür dilemiştir.[388]

Hudeybiye Seferi

Kur'an'da iftiranın kötü bir davranış olduğu vurgulanmaktadır. Her iftiraya uğrayan Hz. Âişe gibi şanslı da değildir. Çünkü iftiraya uğrayanın suçsuzluğu hakkında bundan böyle âyet nazil olmayacaktır. Fakat Kur'an-ı Kerim bu konuda uyulacak esasları ana hatlarıyla göstermiştir. Bilir-bilmez, şüphe üzerine, suçsuz insanlar hakkında tamamen tahmine dayanarak hüküm vermenin kötülüğü vurgulanmış ve ağır cezalar konulmuştur.

i) Hudeybiye Barış Antlaşması (6/628.

Hudeybiye Barış Antlaşması'na geçmeden önce Hz. Peygamber'in ve Müslümanların umre için Medine'den Mekke'ye hareketini ve antlaşmadan evvel Hudeybiye'de gerçekleşen *Rıdvan Bîatı*'nı ele almamız gerekir. Hz. Peygamber, hicretin 6. Yılı Zilkade ayının başında, rüyasında Kâbe'yi tavaf ettiğini gördü.

Bunun üzerine umreye gitmeye karar verdi. Yerine Abdullah b. Ümmü Mektum'u bırakarak 1500 civarında sahâbî ile birlikte Medine'den hareket etti. Müslümanlar yanlarına yolculuk silahı olarak sadece kınlarına sokulmuş olan kılıçlarını aldılar. Hz. Peygamber gerekirse savaşmak için silah alınması yolundaki teklifleri kabul etmedi. Kurbanlık olarak yetmiş deve aldı. Hâli vakti yerinde olan bazı sahâbîler de kendi kurbanlıklarını aldılar. *Hudeybiye*'ye kadar *Zülhuleyfe, Melel, Ravhâ, Ebvâ, Cuhfe, Harrâr* ve *Usfân* güzergâhı takip edildi.

Peygamberimiz bazı sahâbîlerle birlikte Zülhuleyfe'de umre için ihrama girdi. Sahâbenin bir kısmı da Cuhfe'de ihrama girdiler. Peygamberimiz, içlerinde Abbâd b. Bişr'in de bulunduğu yirmi kişilik bir süvârî birliğini öncü olarak ileri gönderdi. Umre yapmak maksadıyla yola çıktıklarını Mekkelilere haber vermek üzere, Huzâa kabilesinden olup o sırada Medine'ye gelen ve buradan kendisiyle birlikte hareket eden Büsr b. Süfyan'ı Mekke'ye gönderdi ve topladığı bilgilerle geri dönmesini istedi. Ebvâ'ya uğrayarak annesinin kabrini ziyaret etti. Büsr b. Süfyan, Usfân yakınlarındaki Gadîru'l-Eştât denilen yerde Hz. Peygamber'e gelerek tespitlerini anlattı. Büsr, Kureyş müşriklerinin Müslümanların geldiklerini duyduklarını, korkuya kapılarak çevreden asker topladıklarını, Mekke'deki dağ başlarına gözcüler diktiklerini, Müslümanları Mescid-i Harâm'a sokmak istemediklerini, savaş için hazırlık yaptıklarını ve Halid b. Velid'i bir grup süvari ile gönderdiklerini ayrıntılı olarak haber verdi. Gerçekten Halid b. Velid iki yüz atlı ile Gamîm mevkiine geldi. Müslümanlar namazlarını korku namazı hükümlerine göre kıldılar.

Hz. Peygamber, Büsr'ün getirdiği haber üzerine, doğruca Kâbe'ye ilerlemek veya Kureyş'e destek veren kabilelerin üzerine yürümek hususunda sahâbîlerin görüşüne başvurdu. Hz. Ebû Bekir, doğruca Kâbe'ye yürünmesi, şayet engel olunursa çarpışılması yönünde görüş beyan etti. Mikdad b. Amr ve Üseyd b. Hudayr da bu doğrultuda sözler söylediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber *"Biz kimseyle savaşmak için değil, umre için yola çıktık"* dedi ve Mekke'ye doğru yürümeye karar verdi. Müşriklerin keşif kollarına yakalanmadan, Mekke'ye 17 km. mesafede bulunan *Hudeybiye* kuyusuna ulaştı. Burada konakladığı sırada Huzâalı Büdeyl b. Verkâ, kabilesinden bazı kimselerle Hz. Peygamber'in yanına geldi. Büdeyl, Mekke'de bir evi bulunduğu için müşriklerin Müslümanlar aleyhindeki faaliyetlerinden haberdardı. Nitekim müşriklerin ne pahasına olursa olsun Müslümanları Mekke'ye sokmamakta kararlı olduklarını haber verdi. Hz. Peygamber ona savaşmak amacıyla değil, Kâbe'yi ziyaret için geldiklerini, şayet engel olan olursa savaşacaklarını söyledi. Büdeyl doğruca Mekke'ye giderek bu bilgiyi müşriklere aktardı. Bundan sonra Hz. Peygamber'le Kureyş arasında karşılıklı elçiler gidip geldi.

Peygamberimiz sadece umre için geldiklerini, Kâbe'yi tavaf edip geri döneceklerini, yanlarında kurbanlıkların bulunduğunu ve kimseyle savaşmak istemediklerini bildirmek üzere Hırâş b. Ümeyye'yi Mekke'ye gönderdi. Fakat müşrikler ona çok kötü davrandılar. Hatta öldürmek istediler. Hırâş geri dönerek durumu Hz. Peygamber'e anlattı. Bu arada Kureyşlilerin Müslümanlardan birini yakalamaları için gönderdikleri kırk veya elli kişilik bir birlik, İslâm askerlerinin etrafında dolanırken sahâbîler tarafından yakalanarak Hz. Peygamber'in

huzuruna getirildi. Peygamberimiz onları affetti ve serbest bıraktı. Halbuki onlar Müslümanlara taş ve ok atıyorlardı.[389] Peygamberimiz geliş amacını Kureyş müşriklerine iletmek üzere bu defa elçi olarak Hz. Ömer'i göndermek istediyse de o, Mekke'de kabilesinden kendisini savunacak akrabası bulunmadığı ve Kureyş'in, kendilerine olan düşmanlığını ve sertliğini bildiği için gitmek istemedi ve Hz. Osman'ı önerdi. Bunun üzerine Peygamberimiz Hz. Osman'ı elçi olarak Mekke'ye gönderdi. Akrabasından o zaman henüz Müslüman olmayan Ebân b. Saîd, Hz. Osman'ı karşılayarak himayesine aldı. Müşrikler bu ziyarete izin vermeyeceklerini Hz. Osman'a da bildirdiler ve şayet isterse sadece kendisinin Kâbe'yi tavaf edebileceğini söylediler. Hz. Osman bunu kabul etmedi; bunun üzerine ona da kızdılar ve kendisini tutukladılar. Bu arada Hz. Peygamber'e, Hz. Osman'ın öldürüldüğü şeklinde bir haber ulaştı.[390]

Bu gelişme üzerine yeni bir savaş ihtimali belirmiş oluyordu. Peygamberimiz, müşriklerle savaşmadan oradan ayrılmayacaklarına dair sahâbeden bîat almaya karar verdi. Hudeybiye'deki konaklaması esnasında gölgelendiği ağacın altında sahabeden, bir rivayete göre *"ölüm üzerine"*, bir başka rivayete göre ise *"savaştan kaçmamak üzere"* bîat aldı *(Bey'atürrıdvân)*. Orada bulunmayan Hz. Osman'ın yerine de, kendi sağ elini sol elinin üzerine koyarak bîat etti.

Öte yandan, Müslümanların Hz. Peygamber'e bağlılıklarını ve onun yolunda ölümü göze aldıklarını ortaya koyan bu bîat hakkında Mekke'ye haber ulaştığında, müşrikler telaşa kapılarak Hz. Osman'ı serbest bıraktılar. Ardından Süheyl b. Amr, Huveytıb b. Abdüluzzâ ve Mikrez b. Hafs'tan oluşan elçilik heyetini barış yapmak üzere Hudeybiye'ye gönderdiler. Buna göre, barış şartları içinde bu sene umre yapmamak kaydı mutlaka olacaktı.[391] Karşılıklı müzakereler sonucunda Hz. Peygamber ile Kureyş heyeti arasında İslâm'ın kısa sürede Arap Yarımadası'nda yayılmasına[392] ve Müslümanların yaklaşık yirmi iki ay sonra Mekke'yi fethetmesine zemin hazırlayacak olan bir antlaşma imzalandı. Antlaşma aşağıdaki şartları içeriyordu.:

1- Müslümanlar bu yıl Mekke'ye giremeyecekler ve Kâbe'yi ziyaret edemeyecekler, gelecek yıl bu ziyareti yapabileceklerdir. Ertesi yıl ancak üç gün Mekke'de kalabilecekler, bu süre zarfında hiçbir Mekkeli onlarla görüşmeyecektir. Kâbe ziyaretine gelirken yanlarında sadece yolcu kılıcı bulundurabileceklerdir. Peygamber, Mekke'den çıkarken kendisiyle birlikte gitmek isteyenlerden hiç kimseyi yanına alamayacaktır; kendisiyle birlikte Mekke'ye girenlerden burada kalmak isteyenler olursa onlara engel olmayacaktır.

2- Arap kabilelerinden, isteyen kabile iki taraftan birisiyle birlik kurabilecektir.

3- Kureyş'ten birisi bu arada İslâm'ı kabul eder ve Müslümanlara sığınırsa, bu kişi Müslümanlar tarafından kabul edilmeyecek; fakat Mekke'ye iltica eden hiç bir Müslüman iade edilmeyecektir.

4- Hac ve umre maksadıyla Mekke'ye gelen veya Yemen ve Taif'e gitmek üzere buradan geçenlerle, Suriye'ye veya doğuya gitmek üzere Medine'ye gelenler emniyet içinde olacaklardır.

5- Bu antlaşma on yıllık bir süre için geçerlidir. Bu süre zarfında ne Kureyş Müslümanlara, ne de Müslümanlar Kureyş'e saldıracaktır. Buna her iki tarafın müttefikleri de dahildir.

Hz. Peygamber, Kureyş heyetinin itirazı üzerine antlaşma metni üzerine *"Bismillâhirrahmânirrahim"* yerine câhiliye döneminde de bilinen *"Bismikallâhümme"* sözünün; *"Resûlüllah"* yerine de *"Abdullah'ın oğlu Muhammed"* ifadesinin yazılmasını kabul etti. Çünkü birincisinde tevhid inancını zedeleyen bir durum sözkonusu değildi. İkincisi de durumu değiştirmiyordu; yani Hz. Peygamber Allah'ın elçisi olduğu gibi, aynı zamanda Abdullah'ın oğluydu. Hz. Ali tarafından kaleme alınan antlaşma metni iki nüsha olarak hazırlandı ve iki tarafın şahitlerince imzalandı. Antlaşmanın üçüncü şahıslara tanıdığı imkandan faydalanmak isteyen *Huzâa* kabilesi Müslümanların, *Bekir* kabilesi de müşriklerin müttefiki oldular.

Hudeybiye'de antlaşma maddeleri görüşüldükten sonra Kureyş heyetinin başkanı Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel, Müslüman olduğu için atıldığı hapisten kaçarak Müslümanlara sığındı. Antlaşma gereğince Hz. Muhammed (s.a.s.) onu babasına iade etti. Bu uygulama sahâbîler arasında huzursuzluğa yol açtı. Ne var ki, Ebû Basîr ve Ebû Cendel başta olmak üzere Mekke'den kaçan, ancak antlaşma gereğince Medine'ye giremeyen Müslümanların Kızıldeniz sahilindeki Îs mevkiine yerleşmesi ve Kureyş'e ait kervanları tehdit etmesi üzerine müşrikler, aradan bir yıldan biraz fazla zaman geçtikten sonra Hz. Peygamber'e müracaat edecek ve *"Müslüman olan Mekkelilerin iadesi"* maddesi antlaşma metninden çıkarılacaktır.

Umre yapılmadan geriye dönülmesi, mültecîlerin tek taraflı iadesi ve *"Resûlüllah"* ibaresinin metinden çıkarılması Müslümanlara çok ağır geldi. Hz. Ömer, bu *antlaşmanın Müslümanlar için ağır şartlar taşıdığını, buna karşılık müşriklerin lehine olduğunu* ileri sürüyor ve ayrıca *umre yapılmadan Medine'ye dönülmesini* içine sindiremiyordu. Sonunda Hz. Ebû Bekir onu ikna etti. Antlaşmadan sonra Hz. Peygamber ve Müslümanlar kurbanlarını keserek ihramdan çıktılar; Hudeybiye'de on günden biraz fazla kaldıktan sonra Medine'ye dönmek üzere yola çıktılar. Yolda Dacnân mevkiine geldiklerinde umre seferi, Rıdvan Bîatı ve Hudeybiye Barışı'ndan bahseden *Fetih Sûresi* nâzil oldu.[393]

Fetih Sûresi'nin ilk âyetlerinde Hz. Peygamber'e Allah tarafından açık bir fethin *(feth-i mübîn)* ve yüce bir yardımın *(nasr-ı azîz)* bahşedildiği bildirilir. Daha sonra Hudeybiye Barış Antlaşması ve İslâmiyet'in genel konumu itibarıyla Müslümanların kalbine güven verildiği ve bu sayede imanlarının güçlendiği haber verilir. Hz. Muhammed (s.a.s.)'e bîat edenlerin aslında Allah'a bîat etmiş oldukları belirtilir. Hz. Peygamber'in etrafında kenetlenen Müslümanların bu örnek davranışına karşılık, kalplerine tam olarak imanın yerleşmemesi nedeniyle umre seyahatine ve dolayısıyla Hudeybiye Seferi'ne katılmayan Medine civarındaki (Cüheyne, Müzeyne ve Bekir kabileleri gibi) bedevî Arapların ikiyüzlülüğü dile getirilir. Onların Hudeybiye'den dönen Hz. Peygamber'den özür dileyecekleri, ancak bunda samîmî olmadıkları, çünkü bu sefere çıkan Müslümanların sağ salim geri dönemeyecekleri zannına kapıldıkları ve bu kötü niyet ve tutumlarının sonucunda helâke müstehak oldukları ifade edilir. Bu art niyete sahip olan bedevî Arapların ganimet elde edeceklerini umdukları takdirde *"Bırakın biz de sizinle birlikte gelelim"* diyerek Müslümanlarla birlikte savaşa gitmek isteyecekleri, ancak bunların önceden ciddi ve çetin bir savaşa davet

edilip gerçekten inanıp inanmadıklarının anlaşılması gerektiği hatırlatılır. Hudeybiye'de *ağacın altında* Hz. Peygamber'e bîat eden mü'minlerden Allah'ın razı olduğu ve onlara güvenlik verdiği bildirilir. Hudeybiye'de elde edilen başarıdan sonra, isim zikredilmese de Hayber'in fethi gibi daha birçok zaferin kazanılacağı ve bol ganimetler ele geçirileceği müjdelenir. İki taraf arasında barış yapılmayıp da savaş çıkmış olsaydı, kâfirlerin arkalarına dönüp kaçacakları dile getirilir. Müslümanların umre yapmalarına ve kurban kesmelerine engel olan Mekkelilerle savaşmaya and içtikleri halde, kendilerine savaş izni verilmemesinin sebebi olarak, Mekke'de İslâmiyeti benimsediklerini henüz açığa vurmamış olan mü'minlerin bulunuşu gösterilir. Hz. Peygamber'in Mescid-i Harâm'a gireceklerine dair gördüğü rüyanın gerçek olduğunu Allah'ın doğruladığı bildirilir. Nihayet üç şey, yani *Mekke'ye girmek, güvenlik* ve *Kâbe ziyaretini yerine getirmek* teminat altına alınır: *"İnşallah, siz güven içinde, başlarınızı tıraş etmiş ve saçlarınızı kısaltmış olarak korkmadan Mescid-i Harâm'a gireceksiniz..."*[394]

Hudeybiye Barış Antlaşması İslâm tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Antlaşma, ilk bakışta Müslümanların aleyhine görünmesine rağmen, lehlerinde gelişmelere vesile olmuştur. Bu gelişmelerin başında *İslâm'ın hızla yayılması* gelmektedir. Hudeybiye Barışı'ndan bir yıl önceki Hendek Savaşı esnasında Müslümanlar Medine'yi üç bin mücahid ile savunmuşlardı. Fakat, Hudeybiye'den yirmi iki ay sonra gerçekleşecek olan Mekke'nin Fethi'ne on bin Müslüman katılacaktır. Bundan başka, Hudeybiye Barışı, Hicaz bölgesinin iki önemli yerleşim merkezi olan *Hayber'in ve daha sonra Mekke'nin fethine zemin hazırlamıştır.* Ayrıca, *Müslümanların Kureyş müşrikleri tarafından resmen tanınmasını sağlamıştır.* Nitekim müşrikler, o zamana kadar tanımadıkları Müslümanları bu antlaşma ile siyâsî bir güç olarak kabul etmişlerdir. Bu durum diğer müşrik Arap kabilelerinin korkuya kapılmalarını sağlamıştır. Nitekim daha önce Müslümanlarla irtibat kurmak istemelerine rağmen *Kureyş'ten çekinen bazı Arap kabileleri bundan böyle Hz. Peygamber'le rahatça görüşme ve İslâm hakkında bilgi sahibi olma imkânına kavuşmuşlardır.* Hatta bir kısmı İslâm'ı kabul etmiştir. Hz. Peygamber, *barış ortamından yararlanarak komşu ülkelerin devlet başkanlarına İslâm'a davet mektupları göndermiştir. Öte yandan Hudeybiye Barışı, Hayber Yahudilerini kuvvetli müttefikleri olan Mekke müşriklerinden ayırmıştır.* Çünkü bu antlaşmadan sonra, eskiden birbirlerine müttefik gözü ile bakan Hayber Yahudileri, Kureyş, Gatafân ve Fezâre gibi kabileler arasındaki işbirliği bozulmuştur. Peygamberimiz, antlaşma sayesinde Kureyş'in arkadan vurma ihtimali ortadan kalktığı için, Hudeybiye'den döndükten sonra Hayber üzerine yürümüştür. Dolayısıyla bu antlaşma, Hz. Peygamber'in diplomatik açıdan büyük bir başarısıdır. Bütün bunlara ek olarak Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan sonraki ortamda İslâmiyet hızla yayılmıştır. Öyle ki, antlaşmanın ardından gelen iki yıl zarfında İslâm'a girenlerin sayısı, o zamana kadar Müslüman olanlardan daha fazladır.[395]

k) Hudeybiye Barış Antlaşması İle Mekke'nin Fethi Arasında Müşriklerle İlişkilerde Gelişmeler

Hudeybiye Barış Antlaşması ile Mekke'nin Fethi arasında geçen iki yıla yakın bir zaman zarfında Hz. Peygamber tarafından Kureyş dışındaki müşrik Arap kabilelerine karşı seriyyeler sevkedilmiştir. Bu seriyyeler, müşriklerle ilişkilerde önemli yer tutmaktadır.

Peygamberimiz Ömer b. Hattab komutasında otuz kişilik bir birliği hicretin 7. yılı şaban ayında *Türebe*'ye, Hevâzin kabilesi üzerine sevketmiştir. Yine aynı ay içinde Hz. Ebû Bekir başkanlığında bir birliği Necid'de oturan *Benî Kilâb* üzerine göndermiştir. Bu arada sevkedilen diğer bazı seriyyeler şunlardır: Aynı yılın şaban ayında Beşîr b. Sa'd idaresinde *Mürre* kabilesine gönderilen otuz kişilik birlik. Bu birlik saldırıya uğramış, içlerinde Beşîr b. Sa'd'ın da bulunduğu az sayıda kimse sağ olarak kurtulabilmiştir. Aynı yılın şevval ayında yine Beşîr b. Sa'd, Medine'ye baskın düzenlemek isteyen Gatafân kabilesine karşı üç yüz kişilik bir birlikle başarılı bir sefer gerçekleştirmiştir. Yine aynı yılın ramazan ayında Gâlib b. Abdullah yüz otuz kişinin başında *Meyfaa*'ya, Benî Uvâl ve Benî Abd b. Sa'lebe'ye karşı gönderilmiştir.

Hudeybiye Barışı'nın yapıldığı alandan bir görüntü

Hicretin altıncı yılında (628) müşriklerin engel olması üzerine gerçekleştirilemeyen umre, yedinci yılında (629) yapılmıştır. Bu umre *()*, Mekke müşrikleriyle ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Hz. Peygamber, Hudeybiye Barış Antlaşması'nın üzerinden bir yıl geçtikten sonra, antlaşma şartlarıyla Müslümanlara tanınan hakka dayanarak, içlerinde geçen yıl umre

yapamayanların da bulunduğu iki bin sahâbî ile birlikte bir yıl önce Kureyş'in engel olması yüzünden gerçekleştirilemeyen umreyi yerine getirmek maksadıyla Mekke'ye hareket etti. Zülhuleyfe'ye vardığında ihrama girdi. Buradan Muhammed b. Mesleme'yi yüz atlı ile öncü olarak gönderdi. Tedbir olarak ok, yay, miğfer, mızrak ve kalkan gibi silahları da alarak Beşîr b. Sa'd idaresinde bunları da önden gönderdi. Fakat silahları Mekke'nin içine sokmayıp şehrin dışında bırakarak başına iki yüz kişilik bir nöbetçi birliği bıraktı. Mekkeliler Müslümanları tavaf yaparken görmeye tahammül edemediklerinden şehri üç günlüğüne boşalttılar. Bununla beraber Mescid-i Harâm'a yakın mekanlardan Müslümanları seyredenler de oldu. Müslümanlar üç gün boyunca Kâbe'yi tavaf ettiler, Safâ ve Merve arasında sa'y yaptılar; kurbanlarını kestiler. Mekke sokaklarında gezdiler, eski evlerini gördüler. Doğup büyüdükleri, fakat zorunlu olarak yedi yıldır ayrı kaldıkları şehirlerinde hasret giderdiler. Peygamberimiz, umre ibadetini yerine getirenlerden bir birlik oluşturarak Batn-ı Ye'cec'de bulunan silahların başına gönderdi. Bu suretle silahları bekleyen nöbetçilerin de Kâbe'yi ziyaret etmelerini sağladı. Müslümanlar ziyaretin dördüncü günü sabahı Fetih Sûresi'nin 27. ayetinde açıklandığı gibi va'dini yerine getirdiğinden dolayı Allah Teâlâ'ya şükrederek gönül huzuru içinde Medine'ye hareket ettiler. Bu âyet-i kerîmede *Allah Teâlâ, Resûlü'nün rüyasını doğru çıkaracağını ve Müslümanların Mescid-i Harâm'a emîn bir şekilde gireceklerini* beyan etmektedir. Peygamberimiz isteseydi Mekke'yi terketmez ve burayı rahatlıkla hakimiyeti altına alabilirdi. Fakat onun politikasında barış antlaşmasını bozmaya ve vefasızlığa yer yoktu. Peygamberimiz bu sefer esnasında amcası Abbas'ın baldızı Meymûne ile evlendi. Bunun üzerine Mekkelilerden bazıları *“Demek ki Muhammed hemşehrilerine hâlâ dostluk ve iyi duygular besliyor”* şeklinde yorumlar yaptılar.[396]

Umretü'l-Kazâ'dan döndükten sonra Hz. Peygamber, İbn Ebi'l-Avcâ es-Sülemî'yi elli kişilik bir birlikte İslâm'a davet amacıyla Süleym kabilesine gönderdi. Fakat Süleymliler Müslümanların arasında bulunan bir casus vasıtasıyla onların gelişini önceden haber alarak hazırlık yaptılar. İslâm'ı kabule yanaşmadıkları gibi Müslümanlara saldırdılar. Bu saldırıdan birlik başkanı yaralı olarak kurtuldu; diğerleri şehit edildiler.

Hudeybiye Barışı'nın üzerinden bir yılı aşkın bir süre geçtikten sonra 8. hicrî yılın Safer ayında Kureyş'in ünlülerinden Halid b. Velid, Amr b. Âs ve Osman b. Talha Medine'ye gelerek Müslüman oldular.

Hz. Peygamber hicretin 8. yılında ve Mekke'nin Fethi'nden önce müşrik Arap kabileleri üzerine bazı seriyyeler sevketti. Safer ayında Kinâne'nin bir kolu olan *Beni'l- Mülevvah*'a karşı *Kedîd* mevkiine Gâlib b. Abdullah idaresinde bir seriyye gönderdi. Aynı sıralarda altı ay önce Beşîr b. Sa'd'ın arkadaşlarını öldüren Mürre kabilesini cezalandırmak üzere iki yüz kişilik bir birlik hazırlayarak başlarına Zübeyr b. Avvam'ı tayin etmişti. Fakat tam bu sırada Kedîd'den Medine'ye dönen Gâlib b. Abdullah'ı Zübeyr b. Avvam'ın yerine tayin ederek seriyyeyi onun komutasında sevketti. Bundan bir ay kadar sonra rebîülevvel ayında Şücâ' b. Vehb'i yirmi dört kişilik bir birliğin başında *Siyy* mevkiine, Hevâzin'in *Benî Âmir* kolu üzerine gönderdi.

Peygamberimiz Beliy ve Kudâa kabilelerinin Medine'ye saldıracaklarına dair bir haber alınca, 8. hicrî yılın cemâziyelâhir ayında Amr b. Âs komutasında 300 kişilik bir birliği *Zâtüsselâsil*'e gönderdi. Ona, yol üzerinde uğrayacağı Beliy, Uzre ve Belkayn kabilelerinden yardım istemesini emretti. Amr'ın babaannesi Beliy kabilesindendi. Bu durum, bu yolculukta Amr için bir avantaj teşkil ediyordu. Hedefe yaklaşan Amr, kalabalık bir düşmanla karşılaşacağını anlayınca Hz. Peygamber'den yardım istedi. Peygamberimiz bunun üzerine Ebû Ubeyde b. Cerrâh komutasında içlerinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de bulunduğu ikiyüz kişilik bir kuvveti destek olarak gönderdi. Müşrikler beş yüz kişilik İslâm birliğinin kendilerine doğru geldiğini duyunca dağıldılar. Böylece tertiplenen askerî sefer de amacına ulaşmış oldu. Bu sefer esnasında Amr b. Âs, hava soğuk olduğu için ateş yakmak isteyenlere, güvenlik gerekçesiyle müsade etmedi. Dönüş esnasında, cünüp olan Amr hava soğuk olduğu için hastalanmaktan korkarak, gusül abdesti almaksızın abdest aldı ve teyemmüm ederek cemaate namaz kıldırdı. Amr'ın her iki uygulaması da sahâbe arasında eleştiri konusu oldu. Amr Medine'ye döndükten sonra durumu Hz. Peygamber'e anlattı. Peygamberimiz güldü ve bir şey söylemedi.[397]

Hz. Peygamber Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı sekizinci yılın Receb ayında Cüheyne kabilesi üzerine üç yüz kişiyle birlikte *Sîfülbahr*'e Kızıldeniz sahiline gönderdi. Birlik herhangi bir tuzağa düşmeden, çarpışma olmadan geri döndü. Yine sekizinci yılın Şaban ayında Ebû Katâde'yi on beş kişilik bir birliğin başında Necid'de, *Hadıra*'da Muhârib kabilesinin yurdunda oturan Gatafân üzerine gönderdi.

l) Mekke'nin Fethi (8/630)

Hz. İbrahim zamanından beri tevhid inancının merkezi olan Kâbe'yi putlardan temizlemek Hz. Peygamber'in en başta gelen hedeflerinden biriydi. Hudeybiye Barış Antlaşması Müslümanların Mekke müşrikleriyle barış içinde yaşamasını sağlamış olsa dahi, Kâbe hâlâ putperestliğin merkezi olma özelliğini koruyordu. Üstelik müşrikler biraz sonra anlatacağımız gibi Hudeybiye Antlaşması'nı da ihlal etmişlerdi.

Hz. Peygamber'in *Mekke'nin Fethi'ne karar vermesinin* ve bu kararı gerçekleştirmesinin *asıl nedeni*, on yıllık bir süre için imzalanan *Hudeybiye Barış Antlaşması'nın*, üzerinden henüz iki yıl geçmeden *müşrikler tarafından bozulmuş olmasıdır*. Olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Hudeybiye Antlaşması gereği Müslümanlarla birlik kuran Huzâa kabilesi ile, müşriklerle birlik kuran Bekir kabilesi arasında eskiden beri düşmanlık mevcuttu. Hicretin sekizinci yılı şaban ayında Bekir kabilesinden bir grup, bir gece vakti ansızın Huzâalılara baskın yaparak yirmi üç kişiyi öldürdü. Bu baskın sırasında Kureyş müşrikleri Bekir kabilesine silah, binek ve su yardımı yaptılar. Hatta Safvân b. Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil ve Süheyl b. Amr gibi bazı Kureyşliler gizlice, yüzlerini örterek baskına bizzat iştirak ettiler.

Hz. Peygamber'in müttefiki olan Huzâa kabilesinden Amr b. Sâlim, bir süvari birliği ile Medine'ye gelerek durumu bir şiirle anlattı. Peygamberimiz onların

gönüllerini aldı ve yardım edeceğine söz vererek yurtlarına gönderdi. Kureyşlilere de bir mektup yazarak, ya Bekir kabilesiyle olan ittifaklarını bozmalarını, ya da öldürülen Huzâalıların diyetlerini ödemelerini istedi. Eğer bunlardan birini yerine getirmeyecek olurlarsa kendileriyle savaşacaklarını bildirdi. Kureyş müşrikleri Hz. Muhammed (s.a.s.)'in tekliflerinden ilk ikisini reddedip elçiye olumsuz cevap vererek geri gönderdiler. Ancak daha sonra buna pişman oldular; antlaşmayı yenilemek için Ebû Süfyan'ı Medine'ye gönderdiler. [398] Bu amaçla Medine'ye gelen Ebû Süfyan, Hudeybiye Antlaşması'nın akdi esnasında bulunamadığını gerekçe göstererek, birtakım girişimlerde bulundu; antlaşmayı yenilemeyi ve süresini uzatmayı teklif etti. Peygamberimiz kendilerinin Hudeybiye'de yapılan antlaşma ve müddet üzerinde durduklarını, onu bozmadıklarını ve değiştirmediklerini belirterek olayı bilmiyormuş gibi davrandı ve *"Yoksa siz bir olay çıkarıp onu bozdunuz mu?"* diye sordu. Ebû Süfyan *"Hayır"* diye cevap verdi ve olup bitenleri inkar etti. Peygamberimiz, Ebû Süfyan'ın teklifine olumlu cevap vermedi. Hz. Peygamber'in ailesinden ve diğer sahâbîlerden bazılarına da başvuran ve onlardan da yüz bulamayan Ebû Süfyan, sonuçta istediğini elde edemeden Mekke'ye döndü.

Ebû Süfyan Medine'den ayrıldıktan sonra Hz. Peygamber Mekke'yi fethe karar verdi ve gizlice hazırlığa başladı. Öyle ki, seferin nereye yapılacağını başlangıçta hanımı Âişe'ye bile açıklamadı. Daha sonra hedefini Hz. Ebû Bekir'e bildirdi; fakat gizli tutmasını istedi. Medine çevresindeki kabilelere haber göndererek Ramazan ayının başlarında Medine'de toplanmalarını istedi.

Hz. Peygamber Mekke'yi kan dökmeden fethedebilmek için hazırlıklarını gizli bir şekilde yürütmüştür. Müşrikler Müslümanların Mekke'nin Fethi maksadıyla sefere çıktığını bilselerdi, gerekli önlemleri alırlar, şehri savunmak için ellerinden geleni yaparlardı. Sonunda çok sayıda can kaybına sebep olan bir savaş cereyan edebilirdi. Oysa Hz. Peygamber mukaddes belde Mekke'yi kan dökmeden fethetmek istiyordu. Bundan dolayı Mekke üzerine yürüdüğünü gizli tutmuş ve amacına da ulaşmıştır.

Peygamberimiz Kureyş müşriklerine haber sızmasını önlemek amacıyla Mekke'ye giden yolları tuttu. Bu işle görevlendirdiği kimselerin başına Hz. Ömer'i tayin etti. Hâtıb b. Ebû Beltea adlı sahâbî, Medine'deki sefer hazırlıklarını bir mektupla Kureyş eşrâfına bildirmeye teşebbüs etti. Bütün kaynakların ittifakla bildirdiğine göre Peygamberimiz Cebrâil'in haber vermesiyle durumdan haberdar oldu. Hâtıb'ın mektubu götürmek için ücretle kiraladığı kadın, Hz. Peygamber'in görevlendirdiği Hz. Ali ve arkadaşları tarafından yolda yakalandı. Sorguya çekilen Hâtıb, suçunu itiraf etti ve bu işi Mekke'de bulunan ailesini korumaları için Kureyşlileri memnun etmek amacıyla yaptığını söyledi. Peygamberimiz onun özrünü kabul etti; sonunda Bedir mücahitleri arasında bulunduğu için affetti. Bu olay üzerine şu âyet-i kerîme nâzil oldu: *"Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin. Oysa onlar size gelen gerçeği inkâr etmişlerdir. Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Peygamber'i de sizi de yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben, sizin sakladığınızı da açığa vurduğunuzu da en iyi bilenim. Sizden kim onları dost edinirse doğru yoldan sapmış*

olur”.[399] Bu âyet-i kerime ile bütün Müslümanlar uyarılmışlardır.

Peygamberimiz 10 ramazan 8/1 Ocak 630’da muhâcirler, ensar ve çevreden toplanan kabilelerle Medine’den hareket etti. Bazı kabileler de yolda orduya katıldılar.[400] Peygamberimiz Zübeyr b. Avvam’ı iki yüz kişiyle ileri gönderdi. Ramazan ayı olduğu için isteyenlerin oruçlarını bozabileceğini ilan ettirdi. Kendisi de Usfân ile Emec arasında bulunan Kedîd’de orucunu bozdu.

İslâm ordusunun gözcü birlikleri, yolda Hz. Peygamber’in faaliyetlerini izlemek üzere Hevâzin kabilesinin görevlendirdiği bir casusu yakalayarak onun huzuruna getirdiler. Sorguya çekilen casus, Hevâzin kabilesinin bazı Arap kabilelerini de yanına alarak Müslümanlara karşı savaş hazırlıklarına başladığını tüm ayrıntılarıyla haber verdi. Peygamberimizin emriyle Halid b. Velid tarafından tutuklanan casus, ordu Merruzzahran’da konakladığı esnada kaçtı; fakat Halid tarafından tekrar yakalandı. Halid durumu Peygamberimize bildirdi. O da Mekke’ye girinceye kadar onun tutukluluk halinin devamını istedi. Casus Mekke fethedildikten sonra Peygamberimizin İslâm’a daveti üzerine Müslüman oldu, İslâm ordusuyla birlikte Huneyn Savaşı’na katıldı ve Evtas Savaşı’nda öldü.[401]

Müslümanlar yatsı vakti Mekke yakınlarında *Merruzzahrân*’da konakladılar. Peygamberimiz burada İslâm ordusunun gücünü göstermek maksadıyla gece vakti asker sayısınca, yani on bin ateş yaktırdı. Bunu gören ve gelenlerin kim olduğunu bilemeyen Mekke müşrikleri telaşa kapılarak liderleri Ebû Süfyan’ı iki arkadaşıyla birlikte durumu öğrenmek ve şayet Hz. Muhammed (s.a.s.)’le karşılaşırsa eman almak amacıyla gönderdiler. Ancak Ebû Süfyan ve arkadaşları İslâm ordusunun gözcü birlikleri tarafından yakalanarak Hz. Peygamber’in huzuruna götürüldüler. Mekke lideri Ebû Süfyan uzun tereddütlerden sonra Müslüman oldu.

İslâm ordusu dört koldan şehre girdi. Hz. Peygamber’in kumanda ettiği birliğin dışındaki birliklerin başında Halid b. Velid, Zübeyr b. Avvam ve Kays b. Sa’d bulunuyordu. Peygamberimiz mecbur kalınmadıkça kan dökülmemesini emretti. İslâm ordusu herhangi bir ciddî mukavemetle karşılaşmadan şehre girdi. Peygamberimiz *“Bugün Kâbe’de savaşın helal olacağı gündür”* şeklinde sözler sarfeden komutan Sa’d b. Ubâde’yi azlederek elinden sancağı aldı ve oğlu Kays b. Sa’d’a verdi. Sa’d’ın *“Bugün savaş günüdür”* sözüne karşılık *“Bugün merhamet günüdür”* dedi.[402]

İslâm ordusu, güneyden şehre giren Halid b. Velid’in komuta ettiği birlik hariç, mukavemetle karşılaşmadı. Peygamberimiz muhâcirlerin başında Mekke’yi kan dökmeden fethetmenin verdiği huzur içinde ilerlerken, şehrin alt tarafında kılıçların parladığını görünce çok üzüldü. Halid b. Velid’e haber göndererek çarpışmaya son vermesini emretti. Halid daha sonra sorguya çekildiğinde, çarpışmayı müşriklerin başlattığını bildirdi. Hz. Peygamber, Mekke’de evlerinin kapısını kapatanların, silahlarını bırakanların, Mescid-i Harâm’a ve Ebû Süfyan’ın evine girenlerin emniyette olduğunu duyurdu. Yaralıların, arkasını dönüp kaçanların ve esirlerin öldürülmemelerini emretti. Bunun üzerine Mekkeliler evlerine kapanıp silahlarını sokaklara attılar. Peygamberimiz Zî Tuvâ mevkiinde durunca insanlar onun etrafında toplandılar. O, Allah’ın kendisine Mekke’nin Fethi’ni nasip etmesinden, Müslümanların sayısının çokluğundan ve Allah’a olan

tevazuundan dolayı devesinin üzerinde eğiliyor, *"Hayat ancak ahiret hayatıdır"* diyordu. Mekke'ye girince Kâbe'yi tavaf etti; çevresindeki putları kırdırdı. Kâbe'nin bakımını yürüten, anahtarını muhafaza eden Abdüddâr ailesinden Osman b. Talha'ya haber gönderip Kâbe'nin anahtarını getirterek içeri girdi ve iki rekat namaz kıldı.

Öğle vakti gelince Hz. Peygamber, Bilâl-i Habeşî'ye Kâbe'nin damında ezan okuttu. Namazı kıldırdıktan sonra halka hitabede bulundu. *"Ne dersiniz? Şimdi size ne yapacağımızı sanıyorsunuz?"* diye sordu. *"İyilik umuyoruz, sen asîl bir kardeş ve asîl bir kardeş oğlusun"* cevabını verdiler. Bunun üzerine *"Ben size kardeşim Yusuf'un dediğini diyorum: Bugün sizi kınamak yok. Allah sizi affetsin. O merhametlilerin en merhametlisidir"*[403] dedi. Konuşmasında tevhid, Allah'ın varlığı ve birliği üzerinde durdu. O'nun eşi ve ortağı bulunmadığını, va'dini yerine getirdiğini, kuluna (kendisine) yardım ettiğini, düşmanları bozguna uğrattığını bildirdi. Cahiliye dönemine ait faizin, kan ve mal davalarının kaldırıldığını, sidâne ve sikâye dışındaki kurumların lağvedildiğini duyurdu. Diyet ödenmesi gereken öldürme olayları, vârise vasiyet yapılamayacağı, kadının halasının ve teyzesinin üzerine nikahlanamayacağı, değiş tokuş yoluyla mehirsiz evlenmenin olmayacağı gibi bazı hukûkî meselere açıklık getirdi. Câhiliye dönemi kibirlenmelerinin ve atalarla övünmenin kaldırıldığını duyurdu. Bütün insanların Âdem'in nesli olduğunu ve onun da topraktan yaratıldığını söyledi. *"Allah katında en iyiniz, en fazla takva sahibi olanınızdır"* dedi. Mekke'nin Allah tarafından haram ve dokunulmaz bölge kılındığını hatırlattı ve bu yasağın kendisi tarafından pekiştirildiğini bildirdi. Mü'minlerin kardeş olduğunu söyledi. Kâbe'nin anahtarını tekrar Osman b. Talha'ya ve sikaye görevini de eski sahibi amcası Hz. Abbas'a verdi. Temîm b. Esed el-Huzâî'yi Harem hudutlarının taşlarını yenilemekle görevlendirdi.

Bu arada Eslem kabilesinden Hırâş b. Ümeyye adlı kişi, eski bir kan davası yüzünden Hüzeyl kabilesinden ve İslâm'ı kabul etmemiş olan Cüneydib b. Edla'ı öldürdü. Peygamberimiz Hırâş b. Ümeyye'yi kınadı ve maktulün diyetini ödetti. Bu vesile ile, gördüğü lüzum üzerine fethin ikinci gününde öğle namazından sonra halka hitap ederek Mekke'nin Mukaddes bölge oluşuyla ilgili hükmü tekrar hatırlattı.[404] Mekke'nin fethinden sonra hicretin kalktığını ilan etti.[405] Saîd b. Saîd'i Mekke çarşısını kontrol için görevlendirdi. Safâ Tepesi'nde halkın bîatını kabul etti. Kendisi için Hacûn mevkiinde deriden bir çadır kurulmuştu. Her namaz vakti buradan Mescid-i Harâm'a geliyordu.

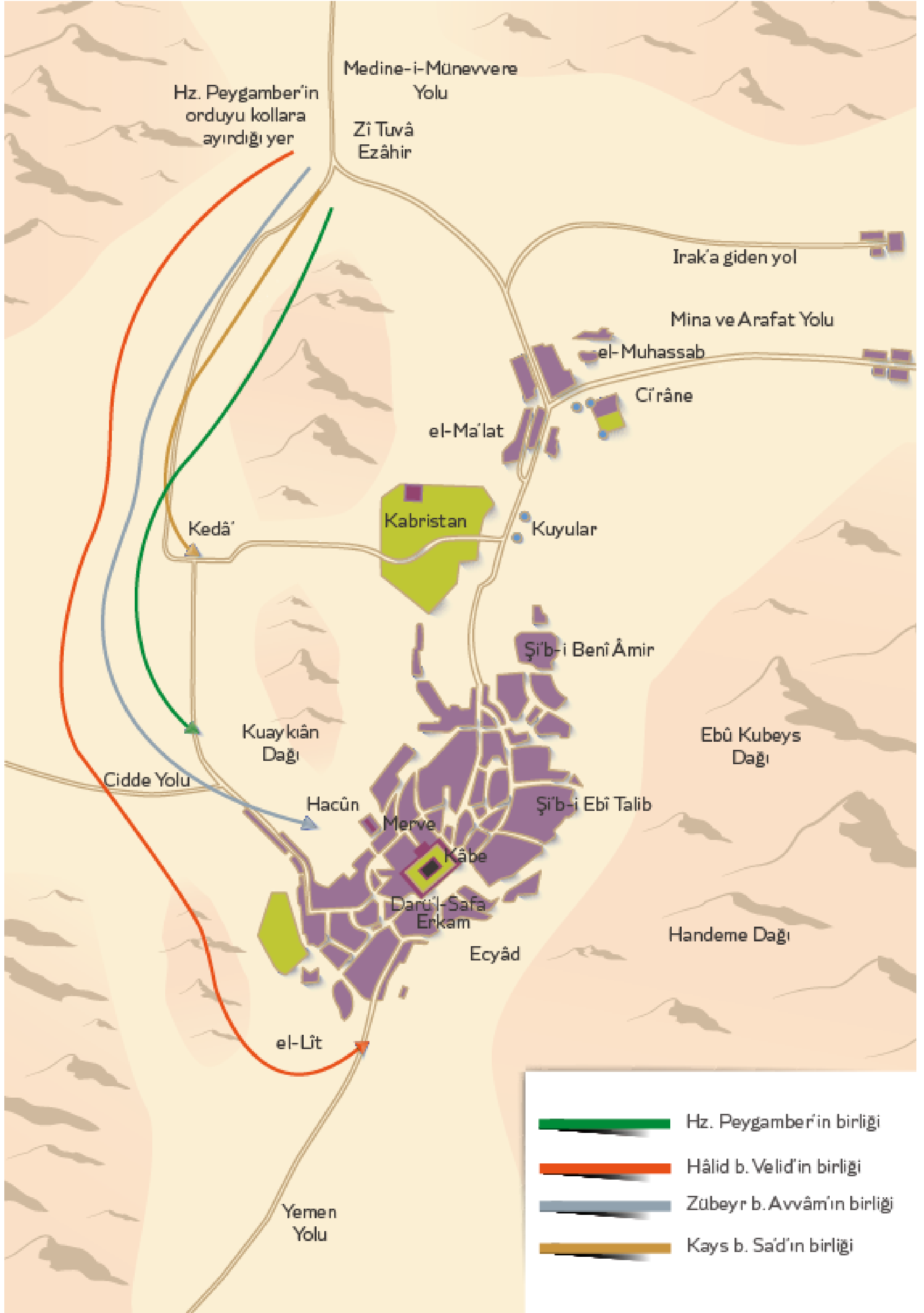
Hz. Peygamber Mekke'de genel af ilan etti. Ancak on biri erkek, altısı kadın olmak üzere on yedi kişiyi genel af dışında tuttu. Bunların katlinin serbest bırakılması da kişisel kin ve düşmanlık yüzünden değildi. Bunlar çok büyük suç işlemişlerdi. Mesela Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, önce Müslüman olmuş, Medine'ye hicret etmiş ve hatta vahiy katipleri arasında yer almıştı. Bir müddet sonra İslâm'dan çıkıp Mekke müşriklerinin yanına dönmüş, kâtipliği sırasında vahyi kendi arzusuna göre tahrif ettiğini söyleyerek müşriklerin İslâmiyet aleyhindeki çalışmalarını desteklemişti. Ebû Süfyan'ın karısı Hind de, Uhud'da şehit edilen Hz. Hamza'nın ciğerini çiğnemişti. Bununla beraber bu ikisi ve daha başkaları affedildi. Öldürülmesi serbest bırakılanlardan sadece altı kişi Mekke'ye

girildiği gün katledildi. Süheyl b. Amr, Safvân b. Ümeyye ve İkrime b. Ebû Cehil gibi müşriklerin ileri gelenlerine emân verildi. Hz. Peygamber Mekkelilerden kimlerin kendisine ve sahâbîlerine işkence yaptığını, kimlerin kendisini öldürmek üzere süikast tertiplediğini ve kimlerin Bedir, Uhud ve Hendek gibi savaşlara iştirak ettiğini ve bütün bedevîleri toplayarak kendisini ve İslâm'ı ortadan kaldırmak istediğini çok iyi biliyordu. Bunlar Mekke'nin Fethi'yle birlikte onun eline düşmüşlerdi. İsteseydi hepsini kılıçtan geçirebilirdi. Onun bir tek sözü ve hatta işareti bile bunu gerçekleştirmeye yeterdi. Fakat o böyle yapmadı. Çünkü Hz. Peygamber, prensib olarak her zaman düşmanı kazanmayı, imha etmeye tercih ederdi. Onun bütün bu davranışları, insanların kalbinin nasıl kazanılacağını gösteren ve hoşgörü anlayışını ortaya koyan hususlardır.

Kâbe ve çevresinde bulunan putlar Hz. Peygamber'in emriyle kırıldı; bir kısmı ateşe verildi. Yapılan bir ilanla herkesin evinde bulunan putu imha etmesi istendi. Peygamberimiz Ramazan ayı içinde çevredeki putları kırmak için birlikler sevketti; Halid b. Velid'i *Uzzâ*, Sa'd b. Zeyd el-Eşhelî'yi *Menât*, Amr b. As'ı *Süvâ'* adlı putları kırmak için görevlendirdi. Put alım satımını, şarap, domuz eti ve ölü hayvan eti bedelini yemeyi ve kâhine ücret vermeyi yasakladı.[406]

Mekke'nin Fethi, Hz. Peygamber'in yeni Müslüman olanlarla ilgili uygulamaları açısından özellikle dikkat çeker. Fetihten sonra Mekkeliler sanki mağlup edilmiş bir millet ve ele geçirilmiş bir bölgenin ahalisi olarak kalmadılar. Aksine, hak ve görevler konusunda zaferi kazananlarla eşit duruma yükseldiler. Kimsenin malına, mülküne, evine arazisine el konulmadı; bunlar ganimet statüsüne tabi tutulmadı.[407] Mücahitler yağma ile değil, Mekke'yi fethettikleri günün gecesini sabaha kadar tekbir, tehlil ve Kâbe'yi tavafla geçirdiler. Peygamberimiz Mekke'nin üç zengininden toplam yüz otuz bin dirhem borç alarak ihtiyacı olan sahâbîlere dağıttı. Daha sonra bu borcu Hevâzin ganimetlerinden ödeyecektir.[408] Mekke'de hiçbir asker bırakmadan, şehrin idaresini de yeni İslâm'ı kabul etmiş *Attâb b. Esîd* adlı bir Mekkeliye bırakarak Huneyn'e doğru hareket etti.

Burada, Uzzâ'yı yıkıp Mekke'ye dönen Halid b. Velid'in *Cezîme* kabilesine İslâm'a davet etmek için gönderilmesiyle, bu sefer esnası ve sonrasındaki gelişmelere kısaca temas etmek yerinde olacaktır. Halid b. Velid Uzzâ'yı yıkıp geri döndükten sonra Şevval ayında Peygamberimiz onu Cezîme b. Âmir kabilesini İslâm'a davet etmek üzere gönderdi. Savaşmak için gönderilmeyen Halid, muhâcirlerden, ensardan ve Süleym kabilesinden oluşan 350 kişilik bir birlikle Cezîme kabilesinin yurdu olan *Gumeysâ*'ya vardı. Cezîme kabilesi İslâm birliğini silahlı olarak karşıladılar. Halid onlardan silahlarını bırakmalarını istedi. Onlar bu emri yerine getirdiler ve *"Dinimizi değiştirdik"* anlamında *"Sabe'nâ"* dediler. Halid onların Müslüman olduklarına kanaat getirmedi. Vaktiyle İslâm düşmanlarıyla işbirliği yaptıklarını da hatırlayarak kendilerini esir aldı, askerler arasında dağıttı. Ertesi sabah da öldürülmelerini emretti. Bunun üzerine Süleymoğulları ellerindeki otuz kadar esiri öldürdüler. Fakat ensara ve muhâcirlere mensup askerler Halid'in bu emrini yerine getirmeyerek esirleri serbest bıraktılar. Olayı öğrenince çok üzülen Peygamberimiz, Halid'in bu davranışını doğru bulmadı ve onun yaptıklarından berî' olduğunu söyledi. Hz. Ali'yi Cezîme kabilesine göndererek öldürülenlerin tazminatlarını ödetti.[409]

Mekke'nin Fethi

m) Huneyn, Evtas Savaşları ve Taif Kuşatması (8/630)

Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethetmesi üzerine, Taif çevresinde oturan Hevâzin

kabilesi Sakîf kabilesiyle birleşerek Müslümanlarla savaşa hazırlandı. Zaten daha önce de Hz. Peygamber'in Medine'den çıktığını duyduklarında onun kendileri üzerine yürüyeceğini sanarak hazırlık yapmaya başlamışlardı. Bu amaçla bir casus görevlendirdiklerini biraz önce anlatmıştık. Bu arada Sakîfliler de kalelerini korumak için *mancınık* ve *debbâbe* yapımını öğrenmek üzere içlerinden iki kişiyi *Cüreş*'e gönderdi.

Bugün *"eş-Şerâi' Vâdisi"* diye bilinen Huneyn, Mekke'nin kuzeydoğusunda ve Taif'in kuzeybatısında yer alır. Huneyn Vâdisi'nin içinde yer alan Huneyn suyu, Harem-i Şerîf'e 36 km. uzaklıktadır. Hevâzin ordusunun komutanı Mâlik b. Avf otuz yaşlarında, gösterişe düşkün, tecrübesiz ve maceraperest bir gençti. Askerlere cesaret vermek ve firarı önlemek amacıyla kabilenin kadınlarını, çocuklarını ve hayvanlarını da savaş alanına getirtmişti. Dolayısıyla Hevâzinliler bir bakıma ölüm kalım savaşına hazırlanmışlardı. Meşhur şair Düreyd b. Sımme'yi de çok yaşlı olmasına ve gözleri görmemesine rağmen bilgisinden ve tecrübesinden istifade için savaş alanına davet etmişlerdi. Düreyd b. Sımme *"Yenilgiye uğramış bir orduyu ne geri çevirebilir?"* diyerek kadınların, çocukların ve malların savaş alanına getirilmesine karşı çıktıysa da bir türlü sözünü dinletemedi.

Diğer taraftan Hz. Peygamber Huneyn vadisinde toplanan müşriklerin üzerine yürümeye karar verdi. On iki bin kişiden oluşan İslâm ordusunun iki bini yeni Müslüman olmuş Kureyşlilerden oluşuyordu. Seksen kadar Kureyşli de henüz iman etmemişti. Hz. Peygamber Kureyşli Safvân b. Ümeyye'den emanet olarak yüz zırh ve daha başka silahlar aldı.

Hz. Peygamber savaştan önce Abdullah b. Ebû Hadred adlı sahâbîyi bilgi toplamak üzere gizlice karşı tarafa gönderdi. Abdullah düşman ordugâhında birkaç gün kalarak elde ettiği bilgileri Hz. Peygamber'e getirdi. Bu arada İslâm ordusu arasından *"Bize azlığımızdan dolayı bugün kimse gâlibiyet elde edemez"* şeklinde sözler sarfedenler oldu.[410]

Okçularına ve askerlerinin savaş kabiliyetine güvenen Hevâzinliler, Huneyn *Vâdisi*'nin kendilerine göre en uygun yerini önceden tutarak İslâm ordusuna pusu kurdular. İslâm ordusunun öncü kuvvetleri, düşmanın şiddetli saldırısı karşısında başlangıçta bozularak geri çekilmek zorunda kaldı. Bu durum tüm orduyu etkiledi; Müslümanlar Hevâzin okçuları karşısında paniğe kapıldılar. Peygamberimiz soğukkanlılığını koruyarak yerinde sebat etti. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Abbas ve oğulları, Üsâme b. Zeyd gibi sahâbîler onun yanından ayrılmadılar. Hz. Peygamber'in gayreti ve Hz. Abbas'ın gür sesiyle yaptığı çağrı üzerine Müslümanlar tekrar toparlanarak düşmanı bozguna uğrattılar. Bozguna uğrayan Hevâzinliler kadınlarını ve çocuklarını savaş alanında bırakarak kaçtılar. Kaynaklarımızda, İslâm ordusunun zaferiyle sonuçlanan çarpışma sırasında Müslümanlar ile Hevâzin ordusu arasına siyah bir karınca bulutunun indiği ve bütün vadiyi doldurduğu rivayet edilmektedir.[411] Müslümanların kızgınlığı o derece artmıştı ki, kadınlardan ve çocuklardan da öldürdükleri olmuştu. Bu olay Peygamberimize intikal edince kadınların ve çocukların öldürülmesini derhal yasakladı.[412] Bunun üzerine Üseyd b. Hudayr *"Yâ Resûlallah! Onlar müşriklerin çocukları değil midir"?* şeklinde bir soru sordu. Buna cevap olarak Hz. Peygamber *"Sizin en hayırlılarınız da müşriklerin çocukları değil midir? Her çocuk fıtrat üzere doğar. Ana babası onu ya Hristiyanlaştırır, ya da Yahudileştirir"* buyurdu.[413] Huneyn savaşında müşrik ordusu yetmiş ölü verirken, Müslümanlardan da, içlerinde Üsâme b. Zeyd'in anabir kardeşi Eymen b. Ubeyd'in de bulunduğu dört kişi şehit düştü. Bozguna uğrayan Hevâzin ordusunun, aralarında komutan Mâlik b. Avf'ın da bulunduğu büyük çoğunluğu *Taif*'e giderken, bir kısmı da İslâm ordusu ile yeniden savaşmak üzere *Evtâs* mevkiinde toplandı.

Huneyn Savaşı'nda altı bin esirin yanısıra, yirmi dört bin deve, kırk binden fazla koyun ve bir miktar gümüş Müslümanların eline ganimet olarak geçti. Hz. Peygamber ganimetlerin Mekke'nin 24 km. Kuzeydoğusunda bulunan Ci'râne'ye götürülmesini emretti. Mes'ud b. Amr el-Gıfârî'yi de bunlar üzerine muhafız tayin etti. Esirler arasında Hz. Peygamber'in sütkardeşi Şeymâ da bulunuyordu. Kendisine biraz sert davranılınca Peygamberimizin sütkardeşi olduğunu söyledi. Fakat Müslümanlar, onun bu sözüne pek inanmamakla birlikte kendisini yine Hz. Peygamber'in huzuruna götürdüler. Şeymâ "Yâ Muhammed! Ben senin sütkardeşinim"! dedi. Peygamberimiz bunu delille ispatlamasını isteyince Şeymâ, omuzunda bulunan ve çocukken onun ısırdığı yerin izini gösterdi. Bunun üzerine olayı hatırlayan Peygamberimiz, hırkasını yere sererek Şeymâ'yı üzerine oturttu. İsterse yanında kalabileceğini, şayet arzu ederse kabilesine dönebileceğini bildirdi. Şeymâ kabilesine dönmeyi tercih edince Peygamberimiz bazı mallar vererek onu ailesinin yanına gönderdi.

Hz. Peygamber, Ebû Âmir el-Eş'arî komutasında bir Müslüman birliğini Evtâs'a gönderirken, kendisi de Taif'e doğru hareket etti. Ebû Âmir el-Eş'arî, emrindeki askerlerle Evtâs'a giderek Düreyd b. Sımme komutasındaki Hevâzin ordusunu bozguna uğrattı. Meydana gelen çarpışmada Düreyd öldürüldü. Dizinden bir okla yaralanan İslâm komutanı Ebû Âmir el-Eş'arî, öleceğini anlayınca yerine yeğeni

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi tayin etti. İslâm birliği Evtâs'tan zaferle döndüğünde Hz. Peygamber, hem vefat etmiş olan Ebû Âmir'e, hem de Ebû Mûsâ'ya dua etti.

Kur'an-ı Kerim'de Huneyn Savaşı'ndan, açıkça, adı zikredilerek bahsedilmektedir. Bu olayı tasvir eden âyetlerin mealleri şöyledir: *"Allah bir çok yerde ve Huneyn gününde size yardım etti. Çokluğunuz sizi böbürlendirmişti, ama size bir yarar sağlamamıştı; yeryüzü bunca genişliğine karşılık size dar gelmişti de arkanızı dönmüştünüz. Sonra Allah, elçisine ve inananlara güven verdi ve görmediğiniz askerler gönderdi de inkâr edenlere azap etti. İşte inkarcıların cezası budur. Bundan sonra da Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir."*[414]

Diğer taraftan Hz. Peygamber, etrafı sağlam surlarla çevrili *Taif* şehrine doğru hareket ederek burayı kuşattı. Taifliler surlarını tamir etmişler ve kale içine bol miktarda, hatta bir yıl yetecek kadar yiyecek depolamışlardı. İslâm ordusu bu kuşatmada *mancınık* kullanarak surlara taş yağdırdı. Fakat iki metre civarında kalınlığa sahip olan kale duvarları bu darbeler karşısında sarsılmadı. Müslümanlar kaleye yaklaşabilmek için tahtadan veya deriden yapılan bir araç olan *debbâbe* kullandılar. Bu aracın içine girerek düşman oklarından korunuyorlar ve bu suretle surlara ilerleyip gedik açıyorlardı. Taifliler debbâbenin üzerine kale duvarlarının üzerinden kızgın demir atarak onu yaktılar. Müslümanlar bu defa debbâbeyi demirle kapladılar. Taifliler buna da debbâbenin üzerine büyük taşlar atarak karşılık verdiler. Taif'in kısa sürede fethedilemeyeceği ve Sakîf kabilesinin durumunun zamana bırakılmasının gerekli olduğu anlaşılmıştı. Peygamberimiz kuşatmanın üzerinden on beş gün geçtikten sonra Nevfel b. Muaviye ed-Dîlî ile istişâre etti. Nevfel b. Muaviye, *"Tilki inine girmiştir. Şayet beklersen yakalarsın, kuşatmayı kaldırırsan sana bir zararı dokunmaz"* şeklinde görüş beyan etti. Bu sırada Haram Aylar da yaklaşmıştı. Müslümanlar Taif kuşatmasında on dört şehit verdiler. Peygamberimiz kuşatmayı kaldırarak Huneyn ganimetlerinin toplandığı *Ci'râne*'ye hareket etti.

Hz. Peygamber Zilkade ayının başında *Ci'râne*'ye geldi. Burada on üç gün kalarak Huneyn Savaşı'nda ele geçirilen esirleri ve diğer ganimetleri taksim etti. Ganimetlerin beşte biri hazineye ayrılıp geri kalanı gaziler arasında paylaştırıldı. Ganimetlerin taksiminden sonra, içlerinde Hz. Peygamber'in süt amcasının da bulunduğu on dört kişilik bir Hevâzin heyeti, onun huzuruna gelerek pişmanlıklarını arzettiler; İslâmiyeti kabul ettiklerini, süt kardeşinin kendi kabilelerinden olduğunu dile getirdiler ve affedilmelerini istediler. Hz. Peygamber onlara bu isteklerini cemaatle namaz kılındıktan sonra orduya hitaben açıkça dile getirmelerini söyledi. Onlar da bu tavsiyeyi yerine getirince Hz. Peygamber savaş esirlerinden veya mallardan birini tercih etmelerini söyledi. Heyet üyelerinin esirleri tercih etmeleri üzerine Hz. Peygamber kendisinin ve ailesi mensuplarının hissesine düşenleri serbest bıraktığını ilan etti. Hz. Ebû Bekir de kendi ailesi mensuplarının aynı uygulamayı yapacaklarını söyledi. Diğer muhacirler ve ensar da aynı yolu izlediler. Ancak öte yandan Temîm kabilesinin lideri Akra' b. Hâbis, Fezâre'nin reisi Uyeyne b. Hısn ve Süleym'in reisi Abbas b. Mirdas bu karara itiraz ettiler. Peygamberimiz bir konuşma yaparak onları ikna etti. Zeyd b. Sâbit'i ensar, Hz. Ömer'i muhacirler ve Ebû Rühm el-Gıfârî'yi Arap kabileleri arasında dolaştırarak hepsinin muvafakatını aldırdı.[415] Böylece kısa

süre sonra *Hevâzin esirlerinin tamamı serbest bırakıldı ve ailelerine teslim edildi.* Peygamberimiz esirlere Mısır'da imal edilmiş ince beyaz elbise (Kubtıyye) dağıtmıştı.

Ci'râne Kuyusu

Ci'râne'de esirlerin dışında kalan ganimet mallarının taksiminde, *Müellefe-i Kulûb*'a (kalpleri İslâm'a ısındırılmış kimselere) ganimetin beşte birinden (humus) pay ayrıldı. Müellefe-i kulûb'un çoğunu yeni fethedilen Mekke'nin eşrâfı teşkil ediyordu. Bunlar arasında Kureyş lideri Ebû Süfyan, oğulları Yezîd ve ileride halife olacak Muaviye de vardı. Müellefe-i kulûb Kur'an-ı Kerim'de aynı zamanda zekât verilecek zümreler arasında da zikredilmektedir.

Peygamberimiz, Huneyn Savaşı'ndan elde edilen ganimetleri taksim ederken Hevâzin kabilesinin başkanı ve komutanı Mâlik b. Avf'ın ev halkını ve mallarını dağıtım dışında tutmuştu. Peygamberimiz onun Taif'te Sakîf kabilesi arasında bulunduğunu öğrendi. Huneyn Savaşı'na sebep olan ve henüz düşman safında, Sakîf kabilesi arasında bulunan Mâlik b. Avf'ın ne şekilde olursa olsun etkisiz hale getirilmesi gerekiyordu. Hz. Peygamber kendisine gelen Hevâzin heyeti vasıtasıyla ona haber göndererek, şayet yanına gelir ve Müslüman olursa ailesini ve malını kendisine iade edeceğini ve buna ek olarak da yüz deve vereceğini bildirdi. Bu haber üzerine yanına gelip Müslüman olan Mâlik b. Avf'a va'dettiklerini verdi ve onu kabilesinin İslâmiyeti kabul eden kolları (Sümâle, Selime ve Fehm) üzerine vali tayin etti. Bu ikram karşısında son derece duygulanan Mâlik, Müslüman olunca söylediği bir şiirde, insanlar arasında Muhammed gibi birisini ne gördüğünü ve ne de işittiğini, onun sözünü yerine getirdiğini ve kendisine bol bol bahşiş verdiğini dile getirdi. Daha sonra emri altındaki kabilelerle birlikte Sakîf kabilesine karşı mücadeleye başladı.[416] İzlediği bu politikayla Hz. Peygamber, o tehlikeli, inatçı, korkusuz ve yiğit Huneyn cephesi komutanını elde etmekle kalmıyor, aynı zamanda onu eski

müttefiklerine karşı harekete geçirmiş oluyordu.

Hz. Peygamber Ci'râne'de ihrama girerek umre yapmak maksadıyla Mekke'ye geldi. Umre yapıp tekrar Ci'râne'ye uğradıktan sonra, sekiz yıl önce terketmek zorunda kaldığı şehri fethetmenin verdiği huzurla, Medine'ye hareket etti ve 28 Zilkade 8/16 Şubat 630'da buraya ulaştı.

n) Müşriklerle İlişkilerde Son Aşama (9/631.

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber yirmi üç yıllık Peygamberlik döneminde, başta kendi kabilesi Kureyş olmak üzere en fazla müşriklerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Mekke'nin Fethi'nden sonra Kureyş'in ve daha sonra Hevâzin ve Sakîf gibi Arap Yarımadası'nın en kuvvetli kabilelerinin İslâm'a dahil olmasıyla, putperestlik büyük ölçüde etkisiz hale getirilmiştir. Ancak müşrikler hâlâ varlıklarını devam ettiriyorlar, hac ve umre için Kâbe'yi ziyarete gelebiliyorlardı. Çünkü Kâbe'yi ziyarete gelen kimselere engel olunmayacağı ve haram aylar esnasında kimsenin korku içerisinde bulunmayacağı şeklinde onunla müşrikler arasında antlaşma vardı. Bu süresiz ve genel antlaşmaların yanında özel ve süreli antlaşmalar da bulunuyordu. Sözgelimi Hz. Peygamber, hicretin birinci yılından itibaren Medine'ye komşu müşrik kabilelerin olumsuz tavırlarına engel olmak ve onlarla dostane ilişkiler kurmak gibi çeşitli sebep ve amaçlarla Damre, Müdlic, Gıfâr, Eşca' ve Cüheyne gibi Arap kabileleri ile antlaşmalar yapmıştı.

Hz. Peygamber, Tebük Seferi'nden Medine'ye döndükten sonra Hz. Ebû Bekir'i *hac emiri* tayin ederek üç yüz kadar Müslümanla birlikte Mekke'ye gönderdi. Esasen hac da bu yılda (9/631)farz kılınmıştı. Bu sıralarda, hem müşrikler ve hem de onlarla Hz. Peygamber arasındaki genel ve özel antlaşmalar hakkında *Berâe (Tevbe)* Sûresi'nin başından itibaren 28 âyet nâzil oldu. Bu âyetlerde, *Allah Teâlâ, Müslümanların müşriklerle yapmış oldukları antlaşmaları tek taraflı olarak feshettiğini ve onların Müslüman olmalarını, yoksa öldürüleceklerini, Kendisi ve elçisi adına ihtar ve ilan etmektedir.*

Araplar arasındaki geleneğe göre antlaşmalar üzerinde başkan veya ailesinden birisi söz sahibi olabilirdi. O nedenle Peygamberimiz *"Benim adıma bunu ancak ailemden bir adam yerine getirebilir"* diyerek Hz. Ali'yi çağırdı; bu ayetleri ve içerdiği bazı hükümleri Mekke'ye gelen hacılara tebliğ etmek üzere onunla gönderdi.[417] Hz. Ali, Mekke'ye gitmekte olan Hz. Ebû Bekir'e yolda ulaştı. Kendisinin halka Berâe Sûresi'nin ilk ayetlerini okumakla ve ilan etmekle görevlendirildiğini ve Hz. Ebû Bekir'in hac emîri olarak görevine devam edeceğini bildirdi.

Hz. Ali, Zilhicce'nin onuncu, yani bayramın birinci günü Mina'da Cemre'nin yanında toplanan insanlara Berâe Sûresinin ilk ayetinden başlayarak müşrikleri ilgilendiren diğer ayetlerini okuduktan sonra şu hususları bildirdi: *Kâfirler cennete giremeyecektir. Bu yıldan sonra hiçbir kimse müşrik olarak hac yapamayacaktır. Kimse Kâbe'yi çıplak olarak tavaf edemeyecektir. Süresiz antlaşmalar iptal edilmiştir, bu durumda olanlara Allah dört ay süre vermiştir. Süreli antlaşmalar süresi sonuna kadar devam edecektir.* Hac görevini ifa ettikten sonra da Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali beraberce Medine'ye döndüler. Bu ültimatom etkisini hemen gösterdi. O yıl

hacca katılmış olan müşriklerden önce bazı itiraz sesleri yükseldi; ancak daha sonra *"Kureyş bile Müslüman oldu"*[418] diyerek, dört ay bile beklemeden hepsi Müslüman oldular. Bu suretle Arap Yarımadası'nda putperestliğin kökü kazınmış, Kâbe ve Mescid-i Harâm Hz. İbrahim ve Hz. İsmail peygamberlerin bıraktıkları esasa uygun bir şekilde, yalnızca tevhid inancına sahip mü'minlere tahsis edilmiştir.[419]

2. Yahudilerle İlişkiler

a) Genel Bilgiler

Mekke döneminde nâzil olan âyetlerde bir bütün olarak *Ehl-i Kitap*'tan,[420] İbrahim ve Mûsâ'nın sahîfelerinden,[421] ayrıca bazı âyetlerde de özellikle İsrâiloğullarından bahsedilmesinden[422] hareketle o dönemde Mekke'de bazı Yahudilerin bulunduğu ve ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Bazı Yahudilerin Medine'den Mekke'ye geldikleri ve buranın halkı ile bazı ilişkiler kurdukları da ihtimal dahilindedir. Hatta *Ukâz Panayırı*'nda ticârî mallarını satmak üzere Mekke'ye gelenlerin bulunduğu bilinmektedir. Bu dönemde genel olarak Ehl-i Kitap, Müslümanlara karşı olumlu tavır içinde bulunuyordu.

Bunun dışında Mekke müşriklerinin Yahudilerle ilişki içinde oldukları da bilinmektedir. Nitekim Mekke döneminde müşrikler, Nadr b. Hâris ve Ukbe b. Ebû Muayt'ı Medine'de bulunan Yahudi bilginlerine Hz. Muhammed (s.a.s.) hakkında akıl danışmak üzere gönderirler. Yahudiler de bu heyet üyelerine Hz. Muhammed (s.a.s.)'e üç şey, Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn ve ruh hakkında soru sormalarını, eğer bunları bilirse Peygamber olduğunu, yoksa Peygamber olmadığını söylerler. Heyet Mekke'ye geldikten sonra müşrikler Hz. Peygamber'e bu soruları sorarlar. Peygamberimiz soruları cevaplamak için bir gün mühlet ister. Ancak kendisine on beş gün sonra bu sorulara açıklık getiren vahiy nâzil olur.[423]

Peygamberimiz Medine'ye hicret ettiğinde şehir halkının yarısı kadarı Yahudilerden oluşuyordu. Peygamberlikten önce Yahudiler, Evs ve Hazrec'e, yakın bir zamanda gelecek olan Peygambere tabi olup Araplara karşı kendisinden yardım isteyeceklerini söylüyorlar ve düşmanlarını bu şekilde tehdit ediyorlardı.[424] Hicret esnasında bir Yahudi üç katlı bir evin damına çıkarak ufukta Medine'ye doğru gelen bir kafile görünce bunların beklenen misafirler olduğunu bağırarak ilan etmiştir. Hicretten sonraki günlerde Peygamberimiz Yahudilere hoşgörülü davranmış, *Medine Sözleşmesi*'nde onları ümmetin bir parçası olarak kabul etmiş ve antlaşmaya dahil etmiştir. Onun bu olumlu tutumu karşısında daha hicretin birinci yılında Kaynukâ' Yahudilerinden *Abdullah b. Selâm,* ailesiyle birlikte Müslüman olmuştur. Daha sonraları çeşitli zamanlarda İslâm'a giren Yahudiler de mevcuttur.

Peygamberimiz Yahudilerle uyum içinde yaşama çerçevesinde Ehl-i Kitab'ı ve bu meyanda Yahudileri, Kur'an'ın emriyle *"Allah'tan başkasına tapmayalım. O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmasın"* şeklinde aralarında ortak olan bir söze *(kelime)* çağırmıştır.[425] Kendisine ilâhî

emir gelmeyen konularda onlara muvafakat etmeyi yeğlemiştir. Başlangıçta namazlarda onların kıblesi olan *Beytü'l-Makdis*'e yönelmiştir. Müslümanların onların kestiklerini yemelerine ve iffetli kadınlarıyla evlenmelerine müsade etmiştir. Benî İsrâil kıssalarını anlatmış ve bunları anlatmada sakınca görmemiştir. Yahudi cenazelerine saygı gösterip ayağa kalkmıştır. Müşriklere girmeyi yasakladığı mescide Ehl-i Kitap olarak Yahudilerin girmesine müsaade etmiştir.

Hz. Peygamber'in bütün bu iyi tutumlarına rağmen Yahudiler Müslümanları İslâm'dan döndürmek için çeşitli faaliyetler içine girmişler, zaman zaman Kur'an-ı Kerim'i alaya almışlar, onu inkar etmişlerdir. Hidayete erenlerin kendileri olduğunu, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in de ancak kendilerine tâbi olması halinde hidayete ereceğini, Hz. Peygamber'in *"Ben İbrahim milletindenim"* demesi üzerine onun Yahudi olduğunu ve Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmişlerdir. Hz. Peygamber'in gökten bir kitap indirmesini ve Allah'ın kendileriyle konuşmasını istemişlerdir. Müslümanların varlığını, iktidar sahibi olmalarını, güçlü bir topluluk haline gelmelerini bir türlü hazmedememişlerdir.

Yahudilerin Hz. Peygamber'le alay ettikleri de oluyordu. Zeyd b. Lusayt adındaki Yahudi, onun devesi kaybolduğunda *"Muhammed gökten haber aldığını iddia ediyor, fakat devesinin nerede olduğunu bilmiyor"* şeklinde sözler sarfetmiştir. Bunun üzerine Peygamberimiz *"Vallahi ben ancak Allah'ın bildirdiğini bilirim..."*[426] demiştir. Yahudiler Evs ve Hazrec'e eski düşmanlıklarını hatırlatarak Müslümanlar arasında huzursuzluk çıkarmak istemişlerdir.[427] Münafıklarla dayanışma içine girmişler ve onlara cesaret vermişlerdir. Nitekim Yahudilerin Medine'den çıkarılmalarıyla münafıklar güçlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de Yahudilerin Hz. Peygamber'e sorularını, söz ve davranışlarını ifade eden ve onlara cevap mahiyetinde nâzil olmuş pekçok âyet-i kerîme mevcuttur.

Kur'an-ı Kerim, Benî İsrâil'in âhiret karşısında dünyayı satın aldıklarını, kitaplarını tahrif ettiklerini, Allah'ın ayetlerini az bir pahaya sattıklarını, kendilerine kutsal kılınan Cumartesi yasağını çiğnediklerini, yalana kulak verip haram yediklerini, peygamberlerini yalanlayıp onları öldürdüklerini, hakkı inkâr ettiklerini, kendilerinin Allah'ın dost ve oğulları olduklarını iddia ettiklerini, insanları cimriliğe teşvik ettiklerini, inananlara karşı en şiddetli düşman olduklarını... çeşitli yerlerde ortaya koymuştur. Yahudiler Kur'an-ı Kerim'in bu tavrı karşısında büsbütün hiddetlenmişler ve düşmanlıklarını artırmışlardır. Bütün bu sebeblerle Yahudilerle Müslümanlar arasında bir dizi mücadele yaşanmıştır. Burada belirtmek gerekir ki, bütün bu genel olumsuz havaya rağmen, Yahudilerle Müslümanlar arasında meydana gelen sıcak çatışmalardan herbirinin, Müslümanlar açısından ayrıca ciddi ve haklı sebepleri vardır. Üstelik Hz. Peygamber, Yahudilerle yapılan antlaşmanın bozulmaması için her türlü çabayı da sarfetmiştir.

b) Kaynukâoğulları'nın Medine'den Çıkarılması (2/624.

Müslümanlarla yaptıkları antlaşmayı ilk bozan Yahudi kabilesi Kaynukâ'-

oğullarıdır.[428] Onlar Hazreclilerin müttefiki idiler. Bedir Savaşı'ndan sonra taşkınlık yapmaya ve bu savaşta zafer elde eden Müslümanları kıskanmaya başladılar. Müslümanların galip gelmesini Kureyş'in savaş tekniğini bilmeyişine bağladılar. Peygamberimiz bu tutumdan endişelenmeye başladı. Kur'an-ı Kerim'de onların davranışları şöyle ifade edilmektedir: *"Eğer bir topluluğun antlaşmaya hıyanet etmesinden korkarsan, sen de onlara karşı aynı şekilde davran."*[429]

Peygamberimiz Kaynukâ'oğullarını kendi pazar yerlerinde toplayarak Kureyş'in Bedir'de uğradığı yenilgiyi hatırlatıp kendilerini ikaz etti. Onları İslâm'a davet etti. Kendisinin peygamber olduğunu hatırlattı. Fakat Yahudiler, Kureyş'in savaş tekniğini bilmediğini, kendilerinin ise usta savaşcı olduklarını yineleyerek Hz. Peygamber'i tehdit ettiler[430] ve antlaşmayı bozdular.

Müslüman bir kadının *Kaynukâ'* pazarında hakarete uğraması bu kabile ile Müslümanlar arasında bardağı taşıran son damla olmuştur. Ticaret ve kuyumculukla uğraşan Kaynukâ'oğullarının kendi adlarıyla anılan pazar yerinde ensardan bir kadın bir iş için bir kuyumcu dükkanına uğrar. Dükkanda bulunan bir Yahudi (bazı rivayetlerde dükkan sahibi) kadının eteğini habersizce bir yere iliştirir. Kadın ayağa kalkınca vücudu açılır. Yahudiler gülüşürler. Kadın hem utançtan hem de öfkeden feryat etmeye başlar. Oradan geçmekte olan bir Müslüman, olayı öğrenince kadına bu hareketi yapan Yahudiyi öldürür. Yahudiler de Müslümanı şehit ederler. Şehidin yakınları da Yahudilere karşı Müslümanlardan yardım isterler. Neticede ortam iyice gerginleşir.

Kaynukâ'oğullarının tutumundan endişelenmeye başlayan Peygamberimiz, Şevval 2/Mart-Nisan 624'te onların üzerine yürüdü. Bu Yahudi kabilesinin hem okul, hem de mahkeme salonu olarak kullandıkları *Beytü'l-Midras*'ın önünde onları İslâm'a davet etti. Fakat Kaynukâ'oğulları kendilerinin Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından daha önce bu konuda ikaz edildiklerini belirterek davete olumsuz cevap verdiler. Onların Medine'nin özelliklerinden olan iki kaleleri (*utum.* çoğulu: *âtâm*) vardı. Bu kalelere çekildiler. Müslümanlar onları on beş gün süreyle kuşattılar. Yedi yüz savaşçıya sahip olan Kaynuka' Yahudileri korkuya kapıldılar. Hz. Peygamber'in vereceği karara razı olmak üzere kalelerinden çıkarak teslim oldular. Kaynukâ'oğullarının eski müttefiki ve münafıkların başkanı Abdullah b. Übey, Hz. Peygamber'den ısrarla onların bağışlanmalarını istedi. Peygamberimiz onların Medine'yi terketmelerini emretti. Bu defa Abdullah b. Übey Kaynukâ'oğullarının yerlerinde bırakılmaları için çaba sarfettiyse de bunu başaramadı.[431]

Kaynuka'oğulları ailelerini yanlarına alarak Medine'yi terkettiler. Önce Vâdi'l-Kurâ'ya uğrayıp bir ay kaldılar. Burada binek ve yiyecek ikmali yaptıktan sonra Suriye tarafına gittiler ve *Ezriât* şehrine yerleştiler. Bin beş yüz kılıç, üç yüz zırhlı elbise, iki bin mızrak ve beş yüz kalkandan ibaret olan silahlarını ve mallarını Medine'de bıraktılar. Onlardan kalan malların beşte biri Beytülmâle ayrılarak gerisi Müslümanlar arasında taksim edildi. Kaynaklarda Bedir Gazvesi'nden sonra beşte biri *(Humus)* ayrılan ilk ganimetin bu Yahudi kabilesinden elde edilen ganimet olduğu kaydedilir.[432]

c) *Nadîroğullarının Medine'den Çıkarılması (4/625.*

Nadîroğullarının Medine'den çıkarılmasına geçmeden önce Ka'b b. Eşref'in öldürülmesi üzerinde kısaca durmak gerekir. Benî Nadîr Yahudilerinden Ka'b b. Eşref şairdi; Hz. Peygamber'i ve Müslümanları daima kötülerdi. Bedir Savaşı'nın Müslümanların galibiyeti ile sonuçlanmasını bir türlü hazmedememişti. Hatta Müslümanların zaferine o kadar içerlemiş olacak ki, *"Yerin altı üstünden daha iyidir"* değerlendirmesini yapmıştı. Mekke'ye giderek, Kureyş müşriklerini Hz. Peygamber'e karşı şiirleriyle tahrik etmişti. Medine'ye döndüğünde Müslümanların hanımları için aşk şiirleri terennüm etmeye başladı. Peygamberimiz bir gün sahâbilere *" Ka'b b. Eşref için kim hazırdır? Çünkü o, Allah ve Resûlü'ne eziyet etmiştir."*[433] dedi. Bunun üzerine Evs kabilesinden Muhammed b. Mesleme, Ka'b b. Eşref'i öldürmeyi üstlendi. Muhammed b. Mesleme, içlerinde Ka'b'ın süt kardeşi Ebû Nâile'nin de bulunduğu bir grup Müslümanla bir plan hazırladılar ve onu kendi kalesinde öldürdüler (3/624).[434]

Nadîroğulları Uhud Savaşı'nda müşrik ordusunun karargâhına gelerek onları Müslümanlara karşı kışkırtmışlardı. Bunun dışında Müslümanları bir kaç defa düelloya davet etmişler, hatta suikast tertiplemişler, ancak bu planlarını uygulamaya muvaffak olamamışlardı. Hz. Peygamber onları ikaz etti. Bu arada meydana gelen bir başka gelişme, Nadîroğullarıyla ilişkilerde yeni bir sayfanın açılmasına yol açtı. Bi'r-i Maûne faciasından sağ kurtulan Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Hz. Peygamber'in eman verdiği iki kişiyi yanlışlıkla öldürmüştü. Öldürülen şahısların diyetine Medine sözleşmesi gereği Nadîroğullarının da ortak olması gerekiyordu. Bu maksatla Hz. Peygamber, içlerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin de bulunduğu bir grup sahâbî ile birlikte Benî Nadîr yurduna gitti. Yahudiler başlangıçta Hz. Peygamber'e iyi davrandılar; diyete ortak olacaklarını bildirdiler ve bir müddet istirahat etmesini istediler. Fakat Peygamberimiz sahâbîlerle bir duvarın dibinde gölgelenirken üzerine bir taş yuvarlayarak onu öldürmeyi planladılar. Bu planı Yahudi reislerinden Huyey b. Ahtab tasarlamıştı. Sellâm b. Mişkem adlı Yahudi lideri, bunun Müslümanlarla aralarındaki antlaşmayı bozmak anlamına geldiğini hatırlatarak süikasti önlemeye çalıştıysa da başaramadı. Amr b. Cihâş adlı Yahudinin taşı yuvarlamaya hazırlandığı sırada durumu sezen Hz. Peygamber, bir ihtiyacı için ayrılıyormuş gibi oturduğu yerden kalkarak doğruca Medine'ye gitti. Yahudiler hiçbir şey olmamışcasına sahâbîlere *"Ebü'l-Kâsım, biz isteğini yerine getirmeden acele etti"* dediler. Daha sonra sahâbîler onu aramaya koyuldular. Medine'den gelen bir yolcudan, onun şehre gittiğini öğrendiler ve peşinden onlar da gittiler. Peygamberimiz Müslümanlara Nadîroğullarının kendisini öldürmek istediklerini bildirerek, onların üzerine yürümek üzere hazırlanmalarını söyledi. Muhammed b. Mesleme'yi onlara elçi olarak göndererek, hainlik ve vefasızlıklarını hatırlattı ve on gün içinde Medine'yi terketmelerini emretti. Bunun üzerine Nadîroğulları göç hazırlığına başladılar. Münafıkların başkanı Abdullah b. Übey, Arapların ve diğer Yahudilerin yardım edeceğini vaadederek Nadîroğullarının direnmelerini istedi. Kendi kabilesinden ve diğer Araplardan oluşacak iki bin kişilik bir kuvvetle kendilerine kanlarının son damlasına kadar yardım edeceğini bildirdi.

Huyey b. Ahtab, Abdullah b. Übey'in bu vaadine inanarak direnmeye karar verdi ve Hz. Peygamber'e *"Biz yurdumuzdan çıkmıyoruz, istediğini yap"* şeklinde haber gönderdi.

18 Rebîülevvel 4/29 Haziran 625'te Nadîroğulları üzerine yürüyen Peygamberimiz onları kuşatarak önce antlaşmaya davet etti. Fakat Yahudiler buna yanaşmadıkları gibi, Müslümanlara ok ve taş atmaya başladılar. Bu arada Müslümanlar, bir savaş taktiği olarak Nadîroğullarına ait özellikle meyve vermeyen hurma ağaçlarını kesmeye başladılar. Buna, hücuma geçildiğinde kolaylık sağlaması için tevessül edilmişti.

Kuşatma on beş gün sürdü. Abdullah b. Übey tarafından vadedilen yardımın gelmemesi ve Kurayza'nın da kendilerine silah ve asker yardımında bulunmaması üzerine Nadîroğulları Medine'den çıkmaya razı oldular. Yapılan antlaşma gereğince savaş malzemeleri hariç develere yükleyebildikleri menkul mallarını, hanımlarını ve çocuklarını yanlarına alarak altı yüz deveden oluşan bir kafile halinde Medine'den ayrıldılar. Üzüntülerini belli etmemek için Medine çarşısından şenlik yaparak geçtiler. İçlerinde ileri gelen kişilerin de yer aldığı çoğunluk Hayber'de kalırken,[435] geri kalanlar Suriye taraflarına gittiler. Huyey b. Ahtab ailesini Hayber'e bıraktıktan sonra, Kureyş müşriklerini Hz. Peygamber'e karşı tahrik etmek üzere Mekke'ye gitti. Hendek kuşatması onların faaliyetleri sonucunda gerçekleşti. Nadîroğullarından Müslüman olan bir kaç kişi yerlerinde bırakıldılar. Peygamberimiz ensâr'ın görüşünü de alarak Nadîroğullarının topraklarını muhacirlere ve bunun yanısıra ensardan fakir olan iki kişiye verdi.[436]

Kur'an-ı Kerim'in Haşr Sûresi *Nadîroğulları Gazvesi* dolayısıyla nâzil olmuştur. Hatta bundan dolayı bu sûreye *"Benî Nadîr Sûresi"* de denilmiştir.[437] Sûrenin indiriliş sebebi, Nadîroğullarının Hz. Peygamber'le yapmış olduğu antlaşmayı bozmalarıdır. Sûre, göklerde ve yerde olanların hepsinin Allah'ın yüceliğini dile getirdiklerini bildiren âyetle başlamaktadır. Daha sonra olayla ilgili âyet-i kerimelerin ifade ettiği anlamı şu şekilde özetleyebiliriz: Sûrede Nadîroğullarının yurtlarından çıkarılmalarının ve Müslümanların bu başarısının Allah'ın izni ve yardımıyla gerçekleştiği, bunu daha önceden Nadîroğullarının ve Müslümanların da beklemediği belirtilmekte ve bu olaydan herkesin ders alması gerektiği vurgulanmaktadır. Yeminini bozmuş, inanç ve değerlerine bağlılığı yitirmiş bir topluluk için sürgünün en hafif ceza olduğu, aslında böyle bir toplumun dünyada da ahirette de ağır cezaları hak etmiş olduğu belirtilmektedir. Hurma ağaçlarını kesmenin Allah'ın izniyle olduğu açıklanmaktadır. Gayr-i müslimlerden silah kullanmadan ele geçirilen ve İslâm devletinin gelir kaynakları arasında yer alan "*fey*"in taksim esasları, kimlere dağıtılacağı belirtilmektedir. Münafıkların Nadîroğullarına desteği ve verdiği teminat anlatılmaktadır. Münafıkların Yahudilere *"Eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle birlikte çıkarız, sizin aleyhinize asla kimseye uymayız, eğer savaşa tutuşursanız mutlaka yardım ederiz"* dedikleri haber verilmektedir. Ancak eğer onlar çıkarılsalar, onlarla beraber çıkmayacakları, savaşa tutuşmuş olsalar onlara yardım etmeyecekleri, yardım etseler bile arkalarını dönüp kaçacakları bildirilmektedir. Onların müstahkem şehirlerde veya siperler arkasında bulunmaksızın

Müslümanlarla toplu halde savaşamayacakları, kendi aralarındaki savaşlarının ise çetin olduğu; dıştan derli toplu göründükleri, fakat darmadağınık oldukları haber verilmektedir.[438]

d) Kurayzaoğulları Olayı (5/627.

Benî Kaynukâ' ve Beni Nadîr'in Medine'den çıkarılmasıyla, Hendek Savaşı sonuna kadar şehirde sadece Benî Kurayza kalmıştı. Benî Kurayza, Hendek Savaşı'nda, biraz önce adı geçen Benî Nadîr'den Huyey b. Ahtab'ın tahrikiyle Müslümanları arkadan vurmaya karar vermişti. Kurayzaoğulları bu hareketleriyle Müslümanların helakına yol açacak bir davranışta bulunmuş oluyorlardı. Hz. Peygamber, Kurayzaoğullarının haberini alınca durumu incelemek ve engel olmak üzere, içlerinde Evs'in reisi Sa'd b. Muaz ile Hazrec'in reisi Sa'd b. Ubâde'nin de bulunduğu dört kişilik bir heyeti Kurayza yurduna göndermişti. Bunlar, Kurayza'nın reisi Ka'b b. Esed'le görüşerek ihanetten vazgeçmelerini istemişler, şayet ihanet ederlerse sonucun Kurayza için iyi olmayacağını bildirmişlerdi. Fakat Ka'b b. Esed İslâm heyeti ile alay etmiş, kaba ve sert davranmış ve uyarılara kulak asmamıştı.

Benî Kurayza daha önce de Nadîroğulları kuşatması esnasında Müslümanları arkadan vurmak üzere hazırlığa girişmiş, Hz. Peygamber bu nedenle Benî Nadîr kuşatmasını kaldırıp Benî Kurayza üzerine yürümek zorunda kalmıştı. Sonunda Benî Kurayza barış teklif etmiş, Nadîroğullarına yardım etmemek şartıyla barış teklifleri kabul edilmişti. Bu defa Hendek kuşatmasında savaş suçu işlemeleri, kendilerine savaş ilan etmek için yeterli bir sebepti. Çünkü güvenilirliklerini tamamen kaybetmişlerdi. *" Kurayza'nın Medine'de kalması sürekli bir tehlike arzediyordu. Medine'den gitmelerine izin vermekse, Hayber'deki İslâm karşıtı entrika yuvasını güçlendirmekten başka bir işe yaramayacaktı."*[439]

Hendek kuşatmacılarının Medine'den ayrılmalarından bir gün sonra Peygamberimiz Kurayzaoğulları üzerine yürümeye karar verdi. Yerine İbn Ümmü Mektûm'u vekil bıraktı. Müslümanların acele hareket etmelerini temin maksadıyla ikindi namazını Kurayza yurdunda kılmalarını söyledi. Kurayzaoğulları kalelerine çekilerek taşkınlık yapmaya, Hz. Peygamber'e ve hanımlarına sövmeye başladılar. Fakat kuşatma uzadıkça zor durumda kaldılar. Kendi başkanları Ka'b b. Esed onlara üç teklifte bulundu: Ya İslâm'ı kabul etmek, ya Cumartesi günü, yani hiç ummadıkları bir günde Müslümanlara saldırmak, ya da çocuklarını ve kadınlarını öldürüp, sonra ölünceye kadar Müslümanlarla çarpışmak. Fakat Yahudiler her üç teklifi de kabul etmediler.[440] Peygamberimiz Kurayza'yı İslâm'a davet etti. Onların bunu kabul etmemesi üzerine çarpışmayı başlattı.[441]

Kaynaklarımızda, Kurayza'nın bir yandan, eski müttefikleri *Sa'd b. Muaz*'ın vereceği karara razı olmak şartıyla teslim oldukları belirtilirken,[442] diğer taraftan daha yaygın rivayete göre onların, kuşatma şiddetlenince Hz. Peygamber'in vereceği karara uymak üzere teslim oldukları, bu arada eski müttefikleri olan Evs kabilesinin Hz. Peygamber'den onların bağışlanmalarını istediği; bunun üzerine Hz. Peygamber'in Evs'e, Sa'd b. Muaz'ın hakemliğini

teklif ettiği ve Evs'in de buna razı olduğu kaydedilmektedir.[443] Ancak birinci grup rivayetlerde Sa'd'ın hakemliği işin başında, yani teslimden önce, ikinci grup rivayetlerde ise, teslimden bir müddet sonra ortaya çıkmaktadır. Fakat, her ikisinde de sonuçta, Sa'd b. Muaz'ın hakem tayin edildiği belirtilmektedir. Hendek Savaşı'nda yaralanan Sa'd b. Muaz, Mescid-i Nebevi'nin içinde kurulan bir çadırda, Eslem kabilesinden Rufeyde el-Ensâriyye adlı bir hanım sahâbî tarafından tedavi ediliyordu. Bu hanım, Müslümanlardan yaralı olanların hizmetinde bulunuyordu.[444] Hükmünü vermek üzere bir merkep üzerine bindirilerek Hz. Peygamber'in karargâhına getirilen Sa'd, *büluğ çağına girmiş erkeklerin öldürülmesine, kadınların ve çocukların esir alınmasına, malların ise ganimet statüsüne tabi tutulmasına* karar verdi. Ana kaynaklarımızda Sa'd b. Muaz'ın neye göre, sözgelimi örfe göre mi, Tevrat'a göre mi veya Kur'an'a göre mi karar verdiği konusunda açık bir bilgiye rastlayamadık. Ancak karardan sonra Hz. Peygamber'in hakeme *"Allah ve Resûlü'nün hükmüyle karar verdiğini söylediği"* kaydedilmektedir.[445] Çağdaş araştırmacılardan Muhammed Hamidullah, Sa'd b. Muaz'ın *"Yahudilerin mukaddes kitabı olan Tevrat'ın mağlup düşman karşısında Yahudilere tanımış olduğu hakları aynen Müslümanlara tanıdığını"* belirterek Tevrat'ın ilgili hükmü ile, Sa'd'ın kararı arasında isabetli bir bağlantı kurmaktadır.[446] Gerçekten Tevrat, mağlup düşman karşısında Yahudilere aynı hakları tanımaktadır.[447] Kurayza kabilesinin eski müttefiki olan Sa'd, muhtemelen Tevrat'ın bu hükmünü biliyordu. Sonunda karar infaz edildi. Kadınlardan sadece birisi, Hallâd b. Süveyd adlı sahâbînin üzerine kale duvarından değirmen taşı atarak ölümüne sebep olan bir kadın öldürüldü. Öldürülen Kurayzalıların sayısı hakkında kaynaklarda dört yüz ila dokuz yüz arasında çeşitli rakamlar verilmektedir. Malları, kadınları ve çocukları ganimet statüsüne tabi tutuldu; hurmalıkları gaziler arasında bölüştürüldü. O sırada Kurayza yurdunda bulunan Benî Nadîr Yahudilerinden meşhur Huyey b. Ahtab da Kurayza'nın akıbetine uğradı ve ihanetin cezasını canıyla ödedi. Kurayzaoğulları Gazvesi Zilkade 5/Ocak-Şubat 627'de gerçekleşmiştir.[448]

Ahzâb Sûresinde Kurayza Gazvesi'yle ilgili olarak şu ayetler yer almaktadır: *"Allah; Ehl-i Kitaptan, müşrik ordularına yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine korku düşürdü. Bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir alıyordunuz. Allah, onların yerlerine, yurtlarına, mallarına ve ayak basmadığınız topraklara sizi mirasçı yaptı. Allah'ın her şeye gücü yeter."*[449]

e) Hayberin Fethi (7/628.

Kurayza Gazvesi sonunda Medine şehri Yahudi tehdidinden büyük ölçüde kurtulmuş olmakla beraber bir bütün olarak Hicaz'da bu tehlike henüz sona ermemişti. Çünkü Benî Kaynukâ' ve Benî Nadîr ile işbirliği içinde bulunan pekçok Yahudi, Hayber'de bulunuyordu. Medine'den çıkarılan Benî Nadîr Yahudilerinden bir kısmının Hayber'e yerleştiklerini ve bir grup Yahudinin Mekkelileri ve diğer müşrik Arap kabilelerini teşvik ederek Hendek kuşatmasına sebep olduklarını daha önce görmüştük. Hayber Yahudileri daha sonra buranın bir yıllık hurma mahsulü karşılığında Gatafânlıları kendileriyle birlikte Hz.

Peygamber'le savaşmaya davet ettiler. Gatafânlılar dört bin askerle kendilerine destek olacaklardı. Suriye ve Irak bölgelerinden gelen ticaret yolu Hayber üzerinden Medine'ye ulaştığından, Müslümanların ticaret yolu tehlikedeydi; Hayber Yahudileri kervanlar için tehlike oluşturuyordu.

Beni Kurayza'nın akibetini öğrenen Hayber Yahudileri korkuya kapılarak, Müslümanlar onların üzerine yürümeden önce, Hayber, Teymâ, Fedek, Vâdi'l-Kurâ Yahudileri ile birleşerek Medine üzerine yürümeye karar verdiler. Gatafân kabilesine giderek, dört bin askerle onların desteğini de sağladılar.

Hz. Peygamber hicretin altıncı yılı Ramazan ayında, durumu incelemek üzere Abdullah b. Revâha başkanlığında bir heyeti Hayber'e gönderdi. Haberin doğruluğunu anlayınca bu defa Hayber reisi Üseyr'i buraya vali olarak atamayı tasarladı. Bu teklifi iletmek için Abdullah b. Revaha'yı otuz kişiyle tekrar gönderdi. Üseyr buna önce istekli davrandı; hatta otuz kişilik Yahudi heyetini de yanına alarak İslam heyetiyle birlikte Medine'ye doğru hareket etti; ancak yolda fikrinden vazgeçti. İslâm heyeti ise Medine'ye döndü.

Hudeybiye Barışı Hz. Peygamber'e Hayber'de gittikçe büyüyen tehlikeyi bertaraf etme fırsatı verdi. Çünkü Peygamberimiz, Hayber üzerine yürüdüğünde Mekkelilerin Medine üzerine saldırma ihtimali Hudeybiye Barışı sayesinde ortadan kalkmıştı. Peygamberimiz Hudeybiye Seferi'nden dönüp Medine'de bir ay kaldıktan sonra Müslümanların Hayber'in fethi için hazırlanmalarını emretti. Hayber, kaleleri sağlam, savaşçıları fazla ve ele geçirilmesi zor bir yerleşim merkezi idi. Dolayısıyla bu şehrin fethi, sebat ve sabır isteyen bir işti. Bunun için Peygamberimiz *"Bizimle ancak cihada rağbet edenler gelsin"* buyurdu.

İslâm ordusunun yola çıkmasından önce Medine'deki Yahudi kalıntılarından bazıları Müslümanları huzursuz etmeye, vadesi gelmemiş alacaklarını istemeye başladılar.[450] Medine'deki münafıklar da Yahudilerle haberleşerek Müslümanların gücü hakkında bilgiler verdiler. Abdullah b. Übey, Hayber Yahudilerine meydan savaşı yapmalarını, korkmamalarını, ancak tedbirli olmalarını tavsiye etti.

İslâm ordusu yedinci hicrî yılın Muharrem ayı sonlarına doğru (Mayıs 628) Medine'den hareket etti. Ordunun sayısı bin dört yüzü piyade, iki yüzü süvari olmak üzere bin altı yüz idi.[451] Habeşistan'dan gelen muhacirlerle, Eş'arîler ve orduya sonradan katılan Devsliler bu sayıya dahil değildir. Yaralıları tedavi etmek, yemek pişirmek ve Müslümanlara yardımcı olmak üzere, içlerinde Ümmü Seleme, Safiye bint Abdülmuttalib ve Ümmü Eymen'in de bulunduğu yirmi Müslüman kadın da bu sefere katıldı. Müslümanların bu gücüne karşılık Hayber'de tarihçi Yâkubî yirmi bin,[452] Vâkıdî on bin[453] düşman askeri olduğunu bildirmektedir. Ancak yirmi bin rakamı abartılı olmalıdır.

İslâm ordusunun yolculuğu, yola çıkış günü de dahil, dört gün sürdü. Hz. Peygamber'in bu yolculukta Eşca' kabilesinden iki kılavuzu vardı. Gece vakti Hayber'e gelen Peygamberimiz, hücum için sabah olmasını bekledi. Çünkü o, prensip olarak geceleyin bir yere ansızın baskın yapmazdı.[454] Sabahleyin tarlalarına gitmek üzere kalelerinden çıkan Yahudiler, İslâm ordusunu görünce korkuya kapılarak kalelere sığındılar.

Medine'ye 150 km. uzaklıkta bulunan Hayber, *Netât, Şıkk* ve *Ketibe* denilen başlıca üç bölgeden ve bu bölgelerde bulunan hisarlardan ibaretti. Bu hisarların ismi şöyledir: *Naim, Sa'b b. Muaz, Zübeyr, Übey, Nizar, Kamûs, Vatih, Merhab* ve *Sülâlim.*

Peygamberimiz karargâhı önce Netât bölgesinin yakınına kurdu. Burada karşılıklı ok atışı yapıldı. Buranın elverişsiz olması nedeniyle İslâm ordusu *Recî* mevkiine (Mekke yakınlarındaki Recî değil) nakledildi. Hz. Peygamber Yahudileri İslâm'a davet etti; ancak onlar reddederek savaşa karar verdiler. Gatafânlılar, Hayber'in bir yıllık hurma mahsulüne karşılık dört bin askerle Yahudilere yardıma gelmişler ve Hz. Peygamber'in buraya ulaşmasından üç gün önce Hayber kalelerine yerleşip mevzilenmişlerdi. Kuşatma esnasında Hz. Peygamber Gatafânlıların başkanı Uyeyne b. Hısn'a elçi göndererek, Hayber'den çekilmeleri halinde buranın bir yıllık hurma mahsulünü (bazı rivayetlerde yarısını) vermeyi teklif etti. Aynı teklif Fezâre kabilesine de yapıldı. Her ikisi de reddettiler. Ancak kuşatma esnasında ailelerinin yurtlarında savunmasız olduğunu hatırlayarak endişeye kapıldılar ve derhal yurtlarına döndüler.[455] Uyeyne b. Hısn, fetihten sonra Hz. Peygamber'e gelerek dört bin askeriyle Hayber'den tam kuşatma esnasında çekildiğini belirtmiş ve Hayber ganimetlerinden pay istemiştir. Hz. Peygamber ise *"Yalan söylüyorsun"* diyerek bunu reddetmişti.[456] Onların çekilip gitmeleri Yahudilerin moralini bozdu. Bu sırada Simak adında bir Yahudi İslâm karargâhına gelerek, kendisine eman verilmesi karşılığında şehrin zayıf noktaları hakkında bilgi verdi. Bütün bu gelişmeler Hayber'in fethinin kolaylaşmasına vesile oldu.

Netât bölgesine yoğunlaştırılan hücum sonunda önce buradaki kaleler, onun ardından Şıkk ve sonra da Ketibe bölgesindeki kaleler peşpeşe fethedildi. En sonunda Kamûs kalesinin düşmesiyle Hayber'in fethi sonuçlandı. Hayber'in fethinde Hz. Ali'nin büyük kahramanlıkları görüldü.

Hayber'de Yahudiler, aralarında Hz. Peygamber'i zehirlemeye kalkan Zeyneb'in babası Haris, Merhab, Üseyr, Yâsir, Âmir, Kinâne b. Ebû'l-Hukayk'ın da bulunduğu doksan üç ölü, Müslümanlar ise on beş şehit verdiler.[457]

Hayber'de ele geçirilen menkul ganimetlerin beşte biri Hz. Peygamber'e ve ganimet âyetinde belirtilenlere taksim edilmek üzere hazineye ayrıldı. Beşte dördü ise gazilere paylaştırıldı. Benî Nadîr'den Huyey b. Ahtab'ın Medine'den çıkarken götürdüğü bir deve derisinin içini dolduracak miktardaki hazine uzun araştırmalardan sonra bulundu. Hz. Peygamber altın ve diğer değerli madenlerden oluşan bu hazineyi dul ve yoksul kadınlarla muhtaçlara dağıttı. Ganimet malları arasında bulunan Tevrat nüshaları Yahudilere iade edildi.

Hz. Peygamber, Hayber arazilerinin işletilmesini *"İslâm devletinin onları çıkarma haklarının saklı tutulması şartıyla"* ve *yıllık hurma ve diğer tarım ürünlerinin yarısını İslâm devletine vermek kaydıyla* Yahudilere bıraktı.[458] Hayber'in Fethi Mekke müşriklerini endişe ve üzüntüye boğdu; ancak başta Hz. Abbas olmak üzere Mekke'deki Müslümanları ise sevindirdi.[459] Hayber'in Fethi'yle Yahudilerin Arap Yarımadası'nda siyâsî bir güç olmaları sona erdi; ekonomik güçleri de zayıfladı. Daha önce Müslümanlara kafa tutan, tehdit eden bir unsur oldukları halde, bundan böyle onlara vergi veren tebaa durumuna düştüler. Hayber'den elde edilen ganimet ve her yıl gelen gelirler sayesinde İslâm devletinin ekonomik gücü arttı.

Hayber'in Fethi'nden sonra burada birkaç gün kalan Hz. Peygamber'i, Yahudi liderlerinden Sellâm b. Mişkem'in karısı Zeyneb bint Hâris zehirlemeye teşebbüs

etti. Bir koyun keserek kızartıp güya ikram etmek maksadıyla Hz. Peygamber'i davet etti. Yanına Bişr b. Berâ'yı da alarak bu davete giden Hz. Peygamber daha ilk lokmada yemeğin zehirli olduğunu farketti ve lokmayı yutmadan geri çıkardı. Fakat aynı sofrada bulunan Bişr b. Berâ, Hz. Peygamber'e saygısızlık olur düşüncesiyle ağzına aldığı lokmayı zorla yuttu ve zehirlenerek vefat etti. Zeyneb bint Hâris'in kısas uygulanarak öldürüldüğü söylendiği gibi affedildiği de kaydedilir.[460]

Hz. Peygamber Hayber'in fethinde Yahudi liderlerinden Huyey b. Ahtab'ın kızı Safiye'yi (asıl adı Zeyneb) başkomutan hakkı olarak kendisi aldı. Onu İslâm'ı kabul edip kendisine eş olmak ile, dininde kalıp akrabalarının yanına dönmek hususunda serbest bıraktı. Safiye İslâm'ı tercih ederek Hz. Peygamber'in zevceleri arasında yer aldı.[461]

Bu arada içlerinde Ebû Hureyre'nin de bulunduğu *Devsliler* ve *Eş'arîler* Hayber'e geldiler. Hz. Peygamber sahâbîlerle istişare ederek onlara da ganimetten pay ayırdı. İki gemi ile Necâşî'nin yanınından gelen ve içlerinde Câfer b. Ebû Tâlib'in de bulunduğu *Habeşistan muhacirleri* de Hayber'e ulaştılar. Peygamberimiz *"Hangisine sevineceğimi bilemiyorum. Câfer'in gelişine mi, yoksa Hayber'in fethine mi?"* diyerek sevincini açıkladı. Hayber'in fethi Muharrem-Safer 7/Mayıs-Haziran 628'de gerçekleşti.[462]

Hz. Peygamber Hayber'in fethinden sonra *Vâdi'l-Kurâ* üzerine yürüdü. Buradaki Yahudiler müstahkem kalelere sığınarak bir gün kadar direndiler. Fakat sonunda Hayber Yahudilerinin şartlarına göre teslim oldular. Buna göre yıllık arazi mahsullerinin yarısını İslâm devletine vergi olarak ödeyeceklerdi. *Teymâ* Yahudileri, Hayber, Fedek ve Vâdi'l-Kurâ'da meydana gelen gelişmeleri duyunca Hz. Peygamber'le cizye üzerine antlaşma yaptılar.

Hz. Peygamber Hayber'in fethinden sonra Muhayyisa b. Mes'ud'u İslâm'a davet ve Hayber Yahudilerinin akıbetini hatırlatmak maksadıyla *Fedek* bölgesine gönderdi. Fedek halkı topraklarının yarısı karşılığında Hz. Peygamber'le anlaşmak istediler; bir barış antlaşması gerçekleştirmek üzere Hz. Peygamber'in huzuruna heyet gönderdiler. Peygamberimiz bu şartları kabul etti. Fedek barış yoluyla elde edildiği için arazisinin yarısı Hz. Peygamber'e tahsis edildi.[463]

Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerini ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra, bu ilişkilerin günümüze de ışık tutabilecek şekilde kısa bir değerlendirmesini yapmak istiyoruz. Peygamberimiz, Yahudileri ne pahasına olursa olsun Müslümanlarla birarada yaşayamayacak bir kitle olarak asla görmemiştir. Onun hedefi Yahudileri tamamen imha etmek veya İslâm hakimiyeti altındaki toprakların dışına göndermek de değildi. Şayet öyle olsaydı Hayber ve çevresindeki Yahudileri ortadan kaldırır veya onları İslâm hakimiyeti altında bulunan toprakların tamamen dışına sevkederdi. Halbuki böyle hareket etmemiş, Müslümanların güçlü olduğu bir dönemde adı geçen Yahudileri yerlerinde bırakmıştır. Yedinci hicrî yılın başında gerçekleşen Hayber'in fethinden, kendisinin vefat tarihi olan onbirinci hicrî yıla kadar dört yılı aşkın bir süre zarfında Müslümanlarla Yahudiler birarada yaşama tecrübesinin güzel örneğini vermişlerdir. Üstelik yarımadanın daha başka yerlerinde, mesela Yemen'de ve hatta Medine'de bile antlaşmalı olan, Müslümanların zimmeti ve himayesi

altında Yahudiler yaşamaktaydı.[464] Kurayza Gazvesi'nden on beş ay kadar sonra gerçekleşen Hayber'in fethine giderken Hz. Peygamber'in yanında Medine Yahudilerinden on kişi bulunuyordu.[465] Sürgün veya imha edilen Yahudiler de antlaşmayı bozuncaya kadar Medine içinde Müslümanlarla birlikte yaşıyorlardı. Demek ki Peygamberimiz doğru dürüst yerinde duranlara ses çıkarmamıştır. Fakat, olayları anlatırken de temas ettiğimiz gibi Medine'nin içindeki Yahudileri, Müslümanların güçlü düşmanları olan müşriklerle işbirliği yaptıkları, tehdit unsuru haline geldikleri, devlet otoritesini ve sosyal barışı hiçe saydıkları için şehirden çıkarmış veya ortadan kaldırmıştır. Hemen yanıbaşında kendisinin can, mal ve namus güvenliğini tehdit eden birer kitle haline geldikleri için bir arada yaşamak artık imkansız hale gelmiştir. Şayet antlaşmayı bozmasalardı, müşriklerle işbirliği yapmasalardı, savaş suçu işlemeselerdi ve Müslümanların can güvenliğini tehdit eden birer unsur haline gelmeselerdi belki Medine'deki Yahudi kabileleri de yerlerinde bırakılabilirlerdi.[466]

Son muhacir kafilesinin Habeşistan'dan dönüşü

3. Hristiyanlarla İlişkiler

a) Genel Bilgiler

Müslümanların Hristiyanlarla ilişkileri İslâm'ın Mekke döneminde başlamıştır.

Varaka b. Nevfel'in Hristiyanlıkla alâkası bulunduğunu, ilk vahiyden sonra Hz. Peygamber'in Varaka b. Nevfel ile görüştüğünü ve başından geçeni ona anlattığını; Müslümanların halkı ve idarecileri Hristiyan olan Habeşistan'a hicret ettiğini; Rebia'nın oğullarının kölesi Ninovalı Addas'ın Taif yolculuğu dönüşünde Hz. Peygamber'in huzurunda İslâm'ı kabul ettiğini daha önce, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğinin Mekke dönemini ele alırken görmüştük.

Bunların dışında Mekke döneminde Hristiyan Bizanslılar ile Mecusî Sâsânîler arasındaki mücadeleleri Mekke müşriklerinin yanında Hz. Peygamber ve Müslümanlar da yakından takip etmişlerdir. Bu mücadelelerin seyri özet olarak şöyledir: Sâsânîler 611 yılında Antakya'yı, 614'te Kudüs'ü ve 619'da Mısır'ı ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine Mekke müşrikleri kendileri gibi çok tanrılı dine sahip İranlıların Hristiyan Bizanslılara galip gelmesine sevinmişler; Müslümanlar ise üzülmüşlerdi. Hatta müşrikler daha da ileri giderek ateşperest İranlıların kitap ehli olan Bizanslılara galip geldikleri gibi, kendilerinin de Müslümanlara üstün geleceklerini söylemeye başlamışlardı. Bunun üzerine Rûm Sûresi nâzil olmuş, Bizanslıların bu yenilgiden sonra bir kaç (3-9) yıl içinde galip gelecekleri bildirilmişti. Müslümanlar Kur'an-ı Kerim'in bu haberine çok sevinmişler, müşrikler ise inanmamışlardı. Hz. Ebû Bekir ile müşriklerden Übey b. Halef bahse girişmişlerdi, anlaşmanın son şekline göre Rûmlar İranlıları 9 yıl içinde yenerse Übey b. Halef Hz. Ebû Bekir'e yüz deve verecek, şayet İranlılar Rûmları yenerse Hz. Ebû Bekir Übey b. Halef'e yüz deve verecekti. Gerçekten kısa bir müddet sonra kendini toparlayan Herakleios düzenlediği bir seferle İranlıları Fırat'ın gerisine püskürttü. 622 ila 627 yılları arasında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı işgal ederek Mezopotamya'ya girdi; Tebriz'de ateş tapınağını yıktı. Bizanslıların ilk zaferi Bedir Savaşı sıralarına, son zaferi ise Hudeybiye Antlaşması'ndan birkaç ay öncesine rastlar. Bizans'ın İran'a galip geldiği sırada Übey b. Halef ölmüştü. Hz. Ebû Bekir onun varislerinden yüz deveyi alıp Hz. Peygamber'in emriyle fakirlere dağıttı.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiği sırada burada önemli sayıda Hristiyan bulunduğu görülmemektedir. Ancak Medine'de Ebû Âmir er-Râhib adında ve Hz. Peygamber'in fâsık dediği bir papazın varlığı bilinmektedir. Bu şahıs, hicretten sonra Medine'yi terkedip Mekke'ye yerleşmiştir. Orada müşriklerle işbirliği yapmış, etrafına topladığı kişilerle Uhud Savaşı'nda Müslümanlara karşı savaşmıştır.

Hz. Peygamber Hudeybiye Barışı'ndan sonra birçok devlet başkanına ve bu meyanda Hristiyan olan Bizans, Mısır, Habeşistan hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları göndermiştir. Bizans İmparatoru Herakleios İslâm'la ilgilenmiş; Mısır Mukavkıs'ı Hz. Peygamber'in elçisine iyi davranarak kendisine çeşitli hediyeler göndermiştir. Habeşistan hükümdarının da İslâm'a girdiği söylenmektedir.

Hz. Peygamber Haris b. Umeyr el-Ezdî'yi bir mektupla Bizans'a bağlı Busrâ valisine göndermiştir. Elçi Mûte'ye varınca Bizans'ın bir diğer valisi Şurahbil b. Amr el-Gassânî tarafından yakalanmış ve öldürülmüştür. Hâris Hz. Peygamber'in öldürülen tek elçisidir. Bu olay Rasûlullah'ı son derece üzmüştür.

b) Mûte Savaşı (8/629.

Bizanslılar ile Müslümanlar arasında yüzyıllar boyu sürecek olan silahlı mücadeleler *Mûte Savaşı* ile başlamıştır. Peygamberimiz hicretin sekizinci yılı Rebiulevvel ayında içlerinde Ka'b b. Umeyr el-Gıfârî'nin bulunduğu on beş kişilik bir heyeti Belkâ'ya bir gecelik mesafedeki Zâtu Atlah'a bölge halkını İslâm'a davet için göndermişti. Ancak heyet üyeleri oka tutularak hepsi şehit edilmişler; yalnızca yaralı olarak kurtulan Ka'b Medine'ye dönebilmiştir. Bu olaya çok üzülen Hz. Peygamber onların üzerine bir ordu göndermeyi düşünmüş; ancak bölge halkının başka yere gittiklerini öğrenince bundan vazgeçmişti.[467]

Bir yandan, biraz önce bahsedilen şehit Hâris b. Umeyr'in, diğer yandan Zâtu Atlah'ta öldürülen Müslümanların maruz kaldığı hukuk ihlâline karşılık vermek üzere Hz. Peygamber, üç bin kişilik bir ordu hazırladı ve kumandanlığa Zeyd b. Hârise'yi tayin etti. Zeyd şehit düştüğü takdirde Câfer b. Ebû Tâlib'in, onun şehit olması halinde de Abdullah b. Revâhâ'nın kumandan olmasını, Abdullah da şehit olursa aralarından birini komutan seçmelerini, elçisinin şehit edildiği yere kadar ilerlemelerini emretti. Orduyu *Seniyyetü'l-Vedâ*'ya kadar uğurladı. Müslümanlardan, bölge halkını İslâm'a davet etmelerini; kabul ettikleri takdirde savaşmamalarını; aksi takdirde Allah'a sığınıp onlarla savaşmalarını istedi. Ayrıca Müslümanlara *sözlerinde durmalarını, aşırı gitmemelerini; çocukları,*[468] *kadınları, yaşlıları ve manastırlara çekilmiş kimseleri öldürmemelerini; hurmalıklara zarar vermemelerini, ağaçları kesmemelerini ve binaları yakmamalarını tembih ve tavsiye etti.*[469]

İslâm ordusunun Medine'den ayrılıp kuzeye doğru ilerlediğini öğrenen Şurahbil b. Amr el-Gassânî, kardeşi Sedûs'u bir orduyla onlara karşı sevketti. Meydana gelen savaşta Sedûs'un öldürülmesi üzerine Şurahbil korkarak kalesine sığındı. Müslümanlar yollarına devam ederek Maân'a kadar ilerlediler ve burada karargâh kurdular. O sırada Bizans İmparatoru Herakleios'un Beliy kabilesinden Mâlik b. Zâfile kumandası altında Behrâ, Vâil, Bekir, Lahm ve Cüzâm gibi Arap kabilelerinden oluşan yüz bin (bazı kaynaklarda yüz bini Rumlardan ve yüz bini de adı geçen Hristiyan Arap kabilelerinden olmak üzere toplam iki yüz bin) kişilik bir ordunun başında Maâb'a geldiğini öğrendiler. Müslümanlar Maân'da iki gün kalarak ne yapmaları gerektiğini görüştüler. Bazıları, Bizanslıların büyük bir orduyla geldiklerinin Hz. Peygamber'e bildirilmesini ve ondan gelecek habere göre hareket edilmesini teklif ettiler. Abdullah b. Revâha söz alarak, kendileri açısından asker, silah ve binek sayısının çokluğunun önemi olmadığını örnekler vererek anlattı; savaşmak gerektiğini, ya zafer kazanacaklarını veya şehadete ulaşacaklarını dile getirdi. Sonunda savaşa karar verildi. Maân'dan ayrılan İslâm ordusu, savaşın cereyan edeceği Mûte'ye giderek savaş düzenine geçti.

Savaşta Zeyd b. Hârise'nin şehit düşmesi üzerine sancağı Câfer b. Ebû Tâlib aldı. O da kahramanca çarpıştıktan sonra şehit olunca sancağa Abdullah b. Revâha sahip çıktı. O da şehit düşünce Müslümanlar sancağın Halid b. Velid'e verilmesini kararlaştırdılar. Halid sancağı alır almaz düşman üzerine saldırmaya karar verdi. Bu sırada akşam olmasına rağmen onun bu hareketi tesirini gösterdi. İslâm ordusunun sağ kanat komutanı Kutbe b. Katâde, Hristiyan Arapların komutanı Mâlik b. Zâfile'yi öldürdü. Müslümanlar Halid b. Velid'in etrafında toplanarak pekçok düşman askerini öldürdüler. Geceleyin savaşa ara verildi.

Düşman ordusunun sayıca üstün oluşunu göz önüne alan Halid b. Velid değişik bir taktik uygulamaya karar verdi. Ordunun sağ kolundaki askerleri sola, solundakileri sağa, öndekileri arkaya ve arkadakileri öne alarak, düşmanın, Müslümanların geceleyin yardım aldıklarını sanmalarını planladı. Esasında onun asıl hedefi, düşmanın maneviyatını sarstıktan ve şiddetli bir hücum ile onları yıldırdıktan sonra, İslâm ordusunu yok olmaktan kurtarıp emniyet içerisinde geri çekmekti. Düşman askerleri ertesi sabah karşılarında değişik askerleri görünce şaşırdılar ve maneviyatları sarsıldı. İslâm ordusu ani bir hücumdan sonra geri çekildi. Halid'in planı hedefine ulaştı. Düşman askerleri Müslümanları takip etmeye cesaret edemediler. Halid'in kendilerini çöle çekip orada savaşmak istemesinden endişe ettiler. Sonunda iki ordu birbirinden ayrıldı. İslâm ordusu Medine'ye döndü. Peygamberimiz ve Medine'de bulunan Müslümanlar, hatta çocuklar, onları Cürf mevkiinde karşıladılar. Bazıları onlara, firar edenler anlamına gelen *"ferrâr"* veya *" fürrâr"* diye hitap ettiler ve soğuk karşıladılar. Mûte savaşından dönen gâziler, Medine'deki Müslümanların kendilerini soğuk karşılamaları yüzünden utançlarından evlerinden çıkamaz hale geldiler. Peygamberimiz ise onların firârî olmadıklarını bildirdi. Kendilerine, döne döne hamle yapan savaşçı anlamında *" kürrâr"* (veya *kerrâr*) denilmesini emretti. Onlara teker teker haber göndererek kendilerinin firârî değil, döne döne hamle yapan savaşçı olduklarını bildirdi.[470]

Kaynaklarda Mûte Savaşı'nın Bizans ordusunun yenilgisiyle sonuçlandığını belirten rivayetler bulunduğu gibi,[471] Müslümanlar açısından yenilgi olarak değerlendiren ifadeler de mevcuttur.[472] Şu kadar var ki bu savaş, Halid b. Velid'in savaştığı bölgedeki düşman askerlerinin yenilmesi ve Müslümanların az (sekiz, on bir veya on beş kişi) kayıp vererek geri çekilmesi sonucunda elde edilmiş bir başarı olarak kabul edilmelidir. Bizans ordusu tamamen mağlup olmamakla birlikte, savaşın Müslümanlar açısından zaferle sonuçlandığını söylemek mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber'in değerlendirmesinden de bu anlaşılmaktadır.

Mûte Savaşı ile Halid b. Velid ve Müslümanlar Bizans ordusunu, onların savaş taktiklerini ve silahlarını yakından tanımış oldular. Bu tecrübenin, ilerideki yıllarda gerçekleşecek fetihler esnasında faydası olacaktır. Ayrıca Suriye ve Filistin'deki Araplar Müslümanların imanının gücünü ve kahramanlıklarını görmüşler, onları tanımaya başlamışlardır. Hz. Peygamber bu savaşta Halid b. Velid'e *"Seyfullah" (Allah'ın kılıcı)* lakabını vermiştir.[473]

Bu savaşta Müslümanlar, Hz. Peygamber'in yakınlarını, İslâm'a çok büyük hizmetleri geçmiş şahsiyetleri, Hz. Peygamber'in yakın dostu Zeyd b. Hârise'yi; amcasının oğlu ve daha bir yıl önce Habeşistan'dan dönmüş olan Cafer b. Ebû Tâlib'i ve ensarın büyük şairi Abdullah b. Revâha'yı kaybettiler. Bu kayıplar hem onları hem de Hz. Peygamber'i üzdü ve ağlattı. Peygamberimiz, savaşta şehit düşen Câfer'in ailesinin üzüntülü olduğunu belirterek onlar için yemek hazırlanmasını istedi.[474]

c) Tebük Seferi (9/630.

Suriye'den gelen bazı tüccarlar, Bizans İmparatorunun, Hristiyan Arap kabilelerinin de desteğini alarak Müslümanlara karşı savaş hazırlığına başladığına dair Medine'ye bazı haberler getirdiler. Bunun üzerine Peygamberimiz, Eslem, Gıfâr, Cüheyne, Eşca' ve Süleym gibi diğer Arap kabilelerinin de katıldığı otuz bin kişilik bir ordu hazırladı. O, genellikle sefer için gideceği yeri gizli tuttuğu halde bu sefere çıkarken hedefinin Bizans ordusu olduğunu açıkça beyan etti. Çünkü yol uzun, düşman güçlü ve kalabalık, hava da sıcaktı. Hurmalar olgunlaşmıştı. Halkın meyvelerin altında, ağaçların gölgesinde oturmaktan hoşlandığı bir zamandı. Bu seferin tesadüf ettiği zamana Kur'an dilinde güçlük zamanı *(Sâatü'l-Usre)*, o nedenle de bu sefere güçlük Gazvesi' *(Gazvetü'l-Usre)*, orduya da güçlük ordusu *(Ceyşü'l-Usre)* denilmiştir.

Aşağıdaki âyetler sefer öncesinde bazı Müslümanların tutum ve davranışlarını yansıtmaktadır: *"Ey inananlar! Size ne oldu? "Allah yolunda savaşa çıkın" denilince yere yığılıp kaldınız. Ahiret yerine dünya hayatına mı razı oldunuz? Oysa dünya hayatının geçimliği ahirete göre pek azdır. Eğer savaşa çıkmazsanız Allah sizi elem verici bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir; siz savaşa çıkmamakla ona hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kâdirdir. Eğer siz Muhammed'e yardım etmezseniz, bilin ki, inkâr edenler onu, iki kişinin ikincisi olarak yurdundan çıkardıklarında, Allah ona yardım etmiştir. Hani o, mağarada arkadaşına "Üzülme; Allah bizimledir" diyordu. Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi. Görmediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkâr edenlerin sözünü alçalttı. Allah'ın sözü en üstündür. Allah yücedir, bilgedir. Hafifiyle, ağırıyla hepiniz yola koyulun ve Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihad edin. Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır."*[475]

Bazı bedevîler özür beyan ederek sefere katılmak istemediler. Onlar hakkında nâzil olan âyette, kendilerinin bu sefere katılmamak için bahane ileri sürmek üzere Hz. Peygamber'in huzuruna geldikleri ve sefere katılmamalarının uygun bir davranış olmadığı şöyle ifade edilmektedir: *"Bedevîlerden, mazeretleri olduğunu iddia edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler…"*[476] Aynı şekilde seksen küsür münafık gelip, mazeretleri olmadığı halde yalandan özür beyan ederek izin istediler. Bunun üzerine şu ayetler nâzil olarak onlara izin veren Hz. Peygamber'i ikâz etti: *"Eğer yakın bir dünya malı ve kolay bir yolculuk olsaydı, sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat meşakkatli bir hedef onlara uzak göründü. Bir de 'Gücümüz yetseydi sizinle beraber çıkardık' diye Allah'a yemin ederek kendilerini helak ediyorlar. Halbuki Allah onların yalan söylediklerini biliyor. Seni Allah affetsin! Doğru söyleyenler sence belli olup yalancı olanları öğrenmeden niye onlara izin verdin?"*[477] Tevbe Sûresi'nde münafıkların Tebük Seferi ile ilgili tutumlarından ve psikolojik durumlarından bahseden başka âyetler de vardır.

Peygamberimiz zengin sahâbîleri Tebük Seferi'ne binek ve yiyecek temin etmeleri için teşvik etti. Hz. Osman, Abbas b. Abdülmuttalib, Abdurrahman b. Avf gibi Müslümanlar büyük ölçülerde bağışta bulundular. Hz. Ebû Bekir, tamamı dört bin dirhemden ibaret olan parasının hepsini, Hz. Ömer ise malının yarısını bağışladı. En büyük bağışı Hz. Osman yaptı. O, ordunun üçte birini donattı.[478] Bu arada bazı göz yaşartıcı olaylar da yaşandı. Tebük Seferi'ne çıkmayı çok arzuladıkları halde fakirlikleri sebebiyle binek bulamayan bazı

sahâbîler Hz. Peygamber'e müracaat ederek ondan kendilerine binek temin etmesini istediler. Yedi kişi olan bu grup kendilerine binek temin edilememesi üzerine orduya katılamayacaklarını anlayınca aşırı derecede üzülüp gözyaşı döktüler. Bu kişiler Müslümanlar arasında " *Bekkâîn*" (çok ağlayanlar) diye anılmışlardır. Bu davranışlarından dolayı haklarında ayet inmiş ve kendilerinin bu durumdan dolayı sorumlu olmadıkları; sorumluluğun ancak zengin oldukları halde Peygamber'den izin isteyenlere ait olduğu bildirilmiştir.[479] Onların bu durumları bazı sâhâbîleri harekete geçirmiş, İbn Yâmîn b. Umeyr ve Abbas b. Abdülmuttalib ikişer kişinin, Hz. Osman da geri kalan üç kişinin binek ve yiyeceklerini temin ederek kendilerinin İslâm ordusuna katılmalarını sağlamışlardır.[480]

İslâm ordusu Huzâa kabilesinden Alkame b. el-Fağvâ' adlı sahâbînin kılavuzluğunda yola çıkarak Medine'ye 778 km. uzaklıkta[481] ve Sûriye yolu üzerinde bulunan Tebük'e kadar ilerledi ve orada karargâh kurdu. Herakleios o sırada Humus'ta bulunuyordu. Bu sefer esnâsında İslâm ordusu düşmanla karşılaşmadı; dolayısıyla çarpışma da meydana gelmedi. Bizans'ın Müslümanlara karşı herhangi bir ordu hazırlamadığı ve Medine'ye ulaşan haberlerin doğru olmadığı anlaşıldı. Hz. Peygamber Şam tarafına ilerleyip ilerlenmemesi konusunda sahabenin görüşlerine başvurdu. Hz. Ömer *"Eğer yürümekle emrolundunsa yürü!"* dedi. Hz. Peygamber *"Eğer emir alsaydım bu konuda size danışmazdım"* karşılığını verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer şu sözleriyle görüşünü dile getirdi: *"Yâ Resûlallah! Rumlar çok kalabalıktırlar. Oralarda Müslümanlardan tek kişi bile yoktur. Gördüğün gibi onlara yaklaştın. Senin yaklaşman onları korkutmuştur. Uygun görürsen bu yıl geri dön. Yahut Yüce Allah bu konuda bir emir bildirir"*. Bunun üzerine Hz. Peygamber Tebük'ten ileri geçmedi.

Tebük Seferi esnasında, çevredeki yerleşim alanlarında oturanlar İslâm hakimiyetine girdiler. Hz. Peygamber, çoğunda Hristiyanların, bazısında ise Yahudilerin yaşadığı *Cerbâ', Eyle* (Bugünkü Akabe), *Ezruh, Maknâ* ve *Maân* bölgelerine birlikler göndererek bu bölgelerin halkını İslâm'a davet etti. Onların temsilcileri Tebük'te bulunan Hz. Peygamber'in yanına geldiler. İslâm'ı kabul etmemekle birlikte yıllık *cizye* ödemeye razı olarak İslâm devletinin tebaası olmayı kabul ettiler. Peygamberimiz bu yerleşim merkezlerinin herbiri için antlaşma metni yazdırarak kendilerine verdi. Ayrıca Halid b. Velid'in emrine dört yüz süvari vererek önemli bir merkez olan *Dûmetülcendel*'e gönderdi. Halid oranın Hristiyan yöneticisi Ukeydir b. Abdülmelik'i yakalayarak Hz. Peygamber'in huzuruna getirdi. Ukeydir'in cizye ödemeyi kabul etmesi üzerine Dûmetülcendel de İslâm devletinin hâkimiyetine girdi. Ukeydir de Dûmetülcendel'e geri gönderildi.

Tebük Seferi dolayısıyla, Ehl-i Kitapla ilişkilerde önemli yer tutan bir hususa işaret etmek yerinde olacaktır. Bu seferin hazırlıkları esnasında, sefer sırasında ve sonunda Kur'an-ı Kerim'in Tevbe (Berâe) Sûresinin bazı âyetleri nâzil oldu. Hz. Peygamber Tebük'te bulunduğu esnada kendilerine davetçiler gönderdiği Ehl-i Kitap mensuplarına, bu sûrenin 29. âyetinin hükümlerini tatbik etmeye başladı. Buna göre Ehl-i Kitab'a dahil olan zümrelere Müslüman olmaları teklif edilir. Daveti kabul ederlerse Müslüman olurlar; şayet kabul etmeyip kendi dinlerinde kalmak isterlerse İslâm devletine cizye ödemeleri istenir. Cizye ödemeyi kabul

ederlerse devletin tebaası olurlar. O takdirde canları, malları, ırz ve namusları ile din ve mabetleri İslâm devletinin himayesine alınır. Kendilerine “ *Zimmî*” denir.

İslâm ordusu Medine’ye döndüğünde halk sevinç içinde Seniyyetü’l-Vedâ’ya koşarak orduyu karşıladı. Hz. Peygamber Mescid’e girip iki rek’at namaz kıldı. Sonra Mescid’de oturdu. Bu arada Tebük Seferi’ne iştirak edemeyip Medine’de kalan seksen civarında sahâbî birer birer gelerek özür beyan ettiler. Peygamberimiz onların ifadelerini esas alarak ve iç yüzlerini Allah’a havale ederek mazeretlerini kabul edip kendileri için istiğfarda bulundu.

Ancak sefere katılmayan *Ka’b b. Mâlik, Mürâre b. Rebî’* ve *Hilâl b. Ümeyye* adlı sahâbîler yolculuklarına engel teşkil eden bir mazaret ortaya koyamadılar. Bunun üzerine Peygamberimiz ve Müslümanlar bu üç kişiyle elli gün süreyle irtibatlarını kestiler. Sonunda onların affedildiklerine dair âyet nâzil oldu. Bu âyetin meâli şöyledir: *“Ve (seferden) geri bırakılan üç kişinin de (tevbelerini kabul etti). Yeryüzü genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı. Nihayet Allah’tan (O’nun azabından) yine Allah’a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönmeleri için Allah onların tevbesini kabul etti. Çünkü Allah tevbeyi çok kabul eden, pek esirgeyendir.”*[482] Görülüyor ki, mazeretleri olmadığı halde Tebük Seferi’ne katılmayan bu üç kişinin, ihmal sonucu da olsa, Hz. Peygamber’in emrini yerine getirmemeleri ve gerekli durumlarda toplumla birlikte hareket etmemeleri, affedildiklerine dair haklarında âyet inene kadar, dışlanmalarına yol açmıştır.

Tebük Seferi

d) Necran Hristiyanları

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber olarak görevlendirildiği VII. mîlâdî yüzyıl başlarında, Mezhic kabilesinin bir kolu olan Benî Hâris b. Ka'b *(Belhâris)* kabilesinin yaşadığı Necran bölgesinde kalabalık bir hristiyan topluluk oturuyordu. *Heyetler yılı (Senetü'l-Vüfûd)* diye meşhur olan 9. hicrî yılda (630-631) Necranlı hristiyanlar, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in bir mektubunun kendilerine ulaşması üzerine heyet halinde Medine'ye geldiler. Hz. Peygamber bu mektubunda onları İslâm'a davet ediyor, şayet kabul etmezlerse cizye vermelerini, onu da kabul etmezlerse kendileriyle savaşılacağını bildiriyordu.

Necranlı Hristiyanlar, bu mektup üzerine ondördü ileri gelenlerinden ve idarecilerinden olmak üzere altmış kişilik bir heyeti Medine'ye gönderdiler. Bunlar arasında âkibleri Abdulmesîh, uskufları Ebû Hârise b. Alkame, seyyidleri el- Eyhem de vardı. *Âkib*, Necranlıların emîri ve halk meclisinin başkanı; *uskuf*, dini liderleri, papaz ve bilginlerin başı; *seyyid* ise ticaret ve seyahat işleri başkanıdır.

Necran heyeti bir ikindi vakti Medine'ye gelerek Mescid-i Nebevî'ye girdiler. Hz. Peygamber ashabı ile henüz ikindi namazını kılmıştı. Bu sırada ibadet vakitleri gelen Hristiyanlar doğuya yönelerek ibadet etmeye hazırlandılar. Bazı sahâbiler bunlara engel olmak istediler. Fakat Hz. Peygamber onların serbest bırakılmasını ve ibadetlerini yerine getirmelerine müsade edilmesini emretti. Necran heyeti adına konuşan Ebû Hârise ile Abdulmesîh'i İslâm'a davet etti. Onlar *"Biz senden önce Müslüman olduk"* diye cevap verdiler. Hz. Peygamber *"Yalan söylüyorsunuz. Sizi İslâmiyeti kabulden üç şey, domuz eti yemeniz, haç'a tapmanız ve Tanrı'nın oğlu bulunduğuna inanmanız alıkoymaktadır"* şeklinde karşılık verdi. Necranlılar *"O halde İsa'nın babası kim?"* diye sordular.

Hz. Peygamber bu soruya vahyi beklemek niyetiyle cevap vermeyip sustu. Bu arada Hz. İsa'nın şahsiyeti ve Hristiyanlık hakkında bilgilerin yer aldığı Âl-i İmran Sûresi'nin başından itibaren seksenden fazla âyet nâzil oldu. Hz. İsa hakkındaki soruya bu sûrenin 59. âyetinde Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelişine Hz. Âdem'in yaratılışı örnek gösterilerek cevap verilmektedir. Hz. Peygamber Âl-i İmrân Sûresinin 59-61. âyetlerini Necran heyeti mensuplarına okuduktan sonra onları *mübahele*ye (karşılıklı lanetleşmeye) davet ederek *"Eğer size söylediklerimi inkar ederseniz, geliniz sizinle mübahele edeceğim"* dedi. Mübahele dinî bir konunun karşılıklı konuşmak suretiyle halledilmesi imkansız hale gelince, meseleyi çözümlemek için her iki tarafın haksız olanın Allah'ın lanetine uğraması için Allah'a dua ve niyazda bulunmalarıdır. Mübâhele ayetinin meali şöyledir: *"Artık sana bu ilim geldikten sonra kim seninle onun hakkında münakaşa etmeye kalkarsa de ki: "Geliniz oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım sonra can-u gönülden ibtihal ile dua edelim. Allah'ın lanetini yalancıların boynuna geçirelim."*[483]

Hz. Peygamber yanına Hz. Fâtıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Ali'yi alarak Necranlı hristiyanların karşısına çıktı ve kendilerini karşılıklı lanetleşmeye davet etti. Onun bu teklifi karşısında Necranlılar durumu aralarında görüşmek üzere müsade istediler. Sonunda Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber olduğunu bildiklerinden mübahele yapmamaya karar verdiler. Kendi dinlerinde kalmak istediklerini ve cizye vermeye razı olduklarını bildirdiler. Hz. Peygamber'in bu teklifi kabul etmesi üzerine, bin tanesi Receb, diğer bini de Safer ayında olmak üzere yılda iki bin kat elbise vermeleri şartıyla bir antlaşma kaleme alındı. Aralarında mâli konularda ihtilafa düştükleri zaman Necranlılara hakemlik yapmak üzere Ebû Ubeyde b. Cerrâh bölgeye gönderildi.[484]

Görüldüğü üzere Peygamberimiz döneminde Hristiyanlarla ilişkilerin gerginleşmesine Hristiyanlar tarafından Müslüman elçinin ve davet heyetinin öldürülmesi yol açmıştır. Ayrıca Hristiyan bölgelerinden saldırı haberlerinin gelmesi Medine'de sürekli tedirginlik meydana getirmiştir. Dolayısıyla

Peygamberimiz döneminde kuzeye tertiplenen seferlerin sebebi, Hristiyanlar tarafından işlenen uluslararası hukuk ihlalinin cezalandırılmasına ve Hristiyan dünyasından gelecek saldırıları önlemeye yöneliktir ve hedefleri bellidir. Nitekim Mûte Seferi'nde ve Hz Peygamber'in bizzat katıldığı Tebük Seferi'nde kuzeydeki Hristiyan yerleşim merkezlerine gelişigüzel saldırılarda asla bulunulmamıştır. Bu ikincisinde tam tersine birtakım yerleşim merkezleri barış yoluyla İslâm hakimiyetine girmiştir. Hatta Hristiyanların güvenlikleri teminat altına alınmıştır. Yoksa Müslümanlar salt intikam için o bölgeye gitmiş olsalardı bölge farklı uygulamalara sahne olurdu. Sonuç olarak denilebilir ki, Hz. Peygamber'in Hristiyanlarla ilgili politikasına barış hâkimdi. Nitekim Necran Hristiyanları ile ilişkilerde de bu durum açıkça kendini göstermektedir.[485]

Ali İzzetbegoviç, s. 144.

Ahkâf Sûresi 35; Müzzemmil Sûresi 10.

Bakara Sûresi 208.

Enfâl Sûresi 61.

Nisâ Sûresi 94.

Rûm Sûresi 30.

İbn Hişâm, II, 581; Taberî, III, 115; İbn Seyyidinnâs, II, 320.

Hac Sûresi 39-40.

Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 21. Oysa, 20. yüzyıl boyunca dünyada meydana gelen dünya savaşlarında, bölgesel ve iç savaşlarda yarısı sivil olmak üzere yaklaşık 100 milyon insan hayatını kaybetmiştir. Doktrin ve diktatörlüklerin sebep olduğu katliamlarda öldürülenlerin sayısı da 100 milyon civarındadır. Buna göre, 20. yüzyılın başından bu yana yaşanan savaşlarda katledilenlerin sayısı, ilk uygarlıklardan 1900 yılına kadar kadar geçen süredeki savaş kurbanlarından fazladır (Bk. Ramazan Özey, *Günümüz Dünya Sorunları*, İstanbul 2001, s. 121, 123.).

Gazvelerin sayısı ve adları için bk. İbn Hişâm, II, 608-609; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 110 vd.; Taberî, III, 152-154.

Enfâl Sûresi 41.

Bakara Sûresi 217.

Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, tah. Marsden Jones, Beyrut 1966, I, 13-19; İbn Hişâm,

I, 601-606; İbn Sa'd, II, 10-11; İbn Seyyidinnâs, I, 359-362; Seriyyelerin sayısı ve adları için ayrıca bk. İbn Hişâm II, 609; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 116 vd.; Taberî, III, 154-159.

Belâzürî, I, 287.

Vâkıdî, I, 19; Taberî, II, 478; Makrîzî, I, 62.

İbn Sa'd, II, 21; İbn Hanbel, I, 411; İbn Seyyidinnâs, I, 384.

Vâkıdî, I, 47; İbn Hanbel, III, 454.

Vâkıdî, I, 43-44; İbn Hişâm, I, 618-619.

Bk. Vâkıdî, I, 63 vd.

Enfâl Sûresi 42.

Vâkıdî, I, 52-53; İbn Hişâm, I, 616-617; Taberî, II, 423, 436-437; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 104; Makrîzî, s. 77.

Vâkıdî, I, 53-54; İbn Hişâm, I, 620; Belâzürî, I, 293; Taberî, II, 440; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 105.

Vâkıdî, I, 61; Taberî, II, 441.

İbn Hanbel, V, 395.

Vâkıdî, I, 61; Belâzürî, I, 292; Makrîzî, s. 82.

Vâkıdî, I, 59, 67, 81; İbn Hişâm, I, 627; Taberî, II,447.

İbn Sa'd, II, 17.

İbn Hişâm, I, 619.

İbn Sa'd, IV, 9-11.

İrfan Aycan, " Ebü'l-Bahterî", *DİA*, X, 296.

İbn Sa'd, II, 22, 26.

İbn Hişâm, I, 652-653; Taberî, II, 468.

Vâkıdî, I, 110-111; İbn Hişâm, I, 660.

Vâkıdî, I, 105, 117.

Vâkıdî, I, 107; İbn Hişâm, I, 649; Süheyl b. Amr Mekke'nin fethinde müslüman olur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra, ridde hareketleri meydana geldiği esnada Mekke halkı irtidat etmemekle birlikte şehirde bir iç karışıklık ortaya çıkar. Hatta Mekke valisi Attâb b. Esîd bile korkup saklanır. Bu sırada Süheyl b. Amr bir konuşma yaparak halkı yatıştırır. O, şunları söyler: " Ben biliyorum ki bu din, güneşin doğması ve batması devam ettiği sürece pâyidar olacaktır. Aranızdan çıkan bu kişi- Ebû Süfyan b. Harb-sizi aldatmasın. Benim bildiğim bu meseleyi o da bilir. Ancak Benî Hâşim'e olan kıskançlığı onun kalbini mühürlemiştir. Ben Kureyş'in karada ve denizde en çok ulaşım vasıtaları bulunanıyım. Emîrinize boyun eğiniz. Zekatlarınızı ona veriniz...". Süheyl'in bu sözleri kulağına gittiğinde Hz. Ömer, onun hakkında Hz. Peygamber'in kendisine söylediği sözleri hatırlar ve "Ben şehadet ederim ki sen Allah'ın Resûlü'sün" demekten kendini alamaz.

Vâkıdî, I, 139; İbn Hişâm, I, 650; Zübeyrî, 126-127; Taberî, II, 466-467.

Vâkıdî, I, 119; Taberî, I, 461.

Vâkıdî, I, 106.

Vâkıdî, I, 99; Taberî, II, 458-459.

Enfâl Sûresi 41.

Vâkıdî, I, 103.

İbn Hişâm, I643-644.

Vâkıdî, I, 117.

Âl-i İmrân Sûresi 123-124.

Enfâl Sûresi 9-12,17; Bu konudaki rivayetler için bk. Vâkıdî, I, 78-79; İbn Hişâm, I, 633-634.

Âl-i İmrân 41.

Âl-i İmrân 5.

Âl-i İmrân Sûresi 8.

Âl-i İmrân Sûresi 11, 17.

Vâkıdî, I, 53; İbn Sa'd, II, 15; Taberî, II, 439; Makrîzî, s. 78.

Sırasıyla bk.: Âl-i İmrân Sûresi 43, 44, 47, 49.

Âl-i İmrân, 67-68, 70-71.

Âl-i İmrân 41, 69.

Âl-i İmrân 13.

Duhân Sûresi 161; İbn Sa'd, II, 17.

Bedir savaşının Kur'an-ı Kerim'e yansıması için bk. Vâkıdî, I, 131-138; İbn Hişâm, I, 666-677; Makrîzî, s. 60-61; Ömer Özsoy-İlhami Güler, *Konularına göre Kur'an,Ankara 1996,* s. 666-672.

Frantz Buhl, "Muhammed", *İA*, VIII, 464.

Vâkıdî, I, 120-121.

Âl-i İmrân Sûresi 123.

Buhârî, V, 9. Hz. Ömer hilafeti döneminde tertiplediği dîvanda Bedir Ehli'ne öncelik tanımıştır. Ünlü Tabakât müellifi İbn Sa'd (ö. 230/ 844) eserinde Bedir Ehli'ne özel bölüm ayırmıştır. İbn Sa'd'a göre fazilet bakımından beş gruba ayrılan sahâbîlerin ilk tabakasını Bedir Ehli oluşturur.

Vâkıdî, I, 181-182; İbn Hişâm, II, 44-46; Taberî, II, 483-485.

Vâkıdî, I, 182-184.

Vâkıdî, I, 193-196; İbn Sa'd, II, 34-35; Belâzürî, s. 311; İbn Seyyidinnâs, I, 404.

Vâkıdî, I, 196-197; İbn Sa'd, II, 35-36; Bekrî, I, 228; Ahmet önkal, "Bahran Gazvesi", IV, 491.

Vâkıdî, I, 197-198; İbn Hişâm, II, 50-51; İbn Sa'd, II, 36; Taberî, II, 492-493; Asri Çubukçu, " Furât b. Hayyân", *DİA*, XIII, 218.

Vâkıdî, I,203-205; Belâzürî, I, 314.

Vâkıdî, I, 206-207.

Vâkıdî, I, 207-208.

Vâkıdî, I, 210-211.

Vâkıdî, I, 213.

Vâkıdî, I, 216; İbn Hişâm, II, 66; Belâzürî, I, 316.

Makrîzî, s. 118.

İbn Hişâm, II, 64.

İbn Hişâm, II, 65; Taberî, II, 507.

Vâkıdî, I, 244-245; İbn Hişâm, II, 80; İbn Sa’d, II, 45; Taberî II, 515.

Vâkıdî, I, 246.

İbn Hişâm, II, 73.

Makrîzî, s. 138.

İbn Hişâm, II, 87.

Vâkıdî, I, 296-298;İbn Sa’d, II, 47-48; Taberî, II, 526-527.

İbn Seyyidinnâs, II, 38.

Vâkıdî, I, 290, 332; İbn Hişâm, II, 95-96; Taberî, II, 528-529.

Nahl Sûresi 126.

Taberî, II, 529.

. Enfâl Sûresi 36.

Âl-i İmrân Sûresi 121.

Âl-i İmrân Sûresi 122.

Âl-i İmrân Sûresi 140.

Âl-i İmrân Sûresi 153.

Âl-i İmrân Sûresi 154.

Âl-i İmrân Sûresi 155.

Âl-i İmrân Sûresi 165.

Âl-i İmrân Sûresi 144.

Âl-i İmrân Sûresi 166.

Uhud Savaşı'nın Kur'an'a yansıması için bk. Vâkıdî, I, 319-329; İbn Hişâm, II, 106 vd.; Ömer Özsoy-İlhami Güler, s. 672-675.

Makrîzî, s. 165-166.

Uhud Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. Vâkıdî, I, 199-334; İbn Sa'd, II, 36-48; İbn Sa'd'ın Uhud Savaşı hakkında verdiği bilgilerin Vâkıdî'nin kısa bir özeti olduğu anlaşılmaktadır. O nedenle bu savaşla ilgili dipnotlarda detaylı olarak adı geçen eseri gösterme gereği duymadık. İbn Hişâm, II, 60-168; Belâzürî, I, 311-338; Taberî, II, 499-533;; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 145-157; Makrîzî, s. 113-170.

Vâkıdî, I, 334-340; İbn Hişâm, II, 101-105; İbn Sa'd, II, 48-49; İbrahim Sarıçam, " Hamrâülesed Gazvesi", *DİA*, XV, 498.

Vâkıdî, I, 340-346; İbn Sa'd, II, 50.

Vâkıdî, I, 346-353; İbn Hişâm, II, 183-186; İbn Sa'd, II, 51-53; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 161-164; Ahmet Önkal, " Bi'r-i Maûne", *DİA*, 195-196.

Vâkıdî, I, 353-362; İbn Sa'd, II, 55-56; Makrîzî, s. 174-178; M. Yaşar Kandemir, "Hubeyb b. Adî", *DİA*, XVIII, 266-267.

Vâkıdî, II, 444-445; Taberî, II, 566.

Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 137.

Vâkıdî, II, 446.

İbn Sa'd, VI, 83.

Ahzâb Sûresi 10.

Vâkıdî, II, 444.

Vâkıdî, II, 472-473; Makrîzî, s. 233.

Vâkıdî, II, 474; Makrîzî, s. 234.

Vâkıdî, II, 455.

Vâkıdî, II, 456.

Taberî, II, 570-572.

İbn Hişâm, II, 223; Taberî, II, 573.

Vâkıdî, II, 477 vd.; Belâzürî, I, 246; İbn Hişâm, II, 223; Taberî, II, 573.

Vâkıdî, II, 480 vd.; İbn Hişâm, II, 229

Ahzâb Sûresi 9.

Ahzâb Sûresi 9-10.

Ahzâb Sûresi 12-13.

Ahzâb Sûresi 25-26; Hendek savaşının Kur'an-ı Kerim'e yansıması için bk. Vâkıdî, II, 494-495; İbn Hişâm, II, 245 vd.; Ömer Özsoy-İlhami Güler, s. 675-677.

Belâzürî, I, 243-246; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 169-177.

Vâkıdî, II, 495-496.

Vâkıdî, II, 550-551; Mustafa Ağırman, " Gamre seferi", *DİA*, XIII, 341-342.

İbn Sa'd, II, 86.

Vâkıdî, II, 535-537; İbn Hişâm, II, 279-281; Belâzürî, I, 348; Taberî, II, 595; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 185-186; Atık b. Gays el-Belâdî, *Meâlimi Mekke et-Târîhiyye ve'l-Eseriyye*, Mekke, 1980, s. 205-207.

Vâkıdî. II, 537-549; İbn Hişâm, II, 281-289; Belâzürî, I, 348-349; Taberî, II, 592-604; Hüseyin Algül, " Gâbe gazvesi", *DİA*, XIII, 267-268.

Vâkıdî, II, 551-552; İbn Sa'd, II, 85-86.

Geniş bilgi ve konu hakkında tahlil için bk. Mehmet Apaydın, *Resûlullah'ın Günlüğü,* İstanbul 1995, s. 120.

Vâkıdî, I, 407.

Vâkıdî, I, 404 vd.; İbn Hişâm, II, 289-296; Belâzürî, I, 341-342; Taberî, II, 604-610; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 188-191.

Vâkıdî, II, 415; İbn Hanbel, III, 392-393; Buhârî, IV, 160.

Vâkıdî, II, 580.

İbn Hişâm, II, 300.

Nûr Sûresi 11-21.

İbn Hişâm, II, 302; İbn Hanbel, VI, 194-198; Taberî, II, 610-619; İbn Seyyidinnâs, II, 139-148; Mustafa Fayda, "Aişe", *DİA*, II, 201-205.

İbn Hişâm, II, 306.

İbn Hişâm, II, 314.

Taberî, II, 631-632.

İbn Hişâm, II, 316; Taberî, II, 633.

Vâkıdî, II, 624.

İbn Seyyidinnâs, II, 172.

Umre seferi, Rıdvan bîatı ve Hudeybiye barışının Kur'an-ı Kerim'e yansıması için bkz. Vâkıdî. II, 618-624; İbn Hişâm, II, 320-322; Emin Işık, "Feth Sûresi", *DİA*, XII, 456-457; Ömer Özsoy-İlhami Güler, s. 679-680.

Taberî, II, 638; Umre seferi, rıdvan bîatı ve Hudeybiye antlaşması için ayrıca bk. İbn Sa'd, II, 95-105; Belâzürî, I, 349-352; Taberî, II, 620-638; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 191-196; Hamidullah, " Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, XVIII, 297-299.

İbn Sa'd, II, 120-123.

Vâkıdî, II, 769-774; İbn Hanbel, IV, 203-204.

Vâkıdî, II, 786-787.

Mümtehine Sûresi 1

Makrîzî, s. 363-364.

Vâkıdî, II, 805-806.

İbn Seyyidinnâs, II, 232.

Yûsuf Sûresi 92.

Vâkıdî, I, 844-845.

İbn Sa'd, II, 142.

Vâkıdî, II, 864-865.

İbn Sa'd, II, 143.

Vâkıdî, II, 863.

Vâkıdî, III, 875-884; İbn Sa'd, II, 147-148; Abdülkerim Özaydın, " Cezîme b. Amir", *DİA*, VII, 508.

Vâkıdî, II, 889-890.

İbn Hişâm, II, 449; Taberî, III, 77.

İbn Hişâm, II, 458; İbn Sa'd, II, 151

Vâkıdî, II, 904-905.

Tevbe Sûresi 25-27.

Vâkıdî, III, 952.

Vâkıdî, III, 954-955; İbn Hişâm, II, 491.

İbn Hişâm, I, 545; Belâzürî, I, 383.

Taberî, III, 123.

İbn Hişâm, I, 543-546; İbn Sa'd, II, 168-169; Belâzürî, I, 383; Mustafa Fayda, Hz. Peygamber'in müşrik Araplara karşı siyasetinin son safhası", *Ebedî Risalet Sempozyumu*, İzmir ts. I, 121-126.

Müddessir Sûresi 31; Ankebût Sûresi 46.

A'lâ Sûresi, 18-19.

Şuarâ Sûresi 192-197; Ahkâf Sûresi 10.

İbn Hişâm, I, 300 vd.

İbn Hişâm, I, 547.

Âl-i İmrân Sûresi 64.

İbn Hişâm, I, 527; Taberî, III, 106.

İbn Hişâm, I, 555.

İbn Hişâm, II, 47.

Enfâl Sûresi 58.

İbn Hişâm, I, 552.

Vâkıdî, I, 178; İbn Hişâm, II, 48-49.

İbn Sa'd, II, 29-30; Belâzürî, I, 308-309.

Ebû Dâvud, III, 211.

İbn Hişâm, II, 51-58; İbn Sa'd, II, 31-34.

Makrîzî, s. 181.

Vâkıdî, I, 363-383; İbn Sa'd, II, 57-59; İbn Hişam, II, 190-203; Taberî, II, 550-555; Makrîzî, s. 178-183.

Buhârî, VI, 58.

Nadîroğullarının Medine'den sürülmelerinin Kur'an-ı Kerim'e yansıması için bk. Vâkıdî, I, 380-383; Emin Işık, "Haşr Sûresi", DİA, XVI, 424-426.

Maxime Rodinson, s.165.

İbn Hişâm, II, 237.

Abdürrezzak, *el-Musannaf*, Lübnan 1970-1972, V, 216.

İbn Hişâm, II, 240; Taberî, II, 583.

Vâkıdî, II, 509-510; Taberî, II, 586.

Hz. Peygamber döneminde ve İslam tarihinin daha sonraki dönemlerinde hanımların yaralıların tedavisinde görev aldıkları bilinmektedir. Maxime Rodinson, Rufeyde ile, kendi kültüründen bir hanım, XIX. yüzyılda yaşayan ve bir ara Türkiye'de de hizmet vermiş olan ünlü İngiliz hemşire, arasında benzerlik kurarak Rufeyde'yi şu ifadeyle tavsif etmektedir."...dönemin Flerence Nightingale'i Rufeyde..." (bk. Maxime Rodinson, s. 165).

Belâzürî, I, 247; Taberî, II, 587, 588.

Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1981, s. 210.

Tesniye, 20/13-14.

İbn Hişâm, II, 233- 245; İbn Sa'd, II, 74-78; Belâzürî, I, 347-348; Taberî, II, 581-593; İbn Abdilber, *Dürer*, 178-182; İbn Seyyidinnâs, II,103-113.

Ahzâb Sûresi 26-27.

Vâkıdî, II, 634 vd.

Vâkıdî, II, 689.

Yâkûbî, *Târîhu'l- Ya'kûbî*, Beyrut ts., II, 56.

Vâkıdî, I, 634, 637, 642.

İbn Hişâm, II, 329.

Vâkıdî, II, 950-952; İbn Hişâm, II, 230.

Vâkıdî, II, 676.

Vâkıdî, II, 700.

İbn Hişâm, II, 337.

İbn Hişâm, II, 347.

Vâkıdî, II, 677-678; İbn Hişâm, II, 337-338.

Vâkıdî, II, 707.

. Hayber'in fethi ve buna bağlı gelişmelerle ilgili geniş bilgi için bk. Vâkıdî, II, 633-721; İbn Sa'd, II, 106-117; Taberî, III, 9-20.

Vâkıdî, II, 706-707; İbn Hişâm, II, 343.

Vâkıdî, II, 634-635.

Vâkıdî, II, 684.

Hz. Peygamber'in Yahudilere karşı uygulamalarını gördükten sonra, on dört asırlık İslâm tarihi boyunca Müslümanlarla Yahudiler arasında gelişen ilişkilere kısa bir göz atmakta fayda görüyoruz. İslâmiyet'in doğuşundan XX. yüzyılın ortalarına kadar Yahudiler, Hristiyan dünyası tarafından şiddet ve baskıya maruz bırakılmışlar; buna karşılık Müslümanlar tarafından müsamaha görmüşlerdir. Mesela Suriye bölgesinde yaşayan ve Hristiyan Bizans'ın şiddet ve baskısına maruz kalan Yahudiler ilk İslâm fetihleri esnasında Müslüman fâtihleri kurtarıcı olarak görmüşler ve kendilerine yardımcı olmuşlardır. Yahudiler, zaman zaman çeşitli Avrupa ülkelerinden, daha güvenli hayat şartlarına sahip olabilecekleri Kuzey Afrika ve Osmanlı topraklarına göç etmişler ve bu meyanda II. Murat zamanından itibaren Türkiye'ye yerleşmişlerdir. Bu durum Osmanlıların son zamanlarına kadar devam etmiştir. Sonuç olarak, Müslümanların ve özellikle Türk-İslâm dünyasının tarih boyunca Yahudilere hoşgörülü davrandığını ve hatta Hristiyanlara karşı onları koruduğunu görüyoruz.

Vâkıdî, II, 752-753.

Hz. Peygamber'in, İslâm ordusunu Mûte'ye gönderirken çocukların (ve genel olarak sivillerin) korunması konusunda verdiği bu talimat son derece önemlidir. Her şeyden önce bu talimat, çocukların öldürüldüğü bir cahiliye ortamının akabinde, çocuk haklarınının en başında yer alan can güvenliğini içermektedir. Bunun yanısıra, orduyu ehl-i kitabın oturduğu bölgelere gönderirken bu talimatı vermesi ayrıca anlamlıdır. Bu da açık bir şekilde ortaya koymaktadır ki, onun nazarında ırk ve din farkı gözetilmeksizin çocukların can güvenliği sağlanmalıdır. Oysa, 2001 yılı itibarıyla, son 10 yıl içinde dünyada savaşlar yüzünden 2 milyon çocuk katledilmiş, 6 milyon çocuk da yaralanmış, ya da ciddi bir şekilde sakatlanmıştır (Bk. Ramazan Özey, *Günümüz Dünya Sorunları*, İstanbul 2001, s. 123.).

Vâkıdî, II, 757-758.

Vâkıdî, II, 765.

İbn Sa'd, II, 130.

Makrîzî, s. 349.

Mûte savaşı için ayrıca bk. İbn Hişâm, II, 373-389; İbn Sa'd, II, 128-130; Buhârî, V, 86-88; Taberî, III, 36-42; İbn Abdilber, *Dürer*, 209-210; İbn

Seyyidinnâs, II, 208-213.

Vâkıdî, II, 766; İbn Hişâm, II, 381.

Tevbe Sûresi 38-41.

Tevbe Sûresi 90.

Tevbe Sûresi 41-43.

Vâkıdî, III, 991.

Tevbe Sûresi 92-93.

Vâkıdî, III, 993-995; İbn Hişâm, II, 518-519.

M. Muhammed Hasan Şürrâb, *el-Meâlimü'l-Esîre fi's-Sünne ve's-Sîre*, Beyrut 1991, s. 69.

Tevbe Sûresi 118. Tevbe Sûresinin Tebük seferi ile ilgili âyet-i kerîmelerinden bir kısmını konuyu ele alırken metin içinde ya meal olarak veya ifade ettiği anlam itibarıyla kaydettiğimiz için ilgili diğer âyetleri ayrıca toplu olarak kaydetmedik. Tebük seferinin Kur'an'a yansıması konusunda toplu bilgi için aşağıdaki eserlere bakılabilir: Vâkıdî, III, 1060-1076; Makrîzî, s. 489; İlhami Güler-Ömer Özsoy, s, 683-686. Tebük seferi hakkında geniş bilgi için verdiğimiz kaynaklar dışında ayrıca bk. İbn Sa'd, II, 165-168; Buhârî, V, 128-136; Taberî, III, !00-111; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 238-246; İbn Seyyidinnâs, II, 292-305; Makrîzî, s. 445-488.

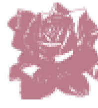
Âl-i İmrân Sûresi 61.

Buhârî, V, 120; Makrîzî, s. 502; Mustafa Fayda, "Hz. Muhammed'in Necranlı Hristiyanlarla görüşmesi ve mübâhele", *A. Ü. İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, II, s143-149, Ankara 1975.

Dört halife döneminden itibaren gerçekleşen fetihlerle birlikte İslâm, Hristiyanların hakim olduğu topraklarda büyük ölçüde yayıldı. Bu fetihler esnasında Irak, Suriye ve Mısır'da çok açık bir şekilde görüldüğü gibi barış politikalarının savaştan çok daha fazla yer tuttuğu müşahede edilmektedir. Fakat konuya Hristiyanlar açısından bakıldığında, bunun askerî yönden mağlubiyet olduğu bir gerçektir. Bu mağlubiyet karşısında İslâm dünyasına karşı önce sözlü, daha sonra da Haçlı seferleri gibi askerî saldırıya geçilmiştir; ancak Hristiyan dünyası Haçlı seferlerinden kalıcı bir sonuç elde edememiştir. Tam tersine Müslüman Türkler Avrupa içlerine kadar ilerlemişlerdir. Daha sonraki dönemlerde Hristiyanlar tarafından İslâm, Hz. Muhammed ve Müslümanlar

hakkında önceki döneme oranla, nispeten daha ılımlı yaklaşımlar sergilenmiş ve özellikle şarkiyat çalışmaları sırasında daha sağlıklı tespit ve değerlendirmeler yapılabilmiştir. Müslümanlar tarih boyunca hakimiyetleri altındaki Hristiyanlara Hz. Peygamber'in tatbik ettiği evrensel ilkeler istikametinde yaklaşmışlardır. Onların can ve mal güvenliklerini teminat altına almanın yanında, dinî, hukûkî, ekonomik ve kültürel serbestlik tanımışlardır. Buna karşılık, Hristiyan dünyası bu prensiplerin değerini çok geç farkedebilmiştir. Onların İslâm'a ve Müslümanlara karşı olumsuz bakışları, XX. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar, taraflara geçmişi unutmalarını, karşılıklı anlaşma için samimi gayret göstermelerini karara bağlayan II. Vatikan Konsiline (1962-1965) kadar devam etmiştir.

TANITIM FAALİYETLERİ VE İSLÂM'IN YAYILIŞI

1. Giriş

Hz. Peygamber her zaman ve her yerde İslâm'a davet ve tanıtım faaliyetinde bulunmuştur. Onun Medine döneminde gönderdiği tebliğ ve irşad heyetlerinin yanında, gazve ve seriyyelerinde dahi davet faaliyetlerine dair örnekler bulmak mümkündür. Hudeybiye Barışı'na kadar toplu olarak bazı kabilelerin ve bunun yanısıra şahısların İslâm'a dahil olduklarını görmekteyiz. Ancak Hudeybiye Barışı'ndan itibaren Hz. Peygamber'in vefatına kadar geçen dört yıl zarfında İslâm daha hızlı bir şekilde yayılmış ve geniş halk kitleleri bu dini kabul etmişlerdir. Şüphesiz bu konuda Hz. Peygamber'in İslâm'ı tanıtma ve yayma faaliyetlerinin büyük rolü olmuştur. Hz. Peygamber'in Mekke döneminde İslâm'a davet faaliyetleri üzerinde Peygamberliğinin Mekke dönemini ele alırken durmuştuk. Ayrıca kişiliğiyle ilgili bölümde de davetçiliğini işleyeceğiz. Burada ise onun çevre ülkelerin hükümdarlarına, kabile başkanlarına ve etkili şahıslara İslâm'a davet mektupları göndermesini, bu mektupların İslâm'ın yayılması açısından önemini ve Medine'ye daha ziyade hicretin dokuz ve onuncu yılında gelen heyetlerin İslâm'ı yayma faaliyetleri arasındaki yerini ele almak istiyoruz.

2. İslâm'a Davet Mektupları

Hudeybiye Antlaşması'yla geçici de olsa sağlanan barış ortamında Hz. Peygamber İslâm'ı daha rahat bir şekilde yayma fırsatı buldu. Hudeybiye'den Medine'ye döndükten sonra hicretin altıncı yılının son ayı olan Zilhiccede (veya yedinci yılının ilk ayı olan Muharremde) evrensel İslâm davetini her tarafa duyurmak amacıyla çevre ülkelerin hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları gönderdi. Elçilerden altısını aynı günde yola çıkardığı rivayet edilir.[486]

Hz. Peygamber Dihye b. Halîfe el-Kelbî'yi *Bizans hükümdarına*; Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi *Habeşistan hükümdarına*; Abdullah b. Huzafe es-Sehmî'yi *İran Kisrası*na; Hâtıb b. Ebû Beltaa'yı *İskenderiye hükümdarı Mukavkıs*'a; Şücâ' b. Vehb'i Gassan Kralı *Hâris b. Ebû Şemir*'e; Selît b. Amr'ı Yemame hakimi *Hevze b. Ali*'ye gönderdi. Bunların dışında Arabistan'ın kuzeyinde ve güneyinde bulunan çeşitli kraliyet ailelerinin bakiyelerine, Arap kabile başkanlarına, ünlü ve nüfuzlu kişilere, Hristiyanlara, Yahudilere ve Mecusilere de mektuplar yolladı. O, muhtemelen hükümdarların İslâm'ı kabulünün, tebaalarının en azından bir kısmının da kabulüne vesile olacağını ümit ediyordu.

Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru *Herakleios*'a gönderdiği mektup şöyledir: *"Bimillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu ve Peygamberi Muhammed'den Bizans İmparatoru Herakleios'a. Hidayete uyanlara selam olsun. Seni İslâm'a çağırıyorum.*

İslâm'ı kabul et ki kurtuluşa eresin. Allah da sana mükâfâtını iki kat versin. Eğer kabul etmezsen halkın günahını sen çekersin. 'Ey Ehl-i Kitab! Sizinle bizim aramızda müşterek olan söze geliniz. Sadece Allah'a kulluk edelim ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmasın. Eğer yüz çevirirlerse, şahit olun biz Müslümanız, deyiniz.'"[487] Herakleios Hz. Peygamber'in elçisini o sırada bulunduğu Kudüs'te (veya Humus'ta) kabul etmiş; yine o esnada Suriye'de bulunan Ebû Süfyan ve arkadaşlarından Hz. Peygamber hakkında bilgi almıştır. Onlardan elde ettiği bilgilerin peygamberlik vasıflarına uygun olduğunu belirten Herakleios, sonunda onun peygamber olduğuna kanaat getirmiş, ancak tebaasının Hristiyanlığı terk etmeye karşı olduğunu belirterek İslâm'ı kabule yanaşmamıştır. Elçiye iyi davranarak hediyelerle uğurlamıştır.

Hz. Peygamber'in İslam'a davet mektubu gönderdiği bölgelerden bazıları
evrensel

Hz. Peygamber Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi Habeşistan hükümdarına göndermiştir. Habeşistan hükümdarının İslâm'ı kabul ettiği ve Hz. Peygamber'in mektubunu muhafaza ettiği rivayet edilir. Necâşî aynı zamanda içlerinde Câfer b. Ebû Tâlib ve Ümmü Habîbe'nin de bulunduğu ülkesindeki muhacir Müslümanları gemiye bindirerek Amr b. Ümeyye ile birlikte Medine'ye göndermiştir. Esasında Hz. Peygamber'in, *Necâşî*'ye, birinde İslâm'a daveti, diğerinde Ümmü Habîbe'nin kendisine nikahlanmasını ve sahabilerden orada bulunanları da göndermesini

istediği iki mektup yolladığı rivayet edilir.

Hz. Peygamber'in Abdullah b. Huzafe es-Sehmî'yi İran kisrâsına gönderdiğini biraz önce kaydetmiştik. İran Kisrası *Hüsrev Perviz* (II. Hüsrev) mektubu alınca Hîreli katibine okutmuş, mektupta Hz. Peygamber'in adını kendi adından önce yazmasına sinirlenerek mektubu yırtmış ve elçiyi de dışarı çıkartmıştır. Elçi doğruca Medine'ye gelip olayı anlatınca Hz. Peygamber, Kisrâ'nın devletinin parçalanması için Allah'a dua etmiştir. Diğer taraftan Kisrâ, Yemen'deki valisi Bâzân'a bir mektup yazarak Resulüllah'ın derhal yakalanmasını ve kendisine gönderilmesini emretmiştir. İki görevlinin gelip Yemen valisinin mektubunu kendisine vermeleri üzerine Peygamberimiz onları İslâm'a davet etmiş; bir gün sonra da Kisrâ'nın öldürüldüğünü onlara haber vermiştir. Gerçekten Kisrâ 27 Şubat 628'de kendi öz oğlu Şîreveyh (Şîrûye) tarafından öldürülmüştür. Bu gelişme üzerine Bâzân ve etrafındakiler Müslüman olmuşlardır. İran Kisrâsı İslâm'ı kabul etmemiştir, ama *Bahreyn, Umman* ve *Yemen* gibi Arabistan'daki İran sömürgelerinin yöneticilerine gönderilen mektuplar başarılı sonuçlar vermiş ve bu bölgeler İran'dan ayrılıp İslâm devletinin birer eyaleti haline gelmişlerdir. [488]

İskenderiye Valisi *Mukavkıs*, Hâtıb b. Ebû Beltea tarafından kendisine gönderilen mektubu alınca, Kıptîlerin kendisini dinlemeyeceğini ve makamından da ayrılamayacağını belirtmiş ve cevâbî mektupla birlikte, Mâriye ve Sîrîn adında iki cariye ile bazı hediyeleri Medine'ye göndermiştir. Hz. Peygamber Mâriye'yi kendisi almış ve İbrahim adlı çocuğu ondan dünyaya gelmiştir. Sîrîn'i ise Hassân b. Sâbit'e vermiştir. Hâtıb b. Ebî Beltea, Mukavkıs'ın kendisine cömert davrandığını, kapısında fazla bekletmediğini ve orada beş gün kaldığını söylemiştir.[489]

Peygamberimiz Şücâ' b. Ebû Vehb'i Gassan Kralı *Hâris b. Ebû Şemir*'e göndermiş, Hâris, kendisine böyle bir mektup gelmesine sinirlenerek yere atmış ve hatta Medine'ye bir hücum seferi tertipleme tehdidinde bulunmuştur. Hâris, Bizans imparatoruna durumu yazmış, ancak ondan beklediği desteği sağlayamadığı için bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Elçiyi de hediyelerle geri göndermiştir.[490]

Peygamberimiz Hanîfe kabilesinin başkanı ve kendisi bir Hristiyan olan *Hevze b. Alî*'ye Selît b. Amr'ı bir mektupla göndererek onu İslâm'a davet etmiştir. Şayet Müslüman olursa o bölgede idareciliğinin devam edeceğini de bildirmiştir. Hevze elçiye ikramda bulunmuş, ona iyi davranmış, fakat İslâm'ı kabul etmediğini bildiren bir mektupla geri göndermiştir.[491] Mekke'nin Fethi'nden sonra ölen Hevze'nin yerine geçen *Sümâme b. Üsâl* Müslüman olmuştur.

Peygamberimizin bir mektupla Busrâ valisine gönderdiği Hâris b. Umeyr, Gassanlı bir başkan olan *Şurahbil b. Amr* tarafından kendi topraklarından geçerken öldürülmüştür. Bu olayın Mûte Savaşı'na yol açtığını daha önce kaydetmiştik.

Peygamberimiz Alâ b. Abdullah el-Hadramî'yi *Bahreyn*'e gönderdi. Alâ, Bahreyn Emiri *Münzir b. Sâvâ*'ya Hz. Peygamber'in mektubunu verdi. Münzir ile Araplar ve İranlılardan oluşan ada halkının çoğunluğu İslâm'ı kabul etti. Hz. Peygamber Alâ'ya bir mektup yazarak kendi dinlerinde kalmak isteyen Yahudi ve

Mecusilerden cizye alınmasını istedi. Müslümanlardan alınacak zekât miktarlarını ve zekâta tâbi malları bildirdi. Alâ da Hz. Peygamber'in mektubunu halka okuyarak zekatları tahsil etti. Hz. Peygamber, *Hecer* (bugün el-Hufuf'un olduğu yer) Mecusilerine de gönderdiği mektupta onlardan İslâm dinini kabul etmelerini istedi. Şayet kabul etmezlerse kendilerinden cizye alınmasını istedi. [492] Peygamberimiz Alâ'yı oraya vali tayin etti. Ancak eski valinin de görevinden azledilmediğine bakılırsa Müslüman olanların idaresi, zekat tahsili, İslâm'ın öğretilmesi gibi hususların Alâ b. Hadramî'ye verildiği, gayr-i müslim tebaanın idaresinin ise eski valinin elinde kaldığı anlaşılmaktadır.[493]

Peygamberimiz Amr b. As'ı, İslâm'a davet etmek üzere bir mektupla Umman'a, *Cülendâ*'nın oğulları *Ceyfer* ve *Abd*'e gönderdi. Bunlar Ezd kabilesine mensup idiler. Ceyfer o sırada Umman kralıydı. Mektubun metni şöyledir: *"Selam hidayet yoluna tabi olanlar üzerine olsun. Sizin her ikinizi İslâm'ın davetine çağırıyorum. İslâm'a tabi olun ve kurtuluşa erin. Zira ben, Allah'ın tüm canlıları uyarmak üzere ve va'dini kâfirler üzerinde tamamlaması için tüm insanlığa gönderdiği elçisiyim. İmdi eğer her ikiniz de İslâm'ı tanırsanız her ikinize de iktidar vereceğim. Ama ikiniz de kabul etmeyi reddederseniz ikinizin de krallığı sizden uzaklara yok olup gidecektir. Süvarilerim ülkenizde ordugâh kuracaklar ve peygamberlik vasfım krallığınıza galip gelecektir"*. Hz. Peygamber'in mektubunu alan Ceyfer ve Abd, birkaç gün düşündükten sonra İslâm'ı kabul ettiler ve faaliyetlerinde Amr'a yardımcı olmaya başladılar. Amr onların zenginlerinden zekat toplayıp fakirlerine dağıttı. Hz. Peygamber'in vefatı esnasında Amr, Umman'da bulunuyordu.[494]

Hz. Peygamber *Yemen* halkına mektup yazarak Muaz b. Cebel ve Mâlik b. Zürâre ile gönderdi. Yemen'in çeşitli bölgelerine ve kişilere de mektuplar yazarak bu görevlilerin kendilerine gönderildiğini bildirdi; zekat ve cizyelerin bu ikisine verilmesini emretti. Yemen halkı Mâlik b. Zürâre'yi Hz. Peygamber'e göndererek Müslüman olduklarını bildirdiler ve itaatlerini arzettiler. Peygamberimiz de onlara bir mektup yazarak Mâlik b. Zürâre'nin durumu kendisine ulaştırdığını bildirdi.[495] Onun bu son tavrı, yani Yemen halkının Müslüman olduğuna dair haberin kendisine ulaştırıldığını yöre halkına bir mektupla bildirmesi, kendisinin inceliğini, insanlara önem ve değer verdiğini, İslâm'ı kabul edenleri taltif ve takdir etmeye özen gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in *elçileri gönderirken* ve *mektupları yazarken izlediği politika*ya gelince, o, herşeyden önce elçileri, gidecekleri ülkeleri çok iyi bilen, daha önce o bölgelere gitmiş kimselerden seçiyordu. Mesela Mekkeli Abdullah b. Huzâfe'nin birçok defa İran'a gittiği, oraya giden diğer Araplar gibi biraz Farsça bildiği, o nedenle Sâsânî imparatoruna elçi olarak gönderildiği görülmektedir. Elçilerde ikna gücü, ahlâk güzelliği, dürüstlük, güzel konuşma, anlama ve kavrama yeteneği aranıyordu. Kısa, öz ve veciz bir biçimde yazılan mektuplar İslâm'a daveti içeriyordu. Karşı tarafı tehdit eden, itibarını düşüren ifadelere asla yer verilmiyordu. Hükümdarlara unvanları ile hitap ediliyordu. Mektupların içeriği her hükümdarın özelliği dikkate alınarak belirleniyor ve o şekilde yazılıyordu.

Hz. Peygamber mektupları mühürleyerek gönderiyordu. Gümüşten yapılmış olan bu mühürün üzerinde üç satır halinde,

yazıyordu. Yani *"Allah'ın elçisi Muhammed"*. Peygamberimiz bu mührü daima

parmağında taşır, bir vesikayı mühürlemek gerektiği zaman da basması için yanındakilere verir, sonra tekrar parmağına takardı.[496]

Peygamberimiz kabile başkanlarına, toplu olarak kabilelere, papazlara, çeşitli yerlerde oturan Yahudi kabilelerine İslâm'a davet ve ayrıca bölgelerde görev yapan valilerine de İslâm'ın kurallarını bildiren mektuplar yazıyordu. Hatta bu mektup ağının Hûzistan Merzübanı Hürmüzân'a kadar genişlediği görülmektedir. Bu mektupların sayısı o kadar çoktur ki, gönderilen şahıs ve kabilelerin isimlerini yazmak, metinlerini vermek veya teker teker ele alıp tahlil etmek bu çalışmanın hacmini aşacaktır. O nedenle burada mektupların içerdiği hususları genel hatlarıyla ortaya koymak ve İslâm'ın yayılmasındaki rolüne işaret etmek istiyoruz.

Hz. Peygamber'in mektuplarının herbirinin gönderildiği *şartlar* ve *muhataplar* farklıydı. Buna bağlı olarak mektupların herbirinin *üslup* ve *içeriğ*inin de birbirinden farklılık arzettiği göze çarpmaktadır. Kabile başkanlarına gönderilen mektuplar incelendiğinde, bunlarda her kabile veya şahsın özel durumunun ve konumunun dikkate alındığı, Müslüman oldukları takdirde kendi arazileri üzerinde bırakılacaklarının bildirildiği, mal ve can güvenliklerinin teminat altına alındığı, Damre, Gıfâr ve Eslem gibi bazı kabilelerle karşılıklı yardımlaşma üzerinde durulduğu, iman, namaz, zekat, Allah ve Resûlüne itaat ve ahde vefâya dikkat çekildiği, kan davalarının kaldırıldığı, bir kabilenin kendi içindeki ve kabileler arasındaki zulüm ve haksızlığı önlemeye yönelik ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Ehl-i kitaba gönderilen mektuplarda ise karşı tarafın inançları hakkında İslâm'ın hükümlerinin ortaya konulduğu, İslâm'ı kabul etmelerinin teklif edildiği, şayet bu teklifi reddederlerse uygulanacak hükümler, karşılıklı haklar ve mükellefiyetler ve cizye ile ilgili meselelerin yer aldığı görülmektedir. Peygamberimiz Himyer meliklerine gönderdiği mektupta onların Allah'ın hidayetine erişerek İslâm'a girdiklerini belirtiyor, Allah ve Resûlü'ne tabi olmaları, namaz kılmaları ve zekat vermeleri gerektiğini bildiriyordu. Toplanacak zekatlardan kendisinin ve aile fertlerinin faydalanmasının helal olmadığını açıklaması son derece dikkat çekicidir.

Mektuplarda konumuz açısından İslâm'a daveti içeren ifadeler özellikle önemlidir.[497] Meselâ Hayber Yahudilerine *"Sizi Allah'a ve Peygamberine çağırıyorum"*; Necâşî'ye *"Ben seni tek olan, ortağı olmayan Allah'a, O'na itaate, bana tabi olmaya, bana indirilene inanmaya çağırıyorum"*; Bizans imparatoruna *"Ben seni İslâm'a çağırıyorum"*; Eyle papazına *"Müslüman ol veya cizye öde"*. Hâris b. Ebû Şemir'e *"Ben seni tek olan, ortağı olmayan Allah'a inanmaya çağırıyorum; öyle olursa mülkünde bırakılırsın"*. Mukavkıs'a *"Seni Allah'ın birliğini ikrara davet ediyorum"*... sözleriyle davet yapılmıştır.

Hz. Peygamber'in İslâm'ı yaymak için devlet ve kabile başkanlarının yanısıra bazı kişilere de davet mektupları görderdiği ve özel olarak ilgilendiği görülmektedir. Büdeyl b. Verkâ'ya Müslüman olması için bir mektup göndermiş; Hz. Ali'ye yazdırdığı bu mektup sonraki yıllarda bu aile için bir övünç kaynağı olmuştur.[498]

Umretü'l-Kazâ esnasında Müslümanlar Mekke'ye girerken o zaman henüz İslâm'a girmemiş olan Halid b. Velid ortalıktan kaybolur. Peygamberimiz Hâlid'i,

kardeşi Velîd b. Velid'e İslâm'a davet maksadıyla sorar. Fakat kardeşini arayıp bulamayan Velid, kendisine bir mektup göndererek durumu bildirir. Halid mektubu alınca Hz. Peygamber'in kendisiyle ilgilenmesine çok sevinir ve İslâm'a rağbeti artar; kısa süre sonra da Müslüman olur.[499]

3. İslâm'ın Yayılması Açısından Heyetlerin Önemi

Mekke fethedilip Kureyş'in; onun ardından da güçlü bir kabile olan Hevâzin'in İslâm'ı kabul etmesi ve dokuzuncu hicrî yıldaki Tebük Seferi esnasında Arabistan'ın kuzey kesiminin İslâm hakimiyetine girmesi üzerine Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde oturan kabileler Medine'ye heyetler göndermeye başladılar. Gerçi kabile temsilcilerinin Medine'ye daha önce de, mesela beşinci hicrî yılda geldikleri görülmektedir; Müzeyneliler İslâm'a girdiklerini bildirmek üzere hicretin beşinci yılında Hz. Peygamber'e heyet göndermişlerdir. Fakat hicretin dokuzuncu yılında heyetler yoğun bir şekilde gelmiş, onun için bu yıla *" Heyetler Yılı" (Senetü'l-Vüfûd)* denilmiştir.[500] Heyetlerin gelişi onuncu yılda da devam etmiştir. Medine'ye heyet gönderen kabilelerden bazıları şunlardır: Müzeyne, Sa'd b. Bekir, Temîm, Himyerîler, Beliy, Abdülkays, Ezd, Becîle, Has'am, Hanîfe, Tay, Esed, Tağlib, Âmir b. Sa'saa ve kolları, Fezâre, Mürre, Muhârib, Kilâb, Kinâne, Eşca', Kinde, Sakîf, Bâhile, Süleym, Şeyban, Havlân, Cüheyne, Kelb, Murâd, Hemdân, Neha', Necranlılar...

Medine'ye gelip Hz. Peygamber tarafından kabul edilen heyetlerin çeşitli amaç ve istekleri vardı. Ancak genellikle *mensubu bulundukları kabilenin Müslüman olduğunu bildirmek ve onlar adına bîatta bulunmak, İslâm'ın hükümlerini öğrenerek kabilelerine dönüp İslâm'ı öğretmek veya dini öğretecek kimseler talep etmek* için geliyorlardı. Bunun yanında *az sayıda da olsa bazı şartlarla İslâm'ı kabul etmek, dünyalık elde etmek, İslâm dinini kabul etmemekle birlikte cizye vererek İslâm hakimiyetini kabul etmek...* gibi gayelerle Hz. Peygamber'e gelen heyetler de mevcuttu. Tağliblilerden Hristiyan olarak gelenlerin dinlerinde kalabilecekleri, fakat çocuklarını Hristiyan adetine göre vaftiz ettiremeyecekleri hükme bağlanmıştı.[501]

Heyetlerle yapılan görüşmelerin İslâm'ın yayılması açısından büyük önemi vardır. Çünkü heyetler hangi amaçla gelirlerse gelsinler, bu, İslâm'ı hangi zaman ve zeminde olursa olsun insanlara anlatmak isteyen Hz. Peygamber için iyi bir fırsattı. Heyetlerin kabileleri adına gelmeleri de büyük bir avantajdı.

Medine'ye gelen heyetlere Hz. Peygamber, birkaç tatsız küçük olay dışında müsamahakâr ve misafirperver davranmıştır. Onlara iltifat etmiş, değer vermiş, nazik davranmış ve kendileriyle ilgilenmiştir. Hz. Peygamber İslâm'ı kabul ederek gelen ve kendisine bîat eden veya Medine'de Müslüman olan heyetlerin burada bir müddet kalarak Kur'an-ı Kerim'i öğrenmelerini, dinin prensip ve esaslarına vâkıf olmalarını, bizzat kendisinin ve sahâbîlerin tatbikatını, İslâm'ın yaşanış ve uygulanış tarzını görmelerini sağlamaya çalışıyordu. Heyet üyelerinin sorularını cevaplandırıyor ve mükellef oldukları hususları bildiriyordu. Hz. Peygamber elçileri Mescid-i Nebevî'de *" Heyetler Sütunu" (Üstüvânetü'l-Vüfûd)* adını taşıyan bir direğin önünde kabul ediyordu. Bu sütunun yeri günümüzde de

Mescid-i Nebevî'de, üzerinde *"Bu Hey'etler Sütunudur" (Hâzihî Üstüvânetü'l-Vüfûd)* yazılı sütunla gösterilmektedir.

Medine'de bazen on gün, bazen de daha fazla kalan heyetlerin ağırlanmalarına tahsis edilmiş evler vardı. Abdurrahman b. Avf, Muğîre b. Şu'be, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve ensardan bazılarının evleri bu iş için kullanıldığı gibi, Mescid-i Nebevî'nin bitişiğindeki Suffe ve Mescid'in yanında kurulan bir çadır, gerektiğinde misafirhane olarak kullanılıyordu. Hz. Peygamber heyetler Medine'den ayrılırken onlara çeşitli hediyeler veriyordu. Bazılarına *emânnâme, ahidnâme* (yazılı emir ve talimat, bazı şahıs ve gruplara tanınan hak ve imtiyazları, yabancılarla yapılan antlaşma hükümlerini içeren belge) ve kendilerine tahsis edilen arazileri bildiren yazı veriyor; bazı kabilelere kendi içlerinden valiler tayin ediyordu. Müslüman olanlara zekat tahsildarı, Hristiyan olarak kalanlara da cizye tahsildarı gönderiyordu. Heyetlerin gelmesiyle birlikte hemen hemen bütün Arap Yarımadası Hz. Peygamber'in ya peygamberliğini, ya da hâkimiyet ve zaferini kabul etmiş oluyordu.

Heyetlerle ilgili bu ortak ve temel bilgileri sunduktan sonra bunların İslâm'ın yayılmasındaki rolü ve yeri üzerinde durmak istiyoruz. Hz. Peygamber'in süt annesi Halime'nin kabilesi olan Sa'd b. Bekir Medine'ye bir heyet gönderir. Heyetin başkanı Dımâm b. Sa'lebe devesini Mescid-i Nebevî'nin önünde bağladıktan sonra içeriye girer. Sahâbe ile oturan Hz. Peygamber'i tanıdıktan sonra kendisine biraz sert ve haşin davranacağını söyler ve kırılmamasını ister. Peygamberimiz istediğini sorabileceğini ve incinmeyeceğini ifade eder. Dımâm, *"Ben senin ilâhın, senden öncekilerin ve senden sonrakilerin ilâhı adına and içerek soruyorum. Seni bize Allah mı elçi olarak gönderdi?"* diye sorar. Peygamberimiz *"Evet"* cevabını verir. Dımâm aynı yemini her soruda tekrarlayarak şu soruları sorar: *"Yalnız kendisine ibadet etmemizi, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamamızı, babalarımızın tapmış olduğu putları terketmemizi bize emretmeni Allah mı sana emretti?", "Beş vakit namaz kılmayı Allah mı emretti?".* Peygamberimiz her defasında "Evet" cevabını verir. Sonra Dımâm, zekat, oruç, hac ibadetlerini ve İslâm'ın diğer hükümlerini teker teker sayar, kelime-i şehadet getirerek Müslüman olur ve *"Ben Allah tarafından getirdiklerinin hepsine iman ettim ve bunların tamamını eksiksiz yerine getireceğim. Ben kabilemi temsilen gönderilmiş bulunuyorum. Dönünce onlara burada duyduklarımı anlatacağım"* der ve memleketine hareket eder. Peygamberimiz onun arkasından bakarak *"Eğer bu adam sözünde durursa kurtuluşa erdi"* der. Dımâm b. Sa'lebe, kendisini heyecanla bekleyen kabilesinin yanına döner. Onların tapmakta olduğu putları kötüleyerek konuşmaya başlar. Kabiledaşları onu putları kötülediği için başına bir belâ gelebileceği hususunda ikaz ederler. Fakat o bunlara aldırmaz. Hz. Peygamber'le yaptığı konuşmayı ayrıntılarıyla anlatır. Kısa bir tereddütten sonra kabile mensupları o gün Müslüman olurlar. Tapmakta oldukları putlarını hemen tahrip ederek mescid yaparlar ve namaz kılmak için ezan okurlar.[502]

Yukarıdaki olayda, elçinin sorduğu sorulara ve öğrenmek istediği hususlara bakıldığında, onun İslâm hakkında önceden birtakım bilgilere sahip olduğu görülmektedir. O bu bilgileri kabilesine Hz. Peygamber tarafından daha önce İslâm'a davet amacıyla gönderilen elçiden almıştır.[503] Bu bilgilerin

doğruluğunu tetkik etmek ve bizzat Hz. Peygamber'le görüşmek için de Medine'ye kadar gelmiştir. Hz. Peygamber'in Dımâm'la konuşması sonucu İslâmiyet adına elde edilen başarı fevkalâde önemlidir. O, elçinin serbest davranmasına müsade etmiş, istediğini sorabileceğini belirtmiş, bu suretle rahatça düşüncelerini ifade etmesine fırsat tanımıştır. Elçi, karşısında kendisine güveni tam, kesin konuşan, getirdiği mesajdan emîn bir şahsiyet bulmuştur. Peygamberimizin tavrı, sorulara ikna edici ve kesin cevap verişi ziyaretçi üzerinde o derece etkili olmuştur ki, yurduna dönünce kabilesine İslâm'ı kabul ettirmeyi başarabilmiş, eski inançlarını terkettirmiş, taptıkları putları kırdırmış, cami yaptırtmış ve ezan okutmuştur. Onun gibi pekçok kabile temsilcisinin Medine'de İslâm'ı kabul ederek yurduna döndüğü ve kabilesinin Müslüman olması için faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir.

Heyetlere Medine'de kaldıkları süre içinde *Kur'an, Sünnet* ve *İslâm'ın temel esasları* öğretiliyordu. Hz. Peygamber Esed kabilesi heyetinden Hadramî b. Âmir'e bizzat kendisi *Abese* ve *A'lâ* sûrelerini öğretmiştir.

Peygamberimiz bazı kabilelerin özel durumlarını dikkate alarak makul isteklerini kabul etmiştir. Esed kabilesini İslâm'a davet ettiğinde onlar mallarından alınan zekatın kendi fakirlerine verilmesi ve kıtlık durumunda başka yerelere göç etmeleri şartıyla bîat ederek Müslüman olmuşlardır.[504]

Peygamberimiz kabilelerin öteden beri sahip oldukları *batıl inançları ve bunlarla ilgili uygulamaları ortadan kaldırmaya* çalışıyordu. Esed kabilesi heyeti kuşları azarlamak, onların isimlerinden, seslerinden ve geçişlerinden anlamlar çıkarmak (ıyâfet), taşları işaretleyip avuçlarında sallayarak birtakım anlamlar çıkarmak ve kehanet gibi uygulamaların hükmünü sorduklarında Peygamberimiz bütün bunları yasaklamıştır.[505] Uzre heyeti aralarında bir kâhin kadın bulunduğunu, ona muhakeme için başvurduklarını bildirirler. İçinden çıkamadıkları bir meseleyi ondan sorup soramayacaklarını öğrenmek isterler. Peygamberimiz ondan bir şey sormamalarını emreder; ayrıca putlar adına kestikleri hayvanların etlerini yemelerini yasaklar.[506] Kinde temsilcileri tereyağının içine bir çekirge gözü saklayarak Hz. Peygamber'in yanına girerler ve gizledikleri şeyin ne olduğunu sorarlar. Peygamberimiz *"Sübhanallah! Bu ancak kâhinlerin işidir. Kâhine, kâhinliğe özenmek ateştedir"*[507] buyurur. Hz. Peygamber'in İslâm'a aykırı batıl anlayış ve adetleri ortadan kaldırmaya yönelik uygulamalarına şu olayı da örnek olarak kaydetmek istiyoruz:

Peygamberimiz Cahiliye döneminde kendilerine hayvan yüreği yemeyi yasaklayan Cu'fî temsilcilerine kızarmış bir yürek ikram eder. Eti yemek üzere eline alan heyet üyesi Seleme b. Yezid'in, muhtemelen heyecandan ve yasak saydığı bir şeyi yemekten korktuğu için eli titrer. Peygamberimiz kendisine cesaret vererek *"Ye onu!"* deyince adam yürek etini yer.[508]

Hz. Peygamber *kabileler arasında dengeyi korumak, sınır tecavüzleri sebebiyle ortaya çıkabilecek tatsız olayları önlemek ve kabilelerin karşılıklı olarak haklarına riayet etmesini sağlamak* istiyordu. Bu amaçla kabilelerin birbirinin topraklarına izinsiz girmelerini yasakladığı oluyordu. Nitekim Esed kabilesine Tay kabilesinin sularına ve topraklarına izinsiz girmelerini yasaklayan bir *emirnâme* vermiştir.[509] Sözkonusu yazı sadece bu hükümle, başlarına Kudâî b. Âmir'in tayin

edildiğini bildiren ibareyi içeriyordu. Hz. Peygamber'in bu ve buna benzer uygulamalarından, *hangi kabilelerde ne tür problemlerin bulunduğunu çok iyi bildiği* anlaşılmaktadır. Zira o iyi biliyordu ki bir davetin başarıya ulaşması davetçinin, muhatabının kültürel ve psikolojik yapısını gözönünde bulundurarak yaklaşmasına bağlıdır.

Hz. Peygamber'in, kabileler arasındaki problemlerin yanında, *kabileler arasındaki ilişkiler, tarihler ve aralarında cereyan eden savaşlar hakkında da bilgiye sahip bulunduğu* bazı heyetlerle yaptığı görüşmelerden anlaşılmaktadır. Murâd kabilesi temsilcisi Ferve b. Müseyk kabilesi adına Medine'ye gelir ve Hz. Peygamber'e bîat eder. Peygamberimiz Ferve ile, Murâd kabilesiyle Hemdân kabilesi arasında İslâm'ın ortaya çıkışından az önce meydana gelen ve Murâd kabilesinin büyük kayıplar vererek yenilgiye uğramasıyla sonuçlanan Rezm Savaşı hakkında konuşur. Ona " *Rezm Savaşı'nda kabilenin başına gelenler sana da tesir etti mi?"* diye sorar. Ferve de: *"Rezm gününde benim kabilemin başına gelenlerin benzeri kimin kabilesinin başına gelir de onu üzmez?"* şeklinde cevabını verir. Bunun üzerine Peygamberimiz *"Fakat bu, senin kabilenin İslâmiyet'e girmesinde faydalı oldu"* şeklinde bir değerlendirmede bulunur.[510] Bu konuşma aynı zamanda Hz. Peygamber'in kabileler arasındaki eski çekişmeleri İslâm lehine değerlendirdiğini göstermektedir.

Câhiliye döneminde Ammuenes (Umyânis) adlı puta tapan Havlânîler, topluca Müslüman olduktan sonra Medine'ye on kişilik bir heyet göndererek Hz. Peygamber'e İslâmiyet'i kabul ettiklerini bildirirler ve kendilerine dinin hükümlerinin öğretilmesini isterler. Peygamberimiz onlardan putlarının âkıbetini sorar. Havlânîler ona çok yaşlı iki kişiden başka tapan kimsenin kalmadığını, döndüklerinde de yıkacaklarını bildirirler. Bu bilgilerden de hangi kabilenin *hangi puta taptığını Hz. Peygamber'in çok iyi bildiği* anlaşılmaktadır.

Medine'den ayrılışlarında heyetlere verdiği talimatlarda Hz. Peygamber'in ihtiyatlı davrandığı, *barışla elde edilecek başarılara öncelik verdiği, gereksiz sürtüşmelere yol açacak faaliyetlerden kabile temsilcilerini sakındırdığı* ve bu konuda gerekirse karar değiştirdiği de görülmektedir. Murâd kabilesinin başkanı Ferve b. Müseyk, kabilesinden Müslüman olanlarla birlikte İslâm'ı henüz kabul etmemiş olanlara karşı savaşmak için Hz. Peygamber'den izin alarak Medine'den ayrılır. Peygamberimiz onun arkasından bir haberci göndererek tekrar huzuruna çağırır. Ona kabilesini İslâm'a davet etmesini ve Müslüman olanlardan bunu kabul etmesini, ancak kendisinden yeni bir talimat alıncaya kadar Müslüman olmayanlara karşı herhangi bir harekette bulunmamasını tenbih eder.[511]

Peygamberimiz Havlân heyetinde olduğu gibi kabile temsilcilerine *İslâm'ın temel esaslarını, helal ve haram olan hususları* açıklamıştır. İslâm'ın esaslarını bazı kabilelere yazılı olarak vermiştir.[512] *Ahlâkî konuları* da ihmal etmediği görülmektedir. Tay kabilesi temsilcilerine sözlerinde durmalarını, emaneti yerine getirmelerini, komşulara iyilik yapmalarını, hiç kimseye zulmetmemelerini emretmiştir. Zulmün kötülüğünü özellikle vurgulamak amacıyla *"Zulüm kıyamet günü karanlıklardır"* demiştir.[513]

Adiy b. Hâtim'in yaşadığı bölgede avcılık önemli bir geçim kaynağı olduğu için bu kabilenin temsilcilerine İslâm'ın av ile ilgili hükümlerini ayrıntılı bir şekilde

öğretmiştir.[514]

Putperestliğin ortadan kaldırılması ve yerine tevhid inancının yerleşmesi için heyetlere her şeyden önce İslâm'ın *tevhid inancını* bildirmiştir. Bunun yanında tevhid inancına taban tabana zıt olan putları kırdırmak için bazı heyetleri özel olarak görevlendirmiştir. Sakîf heyetinden, eskiden taptıkları Lât putunu yıkmalarını istemiş, ancak onlar korkularından buna yanaşmak istememişlerdir. Hz. Peygamber onların bu isteklerini kabul etmiştir. Çünkü amaç bu şekilde de gerçekleşmiş oluyordu. Biri Sakîfli, diğeri de Câhiliye döneminden beri bu kabile ile dost olan iki kişiyi, Muğîre b. Şu'be'yi ve Ebû Süfyan b. Harb'i bu putu yıkmakla görevlendirmiştir. Osman b. Ebü'l-As'a da yıkılan putun yerine Taif Mescidi'nin yapılmasını emretmiştir.[515]

Heyetlere putları kırma görevi vermesiyle ilgili bir örnek daha vermek istiyoruz. Becîle kabilesinden Cerîr b. Abdullah bir heyetle Medine'ye gelerek Müslüman olur ve bîat eder. Peygamberimiz ona kabilesinin bulunduğu yerlerde neler olup bittiğini sorar. Cerîr, İslâm'ın üstünlük sağladığını, yayıldığını, mescitlerde ezan okunduğunu ve kabilelerin, taptıkları putları yıktıklarını söyler. Peygamberimiz Tebâle'de Has'amlıların yurdunda bulunan, pek çok kabilenin tapınağı olan ve Yemen Kâbesi olarak bilinen *Zülhalasa*'nın ne durumda bulunduğunu sorar. Cerîr b. Abdullah'tan bu putun yerinde durduğunu öğrenince yüz elli kişiyle onu Zülhalasa'yı yıkmakla görevlendirir.[516] Cerîr, adı geçen putu yıkar. Sonunda Has'am kabilesi mensupları da Hz. Muhammed (s.a.s.)'e tabi olduklarını bildirmek üzere Medine'ye bir heyet gönderirler. Onlar Hz. Peygamber'e *“Allah'a, O'nun elçisine ve onun Allah katından getirdiği şeylere inandık. Sen bize bir mektup yaz, biz de onun içinde olanlara tabi olalım”* derler. Bunun üzerine kendileri için şu belge yazılır: *“Bu, Allah'ın elçisi Muhammed'den Bîşe'de ve çölde yaşayan Has'amlılara bir ahidnâmedir. Câhiliye döneminde dökülmüş olan kanlarınızdan dolayı intikam almanız kaldırılmıştır. Sizin içinizden her kim İslâmiyeti isteyerek veya istemeyerek kabul ederse, bolluk ve kıtlık zamanına göre artan-eksilen, yağmur suyu veya şebnem suyu ile sulanan yumuşak arazideki ziraatın yetiştirilmesi ve yenilmesi kendisine aittir. Akan su ile sulanan yerlerden öşür, yani onda bir, kuyu ile sulananlardan ise yirmide bir alınır”*. Has'amlılar için düzenlenen yazı, kan davalarının yasaklandığına dair ifadeleri ve arazi ürünlerinden tahsil edilecek zekatın miktarlarını içermesi bakımından önemlidir.

Cerîr b. Abdullah örneğinde olduğu gibi Peygamberimiz Yemen'de bazı kabileleri ve şahısları İslâm'a davet için merkezden ordular göndererek İslâm'ı yaymak üzere faaliyete geçmek yerine, yeni dini benimseyen kabile liderlerini kendi vatandaşlarına ve komşu kabilelere göndermiştir. Onun bu tutumu, toplum psikolojisini göz önünde bulundurduğunu ortaya koymaktadır.[517] Aynı şekilde Ezd kabilesinden Medine'ye on kişilik bir heyetle gelip Müslüman olan Surad b. Abdullah'ı, Surad Ezdlilerinin başına tayin etmiş ve ona, kendi kabilesinden Müslüman olanlarla birlikte yakınlarında bulunan Yemenli müşrik kabilelerle mücadeleye girişmesini emretmiştir. Surad b. Abdullah da kendilerine komşu olan Cüreş halkını İslâm'a davet etmek üzere harekete geçmiştir. Onların bu daveti reddetmeleri üzerine Surad, şehri kuşatmış, uzun ve planlı bir mücadeleden sonra nihayet onları yenilgiye uğratmıştır. Sonunda Cüreş

temsilcileri de Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuşlardır. Peygamberimiz onlara şu sözleriyle iltifatta bulunmuştur: *"Hoş geldiniz! İnsanların en güzel yüzlüleri, en doğru, en tatlı sözlüleri, emaneti en çok gözetenleri! Sizler bendensiniz, ben de sizdenim"*. Peygamberimiz onlara hayvanları için otlak olmak üzere Cüreş civarındaki belirli korulukları tahsis etmiştir.[518]

Hz. Peygamber tarafından bazı heyetlere yüklenen değişik mükellefiyetlere rastlanmaktadır. Aşağıda kaydedeceğimiz uygulama bize İslâm tarihinin daha sonraki dönemlerinde zâviyelerin geleni geçeni ağırlamak suretiyle öşürden muaf tutulmasını hatırlatmaktadır. Yemen'den Hz. Peygamber'e gelen heyetler arasına bulunan Benî Bârık temsilcileri Müslüman olurlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlar için şu belgeyi yazdırır: *"Bu, Allah'ın elçisi Muhammed'in Ezd kabilesine yazdığı ahidnâmedir. Bârık kabilesinin meyve ağaçları kesilmeyecek, kendileri istemedikçe vahalarında hayvan otlatılmayacaktır. Onlar da savaş ve kıtlık zamanlarında yanlarına gelen Müslümanları üç gün misafir edeceklerdir. Meyveleri olgunlaştığı zaman yolcular dalından koparmamak ve toplayıp götürmemek şartıyla yere dökülenlerden karınlarını doyurabileceklerdir."*[519]

Peygamberimiz, İslâm'ın yasak ettiği hususlarda heyetlere kesinlikle taviz vermiyordu. Sakîf heyeti adına konuşan Abdüyâlîl b. Amr zina, şarap ve ribâ gibi kötü alışkanlıkları kabilesinin bırakamayacağını söylemiştir. Fakat Hz. Peygamber bu şartları asla kabul etmediği gibi, kendilerine bu uygulamaların herbirini yasaklayan âyetleri okumuştur.[520] Sakîf temsilcileri Lât adındaki puta üç yıl daha tapmalarına izin verilmesini istemişler, fakat Peygamberimiz bunu asla kabul etmemiştir. Sonunda Sakîf temsilcileri Müslüman olmuşlar ve Hz. Peygamber'in adı geçen kabileye yazdığı bir mektupla geri dönmüşlerdir. Şu kadar var ki Müslüman olduklarını ve Hz. Peygamber'den aldıkları emirleri bir müddet kabilelerinden gizlemişler, daha sonra uygun bir şekilde onlara İslâm'ı anlatmışlar ve bu suretle kabilelerinin Müslüman olmasını sağlamışlardır.[521]

Şayet heyetlerin geldiği yörelerde İslâm'ın haram kıldığı maddeler üretiliyorsa, Hz. Peygamber İslâm'ın bunlar hakkındaki hükümlerini kendilerine bildirmiştir. Ceyşân temsilcileri Medine'ye geldiklerinde Yemen'de imal edilen içkilerin hükmünü sorarlar. Bu meyanda bal şarabı (bit') ve arpadan yapılan içki (mizr) nin adını zikrederler. Peygamberimiz bu içkilerin kendilerini sarhoş edip etmediğini sorar. *"Çok içersek sarhoş oluruz"* cevabını verirler. Bunun üzerine Peygamberimiz *"Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır"* buyurur. İşçilerine içirmek için şarap bulunduran bir adamın durumunu sorduklarında da *"Her sarhoş edici şey haramdır"* cevabını verir.[522] Kendilerinin üzüm ve içki sahibi olduklarını, şarabın haram kılındığını ve üzümü ne yapacaklarını söyleyen Fîrûz ed-Deylemî'ye *"Onu kurutup kuru üzüm yapınız"* der.[523]

Heyet üyelerinde aile hukuku ile ilgili yeni düzenlemelere aykırı olan eski uygulamalar varsa bunları değiştirmiştir. İslâm'ı kabul etmezden önce iki kız kardeşle evli olan Fîrûz ed-Deylemî'ye bunlardan birini boşamasını emretmiş ve o da boşamıştır.[524]

Peygamberimiz heyetlere, *toplumun her kesimine adaletli bir şekilde davranılması ve değer verilmesi gerektiğini* göstermek amacıyla bazı uygulamalarda bulunmuştur. Hicretin 9. yılında Medine'ye gelen yetmiş-seksen kişilik Benî

Temim heyetiyle birlikte o sırada çocuk yaşta bulunan Amr b. Ehtem de gelir. Heyet üyeleri onu eşyalarının başına nöbetçi olarak bırakırlar. Peygamberimiz heyet üyelerine birtakım hediyeler verir. İçlerinde hediye almayan kimse olup olmadığını sorar. Eşyalarının yanında bir çocuk kaldığını söylerler. Hz. Peygamber onun da gönderilmesini ister. Kays b. Âsım adlı heyet üyesi, onun ata tarafından izzeti olmayan bir çocuk olduğunu söyler. Peygamberimiz de *"Olsun, o, heyet olarak gelmiştir. Bahşiş almaya hakkı vardır"* buyurur. Çocuğu getirtir ve bahşişini verdirir.[525] Benzer bir olay da Tücîb heyeti ile yaşanmıştır. Hz. Peygamber adı geçen kabilenin temsilcilerine bahşiş verdikten sonra içlerinden bir genci bineklerinin yanında bıraktıklarını öğrenince onu da çağırtarak hediyesini vermiştir.[526]

Hz. Peygamber'in Müslüman olan kabilelere valiler, zekat tahsil memurları ve İslâm'ı öğreten elemanlar göndermesini, ilgili bölümlerde işlediğimiz için o hususları burada tekrarlamak istemiyoruz. İslâm'ın yayılması ve yerleşmesi açısından özellikle eğitim-öğretim faaliyetlerinin önemi çok büyüktür. Bununla ilgili bilgi için eğitim-öğretim faaliyetlerini ele aldığımız bölüme bakılabilir.

İbn Sa'd, I, 258; Ayrıca bk. Taberî, II, 644.

Âl-i İmrân Sûresi 64.

İbn Sa'd, I, 259-260.

İbn Sa'd, I, 260-261.

İbn Sa'd, I, 261.

İbn Sa'd, I, 263; İbn Seyyidinnâs, II, 355.

İbn Sa'd, I, 263.

Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Mektubu,* çev. Mehmet Yazgan, İstanbul 1990, s. 90.

İbn Sa'd, I, 262-263.

İbn Sa'd, I, 264-265.

Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Mektubu,* s. 66.

İbn Hişâm, II, 606-608; İbn Sa'd, I, 258-291; Taberî, II, 644-657; İbn Seyyidinnâs, II, 344-357; İbn Hudeyde, *el-Misbâhu'l-Mudî*', Beyrut 1985, I-II, 143-428; (Bu eserde Hz. Peygamber'in kırk sekiz elçisinin biyoğrafisi ve mektuplarla ilgili geniş bilgiler yer almaktadır)Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretü Resâili'l-Arab*,Kahire 1971, I, 31-88; Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-*

Siyâsiyye, Beyrut 1987, 43-368.

Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye,* s. 277-278.

İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* Beyrut 1974, IV, 239; Hamidullah, *el-Vesâik*, 85-86.

İbn Hişam, II, 559.

İbn Sa'd, I, 316.

İbn Sa'd, II, 299; İbn Hişâm, II, 573-575; İbn Hanbel, I, 264-265; Taberî, III, 124-125; İbn Seyyidinnâs, II, 313-314.

Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh,* tah. M. Fuad Abdülbâkî, I-V İstanbul ts. (1955 Kahire baskısından tıpkıbasım), I, 42.

İbnü'l-Esîr, *Üsd,* II, 31.

İbn Seyyidinnâs, II, 333-334.

İbn Seyyidinnâs, II, 335.

Halebî, III, 272-273; Asım Köksal, *İslam Tarihi (Medine Devri),* İstanbul 1980, X, 137.

İbn Sa'd, I, 324-325.

İbn Sa'd, I, 270.

İbn Hişâm, II, 583; İbn Seyyidinnâs, II, 321-322; Mustafa Fayda, *İslamiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, s. 59.

Tirmizî, V, 361.

İbn Sa'd, I, 345.

İbn Sa'd, I, 324; İbn Seyyidinnâs, II, 336-337.

İbn Hanbel, IV, 257.

İbn Kayyım, *Zadülmead,* Mısır 1970, III, 33; Köksal, IX, 327.

İbn Sa'd, I, 247-248.

İbn Sa'd, I, 286,348; Mustafa Fayda, *İslamiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı,* s. 55-56.

İbn Sa'd, I, 338; Mustafa Fayda, aynı eser, s. 61 vd.

İbn Sa'd, I, 352; Abdülkerim Özaydın, " Bârık", *DİA*, V, 70.

Vâkıdî, III, 966-967.

Vâkıdî, III, 969-970.

İbn Sa'd, I, 359.

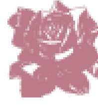
İbn Hanbel, IV, 232.

İbn Hanbel, IV, 232.

Vâkıdî, III, 979-980.

İbn Sa'd, I, 323.

HZ. MUHAMMED'İN ÖRNEK KİŞİLİĞİNDEN KESİTLER

1. Davetçiliği

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber *"Allah'ın davetçisi"*[527] olarak vasıflandırılmış; ona yüklenen görev de *"öğüt ver", "davet et", "tebliğ et", "ikaz et"* gibi emirlerle ifade edilmiştir. Kendisine uyarma *(inzâr)* ve müjdeleme *(tebşîr)* görevi verilmiş; uyaran *(nezîr)*, uyarıcı *(münzir)*, ve müjdeci *(mübeşşir, beşîr)* olarak nitelendirilmiştir.[528] Bütün insanlara *müjdeci* ve *uyarıcı* olarak gönderildiği, dolayısıyla peygamberliğinin evrensel niteliğe sahip olduğu belirtilmiştir.[529]

Hz. Peygamber, en yakınlarından başlayan, daha sonra bütün Arap Yarımadası'nı kapsayan, hatta yarımadanın sınırlarını aşan davet faaliyetlerini peygamberlik görevi boyunca sürdürmüş ve bu hususta büyük başarı elde etmiştir. Onun uyguladığı davet metotları *tutarlı, mantıklı, sistemli, gerçekçi* ve *başarıya götürücü* özelliğe sahiptir. Bu suretle önce etrafında inançlı bir kitle, daha sonra da başlattığı davet faaliyetlerini başka ülkelere taşıyacak toplumu oluşturmuştur. Kendisi, Allah'ın elçisi sıfatıyla komşu ülkelerin devlet başkanlarına davet mektupları göndermiştir. Bu faaliyetiyle, sonraki yüzyıllarda hızla gelişecek olan evrensel davet çalışmalarını başlatmıştır.

Hz. Peygamber'in davetinin başarıya ulaşmasının çeşitli etkenleri vardır. Bunların başında, bizzat kendisinin, davet ettiği dine samimiyetle bağlanması ve bu dinin prensiplerini kendi hayatında uygulamış olması gelmektedir. Gerçekten o, İslâm'ın insanlara yüklediği yükümlülüklerin hiçbirinden kendisini hariç tutmamıştır. Farzları önce kendisi uygulamış, yasaklara önce kendisi uymuş ve en yakınlarına tatbik etmiştir.

Hz. Peygamber'in davet faaliyetlerinin başarıya ulaşmasının etkenlerinden biri de ümitsizliğe ve karamsarlığa kapılmaksızın çalışmalarını daima sabır, azim, inanç ve kararlılıkla sürdürmüş olmasıdır. O, davet çalışmalarında sosyal ilişkilerini aralıksız bir şekilde sürdürmüş ve bu ilişkilerden büyük ölçüde istifade etmiştir. Örneğin Müslüman olanların yanısıra, henüz İslâm'a girmemiş bulunan akraba ve çevresiyle ilgisini de ısrarla devam ettirmiştir. Toplum üzerindeki etkilerini göz önüne alarak, kabile başkanlarına özel ilgi göstermiştir. Davetini sunmak üzere toplantılar düzenlemiş, çarşı, pazar, panayır ve ev gibi, insanların toplu olarak bulunduğu her yerde tebliğ faaliyetini sürdürmüştür. İslâm'a davet için hiç kimseyi hakir görmemiştir.[530]

Hz. Peygamber muhataplarını tanımaya büyük önem verir, onların duygularını, isteklerini ve fert olarak özelliklerini dikkate alır, kendilerine değer verir, ilgi

gösterir, yakınlaşma teminine gayret ederdi. Muhataplarıyla ortak noktalarda birleşme esasından hareket ederdi. Faaliyetlerinde *af, müsamaha, yumuşaklık, şefkat* ve *merhameti*; kin, öfke ve zorbalığa tercih ederdi. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in İlâhî bir lütuf sayesinde insanlara yumuşak davrandığı belirtilir; kaba ve katı kalpli olduğu takdirde çevresinden dağılıp gidecekleri uyarısında bulunulur.[531]

Hz. Peygamber insanların kusurlarını yüzüne vurmazdı; eleştirilerini isim vermeden yapardı. Çünkü kişinin hatasını yüzüne vurmak, mahcup olmasına ve toplumdan uzaklaşmasına yol açabilir. Muhataplarının farklı tepkilerine karşı daima azim ve ümitle davetine devam etmiştir. Özellikle Mekke döneminde daveti kabul etmeyen kabilelerden kimisi kaba, kimisi kibar, kimisi kaçamak bir şekilde olumsuz cevap vermiştir. Fakat o, sebatla, ümitsizliğe kapılmadan, azimle gayret göstermiş, her fırsatta davetini tekrar etmiştir.

Peygamberimiz hiçbir kimseyi İslâm'ı kabule zorlamamıştır. Çünkü onun görevi insanları zorla dine sokmak değil; İslâm'ı tebliğ etmek ve uyarmaktır. İnsanları zorla İslâm'a dahil etmek, arzu edilenin aksine sonuçlar doğurur; İslâm'ın son derece karşı çıktığı ve istemediği münâfıklığı yaygın hale getirir, insanları iki yüzlü yapar. Halbuki İslâm samimi olmaya, samimi olarak inanmaya büyük önem verir. Hz. Peygamber'in, davet faaliyetlerini yürütürken takip etmiş olduğu metot insanları *güzel öğütle* İslâm'a çağırmaktır. Bu esaslar doğrultusunda hareket eden Hz. Peygamber, hiçbir Yahudiyi, Hristiyanı veya başka bir din mensubunu dinini terkedip İslâm'a girmesi için zorlamamıştır. Bilakis onları zorlamaksızın İslâm'a davet etmiş; kabul etmedikleri takdirde kendilerine belli şartlar çerçevesinde din ve vicdan özgürlüğü sağlamıştır. Kur'an-ı Kerim'de insanların iman etmeleri için zorlanamayacağı, hatta Hz. Peygamber'in bu konuda, sorumluluk duygusuyla gücünün yettiğinin ötesinde kendisini zorlamasının bile uygun olmadığı[532] ifade edilmektedir.

Peygamberimiz çalışmalarında hiçbir zaman şahsî menfaat arzusu gözetmemiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de onun uyarma ve müjdeleme görevinin karşılığı olarak bir ücret istemediği bildirilir.[533] Onun vefatından sonra da Müslümanlar İslâm'a daveti, kendilerinin kaçınılmaz görevlerinden biri olarak kabul etmişlerdir.[534]

Burada, bir davetçi olarak Hz. Peygamber'de Allah Teâlâ'nın bulunmasını istediği bir niteliğe işaret ederek bu bahsi bitirmek istiyoruz. Müddessir Sûresinde *"Kalk ve (insanları) inzâr et. Rabbini büyük tanı"* hitâbıyla insanları dine davet etmesi emrolunduktan sonra Hz. Peygamber'den *"elbisesini temiz tutmasının"* emredilmesi, davet açısından konuya bakıldığında son derece dikkat çekicidir. Âyet-i kerîmede geçen ve temizlenmesi istenen *"elbise"*den maksadın ne olduğunu izah hususunda amel, kalp, nefis, beden, ahlâk, din ve elbise şeklinde,[535] kişinin maddî ve manevî yönünü kapsayan geniş yorumlar yapılmıştır. Bununla birlikte, maksat ne olursa olsun, gerek beden ve kıyafet, gerekse kalp ve ahlâk temizliğinin iletişim açısından önemli olduğu ortadadır. Bu hitaba muhatap olduğunda artık Hz. Muhammed Allah'ın elçisidir, İslâm'a davetle emrolunmuştur, âyet-i kerîmede maddî ve manevî temizliğe dikkat etmesi vurgulanmıştır.

2. Doğruluğu

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Hz. Peygamber bir *doğruluk* abidesi idi. Aynı zamanda doğru insanlardan oluşan bir toplum oluşturmak onun en büyük hedefiydi. Bu bakımdan önce kendisi *doğruluk örneği* olmuştur. Gerçekten doğruluk, onun hayatının her safhasında görülen bir haslettir. Onun içi ile dışı, özü ile sözü birdi. Bir başka ifade ile olduğu gibi görünür, göründüğü gibi olurdu. Söyledikleri ile yaptıkları arasında uyumsuzluk yoktu. Doğruluğu ile insanlara örnek olduğu gibi bu konudaki sözleriyle de ümmetini doğruluğa sevketmeye gayret göstermiştir. Kaynaklarda onun doğrulukla, doğruluğun faziletiyle ilgili yüzlerce sözü mevcuttur.

Hz. Peygamber bireyden doğru olmasını isterken, diğer insanlara da doğruluğun telkinini emretmiştir. Bu konudaki bir sözü şöyledir: *"Doğru olunuz; doğruluğa yöneltiniz."*[536] *"Yâ Resûlallah! İslâm hakkında bana öyle bir söz söyle ki, onu senden sonra hiç kimseye sormayayım"* diyen bir kişiye *"Allah'a inandım de, sonra da dosdoğru ol"*[537] demiştir. Bu sözünde dosdoğru olmayı, Allah'a imandan hemen sonra dile getirmesi ve doğrulukla Allah'a iman arasında bağlantı kurması dikkat çekicidir. *"Yaşlandınız yâ Resûlallah"* denildiğinde *"Beni Hud ve Vâkıa sûreleri yaşlandırdı"*[538] demiştir. Çünkü Hûd Sûresinde *"Seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol"*[539] buyurulmuştur. Yukarıdaki âyet-i kerîmeye ve bu konudaki daha başka âyet-i kerîmelere göre doğru davranmak ona ve bütün Müslümanlara Allah'ın emridir.

Doğruluğu hayatında uygulayan Hz. Peygamber'in bu yöndeki tavsiyeleri de toplum üzerinde tesirli olmuştur. Onun doğruluğu konusunda dostları, düşmanları, muhalifleri, hasılı herkes sözbirliği etmiştir. Ebû Süfyan henüz Müslüman olmadığı bir sırada bir Suriye seyahati esnasında Bizans İmparatoru Herakleios, Hz. Muhammed (s.a.s.) hakkında bilgi almak üzere kendisini huzuruna çağırdığında, onun özelliklerini sayarken, doğru olduğunu ve doğruluğu emrettiğini ifade etmiştir.

Doğruluğun zıddı olan ikiyüzlülük, yalancılık, sahtekârlık gibi kötü huylar bireyler arasında sağlıklı ilişkiler kurma imkanını ortadan kaldırır. Hz. Peygamber de daima, insanlara bu huylardan şiddetle kaçınmalarını söylemiştir. Yalan söylemeden, hile ve sahtekarlık yapmadan mutlu bir hayat sürülebileceğinin somut örneğini kendi hayatında göstermiştir. Bunun yanında insanlara da bu doğrultuda emir ve tavsiyelerde bulunmuştur. Doğrulukla çelişen davranışların her çeşidini kötü görmüştür. Bir çocuğu *"Gel sana şunu vereceğim"* diyerek çağırıp da sonra bir şey vermemeyi bile aldatma ve yalan saymış; bu tür davranışlardan kaçınılmasını istemiştir.[540] Şu olay, bu hususa güzel bir örnektir. Bir gün Hz. Peygamber Abdullah b. Amr'ın evinde misafir iken, annesi onu bir şey vereceğini söyleyerek yanına çağırır. Hz. Peygamber çocuğa ne vermek istediğini sorar. Annesi hurma vereceğini söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber *"Eğer aldatıp bir şey vermeseydin sana bir yalan yazılmış olurdu"*[541] buyurur.

Doğruluğun iyiliğe, iyiliğin cennete götüreceğini, yalanın kötülüğe, kötülüğün ise cehenneme sürükleyeceğini veciz bir şekilde vurgulamış, yalandan şiddetle

kaçınılmasını istemiştir. Sorulan bir soru üzerine Müslümanın korkak olabileceğini, cimri olabileceğini, ama asla yalancı olamayacağını ifade etmiştir.[542] Kaynaklarda onun doğruluğun fazileti ve yalanın kötülüğü ile ilgili yüzlerce sözü bulunmaktadır.

Hz. Peygamber asla hâinlik yapmamıştır. Bir sözünde hâinlikten Allah'a sığındığını dile getirmiştir.[543] En azılı düşmanlarına bile hâinlik düşünmediği görülmektedir. Mekke'nin Fethi'nde, görüldükleri yerde öldürülmelerine izin verilenler arasında bulunan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i bağışladıktan sonra sahâbîlere söylediği söz dikkat çekicidir. Bununla ilgili olayın gelişmesi kısaca şöyledir: Abdullah önce Müslüman olup hicret etmiş, vahiy kâtipleri arasında yer almış, ancak daha sonra irtidat edip Mekke müşriklerinin yanına dönerek onların İslâm aleyhindeki çalışmalarını desteklemişti. Mekke'nin Fethi'nde öldürüleceğini anlayınca süt kardeşi olan Hz. Osman'a sığındı. Yaptıklarından pişmanlık duyduğunu belirterek ondan kendisi için Hz. Peygamber'den eman dilemesini istedi. Neticede Hz. Osman'ın ricası üzerine Hz. Peygamber onu affetti ve bîatını kabul etti. Abdullah, Hz. Osman'la birlikte Hz. Peygamber'in yanından ayrıldıktan sonra onu öldürmek üzere fırsat kollayan bazı sahâbîler, eman vermeden önce kendilerine onu öldürmeleri yönünde niçin işarette bulunmadığını sordular. Bunun üzerine Hz. Peygamber *"İmâ etmek hâinliktir. Peygamber'e îmâ etmek yakışmaz"*[544] dedi.

Hz. Peygamber her zaman sözünde durmuştur. Diğer ahlâkî faziletlerde olduğu gibi bu konuda da ümmeti için örnek bir yaşayış sürdürmüştür. Verdiği sözde durmayı imandan saymış, aykırı davranmayı ise münafıklık alâmeti kabul etmiştir. Çünkü verdiği sözde durmamak, sözüne güvenilmez olmak, imanın özünde bulunan doğruluk vasfı ile çelişmektedir. Kendisi birine söz verdiği, vaad veya taahhütte bulunduğu zaman onu yerine getirirdi. Antlaşmalara uyardı. Aşağıda anlatacağımız olay onun antlaşmalara riayete ne derece önem verdiğini gayet güzel bir şekilde gözler önüne sermektedir: Ebû Basîr adlı sahâbî Müslüman olduğu için Kureyş müşrikleri tarafından hapse atılır. Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra bir yolunu bularak kaçar ve Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına gelir. Müşrikler Ebû Basîr'in kendilerine iade edilmesi için derhal Medine'ye iki adam gönderirler. Peygamberimize hitaben bir de mektup yazarlar. Mektubu Übey b. Ka'b'a okutan Hz. Peygamber daha sonra Ebû Basîr'i çağırarak, Hudeybiye Antlaşması gereğince kendisini Kureyşlilere teslim etmek zorunda olduğunu bildirir. Ebû Basîr ise teslim edilmemesini ister. Fakat Peygamberimiz *"Bildiğin gibi biz Kureyş müşriklerine söz verdik. Dinimizde vefasızlığa yer yoktur"* der. Ancak müşriklere verdiği sözde durmaya özen gösterirken Müslümanı da gücendirmez; Allah'ın ona ve onun durumundaki Müslümanlara bir çıkış yolu göstereceğini söyler.[545] Yine Hudeybiye'de gelişen bir başka olay bu hususa güzel bir örnektir: Hudeybiye'de antlaşma metni imzalandıktan sonra Kureyş heyetinin başkanı Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel, Müslüman olduğu için atıldığı hapisten kaçarak ayaklarındaki zincirleri sürüyerek Müslümanlara sığınır. Antlaşma gereğince Hz. Muhammed (s.a.s.), Kureyşlilerle yaptığı antlaşmaya sadık kalacağına dair Allah adına söz verdiğini belirtip kendisine sabır tavsiye ederek onu babasına iade eder.[546]

3. Lüzumsuz Davranışlar Karşısında Tutumu

Hz. Peygamber, tabiatları gereği bazı kimselerin sergilediği kaba ve lüzumsuz davranışlardan hoşlanmazdı. Müslümanlar Bedir Savaşı'na giderken yolda bir bedevîye rastlarlar; ondan bilgi almak isterler. Fakat adamda bilgi olmadığını görürler. Peygamber'e selam vermesini isterler. Adam içinizde peygamber var mı diye sorar. *"Evet"* derler. Selam verir. *"Eğer sen peygamber isen bu devemin karnındakini bana bildir"* der. Orada bulunan Seleme b. Selâme, *"Onu Peygamber'e sorma, bana gel ben sana haber vereyim"* der ve bazı şeyler söyler. Seleme'nin bu davranışı Hz. Peygamber'in hoşuna gitmez. Adama karşı kaba ve fâhiş şeyler söylediğini belirtir.[547] Aynı sahâbînin Bedir Savaşı'ndan Medine'ye dönerken sarfettiği bazı sözler karşısında Hz. Peygamber'in takındığı tavır da anlamlıdır. Bedir Savaşı esnasında Medine'de kalan Müslümanlar Hz. Peygamber'i ve mücahitleri kutlamak için karşılarlar. Seleme b. Selâme'nin *"Bizi ne için kutluyorsunuz? Allah'a andolsun ki biz, bağlanmış develer gibi saçları dökülmüş ihtiyarlarla karşılaştık ve onları boğazladık"* şeklinde münasebetsizce sözü karşısında tebessüm eder; Müslümanların başarısını küçümsememesi yolunda ona şu sözü söyler: *"Kardeşim! Onlar eşrâf ve reislerdir."*

Bu rivayetler, Hz. Peygamber'in lüzumsuz davranışlardan hoşlanmadığını ortaya koyduğu gibi, bazı sahâbîlerin Hz. Peygamber karşısında son derece serbest davrandığını, Hz. Peygamber'in de onları kırmadan, sert davranmadan cevaplar verdiğini göstermektedir. Birinci olay, câhiliye Arabının peygamber anlayışını ve bir peygamberden beklentisini ortaya koyması açısından da ayrıca dikkat çekicidir.

4. Nezâketi

Hz. Peygamber *nâzik* ve *kibar* bir kimseydi. Bu niteliğini hayatı boyunca aile fertlerine, diğer Müslümanlara, Medine'de kendisini ziyarete gelen heyetlere, davette bulunduğu şahıslara ve mektup gönderdiği kimselere karşı davranışlarında görmek mümkün olduğu gibi, bunun dışında, müşriklere karşı davranışlarında müşahede etmek de mümkündür. Sözgelimi *Umretü'l-Kazâ* esnasında üç günlük müddet dolunca, Hz. Peygamber, Ebtah mevkiine kurulmuş olan deri çadırında ensardan Sa'd b. Ubâde ile birlikte otururken Kureyş müşriklerinden Süheyl b Amr ile Huveytıb b. Abdüluzzâ, onun yanına gelirler. Antlaşmaya göre üç günün dolduğunu hatırlatarak Mekke'den çıkmasını isterler. O esnada Sa'd b. Ubâde Süheyl b. Amr'a kızar ve ona şu sözleri söyler: *"... Burası ne senin ve ne de babanın toprağıdır. Resûlüllah buradan ancak antlaşmaya uyarak gönül rızasıyla çıkar"*. Bunun üzerine Peygamberimiz tebessüm eder. Sa'd'a dönerek *"Konak yerimizde bizi ziyarete gelenleri incitme"* buyurur ve sahâbeye hareket emri verir.[548]

5. Hayata İyimser Bakışı

Hz. Peygamber *hayata iyimser bakar* ve etrafındakilere de öyle tavsiye ederdi. Yüzünden tebessüm eksik olmazdı. En sıkıntılı anında bile üzüntüsünü belli

etmez, yanındakilerin içini karartacak tavır sergilemezdi. Halbuki o, Mekke döneminde müşriklerin eziyetlerine ve Medine döneminde de çeşitli saldırılara ve süikastlere maruz kalmış, sıkıntılarla karşılaşmıştır. İnsanoğlu için en büyük felaketlerden biri olan savaşlarla, silahlı saldırılarla defalarca karşı karşıya gelmiştir. Aç kaldığı zamanlar olmuştur. Bütün bunların yanında, altı defa evlat acısı yaşamıştır. Hz. Fâtıma hariç, diğer bütün çocuklarını sağlığında iken kaybetmiştir. Kaynaklar bize kızlarının ve oğlu İbrahim'in vefatında son derece üzüldüğünü ve gözlerinden yaşlar aktığını naklederler.[549] İbrahim'in vefatı esnasında karşısındaki dağa dönerek şunları söylemiştir: *"Ey dağ! Benim başıma gelen senin başına gelseydi yıkılıp giderdin. Fakat biz, Allah'ın emrettiği gibi 'biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz,*[550] *hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur'*[551] *deriz."*[552] Bu söz, onun karşılaştığı güçlüklerin, *çektiği sıkıntıların boyutunu*; bunun yanısıra *sabrının, metanetinin, teslimiyetinin* derecesini ve *beşerî yönünü* ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Hz. Peygamber aile fertlerine olduğu gibi, sahâbeye de çok düşkündü; onların başına gelen musibete kendi başına gelmiş gibi üzülürdü. Sözgelimi Bi'r-i Maûne'de, yetmiş kişilik tebliğ heyetinin müşrikler tarafından hâince katliama uğramasına son derede üzülmüştür. Bütün bu üzüntü ve sıkıntı verici olaylar onun dünyasını karartmamıştır. Tam tersine metanetini daima muhafaza etmiştir. Hiçbir zaman ümitsizliğe kapılmamıştır. Hayata iyimser bakışı onun en önemli örnek davranışlarından ve özelliklerinden biridir. İyimserlik ve yüksek moral, başarıya ulaşmanın ve örnekliğin temel unsurlarındandır. İnsanların, morali bozuk, hayata küsmüş birisini örnek almak istemeyecekleri tabiîdir.

6. Alçak Gönüllülüğü

Tarih boyunca insanlık, eline geçirdiği maddî veya manevî güçle, kendi cinsine, hatta Allah'a bile kafa tutan nice iktidar sahibi tanımıştır. Ancak, hem maddî ve hem de manevî güce sahip olan Hz. Muhammed (s.a.s.) farklıydı. O bir sözünde *"Ben ne bir kralım, ne de zorbayım; bilakis Kureyş'ten kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum"*[553] demiştir. Bu sözüyle halktan biri olduğunu vurgulamıştır. Kendisi *Kelime-i Şehâdet*'de de ifadesini bulduğu şekliyle *"Allah'ın kulu ve elçisidir"*. Bu özellik, onun bütün hayatına yansımıştır. Sözgelimi bir topluluğa girdiğinde boş bulduğu yere oturduğunu görüyoruz. Gerçekten, hayatını bir *"devletli"* gibi değil sıradan bir *"Allah'ın kulu"* olarak yaşamıştır. Debdebesiz, sade bir hayat tarzını seçen Hz. Peygamber'in hayatında *"peygamberliğin kişisel bir menfaat için kullanıldığı da görülmüş değildir."*[554]

Yaşlı sahâbî Mahreme b. Nevfel bir gün Hz. Peygamber'in kendisine gelen elbiseleri dağıttığını duyar. Oğlu Misver'i yanına alarak Hz. Peygamber'in evinin önüne gelir. Ona Hz. Peygamber'e seslenmesini söyler. Fakat çocuk çekinir. Bunun üzere Mahreme *"Evladım, o bir zorba değildir"*[555] diyerek çocuğu rahatlatır. Mahreme b. Nevfel'in bu sözü, Hz. Peygamber'in, içinde yaşadığı toplum tarafından nasıl algılandığını açıkça göstermektedir. Arnaldez'in tabiriyle o, *"Hiçbir zaman despot olmamıştır."*[556]

Müslüman olmadan evvel bir Hristiyan ve İslâm düşmanı olan, daha sonra bir

heyetle Medine'ye gelen Adiy b Hâtim et-Tâî, Hz. Peygamber'in yanında akrabasından bir kadın ve çocukların bulunduğunu görünce, onda İran ve Bizans krallarının niteliklerinin bulunmadığını anlar.[557] Hz. Peygamber, Adiy b. Hâtim'i evine götürürken, kendisini durdurup sıkıntısını anlatan yaşlı bir kadının uzun müddet derdini dinler. Evine vardıklarında içi lif dolu deri minderini misafire verip kendisi yere oturur. Onun bu davranışından ötürü Adiy b. Hâtim *"Vallahi bu bir kral değildir"*[558] değerlendirmesini yapar ve sonunda Müslüman olur.

7. Aşırılıklar Karşısındaki Tutumu

Hz. Peygamber aşırılıklıklardan hoşlanmaz, bu tür davranışlardan uzak durur, hiçbir zaman ifrata kaçan duygu ve düşüncelerin etkisi altında kalmaz, sahâbîleri de bu konuda ikaz ederdi. İslâm'a söz getirebilecek, insanları usandıracak, İslâm'dan nefret ettirecek davranışları, İslâm'ın temel prensiplerini zedeleyici hareketleri hiç hoş karşılamazdı. Bu tür olaylar kendisine intikal edince üzülür ve hatta öfkelenirdi. Bu gibi durumlarda açık tavır takınır ve böyle davranışlarda bulunanları uyarırdı. Bu konudaki tutumuna birkaç örnek verelim. Sahâbîlerden birisi cemaate namaz kıldırırken uzun sûreler okuyarak namazı iyice uzatır. Bu durumu cemaatten birisi Hz. Peygamber'e iletir. Bunun üzerine Hz. Peygamber ayağa kalkarak topluluğa karşı şu veciz konuşmayı yapar: *"İnsanlar! İçinizde halkı nefret ettirenler var. Herhangi biriniz imamlığa geçip de halka namaz kıldırırsa namazı uygun bir şekilde kısa kessin. Zira onlar arasında hasta, yaşlı ve işi-gücü olanlar vardır".* Olayı anlatan sahâbî, Hz. Peygamber'i o günkü konuşması esnasındaki kadar öfkeli hiç görmediğini söylemektedir.[559]

Sakîf heyeti Medine'ye gelip Müslüman olunca, içlerinden heyetin en genç üyesi olan Osman b. Ebü'l-As'ı kendi kabilesine vali ve imam tayin eder. Ona şu tavsiyede bulunur: *"Sen imamlık yaptığında halka namazı hafiflet, namazı itidal üzere kıldır. Halkın en zayıf olanlarını, içlerindeki yaşlıların, küçüklerin, zayıfların ve işgüç sahibi olanların durumlarını göz önünde bulundur".*[560]

Hz. Peygamber, helal olan iki durumdan birisini seçmek gerektiğinde kolay olanını tercih ederdi. İbadetlerde fıtratı, yani yaratılışı ve insanın yeteneklerini zorlamazdı. Mekke'nin Fethi'nde Peygamberimizin yanına bir adam gelerek *"Ben, Allah sana Mekke'nin fethini nasip ederse Beytülmakdis'de namaz kılmayı adadım"* der. Peygamberimiz *"Burada kılman daha faziletlidir"* karşılığını verir. Hz. Peygamber'in hanımı Meymûne de *"Yâ Resûlallah! Şayet Allah sana Mekke'nin fethini nasip ederse Beytülmakdis'de namaz kılmayı adadım"* der. Peygamberimiz ona da şunu söyler: *"Senin buna gücün yetmez...".* Bunun üzerine Meymûne "Önümde ve ardımda muhafızlarla giderim" deyince *"Sen buna güç yetiremezsin. Beytülmakdis'in kandillerinde yakılacak yağ gönder. Oraya gitmiş gibi olursun"* der. Meymûne, Beytülmakdis'in kandillerinde yakılmak üzere yağ satın alınması için her yıl Kudüs'e para gönderirdi.[561]

Hz. Peygamber, ibadetlerin îfâsında da insan takatını zorlamayı hoş karşılamazdı. Enes b. Mâlik'in anlattığına göre bir gün Hz. Peygamber Mescid'e girdiğinde iki direğin arasına çekilmiş bir iple karşılaşır. *"Bu ip nedir"?* diye sorar.

“Bu Zeyneb’in ipidir. Namazda ayakta durmaktan yorulunca bu ipe tutunur” derler. Hz. Peygamber bunun üzerine şöyle buyurur: *“Hayır, bu ipi çözünüz. Sizden biriniz zinde ve dinç olduğu müddetçe namaz kılsın. Yorulunca da hemen otursun.”*[562]

8. Güvenilir Oluşu

Güzel ahlâkın en önemli özelliklerinden olan *güvenilirlik*, aynı zamanda peygamberlerin genel niteliklerindendir. Hz. Peygamber, gençliğinden itibaren güvenilir olarak tanınmıştır. O, yirmi beş yaşlarında iken Mekke’de sadece *“el-Emîn”* diye anılıyordu. 35 yaşında iken, Kâbe’nin tamiri esnasında Hacerülesved’in yerine konulmasında Kureyş kabilesi arasında çıkan anlaşmazlıkta meselenin halledilmesi, ertesi gün Kâbe’ye ilk girecek şahsa bırakılmıştı. Tam o esnada Hz. Muhammed (s.a.s.)’in geldiğini görünce *“el-Emîn”* geliyor diyerek sevinmişlerdi. Onun *“el-Emîn”* lakabıyla anıldığına dair kaynaklarda daha pekçok örnek vardır.

Mekkeliler, kendisine kıymetli eşyalarını teslim ederlerdi. Hz. Muhammed (s.a.s.) bu emanetlere asla ihanet etmez ve sahiplerine sağlam bir şekilde iade ederdi. Emanetlere en zor anında bile hainlik yapmamıştır. Bilindiği üzere Medine’ye hicret edeceği gece müşrikler, öldürmek maksadıyla onun evini kuşatmışlardı. Evini terketmeden önce, yanında bulunan emanetleri Hz. Ali’ye teslim etmiş ertesi gün sahiplerine vermesini istemiştir. Burada dikkat çekici bir husus vardır. Hz. Muhammed (s.a.s.)’in Hz. Ali’ye teslim ettiği bu malların müşriklere ait olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o sırada Müslümanlar Medine’ye hicret etmişlerdi. Mekke’de birkaç Müslüman kalmıştı.

İslâm dininin başarıya ulaşmasında Hz. Peygamber’in *güvenilir* oluşunun payı büyüktür. Şayet davranışlarıyla güven vermeyen birisi olsaydı insanlar onun etrafında toplanmazdı.

Hz. Peygamber şahıslara, şahısların mallarına ihanet etmediği gibi, kamu malına da ihanet etmemiştir. Nitekim Huneyn Savaşı’ndan sonra ganimetlerin toplandığı yerde durmuş ve eline devesinin hörgücünden bir tüy alarak şunları söylemiştir: *“İnsanlar! Benim sizin ganimetinizde gözüm yoktur. Hatta şu tüyde bile”*.[563] Sahâbîlere daima güvenilir olmayı telkin ederdi. Emanetin zıddı olan hiyanetin çirkin bir davranış olduğunu söylerdi. Sahâbîler de Hz. Peygamber’i emîn olarak tanımışlar ve sonsuz bir güvenle kendisine bağlanmışlardır.

Hz. Peygamber, iman ile güvenilir kimse olmak arasında sıkı bir bağ bulunduğunu bildirmiştir. Bu hususla ilgili sözlerinden birkaçı şöyledir: *“Kişinin kalbinde iman ve küfür bir arada bulunmaz. Güvenilirlik ve hâinlik de bir arada olmaz.”*[564] *“Mü’min, insanların kendisine güvendiği kimsedir. Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların sâlim olduğu kişidir. Nefsim kudret elinde bulunan Allah’a andolsun ki, kötülüklerinden komşusunun emîn olmadığı kimse cennete giremez.”*[565] *“Emanet(e riayet)i olmayanın imanı yoktur.”*[566]

Güven duygusu, toplumun her kesiminde ve her alanda bulunması gerekir. Anne babanın çocuğa, çocuğun anne babasına; eşlerin birbirine; âmirin memura, memurun âmire; işçinin işverene; işverenin işçiye; satıcının müşteriye; müşterinin satıcıya güven duyduğu bir toplum sağlıklı bir yapıya kavuşmuş olur.

Burada Hz. Peygamber'in çok önem verdiği *alışverişteki güven* üzerinde kısaca durmak gerekir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, alışverişin özü karşılıklı güvendir. Alışverişte güven ortadan kalktığı ve güvensizlik yaygınlaştığı zaman insanlarda her şeyi şüphe ve ihtiyatla karşılama duygusu gelişir. İnsanlar arasındaki manevî bağlar zayıflar. Çekingenlik ve sevgisizlik meydana gelir. Kendisini aldatan veya aldatmaya çalışan insana karşı kimsenin sevgi ve saygı duymayacağı ve hatta nefret edeceği kesindir. İnsanlar, sözüne ve işine güvenilmeyen kimselerle irtibat kurmaktan çekinirler. Şayet bu kişi ticaretle uğraşıyorsa alışveriş yapmaktan, müşteri ise mal vermekten, sanatkar ise iş sipariş etmekten kaçınır. Dolayısıyla bu tür kişilerin mallarına ve çalışmalarına rağbet azalır, kazançları artmaz. İşte Hz. Peygamber'in *"hainlik fakirlik getirir"* sözündeki incelik burada yatmaktadır. Ama tersi olursa, yani herkes birbirine güvenirse kazanç, üretim ve tüketim artar. Bu da bolluğa ve zenginliğe vesile olur.

Ticaretle uğraşanların topluma yaptığı hizmetler inkar edilemez. Çünkü herkes malın üretildiği yere kadar gidip ihtiyacını karşılayamaz. Nitekim Hz. Peygamber ticaret erbabının kişiye ve topluma yaptığı hizmetler nedeniyle büyük manevî mükafatlara erişeceğini müjdelemiştir. Her türlü aldatmayı, hileyi ve karşıdaki insana zarar vermeyi yasaklamıştır. O, bir gün yiyecek maddesi satan birinin yanına uğrar. Elini ürünün içine daldırdığında parmakları ıslanır. Sonunda ürünün üstü, yani müşterinin göreceği kısmın kuru, alt kısmın ise yaş olduğu anlaşılır. Tahılın sahibine "Bu ne"? diye sorar. Satıcı, yağmur yağdığını söyler. Bunun üzerine Peygamberimiz şunları söyler: *"Islak kısmı, insanların görebilmesi için yiyeceğin üzerine neden koymadın? Bizi aldatan bizden değildir."*[567]

Güven duygusu bir milletin kendi bireyleri arasındaki ilişkilerinde önemli olduğu gibi, uluslararası ilişkilerde de önemlidir. Kendisine güvenilmeyen bir ulusun uluslararası ilişkilerde, ekonomiden siyasete hiçbir alanda başarıya ulaşması mümkün değildir. Hz. Peygamber sadece Mekke'de, Medine'de veya daha geniş anlamıyla Hicaz bölgesinde ticaret yapan bir işadamı değildi; bilakis uluslararası ticaretle uğraşan bir tâcirdi. Uluslararası ticarette de telkin ettiği güven sayesinde, Hz. Hatice'nin kervanını yönettiği Suriye seferinde beklenmedik kâr elde etmiştir. Bu sebeple Hz. Hatice ona vadettiği ücretin iki katını vermiştir. Bu da güvenilen bir ticaret adamının kazancının artacağına güzel bir örnektir.

9. Adaleti

Toplum sevgiyle kaynaşır, adaletle ayakta durur. Herkesi kucaklayan bir *adalet* uygulaması, fertlerin birbiriyle kaynaşmasına vesile olur. Haksızlık ve adaletsizlik ise huzursuzluğa yol açar. Çünkü hiç kimse bir başkası tarafından hakkının çiğnenmesinden hoşlanmaz. Kurân-ı Kerim'de adalet üzerinde çok durulmuştur. Adaletten yoksun olan kişi ile adaletli kimse bir misalle mukayese edilmiştir. Buna göre adaletten yoksun olan kişi dilsiz, bir şey beceremeyen ve hiçbir şeye yaramayan bir köleye benzetilmiş; böyle bir kişinin, doğru yolda yürüyerek adalet vasfını kazanmış bir kişiyle bir tutulamayacağı bildirilmiştir. [568] Bir hak konusunda hüküm verilirken hakkın kendi lehine hükmedilmesi

halinde bundan memnun olan, fakat aleyhine hükmedilmesi halinde bu hükmü tanımayan insanların zalim oldukları bildirilmiştir.[569] Kişisel çıkar, akrabalık, zenginlik, fakirlik, kin, düşmanlık taraflardan birinin soylu veya aşağı tabakadan olması, bedenî ve rûhî bakımdan kusurlu olması gibi durumların bir hakkın ihlâlini, örtbas edilmesini, âdil davranmamayı, adalet ilkesinden sapmayı mazur göstermediği ifade edilmiştir.[570] Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber insanlar arasında adaleti gerçekleştirmekle emrolunmuştur.[571]

Hz. Peygamber faaliyetlerinde daima *adaleti* esas almıştır. İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in İslâm'dan önce de anlaşmazlıklarda hakemliğine başvurulan birisi olduğunu kaydetmektedir.[572] Nitekim Kâbe hakemliği meşhurdur. O, insanlar arasında fark gözetmemiştir. Peygamberliği döneminde de başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeden İlâhî emirlerin gösterdiği doğrultuda hareket etmiştir. Kaynaklarda onun adaletle ilgili çok sayıda sözü mevcuttur.

Peygamberimiz hak hususunda titiz davranır, kimsenin canına ve malına zarar vermeyi ve üzerine kul hakkı geçmesini istemezdi. İstemeden zarar verdiği olursa, bir özür dilemekle halledilebilecek veya buna gerek duyulmayacak durumda bile, şayet kendisinden bir kısas talebinde bulunulursa seve seve bu isteği yerine getirirdi. Bedir Gazvesi'nde savaştan önce elinde bir okla İslâm ordusunun saflarını düzeltirken, Sevad b. Gaziyye adlı sahâbînin safı bozduğunu ve biraz ileri çıktığını görür. Karnına okla dokunarak hizaya geçmesini ister. Bunun üzerine Sevâd, *"Yâ Resûlallah canımı acıttın! Şüphesiz Allah seni hak ile gönderdi; kısas uygulamama müsade et"* der. Hz. Peygamber karnını açarak kısas uygulamasını söyler. Sevâd hemen onu kucaklar ve öper. Peygamberimiz niçin böyle yaptığını sorduğunda, *"Yâ Resûlallah! Görüyorsun, öldürülmemekten emin değilim. Seninle son temasımın cildimi cildine değdirmek olmasını istedim"* der. Peygamberimiz de ona hayır dileğinde bulunur.[573] Görüldüğü üzere Sevâd b. Gaziyye'nin asıl hedefi kısas uygulamak değildir. O, Hz. Peygamber'e sevgisini bu şekilde dile getirmek istemiş ve onun bedeninden hikmet beklemiştir. Peygamberimiz aslında işin bu ciheti üzerinde pek durmamış, ona iyilik dilemekle yetinmiştir. Ancak sevgisini bu şekilde göstermek isteyen adamı kırmamıştır. Bu olaydan çıkarılması gereken bir sonuç da Hz. Peygamber'in onun asıl niyetini bilmediği ve zahire göre hareket ettiğidir. Fakat bu rivayette bizim asıl dikkat çekmek istediğimiz husus, Hz. Peygamber'in adalete ve kul hakkına verdiği önemdir. O, üzerine geçen bir kul hakkını, her zaman ve her yerde, en sıkıntılı anında bile, savaş için orduyu tanzim ettiği bir sırada olsa dahi ödemeye hazır olduğunu göstermiştir.

Bu konuda bir örnek daha vermek istiyoruz. Huneyn Savaşı'na katılan bir sahâbî anlatır: *"Ben devemin üzerinde Hz. Peygamber'in yanında ilerliyordum. Ayağımda sert pabuç vardı. Devem Peygamber'in devesini sıkıştırdığında pabucumun kenarı Resûlüllah'ın baldırına dokunarak rahatsız ediyordu. Bunun üzerine Resûlüllah ayağıma kamçı ile vurarak "Canımı yakıyorsun, arkamdan yürü!" dedi. Ben de onun yanından savuştum. Ertesi gün Resûlüllah beni istemiş. Kendi kendime "Beni dün ayağını incittiğim için aramıştır" dedim. Yanına geldim. Bana "Sen dün benim ayağımı incitmiş, canımı yakmıştın. Ben de senin ayağına kamçı ile vurmuştum. Seni bunun*

karşılığını ödemek için çağırdım" dedi ve bana seksen koyun verdi."[574]

Taif kuşatması kaldırılıp Ci'râne'ye dönülürken Resûl-i Ekrem'in kamçısı deveye her vurduğunda, onun terkisinde giden Ebû Zür'a el-Cühenî adlı sahâbîye değer. Hz. Peygamber bir ara dönüp şöyle bir bakar ve "Yoksa kamçı sana mı değiyor"? diye sorar. Ebû Zür'a "Evet" cevabını verir ve bunun önemi olmadığını belirtir. Ci'râne'ye varıldığında Hz. Peygamber Ebû Zür'a'ya hediye verir.[575]

Hz. Peygamber'in sahâbe arasında meydana gelen hukuk ihlallerinde taviz vermediği ve adaleti sağladığı görülmektedir. Kaynaklarımızda bununla ilgili çok sayıda örnek yer almaktadır. Enes b. Nadr adlı sahâbînin kızkardeşi Rubeyyi,' bir kadının dişini kırar. Dişi kırılan kadının yakınlarına diyet teklif edilir. Ancak kabul etmeyip kısas isterler. Durum Hz. Peygamber'e bildirilir. O da kısas uygulanmasını emreder. Bunun üzerine Enes b. Nadr Hz. Peygamber'e gelerek *"Vallahi Rubeyyi'in dişi kırılamaz"* diyerek itirazda bulunur. Hz. Peygamber bunun Allah'ın emri olduğunu ve uygulanması gerektiğini belirtir. Fakat o sırada dişi kırılan kadının yakınları kısastan vazgeçerek diyete razı olurlar.[576]

Hz. Peygamber *adaletin zıddı olan zulmü her vesile ile kötülemiştir.* Kaynaklarımızda onun bu hususla ilgili çok sayıda ikazı yer almaktadır. Bunların en meşhurlarından birisi şudur: *"Müslüman Müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez..."*[577] Bu sözüyle o, Müslümanların kardeş olduğunu dile getirdikten sonra, Müslümanın en başta gelen vasfının kardeşine zulmetmemek, haksızlık yapmamak olduğunu bildirmiştir. Müslümanların birbirine haksızlık yapmamasını istediği gibi, aynı zamanda *muâhid*e zulüm yapılmamasını da emretmiştir. Kendisi haksızlığa uğrayanı daima korumuş, mazlumun korunmasını ve ona yardım edilmesini istemiştir. Zulmün uhrevî zararlarını da açıklamıştır. [578]

10. Hoşgörüsü

Hoşgörü, literatürümüzdeki deyimiyle *müsâmaha*, görmezliğe gelme, aldırmama, bir suçluya karşı şiddet göstermeyip geçiverme, katlanma[579] gibi anlamlara gelir.

Hoşgörü, toplum hayatında son derece gerekli bir davranış biçimidir. Çünkü insanlar farklı inanç, düşünce ve davranışlara sahiptirler. Bir konuda dayanakları, amaçları, hedefleri ve yöntemleri çoğu zaman farklı olduğu için her zaman ve her konuda uzlaşmaları mümkün olmayabilir. O sebeple, birbirlerinin düşünce ve davranışlarına hoşgörü ile yaklaşmaları gerekmektedir.

Hoşgörü, çağımızın olumlu anlamda yükselen değerlerinden birisidir. Nitekim 1995 yılı, Türkiye'nin girişimi ile *"Hoşgörü Yılı"* ilan edilmiştir. Hz. Peygamber'in hoşgörüsünü anlamak, çağımızdaki hoşgörü anlayışı ve uygulamalarının onun uygulama alanına koyduğu hoşgörünün neresinde bulunduğunun anlaşılmasına da yardımcı olacaktır. Hz. Peygamber bizzat *hoşgörü* anlamındaki *müsâmaha* kelimesini pek çok sözünde kullanmış ve faaliyetlerinde hoşgörü prensiplerini uygulamıştır. Halbuki hoşgörü, Batı'da, Asr-ı Saadet'ten bin yıla yakın bir zaman sonra, XV. yüzyıldan itibaren bir felsefî kavram olarak kullanılmaya başlamıştır.

Hoşgörü Hz. Peygamber'in faaliyetlerinde önemli bir ilkedir. Bu ilkenin

temelini de *“Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, korkutmayınız”* sözleriyle atmıştır. Dinin kolaylık olduğunu[580] açıklamıştır. Hoşgörü ve kolaylık dini olan İslâm’la gönderildiğini bildirmiştir.[581] Bazı kişilerin *“Allah katında hangi iş daha üstündür?”* şeklindeki sorularına cevap verirken, Allah’a imandan sonra saydığı hususların içine hoşgörüyü de dahil etmiştir.[582] Hoşgörünün cennete girmeye vesile olacağını bildirmiştir.[583]

Hz. Peygamber hoşgörüyü bireyler arasında tek taraflı değil, karşılıklı uyulması gereken bir davranış biçimi olarak görmüştür. Haksızlığa yol açılmaması, bir kişinin sürekli hoşgörü bekleyen, diğerinin ise hoşgörü göstermek zorunda kalan durumuna düşmemesi ve toplumun tüm bireyleri arasında hoşgörünün hakim olması için *“Hoşgörülü davran ki sana da hoşgörü ile davranılsın”*[584] buyurmuştur. Bu söz, aynı zamanda hoşgörüye aynıyla karşılık verilmesi ve hoşgörünün istismar edilmemesi gerektiğini de ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber kaba ve genel âdâba aykırı davranışlar karşısında fevrî hareket etmez, bunları olgunlukla karşılardı. Bir gün üzerinde Necran mamulü yakası sert bir elbise bulunduğu halde yürürken, yanına yaklaşan bir kişi Hz. Peygamber’in elbisesini hızlıca çeker. Bunun sonucu elbisesinin yakası boynunda iz bırakır. Adam bununla yetinmez ve *“Ey Muhammed! Senin yanındaki Allah’ın malından bana vermeleri için emret”!* der. Hz. Peygamber adama döner ve güler; onu cezalandırma yoluna gitmez. Arkasından da ona istediğini vermeleri için emir verir.[585]

Yine bir gün bedevînin biri Mescid-i Nebevî’ye küçük abdestini yapar. Orada bulunanlar bu adamı cezalandırmak isterler. Hz. Peygamber onlara müdahele ederek adamın abdest bozduğu yere su dökmelerini ister ve *“Siz zorlaştırıcı olarak değil, kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz”*[586] der. Bu olayda Hz. Peygamber’in, uygunsuz davranışta bulunan kişiye hoşgörüyle davranmasının yanında, sahâbeyi de eğittiği ve konuyla ilgili genel prensipleri hatırlattığı görülmektedir.

Hz. Peygamber’in, aile bireylerine ve yakın çevresine hoşgörüsü takdire şayandır. Eşlerine, çocuklarına, yanında büyüyenlere ve hizmetinde bulunanlara hoşgörülü davrandığını daha önce gördük. Bunun yanısıra geniş toplum kesimlerine de hoşgörü göstermiştir. Sözgelişi yakınlarına karşı işlenen cinayetlerin ve kendisine karşı tertiplenen süikastlerin faillerini affetmiştir.

Hz. Peygamber başka din mensuplarına hoşgörü göstermiş, onlara saygılı davranmıştır. Örneğin hicretten sonra Medine’de müşrik Araplar ve Yahudilerin de katılımıyla Medine Sözleşmesini imzalamıştır. Gayr-i Müslimlere inanç, fikir, mal ve can güvenliği tanınmıştır. Onlara tanıdığı ibadet hürriyeti konusunda bir örneği burada hatırlatmak gerekir. Hıristiyan Necran heyeti bir ikindi vakti Medine’ye gelerek Mescid-i Nebevî’ye girmişlerdir. Hz. Peygamber ashabı ile henüz ikindi namazını kıldığı sırada ibadet vakitleri gelen Hristiyanlar doğuya yönelerek ibadet etmeye hazırlanmışlardır. Bazı sahâbiler onların ibadet etmesine engel olmak istemişler, fakat Hz. Peygamber onların serbest bırakılmasını ve ibadetlerini yerine getirmelerine müsade edilmesini emretmiştir. Ehl-i kitaba dahil olan zümreler, yani Yahudiler, Hıristiyanlar, Mecusîler, şayet İslâm’ı kabul etmeyip kendi dinlerinde kalmak isterlerse devlete cizye adlı yıllık bir vergi ödedikleri takdirde canları, malları, ırz ve namusları ile din ve

mabetleri himaye altına alınmıştır. Görüldüğü üzere bu uygulamada sadece hoşgörü ile yetinilmemiş, bunun çok ötesinde *himaye, koruma, garanti altına alma, teminat verme* gibi hususlar devreye girmiştir. Bu alandaki uygulamalar daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Hz. Peygamber'in Ehl-i kitaba karşı hoşgörüsünü Hristiyanlarla ilişkiler, Yahudilerle ilişkiler ve toplum yapısı ile ilgili bölümlerde anlattığımız için aynı konu üzerinde burada uzun uzadıya durmak istemiyoruz.

Katlanma olmaksızın hoşgörüsüz hayat geçmeyeceği tabiîdir. Hoşgörü, tahammülün de ötesinde hâkim, egemen, güçlü olduğu zamanda hak tanımak, affetmek şeklinde gerçekleşirse daha da anlamlı olmakta ve önem kazanmaktadır. Bu çerçevede, Mekke'nin Fethi'nde Hz. Peygamber'in yaptığı hoşgörü önemlidir.

Şüphesiz her şeyin hoş görüleceği de söylenemez. Bireye ve topluma karşı işlenen öyle ağır suçlar görülmektedir ki, bunların hoş görülmesi mümkün değildir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in, yeni bir toplum düzeni kurmaya, toplumsal düzeni sağlamaya ve barışı korumaya yönelik bazı uygulamaları, hoşgörüsüzlük olarak değil, yukarıda çizilen çerçevede değerlendirilmelidir. Peygamberimiz bu tutumuyla, hoşgörüyü safdilliğe varan bir davranış biçimi olarak görmediğini de ortaya koymuştur. Ayrıca her şeyi hoş görmek, yanlış bir hoşgörü anlayışının doğmasına, hoşgörünün bir sığınma aracı olarak kabul edilmesine ve kötü alışkanlıkların yaygınlaşmasına sebep olabilir.

Hoşgörü toplumsal barış ve uzlaşmaya katkıda bulunur. Karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı, kavgasız, çekişmesiz, birbirinin düşüncelerine, görüşlerine, inançlarına saygılı bireylerden oluşan huzurlu bir toplum oluşmasına vesile olur. Ki, böyle bir toplum yapısı, Hz. Peygamber'in en başta gelen hedefiydi. Hz. Peygamber sadece yanlışa göz yummakla yetinmemiş, doğru olanı da göstermiş, aynı yanlışın tekrarlanmaması için gayret göstermiştir. Çünkü aksi takdirde göz yumma, giderek sabrı taşıran, bireyin ve toplumun huzurunu bozan noktalara ulaşabilir. Başlangıçtaki hoşgörü daha sonrası için birikim oluşturabilir.

Hz. Peygamber'in hoşgörüsü Batılı araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Mesela onunla ilgili özel bir eser kaleme alan İngiliz subayı Bodley, çok yönlü bir insan olan Hz. Muhammed (s.a.s.)'in *insanların zaaflarını hesaba kattığını ve bu zaaflara karşı müsamaha gösterdiğini, insanların ihtiraslarını anladığını*[587] vurgular. *Hoşgörü, kolaylaştırma ve ılımlı politikanın onun başarısına damgasını vurduğunu* dile getirerek bu konuda şunları söyler: " *Ebû Cehil'in oğlu İkrime'nin İslâm'ı kabul etmesi, itidal ve kolaylığı haklı gösteren bir zaferdi."*[588] Bodley, Hz. Peygamber'in *hoşgörü çizgisini hemen her ortamda izlediğini, itidalden en sıkıntılı zamanlarında bile ayrılmama çabası içinde bulunduğunu*[589] ifade eder.

11. Cömertliği

Cömertlik, mal ve imkanı gönüllü olarak ve karşılık beklemeden gerekli yerlerde ve gerektiği ölçüde başkalarının yararına harcamaktır. Hemen belirtmek gerekir ki, İslâm dini cömertliği insanın sahip olması gereken temel erdemlerden birisi olarak kabul etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de cömertlik Yüce Allah'ın sıfatları arasında

geçmekte *(Kerîm)*,[590] O'nun ikram sahibi olduğu belirtilmektedir.[591] Yine Kur'an-ı Kerim'de, cömertliğin tezahürlerinden olan yardımın, kendi canı çekmesine rağmen, karşılık beklemeden,[592] gösteriş yapmadan, kimseyi incitmeden, başa kakmadan,[593] sahibinin yanında değer taşıyan maldan[594] yapılması istenmiştir.

Her konuda Yüce Kur'an'ın prensiplerini uygulayan Hz. Peygamber de söz ve davranışlarında cömertliğe gerekli değer ve önemi vermiştir. Öyle ki o, kendisini çok yakından tanıyan sahâbîler tarafından *"insanların en cömerdi"* olarak tanıtılmış,[595] cömertliğinin ramazan ayında daha da arttığı[596] belirtilmiştir.

Kaynaklar onun cömertliğini yağmurla mukayese ederler ve hayır konusunda yağmurdan daha cömert olduğunu kaydederler.[597] Buradaki karşılaştırma dikkat çekicidir. Nasıl ki yağmurdan herkes, sözgelişi her dine mensup olan, her yaştan, zengin-fakir bütün insanlar istifade ederse, onun cömertliğinden de her kesimin faydalandığını söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'den istenen bir şeye yok dediğinin vaki olmadığı, varsa verdiği rivayet edilir.[598]

Cömertlik, servet edinme duygusuyla karşılıksız harcama ve iyilik yapmaktan kaçınmayı ifade eden *"cimrilik"* ile, kişinin kendine ait veya sorumluluğu altındaki mal veya imkânı gereksiz yere harcamayı ifade eden ve *"İsraf"* diye adlandırılan iki aşırılığın ortasında bulunur. Kur'an-ı Kerim'de müsrifler kötülenip israf reddedilirken, israf ve cimrilikten uzak olarak dengeli harcamada bulunanlar övülür.[599] Kur'an-ı Kerim'de insanlar hayra, ihsana, yardıma teşvik edilirken, cimrilik gösterenlerin bu davranışlarının kendileri için iyi olmadığı ve bilakis fena olduğu,[600] Allah'ın cimrileri sevmediği,[601] cimriliğin zararının, cimri insanın bizzat kendisine dokunacağı,[602] cimrilikten korunanların kurtuluşa ereceği,[603] cimrilik edenin düştüğü zaman malının kendisine fayda sağlamayacağı[604] bildirilir.

Hz. Peygamber cimriliği kötülemiş, bu sıfattan Allah'a sığınmıştır.[605] Kendisinin cimri olmadığını da açıkça ifade etmiştir. İnsanlar hakkında düşünülebilen küçük düşürücü huylardan birisinin cimrilik olduğunu bildirmiştir.[606] Cimrilik duygusuyla imanın bir arada bulunamayacağını söylemiştir.[607] Bir hadisinde, mal hırsını demir zırha benzetmiş, cömert insanla cimri insanın şu şekilde mukayesesini yapmıştır: Cömert insandaki yardım duygusu mal hırsını yenip kişi cömertlik yaptıkça üzerindeki zırh genişler. Böyle bir kişide mal hırsının ve cimrilik duygusunun baskısı gittikçe azalır. Cömert kimse aynı zamanda başkalarının sıkıntılarını hafifletmiş olmaktan dolayı huzura kavuşur. Buna mukabil cimri insandaki mal hırsı, kendisini, gittikçe sıkan bir zırh gibi rahatsız eder. İnsanların sıkıntı içinde bulunduklarını görmekten dolayı da vicdanen rahatsız olur. Buna rağmen cimriliği yüzünden vicdanını rahatlatacak iyilikler yapamaz. Böylece cimrilik duygusu kendisini tam bir psikolojik baskı altına alır.[608] Hz. Peygamber cimrilik sebebiyle geçmişte bazı milletlerin helak olduklarını şu sözleriyle bildirmiştir: *"Cimrilikten sakının! Çünkü cimrilik sizden öncekileri helâk etmiş; onları birbirinin kanlarını dökmeye, haramlarını helal saymaya sevketmiştir."*[609]

Hz. Peygamber, çeşitli alanlarda kaynak ve imkân savurganlığını, yani israfı önlemeye yönelik çabalarda bulunmuştur. *"Yiyiniz, içiniz, tasadduk ediniz,*

giyininiz. Fakat israf etmeyerek ve kibirlenmeyerek"[610] buyurmuştur. Abdest alırken bile suyun israf edilmemesini istemiştir.[611] Kişinin zamanını, en iyi bir şekilde değerlendirme imkânına sahip bulunduğu dönem olan gençliğini, yani bir bakıma işgücünü, servetini, ilim gibi kaynak ve imkânlarını nasıl kullandığından sorguya çekileceğini[612] bildirmiştir. Bu suretle, kişinin, bahsi geçen kaynak ve imkânları kullanırken sorumluluğunun bilincinde olması gerektiğine dikkat çekmiştir. *İsraf*, gerek bireysel harcamalarda ve gerekse kamu harcamalarında olumsuz sonuçlar doğurabilir. Kamu alanındaki israf halkı sıkıntıya sokacak ekonomik sorunlara yol açabilir. Bu açıdan bakıldığında, Hz. Peygamber'in bir yönetici olarak, cömertlik sıfatına hâiz olmasının yanında, israfın olumsuzluğuna vurgu yapması anlamlı ve önemlidir. Bunun yanısıra israf, her düzey ve alanda sosyal ve psikolojik bunalımlara sebep olabilir. Çünkü imkânı olanların israfçı tutumları, İmkânı olmayanlarda kıskançlığa ve öfkeye yol açabilir.[613]

12. Yeniliklere Karşı Tutumu

Yenilik, ilerleme, gelişme ve dinamizm, insanlığa mutluluk getiren adımlardır. Hz. Peygamber'in mesajı, herşeyden evvel geldiği çağda dinî, sosyal, ekonomik, ahlâkî ve kültürel düzenlemeler açısından muazzam bir yenilikti. Dolayısıyla onun Peygamberlik döneminin tamamı yeniliklerle doludur. Yalnız şu var ki, o bu yenilikleri gerçekleştirirken o güne kadar insanlığın ürettiği, vahye aykırı olmayan, akla ve insan yaratılışına uygun olan iyi uygulamaları, yani *"ma'ruf"*u yıkmamıştır. Çünkü Hz. Peygamber'in gayesi toplumun değerlerini ne olursa olsun altüst etmek değil, her alandaki bozuklukları düzeltmekti. Fakat bu ıslah faaliyetleri esnasında da düşündüğü ve uygulamayı planladığı bir hususta daha uygun bir alternatifle karşılaştığı zaman onu reddetme yoluna gitmemiş, aksine uygun gördüğü takdirde derhal uygulama alanına koymuştur. Esasında *istişare müessesesine de bu noktadan bakılmalıdır. Onun istişareye verdiği değer de bir bakıma fikir üretmeye ve çok sesliliğe önem verdiğini, makul gördüğü takdirde yeni düşünceleri kabule ve tatbik etmeye hazır olduğunu* göstermektedir. Hz. Peygamber'in hayatında yeniliklere açık olduğunu gösteren çok sayıda örnek mevcuttur. Bunlardan birkaç örnek verebiliriz. Mescid-i Nebevî önceleri yatsı ve sabah namazı vakitlerinde hurma dalları ve yaprakları yakılarak aydınlatılıyordu. Hicretin dokuzuncu yılında Temîm heyeti ile birlikte Medine'ye gelen ve yanında birkaç kandil ile fitil ve yağ getiren Temîm ed-Dârî, bir cuma gecesi hizmetçisine Mescid'de kandilleri direklere astırarak yaktırır. Hz. Peygamber Mescid'e gelince bunları kimin yaktığını sorar. Temîm ed-Dârî'nin yaptığını öğrenince ona şunları söyler: *"Sen İslâm'ı nurlandırdın. İslâm'ın mescidini süsledin. Allah da seni dünyada ve ahirette nurlandırsın"*. Bu olay Hz. Peygamber'i o derece etkiler ki, Temîm ed-Dârî'ye kandilleri asan hizmetçinin adını sorar. Fetih olduğunu öğrenince onun adını *Sirâc (kandil)* olarak değiştirir. Sahâbe arasında yer alan Sirâc, Mescid-i Nebevî'yi aydınlatma ve isim değiştirme olayını bizzat kendisi anlatmıştır.[614]

Hz. Peygamber'in yeniliklere açık olduğunun bir göstergesi de *savaş alanında bir yabancı milletin tekniğini kabul etmesidir*. Hendek Savaşı'nda şehri savunmak için İranlıların savunma tekniğini kabul ettiği ve Selmân-ı Fârisî'nin teklifi üzerine

şehrin çevresine hendek kazıldığı kaynaklarda kaydedilmektedir. Yine Taif kuşatmasında İran'da mancınık kullanıldığını bildiren Selmân-ı Fârisî'nin teklifi üzerine mancınık kullanmaya karar vermiş ve ona mancınık yaptırmıştır. Yezîd b. Zem'a, Tufeyl b. Amr ve Hâlid b. Saîd gibi şahısların da mancınık getirdikleri ve adı geçen kuşatmada kullanıldığı kaynaklarımızda kayıtlıdır.[615] Bütün bu örnekler, Hz. Peygamber'in insan aklının ürettiği yenilikleri benimsediğini ve daha da geliştirilmesini teşvik ettiğini göstermektedir.

Peki, Müslümanlar tarafından Hz. Peygamber'in hangi tür davranışlarının örnek alınması gerekir? Hz. Peygamber'in kişiliği kendi döneminde olduğu gibi, kendisinden sonraki dönemlerde de Müslüman toplumların yaşayışı için örnek olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in mü'minler için canlı ve mükemmel bir fazilet örneği olduğu bildirilmektedir. Dolayısıyla onun hedefi insanlara hayatta pratik olarak uygulayabilecekleri kuralları öğretmek ve bunları kendi yaşayışında göstermektir. Mü'minlere düşen de onu örnek almaktır. Bu hususla ilgili âyet-i kerîmenin meâli şöyledir: *"Andolsun ki Resûlüllah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir"*[616]

Hz. Peygamber'in örnek alınmasını emrederken Allah Teâlâ'nın, onun yaşadığı dönemin ve coğrafyanın şartlarına göre yediği yemekleri, kullandığı eşyaları, giydiği elbiseleri, kısaca onun hayatının şeklî yönünü örnek almalarını kastetmiş olmadığı ve böyle bir örnek alma biçimi takdim etmediği açıktır. Zaten o takdirde Hz. Peygamber'in örnek alınmasının imkansızlığı ortadadır. Esasında örnek alınmadaki temel espri de bu değildir. Şayet öyle düşünülürse bugün binmek için deve, yemek için hurma, giymek için de Yemen elbisesi aramak gerekecektir. Aynı zamanda, Hz. Peygamber'in hayatının şeklî yönünü, mesela kıyafetinin örnek alınması gerektiğini savunmak, İslâm'ın evrenselliği ile çelişmektedir. Sözgelimi, hayvan derisi giyen Müslüman bir eskimodan, onun Arabistan sıcağında giydiği kıyafetini örnek almasını istemek gerçeklerle bağdaşmaz. Bu sayılan hususların dinin özüyle alakası da yoktur. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.s.) peygamberlikten önce ne yiyorsa peygamberlikten sonra da aynı şeyleri yemeye, peygamberlikten önce ne giyiyorsa peygamber olduktan sonra da onu giymeye devam etmiştir. Peygamber olduktan sonra giyim tarzını değiştirdiğine dair kaynaklarda hiçbir kayıt mevcut değildir. Dolayısıyla Müslümanlar için örnek alınması ve hayata geçirilmesi gereken şeyler Hz. Muhammed (s.a.s.)'in uygulamalarının şeklî yönüyle ilgili hususlar değil, bilakis *doğruluğu, adaleti, insanlara sevgi ve saygısı, barışa verdiği önem, hoşgörüsü, güvenilirliği, yumuşak huyluluğu, çalışkanlığı, kanaati, şefkat ve merhameti, cömertliği* gibi faziletlerdir.[617]

Ahzâb Sûresi 46.

Necm Sûresi 56; Sa'd Sûresi 65,70; Fâtır Sûresi 23.

Sebe' Sûresi 28.

Örnek için bk. İbn Hişâm, II, 344.

Al-i İmrân Sûresi 159.

Şuarâ Sûresi 3-4.

Furkân Sûresi 56-57.

Ahmet Önkal, *Rasûlüllah'ın İslam'a Davet Metodu,* Konya 1989; Mustafa Çağrıcı, "Davet" *DİA*, IX, 16-19; Şevki Saka, "Kur'an'a Göre İnanç Hürriyeti", *Diyanet Dergisi*, Ankara 1992, s. 127-137.

Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1967, XIX, 62-66.

İbn Hanbel, IV, 231.

Müslim, I, 65.

Tirmizî, V, 402.

Hûd Sûresi 112; Ayrıca bk. Şûrâ Sûresi 15.

İbn Hanbel, II,452.

İbn Hanbel, III, 447.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta',* İstanbul 1981, s. 989-990.

Ebû Dâvud, II, 191.

İbn Sa'd, II, 141; Ayrıca bk. Belâzürî, I, 358.

Makrîzî, s. 303.

Asrî Çubukçu, " Ebû Cendel", *DİA*, X, 118-119; Recep Kılıç, Peygamberliğin Gerekliliği ve Peygamberimizin Örnekliği," *Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri,* Ankara 1998, s. 35-42.

İbn Hişâm, I, 612; Makrîzî, 72.

Vâkıdî, II, 740.

İbn Sa'd, I, 138; VIII, 37.

Bakara Sûresi 156.

Fâtiha Sûresi 2.

Belâzürî, I, 452.

İbn Mâce, II, 1101; Hâkim, III, 47-48; Halebî, III,43.

Arnaldez, *Hz. Muhammed(Hadis ve Sözleri)*, çev. Burhanettin Semi, İstanbul 1982.

Buhârî, VII, 50.

Arnaldez, s. 32.

İbn Hanbel, IV, 378.

İbn Hişâm, II, 580.

Buhârî, I, 31.

İbn Hişâm, II, 541.

Vâkıdî, II, 866.

Buhârî, II, 48.

İbn Mâce, *Sünen*, İstanbul 1981, II, 950-951; Ebû Dâvud, *Sünen*, İstanbul 1981, III, 84.

İbn Hanbel, II, 349.

İbn Hanbel, III, 54.

İbn Hanbel, III, 135, 154.

Müslim, I, 99.

Nahl Sûresi 76.

Nûr Sûresi 48-51.

Nisâ Sûresi 135; Mâide Sûresi 8; En'âm Sûresi 152.

Şûrâ Sûresi 15.

İbn Sa'd, I, 157.

Taberî, II, 446-447; İbn Seyyidinnâs, I, 395.

Taberî, III, 93.

Vâkıdî, III, 940.

Buhârî, III, 169.

Zebîdî, VII, 360.

Zebîdî, VII, 374-376.

Şemseddi Sami, *Kâmûs-u Türkî*, İstanbul. 1317, II, 1333

Buhârî, I, 15

İbn Hanbel, VII, 116

İbn Hanbel, IV, 204; V, 319

İbn Hanbel, I, 5; II, 210

İbn Hanbel, I, 248

Buhârî, IV, 40.

Buhârî, VII, 102.

Bodley, *Tanrı Elçisi Hz. Muhammed*, terc. Semih Yazıcıoğlu, İstanbul ts. s. 377.

Bodley, s. 326.

Bodley, s. 377.

İnfitâr Sûresi, 6.

Rahmân Sûresi 26, 78.

İnsân Sûresi, 7-9.

Bakara Sûresi 262-265.

Âl-i İmrân Sûresi 92.

Müslim, II, 1802.

Buhârî, I, 4. Müslim, II, 1803.

İbn Sa'd, II, 195.

Müslim, II, 1805-1806.

Nisâ Sûresi 6; Furkân Sûresi 67.

Âl-i İmrân Sûresi 180.

Nisâ Sûresi 36-37; Hadîd Sûresi 23-24.

Muhammed Sûresi 38.

Teğâbün Sûresi 16.

Leyl Sûresi 8-11.

Buhârî, III, 224.

İbn Hanbel, II, 320.

İbn Hanbel, II, 256, 340.

Buhârî, III, 231; VII, 37; Müslim, I,708-709.

Müslim, III, 1996.

Buhârî, I, 33; İbn Mâce, II, 1192.

İbn Mâce, I, 147.

Tirmizî, IV, 612.

Detaylı bilgi için ayrıca bk. Mustafa Çağrıcı, "Cimrilik", *DİA*, VIII, 4-5; a. mlf., "Cömertlik", *DİA*, VIII, 72-73; Cengiz Kallek, "İsraf", *DİA*, XXIII, 178-180.

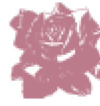
İbnül-Esîr, *Üsd*, II, 328; Köksal, IX, 363-364.

Vâkıdî, III, 937.

Ahzâb Sûresi 21.

Bu konuda geniş bilgi için bk. Recep Kılıç, “Peygamberliğin gerekliliği ve Peygamberimizin Örnekliği”, *Hz. Peygamber’in Hayatından Davranış Modelleri*, Ankara 1998, s. 30-36.

HZ. MUHAMMED'İN AİLE HAYATI

1. Aile Reisi Olarak Hz. Muhammed

Hz. Peygamber birçok hadisinde ailenin önemine işaret etmiş ve onun bir huzur yeri olduğunu belirtmiştir. Bir baba olarak çocukları dünyaya gelince sevinmiş; vefatlarında ise üzülmüştür. Sözgelimi oğlu İbrahim'in doğum haberini kendisine getiren Ebû Râfi'e hediye vermiş; İbrahim'in annesi Mâriye'yi de azat etmiştir.[618] Bu çocuğunun bakımı ve yetiştirilmesiyle ilgilenmiş; sütannesine bir hurmalık tahsis etmiştir. Sık sık sütannesinin bulunduğu yere onu görmek için gitmiştir. İbrahim, on altı veya on sekiz aylık iken vefat etmiştir. Onun vefatı üzerine gözlerinden yaş dökülmüştür. Bunun üzerine *"Sen de mi ağlıyorsun yâ Resûlallah!"* diyen Abdurrahman b. Avf'a bunun şefkatten kaynaklandığını, üzüntülü olduğunu, ancak bağıra çağıra ve feryat ederek ağlamayı yasakladığını söylemiştir.[619]

"Bir dost ve bir baba olarak yaratılışın en ince duygularıyla" bezenmiş olan[620] Hz. Peygamber, bir aile reisinin aile fertlerine nasıl davranması gerektiğini emir ve tavsiyeleri ile açıkladığı gibi, bizzat kendi uygulamaları ile de ortaya koymuştur. Erkeğin kadına iyi davranması gerektiğini çok açık ve kesin bir şekilde dile getirmiştir. Bu anlamda *"En hayırlınız ailesi için hayırlı olandır. Bana gelince, ben aileme karşı en hayırlı olanınızım"*;[621] *"En hayırlınız hanımlarına karşı iyi davrananınızdır"*[622] buyurmuştur. Enes b. Mâlik, *"Ailesine Resûlüllah kadar şefkatli bir kimse görmedim"*[623] demiştir. İman, ahlâk ve aile fertlerine yumuşak davranma arasında kurduğu bağıntıyı dile getiren şu sözü çok anlamlıdır: *"Mü'minlerin imanca en mükemmel olanı, ahlâkça en güzel olanı ve aile fertlerine yumuşak davrananıdır."*[624]

İnsanın üzerinde hakkı olan kişilerin başında aile fertleri gelmektedir. Çünkü kişinin sevincini ve üzüntüsünü ilk önce paylaştığı kimseler aile fertleridir. Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle erkeklerin kadınlar üzerinde, kadınların da erkekler üzerinde hakları bulunduğunu söylemiştir. Kadınlar hakkında Allah'tan korkulmasını, onlara haksızlık yapılmamasını istemiştir. Kocasını şikayet için kendisine gelen kadınların sayısı artınca bu tür davranışta bulunanların iyi kimseler olmadığını söylemiştir.[625] Hanımlarına iyi davranmış, onları dövmemiştir. Kendisi bunu yapmadığı gibi, hanımlarını dövenleri de *"Kadınlarınızı nasıl dövüyor, sonra da akşam olunca beraberce yatıyorsunuz"*[626] diyerek kınamıştır. Kadınların dövülmemesi, hele yüze hiç vurulmaması, kötü sözlerle tahkir edilmemesi ve evinin terkedilmemesi[627] konularında ikazda bulunmuştur. *"Kadınları ancak kötüleriniz döver"*[628] demiştir. İbn Sa'd, hanımların dövülmesi ile ilgili rivayetleri özel bir başlık altında toplamıştır.[629]

Hanımlarının ve diğer aile fertlerinin yakınlarına da ilgi gösterirdi. Hz. Hatice'nin bir arkadaşı yanına geldiğinde ona iltifatta bulunmuştur. Her koyun kesişinde Hz. Hatice'nin arkadaşlarına et gönderdiği rivayet edilir.[630] Ev halkından sayılan Enes b. Mâlik'in annesi ve büyükannesi ile de ilgilenmiştir. Babasından kendisine intikal eden ve çocukluğunda kendisinin hizmetini gören Ümmü Eymen'e "Anneciğim" diye hitap ederdi ve onun için *"Bu, benim ailemin bakiyyesidir"*[631] derdi.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in hanımları ve aile hayatı hakkında bilgi verilmektedir. Eşleri ile aralarında geçen tartışmalarda hem Peygamber'e ve hem de hanımlarına öğütlerde bulunulmakta ve yol gösterilmektedir.[632] Bunun yanısıra Hz. Peygamber'in eşlerinin mü'minlerin anneleri olduğu,[633] bildirilmektedir.

Hz. Peygamber aile fertlerinin eğlenme ve dinlenme gibi ihtiyaçlarını karşılar, meşrû eğlencelerden onları yararlandırmaya çalışırdı. Ramazan ve Kurban Bayramı merasimlerine kızlarını ve hanımlarını da götürürdü.[634] Bir bayramda Habeşlilerin sergiledikleri gösterileri Hz. Âişe'nin seyretmesine izin vermiş ve hatta yardımcı olmuştur. Hz. Âişe ile koşu yapmıştır.[635] Aile bireyleri ile şakalaşmıştır.

Hz. Peygamber çocuklarına olduğu gibi, yanında, kendi himayesinde büyüyenlere, mesela Ali b. Ebû Tâlib'e, Zeyd b. Hârise'ye ve azatlısı Ümmü Eymen'e de son derece şefkatli davranmıştır. Amcası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek üzere 5 yaşında iken yanına almış olduğu Hz. Ali, babası Mekke'de olduğu halde Hz. Peygamber'in yanında büyümüş ve ömrü boyunca onun yanından ayrılmamıştır. Aynı şekilde Zeyd b. Hârise de Hz. Peygamber'in ailesi içinde büyümüştür. Hz. Hatice, kendisine Hakîm b. Hizam'ın köle olarak verdiği Zeyd'i Hz. Peygamber'e hediye etmiş; Hz. Peygamber de onu azat etmişti. Zeyd'in babası, oğlunu araya araya Mekke'de bulmuş; Hz. Peygamber onu, kendi yanında kalmak veya babası ile birlikte gitmek konusunda serbest bırakmıştı. Zeyd ise Hz. Peygamber'i babasına tercih etmiştir. Bu da Hz. Peygamber'in ona karşı hareketleri, davranış ve muamelesinin gerçek bir babanın davranışından farksız olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber, babasından kendisine kalan ve Hz. Hatice ile evlendiği zaman azat ettiği Ümmü Eymen'i de ailesinden sayarak ona bir anneye gösterilen muameleyi göstermiştir. Hanımlarını, çocuklarını, yanında büyüyenleri ve hizmetçilerini dövmemiştir.[636] Medine'de Hz. Peygamber'in hizmetine verilen Enes b. Mâlik, kendisine vefatına kadar hizmet etmiş; bir defacık olsun karşıdakinin davranışlarına bıkkınlık, yılgınlık ve iç sıkıntısının bir ifadesi olan *"öf"* bile demediğini söylemiştir.

Hz. Peygamber hanımları ile istişâre etmiştir. Kaynaklarda bu konuyla ilgili bol miktarda bilgi bulunmaktadır. Ayrıca zaman zaman hanımlarının itirazlarına ve taleplerine maruz kalmıştır. Şayet hep emredici olsaydı, hanımlarına birşey danışmasaydı ve sormasaydı herhangi bir itirazla karşılaşmazdı. Bu bakımdan *"hanımlarla istişâre edilmesini, ancak söylediklerinin aksiyle hareket edilmesini"*[637] söylediğine dair rivayetin sıhhati üzerinde düşünülmesi gerekir. Herşeyden önce bu rivayet hadis tekniği açısından sağlam değildir; sahih hadis kitaplarında yer almamaktadır. Bu rivayetin ortaya çıkmasına sebep olan sosyal şartların

araştırılması ise ayrı bir inceleme konusudur. Şu kadar var ki bu rivayet, Hz. Peygamber'in uygulamalarına ters düşmektedir. Oysa ilk vahiy aldığı zaman, içinde bulunduğu sıkıntılı durumu hanımı ile istişâre etmiştir. Hz. Hatice de hem kendisini teselli etmiş ve hem de onu meseleye kesin çözüm bulacak ve doğru teşhis koyacak bir kişiye, Varaka b. Nevfel'e götürmüştür. Bu olay Hz. Hatice'nin dirayetini, soğukkanlılığını ve isabetli karar verme yeteneğini mükemmel bir şekilde ortaya koymaktadır. İlk vahiy nâzil olduğunda kendisine hanımının yardımcı olduğunu ileriki yıllarda unuttuğu düşünülemez. Hz. Peygamber Hudeybiye seferinde barış antlaşmasından sonra sahâbîlere kurbanlarını kesmelerini ve tıraş olmalarını emreder. Sahâbîler görünüşte antlaşmanın şartlarını Müslümanların aleyhine buldukları için isteksiz davranırlar; hiçbiri kalkıp da bu emri yerine getirmez, o emir verdikçe yüzüne bakarlar. Buna çok üzülen ve hatta kızan Hz. Peygamber hanımı Ümmü Seleme'nin çadırına girerek durumu ona anlatır. Ümmü Seleme şunları söyler: *"Yâ Resûlallah! Sen çıkıp kurbanını kes, başını tıraş et. Onların hepsi sana uyacaktır"*. Peygamberimiz Ümmü Seleme'nin tavsiyesini yerine getirir. Sahabe de duyguları ile hareket etmeyi bırakır ve ona uyar.[638]

Hz. Peygamber, evinde zamanının bir kısmını ibadete, bir kısmını ailesine, diğer kısmını da kendisine olmak üzere üçe ayırırdı. O'na göre kişinin ailesiyle geçirdiği vakit, boşa harcanmış bir vakit değildir. Hz. Peygamber, insanlara, bildiğini anlatacağı ilk kişilerin aile fertleri olduğunu öğretmiştir. O, kendisine gelen heyetleri *"Ailenize dönün ve onlara ta'limde bulunun"* derdi. Kendisi de aile fertlerini eğitmiştir. O'nun bu yönünden en fazla faydalanan hanımı Hz. Aişe olmuştur. Hz. Peygamber aile kurumunun korunmasına çalışmıştır; boşanmayı zorlaştırmıştır.

2. Evlilikleri

Hz. Peygamber, hemşehrileri arasında iffetli, şerefli ve namuslu bir şahsiyet olarak tanınıyordu. 25 yaşında iken, kendisinden yaşça büyük ve iki defa evlenip dul kalmış olan Hz. Hatice ile evlenmiş; onunla 25 yıl mutlu bir hayat geçirmiştir. Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile beraberliğinde göze çarpan en önemli husus, sıcak bir dostluk ve arkadaşlıktır. Hz. Peygamber Allah'tan aldığı vahyi gelip ilk defa ona anlatmış ve onunla paylaşmıştır. Hz. Hatice de kendisini anlayış ve olgunlukla karşılamıştır. Hz. Hatice'nin vefat ettiği yıl, Resûl-i Ekrem'in en çok üzüldüğü yıl olarak *"Hüzün Yılı"* tabiriyle anıldığını daha önce görmüştük. Hz. Peygamber onun sağlığında başka bir kadınla evlenmemiştir. Halbuki o dönemin örf ve adetleri çok kadınla evliliğe müsaitti. Hz. Hatice'nin vefatından sonra onun aziz hatırasına saygı duyarak, yaklaşık 2,5 yıl yalnız ve bekar olarak yaşadıktan sonra Sevde bint Zem'a ile evlenmiştir. Hz. Peygamber, cinsel tatmin peşinde olsaydı, geleneğe, gençliğine, Kureyş kabilesine mensup oluşuna ve özellikle bir peygamber olarak, kendisine tabi olanlardan gördüğü itibara bağlı olarak 54 yaşına kadar birkaç evlilik gerçekleştirebilirdi.

Mekke döneminde tek kadınla evli olan Hz. Peygamber çok kadınla Medine döneminde evlenmiştir. İlk defa çok evliliğe 53 veya 54 yaşlarında iken ayak

atmıştır. Bu evliliklerin *dinî, sosyal, ekonomik* ve *ahlâkî* pekçok sebebi vardır. Buna ek olarak, Kur'an'ın çok evliliği sınırlayan hükümleri, Nisâ Sûresinin 3. ayeti, Medine döneminin sonlarına doğru ve Hz. Peygamber'in vefatından yaklaşık iki yıl önce nâzil olmuştur. Çok evliliği sınırlayan emirlerin gelmesinden önce evlilik konusunda eski *örf* geçerli idi. Arabistan'da çok kadınla evlilik normal olarak yaşanan bir hayat tarzıydı. Tarihçi İbn Habîb, İslâm'ın doğduğu sırada on hanımla evli olan çok sayıda şahsın isimlerini kaydetmektedir.[639] Aslında Hz. Peygamber de çok evliliği örf üzerine gerçekleştirmiş bulunuyordu. Dolayısıyla onun evlilikleri değerlendirilirken dönemin *siyasal, sosyal* ve *kültürel şartları* gözönünde bulundurulmalıdır. Çünkü kendi döneminde dostlarından ve düşmanlarından hiç kimse onu bu uygulamasından dolayı eleştirmemiştir.

Hz. Peygamber on bir hanımını bir arada nikahı altında bulundurmuştur; vefatı esnasında ise nikahı altında dokuz kadın vardı. Hz. Peygamber'in hanımlarının isimleri şöyledir: Hatice bint Huveylid; Sevde bint Zem'a; Aişe bint Ebû Bekir; Hafsa bint Ömer; Zeyneb bint Huzeyme; Ümmü Seleme; Zeyneb bint Cahş; Cüveyriye bint Hâris; Reyhâne bint Zeyd; Safiyye bint Huyey; Ümmü Habîbe bint Ebû Süfyan; Mâriye; ve Meymûne bint Hâris. Ancak dokuz rakamına birkaç yılda değil, vefatına kadar geçen bir zaman diliminde ulaşılmıştır. Zeyneb bint Cahş ile beşinci, Reyhâne ve Cüveyriye ile altıncı, Safiyye, Ümmü Habîbe ve Meymûne ile yedinci hicrî yılda nikahlanmıştır. Bu hanımların çoğu çocuklu idi. Yani vefat etmiş olan eski kocalarından çocukları kalmıştı. Hz. Peygamber hanımlarına verilmesi gereken mehiri daha evlenirken ihmal etmemiş, hepsine dönemin örfüne göre mehir vermiştir. Ancak Safiyye'ye vermemiş, onu hürriyetine kavuşturmayı mehir olarak saymıştır.[640]

Hz. Peygamber, çok evliliği dört ile sınırlayan ayet nâzil olduktan sonra dörtten fazla kadınla evli bulunan sahâbîlerine dördünü seçip diğerlerini boşamalarını emretmiştir. Kur'an-ı Kerim'den[641] ve uygulamadan hareketle, kendisinin bu sınırlandırmanın dışında tutulduğunu görmekteyiz; fakat bundan böyle başka kadınlarla evlenmesinin kendisine helâl olmadığı bildirilmiştir.[642] Resûl-i Ekrem'e özel olarak verilen bu müsadenin hukûkî, siyâsî, sosyal ve eğitimle ilgili çeşitli sebepleri vardır.

Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in hanımlarının *mü'minlerin anneleri* oldukları ve mü'minlerin ondan sonra onun eşleriyle asla evlenemeyecekleri hükme bağlanmıştır.[643] Hz. Peygamber dokuza ulaşan hanımlarından dördünü tercih edip diğerlerini boşasaydı, bu hanımlarla başka birisi evlenemeyeceğine göre, boşamak onlar için zulüm olurdu.

İslâm toplumunun eğitilmesinde Hz. Peygamber'in evliliklerinin önemli yeri vardır. İslâm'ın, özellikle kadınlarla ilgili görüşlerinin çevreye yayılmasında Hz. Peygamber'in hanımlarının büyük katkısı olmuştur. Onlar, sahâbîlerin hanımlarının eğitimi için ellerinden gelen çabayı esirgememişlerdir. Mü'min kadınların eğitimiyle özellikle meşgul olup, İslâm'ı yayacak öğrenciler yetiştirmişlerdir.

Şüphesiz Hz. Peygamber'in bütün eşlerinin *eğitim* konusunda aynı seviyede oldukları söylenemez. Onların bir kısmı yaşlı, bir kısmı ise gençti. Fakat bu hususta Hz. Aişe'nin özel bir yeri vardır. Nitekim, Hz. Peygamber'in Hz. Aişe ile

evliliğinde göze çarpan en önemli husus, bir hoca-talebe ilişkisidir. Hz. Aişe, o derece mükemmel yetişmiştir ki, Hz. Peygamber'den sonra onun evi, kadın-erkek, büyük-küçük birçok kimsenin huzuruna gelip kendisini dinlediği, soru sorup cevabını aldığı bir ilim ve irfan ocağı olmuştur. Hz. Peygamber zamanından itibaren kadınların eğitim ve öğretimiyle yakından meşgul olmuştur. Hz. Aişe, hem sahâbîlere ve hem de tâbiîlere, sonraki müctehit imamlara ışık tutacak bilgiler nakletmiştir. Hz. Peygamber'in sünnetini nakletmek ve açıklamakla kalmamış; aynı zamanda onun doğru anlaşılması hususunda ilmî tenkit zihniyetini de ortaya koymuştur. Sahâbîler arasında çok sayıda fetva vermesiyle ünlü olan yedi sahâbîden biridir. Hz. Peygamber'den 2210 hadis rivayet etmiştir. Hz. Peygamber'in diğer hanımları da 378 ila 5 arasında değişen sayılarda hadis rivayet etmişlerdir. Hz. Hafsa da okuma yazma bilen, zeki ve bilgili bir kadındı. İslâm'ın eğitim ve öğretiminde onun da hizmetleri olmuştur.

Hz. Peygamber'in evliliklerinden bazıları da fedâkar ve cefâkar Müslüman kadınları *himaye,* onları *takdir etme* ve *itibarlarını koruma* gayesine yönelikti. Mekke döneminde Müslüman olan bazı hanımlar işkenceye maruz kalmışlar, Habeşistan'a ve daha sonra Medine'ye göç etmişler, kocaları vefat etmiş; birkaç çocukları kalmıştı. Üstelik aileleri de Mekke'de henüz müşrik oldukları için onların yanına da dönemiyorlardı. Hz. Peygamber onları himaye ve çocuklarını da bakım altına almak istemiş, sonunda bunları nikahı altına almıştır. Sevde bint Zem'a, Zeyneb bint Huzeyme, Ümmü Seleme ve Ümmü Habibe bu hususa örnek teşkil etmektedir.

Hz. Peygamber bazı evliliklerini, o hanımın kabilesini *İslâm'a yaklaştırmak,* onun kabilesi ile Müslümanlar arasındaki *düşmanlığı gidermek, sahip olduğu mevkii korumak* ve sahâbîler arasında doğabilecek kıskançlığın, kırgınlığın ve dedikoduların önüne geçmek için gerçekleştirmiştir. Cüveyriye ve Safiyye ile evliliği buna örnek gösterilir. Cüveyriye, Mustalik kabilesinin başkanı Hâris b. Ebû Dırâr'ın kızı idi. Mustalikoğulları Gazvesi'nde kocası ölmüş ve kendisi de Müslümanların eline esir düşmüştü. Fidyesi ödendikten sonra Hz. Peygamber'le evlenmiş; bunu duyan Müslümanlar, Hz. Peygamber'in hısımları kabul ettikleri Mustalik kabilesine mensup diğer esirleri de serbest bırakmışlardır. Bu evliliğin Mustalik kabilesi ile Müslümanlar arasındaki düşmanlığı giderdiği ve bu evlilikteki asıl hedefin adı geçen kabileyi İslâm'a yaklaştırmak olduğu anlaşılmaktadır. Mustalikoğullarının bu evlilikten sonra İslâm'ı kabul etmeleri de bunu göstermektedir. Safiyye de Hayber Gazvesi'nde esir alınanlar arasında bulunuyordu. Kendisi Yahudi başkanlarından Huyey b. Ahtab'ın kızıydı. Hz. Peygamber aradaki kin ve nefreti ortadan kaldırmak maksadıyla bunlarla akrabalık kurmuş ve Safiyye ile evlenmiştir.

Hz. Peygamber'in bazı evlilikleri de *yeni İslâmî bir hükmün topluma kazandırılması* amacını taşıyordu. Zeyneb bint Cahş ile evliliği buna örnektir. Zeyneb'in ilk kocası Hz. Peygamber'in azatlı kölesi ve evlatlığı Zeyd b. Hârise idi. Hz. Peygamber, aynı zamanda halasının kızı olan Zeyneb'i Zeyd ile bizzat kendisi evlendirmişti. Zeyd azatlı bir köle idi. Eski Arap geleneğine göre asîl bir kadın bir köle ile evlenemezdi. Halbuki İslâmiyet bütün insanları yaratılış bakımından eşit sayıyordu. Bu sebeple Resûl-i Ekrem, eski gelenek ve anlayışın ortadan

kaldırılmasını önce kendi akrabası arasında uygulamaya başladı. Böylece eski an'ane yıkılmış oluyordu. Fakat Zeyd ile Zeyneb mutlu bir aile hayatı yaşayamadılar. Zeyd, Hz. Peygamber'e müracaat ederek karısını boşamak istediğini söyledi. Hz. Peygamber bundan çok müteessir oldu. Kur'an-ı Kerim'de Zeyd ile Zeyneb arasında gerçekleşen bu evliliğin devamını sağlamak için Peygamber'in takındığı olumlu tavır anlatılmaktadır. Nitekim o Zeyd'e *"Hanımını tut (boşama) ve Allah'tan kork!"*[644] diyordu. Ancak geçimsizlik son haddine vardığı için Zeyd karısı Zeyneb'i boşamak zorunda kaldı. Câhiliye döneminde evlatlık, öz evlat gibi muamele görüyor ve öz evladın bütün haklarına sahip bulunuyordu. Geleneğe göre evlatlığın boşadığı hanımla evlenmek babalığa yasaktı. İslâmiyet bu geleneği kaldırdı ve evlatlığı sadece din kardeşi olarak kabul etti. Evlatlığın boşadığı kadını nikahlamayı manevî babalara helal kıldı. Hz. Peygamber, hem Zeyneb'in ve hem de akrabasının isteği üzerine onu nikahladı. İddia edildiği gibi Hz. Peygamber Zeyneb'in güzelliğine hayran kaldığı için evlenmiş değildir. Zeyneb onun halasının kızıydı. Onu her zaman görüyordu. Şayet isteseydi onunla Zeyd'den önce kendisi evlenebilirdi.

Hz. Peygamber'in bazı evlilikleri, *yakın dostları, çevresi ile irtibatının, evlilik yoluyla kurulan akrabalıkla güçlenmesine* yönelik idi. Mesela Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Aişe ve Hz. Ömer'in kızı Hafsa ile evliliği buna örnek gösterilebilir.[645]

3. Çocukları

Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'den iki erkek ve dört kız çocuğu dünyaya gelmiştir. İlk çocuğu *Kâsım* iki yaşında, *Abdullah* da küçük yaşta iken vefat etmiştir. Abdullah adlı çocuğuna aynı zamanda Tayyib ve Tâhir denildiği nakledilmektedir.[646] Bunların dışında Medine döneminde Mısırlı Mâriye'den İbrahim adlı oğlu olmuştur. Kızlarının doğum sırası konusunda ihtilaf bulunmakla birlikte genellikle, Zeyneb, Rukıye, Ümmü Gülsüm ve Fâtıma şeklinde olduğu kabul edilmektedir.

Zeyneb: Hz. Peygamber'in ikinci çocuğu ve kızlarının en büyüğüdür. Babası otuz yaşında iken dünyaya geldiği nakledilmektedir. Hz. Hatice'nin arzusu üzerine Hz. Peygamber Zeyneb'i teyzesinin oğlu Ebü'l-Âs b. Rebi' ile evlendirmiştir. Bu evlilikten Zeyneb'in Ali ve Ümâme adlı iki çocuğu dünyaya gelmiştir. Zeyneb, babasına peygamberlik gelince annesi ile birlikte İslâmiyet'i kabul etmiştir. Kocası Ebü'l-Âs ise o dönemde iman etmemiş; ancak Müslüman olan hanımı ile beraber yaşamaktan da vazgeçmemiştir. Bu şekilde evlilikleri Bedir Savaşı'na kadar devam etmiştir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret edince, ailesi ile birlikte kızı Zeyneb'i de Mekke'den getirtmek istemiş ancak kocası ondan ayrılmak istememiştir.

Bu arada Ebü'l-Âs, müşrikler safında katıldığı Bedir Savaşı'nda esir düşmüş, Zeyneb, kocasının fidyesi olarak bir miktar malla birlikte annesinin kendisine evlenirken çeyiz olarak verdiği gerdanlığı göndermiştir. Hz. Peygamber gerdanlığı iade ederek Ebül-Âs'ı serbest bırakmıştır. Ancak ondan, kızını çocukları ile birlikte Medine'ye göndermesini istemiş ve bu konuda kendisinden söz almıştır. Ebü'l-Âs sözünü tutarak Zeyneb'i ve çocuklarını Medine'ye

göndermek üzere yola çıkarmıştır. O sırada hamile olan Zeyneb, Mekke'de Zî Tuvâ adlı yerde, henüz İslâm'ı kabul etmemiş bulunan Hebbâr b. Esved'in saldırısı sonucu deveden düşmüş ve çocuğunu düşürmüştür. Bu olay sonucu yakalandığı hastalık ilerleyerek hicrî 8. yılda onun ölümüne sebep olmuştur.[647] Olaydan sonra Mekke'ye dönmüştür. Bu arada Hz. Peygamber onu getirmek için Zeyd b. Hârise'yi ve ensardan bir şahsı Bedir Savaşı'ndan bir ay kadar sonra Mescid-i Harâm'a 10 km. uzaklıkta bulunan Batn-ı Ye'cec'e kadar göndermiş, Zeyneb de yanında çocukları olduğu halde bu ikisi ile birlikte Medine'ye gelmiş ve Hz. Peygamber'in yanında yaşamaya başlamıştır.

Diğer taraftan Ebü'l-Âs, hicretin 6. yılında müşriklere ait bir kervanla gittiği Suriye'den dönerken İs mevkiinde karşılaştığı İslâm askerî birliği tarafından Medine'ye getirilmiş ve İslâmiyet'i kabul etmiştir. Hz. Peygamber Zeyneb'i eski kocası ile tekrar evlendirmiştir.[648] Zeyneb, Ebü'l-Âs'la gerçekleşen bu ikinci evliliğinden kısa süre sonra hicretin 8. yılında, vefat etmiştir. Çocuklarından Ali, Mekke'nin Fethi'nden sonra ölmüştür. Kızı Ümâme ise, teyzesi Fâtıma'nın vefatından sonra Hz. Ali ile, onun şehit edilmesinden sonra da Muğîre b. Nevfel ile evlenmiş ve onun nikahında iken vefat etmiştir. Ümâme'nin bu kocasından Yahya adında bir çocuğunun dünyaya geldiği söylenir.[649] Biraz sonra görüleceği üzere diğer iki kız kardeşi Rukiye ve Ümmü Gülsüm gibi Zeyneb'in nesli de devam etmemiştir.[650]

Rukıye (Rukayye): Babası otuz üç yaşındayken dünyaya geldiği kaydedilir. Rukıye, Ebû Leheb'in oğlu Utbe ile, biraz sonra bahsedilecek olan Ümmü Gülsüm de Uteybe ile nikahlandı. Hemen bütün güvenilir kaynaklar, Hz. Peygamber'in bu iki kızının Ebû Leheb'in oğullarıyla zifafa girmedikleri konusunda müttefiktirler. Ebû Leheb ve hanımı, kendilerinin İslâm'a karşı tutumlarını yeren Tebbet Sûresi'nin nâzil olması ve aynı zamanda Rukıye ve Ümmü Gülsüm'ün İslâm'ı kabul etmeleri üzerine, oğullarını Hz. Peygamber'in kızlarından ayrılmaya zorladılar. Neticede her ikisi de ayrıldı. Bundan sonra Hz. Peygamber Rukıye'yi Hz. Osman ile evlendirdi. Rukıye kocasıyla birlikte Habeşistan hicretine katıldı. Daha sonra Mekke'ye dönerek Medine'ye hicret etti ve burada yaşamaya başladı. Hicretin 2. yılında Bedir seferi hazırlıkları esnasında kızamığa yakalandı. Hz. Peygamber, Hz. Osman'ı sefere götürmedi ve hasta hanımıyla ilgilenmesi için Medine'de bıraktı. Ancak Rukıye, Hz. Peygamber seferde iken vefat etti. Hz. Osman'dan dünyaya gelen Abdullah adındaki oğlu iki veya altı yaşında iken vefat etti.[651]

Ümmü Gülsüm: Rukıye'den küçük olduğuna göre, babası otuz dört yaşın üzerinde iken dünyaya gelmiş olmalıdır. Yukarıda da geçtiği gibi Ebû Leheb'in oğullarından Uteybe ile nikahlandı. Annesinin ve babasının zorlaması sonucu Uteybe Ümmü Gülsüm'ü boşadı. Ümmü Gülsüm hicrete kadar babasının evinde yaşadı. Kızkardeşi Fâtıma ve Hz. Peygamber'in diğer aile fertleriyle birlikte Medine'ye hicret etti. Ablası Rukıye'nin vefatından bir müddet sonra hicretin 3. yılında Hz. Osman'la evlendirildi. Hicretin 9. yılında vefat etti. Ümmü Gülsüm'ün çocuğu olmadı. Onun vefatı üzerine Hz. Peygamber "bir üçüncü (bazı rivayetlerde on) kızım olsaydı yine Osman'la nikahlardım" demiştir.[652]

Fâtıma: Hz. Peygamber'in kızlarının en küçüğüdür. Doğum tarihi konusunda

ihtilaf bulunmakla birlikte, genel kabul, birincisi ağırlıklı olmak üzere 609 ve 605 yıllarında yoğunlaşmaktadır. Kaynaklarımızda onun çocukluk ve gençlik yıllarıyla ilgili bilgiler azdır. Başından geçen olaylardan birisi şöyledir: Bir gün Hz. Peygamber Kâbe'nin yanında namaz kılarken secdeye vardığında müşrikler bir koyunun iç organlarını sırtına koyarlar. Hz. Peygamber secdeden başını kaldıramaz. Bu sırada Fâtıma gelip babasının üzerindekileri atar ve müşriklere çıkışır.[653]

Hz. Fâtıma, babasının hicretinden bir müddet sonra, içlerinde kızkardeşi Ümmü Gülsüm ve Hz. Ebû Bekir'in ailesinin de bulunduğu bir kafile ile birlikte Medine'ye hicret etti. Bir müddet sonra Hz. Ali onu babasından istedi. Hz. Peygamber kızının görüşünü alarak[654] hicretin 2. yılında Fâtıma'yı Hz. Ali ile evlendirdi. Hz. Fâtıma, evlendikten bir yıl kadar sonra ilk çocuğu Hasan'ı, ondan bir yıl sonra da ikinci çocuğu Hüseyin'i dünyaya getirdi. Daha sonraki yıllarda Ümmü Gülsüm ve Zeyneb adlı kızları ile Muhsin (veya Muhassin) adlı oğlu dünyaya geldi. Ancak bu sonuncusu küçükken vefat etti. Hz. Fâtıma'nın İslâm kültüründe ünlü olduğu hususlardan birisi sağlık ve sosyal yardım alanlarındaki hizmetleridir. Nitekim Uhud Savaşı'nda gazilere su ve yiyecek taşımış, yaralıları tedavi etmiş, babasının yüzündeki kanları temizlemiştir. Hz. Peygamber'in vefatına çok üzülmüş ve ondan altı ay kadar sonra vefat etmiştir. Hz. Peygamber'in nesli Fâtıma'nın çocukları vasıtasıyla devam etmiştir.[655]

İbrahim: Hz. Peygamber'in Mısırlı Mâriye'den olma oğludur. Hicrî 8. yılda dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber İbrahim'in doğumu üzerine Mâriye'yi hürriyetine kavuşturmuş ve çocuğu da sütanneye vermiştir. İbrahim henüz iki yaşını doldurmadan hicretin 10. yılında hastalanarak vefat etmiştir.[656]

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in çocukları genç yaşlarda vefat etmişlerdir. Başta kızları olmak üzere çocuklarının vefatları esnasındaki yaşları konusunda kaynaklarda farklı kayıtlar mevcuttur. Bu husus Endülüs'lü ünlü âlim İbn Hazm'ın da ilgisini çekmiş ve Peygamber'in kızlarından hiçbirinin 35 yaşını geçmediğini, Fâtıma'nın vefat ettiğinde 25 yaşında, Rukıye'nin de o civarda, Ümmü Gülsüm'ün 22 yaşında olduğunu belirtmiş, Zeyneb'in de genç yaşta vefat ettiğini kaydetmekle yetinmiştir.[657]

İbn Sa'd, I, 135-136.

İbn Sa'd, I, 134-144.

John Davenport, *Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim*, çev. Ömer Rıza, İstanbul 1926, s. 59; İngiliz asıllı yazar John Davenport adı geçen eserinde müsteşriklerin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed hakkındaki olumsuz iddia ve isnatlarını reddetmektedir.

İbn Mâce, I, 636.

İbn Mâce, I, 636.

İbn Sa'd, I, 136.

İbn Hanbel, VI, 47.

İbn Sa'd, VIII, 205; İbn Mâce, I, 639; Ebû Dâvud, II, 608-609; Dârimî, *Sünen*, İstanbul 1981, s. 543.

İbn Hanbel, IV, 17.

İbn Hanbel, V, 5; Ebû Dâvud, II, 606-607.

İbn Sa'd, VIII, 204.

İbn Sa'd, VIII, 204-205.

Tirmizî, IV, 369.

İbn Sa'd, VIII, 223, 226.

Ahzâb Sûresi 28-29.

Ahzâb Sûresi 6.

İbn Mâce, I, 415.

İbn Mâce, I, 636.

İbn Sa'd, VIII, 204; İbn Mâce, I, 638.

Aclûnî, II, 3.

Vâkıdî, II, 613.

İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 50

İbn Mâce, I, 629.

Ahzâb sûresi 50.

Ahzâb Sûresi 52.

Ahzâb Sûresi 6.

Ahzâb Sûresi 37.

İbn Sa'd, VIII, 53-221; Hamidullah, *İslam Peygamberi,* II, 715-746; *Eş Olarak Hz. Peygamber*, Ankara 1997; Ziya Kazıcı, *Hz. Muhammed'in Eşleri ve Aile Hayatı*, İstanbul 1991; İbrahim Canan, "Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, İstanbul 1989, s. 284-342.

İbn Habîb, *Muhabber*, s. 79; Belâzürî, I, 405; Bu konudaki rivayetlerin tartışması için bk. Âişe Abdurrahman, *Benâtü'n-Nebî,* Beyrut 1979, s. 63-70.

İbn Seyyidinnâs, II, 238.

Ebü'l-Âs'ın Medine'ye getirilmesi, İslâmiyeti kabulü, Hz. Peygamber'in onu Zeyneb'le yeni bir mehir ve nikahla mı, yoksa eski nikah üzere mi evlendirdiği konusundaki farklı rivayetler için bk. İbn Hişâm, I, 657-659; İbn Sa'd, VIII, 32-33; Taberî, II, 470-472; Belâzürî, I, 398-400; İbnü'l-Esîr, *Üsd,* VII, 130-131.

İbnü'l-Esîr, *Üsd*, VII, 22.

Zeyneb'in biyoğrafisi için bk. İbn Hişâm, I, 651-658; İbn Sa'd, VIII, 31-36; Taberî, II, 469-472; Belâzürî, I, 397-400; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, VII, 130-131; M. Nazif Şahinoğlu, "Zeyneb bint Muhammed", *İA*, XIII, 554-555.

İbn Sa'd, VIII, 36-37; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, VII, 113-115; Neşet Çağatay, "Rukayye", *İA*, XIII, 765-766.

İbn Sa'd, VIII, 37-39; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, VII, 384; Tevfik R. Topuzoğlu, "Ümmü Külsüm", *İA*, XIII, 107-108.

Buhârî, I, 67.

İbn Sa'd, VIII, 19, 20.

İbn Sa'd, VIII, 19-30; İbnü'l-Esîr, *Üsd,* VII, 220-226; M. Yaşar Kandemir, "Fâtıma", *DİA*, 219-223.

İbn Sa'd, I, 134-144; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, I, 49-51; Asri Çubukçu, "İbrahim", DİA, XXI.

İbn Hazm, s. 16-17. İbn Hazm'ın bu tespiti aşağı yukarı doğrudur. Ancak, kaynaklardaki bilgiler ışığında ve yine ihtiyat kaydıyla vefatları esnasında Zeyneb'in 30, Rukıye'nin 22, Ümmü Gülsüm'ün 22-27, Fâtıma'nın ise 23-27 yaşında olduğu söylenebilir.

HZ. MUHAMMED VE İDARE

1. İdarede Hz. Peygamber'in Yeri

Hemen söyleyelim ki, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in idaresi *adalet, ahlâk, istişâre, bîat* ve *ehliyet* esaslarına dayanıyordu. Allah'ın kendisine yüklediği tebliğ görevini yürütürken, kendisine inananları idare ederken bu ilkelere bağlı kalmıştır.

İslâm'ın doğduğu sıralarda Mekke şehir devletinde Hz. Peygamber'in ailesinin üzerinde sadece sikâye görevi vardı. O'nun dedesinin ve amcalarının Mekke şehir meclisinde idârî görevleri olmakla birlikte, babası Abdullah, oğluna miras bırakabileceği hiçbir idârî imtiyaza sahip değildi. Dedesinin imtiyazları da tevârüs yoluyla önce amcası Ebû Tâlib'e, ondan da diğer amcası Abbas'a geçmişti. Dolayısıyla kendisinin peygamberlikten önce hem ailesi arasında ve hem de Mekke şehir devletinde idârî görevi yoktu.

Resûl-i Ekrem, peygamberlikten sonra da asla maddî iktidar düşünmedi. Nitekim hemşehrileri, kendi putlarına dil uzatmamak şartıyla ona başkanlık teklif ettiklerinde *"Güneşi sağ elime, ayı da sol elime verseniz ben yine de görevimden vazgeçmem"* diye cevap vermişti. Bu olay, kendisinin maddî iktidar peşinde koşmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. O, daha ziyade cemaatini teşkilatlandırmayı düşünmüştür. Bir kabile veya bölge idarecileri onun tebliğinin etrafında toplanırsa, siyâsî iktidarın kendiliğinden tâlî bir şey olarak geleceği tabîî bir durumdu.

Mekke döneminde, hicretten önce kendi küçük cemaatini idare edebiliyordu. İslâm'a giren bazı Medinelilerden kendisine itaat edeceklerine... dair Akabe mevkiinde bîat aldı. İçlerinden, kendisiyle irtibatı sağlayacak on iki nakîb seçtirdi. Hicretten sonra Medine'de ülkeye de sahip olunca Müslümanlar müstakil bir idarî yapıya kavuşmuş oldular. Hz. Peygamber'den sonra da bîat, İslâm devletlerinde idarecilerle halk arasında yapılan, seçim veya bağlılık karakteri taşıyan bir akit olarak devam etmiştir.

Şüphesiz Resûl-i Ekrem'i peygamber olarak seçen Allah Teâlâ'dır. Dolayısıyla onu peygamber olarak mü'minler seçmezler. Sadece bu durumunu ve vasfını kabul ederler. Hz. Peygamber, kendisini Allah'ın Resûlü olarak tasdik edenlerden *bîat* (bağlılık akdi, sadâkat ve itaat yemini) alıyordu. Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği üzere[658] bîat aslında Hz. Peygamber'in şahsına değildir; onun aracılığıyla Allah Teâlâ'ya verilmektedir. Bîat etmekle sadece erkekler değil, kadınlar da mükellef idiler. Bîat Hz. Peygamber'e itaati gerekli kılıyordu. Kur'an-ı Kerim'in pekçok ayetinde Allah'a ve O'nun Resûlü'ne itaat emredilmektedir.

Hz. Peygamber'in idaresi *istişâre* üzerine kurulmuştu. Kur'an-ı Kerim'de istişârenin önemi üzerinde çok durulur; bizzat Hz. Peygamber'e istişâre etmesi

emrolunur.[659] Hz. Peygamber de bu emre uyarak sahâbîlerle istişârede bulunmuştur. Ebû Hüreyre bu konuda şöyle söylemiştir: *"Resûlüllah'tan daha fazla arkadaşları ile istişâre eden hiçbir kimse görmedim."*[660] Savaşlardan önce ve savaş esnasında sahabe ile istişâresine burada bir örnek verelim. Bedir Savaşı başlamadan önce konakladığı yeri uygun bulmayan Hubâb b. Münzir Hz. Peygamber'e gelerek şunları söyler: *"Yâ Resûlallah! Burası sana Allah'ın konaklamanı emrettiği, ileri gitmemiz veya geri çekilmemiz câiz olmayan bir yer midir? Yoksa şahsî bir düşünce, savaş ve hile için tedbir olarak düşünülmüş bir yer midir?"* Hz. Peygamber kendi fikri olduğunu söyler. Bunun üzerine Hubâb *"Yâ Resûlallah! Burası karargâh için uygun bir mekân değildir. Sen insanları buradan kaldır. Kureyş'in konacağı yerin yakınındaki su başına gidip konalım...."* der. Peygamberimiz Hubâb'a *"Doğru söyledin"* der ve onun tavsiyelerini uygular.[661] Onun istişâresi, dünyevî meseleleri kapsadığı gibi, bazen, hakkında vahiy gelmeyen, meselâ ezanın meşrû kılınması gibi, dinî hususları da içine alıyordu.

Hz. Peygamber, Müslümanların tek ve sürekli başkanı durumundaydı. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de mü'minlerin Hz. Peygamber'e itaatle yükümlü oldukları ve anlaşmazlıklarda nihâî hakemin o olduğu bildirilmiştir.[662] Aynı zamanda ona itaat, Allah'a itaat ile özdeşleştirilmiştir.[663]

Hz. Peygamber, valiler, hâkimler, öğretmenler, bölge bölge gezen öğretim müfettişleri, askerî birliklere komutanlar, vergi memurları, elçiler, hac emîri, imam, müezzin tayin ediyor; antlaşmalar aktediyordu.

Hz. Peygamber, câhiliye döneminde Mekke şehri ile ilgili kurumlardan hicâbe ve sikâye hariç diğerlerini kaldırmıştır. Hicâbe ve sikâyeyi de eski sahiplerine vermiştir.

Hz. Peygamber'in idarede izlediği bazı temel prensipler vardır. Her şeyden önce O'nun başlıca gayesi İslâm'ı mümkün olduğunca çok insana ulaştırmaktı. Bunun dışındaki her şey o amacı gerçekleştirebilmek için bir vasıta idi. O, her sıkıntıya bu gaye uğruna katlanmıştır. Faaliyetlerinde *adalet* ve *ahlâkı* esas almıştır. İnsanlar arasında fark gözetmeksizin herkese âdil ve ahlâkî davranmış, ahde vefa göstermiştir. İslâm'ın doğduğu sırada insanlar arasında sınıf farkları mevcuttu. İslâm döneminde ise, bu dini kabul eden herkes eşit sayılıyordu. Bunun yanında, İslâm devletinin tebaasına girmek, gayri müslimlerin kendi aralarındaki eşitsizlikleri bile ortadan kaldırıyordu. İçte barış ve huzuru, dışta da emniyeti sağlamak Hz. Peygamber'in temel hedeflerinden biriydi. Nitekim Câhiliye döneminde kabileler arasında savaşlar, kanlı soygunlar, kervan baskınları ve kan davaları eksik olmazken, Hz. Peygamber döneminde bunlar büyük çapta önlenmiştir. Hz. Peygamber hicreti müteakip, merkezi, Müslümanlarla güçlendirmek ve toparlanmak gayesiyle Medine'ye hicreti teşvik etmiştir. Uygulamada bazı istisnalar bulunmakla birlikte, bu politikayı Mekke'nin Fethi'ne dek sürdürmüştür. Mekke'nin Fethi'nden sonra hicrete gerek kalmamıştı. Çünkü artık İslâm Arabistan'ın çeşitli bölgelerine yayılmıştı. Bundan böyle yeni bölgelerin İslâm'a intibak etmelerini, oralarda dinin kökleşmesini sağlamak ve İslâma uygun bir çevre oluşturmak gerekiyordu. İşte bu maksatla o, taşraya yoğun bir şekilde öğretmenler ve diğer memurlar göndermiştir.

Hz. Peygamber *insana saygı*lıydı. Prensip itibarıyla düşmanı imhayı değil, hep

kazanmayı gaye edinmiştir. Düşmanın potansiyel gücünü yok etmeyi değil, daha sonra bu gücü kullanmayı düşünmüştür. Onun on yıl süren Medine döneminde İslâm, yaklaşık iki milyon kilometrekarelik bir alana yayılmıştır. Bu kadar hızlı gelişme, yayılma ve değişim, Benî Kurayza hariç tutulursa, düşman tarafından iki yüzden biraz fazla kişinin ölmesi ve Müslümanlar tarafından da yüz elliye yakın kişinin şehit edilmesi karşılığında gerçekleşmiştir.

Hz. Peygamber, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi döneminin teknik gelişmelerinden istifade etmiştir. Bunun yanında düşman hakkında bilgi toplama, kendi planlarını gizleme, iktisâdî baskı uygulama, düşmanın dost ve müttefiklerini kendi yanına çekme, onları kendi düşmanlarıyla kuşatma, soğuk savaş, düşman arasına tefrika sokma, düşmanın bir kısmının yakınlığını kazanma... gibi taktikleri de başarıyla uygulamıştır

İnsanlara *meziyet, liyakat* ve değerlerine göre muamelede bulunmuştur. Ne kadar azılı düşmanı olursa olsun, bir kişi İslâm'a girdiğinde onun haysiyet ve şerefini muhafaza etmiştir. Peygamberimiz Müslüman olan kabilelere içlerinden birisini yeniden vali tayin ederken onların ehil olmalarına ve hatta öyle ki, ayrıntı sayılabilecek ahlâkî özelliklerine bile dikkat etmiş ve bunları değerlendirmiştir. Mesela cimriliği bir idareci için zaaf olarak görmüştür. Ced b. Kays'ın yerine Bişr b. Berâ'yı kendi kabilesi Benî Seleme'ye başkan tayin etmesi buna örnek verilebilir. Benî Seleme kabilesinden bir heyet huzuruna geldiğinde onlara başkanlarının kim olduğunu sorar. *" Ced b. Kays'tır. Ancak biraz cimridir"* cevabını alınca bu durumdan memnun olmaz ve *"Hangi hastalık vardır ki, cimrilikten daha elem verici olsun! Hayır sizin başkanınınız Ced b. Kays değil, Bişr b. Berâ olsun"*[664] diyerek Bişr'i kabilesine başkan tayin eder.

2. İdarî Kurumlar

a) Valilik ve Vilayetlerin İdaresi

İslâmiyet Medine dışına yayılmaya başlayınca Hz. Peygamber, Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine, şehirlere ve bazı kabilelere valiler tayin etmiştir. Kaynaklarda bunlara *"emîr"* ve *"âmil"* de denilmektedir. Ayrıca valilerin dışında zekat tahsildarları da görevlendirmiştir. Bunlara âmil denilmektedir. Âmiller zekat tahsil ettikleri gibi ganimet ve cizye gibi devlet gelirlerinin tahsili ile de ilgilenirlerdi. Hz. Peygamber herhangi bir sebeple Medine dışına çıktığı zaman yerine vekil bırakırdı. Ordunun veya küçük askerî birliklerin başında kendisi sefere çıkamadığı zaman sahâbîlerden birini komutan tayin ederdi.

Hz. Peygamber memurlarını tayin ederken atandıkları göreve ehil kimseler olmalarına önem verirdi. Eski idareciler Müslüman olduklarında, onları kendi valisi olarak genellikle görevinde bırakırdı. Fakat yeni valiler de tayin ederdi. Kabilelere genellikle kendileri arasından zekat memuru tayin ederdi. Valilerin görevleri, bulundukları yerde *Hz. Peygamber'i temsil etmek, davalara bakmak, adaleti uygulamak, emniyet ve asayişi sağlamak, çekişmeleri önlemek, namaz kıldırmak, idarî işlere bakmak, İslâm'ın yayılmasına çalışmak, bazen de zekat toplamak...* gibi hususlardı. Nitekim merkezden vergi tahsildarı gönderilmediği

durumlarda vali vergileri toplar, bu maksatla memurlar tayin ederdi.

Hz. Peygamber'in vali tayin ettiği bölge ve şehirlerle, tayin edilen valiler şunlardır:

Yemen: Hz. Peygamber, Sâsânîlerin Yemen valisi Bâzân'ı İslâmiyeti kabul etmesi üzerine görevinde bırakmıştır. Bâzân'ın vefatı üzerine Yemen'deki her bölgeye yönetici tayin etmiştir. Bâzân'ın oğlu Şehr'i onun yerine, Amir b. Şehr'i kendi kabilesi Hemdân'a atamıştır. Zebîd, Aden ve Yemen'in sahil bölgesine Ebû Musa el-Eş'arî'yi; Cened'e Muaz b. Cebel'i; Hadramut'a Ziyâd b. Lebîd el-Ensârî'yi tayin etmiştir. Şehr b. Bâzân, Hz. Peygamber'in hastalığı esnasında Yemen'deki irtidat hareketi esnasında Esved el-Ansî tarafından öldürülmüştür.

Bahreyn: Hz. Peygamber İslâm'ı tebliğ etmek, zekat ve cizye toplamak üzere 8/630 yılında Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn'e gönderdi. Alâ, Hz. Peygamber'in mektubunu Münzir b. Sâvâ'ya verdi. Münzir, Hz. Peygamber'le birkaç defa mektuplaştıktan sonra Müslüman oldu. Hz. Peygamber Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn'e vali tayin etti. Bazı kaynaklarda Alâ'nın, bu görevi Hz. Peygamber'in hayatı boyunca sürdürdüğü zikredilir. Diğer bazı kaynaklarda ise, daha sonra onun yerine Ebân b. Saîd'in tayin edildiği kaydedilir.

Umman: Hz. Peygamber, Amr b. As'ı İslâm'ı tebliğ etmek ve vergi toplamak üzere Umman'a gönderdi Hz. Peygamber vefat ettiği sırada Amr b. As orada vali olarak bulunuyordu.

Mekke: Hz. Peygamber, Mekke'nin Fethi'nde Müslüman olan Ümeyyeoğullarından Attâb b. Esîd'i buraya vali olarak atamıştır. Kendisine günlük bir dirhem de ücret tahsis etmiştir. Attâb bu göreve getirildiği sırada yirmi yaşlarındaydı. Muaz b. Cebel'i de Kur'an, sünnet ve fıkıh öğretmek üzere Attâb'ın yanında bırakmıştır.[665]

Taif: Hz. Peygamber, Sakîf kabilesinin İslâm'a girişini arzetmek üzere Medine'ye gelen heyet üyeleri arasında bulunan Osman b. Ebü'l-As'ı Taif'e vali tayin etmiştir. Heyetin en genç üyesi olan bu şahıs, heyetin Medine'de bulunduğu sırada Hz. Ebû Bekir'in dikkatini çekmiş; "Ben bu genci liyakatlı olarak görüyorum. Kur'an'ı diğerlerinden fazla ezberledi. Dinin esaslarını yaşamada heyecanlı ve samimidir" diyerek Hz. Peygamber'e övmüştür. Bunun üzerine Hz. Peygamber onu Taif'e vali tayin etmiştir. Hz. Ebû Bekir döneminde de Taif valiliğini sürdüren Osman b. Ebü'l–As'ı Hz. Ömer Umman ve Bahreyn valiliğine atamıştır.

Necran: Hz. Peygamber Necran'daki Hâris b. Ka'boğullarına Amr b. Hazm'ı vali tayin etmiş ve kendisine orada yapacağı işleri de belirten bir talimatnâme vermiştir. Amr b. Hazm Hz. Peygamber'in vefatı esnasında Necran'da bulunuyordu.

Hz. Peygamber, bu geniş idârî ve mâlî yetkilerle donatılmış valilerin dışında çeşitli bölgelere ve kabilelere vergi memurları, zekat tahsildarları tayin etmiştir. Zekatın farz kılınışını takip eden yıllarda zengin Müslümanlar zekatlarını bizzat getirip Hz. Peygamber'e teslim ediyorlardı. Ancak İslâmiyet Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine ve Medine'ye uzak yerlere yayılınca zekatları toplamak için memurlar tayin edilmiştir. Bazı zekat memurları ve tayin edildikleri yerler şunlardır: Adiy b. Hâtim: Tay ve Esed kabilelerine; Mâlik b. Nüveyre, Temîm'in

Benî Hanzala koluna; Kudâî b. Âmir ed-Düelî ve Sinân b. Ebû Sinân, Esed kabilesine; Abdullah b. Ebû Revâha ve Sevâd b. Gaziyye el-Belevî, Hayber'e; Ziyâd el-Bâhilî, Bâhile kabilesine; Sa'd ed-Devsî, Devs kabilesine; İmriü'l-Kays b. Asbağ, Kelb kabilesine; Zibrikân b. Bedr, Sa'doğullarına; Amr b. Saîd, Teymâ'ya; Uyeyne b. Hısn, Fezâreoğullarına; Ebû Süfyan, Necran'a; Ya'lâ b. Ümeyye, Cened'e; Velîd b. Ukbe, Mustalikoğullarına...

Valilerin maaşları daima merkez tarafından tespit edilmiş; onların vilayet gelirlerinden istedikleri kadar maaş almalarına müsade edilmemiştir. Hz. Peygamber, valileri doğrudan kendisi tayin ettiği gibi, aynı zamanda onları denetlerdi.[666]

b) Hac Emîrliği

Bu görev Mekke'nin Fethi'nden sonra ihdas edilmiştir. Mekke'nin fethedildiği yılda Hz. Peygamber'in özel olarak hac emîri tayin etmediği, bu görevi Mekke Valisi Attâb b. Esîd'in yerine getirdiği görülmektedir. 9/631 yılına gelindiğinde, haccın farz kılınması üzerine Hz. Peygamber Hz. Ebû Bekir'i hac emîri tayin ederek 300 kişilik bir kafilenin başında Mekke'ye gönderdi. Ertesi yıl, yani 10/632 yılında Hz. Peygamber bizzat haccetti. Hz. Peygamber'in vefatından sonra hac farîzasının emniyet içinde yerine getirilebilmesi işini halifeler üstlenmişlerdir. Halifeler bu görevi ya bizzat kendileri yürütmüşler, kendileri hacca gidemedikleri zaman ise güvendikleri bir şahsı hac emîri tayin etmişlerdir. [667]

c) Elçilik

Hz. Peygamber'in çevre ülkelerin hükümdarlarına ve bazı kabilelere elçiler göndermesinin başlangıcı Medine döneminin ilk yıllarına dayanır. Mekke müşrikleri, daha önce Habeşistan'a hicret etmiş olan Müslümanların kendilerine teslim edilmesi için Necâşî'ye elçilik heyeti göndermişlerdi. Hz. Peygamber onların planını sonuçsuz bırakmak ve hükümdarın muhacirler lehine hüküm vermesini sağlamak için o sırada henüz Müslüman olmamış bulunan Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi Habeşistan hükümdarı Necâşî'ye göndermiştir. Bu olay Bedir Gazvesi'nden kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir. Bu durum, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in görevli tayin etmede göz önünde bulundurduğu temel ilkenin *ehliyet* olduğunu bir kere daha ortaya koymaktadır.

Daha önce gördüğümüz gibi, Hz. Peygamber 6/628 yılında gerçekleşen Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra o dönemin nüfuzlu hükümdarlarından altısına elçiler ve İslâm'a davet mektupları göndermiştir. O, elçilerini sahâbîlerin en liyakatlı ve muktedir olanları arasından seçerdi. Elçilerde ahlâk, yüz güzelliği, hitabet, ikna kabiliyeti, dürüstlük, bilgi vs. gibi hasletleri arardı. Siyâsî görevle gönderdiği elçiler arasında henüz Müslüman olmayan da vardı. Mesela Amr b. Ümeyye ed-Damrî biraz önce bahsettiğimiz göreve gönderildiğinde henüz İslâm'ı kabul etmemişti. Hz. Peygamber, Suriye, Irak ve Habeşistan'a elçi gönderirken daha önce o bölgelere gitmiş olanları tercih ederdi. Elçilerin, gönderildikleri ülkelerin dilini bilmelerine özen gösterirdi. Dinî vazife ile gönderilen elçilerin

hepsi de İslâmî konulara vâkıf ve dinî hükümleri titizlikle yerine getiren sahâbîlerdi.[668]

d) Kâtiplik

Hz. Peygamber ümmî olduğundan, nâzil olan Kur'an ayetlerini yazıya geçirmek; özellikle Medine döneminde komşu devletlerin hükümdarlarına ve diğer kabile başkanlarına mektup yazmak ve Arap kabileleriyle yapılan antlaşmaları kaleme almak için sahâbîlerden yazı bilenleri kâtip olarak vazifelendiriyordu.

Kaynaklarımız genellikle Hz. Peygamber'in vahiy, mektup ve antlaşma yazan kâtiplerinin isimlerini herhangi bir tasnife tabi tutmadan karma olarak vermektedirler. Bunun yanında vahiy kâtipleri ile sair işlerde kâtiplik yapanları ayrı ayrı zikredenler de vardır. Hz. Peygamber'in kâtiplerinin sayısı hakkında çeşitli görüşler vardır. Bunların sayısını on ile sınırlandıranlar bulunduğu gibi, otuzdan fazla olduğunu ve hatta kırk üçe ulaştığını söyleyenler de vardır ki bunların isimlerini kaynaklardan öğrenmekteyiz. Hz. Osman, Hz. Ali, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Hâlid b. Saîd, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in en meşhur kâtipleridir.[669]

e) Adlî İşler

Medine Vesikası, antlaşmaya dahil grupların siyâsî, askerî ve mâlî hususlarda takip edecekleri hareket tarzını tespit ve tanzim ediyordu Bu vesîka ayrıca adlî alanda da çok başarılı bir yenilik sayılır. Fertlerin ve hatta kabilelerin kendi haklarını kendilerinin koruması usulünü kaldırmıştır. Hükümleri infaz etmek üzere merkezî otorite yetkili kılınmıştır. Allah ve Resûlü, diğer bir deyişle Kur'an ve Hadis, her ikisi birden yüksek hakemler olarak kabul edilmiştir.

Her türlü dava ve ihtilaflar Hz. Peygamber tarafından çözüme kavuşturuluyordu. O, gerek hukûkî ve gerekse cezâî davaları Kur'an hükümleri çerçevesinde çözüyor, Kur'an'da bulunmayan hususlar için de hükümler koyuyordu. Hz. Peygamber'e gelen hırsızlık, zina, sarhoşluk, adam öldürme, yaralama vb. olaylarda suçlulara Kur'an'ın tespit ettiği cezalar uygulanıyordu. Bu arada davaları karara bağlarken, gelecek yüzyıllarda uygulanacak muhâkeme usulü hakkında prensipler ortaya koyuyordu.

Ceza davalarının yanında Hz. Peygamber'e hukuk davaları da getiriliyordu. Ona gelen bu tür davalar arasında miras ihtilafları, toprak meseleleri, su kuyusu mülkiyeti davaları, su hakkı ihtilafları, neseb, borç vs. gibi davalar bulunuyordu.

Hz. Peygamber'in hayatında vuku bulan ve kendisinin hüküm verdiği olaylara dair İslâm tarihinde müstakil eserler bile kaleme alınmıştır. İbn Tallâ el-Endelüsî(ö. 497/1104)'nin *Kitâbu Akdiyeti'r-Resûl* adlı eseri bunlardan biridir. Bazı siyer kitaplarında (meselâ Şâmî'nin Sîresi'nde) Hz. Peygamber'in hükümlerinde, fetvalarında izlediği hareket tarzına dair özel kısımlar ayrılmıştır.

Hz. Peygamber'in görevlendirdiği valiler görev yaptıkları bölgelerde bazen kazâî işleri de yürütüyorlardı. Hz Peygamber vilayetlerde kazâî işlere bakmak üzere özel olarak bazı sahâbîleri de görevlendirmiştir. Hatta Medine'de davaların

çoğalması sebebiyle, önceden hâkim sıfatıyla yürütmekte olduğu görevlerden bir kısmını sahâbîlerine devretmiştir. Kendisi de temyiz yetkisini kullanmıştır. İki kardeşe ait arazi parçası üzerine yapılan bir evin kime ait olduğu hususunda varisler, ihtilafa düşerler. Meselenin halli için Hz. Peygamber'e başvururlar. O da davaya bakmak için Huzeyfe b. Yemân'ı görevlendirir. Huzeyfe bizzat evin yanına giderek keşif ve incelemelerde bulunur. Şahitleri ve bilirkişileri dinler. Sonunda verdiği kararı Peygamber'e bildirir. O da Huzeyfe'nin verdiği kararı onaylar.

Hz. Peygamber hâkimliğe, hukûkî konuları iyi bilen, hasım tarafların delillerini ve hilelerini en güçlü bir şekilde kavrama kabiliyetine sahip olan sahâbîleri tayin ederdi. Tayin ettiği kadılarda yaşı büyük olma şartı aramazdı. Meselâ Hz. Ali ile Muaz b. Cebel'in, kadı tayin edildiklerinde yaşları yirmi beş civarında idi. Zeyd b. Sâbit'in yaşı ise daha küçüktü. Hz. Peygamber'in zamanında Hz. Ömer, Hz. Ali, Muaz b. Cebel, Abdullah b. Mes'ud, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Ebû Musa el-Eş'arî, Ukbe b. Âmir, Huzeyfe b. Yemân kadılık yapmışlardır. Hz. Peygamber tarafından sırf adlî görevle tayin edilen ilk kadı Hz. Ali'dir. O, bu görevle Yemen'in Necran bölgesine gönderilmiştir. Hz. Peygamber Hz. Ali'den, davalı ve davacının her ikisini de dinlemedikçe hüküm vermemesini istemiştir. Muaz b. Cebel'i de Kur'an ve İslâm esaslarını öğretmek ve yargı görevini yürütmek üzere Yemen (Cened)'e göndermiştir. Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'e kendi huzurunda hüküm verdirdiği de olmuştur. İslâm'dan önce fertler ve kabileler arasında cezaların tatbikinde farklı muamele yapılırken, İslâm'da nesil, soy ve bölge ayırımı yapılmaksızın adalet önünde herkese eşit haklar tanınmıştır.

Hz. Peygamber zamanında adlî duruşmaların yapıldığı muayyen bir bina, duruşmanın günü ve saati yoktu. O, camide, pazarda, evde, tarafları kabul ediyor ve hemen davaya bakıyordu. Bunun yanında, Mescid-i Nebevî'nin bir köşesinin duruşma salonu olarak kullanıldığı da söylenmektedir. Hz. Peygamber, Medine ve çevresinin adlî işlerini yürütmekle beraber, Arap Yarımadası'nın her tarafından kendisine davalar getiriliyordu.

İslâm devletinde gayri müslim tebaa dinî, hukûkî ve adlî muhtariyete sahiptir. Kendi mahkemelerinde kendi kanunlarına tabi olarak yaşarlar. Buna rağmen, Hz. Peygamber'e davalarını getirdiklerinde, kendi kanunlarını tatbik ediyordu. Zimmîlerle Müslümanlar arasındaki ihtilaflarda İslâm mahkemeleri yetkili idi.

Safvân b. Muattal, hakkında söylediği bir hiciv dolayısıyla Hassân b. Sâbit'i kılıçla yaralar. Olay Hz. Peygamber'e intikal eder. O, her ikisini de huzuruna çağırır ve ifadelerini alır. Tahrikinden dolayı Hassân b. Sâbit'i kınar. Fakat suç sabit olduğu için Safvân'ın tutuklanmasını; şayet Hassan aldığı yaradan dolayı ölürse ona kısas uygulanmasını emreder. Bundan sonra araya Sa'd b. Ubâde girerek "Resûlüllah'ın affı daha çok sevdiğini; ancak aralarında adaletle hükmettiğini" söyledi. Hassân b. Sâbit'i ve akrabalarını ikna ederek davadan vazgeçmelerini sağladı. Bunlar Hz. Peygamber'e gelerek davadan vazgeçtiklerini bildirdiler. Safvân b. Muattal serbest bırakıldı. Hz. Peygamber bu gelişmeden çok memnun oldu ve Hassân b. Sâbit'e bir Beyraha malikanesini bağışladı. Ayrıca Mısır'dan Mukavkıs'ın kendisine hediye ettiği iki kardeş câriyeden biri olan Sîrîn'i verdi. Sa'd b. Ubâde de bir bahçe bağışladı.[670]

f) Askerî Teşkilat

Hz. Peygamber, savunma ve gerektiğinde İslâm davetinin önündeki engelleri kaldırmak için ordusunun başına geçerek savaş meydanlarında kahramanca çarpışmıştır. Onun sağlığında özel olarak, devamlı ve muvazzaf bir ordu mevcut değildi. İç güvenliği sağlamak için polis teşkilatı da yoktu. Eli silah tutan her Müslüman, dinin hizmetinde, askerlik görevi ile mükellefti. Bir sefer tertiplemek veya bir saldırıya karşı koymak gerektiğinde Hz. Peygamber gönüllüleri çağırır, bir kayıt defteri açılır ve her aday buraya adını kaydettirirdi. Tespit edilen günde, gönüllüler, silahları, binekleri, sefer azıkları... ile şehir dışında bir karargâhta toplanırlardı. Hz. Peygamber oraya gelir, askerleri teftiş ederdi. Her sefer için gerekli asker sayısını kendisi kararlaştırırdı. Kendi imkanlarıyla kendini techiz edemeyenleri devlet bütçesinden donatırdı. Asker toplama işi kabile başkanları vasıtasıyla yapılırdı. Hemen her seferde, gideceği bölgeye orduyu en kısa ve emniyetli yoldan ulaştıracak bir kılavuz araştırır, uygun kişiyi bulduğunda kılavuz tayin eder, onun rehberliğinde hareket ederdi.

Sefere çıkacak bir ordunun kumandanını Hz. Peygamber tayin ederdi. Şayet bizzat sefere çıkmışsa, kendisine bağlı komutanları tayin ederdi. Ordu klasik şekilde öncü, ardcı, sağ kanat, sol kanat ve merkez olmak üzere beş kısma ayrılıyordu.

Askerî birlik ve kıtaların toparlanması ve teşkili genellikle kabilelere bırakılırdı. Şayet bazı kabilelerden gelenler çok az ise, bunlar diğerleriyle birleştirilirdi. Sefere çıkan ordu içinde, kesin çizgiler olmamakla birlikte, çeşitli komuta kademeleri vardı.

Ordunun karargâhı, nöbetçiler vasıtasıyla gece-gündüz korunurdu. Esirler sorguya çekilerek veya ileri keşif kolları gönderilerek sefere çıkılmadan önce düşmanın durumu hakkında bilgi toplanırdı. Keşif birlikleri vasıtasıyla düşmanın izini sürme, pusu kurma ve casusluk gibi savaş taktikleri biliniyordu. Hz. Peygamber bilgi toplamak için casus kullandığı gibi, düşman casuslarına karşı da gerekli tedbirleri alıyordu. Üsâme b. Zeyd'i Suriye'ye sevkederken ondan kılavuzlar kiralamasını, önden casuslar ve gözcüler sevketmesini istemiştir.[671] Düşmanın kan dökülmeksizin boyun eğmesi için, gerekli tedbirlere başvuruyordu.

Hz. Peygamber, düşmanı şaşırtma metotlarını uygulardı. Medine'den ayrılmadan önce asıl gayesinden başka bir amacı varmış gibi bir şâyia yaydırırdı. Başlangıçta, asıl hedefinden başka bir istikamette yürürdü. Sonra bir dönüş yaparak yolunu değiştirirdi. Tahmini mümkün olmayan tenha yolları seçerdi. Tebük Seferi hariç, asıl hedefini genellikle gizli tutmuştur.

Hz. Peygamber, hicret yürüyüşü de dahil, katıldığı savaşlarda ve gönderdiği seriyyelerde bayrak *(livâ)* ve sancak *(râye)* kullanmıştır.

Her zaman savaştan önce düşmanı yeniden ve bir kere daha İslâm'a davet ederdi. Şayet kendisi sefere çıkmıyorsa, gönderdiği komutanlara bu kurala uymaları için kesin talimat verirdi. Savaş genellikle *mübâreze* (teke tek dövüşme) şeklinde başlardı.

Hz. Peygamber, rüzgarın ve güneşin, savaşan askerler üzerindeki tesirlerini

biliyordu. O dönemde savaşlar -Hendek, Taif ve Hayber kuşatmaları hariç- , genellikle yarım gün sürmüştür. Hz. Peygamber, savaş esnasında güneşin Müslüman askerlerin gözünü rahatsız etmemesi için, ordusunu ona göre mevzilendiriyordu. Düşmana karşı arazi üstünlüğünü sağlayabilmek için uygun bölgeyi seçiyordu.

Savaşlarda koruyucu silah olarak zırh, kalkan ve miğfer; yaralayıcı ve öldürücü silah olarak da kılıç, ok, yay, mızrak ve kargı; yardımcı silah olarak mancınık ve debbâbe; binek hayvanı olarak daha ziyade at ve deve kullanılıyordu. Askerlerin silah arkadaşlarını düşmandan ayırabilmesi için her seferde ayrı olmak üzere bir parola *(şiâr)* seçiliyordu. O dönemde henüz üniforma mevcut değildi.

Şüphesiz düşmanın canına ve malına zarar verme, savaşta tabiî bir durumdur. Düşman öldürülebilir, esir edilebilir. Fakat insan haysiyetine yakışmayan hareketler ve ölülere işkence yapmak, Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Ölülerin, canlı varlıkların yakılması gibi davranışlara müsade edilmemiştir. İnsanın sağ iken veya öldükten sonra bir organının kesilmesi (müsle) yasaklanmıştır. Çünkü bu tür bir uygulama, insan onuruna yakışmayan, sadece kin ve nefreti artıran bir davranıştır. Bazı azılı düşmanlarına müsle yapmasını isteyenlere Hz. Muhammed (s.a.s.) *"Ben ona müsle yapmam. Peygamber bile olsam Allah da beni aynı şekilde cezalandırır"* demiştir[672] Hz. Peygamber gönderdiği askerî birliklere, insanlara sağ iken de öldükten sonra da işkence yapmalarını yasaklamıştır.[673]

Düşman tarafta savaşan erkekler dışında kalan sivillerin, yani çocukların, yaşlıların, din adamlarının, işçilerin, hizmetçilerin, sakatların, kadınların ve savaşla ilgisi bulunmayan diğer kimselerin, savaşa iştirak etmedikleri müddetçe öldürülmeleri yasaklanmıştır. Savaş esirlerine, öldürülme, fidye karşılığı veya mübadele, yani Müslüman esirlere karşılık serbest bırakma, şartlı serbest bırakma, köleleştirme ve karşılıksız serbest bırakma (ki Hz. Peygamber döneminde en fazla uygulanan usul budur) gibi muameleler yapılırdı. Hz. Peygamber esirlere iyi davranılmasını istemiş, onlara eziyet ve işkence yapılmasını yasaklamıştır. Kendisinden bilgi almak için bile olsa esire baskı yapılmasının uygun olmadığına işaret etmiştir.[674]

Fetih Sûresi 10.

Âl-i İmrân Sûresi 159.

Vâkıdî, II, 580; Tirmizî, IV, 214.

İbn Hişâm, I, 620.

Âl-i İmrân Sûresi 31-32; Nisâ Sûresi 59-61, 65.

Nisâ Sûresi 80.

Hâkim, *Müstedrek*, Haydarâbâd 1335-1342, III, 219-220.

İbn Hişâm, II, 500.

İbn Hişâm, II, 600.

Taberî, III, 122.

İbn Hişâm, II, 606-608; İbn Hadîde, I-II, 143-428; (Bu eserde Hz. Peygamber'in kırk sekiz elçisinin biyoğrafisi ve mektuplarla ilgili geniş bilgiler yer almaktadır).

Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-Küttâb*, tah. Mustafa es-Sakkâ' ve dğr. Kahire 1980, s. 12-14; İbn Hudeyde, *el-Misbâhu'l-Mudî,* s. 21-142; Mustafa A'zamî, Asr-ı Saadette Yazı ve Vahiy Katipleri, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, I, 368-462.

Vâkıdî, II, 436-438; İbn Hişâm, II, 305-306; Hz. Peygamber döneminde adlî teşkilat için bk. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 970-994; Fahrettin Atar, "Asr-ı Saadette Adliye Teşkilatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, III, s. 105 vd.

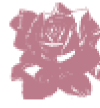
Makrîzî, s. 536.

Vâkıdî, II, 570.

Vâkıdî, I, 107.

Hz. Peygamber'in askerî yönüyle ilgili olarak bk. Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 227-290; Mahmud Şît Hattâb, *Komutan Peygamber*, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul 1988; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi* (*et-Terâtîbu'l-İdâriyye)*, çev. Ahmet Özel, I-III, İstanbul 1990; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 881-994.

EKONOMİK FAALİYETLER

1. Hz. Peygamber ve Çalışma

Hz. Peygamber'in hayatı diğer alanlarda olduğu gibi çalışma konusunda da insanlar için örnektir. Her şeyden önce o, Kur'an-ı Kerim'in çalışma hayatı ve prensipleri ile ilgili ayetlerini kendi hayatında uygulamıştır. Bu alanda doğruluk, güvenilir olma, adaleti uygulama ve sözleriyle davranışları arasında çelişki bulunmama gibi temel ilkelere uymuştur. Kişinin çalışmasını, üretimde bulunmasını ve ailesini geçindirmesini, fakire, yoksula yardım için çalışmayı, Allah yolunda cihad ve gündüzleri oruç ve geceleri namazla geçirme ile bir tutmuştur.[675] Onun çalışma ile ilgili sözlerinden bazıları şunlardır:

"Hiç bir kimse kendi elinin emeği ile kazandığından daha hayırlı bir lokma asla yiyemez."[676]

"Allahım! Tembellikten, korkaklıktan, ihtiyarlığın verdiği düşkünlük ve cimrilikten sana sığınırım."[677]

"Doğru sözlü ve her konuda güvenilen bir ticaret adamı ahirette peygamberler, sıddîkler ve şehitlerle beraber olacaktır."[678]

"İnsanın yiyip içtiklerinin en helal ve bereketli olanı, çalışıp kazanarak elde ettiğidir."[679]

"Birinizin sırtında odun destesi taşıması, versin veya vermesin, insanlara gidip el açmasından daha iyidir."[680]

En kötü şartlar altında çalışmayı dahi başkalarına yük olmaktan iyi gören Hz. Peygamber'in bu sözleriyle insanları çalışmaya teşvik ettiği, tembelliği kötülediği, çalışkan insanları dünya ve ahiret mutluluğu ile müjdelediği görülmektedir.

Hz. Peygamber insanları çalışmaya teşvik ettiği gibi, bizzat kendisi de çalışmış ve çalışma hayatının ilkelerini kendi hayatında uygulama alanına koymuştur. Çalışmalarını çocukluğundan itibaren hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. Bilindiği üzere o, çocukluğunda çobanlık yapmış, gençliğinde ve yetişkinliğinde ticaretle meşgul olmuştur. 12 yaşında iken amcası ile birlikte uzun bir ticaret yolculuğuna çıkmıştır. 25 yaşında iken Hz. Hatice'nin kervanını ücret karşılığında Suriye'ye götürüp getirmiştir. Ticârî faaliyetlerinde meslektaşlarının, ticârî ilişkilerde bulunduğu kimselerin ve tüm Mekkelilerin güvenini kazanmıştır. Onun bütün bu faaliyetleri geçimini temine yönelik çalışmalardır. O, bütün bunların yanında sosyal faaliyetlerde de bulunmuştur. Hayatını ele alırken geniş bir şekilde üzerinde durduğumuz gibi gençliğinde Hilfü'l-fudûl cemiyetine katılması ve Kâbe'nin inşası sırasında hakemlik yapması bunlara güzel birer örnektir.

Hz. Muhammed (s.a.s.) peygamber olarak görevlendirildikten sonra çalışmalarını farklı ve geniş bir alanda sürdürmüştür. Allah tarafından kendisine verilen tebliğ görevini yerine getirmek için tüm gücüyle ve her türlü güçlüğe göğüs gererek yerine göre bir devlet adamı, yerine göre de bir komutan ve gerektiğinde de bir işçi olarak çalışmıştır. Bir davetçi olarak Mekke'de ve bu şehrin dışında İslâm'ı yaymak için yoğun faaliyetlerde bulunmuştur. O, Kur'an-ı Kerim'de *"Kitap ve hikmeti, insanlara bilmediklerini öğreten"* bir kimse olarak takdim edilmektedir. Kendisi de bizzat muallim olarak gönderildiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda o, eğitim görevini yerine getirmek amacıyla her kademeden sahâbîleri eğitmek için bir öğretmen olarak çalışmıştır.

Yerine göre bir işçi gibi çalıştığını söylemiştik. Hicret esnasında konakladığı Kuba'da mescid yapılırken ilk taşı kendisi koymuş, bununla da yetinmeyerek inşaat çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Bir gün bu çalışmalar esnasında güçlükle kaldırabildiği bir taşı kucağına alır. Bir sahâbî yanına vararak "Yâ Resûlallah! Babam anam sana feda olsun! Elindekini bana ver" der. Hz. Peygamber "Hayır! Sen de başkasını al" der. Mescidin inşaatı bitinceye kadar çalışmaktan geri durmaz. Sahâbeyi çalışmaya teşvik eder. Aynı şekilde Mescid-i Nebevî'nin temeline de ilk taşı kendisi koyar. Muhâcirler ve ensarla birlikte çalışır. Kuba mescidinde olduğu gibi yine bir gün kerpiç taşırken bir Müslüman "*Yâ Resûlallah! Onu bana ver, ben taşıyayım"* der. Fakat o: *"Sen de başka taş al ve taşı! Sen Allah'a benden daha muhtaç değilsin"* der. Hz. Peygamber Mescidin inşaatında ağır taşları yüklenir, kerpiçleri elbisesine doldurur ve taşırdı. Bu esnada da *"Hayat ancak Ahiret hayatıdır. Allahım! Muhâcirlere ve ensara rahmet eyle"*[681] derdi. Çalışmalarıyla Müslümanları coştururdu. Ümmü Seleme'nin anlattığına göre Mescid'in inşaatında onun çalışmasına ihtiyaç duyulmadığı halde, taş ve kerpiç taşımış; onu gören Müslümanlar da kendilerinin boş durmalarının doğru olmayacağını söyleyerek çalışmalarını hızlandırmışlardır. Hendek Savaşı'nda da kazılacak yerleri bizzat kendisi çizdiği gibi, kendisi için kurulan Türk çadırından çıkıp bizzat çalışmıştır. Kazma, kürek ve hatta balyozla çalışmış, zembille toprak taşımıştır.[682] Gerektiğinde söküklerini dikmiş, ayakkabılarını tamir etmiş,[683] gerekli gördüğünde çarşı-pazarı kontrol etmiştir.

Hz. Peygamber yapılan işin gelişigüzel değil, düzgün ve sağlam yapılmasına önem verirdi. Bir vesile ile şunları söylemiştir: *"Sizden biriniz bir iş yaptığı zaman, onu mükemmel bir şekilde yapsın."*[684]

Hz. Peygamber Müslümanları çalışmaya teşvik etmiştir. Nitekim işi olmayan birisine, âletler temin ederek, odun kesip satmasını söylemiştir: Ensardan bir şahıs gelip Hz. Peygamber'e yoksulluktan şikayet eder. Sonra dönüp şöyle der: *"Ey Allah'ın elçisi! Bir ev halkı içinden geldim ki, yanlarına dönünceye kadar bazılarının ölmüş olacağını sanıyorum."* Peygamberimiz *"Git, bak birşey bulabilecek misin?"* der. Adam gider ve bir yaygı ile bir bardak getirerek *"Ey Allah'ın elçisi! Bu yaygının yarısını yere seriyor, yarısını da bürünüyorlardı. Şu bardakla da su içiyorlardı"* der. Peygamberimiz *"Bu ikisini benden bir dirheme kim satın alır?"* diye sorar. Bir adam *"Ben alırım"* der. Peygamberimiz *"Bir dirhemi kim artırır?"* diye sorar. Bir başka adam *"Onları iki dirheme alırım"* der. Peygamberimiz *"Bunlar senindir"* der ve adamı çağırarak ona *"Bir dirhemle ailene yiyecek al, bir dirhemle de

bir balta satın alarak bana gel" der. Adam da öyle yapar ve gelir. Hz. Peygamber *"Şu vadiye git, orada ne bir diken, ne bir odun bırak. Bana da on günden önce gelme"* der. Adam öyle yapar ve sonra Hz. Peygamber'e gelerek *"Bana emrettiğin şey bereketli oldu"* der. Bunun üzerine Peygamberimiz şöyle buyurur: *"Bu, senin için kıyamet günü yüzünde dilenmekten dolayı lekeler veya tırmık izleri olarak gelmenden daha iyidir."*[685]

Kubâ' mescidinde ve Bilâl-i Habeşî'den sonra Mescid-i Nebevî'de müezzinlik yapan Sa'd b. Âiz adlı sahâbî Hz. Peygamber'e malının azlığından dolayı şikayet eder. Hz. Peygamber de ticaret yapmasını emreder. Sa'd biraz selem ağacı yaprağı (karaz) satın alır, onu satarak kâr eder. Bunu Hz. Peygamber'e anlatır. O da ticaretine devam etmesini söyler.[686]

Peygamberimiz durumlarına göre özürlüleri bile çalışmaktan alıkoymamış, onların ticaret yapmasını kolaylaştırıcı hükümler getirmiştir. Bu tutumuna bir örnek verelim: Ticaretle meşgul olan Münkız b. Amr adlı sahâbînin aklî dengesi bozulur ve dilinde bir tutukluk meydana gelir. Buna rağmen ticarî faaliyetlerini devam ettirir. Fakat sürekli aldanır. Hz. Peygamber'e gelerek durumunu anlatır. Hz. Peygamber onun ticaret yapmasını, çalışmasını yasaklama yerine kolaylaştırma yoluna gider; alışveriş yaparken, "aldatma yok" demesini ve satın aldığı malda üç gün muhayyerlik hakkına sahip olduğunu satıcıya söylemesini ister. Münkız Hz. Osman zamanında bile Hz. Peygamber'in kendisine tanıdığı bu hakkı satıcılara karşı kullanmıştır.[687]

Faydasız ve boş şeylerle meşgul olmamak ve boş durmamak Hz. Peygamber'in prensiplerinden biriydi. Onun çalışma hayatı ile ilgili olarak verilen bu bilgilerden, çalışkan bir insan örneği karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda onun dinlenmeye zaman ayırıp ayırmadığı akla takılabilir. Halbuki Hz Peygamber gerektiğinde dinlenmeye de zaman ayırmıştır. Hicretten hemen sonra, Medinelilerin daha önce kutladıkları iki bayramın yerine Ramazan ve Kurban bayramlarını koymuştur. Meşrû bayram şenliklerine, folklor gösterilerine ve düğünlerde kutlamalara izin vermiştir. Düğünlerde davetlilere ikramda bulunmuş; bunu tavsiye ve teşvik etmiştir. At ve deve yarışları tertiplemiştir.

Hz. Peygamber paranın piyasaya arzı konusu üzerinde durmuştur. O bu hususta şöyle buyurur: *"Kim bir akar veya ev satıp da parasını onun benzeri bir şeye yatırmazsa, onun bereketini görmemeye müstehak olmuştur."*[688] Ticareti teşvik etmiş, ticaret ortaklıkları kurmuştur. Ticareti teşvikle ilgili şu sözü çok meşhurdur: *"Rızkın onda dokuzu ticarette, onda biri ise sürüdedir."*[689] Bu sözüyle Hz. Peygamber ticaretin bir millet için ne derece önemli olduğunu dile getirmiştir. Bir devletin ekonomisinde iç ve dış ticaretin büyük önemi vardır. Hz. Peygamber ticareti teşvik etmek suretiyle, aynı zamanda medenî bir hayat tarzını da teşvik etmiştir. Çünkü ticaret, yerleşik bir hayat tarzının oluşmasına ve imar faaliyetlerinin gelişmesine vesile olmaktadır. Hz. Peygamber'in en yakın arkadaşları ticaretle uğraşıyorlardı. Sözgelimi dört halife birer tüccar idiler. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in vefatından bir yıl önce ticaret amacıyla Busrâ'ya gitmişti.[690] Hz. Peygamber ticaretin yanında ziraati de teşvik etmiştir. Ağaç dikmeye teşvik ettiği hadisler, aynı zamanda ziraati teşvik olarak değerlendirilmelidir.

Hz. Peygamber her meslek erbâbı ile, mesleği üzerinde konuşur, ona mesleğine olan ilgisini ve sevgisini artırıcı hususları, mesleği ile ilgili uyulacak kuralları ve hükümleri söylerdi. Hz. Peygamber küçük sanatlara da önem vermiştir. Onun zamanında yaygın olan meslekler arasında *manifaturacılık, attarlık, demircilik, tartıcılık, sarraflık, eczacılık, terzilik* ve *kuyumculuk* sayılabilir.

2. Ekonomik Düzenlemeler

Hz. Peygamber'e ekonomik konularda da ayetler nâzil oluyor, birtakım hükümler konuyor, bazı câhiliye âdetleri yasaklanıp, bazıları da ıslaha tabi tutuluyordu. Hicretten sonra Medine'de mevcut pazarlarda ise genellikle müşrikler ve Yahudiler hâkimdi. Bunlar ticârî faaliyetlerinde kendi dinî anlayışlarına ve câhiliye âdetlerine göre hareket ediyorlardı. Hz. Peygamber, Medine'deki diğer pazarları gezip gördükten sonra buraların Müslümanların pazarı olamayacağını söyledi. İslâm'ın ekonomik konulardaki hükümlerini uygulayabilmek için Müslümanların kendi pazarlarını kurmalarına gerek duydu. Benî Sâide bölgesinde bulunan açık bir alanı *pazar yeri* olarak seçti ve bir pazar nizamnâmesi hazırladı. Bu pazarda esnafın sâbit mekanlar edinmesini yasakladı ve burada vergi alınmayacağını ilan etti. Tecrübeli bir tâcir olan Hz. Peygamber, vergi alınmadığı takdirde satıcıların yeni pazarı tercih edeceklerini biliyordu. Çünkü Yahudi kabilelerinden Benî Kaynukâ', kendi pazarlarını parselleyip ücret karşılığında kiraya vermişlerdi. Ayrıca pazar vergisi de alıyorlardı. Nitekim tüccar, Müslümanların kurduğu pazara rağbet göstermiş ve burası yeterli müşteri bulmuştur. Hz. Peygamber Medine pazarını kontrol için görevliler tayin etmiştir. Bunlardan biri Ömer b. Hattab, diğeri de Semrâ bint Nuheyk ismindeki bir hanım sahâbîdir. Saîd b. Saîd b. el-As'ı da Mekke çarşısını kontrol ile görevlendirdiği daha önce kaydedilmişti.

İslâm, ticâreti helal kılarken ve teşvik ederken, merhale merhale ribâyı yasaklamıştır. Alışverişi ve diğer borç türlerini ribâdan arındırmıştır. Bu konuda Mekke'de nâzil olan ayetlerde[691] bazı uyarılarda bulunmakla yetinilmiştir. Mekke ve Taif'te olduğu gibi faiz uygulaması Medine'de de yaygındı. Hz. Peygamber bilhassa Yahudilerin tefecilik yoluyla halkı ezdiğini görmüştü. Hicrî beşinci yıldan önce Âl-i İmrân Sûresinin 130. ayetiyle ribâ yasaklandı. Bu hususta en son nâzil olan Bakara Sûresinin 275-279. ayetleri ile de bu yasak pekiştirildi. Hz. Peygamber ülkenin dört tarafına gönderdiği talimatlara ribâ ile ilgili maddeler de koydu ve bu yasağın bütün Müslümanlar tarafından bilinip uygulanmasına özen gösterdi. Vedâ Hutbesi'nde ekonomik konulara değinmeyi de ihmal etmedi ve ribâ yasağını burada bir kez daha hatırlattı.

Hz. Peygamber Câhiliye toplumunda yaygın olan ve aldanmaya, haksızlığa ve sömürüye yol açan alışveriş türlerini yasaklamıştır. Satım akdini *(bey')* Kur'an-ı Kerim'in ilgili ayetleri istikametinde düzenlemiştir. Satılan malın seçiminde emrivâkiye yol açan, aldanma riski ve belirsizlik taşıyan davranış ve şekillerle yapılan satım akitlerini yasaklamıştır. Hadis literatüründe Hz. Peygamber'in bu konudaki uygulamalarını ve sözlerini içeren özel bölümler *(büyû')* mevcuttur.

Hz. Peygamber ticârî bir malı pahalanması gayesiyle stoklayıp piyasaya arzını

geciktirmeyi *(ihtikâr)* yasaklamıştır. Çünkü bu, fiyatların sun'î bir şekilde yükselmesine ve normal piyasa seviyesinin üstüne çıkmasına yol açmaktadır. Özellikle temel ihtiyaç maddeleri sözkonusu olduğunda bu tutum toplumun zarar görmesine sebep olmakta ve uzun müddet devamı halinde toplumsal bunalımlara yol açmaktadır. Hz. Peygamber, malı çok pahalı satmak için bekleten kimseyi kötülemiştir.[692]

Hz. Peygamber, mallarını ucuza kapatmak maksadıyla köylüyü, üreticiyi ve ihracatçıyı şehir dışında karşılamayı yasaklamıştır.[693] O dönemde şehirli sermaye sahipleri piyasa fiyatlarından habersiz yabancı ticaret kervanlarını yolda karşılayarak, getirdikleri malları toptan ucuza kapatmak suretiyle stoklayıp yüksek fiyatla satarlardı. Üreticinin ve satıcının bazı uyanık sermayedarlar tarafından bu şekilde aldatılmasını önlemek maksadıyla Hz. Peygamber bunu yasaklamış ve bu yasağı uygulamak üzere görevliler tayin etmiştir. Şayet Hz. Peygamber bu önleme başvurmasaydı üretici emeğinin karşılığını alamaz ve üreticinin alınteri boşa gitmiş olurdu. Diğer yönden sermaye sahipleri haksız kazanç elde etmiş olurlardı.

Hz. Peygamber kâr sınırlamasına gitmemiş, fiyatların serbest rekabet piyasasında arz ve talep dengesine göre oluşması ilkesini benimsemiştir. Kâr'ın tabîî ve ahlâkî şartlara bağlı olarak ayarlanmasını öngörmüştür. Buna rağmen, bir kimse malını pazarın ve günün fiyatından fazlaya satarsa bu kişinin hile, aldatma yapmış olacağını bildirmiştir.

Hz. Peygamber hilenin haram, kötü ve yanlış bir davranış olduğunu, dünyada ve ahirette sorumluluğa neden olduğunu bildirmiştir. Bu meyanda *"Bizi aldatan bizden değildir"*[694] buyurmuştur. Alışverişlerde tüccara doğruluğu telkin etmiş, doğru davranan ticaret erbabının peygamberlerle, şehitlerle, sıddıklarla birlikte haşrolunacağını haber vermiştir.[695] Alışverişte kolaylık gösteren kimselere dua etmiştir.[696] Hz. Peygamber, gelir elde ederken başvurulmaması gereken usullerle, harcama yaparken dikkat edilmesi gereken prensipleri ana hatlarıyla açıklamıştır. Sözgelimi, gayr-ı meşrû kazanç yollarından hırsızlık, gasp, haksız ve bâtıl yollarla gelir sağlamayı yasaklamıştır. Helal olan ticarette de haksızlığı önlemek için ölçü ve tartıda hile yapılmamasını emretmiştir. Harcamalarda da orta yolun izlenmesini istemiş, israf ve cimriliği hoş görmemiştir.

Hz. Peygamber tüketicinin korunması için gerekli tedbirleri almıştır. Mesela bu amaçla kalite kontrolü üzerinde durmuştur. Çürük ve bozuk mal satmayı, kalitesiz malı kaliteli malla karıştırmayı yasaklamıştır. Islak mahsulü altta saklayan satıcıyı kınamıştır. Kusurlu malı, kusurunu söylemeden satmanın helal olmayacağını söylemiştir. Fiyat kızıştırmayı yasaklamıştır. Ölçü ve tartı konusunda denetim getirmiştir. Piyasada bulunan birbirinden farklı ölçek ve tartılar arasında birliğin sağlanması için standart belirlemiş ve *"Tartı Mekke ehlinin tartısıdır, ölçek ise Medine ehlinin ölçeğidir"* buyurmuştur.[697]

Hz. Peygamber'in işçi işveren ilişkilerine verdiği öneme gelince, o, İslâm öncesi Arap toplumunda yaygın olan ücretle iş yaptırma ve işçi çalıştırmaya toptan karşı çıkmamıştır. Ancak işçilere ağır iş yüklenmesi, ücretin geciktirilmesi, kaybolan malın haksız yere işçiye ödetilmesi gibi haksız uygulamaları yasaklamış, işçilere adaletli bir şekilde davranılmasını ve kardeş muamelesi yapılmasını emretmiş, bu

prensipleri de hayatında uygulamıştır.[698] Bu hususla ilgili sözlerinden birisi şöyledir: *"İşçiye ücretini teri kurumadan veriniz."*[699] Hz. Peygamber kıyamet gününde üç kişinin düşmanı olduğunu belirtmiş, bunlardan birisinin *"İşçi çalıştırıp da ona ücretini vermeyen kimse"* olduğunu söylemiştir.[700]

Hz. Peygamber döneminde devletin başlıca gelirleri, *ganimetin beşte biri (Humus), cizye* ve *zekat* idi. Gayr-i müslimlerden savaş yoluyla elde edilen her türlü mal ve esirlere *ganimet* (çoğulu: ganâim) denir. Kur'an-ı Kerim'de ganimet anlamında *"enfâl"* de kullanılmıştır. Enfâl Sûresinin ilk ayetinde ganimetlerin Allah'a ve Resûlüne ait olduğu belirtilmiştir. Daha sonra savaş ganimetleriyle ilgili ayrıntılı hükümler içeren ayet[701] nâzil olmuştur. Bu ayete göre ganimetin beşte biri *Allah'a, Resûlüne, onun akrabasına, yetimlere, yoksullara* ve *yolda kalmışlara* aittir. *Ganimetler, savaş esirleri, arazi* ve *menkul mallar* olmak üzere üçe ayrılır. Savaş esirleri de gayr-i müslim erişkin erkekler, kadın ve çocuklar olmak üzere iki kısımda mütalaa edilir.

Müslümanların gayr-i müslimlerden savaş veya barış yoluyla elde ettiği topraklar hakkındaki uygulamalara gelince, Hz. Peygamber silahla elde edilen Benî Kurayza, Hayber ve Vâdi'l-Kurâ ganimetlerini Enfâl Sûresinin 41. ayetine göre beşte dördünü savaşçılara, beşte birini ayette zikredilen diğer sınıflara olmak üzere dağıtmış, ancak Hayber ve Vâdi'l-Kurâ arazisi Yahudilere yarıcılıkla işletmeye vermiştir. Benü'n- Nadîr ve Fedek arazileri barış yoluyla ele geçirildiğinden, Haşir Sûresinin 6-9. ayetlerinin hükmü uygulanarak Resûl-i Ekrem'e ait kabul edilmiş, O da elde edilen gelirleri Hâşimoğullarının fakirlerinin ihtiyaçları ve devletin savunma giderleri için harcamıştır. Hz. Peygamber'in akrabalarını teşkil eden Zilkurbâ, Benî Hâşim ve Beni'l- Muttalib mensuplarıdır. Hz. Peygamber zamanında bu zümrelere mensup kimselere humustan hisse ayrılmıştır. Allah'a ait hisse ve onun ayrılıp ayrılmayacağı konusu tartışmalıdır. Hz. Peygamber'in, Allah'a ait hisseyi Kâbe için ayırdığı rivayet edilmiştir. Bunun yanında, Allah'a ait hissenin hazineye ait olduğu da zikredildiği gibi, böyle bir hissenin sözkonusu olamayacağını söyleyenler de vardır. Hz. Peygamber'in vefatına kadar Allah ve Peygamber için iki hisse, Zilkurbâ için bir hisse ayrıldığı; diğer üç hissenin ise yetimler, miskinler ve yolculara verildiği kaydedilir.[702]

Cizye, İslâm devletindeki gayr-i müslim tebaadan alınan baş vergisidir. Âkıl, bâliğ, hür, maddi gücü yerinde ve sağlıklı olan gayr-i müslim erkeklerden alınırdı. Gözleri görmeyen, felçli, yaşlı, çalışmaktan aciz ve yoksul kimseler, bu konuda farklı görüşler olmakla beraber, cizye vermekle mükellef değildi. Cizye karşılığında zimmîlerin can, mal ve inanç hürriyetleri güvence altına alınırdı. Hz. Peygamber, antlaşma yaptığı zimmîlere bu hakları taahhüt etmiştir. Bu uygulama Hz. Peygamber zamanında başlamıştır. 9/630 yılındaki Tebük Seferi esnasında nâzil olan Tevbe Sûresinini 29. ayet-i kerîmesinde, ehli kitap, eğer İslâmiyeti kabul etmezlerse, cizye ödemeleri, bunu reddederlerse kendileriyle savaşılması emredilmektedir. Cizye ayetinin inmesiyle Hz. Peygamber aynı yıl Eyle, Ezruh, Cerbâ ve Dûmetülcendel; ertesi yıl Necran, Yemen, Bahreyn, Maknâ, Teymâ ve Hecer'deki gayri müslimlerle cizye ödemeleri şartıyla antlaşmalar yapmıştır. Bunlardan Eyle, Ezruh, Dûmetülcendel ve Necran halkı hristiyan; Teymâ ve Maknâ halkları Yahudi; Bahreyn, Hecer ve Yemen ahalisi de kısmen Yahudi ve

Hristiyan, kısmen de mecusilerden oluşuyordu. Cizyenin miktarı, zaman ve alındığı bölgeye göre faklılık arzetmektedir. Fert başına veya müşterek olarak alınabilirdi. Hz. Peygamber, Bahreyn ve Yemen halkı ile mükellef başına yılda 1 dinar veya buna denk Yemen elbisesi karşılığında antlaşma yapmıştır. Eyle halkı ile toplu olarak yıllık 300 dinar, Cerbâ ve Ezruh halkı ile 100 dinar cizye ödemeleri şartıyla barış yapmıştır. Bu dönemde Eyle'nin 300, Ezruh ve Cerbâ'nın ise 100'er kişilik cizye mükellefinin bulunduğu bilinmektedir. Bundan anlaşıldığına göre bu bölgelerden, mükellef başına yıllık birer dinar cizye alınmıştır. 10/631 yılında Necran halkıyla yapılan antlaşmada iki taksitte vermeleri şartıyla cizye olarak 2000 elbise alınması kararlaştırılmıştır. Cizye, Hz. Peygamber zamanında ya doğrudan mükelleflerden, veya gayri müslim kabile başkanlarının, yahut da ileri gelenlerin aracılığıyla toplanırdı. Bu dönemde özel cizye memurlarının bulunmadığı, zekât toplayan âmillerin gayr-i müslimlerden cizyeyi de topladıkları görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de zekât ile ganimetin harcanacağı yerlerin açıkça zikredilmesine karşılık, cizyenin dağıtılacağı yerler hakkında açık hükümler yer almamıştır. Kur'an-ı Kerim'de cizyenin mahiyeti ve uygulanışı hakkında da detaylı hükümler mevcut değildir. Dolayısıyla cizyenin zekattaki gibi belirli yerlere harcanma zorunluluğu yoktur. Kamu yararına uygun olarak, ihtiyaç duyulan yerlere harcanabilir.[703]

Devletin gelirleri arasında yer alan *zekât*, bilindiği üzere farz bir ibadettir ve Müslümanların mallarından alınır. Altın, gümüş ve nakit paralar nisab miktarına ulaştığında kırkta biri zekat olarak verilir. Hayvanların zekatı ise cinsine ve miktarına göre değişmektedir. Ayrıntılı bilgiler geniş bir şekilde ilmihal kitaplarında yer almıştır. Arazi vergilerinden alınan zekâta ise *öşür* denilir. Öşür, yağmur suyu ile sulanan topraklardan yüzde on, emek sonucu sulanan topraklardan ise yüzde beş nisbetinde alınır. Zekât Hicretin ikinci yılında farz kılınmasından itibaren Hz. Peygamber tarafından toplanmış ve gerekli yerlere dağıtılmıştır. İlk yıllarda zengin Müslümanlar zekatlarını bizzat getirip Hz. Peygamber'e teslim ediyorlardı. Ancak İslâmiyet Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine yayılınca Hz. Peygamber zekatları toplamak için memurlar tayin etmiştir. Zekâtın verileceği ve harcanacağı yerler Tevbe Sûresinin 60. âyetinde açıklanmıştır. *Bunlar, yoksullar, düşkünler, zekât toplayan memurlar, gönülleri İslâm'a ısındırılacak olanlar (müellefe-i kulûb), köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolcular olmak üzere sekiz gruptur.*

Buhârî, VI, 190; İbn Mâce, II, 724.

Buhârî, II, 9.

Buhârî, III, 224.

İbn Mâce, II, 724.

İbn Mâce, II, 723.

Buhârî, III, 9.

İbn Hişâm, I, 496.

Vâkıdî, II,446, 453.

İbn Sa'd, 367.

İbn Sa'd, I, 142.

İbn Mâce, II, 740-741; Kettânî, II, 285.

İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 27.

İbn Hacer, *el-İsâbe,* II, 302-303.

İbn Mâce, II, 832.

Münâvî, *Feyzülkadîr*, III, 244-245.

İbn Hanbel, VI, 316.

Rûm Sûresi 39.

İbn Mâce, II, 728-729.

Buhârî, III, 27.

Müslim, I, 99.

Tirmizî, III, 514-516.

Buhârî, III, 9.

Neseî, VII, 284; Ali Bardakoğlu, " Bey'", *DİA*, VI, 13-19.

Ali Bardakoğlu, "İslam Hukukunda İşçi İşveren Münasebeti", *İslam'de Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri*, İstanbul 1986, s. 179; Kur'an ve Sünnette işçi-işveren ilişkileri ve değerlendirmesi için bk. a.g.e., s. 177-188; Hüseyin Atay, *İslam'da İşçi-İşveren İlişkileri*, Ankara 1979.

İbn Mâce, II, 817.

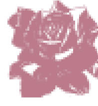
Buhârî, III, 41.

Enfâl Sûresi 41.

Hz. Peygamber’in ganimetlerle ilgili uygulamaları hakkında geniş bilgi için bk. Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, çev. Ali Özek, İstanbul 1973, s. 48 vd.; Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, çev. Ali Şafak, İstanbul 1976, s. 145-158; Mehmet Erkal, “ Ganimet”, *DİA*, XIII, 351-354.

Mâverdî, s. 159-163; Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, İstanbul 1989, s. 109-164; Mehmet Erkal, “ Cizye”, *DİA*, VIII, 42-45.

SOSYAL VE KÜLTÜREL FAALİYETLER

1. Toplum Yapısı

Hz. Peygamber döneminde İslâm toplumu, *Müslümanlar* ve *zimmîler*den meydana geliyordu. Müslümanların büyük çoğunluğu Araplardan oluşmakla birlikte diğer etnik kökenlere mensup (meselâ Habeşli, İranlı, Rum vs.) insanlar, ayrıca etnik kökeni farklı köleler ve azatlı köleler de bulunuyordu. Çünkü Hz. Peygamber'in mesajı her renk, ırk, dil ve kültüre mensup insana açıktı. Mekke döneminde ve Medine döneminin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in davetine, bütün olarak kabileler değil, bireyler katılmışlardır. Kabile yapısının hâkim olduğu; kişinin kimliğini, şahsiyetini ve konumunu kabilesinde ve kabilesi sayesinde bulduğu bir toplumda bireylerin kazanılması çok zor bir işti. Kabileden kopmak bir bakıma intihar etmek, yani yok olmak demekti. Kabilesinden kopan bir insan, antlaşma *(hilf)* yoluyla başka bir kabileye iltihak etmek zorunda idi. Böyle bir ortamda bireyi kazanmak zor olduğu gibi, bireyin de kabilesine rağmen İslâm'ı kabul etmesi büyük bir fedakarlık ve cesaret isteyen bir işti. Hz. Peygamber, davetini kabul eden bireyler arasında yeni bir dayanışma bağı kurarak, Allah'a iman ve Resûlü'ne bağlılık üzerinde birleşen bir toplum meydana getirdi; tüm mü'minleri kardeş ilan etti. Etnik kökeni ve daha önceki sınıfı ne olursa olsun, bütün mü'minleri eşit kabul etti. Yeni toplum, kabileyi aşıyor ve kuşatıyordu. Bu düzenleme bir bakıma İslâm hâkimiyetinde eşit haklara sahip vatandaşlık statüsü kazandırıyordu. Şu kadar var ki, yeni toplum yapısında kabilenin varlığı tamamen inkar edilmiyor veya ortadan kaldırılmıyordu. Zaten hedef ve amaç, kabileyi ortadan kaldırmak da değildi. Bireylerin kabileye bağlı kalmalarında hiç bir engel yoktu. Hatta, yoğun bir şekilde 9. ve 10. hicrî yıllarda yeni topluma mensubiyet, kabileler düzeyinde de gerçekleşmeye başlamıştır. Hz. Peygamber kabileleri adına Medine'ye gelen heyetleri kabul etmiştir.[704] Kabile başkanları ve ileri gelenleri, kabile aleyhine değil, kabilenin varlığını koruyarak Medine'ye gelmişler ve yeni topluma katılmışlardır. Hz. Peygamber özellikle askerî seferlerde kabile yapısından istifade etmiştir. İlk karşılaştığı kimselere tanışmak maksadıyla hangi kabileden olduklarını sormuştur. Ancak bir kabileye mensubiyet üstünlük ölçüsü olmaktan çıkarılmış, üstünlük ölçüsü takvâ olmuştur.

Siyasî açıdan liderliği kaybedenlere yapılan muameleye burada kısaca temas etmek yerinde olacaktır. Eski kabile reislerinin bir kısmı Hz. Peygamber tarafından aynı kabile veya şehre memur veya vali tayin edilmiş; askerî seferler ve diğer hususlarda kabilelerle irtibatı sağlamak için kabile temsilcisi olmuşlardır. Ancak bazı eski reisler yerine başkaları tayin edilmiştir. Meselâ Mekke'de oturan Kureyş ile Taif'de oturan Sakîf kabilelerine yeni valiler tayin

edilmiştir. İslâm'ı kabul eden reisler, yeni bir görev verilmediği durumlarda bile Hz. Peygamber tarafından daima itibar görmüşlerdir.

Hz. Peygamber döneminde kast, sınıf ve aristokrasi gibi doğuştan geldiği kabul edilen ayrıcalıklı statülerin yerini, çalışmakla kazanılan ve ehliyete dayanan konumlar almıştır. İdarecilerin ve diğer görevlilerin tayininde, işe ehil olma esası kabul edilmiştir. Hür- mevlâ-köle, zengin-fakir, kuvvetli-zayıf, kadın-erkek, genç-ihtiyar kim olursa olsun inanan herkes eşit kabul edilmiştir. Böylece Peygamberimiz, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Halid b. Velid gibi, farklı tabiat ve karakterlere mensup insanları tek çatı altında birleştirmiştir.

İslâm'la birlikte Arap Yarımadası'nda merkezî otorite hâkim olduğu için, kabilelerin kan davası gütmeleri, müstakil olarak birbirinden intikam almaları yasaklanmıştır. Çok yaygın olan kan davaları kaldırılmış; onun yerine suçun ferdîliği ve sadece suç işleyenin cezalandırılması prensibi kabul edilmiştir. Gasp, soygun, içki, kumar, fuhuş, hırsızlık, yetim malı yemek, kan dökme, intikam, yalan, kin, haset, kibir, gıybet, koğuculuk gibi fert ve toplumun zararına olan davranışlar yasaklanmıştır. Anlaşmazlıkların çözümünde kâhine başvurulması yerine, ya bizzat Hz. Peygamber'e veya onun tayin ettiği memurlara başvurma esası getirilmiştir.

Müslümanlar dışında kalan ve " *zimmî*" diye adlandırılan *Yahudiler, Hristiyanlar*, küçük azınlıklar şeklinde *Sâbiîler* ve *Mecusîler* cizye vergisi ödeyerek hür tebaa statüsünde yaşıyorlardı. Hz. Peygamber, Müslümanların oluşturduğu toplumda bu inancı paylaşmayanların inanç hürriyetine, can ve mal güvenliğine sahip olarak yaşamalarına imkan tanımıştır. Hicretten hemen sonra Medine'de bulunan müşrik ve Yahudi toplumları ile bir sözleşme yaparak bu uygulamanın ilk adımını atmış olduğunu daha önceki konularda anlatmıştık. Bu suretle bir çok dinî-kültürel grubun birarada yaşamasını mümkün kılan bir yapı oluşmuştur. Daha sonra Medine'deki Arap kabilelerinin tamamen Müslüman olması ve Yahudi kabilelerinin şehirden çıkarılması ile Medine'de yalnız Müslümanlar kalmıştır. Bununla beraber başşehir dışında, Hayber, Vâdi'l-Kurâ, Fedek, Maknâ ve Teymâ'da Yahudiler; Eyle, Ezruh, Dûmetülcendel ve Necran'da Hristiyanlar; ayrıca Hecer ve Bahreyn'de kısmen Mecusiler oturuyordu. Buraların halkıyla yapılan anlaşmalar sayesinde gayr-i müslimler dinî ve hukukî temele dayalı kültürel kimliklerini koruyarak İslâm toplumunun içinde yaşamaya devam etmişlerdir.[705] Peygamberimiz zimmîye zulüm haksızlık yapan, ona gücünün üstünde sorumluluk yükleyen ve ondan arzusu dışında bir şey alan kimseye kıyamet günü bizzat kendisinin hasım olacağını söylemiştir.[706] Yapılan antlaşmalarda onların canlarını, mallarını, dinlerini, ayin ve ibadetlerini, mabetlerini ve din adamlarını hukukun himayesi altına almıştır.[707] Muâhidi öldürenin cennete giremeyeceğini söylemiştir.[708]

Hz. Peygamber zamanında Mekke'nin Fethi'ne kadar, yarımadanın içinden meydana gelen göçler sayesinde başşehir Medine'nin nüfusu artmıştır. Halk yine *bedevî* ve *hadarî* olmak üzere iki tarzda yaşamaya devam etmiştir. Fakat Hz. Peygamber *medenî* bir toplum kurmayı hedeflemiştir. Bu bakımdan Medine'ye yapılan göçlerle şehirleşmeye doğru bir gelişme yaşanmıştır.

2. *Eğitim ve Öğretim*

Allah'a iman eden bir toplum oluşturmayı amaçlayan Hz. Peygamber *ilme, eğitim* ve *öğretime* büyük önem vermiştir. Onun faaliyetlerinde ve sözlerinde *bilgi, öğrenme, öğretme, öğrenci* ve *öğretmene* verilen değer çok fazla yer tutar. Hadis literatüründe eğitim ve öğretime teşvik eden yüzlerce ve buna karşılık bilgisizliği yeren çok sayıda hadis mevcuttur.

Bu hususta kendisine indirilen ilk vahiy de *"Oku"* emridir. Dolayısıyla okumak ona ve ümmetine Allah Teâlâ'nın ilk emridir. Bunun yanında Kur'an-ı Kerim'de bilime teşvik eden ve âlimi öven âyet-i kerimeler mevcuttur. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ilâhî tebliğ görevinin eğitim-öğretimden ibaret olduğu bildirilir. Bu mealde şöyle buyrulur: *"Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah mü'minlere büyük bir lütufda bulunmuştur".*[709] Hz. Peygamber de bir hadisinde kendi görevinin mahiyetini şöyle açıklamıştır: *"Allah beni bir muallim olarak göndermiş bulunuyor".*[710] Dolayısıyla gönderildiği toplumu eğitim ve öğretime tâbi tutmak onun peygamberlik görevleri arasında bulunmaktadır. Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in teşviki, Müslümanlar arasında yazıya, ilme rağbeti ve öğrenme arzusunu artırmıştır. Onun döneminde insanlar birşeyler öğrenmek için kendisinin ve diğer öğretmenlerin yanına gelmeye başlamışlardır.

Bu ilkeler çerçevesinde Hz. Peygamber'in eğitim-öğretimle ilgili faaliyetlerine temas etmek yerinde olacaktır. O, daha Mekke döneminde, kendisine vahyedilen ayetlerin yazılmasına ve bu suretle korunmasına önem vermiştir. Ayetlerin çoğaltılarak dağıtılmasını teşvik etmiştir. Mekke döneminin ilk yıllarında Dârü'l-Erkam'ı bir eğitim-öğretim merkezi olarak kullanmıştır. Burada, Kur'an âyetleri okunuyor, yazılıyor, dinî bilgiler öğreniliyor ve bu bilgilerin pratik uygulaması yapılıyordu. İslâm'ı öğrenmek isteyenler de buraya geliyorlardı. Hz. Peygamber, hicretten iki yıl önce Mekke'ye gelip Akabe mevkiinde Müslüman olan Medinelilerin eğitimi ile de ilgilenmiş; onların isteği üzerine Kur'an'ı ve İslâm'ın prensiplerini öğretmek için Medine'ye öğretmen göndermiştir.

Hicretten sonra Medine'de Hz. Peygamber'in ilk ve önemli faaliyetlerinden birisi, bir ibadet mahalli olmasının yanında, aynı zamanda eğitim-öğretim merkezi olan, Mescid-i Nebevî'yi inşâ etmek olmuştur. Mescid'in bitişiğinde " *Suffe"* denilen mekanda kalan bazı sahâbîler, Kur'an ve yazı öğrenmekle meşgul oluyorlardı. İslâm'ın temel esaslarını öğrenmek üzere Medine'ye çeşitli bölgelerden gelenlerin bir kısmı da burada kalıyordu. Suffe'deki öğrenci sayısının kimi zaman dört yüze ulaştığı oluyordu. Hz. Peygamber burada bizzat ders verdiği gibi, Kur'an ve yazı öğretmek üzere muallimler de tayin ediyordu. Ubâde b. Sâmit adlı sahâbî, burada yazı ve Kur'an öğretenlerden biridir.[711] Hatta sadece Müslüman muallimler değil, müşrik muallimler de yazı öğretiyordu. Nitekim Bedir Savaşı'nda Müslümanların eline esir düşen müşrik askerlerden okur-yazar olup da kurtuluş fidyesi verecek parası bulunmayanlar, on Müslüman çocuğuna yazı öğretmek suretiyle serbest bırakılmışlardır. Zeyd b. Sâbit bu şekilde Arapça okuma yazma öğrenmiştir. Şüphesiz bu uygulama, o dönemin şartları dikkate alındığında muazzam bir gelişmedir. Ahmed b. Hanbel'in

naklettiği bir rivayet, müşrik esirlerin yazı öğretmesiyle ilgili uygulama hakkında bilgi ve ipucu verici mahiyettedir. Buna göre bir gün öğrencilerden birisi ağlayarak babasının yanına gelir. Babası niçin ağladığını sorar. Çocuk, öğretmeninin dövdüğünü söyler. Babası *"Kötü adam! Bedir'in intikamını alıyor..."*[712] der. Biraz sonra temas edeceğimiz üzere, Hz. Peygamber'in eğitiminde şiddete yer yoktur. Fakat müşrik öğretmenin bu davranışından, eski gelenekte dayağın bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak yukarıdaki olaydan Hz. Peygamber'in haberinin olup olmadığına, haberdar olduysa ne gibi bir tavır takındığına dair bilgiye rastlayamadık.

Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevî'ye ilim öğrenmek için gelenleri, Allah yolunda mücâhede edenlerle bir tutmuştur.[713] Kısa süre sonra Mescid-i Nebevî ve Suffe ihtiyacı karşılayamaz duruma gelince Medine'de yeni eğitim mekanları faaliyete geçirilmiştir. Kaynaklar, onun sağlığında Mescid-i Nebevî'nin dışında Medine'de dokuz mescid daha bulunduğunu nakletmektedirler. Bu mescidlerde Hz. Peygamber sohbet yaptığı, namaz kılındığı gibi eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü de muhakkaktır.

Peygamberimiz eğitim-öğretim faaliyetlerini sabit mekanların dışında da sürdürmüştür. Gerektiğinde bu tür faaliyet için yer ve zaman tanımamıştır. Buna örnek olmak üzere onun başından geçen bir olayı burada anlatmak istiyoruz. Bir yolculuk esnasında Hz. Peygamber, deve üzerinde karşıdan gelen bir adamın kendisiyle görüşmek istediğini tahmin eder. Selamlaşmadan sonra nereden gelip nereye gittiğini sorar. Adam Resûlüllah'la görüşmek istediğini söyler. Hz. Peygamber kendisini tanıtır. Bunun üzerine adam ona *"İman nedir? Bana öğret"* der. Peygamberimiz de *"Allah'tan başka ilah bulunmadığına ve Muhammed'in de Allah'ın elçisi olduğuna şehadet edersin, namazı kılarsın, zekatı verirsin, ramazan orucunu tutarsın, Beytullah'ı haccedersin"* der. Adam da bunları kabul ettiğini söyler. Bu arada beklenmedik bir gelişme olur. Adamın devesinin ayağı bir fare tuzağına girer ve yıkılır. Adam da düşerek ölür. Peygamberimiz onun yıkanıp kefenlenmesi ve defniyle ilgilenir.[714]

Hz. Peygamber ilim öğrenmede kadın-erkek ayırımı gözetmemiş, erkeklerin yanısıra kadınların eğitimiyle de ilgilenmiştir. Onlara özel gün ayırarak konuşma yapmıştır. Onun zamanında kadın öğretmenler de vardı. Nitekim Şifâ (Ümmü Süleyman b. Hayseme), Hz. Peygamber'in hanımlarından Hz. Hafsa'ya yazı öğretmiştir. Hz. Peygamber'in hanımları kızların eğitim ve öğretimi ile ilgilenirlerdi. Onlar, evlerine gelen genç kızlara bildiklerini anlatırlardı. Bu kızlar da öğrendikleri bilgileri başkalarına aktarırlardı. Hz. Aişe ve Ümmü Seleme başta olmak üzere Hz. Peygamber'in hanımlarının ve daha başka kadınların eğitim ve öğretime büyük katkıları olmuştur. Hz. Âişe, öğrenme konusunda utanmayan ensar kadınlarını övmüştür.[715] Bu noktadan hareketle, kadınların öğrenmeye büyük ilgi gösterdiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Sahâbîler de kendi kız çocuklarının eğitimiyle ilgilenmişlerdir. Sözgelimi Sa'd b. Ebû Vakkas, kızına yazı öğretmiştir. Hz. Peygamber'in eğitim konusunda hür-köle ayırımı gözetmediği de bilinmektedir. Hadis kaynaklarında onun şu sözü çok geçmektedir: *"Kim bir câriyeyi güzel bir şekilde eğitir, terbiye eder, sonra da azat eder ve evlendirirse onun için iki mükâfat vardır"*.[716]

Hz. Peygamber eğitimde kolaylaştırıcı metotlar takip etmeyi, sabrı ve tahammülü teşvik ve tavsiye etmiş; öfkeye ve şiddete yer verilmemesini istemiştir. Nitekim bir sözünde *“Öğretin, kolaylaştırın, zorlaştırmayın, öfkelendiğiniz zaman susun!”* demiş ve *“Öfkelendiğiniz zaman susun!”* sözünü üç defa tekrar etmiştir.[717] Bir eğitici olarak onun hakkında sahâbede oluşan imaj son derece olumludur. Muaviye b. Hakem es-Sülemî adlı sahâbî, bu hususta şunları söylemiştir: *“Ben Resûlüllah’tan daha güzel eğitim veren bir öğretmen görmedim. Beni ne azarladı, ne dövdü ve ne de hakaret etti”.*[718]

Hz. Peygamber’in faaliyetlerinde yazının önemli yeri vardır. O, Kur’an-ı Kerim ayetlerini yazdırmıştır. Medine vesikasını da yazılı olarak düzenlemiştir. İlk nüfus sayımını yazılı olarak yaptırmıştır. Bütün antlaşmaları yazılı belgelere dayandırmıştır. Devlet gelirlerini, gelirlerin tahminini, takdirini ve tahsilâtını yazıyla tespit ettirmiştir. Sefere çıkarken ordusunu bir meydanda toplayıp isimlerini yazdırır ve ordu mevcudunu kayıtlı hale getirirdi.

Hz. Peygamber, ailelerin gençleri ok atmak, yüzmek, hesap, tıp, neseb ve Kur’an okumak gibi hem maddî ve hem manevî alanlarda eğitmelerini tavsiye ve emir buyurmuştur. Onun döneminde çocuk, genç, yaşlı, her yaştan insanlar eğitim almıştır. Müslümanlığı kabul eden bölgelere öğretmenler tayin etmiştir. Bu itibarla Medineliler arasında yazı yazmayı bilenler çoğaldığı gibi, Hz. Peygamber’in sağlığında ve vefatından sonra Müslümanların fethettikleri yerlerde yazı hızla yayılmaya başlamıştır.

Sahâbe arasında Farsça, Rumca, Kıptîce, Habeşçe, İbrânîce ve Süryânîce bilenler vardı. Hz. Peygamber bir gün Zeyd b. Sâbit’e: *“Sen Süryânîce biliyor musun? Bana mektuplar geliyor?”* demiştir. Zeyd b. Sâbit’in *“Bilmiyorum”* demesi üzerine Hz. Peygamber *“Onu öğren”* demiştir. Bunun üzerine Zeyd İbrânîce ve Süryânîce öğrenmiştir.[719]

İdareci ve memurların yetişmesi için ayrı okullar mevcut değildi. Ancak halkın eğitildiği mekanlarda Kur’an öğrenimi mecbûrî olduğundan, buralarda eğitim görenler, her çeşit idârî görevlerde istihdam ediliyorladı.

Hz. Peygamber bilginin yaygınlaşmasını teşvik etmiş; insanlardan bildiklerini başkalarına aktarmalarını istemiştir.[720] Taşradan Medine’ye gelip burada bir müddet kalan ve İslâm’ı öğrenen heyetlere, bölgelerine dönüp, öğrendiklerini oradaki insanlara öğretmelerini istemiştir.[721] Abdülkays heyetine imanı ve ilmi muhafaza etmelerini tembih etmiştir.[722] Bu, Hz. Peygamber’in ilim ile iman arasındaki bağıntıya dikkat çekmesi bakımından önem taşımaktadır.

Hz. Peygamber yoğun ve titiz bir çalışma sonunda, câhiliye örf ve adetleri üzerine yaşayan bir toplumun fertlerini eğitmiş ve o fertlerden yepyeni bir İslâm toplumu oluşturmuştur. Bu muazzam dönüşüm, eğitim-öğretim sayesinde mümkün olmuştur. Onun eğittiği topluluğun içinden *hâfızlar, kıraat alimleri, hâkimler, valiler, ülkeler fetheden ordu komutanları, devlet adamları ve devlet başkanları* yetişmiştir.

Şüphesiz Hz. Peygamber eğitim ve öğretimi, kendi döneminin fizikî şartları, ihtiyaçları ve metotları çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Öğretim mekanları, konular, metotlar, günümüzde bile on-yirmi yıl ve hatta daha kısa süre zarfında değişebilmektedir. Bu durumda Hz. Peygamber’in eğitim-öğretim konusunda her

zaman geçerliliğini koruyabilecek evrensel nitelikteki uygulamaları bizim için önemlidir. Bu hususları da şu şekilde sıralayabiliriz:

Okumaya, yazmaya önem vermesi;

Eğitimde şiddete yer vermemesi;

Şayet öğrettiği konular pratiğe yönelik ise söylediğini önce kendisinin uygulaması veya uygulamalı bir şekilde öğretmesi;

Bir konuyu iyice hazmetmeden diğerine geçmemesi (on âyeti iyice hazmettirmeden diğer on ayete geçmediği rivayet edilmektedir);[723]

Öğrencileri bıktırmaması, usandırmaması;

Öğrettiği kimselerin yaşını, kapasitesini, bilgi ve kültür seviyelerini dikkate alması;

Ortaya soru atarak dikkatleri toplaması ve daha sonra da cevaplaması;

Zekâ geliştirme yoluna gitmesi (bilinen bir hususu bilmece tarzında sorması gibi);

Topluma arz ettiği bir hükmü daha iyi anlaşılabilmesi için gerekli gördüğü durumlarda sebep ve gerekçesiyle birlikte anlatması;

Konuyu örneklerle ve benzetmelerle, gerekirse jest ve mimiklerini de kullanarak ve hatta şekil çizerek sunması;

Sırf tartışmak, çekişmek, inat için ve gereksiz şeyleri sormak dışında, soruya teşvik etmesi ve soruları ikna edici bir şekilde cevaplaması;

Sahabeyi alıştırmak için bazı soruları ve meselelerin çözümünü, hatta bazen kendi huzurunda bile onlara havale etmesi; bu suretle onlara değer verdiğini ortaya koyması, kişiliklerinin ve sorumluluk bilinçlerinin gelişmesine katkıda bulunarak geleceğe hazırlaması;

Sorduğu soruya doğru cevap alınca teşvik ve taltif için, takdirlerini açıkça belirtmesi;

Lüzumu halinde tekrardan kaçınmaması;

Bazen anlatacağı konunun özetini verip daha sonra açıklamaya geçmesi;

Gerekli durumlarda yazdırarak öğretmesi vb.[724]

3. Aile

Aileyi sağlıklı toplumun esası kabul eden Hz. Muhammed (s.a.s.), evliliği kolaylaştırıp özendirmiş, bugün bilinen tarzın dışındaki nikah şekillerini kaldırmıştır. Gayri meşrû birleşmeleri yasaklamış; bu konudaki prensiplere riayet etmeyenler için cezalar tertip edilmiştir. Eskiden kadın ancak çocuk doğurduktan sonra aileye dahil edilirken, bu defa nikahla dahil edilmiştir. Anne-baba hakları ve anne-babanın çocukla ilgili hak ve görevleri belirlenmiştir. İslâm'ın ilk yıllarında örfün devamı olarak bir süre varlığını koruyan evlatlık kurumu Medine döneminde nâzil olan ve Allah'ın evlatlıkları öz oğullar olarak tanımadığını bildiren âyetle[725] kaldırılmıştır. Devamındaki âyetle de evlatlıkların asıl babalarına nisbet edilmeleri emredilmiştir.[726] Evlatlık kurumunu yaşatan etkenlerden birisi olan kimsesiz çocukların bakım ve gözetimine özen gösterilmiş, devlet gelirlerinden yetimlere pay ayrılmış, devletin yanında bu çocukların bakımı ve gözetimi konusunda akrabalara da görevler yüklenmiştir. Böylece

ailenin dağılmaması yönündeki iradesini ortaya koymuştur. Evlatlık ilişkisinin evliliğe engel oluşu kaldırılmıştır.

Ailede kadın, kocası karşısında bağımsız kişiliğe sahiptir; ekonomik bakımdan da bağımsızdır. Hz. Peygamber kadınları erkeklerin mülkiyetinde olan bir mal veya köle değil, aynı haklara sahip kimseler olarak kabul etmiştir. Erkek ailenin reisidir; ancak kadın üzerinde mutlak hâkim, zorba veya despot değildir. Kadına hakları verilmiş, miras hakkı tanınmıştır. Kocası, hanımını haklarından mahrum bırakamaz; onun karşısında kadın, zavallı bir mahkum değildir. Eskiden sayısız kadınla evlenmek serbest idi. Aile esas itibarıyla tek evlilik üzerine kurulmakla birlikte, belirli durumlarda kocanın dörde kadar evlenmesine izin verilmiştir. Bu son durum, yani çok kadınla evlenme bir emir değil, farz değil, belirli şartlarda başvurulan bir ruhsattır. Nitekim bu tür bir evliliğe izin veren Nisâ Sûresinin 3. ayetinde çok kadınla gerçekleştirilecek evlilikle, hanımlar arasında eşitlik ve adalet sağlanamayacağından korkuluyorsa bir tek kadını nikahlamakla yetinilmesi gerektiği belirtilmiş ve tek hanımla evlilik teşvik edilmiştir. Çok evliliği ilga etmiş ve dörtle sınırlamış olan İslâm, bunu da ne sürekli devam ettirmek ve ne de toplumda yaygın hale getirmek istemiştir.[727] Nikah akdi tek taraflı olarak erkeğin iradesiyle değil; iki taraflı irade ile oluşan bir akittir. Aile müessesesi sevgi, şefkat ve merhamet üzerine kurulmuştur. Çeşitli sebeplerle çocukların öldürülmeleri yasaklanmıştır. Kız çocuklarına aile içinde itibar kazandırılmış ve onları diri diri toprağa gömme âdeti *(ve'd)* şiddetle yasaklanmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de eşler, ana-baba ile çocuklar ve yakın akrabalar arasındaki ilişkileri düzenleyen ve aileyi koruyan esaslar mevcuttur.

4. Bayram Kutlamaları, Eğlence ve Düğünler

Toplum ve birey düzeyinde meşrû ölçüler çerçevesinde eğlenmenin bir ihtiyaç olduğuna inanan Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra, bura sakinlerinin yılda iki bayram kutladıklarını gördü. *“Allah sizin için o iki günü daha hayırlı iki günle, Kurban ve Ramazan Bayramları ile değiştirmiştir”*[728] buyurdu.

Hz. Peygamber meşrû olan bayram şenliklerine izin vermiştir. Düşman saldırısı bulunmadığı zamanlarda bayram boyunca silahla evden çıkılmasının, kılıç ve diğer silahların taşınmasının yasaklandığına dair rivayetler vardır.[729] Muhtemelen bu yasaklar, dikkatsizlik ve tedbirsizlik nedeniyle özellikle kalabalık yerlerde ve dar yollarda meydana gelebilecek kazaların meydana gelmesine ve bayramın huzurunu bozabilecek olayların çıkmasına fırsat vermemek amacını taşıyordu.

Peygamberimiz, cahiliye döneminin hurâfeye dayalı ve tevhid inancına aykırı geleneklerine ve bayram kutlamalarına müsade etmemiştir. Bilmeden bu tür taleplerde bulunan Müslümanlara da kesin bir şekilde ret cevabı vermiştir. Huneyn Savaşı'na giderken bazı Müslümanlar, yolda yeşil ve büyük bir ağaç görürler. Müşriklerin her yıl gelip silahlarını dallarına asarak yanında kurban kestikleri, bir gün kalıp şenlik yaptıkları, Mekke yakınlarında Zâtu Envat denilen ağaç gibi bir ağaç tahsis etmesini Hz. Peygamber'den isterler. Peygamberimiz *“Allahü Ekber! Muhammed'in nefsi elinde bulunan Allah'a andolsun ki, Musa'nın*

kavminin Musa'ya dediği gibi dediniz" der ve Kur'an-ı Kerim'den *"Onlar " Onların nasıl tanrıları varsa sen de bize öyle bir tanrı yap demişlerdi. Musa da 'Siz cahil bir topluluksunuz' demişti"*[730] mealindeki âyeti okur. Bunun cahiliye döneminin bir geleneği olduğunu söyler ve *"Sizden öncekilerin geleneğini mi izleyeceksiniz"* der.[731]

Dinî ve sosyal olmak üzere iki yönü bulunan Ramazan ve Kurban Bayramı kutlamaları Asr-ı Saadet'de *musallâ* (namazgâh) adı verilen geniş bir alanda kadınların ve genç kızların da katıldıkları bayram namazı ile başlardı. İlk defa bayram namazı musallâda hicretin ikinci yılında, Kurban Bayramında Zilhicce ayının onuncu günü kılınmıştır.[732] Hz. Peygamber musallada kurbanını keserdi. Bayramların kalabalıkla ve büyük bir coşku içinde kutlanmasını arzu ederdi. Hatta kimseye zarar verme sözkonusu olmadığı durumlarda silahlarla folklor gösterilerine dahi izin verirdi. Mescid-i Nebevî'nin toprak zemini üzerinde bir grup Habeşlinin oynadığı mızrak-kalkan oyunlarını hanımı Hz. Aişe ile birlikte seyretmiştir. Ayrıca, kendisi seyretmemekle birlikte, Hz. Aişe'nin yanında câriyelerin def çalıp oynamalarına izin vermiştir. Hz. Peygamber'in Ramazan Bayramlarında namazgâha çıkmadan önce hurma yeme âdeti bir sünnet telakki edilmiş; bu anlayış, bayramlarda tatlı ikramı geleneğini doğurmuştur. Tebrikleşme de vardı. İlk Müslümanların, muhtemelen, Hz. Peygamber'in *"Allah'ım! Muhammed'den, Muhammed ailesinden ve Muhammed ümmetinden kabul et"!* demesinden mülhem olarak *"Allah bizden ve sizden kabul etsin"* duasıyla tebrikleştikleri rivayet edilmektedir.[733]

Hz. Peygamber zamanındaki eğlencelerden birisi de hayvan yarışları idi. Burada sözkonusu olan, birbirinin hayatına kastedecek veya yaralayacak şekilde dövüştürülmesi caiz olmayan hayvanların yarıştırılmasıdır. Bu hayvanlar da at, katır, deve gibi binek hayvanlarıdır. Hz. Peygamber bu yarışları teşvik etmiştir. Yarışların mesafesi, idmansız atlar için yaklaşık 1600 m. uzunluğunda, Seniyyetü'l-Vedâ ile Benî Züreyk Mescidi arası; özel olarak yarışa hazırlanmış atlar için ise, yaklaşık 10 km. uzunluğunda, Hafyâ ile Seniyyetü'l-Vedâ arası idi.[734] Bu yarışlar bizzat Hz. Peygamber'in öncülüğünde yapılıyor ve yarışı kazananlar ödüllendiriliyordu. Muhtemelen bu yarışlara kadın-erkek, çocuk-genç-ihtiyar herkes seyirci olarak katılıyor, yarışın heyecanını yaşayarak ferahlıyordu. Bunun yanında koşular yapıldığı da bilinmektedir. Ok atma da savaşa hazırlık yanında, önemli bir eğlence vasıtasıydı. Düğün, bayram, sefere çıkış, ticâret kervanlarını karşılama ve uğurlama zamanlarında çalgı ve davul çalınması âdet idi. Bunun dışında eğlence vasıtaları arasında yüzmek; çeşitli harp oyunları oynamak ve seyretmek; avlanmak; güreşmek ve güreş seyretmek sayılabilir.

Hz. Peygamber, nikahın gizli tutulmayıp duyurulmasını, çalgı çalınıp şarkılar söylenerek kutlanmasını tavsiye ederek düğün eğlencesini de tasvip etmiştir. Davetlilere ikramda bulunmuş ve bunu tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber, insanların biyolojik ve sosyal yöndeki istek ve ihtiyaçlarını çok iyi biliyordu. Meşrû zemin içinde ve aşırılığa kaçmadan, normal bir şekilde eğlence ihtiyacının karşılanmasına izin veriyordu. Eğlencenin dinen caiz olmayacağı şeklinde kanaate sahip olanlar vardı. Hz. Peygamber, konuyu yeterince takdir edemeyip karşı çıkan bu gibi kimseleri, ikaz ediyor, *"Onlara ilişmeyin, bu günler bayram*

günleridir” diyordu.[735] Ancak kutlamalarda haram ve harama yol açan şeyler kesinlikle bulunmadığı ve buna izin verilmediği bir gerçektir.

5. Tıp ve Sağlık

Tarih boyunca insanla birlikte hastalık da bulunmuş ve bununla mücadele için tıp ilmi gelişmiştir. Cahiliye döneminde Hicaz'da Hâris b. Kelede gibi İran'da tahsil yapmış tabipler bulunmakla beraber, Araplar arasında yanlış ve bâtıl tıbbî telakkiler çok yaygındı. Mesela yılan sokmuş bir kimseyi zehirin vücuda yayılmaması için uyutmazlar; üstüne başına ziller takarlardı. Şaşılığı, hastayı değirmen taşına baktırarak tedavi etmeye çalışırlardı. Vebadan korunmak için merkep gibi anırırlar, hastaları kâhinlere götürürler, büyü yaparlardı. Tapınaklara kurban keserler ve bu suretle hastaların vücuduna girmiş şeytanların çıkacağına inanırlardı...

Hz. Peygamber bu tür yanlış, bâtıl ve değeri olmayan, hurafelere dayalı anlayış ve tedavi usullerini kaldırdı. Tıbba yeni bir anlayış getirdi. Her hastalığın bir çaresi olduğunu bildirerek, tedavi yollarının araştırılmasını teşvik etmiştir. Tabip olmayanların hasta tedavi etmeleri halinde, hastaların uğrayacağı zararın onlara ödetilmesi gerektiğini bildirmiştir. Hasta olunduğunda *uzman (hâzık)* hekime müracaat etmeyi ve cahil tabiplerden yüz çevirmeyi tavsiye etmiştir. Bulaşıcı hastalıklara karşı korunmak, salgın hastalık bulunan mahalle girmemek, bu tür hastalığın bulunduğu yerden dışarı çıkmamak, vücut, el ve diş temizliğine dikkat etmek, ki, vefat etmeden önceki hastalığı esnasında bile diş temizliğine önem vermiş ve misvak kullanmayı ihmal etmemiştir,[736] yiyecek ve çevre temizliğine önem vermek, yiyecek ve içeceklerde orta yolu korumak; yemekten önce ve sonra elleri yıkamak; hastalanınca tedavi olmak, hastalara çeşitli tedavi usulleri tarif ederek bir ilaç telakkisi oluşturmak, ilaç kullanmak, kan aldırmak... gibi hususlar Hz. Peygamber'in uyguladığı koruyucu ve tedavi edici tıbbî metodlardır.

Hz. Peygamber'in tıbba dair hadislerinin bir kısmı genel tıp konularına, bir kısmı koruyucu hekimliğe ve diğer bir kısmı da tedavi etmeye dair ilaç tariflerinden ibarettir. Bu hadislerin çoğu, o dönemde Arap Yarımadası'ndaki yanlış tıbbî uygulamaları düzeltmek ve tıbba yeni bir hüviyet kazandırmak gibi önemli bir rol oynamıştır. Ortaçağa hakim olan bir İslâm tıbbının doğmasına zemin teşkil etmiştir. Ebû Bekir Râzî ve İbn Sînâ ile bunlardan sonra gelen meşhur tabiplerin bilimsel açıklamalarının en başta gelen kaynakları Kur'an-ı Kerim'in tıp ile alakalı ayetleri ile Hz. Peygamber'in aynı konudaki hadisleridir.

Meşhur muhaddisler eserlerinde Hz. peygamber'in tıp ile ilgili hadislerine yer vermişler, hatta bu konuya *"Kitâbü't-Tıb"* adı altında özel bölümler ayırmışlardır. Bunların dışında ayrıca *"Tıbb-ı Nebevî"* adı altında müstakil eserler kaleme alınmıştır. Koruyucu ve tedavi edici hekimliğe ait hadislerden bazıları şunlardır:

"Kim, bilgisi olmadığı halde hekimlik yapmaya kalkışırsa sebep olacağı zararı öder". [737]

Sa'd b. Ebû Vakkas hastalandığında Hz. Peygamber onu ziyarete gitmiş ve *" Hâris b. Kelede'yi çağırın. O iyi bir hekimdir. Seni tedavi etsin"* buyurmuştur.

"Allah, verdiği derdin şifasını da verir".[738]

"Bir yerde veba olduğunu işitirseniz oraya girmeyiniz. Bulunduğunuz yerde veba ortaya çıkarsa oradan ayrılmayınız". [739]

"Size ne oluyor ki, dişleriniz sararmış olduğu halde yanıma geliyorsunuz. Misvak kullanınız". [740]

6. Edebiyat

a) Hitabet

Hitabet, Hz. Peygamber'in insanları İslâm'a davet ve muhataplarını ikna etmek için başvurduğu bir yoldu. Onun hitabelerinin bir kısmını cuma ve bayram günleri gibi muayyen zamanlarda yaptığı hutbeler, diğer kısmını da belirli bir vakte bağlı olmayan konuşmalar oluşturmaktadır. Bir açıklama yapmanın faydalı veya zaruri olduğu zamanlarda, mesela savaşlardan önce orduya hitabesi; bildirilmesi gereken bir mesele ortaya çıktığında, onları aydınlatmak amacıyla; bir soru sorulduğunda; sohbetler ve münâzaralar (mesela Necran Hristiyanlarıyla yapılan münâzara gibi), ikinci kısımda mütâlaa edilebilir. Peygamberliğinin ilk yıllarında Safâ tepesinde Mekkelilere hitaben yapmış olduğu ve özü itibarıyla Allah'tan başka ilah bulunmadığını ifade ettiği konuşma, onun hitabetinin ilk örnekleri arasında yer almaktadır.

Peygamberimizin tebliğ görevinde hitabet bir gaye değil, araçtı. Bu bakımdan konuşmalarını sâde bir dille yapmış, sözlerini edebî ve ağır ifadelerle süslemek gereğini duymamış, sanat kaygısı taşımamıştır. Hiçbir edebî yarışmaya katılmamıştır. Temîm kabilesi tarafından yapılan bir hitabet yarışması teklifini kabul etmemiş ve konuşmamıştır. [741]

Hz. Peygamber'in hutbelerinin çoğu *"el-Hamdü lillâhi Nahmedühû ve Nestaînühû..." (Hamd Allah'a mahsustur, O'na hamdeder ve O'ndan yardım isteriz), "el-Hamdü lillâh bi-Hamdihî"(O'na hakkıyla hamdederim), bir* kısmı da *"Ûsîküm İbâdallah bi-Takvallah"(Ey Allah'ın kulları! Size Allah'a karşı gelmekten sakınmayı tavsiye ederim)* cümleleriyle başlar. Hamdü senâdan sonra *"Eyyühen-nâs" (Ey insanlar!)* cümlesiyle devam eder. Onun *"Ey insanlar!"* şeklinde hitap etmesi, mesajının evrenselliğini de ortaya koymaktadır. Her hutbesinin başında *"el-Hamdü lillah"* kelimesi bulunurdu. Ancak bayram hutbelerine tekbirle başlardı. [742]

Hz. Peygamber'in hitabeleri, putperestliği ve her türlü Câhiliye inancını terketmeye çağrı, tüm insanları karanlıktan aydınlığa çıkaracak İslâm'a davet, İslâm inançlarının güzelliği, insanların dünya ve ahirette mutluluğa erişmelerinin yolları ve cihadın fazileti gibi konuları içermektedir. Vedâ haccında yaptığı konuşma çok meşhurdur. Bu konuşmanın içerdiği hususları ana hatlarıyla ilgili konuda vereceğimiz için burada tekrar etmek istemiyoruz. Hz. Peygamber'in hutbelerinin, toplumun maddî ve manevî ihtiyaçlarıyla yakından ilgili, kişisel ve toplumsal problemlerin çözümüne yönelik olduğu görülmektedir. O, hutbelerini genellikle kısa tutmuş ve bunu tavsiye de etmiştir. [743]

Peygamberimiz konuşurken sesini dinleyicilerin sayısına, durumuna ve konuya göre ayarlardı. Dinleyicilerin az olduğu ve özellikle sohbet tarzında yaptığı

konuşmaları oturarak yapardı. Gerektiğinde sesini daha iyi duyurabilmek için konuşurken ayağa kalkar, konuştuğu yere, zaman ve zemine göre minberde, bineğinin veya yüksek bir kayanın üzerinde hitap ederdi. Bu, hem dinleyicilerin kendini görmesi ve hem de sesini duyurabilmesi amacına yönelikti. Safâ tepesinde halka hitap ederken oradaki en yüksek kayanın üzerine çıkmıştır. Mekke'nin Fethi'nde de Kâbe'nin merdivenine çıkarak konuşmuştur. Veda Hutbesi'ni ve Mina'daki konuşmasını devesinin üzengileri üzerinde yükselerek yapmıştır.

Hz. Peygamber gerektiğinde konuşmasını çeşitli jest ve mimiklerle desteklerdi. Bakışlarıyla dinleyicileri devamlı kontrol altında bulundururdu; konuşurken tek bir fert veya noktaya bakmazdı. Sözü gereğinden fazla uzatmazdı. Yazılı metne dayanmadan irticâlen konuşur, buna rağmen bocalama, kekeleme, sözün devamını getirememe gibi olumsuz durumlarla karşılaşmazdı. Sorulara her zaman ve her yerde açıktı; camide, evinde, yolda, minberde, konuşma esnasında, yolculukta, gece vaktinde hasta iken veya kalabalığın içinde sorulan soruları geri çevirmezdi. Çünkü soru soran kişi, o esnada öğrenmeye hazır durumdadır; soruları geçiştirme yoluna gitmez, cevabın bir an önce bitmesini değil de, soranın tatmin olmasını düşünürdü. Vahiy yoluyla cevaba hazırlıklı değilse, vahyin gelmesini bekleme yolunu tercih ederdi. Kendisiyle konuşan herkesi sözlerini bitirinceye kadar dinlerdi. Fasih konuşurdu; bu özelliğini de büyük ölçüde çocukluğunu sütannesi Halime'nin kabilesi arasında geçirmesine borçludur. Halime'nin kabilesi olan Sa'doğulları, Arap Yarımadası'nın en fasih konuşan kabilelerinden biri idi. Hz. Peygamber az sözle çok anlam ifade etme yeteneğine sahipti. Onun veciz sözlerini ve veciz konuşma özelliğini ifade eden *"Cevâmiu'l-Kelim"* tabiri bizzat kendisi tarafından, kendi özelliği olarak kullanılmıştır.[744] Nitekim kaynaklarda onun cevâmiu'l-kelim niteliğine sahip pek çok hadisi vardır.[745]

Sahâbe içinde de güçlü hatipler vardı. Çeşitli kabilelerden gelen heyetler Hz. Peygamber'in huzurunda konuşma yaptıklarında Hz. Peygamber bazen onlara cevabı kendi adına sahabe içindeki hatiplere verdirirdi. Bu hatiplerden Sâbit b. Kays, *"Peygamber'in hatîbi"* diye anılır.[746]

b) Şiir

İslâm'ın doğduğu sırada Arap toplumunda şiirin hayâtî tesiri ve öneminden giriş kısmında bahsetmiştik. *Şiir*, İslâm'dan sonra Müslüman-müşrik ilişkilerinde de bu önemini korumuştur. Müşrikler, Hz. Peygamber'i *"Mecnun bir şâir"*[747] olmakla itham etmişlerdi. Kur'an bu iddiayı reddetmekte ve onu tanıyan müşriklerin samimi olamayacaklarını belirtmektedir. Halbuki Hz. Muhammed (s.a.s.) şâir değildi. Nitekim Kur'an'da *"Biz ona şiir öğretmedik. Zaten ona yaraşmazdı da"*[748] buyrulur. Müşriklerin ithamları üzerine Kur'an-ı Kerim'de müşrik dönemin şâirleri, şiirleri ve onlara uyanlar şu ayetlerle kötülenmiştir: *"Şâirlere gelince, onlara da sapıklar uyarlar. Onların her vadide başıboş dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmedin mi?"*[749] Ancak daha sonra bu şâirlerden *"İman edip iyi işler yapanlar, Allah'ı çok çok ananlar ve haksızlığa*

uğratıldıklarında kendilerini savunanlar…”[750] istisna edilmişlerdir. Yani kötülüğü ifade etmeyen ve iyi maksatla kullanılan şiir, önceki ayette kötülenen şiirden ayrı tutulmuştur. Şu kadar var ki, Kur’an’da bir sanat kolu olarak salt şiir ve şair değil, şiirin insanları saptırıcı yönü eleştirilmektedir. Kur’an’ın bir şiir ve Hz. Peygamber’in de bir şâir olmadığı vurgulanmaktadır.

Müşrikler, İslâm’ın güçlenmesine katkıda bulunacağı endişesiyle şairlerin Müslüman olmalarına engel olmaya çalışıyorlardı. Şarap, kumar ve kadına düşkün olan meşhur şair A’şâ (Meymûn b. Kays), Hz. Peygamber’e övgü olarak nazmettiği kasideyi kendisine sunmak ve Müslüman olmak düşüncesiyle 6/628 yılında Yemen’den Hicaz’a gelir. Bunun üzerine Kureyş müşrikleri endişeye kapılırlar. Şairin zaaf noktalarını iyi bilen Ebû Süfyan, İslâm’ın içki, kumar ve zinayı yasakladığını söyleyerek onu bu ziyaretten vazgeçirmeye ve geri göndermeye çalışır. Müşrikler ayrıca Müslümanları yakında mağlup etmelerinin ihtimal dahilinde olduğundan bahsederler. Şayet Müslümanları mağlup edemezlerse bir yıl sonra tekrar gelebileceğini şaire söylerler ve kendisine yüz deve hediye ederek geri gönderirler. Fakat A’şâ, köyüne yaklaştığı sırada atından düşerek ölür.[751]

İslâm, mûsıkî ve şiiri temelden yasaklamamış; bunları insanları kötü yollara sevkeden bir mahiyet aldıkları zaman zararlı bulmuştur. Hz. Peygamber, ahlâksızlığa yol açan, kargaşa meydana getiren şiirlere karşı sahâbîleri uyarmıştır. Peygamberimiz genelde şiirde hikmet aranabileceğini şu sözüyle açıklamıştır: *“Bazı şiirler var ki hikmettir”*.[752]

Hz. Peygamber, bazı şairlerin şiirlerinden beğendiği mısraları, kendi ifadeleri arasında aynen tekrarlamıştır. Meselâ ünlü şair Lebîd’in bir beyti için şöyle buyurmuştur: *“Şâirin söylediği en doğru söz, Lebîd’in ‘Allah’tan başka her şey bâtıldır’ ifadesidir”*.[753] Yine Hz. Peygamber, Müslüman olmayan şâirlerin bile nezih şiirlerini sahâbîlerden dinlediği zaman şiirin muhtevasını beğendiğini ifade etmekten geri kalmamıştır. Meselâ İslâm dönemine yetişen ve fakat Müslüman olmayan Ümeyye b. Ebu’s-Salt’ın şiirini dinleyince *“Ümeyye az daha Müslüman oluyordu”*,[754] *“Ümeyye’nin dili iman etmiş, fakat kalbi küfürden kurtulamamıştır”*[755] buyurmuştur.

Hz. Peygamber ve Müslümanlar hem Mekke ve hem de Medine döneminde müşriklerin fiilî saldırılarının yanında sözlü saldırılarına da maruz kalıyorlardı. Sözlü saldırıların başında Ebû Süfyan b. Hâris, Abdullah b. Ziba’râ, Dırâr b. Hattâb, Hübeyre b. Ebû Vehb ve Ebû Azze gibi Kureyşli; Ümeyye b. Ebu’s-Salt, Enes b. Züneym gibi diğer kabilelere mensup müşrik şairlerin hücumları yer almaktaydı. Şiirle yapılan bu hücumlara aynı yöntemle karşılık vermenin gerekli olduğu kanaatine varan Hz. Peygamber, Müslümanlardan bu konuda kendisine yardımcı olmalarını istemiştir. Bu isteği Hassân b. Sâbit, Ka’b b. Mâlik ve Abdullah b. Revâha yerine getirmişlerdir. İbn Hişâm’ın *es-Sîretü’n-Nebeviyye* adlı eserinde, Bedir, Uhud ve Hendek savaşları, Mekke’nin Fethi ve Huneyn Savaşı’ndan sonra hem müşrik şairler ve hem de Müslüman şairler tarafından karşılıklı atışmalar şeklinde söylenmiş şiirler geniş yer tutmaktadır.[756]

Hz. Peygamber döneminde *şiir İslâm’ı tebliğ aracı olarak* da kullanılmıştır. Hassân b. Sâbit’in câhiliye döneminin olumsuz değer yargılarını ve kabilecilik

saplantılarını dile getiren hicivleri son derece etkili olmuştur. Hassân bu konuda azimli ve iddialıydı. Hz. Peygamber, şiirleriyle İslâmiyete büyük hizmetlerde bulunan Hassân b. Sâbit'i övücü sözler söylemiştir. Yahudi şâir Ka'b b. Eşref, Bedir Gazvesi'nin ardından Mekke'ye giderek bu savaşa katılan ve ölen müşrikler için söylediği şiirlerle Kureyş'in intikam duygularını tahrik etmişti. Bunun üzerine Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Eşref ve onu evlerinde misafir edenler hakkında şiirler söylemiştir. Bu şiirler o derece etkili olmuştur ki, artık hiç kimse Ka'b'ı evinde misafir etmeye cesaret edememiştir.

Abdullah b. Revâha da sanatını, Hz. Peygamber'i ve İslâm dinini savunmak ve müşrikleri hicvetmek yolunda kullanmıştır. Hassân b. Sâbit ve Ka'b b. Mâlik şiirlerinde Kureyş müşriklerini, kabîlevî ve şahsî kusurları ile kötülerken, Abdullah b. Revâha onları imansızlıkları ve ısrarlı küfürlerinden dolayı yermiştir. Hz. Peygamber onun şiirleri hakkında da övücü sözler söylemiştir. Müslümanlar umre maksadıyla Mekke'ye girerken Abdullah b. Revâha *"Ey kâfirler! Çekilin Resûlüllah'ın önünden!"* diye başlayan şiiri söylerken Hz. Ömer onu susturmak istemiştir. Fakat Hz. Peygamber hemen müdahele ederek *"Karışma yâ Ömer! İbn Revâha'yı kendi haline bırak. Zira onun söylediği şiirin kâfirler üzerindeki tesiri okun tesirinden çok fazladır!"*[757] buyurmuştur.

Mekke'nin Fethi'nde Abdullah b. Ziba'râ ve Enes b. Züneym gibi o zamana kadar müşrikler safında yer almış olan şairler, önce hayatlarından endişe ederek kaçmışlar; ancak daha sonra Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek Müslüman olmuşlardır. Bundan sonra da Hz. Peygamber'i öven ve ondan özür dilediklerini ifade eden şiirler yazmışlardır. Ünlü şâir Ka'b b. Züheyr, Medine'de Resûlüllah'ın önüne gelerek Müslüman olmuş ve *"Bânet Suâd"* veya diğer adıyla *"Kasîde-i Bürde"*yi okumuştur. Ka'b b. Züheyr bu kasidesinde Suâd adını verdiği sevgilisinin hasretinden duyduğu elemleri ifade eder, onun güzelliğini ve peşinden nasıl koştuğunu dile getirir. Sözü Hz. Peygamber'e getirerek onun yüksek meziyetlerini anlatır. Ondan özür diler, bağışlanmasını ister. Resûlüllah son derece duygulanır, sırtındaki hırkayı çıkarır ve Ka'b'a hediye eder.[758] Mukaddes emanetler arasında yer alan ve bugün İstanbul'da Topkapı Sarayı müzesinde muhafaza edilmekte olan *"Hırka-i Saadet"* budur.[759]

7. Yazı

İslâmiyet, daha ilk nâzil olan ayetten itibaren yazıya önem vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de yazı malzemesi olan kaleme ve onunla yazılanlara and içilmiştir.[760] Kağıda,[761] yazılı metinlere[762] de değer verilmiştir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Hz. Peygamber'in faaliyetlerinde yazının önemli bir yeri vardır. O, bilginin yazı ile tespit edilmesini emretmiş, çocuklara okuma yazma öğretmenin babaların görevi olduğunu bildirmiştir. Okuma yazmayı sahâbe arasında teşvik etmiş ve yaymaya çalışmıştır. İlk nazil oluşundan itibaren ayetleri yazı ile kaydettirmiştir. Hz. Peygamber'in Kur'an ayetlerini kaydeden, çeşitli antlaşmaları kaydeden, mektupları kaleme alan ve diğer yazı işlerini yürüten katipleri vardı. O, antlaşmaları yazı ile kaydettirmiştir. Komşu ülkelerin hükümdarlarına ve kabilelere mektuplar göndermiştir. Döneminde okur yazar

sayısı artmıştır. O dönemden itibaren İslâm dünyasında yazı gelişmeye ve yayılmaya başlamıştır. Araplar arasında kitâbî nesir gelişmiştir. Bedir Savaşı'nda Müslümanların eline esir düşen müşrik askerlerden okur-yazar olup da kurtuluş fidyesi verecek parası bulunmayanların, on Müslüman çocuğuna yazı öğretmek suretiyle serbest bırakılmış olduklarını daha önce kaydetmiştik. O dönemde ve daha sonraları yazı malzemesi olarak taş ve tahta levhalar, kemikler ve kumaşlar, deri ve parşömen ve papirus kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in Arap yazısının gelişmesine katkıda bulunduğu da bilinmektedir. Arapçada birbirine benzeyen bazı harflerin noktalarının konulmaya başlanmasının cahiliye dönemine uzandığı söylendiği gibi, Hz. Peygamber zamanında konulduğu da söylenmektedir. Nitekim o, kâtiplerinden Muaviye'ye harflere onu temsil eden noktaları koymasını *(rakş)* tavsiye etmiştir. [763]

8. Çevre

Fıtrat ve tabiat üzerinde ısrarla duran, Yaratan ve yaratılan ile uyumlu bir şekilde yaşamayı tavsiye eden Hz. Peygamber'in çevrecilik ile ilgili o kadar güzel tavsiyeleri ve tatbikatı vardır ki, hepsi bugün dünyadaki çevrecilerin çevre meselesinin çözümü için getirdikleri önerilerle benzerlik ve aynîlik arzetmektedir. Hz. Peygamber, doğal çevrenin korunması ve insanın içinde yaşamak zorunda olduğu yakın maddî ve manevî çevresinin nasıl olması gerektiği konusunda bazı faaliyetlerde bulunmuştur.

Hz. Peygamber insanları ağaç dikmeye ve mevcut ağaçları korumaya sevketmiştir. Onun ağaç dikmeye sevkeden, ağacın çevre ile ilgili ve ekonomik değerini gösteren pekçok hadisi vardır.[764] Bazı ağaçlara ve özellikle hurma ağacına özel bir ilgisi olduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber, bizzat kendisi ağaçlandırma faaliyetlerinde bulunmuştur. Ormanlar te'sis etmiş, mevcut ormanları korumaya önem vermiştir. Bir defada beş yüz hurma ağacı dikmiştir. Eski bir orman yeri olan Zurayb mevkiini yeniden ormanlaştırmıştır. Bu bölge bu olaydan sonra, orman anlamına gelen *"el-Ğâbe"* adıyla anılır olmuştur. Belirli bölgeleri özel koruma altına almıştır. Bunlar Harîm (veya Haram) ve Himâ, yani yasak, korunan bölgeler olarak adlandırılmıştır. Buralarda ağaçların kesilmesini, ot yolunmasını, kuş ve diğer hayvanların avlanmasını yasaklamıştır.

Hz. Peygamber'in her zaman ve her fırsatta ağaç dikmeyi tavsiye eden, ağaç dikmenin dünyevî ve uhrevî mükâfâtını dile getiren sözlerinden bazıları şunlardır: *"Elinizde bir ağaç fidanı varsa kıyamet kopmaya başlasa bile eğer onu dikecek kadar vaktiniz varsa mutlaka dikin".*[765] *"Kim ağaç dikiminde bulunursa, onun için ağaçtan hasıl olan ürün miktarınca Allah sevap yazar".*[766] *"Her kim, boş kuru ve çorak bir yeri ihyâ edecek olursa, bu amelinden dolayı Allah tarafından mükâfatlandırılır. İnsan ve hayvan ondan faydalandıkça orayı ihyâ edene sadaka yazılır".*[767] *"Müslümanlardan bir kimse ağaç dikerse, o ağaçtan yenen ürün mutlaka onun için sadaka olur. Yine o ağaçtan çalınan meyve de o Müslüman için sadaka olur. Kuşların yediği de sadakadır. Herkesin ondan yiyip eksilttiği ürün de onu diken Müslümanlara ait bir sadakadır."*[768] Buhârî, *Sahîh*inde, ekip dikme ile ilgili

hadisleri ayrı bir *kitâb* halinde derlemiştir.[769]

Hz. Peygamber sit alanları da oluşturmuştur. Medine ve Taif sit alanı korunmuş bölgelerden en önemlileridir. Medine şehri merkez olmak üzere her yönden bugünkü mesafe ölçülerine göre yaklaşık 32 km'lik çevresi koruma altına alınmıştır. Burada ağaçların kesilmesini yasaklamıştır.[770] Taif'te oturan Sakîf kabilesinden bir heyet hicretin dokuzuncu yılında Medine'ye gelip Müslüman olduğunda, Hz. Peygamber onlara uymaları gereken hususları içeren bir yazı verdi. Siyâsî, sosyal ve ekonomik meseleleri içeren bu yazının metninde çevre ile ilgili olarak, onların vadilerinin tümünün koruma altına alındığını, yabani ağaçları kesmenin ve hayvanları öldürmenin yasak olduğunu bildirdi. Hz. Peygamber Vecc Vâdisine Sa'd b. Ebû Vakkas'ı korucu tayin etti.[771] Tay ve Cüreş kabileleri de kendi arazilerinin koruma altına alınmasını Hz. Peygamber'den istemişler, o da onların isteklerini kabul etmiştir. Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, ancak günümüzde farkına varılan ve ihtiyacına inanılan milli park, sit alanı ve yeşil alan gibi çevrecilik faaliyetlerini kendi döneminde başlatmıştır. Onun bu faaliyetleri sonucu tabiatın ve yerleşim yerlerinin ekolojik yapıları korunmuştur. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de Hz. Peygamber'in tespit ettiği sit alanlarını korumak için gayret sarfetmişledir.

Hz. Peygamber tabiatın bir parçası olan bütün hayvanları severdi. Ancak at, deve, koyun, keçi, kedi ve güvercine özel ilgisi ve merakı vardı.[772] Çeşitli vesilelerle insanların hayvanların hayat hakkına saygı göstermesini açıklamıştır. İşlerinin en yoğun olduğu bir anda bile hayvanların korunması ve bakımı ile ilgilenmiştir. Mekke'nin fethinde ordusuyla birlikte Mekke'ye doğru ilerlerken yol kenarında yavrularını emziren ve onları korumak için havlayan bir köpek görür. Askerlerin köpeğe ve yavrularına herhangi bir zarar vermesini önlemek amacıyla önlem alır. Cuayl b. Sürâka adlı sahâbîye, köpeğin karşısında durmasını emreder.

Huneyn Savaşı'ndan sonra Ci'râne'de iken, Sürâka b. Mâlik, elindeki emannâme ile kendisine gelir. Havuzlarına kendi develeri için doldurmuş olduğu sulardan, çevrede otlayan yitik develerin de su içtiğini, bunun için kendisine mükâfat olup olmadığını sorar. Hz. Peygamber, her susamış canlıya su vermekte ecir bulunduğunu söyler.[773] Birçok hadisinde hayvanlara iyi muamele edilmesini, şefkatli ve merhametli davranılmasını, eziyet edilmemesini fazla yük yüklenmemesini onların bakımının iyi yapılmasını, aşağılanmamasını ve yaratılışlarına uygun işlerde kullanılmalarını emretmiştir.

Hayvanların yavrularını bile düşünmüştür. Keçi sağan bir adama, yavru için süt artırmasını söylemiştir. Kuş yuvalarının bozulmasını, yumurta ve yavruların alınmasını yasaklamıştır.[774] Sırf zevk ve eğlence maksadıyla yapılan avcılığı hoş görmemiştir.

Hz. Peygamber, geniş, çok odalı, yüksek olmayan, geniş avlulu ve bahçeli evlerin yapılmasını tavsiye etmiştir. Meskenlerin iki kattan fazla olmasına müsade etmemiştir; hatta yüksek inşaatlara müdahele ederek yıktırdığına dair rivayetler vardır. Yolları daraltmayı kınamıştır. Seferde bile çadırların kurulmasına varıncaya dek düzenli olmayı severdi.[775]

Câbirî, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 1997, 188-189.

Ahmet Özel, “Gayri Müslim”, *DİA*, XIII, 420.

Beyhakî, IX, 205.

İbn Sa’d, I, 288.

Ebû Dâvud, III, 191.

Âl-i İmrân Sûresi 164.

İbn Hanbel, III, 328; İbn Mâce, I, 17.

İbn Hanbel, V, 315.

İbn Hanbel, I, 247.

İbn Hanbel, II, 418.

İbn Hanbel, IV, 359.

Buhârî, I, 41.

Buhârî, I, 33; İbn Hanbel, IV, 395, 402, 414.

İbn Hanbel, I, 239, 283, 365.

İbn Hanbel, V, 447-448; Müslim, I, 381; Dârimî, s. 353-354.

İbn Hanbel, V, 182; Tirmizî, IV, 67-68.

Müslim, III, 2156; Dârimî, 62.

Buhârî, I, 30, 167.

Buhârî, I, 30.

İbn Hanbel, V, 410.

Bu hususlarla ilgili ayrıntılı bilgi ve örnekler için bk.: Ebû Gudde, *Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları,* çev. Enbiya Yıldırım, İstanbul 1998.

Ahzâb Sûresi 4.

Ahzâb Sûresi 5.

Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 728.

İbn Hanbel, III, 103.

Buhârî, II, 6; Zebîdî, III, 205.

A'râf Sûresi 138.

Vâkıdî, III, 890-891; İbn Hişâm, II, 442.

Taberî, II, 481.

Buhârî, II, 2-12; Zebîdî, III, 151-206.

Tirmizî, IV, 205; Nesâî, VII, 225-226.

Buhârî, II,3, 11; Zebîdî, III, 151, 203.

İbn Sa'd, II, 233-234.

İbn Mâce, II, 1148.

Buhârî, VII, 12.

Buhârî, VII, 21.

Tıbb-ı Nebevî hakkında bk. Buhârî, VII, 2-33 Ebû Dâvud, IV, 192-242; Tirmizî, IV, 381-413; İbn Mâce, II, 1137-1176; Mahmut Denizkuşları, *Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Tıp*, İstanbul 1990.

İbn Hişâm, IV, 207-212.

İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 231.

Hanbel, IV, 263, 320; Müslim, I, 594.

Buhârî, IV, 12; VIII, 76.

Bu konuda bk. M. Yaşar Kandemir, "Cevâmiu'l-Kelim", *DİA*, VII, 440.

Hz. Peygamber'in hitabeti ve hutbeleri için şu eserlere bakılabilir: Câhız, *el-Beyân*, , I 302-304; II, 31-45; A. Zeki Safvet, *Cemheretü Hutabi'l-Arab*; Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî,* II,114-121; Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamber Efedimizin Hitabeti,* İstanbul 1980; Muhammed Halîl el-Hatîb, *Hutabi'r-Rasûl,* Kahire 1983;

Talat Koçyiğit, *İslâmî Davetin Mahiyeti ve Hz. Peygamber'in Hutbeleri*, Ankara 1994; Hasan Ali Görgülü, "Hz. Peygamber'in hutbede izlediği metod ve Günümüzde hutbe uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 3, İsparta 1997, s. 175-235; Hüseyin Elmalı, "Hitabet- Arap Edebiyatı", *DİA*, XVIII, 158-159 Mustafa Baktır, "Hutbe", *DİA*, XVIII, 425-428.

Sâffât Sûresi 36.

Yâsin Sûresi 69.

Şuarâ Sûresi 224-226.

Şuarâ Sûresi 227.

Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, I, 337.

Buhârî, VII, 107; İbn Mâce, II, 1236-1237.

Buhârî, VII, 107.

Müslim, II, 1768.

İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ*, s. 300.

İbn Hişâm, II, 9-43, 129-168, 254-273, 459-482.

Tirmizî, IV, 139.

İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ*, s. 80-82.

Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, II, 46-53, 83-88; M. Nihad Çetin, "Şiir", *İA*, XI, 530-542.

Kalem Sûresi 1.

En'âm Sûresi 7.

Abese Sûresi 13.

Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, II, 129-132.

İbn Hanbel, VI, 420. 444; Buhârî, III, 66 vd.; ayrıca bk. Zebîdî, VII, 117-189.

İbn Hanbel, III, 184, 191.

İbn Hanbel, V, 415.

Münâvî, VI, 39.

Buhârî, VI, 122.

Buhârî, III, 66-74.

Buhârî, II, 220.

Vâkıdî, III, 973.

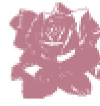
Makrîzî, s. 400.

İbn Hişâm, I, 490.

Ebû Dâvud, III, 469.

Kettani, II, 41-42; Hz. Peygamber’in çevre hakkındaki faaliyetleriyle ilgili geniş bilgi için şu araştırmalara bakılabilir: İbrahim Canan, *İslam’da Çevre Sağlığı,* İstanbul 1986 s. 89; Mehmet Bayraktar, *İslam ve Ekoloji*, Ankara 1997, s. 49-61; İbrahim Özdemir, *Çevre ve Din*, Ankara 1997 s. 163-168; 180-184; aynı yazar ve Münir Yükselmiş, *Çevre Sorunları ve İslam*, Ankara 1997.

HZ. MUHAMMED VE BAZI TOPLUM KESİMLERİ

1. Çocuklar

Nesli korumak ve geliştirmek, İslâm'ın temel hedeflerinden biridir. Nesli korumak da çocuk sahibi olmak, onu yetiştirmek ve doğumundan başlayıp evlenmesiyle noktalanacak bir süreç içinde onunla ilgilenmekle mümkündür. Hz. Peygamber evliliği, çocuk sahibi olmayı ve çocuk yetiştirmeyi teşvik etmiştir. Diğer aile fertlerinin olduğu gibi çocuğun gözetiminden ve yetiştirilmesinden aile büyüklerinin sorumluluğuna dikkat çekmiştir. Onun bu konuyla ilgili olarak söylediği şu sözü çok meşhurdur: *"Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz".*[776] Çocuklarına düşkün olan hanımları övmüş ve onları çocuklarına karşı sevgi ve şefkatle davranmaya teşvik etmiştir.[777]

Çocuklara derin bir sevgi ve şefkat besleyen Hz. Peygamber, onları ciddiye alıp seviyelerine inmeyi ve problemlerini dinleyerek yönlendirmeyi öğütlemiştir. O, çocukları kucağına alır, öper ve okşardı. Bir defasında Hz. Peygamber torunu Hasan'ı öperken yanında oturan Akra' b. Hâbis onu görür ve *"Siz çocukları öper misiniz? Benim on çocuğum var, hiçbirini öpmedim"* der. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona *"Merhamet etmeyene merhamet olunmaz"* buyurur. Yine *"Siz çocukları öper misiniz? Biz öpmeyiz"* diyen bir kişiye *"Allah senin kalbinden merhameti kaldırdıysa ben ne yapabilirim"*[778] buyurur. Çocukları hoş tutmuş ve onların isteklerini yerine getirmeye önem vermiştir. Namaz kılarken ve hutbe okurken bile bu tutumunu değiştirmemiştir. Kaynaklar, torunu kucağında iken namaza geldiğini, çocuğu bırakıp namaza durduğunu, secdede iken çocuğun sırtına binmesi üzerine de secdeyi uzattığını; kızlarından Zeyneb'in kızı Ümâme'yi namazda omuzuna aldığını naklederler.[779]

Hz. Peygamber çocuklarla ilgilenir, selam verir,[780] onların hatırını sorardı. Zaman zaman çocukları ve özellikle torunlarını sırtına bindirirdi. Hoşlanacakları adlar takarak çocuklarla şakalaşır ve onları eğlendirirdi. Bütün bu sıcak yakınlıktan dolayı çocuklar onu çok severlerdi; bir yolculuktan döneceği zaman kendisini karşılamaya çıkarlardı.[781] Hicret esnasında Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evine misafir olacağı sırada Neccâroğullarının küçük kızları def çalıp şarkı söylemişlerdir.[782] Hz. Peygamber onlara *"Beni seviyor musunuz"?* diye sormuş; onlar da *"Evet yâ Resûlallah"* demişler, o da *"Vallahi ben de sizleri seviyorum"* demiş ve bu sözünü üç defa tekrarlamıştır.[783] O Medine dışında da çocuklara gösterdiği ilgi ile ünlü olacak ki, Umretü'l-Kazâ dolayısıyla Mekke'ye gittiğinde Hâşimoğullarının çocukları kendisini karşılamışlar, önünden ve ardından koşuşmuşlardır.[784] Hz. Peygamber döneminde çocuklar sosyal hayatın bir parçasıydı. Bayram namazının kılınacağı yere *(musallâ)* kadınlarla birlikte

çocuklar da çıkarlardı.[785] O, savaşlarda kadınların ve çocukların öldürülmemesini özellikle emretmiştir.[786] Çocukların ekonomik yönden güçlü olmalarını, babasının malı varken şuna buna muhtaç düşmelerini önlemek için gerekli önlemleri almıştır. Peygamberimiz, malının tamamını Allah yolunda harcanmak üzere vasiyet etmek isteyen Sa'd b. Mâlik'in bu tavrını hoş karşılamamış, *"Çocuklarına ne bıraktın"?* diye sormuş, bir şey bırakmadığını öğrenince de malının onda dokuzunu çocuklarına bırakmasını söylemiştir. Sa'd'ın ısrarı üzerine üçte birini vasiyet etmesini istemiş ve onu bile çok bulduğunu belirtmiştir.[787] Malının tamamını bir sefer için bağışlayan Ebû Bekir'e *"Çocuklarına ne bıraktın"?* diye sorarak çocuklar üzerindeki duyarlılığını bir kez daha dile getirmiştir.[788]

Hz. Peygamber namaz kıldırırken çocuk ağlaması duyunca, ağlayan çocuğun üzülmemesi ve annesinin huzursuz olmaması için kısa sûreler okuyarak namazı çabuk bitirirdi. Hatta zaman zaman namaza dururken uzun sûreler okumayı düşünse bile ağlama sesi duyunca bundan vazgeçerdi.[789] Bu uygulama Hz. Peygamber'in çocuklara ve annelerine merhametini ortaya koyduğu gibi, aynı zamanda onun döneminde camiye kadınların küçük çocuklarıyla birlikte geldiklerini de göstermektedir.

Hz. Peygamber çocukları istismar etme, onları, sözgelimi savaş gibi, yaşına uygun olmayan alanlara sürme ve emeklerini sömürme yoluna asla gitmemiştir. Bedir Seferi'ne çıkarken Medine dışında ordusunu durdurmuş; yaşlarını küçük gördüğü sahâbîleri geri çevirmiştir. Geri çevirdikleri arasında o sırada on üç yaşlarında bulunan Abdullah b. Ömer, Berâ' b. Âzib ve Zeyd b. Sâbit de bulunuyordu. On altı yaşında bulunan Umeyr b. Ebû Vakkas'ı da geri çevirmek istemiş; ancak ağlaması üzerine müsade etmiştir. Uhud Savaşı'na çıkarken de Şeyheyn denilen yerde durup ordusunu gözden geçirerek yaşları küçük olduğu için yirmiye yakın çocuğu şehre geri göndermiştir. Hendek Savaşı esnasında ise, büluğ çağına girmemiş çocukların çalışmasına toprağı kazma işinde müsade etmiş; ancak kuşatma başlayınca onları kalelere, ailelerinin yanına göndermiştir. Halbuki bu savaşta kuşatmacıların sayısı Müslüman askerlerin sayısından üç kat fazla idi ve askere çok ihtiyaç vardı. Bu savaşta cephede kalmaya müsade ettiği çocuklar arasında yer alan Zeyd b. Sâbit'in ve Abdullah b. Ömer'in o sırada on beş yaşında bulunduğuna[790] bakılırsa, bu yaşın altındakileri evlerine gönderdiği tahmin edilebilir.

Medine'ye dokuzuncu hicrî yılda gelen yetmiş-seksen kişilik Benî Temim heyetiyle birlikte o sırada çocuk yaşta bulunan Amr b. Ehtem de gelir. Heyet üyeleri onu eşyalarının başına nöbetçi olarak bırakırlar. Peygamberimiz heyet üyelerine birtakım hediyeler verir. İçlerinde hediye almayan kimse olup olmadığını sorar. Eşyalarının yanında bir çocuk kaldığını söylerler. Hz. Peygamber onun da gönderilmesini ister. Kays b. Âsım adlı heyet üyesi, onun ata tarafından izzeti olmayan bir çocuk olduğunu söyler. Peygamberimiz de *"Olsun, o, heyetle birlikte gelmiştir. Bahşiş almaya hakkı vardır"* buyurur. Çocuğu getirtir ve bahşişini verdirir.[791]

Hz. Peygamber'in çocuklarla ilgili en önemli düzenlemelerinden biri de kız çocuklarını erkek çocuklarla eşit statüye getirmesidir. İslâm'ın doğduğu sırada,

Araplar arasında kız çocuğuna karşı davranışlar sosyal bir problem haline gelmiş ve hatta cinayet şeklini almıştı. Câhiliye döneminde kız çocuğu ailede maddî bakımdan bir yük, sosyal bakımdan da bir utanç kaynağı kabul edilirdi. Ayrıca çocuklar ekonomik ve sosyal endişelerle öldürülürlerdi. Kur'an-ı Kerim'de câhiliye insanının kız çocuğuna karşı tutumu kötülenmiş, çocukların öldürülmeleri şiddetle kınanmış ve yasaklanmıştır.[792] Hz. Peygamber de kız çocuğuna özel önem vermiştir. Kız çocuğu yetiştirenleri özel olarak övmüştür.[793] Kız çocuğunu hakir görmeyi ve ona karşı kötü duygu ve düşünceler beslemeyi yasaklamıştır.[794]

Câhiliye döneminde kız çocuklarını diri diri toprağa gömüp de sonra Müslüman olan bazı kimseler, zaman zaman Hz. Peygamber'in huzurunda toprağa gömme işini nasıl yaptıklarını anlatırlardı. Hz. Peygamber de duyduklarından son derece etkilenir ve ağlardı. Bir gün bir adam Hz. Peygamber'e gelerek kız çocuğunu nasıl diri diri toprağa gömdüğünü anlatır ve şunları söyler: *"Ey Allah'ın elçisi! Biz câhiliye döneminde putlara tapan ve çocukları öldüren bir millet idik. Benim bir kızım dünyaya gelmişti. Konuşacak çağa gelmişti; kendisini çağırdığımda sesini duyunca sevinirdim. Bir gün onu yanıma çağırdım ve ardımsıra götürdüm. Sonunda bir kuyunun başına geldik. Kızımın hiçbir şeyden haberi yoktu. Kuyunun başında elinden tuttum ve kuyuya attım. Ondan duyduğum en son söz "Babacığım, babacığım"! diye kuyuda yankılanan çığlıktı".* Adam bunu anlatınca Hz. Peygamber ağlar ve elleriyle gözlerinin yaşını siler. Orada bulunanlardan biri *"Ey Allah'ın elçisi! Ona üzüldün mü"?* diye sorar. Hz. Peygamber ona *"Bırak! O kendisini meşgul eden şeyi soruyor"* der. Sonra adama dönerek olayı tekrar anlattırır. Adam tekrar anlatır. Olaydan çok etkilenen Hz. Peygamber sakalı ıslanıncaya kadar ağlar ve adamı *"Allah câhiliyede işlenen kötülükleri silmiştir. Sen iyi işler yapmaya devam et"* şeklinde teselli eder.[795]

Hz. Peygamber savaş esirleri arasında bulunan çocukları bile düşünmüştür. Kurayza esirleri arasında bulunan büluğ çağına ermemiş çocukların annelerinden ayrılmamalarını emretmiştir.[796]

Hz. Peygamber'in sünneti dikkate alındığında çocuğun anne baba üzerindeki hakları, ona güzel bir isim koyma, iyi bir eğitim ve öğretimden geçirme, evlendirme ve çocuklar arasında eşit muamele etme şeklinde özetlenebilir. Hz. Peygamber çocuklara ad koyma konusunda titiz davranılması gerektiğini bildirmiş ve bu konuda ısrarlı tavsiyelerde bulunmuştur: Onun bu husustaki sözlerinden birisi şöyledir: *"Siz kıyamet gününde kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız, güzel isimler koyunuz".*[797] Putperestliği çağrıştıran ve İslâm adabına uymayan adların değiştirilmesini tavsiye etmiş ve bu tür isimlerden kendisinin de değiştirdiği olmuştur. Allah'tan başkasına kulluk anlamı taşıyan isimleri koymayı haram kabul etmiş ve bunları başka isimlerle değiştirmiştir. Burada, söz isim konusuna gelmişken, Allah'a mahsus isimlerin "abd" kelimesiyle birlikte olmaksızın kullanılması hususuna kısaca temas etmekte fayda görüyoruz. Esmâ-i Hüsnâ'nın *"abd"* kelimesiyle birlikte kullanılmaması, zâhiren dahi olsa tevhid inancını zedeleyici mahiyette görüldüğünden, hoş karşılanmamıştır. Ancak Abdülkadir, Abdurrahman gibi isimlerin kullanışı yaygın olmakla birlikte Kadir, Rauf gibi isimler, Arap olmayan Müslümanlar arasında ve

özellikle Türkler arasında kullanılmaktadır. Bu da muhtemelen bu isimlerin Abdülkadir, Abdurrauf şeklinde telaffuz edilmesinin güçlüğünden kaynaklanmaktadır. Fakat bu isimleri bu şekilde kullanmanın tevhid inancını zedelediği söylenemez. Çocuğa isim koyarken esas amaç, ismin tevhid inancını zedeleyici bir mahiyet taşımaması ve bunun yanında, çocuğa alay konusu yapılabilecek bir ad konulmaması ve çocuğun taşıdığı isimden utanç duymamasıdır. Milliyet bakımından Arap olmayan kişilerin adları İslâm inanç ve ahlâkına ters düşmedikçe kullanılmasında bir mahzur yoktur ve nitekim bu isimler değiştirilme cihetine gidilmemiş ve kullanılmıştır ve kullanılmaya da devam edilmektedir. Meselâ Alparslan, Tuğrul, Selçuk gibi.[798]

Hz. Peygamber, güzel isim koymanın yanında, iyi bir terbiyeyi, çocuğun babası üzerindeki hakları arasında saymıştır. Terbiyeyi ana babanın çocuğuna bırakacağı en güzel miras olarak değerlendirmiştir.[799] Buradaki terbiyeyi bilinen anlamda terbiyenin yanında, genel olarak çocuğa iyi bir eğitim kazandırma şeklinde anlamak ve değerlendirmek Hz. Peygamber'in çocuk eğitimiyle ilgili uygulama ve sözleriyle çelişmez; hatta paralellik arzettiğini de söyleyebiliriz.

Anne ve baba, kendilerine ait olan neslin korunması görevini evladının bir yuva kurmasına zemin hazırlamakla yerine getirmiş olurlar. Çocuğun zinaya bulaşarak günah işlemesine yol açmamak için babasının onu evlendirmesi gerektiğine dair Hz. Peygamber'den nakledilen bazı rivayetler mevcuttur.

Hz. Peygamber anne babanın çocuklarına eşit muamele yapmasının onların görevi ve çocuğun da doğal hakkı olduğunu bildirmiştir.[800] Bu konuda çocukların kız-erkek, büyük-küçük, öz veya üvey olması arasında fark yoktur. Hz. Peygamber *"Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaleti gözetin"*[801] buyurmuştur. Çocuklara mal bağışlanmasında âdil davranılmamasını zulüm olarak değerlendirmiştir.[802] Dolayısıyla anne babanın hibe, hediye, miras gibi maddî konularda olduğu gibi, sevgi, ilgi ve şefkat gibi manevî hususlarda da çocukları arasında adaletli davranması gerekir. Aksi halde kardeşlerin birbirini kıskanması ve birbirine karşı olumsuz bazı duygu ve düşüncelere kapılması kaçınılmazdır.[803]

2. Gençler

Hz. Peygamber İslâm'ı tebliğ ederken toplumun yeniliğe açık, idealist ve enerjik kesimini oluşturan gençlerden büyük ölçüde destek almıştır. O, tebliğe başladığı ilk andan itibaren kadın - erkek, genç-ihtiyar, zengin-fakir, hür-köle ayırımı yapmaksızın tüm insanları İslâm'a davet etmiştir. Nitekim ilk Müslümanlar incelendiğinde içlerinde toplumun her kesiminden fertlerin yer aldığı görülmektedir. Ancak, bu fertler arasında gençlerin çoğunlukta olduğu bilinmektedir.

Mekke'nin nüfuzlu ve refah içinde yaşayan ailelerine mensup gençler, İslâm'a; yaşlılar, köleler, fakirler, kimsesiz ve zayıf kimselerin duydukları sempati ve ilgiden daha fazla alâka göstermişlerdir. İslâm'ı yayma konusunda Hz. Peygamber'e asıl destek ve yardımcı olanlar gençlerdir. Nitekim ilk

Müslümanlardan birkaç kişi, elli yaş civarında, birkaç kişi otuz beş yaşın üzerinde, geri kalan çoğunluk ise otuz yaşın altında bulunuyordu. Mesela genç yaşta İslâm'ı kabul edenlerden Hz. Ali 10, Zeyd b. Hârise 15, Abdullah b. Mes'ud ve Zübeyr b. Avvam 16, Talha b. Ubeydullah, Abdurrahman b. Avf, Erkam b. Ebü'l-Erkam ve Sa'd b. Ebû Vakkas 17, Mus'ab b. Umeyr 18-20, Abdullah b. Ömer 13, Câfer b. Ebû Tâlib 22, Osman b. Huveyris, Osman b. Affan, Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer 25-31 yaşlarında idiler. Bunların dışında genç yaşta İslâm'ı kabul eden pek çok şahıs mevcuttur. Bunlar arasından İslâm'ın Mekke ve Medine dönemlerinde ve Hz. Peygamber'in vefatından sonraki zamanlarda çok önemli fonksiyonlar üstlenen şahıslar yetişmiştir. İçlerinden devlet başkanları, valiler, hakimler, öğretmenler ve ülkeler fetheden komutanlar çıkmıştır.

Bu gençlerin faaliyetlerine örnek olmak üzere, Hz. Peygamber'e evini tahsis eden ve 17 yaşında İslâm'ı kabul etmiş olan Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın İslâm'ın ilk yıllarında üstlenmiş olduğu role burada temas etmek istiyoruz. Peygamberliğinin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in Erkam'ın evindeki faaliyetlerinin önemli bir merhale teşkil ettiği görülmektedir. Bu ev, tebliğ faaliyeti için son derece elverişli idi. Kâbe haremine dahildi. Safâ tepesinin eteğinde bulunuyordu. Hac ve umre maksadıyla dışarıdan gelenlerle dikkati çekmeden burada temas kurma imkanı vardı. Ayrıca Mekkeli Müslümanlar da Erkam'ın evine kolayca gelip gidebiliyorlardı. Hz. Peygamber burada bir yandan sahâbeye dinî bilgiler öğretiyor; diğer yandan İslâm'a davet görevini yerine getiriyordu. Bu evdeki faaliyetler sonucu birçok kişi İslâm'a girmiştir. Hz. Ömer burada Müslüman olanların sonuncusudur. Dârülerkam'ın merkez olarak kullanılması, ilk Müslümanların İslâm'ı kabul tarihlerine bir esas teşkil etmiştir. Nitekim tarihçiler, ilk sahâbîlerin Müslüman oluşlarını, "Resûlüllah'ın Dârülerkam'a girmesinden önce-sonra", " Dârülerkam'da iken" şeklinde tarihlendirilmiştir.

İslâm'ın ilk yıllarında büyük hizmeti geçen gençlerden biri de Hz. Ali'dir. Onun gençliğindeki faaliyetleri herkes tarafından bilinmektedir ki, ün kazandığı kahramanlıklarını gençliğinde, 20 ilâ 30 yaşları arasında gerçekleştirmiştir.

Gençlerin, Mekke döneminde İslâm'ın Arap Yarımadası'nın dışında tanınmasında da önemli faaliyetleri olmuştur. 25 yaşlarında iken Habeşistan'a hicret eden Câfer b. Ebû Tâlib'in, İslâm'ı savunmak üzere Habeşistan hükümdarının, Hristiyan din adamlarının ve saray erkanının huzurunda yaptığı konuşma, edebî yönden ve muhtevâ açısından tarih kitaplarımızı süslemektedir. [804]

Dârü'l-Erkam'da iken Müslüman olan Mus'ab b. Umeyr, I. Akabe Bîatı'ndan sonra Hz. Peygamber tarafından Medine'ye öğretmen olarak gönderildi. O sırada 25 yaşlarında bir genç olan Mus'ab b. Umeyr'in faaliyetleri sonucunda pek çok Medineli Müslüman oldu. Hepsinden önemlisi Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Muaz gibi iki nüfuzlu kabile reisinin İslâm'a girişini sağladı. Meşhur tarihçi İbnü'l-Esîr, Mus'ab'ın bu faaliyetinin, İslâm'ın yayılmasına yaptığı katkıya vurgu yapmaktan kendini alamaz.[805]

Medine döneminde de gençlerin faaliyetleri dikkat çekmektedir. Burada Zeyd b. Sâbit'in faaliyetlerine temas etmek yerinde olacaktır. Hz. Peygamber tarafından komşu hükümdar, emîr ve Arap kabilelerine gönderilen mektupların çoğu Zeyd

b. Sâbit'in kaleminden çıkmıştır. Keza o, komşu ülkelerden gelen mektupları tercüme etmek ve cevap yazmak için Hz. Peygamber'in emriyle İbranice ve Süryanice öğrenmiştir. İyi bir miras bölüştürücüsü olduğu için savaşlarda ele geçen ganimetlerin taksimine de o memur edilmiştir. Vahiy katipleri arasında yer alan Zeyd, Hz. Peygamber vefat ettiğinde 21 yaş civarında bulunan Zeyd, Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'an-ı Kerim'i cem'etmekle görevlendirilmiş ve bu görevi başarıyla yerine getirmiştir.[806] Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'i cem'eden bu sahâbînin, böylesine ciddi ve önemli bir faaliyeti gerçekleştirdiği sıralarda 22 yaş dolaylarında olması, İslâm'ın ilk döneminde gençlerin ne derece büyük rol oynadığını ortaya koymaktadır.

İslâm hukukunda kıyasın şer'î delillerden biri ve ictihadın meşrû olduğuna dair Hz. Peygamber döneminden bir olay nakledilir. Buna göre Hz Peygamber Muaz b. Cebel'i Cened'e kadı ve öğretmen olarak gönderirken, kendisine bir dava getirildiği zaman neye göre hüküm vereceğini sorar. Muaz *"Allah'ın kitabına göre hüküm veririm"* der. Hz. Peygamber *"O'nda bir hüküm olmazsa neye göre verirsin?"* diye sorar. Muaz "Resûlüllah'ın sünnetine göre hüküm veririm" der. Hz. Peygamber *"Eğer Resûlüllah'ın sünnetinde de hüküm bulamazsan ne yaparsın?"* deyince Muaz *"Kendi görüşüme göre hüküm veririm"* der. Hz. Peygamber onun bu cevabından son derece memnun olur.[807] Muaz'ın, Hz. Peygamber tarafından Yemen'e gönderildiği esnada yaşlı başlı bir insan olduğu düşünülebilir. Halbuki Muaz o tarihte 26-27 yaşlarında bulunuyordu.

Hz. Peygamber vahiy katiplerini genellikle gençler arasından seçmiş; gençlerin fetvâ vermesine müsade etmiş; onlardan öğretmenler tayin etmiştir. Hz. Peygamber gençleri asla istismar etmemiştir. Onları muhtemel tehlikelerin kucağına atmaktan kaçınmıştır. Onların heyecanını istismar etme cihetine kesinlikle gitmemiştir. Gençleri çoğu yaşlı sahâbîlerden oluşan ordulara komutan tayin etmiştir. Çoğu savaşlarda sancağı bizzat kendisi gençlere vermiştir. Mesela Tebük Seferi'nde sancağı Zeyd b. Sâbit'e, Bedir'de Hz. Ali'ye, vermiştir. 18 yaşlarında olan Üsâme b. Zeyd'i Suriye'ye gönderdiği orduya komutan tayin etmiştir.

Hz. Peygamber'in kendi gençliği de, hayatının takdir edilecek ve örnek alınacak dönemlerindendir. Hz. Peygamber gençliğinde, 25 yaşlarında iken Mekke'de sadece "el-Emîn" diye anılıyordu. Hz. Peygamber'in çevresine, arkadaşlarına bağlılığı, dostluğa verdiği önem ve doğruluğu gençler için örnektir.

Hz. Peygamber, 20 yaşında iken Hilfü'l-fudûl cemiyetine katılmıştı. Bu suretle Mekke'nin emniyetinin sağlanmasına henüz genç iken katkıda bulunmuştu. Bu hareketiyle haksızlığa karşı olduğunu göstermişti. Hz. Peygamber toplum içinde meydana gelebilecek tefrikaları önlemeye çalışırdı. Gençler de onun bu vasfını örnek almalı, tefrikaya fırsat vermememeli ve tefrikaya alet olmamalıdırlar. Yetişkinler de gençleri tefrikaya alet etmemelidirler.

Hz. Peygamber, kıyamet gününde arşın gölgesi altında mutlu olacaklar arasında, gönlü Allah'a bağlı, severek Allah'a ibadet eden gençleri de saymıştır.[808] Onun için gençler dinin en iyi gençlikte yaşanacağının bilincinde olmalıdırlar.

Gençlik deyince sadece erkek çocuk akla gelmemelidir. Bir toplumda gençlerin

yarısını genç kızlar oluşturur. İslâm'ı ilk kabul edenler arasında genç kızların ve kadınların önemli mevkii vardır. Hz. Peygamber'in kız çocuklarına özel itina gösterdiği bilinmektedir.

Hz. Peygamber'in İslâm kardeşliğine verdiği önem gençlere örnek olmalıdır. Birbirinin düşüncelerine saygılı olmalıdırlar. Gençler ayrıca Hz. Peygamber'in istişâreye verdiği önemden ders almalıdırlar. Başkalarının, büyüklerin tecrübelerinden, birikimlerinden istifade etmelidirler. Hz. Muhammed (s.a.s.), peygamber olduğu halde, başkalarına danışmış, kendisini istişare müessesesinin dışında tutmamıştır. Hatta istişare ona Allah Teâlâ tarafından emredilmiştir. Çünkü herkesin herşeyi bilmesi mümkün değildir. Bazıları, bazı şeyleri daha iyi bilirler. Diğerleri de onların bilgi ve tecrübesinden istifade ederler.

Hz. Peygamber'in sağlığı korumaya verdiği önem, gençler için bir örnektir. O, sağlığın korunmasını ve hastalanmadan önce sağlığın değerinin bilinmesini istemiştir.[809] İnsan sağlığına zararlı olan pek çok alışkanlığa, mesela sigara, içki ve kumara, gençlik döneminde alışılır. Gençler bu konuda dikkatli olmalıdırlar. Büyükler de bu hususlarda gençlere kötü örnek olmamalıdırlar. Eve sürekli sarhoş gelen bir baba, çocuğunu içkinin kucağına düşmekten kurtaramaz.

Hz. Peygamber aile yapısının sağlamlaştırılmasına büyük önem vermiştir. Aile bireylerinin karşılıklı görevlerini açık açık belirttiği sayısız sözleri vardır. Bu sözlerinin yanısıra, mutlu ve huzurlu bir aile ortamının gerçekleşmesini temin için temel esasları yaşayışı ile de göstermiştir. Böyle bir ortamın, gencin ruh ve beden sağlığı açısından önemli olduğu asla unutulmamalıdır. Sağlıklı aile olmadan sağlıklı gençlik olamayacağı bellidir. Aile büyükleri, gençlerin ileriki hayatında örnek alabilecekleri örnek bir hayat tarzı sergilemelidir. Aile bireyleri arasındaki olumsuz ilişkiler çocuklara ve gençlere yansıtılmamalıdır.

Hz. Peygamber ihtiyarlıktan önce gençliğin kıymetinin bilinmesini istemiştir. Çünkü gençlik çağı değerlendirilmezse faturası ağırdır. Bu, gencin iyi bir eğitim alması ve hayata hazırlanması için önemli olduğu kadar, Allah'a karşı görev ve sorumluluğu açısından da önemlidir. Halk arasında çok sık olarak *"gençliğini yaşamak"* tabiri kullanılır. Ancak gençliğini yaşamak demek, birtakım arzuların peşinde koşmak anlamına gelmemelidir. Çünkü ibadetin yaşı ve sınırı yoktur. Büluğ çağından itibaren herkes mükelleftir. Üstelik ölümün ne zaman geleceği de belli değildir.

Gençlerin eğitiminde yetişkinlere de görevler düşmektedir. Yetişkinlerin kuracağı sıcak ve mutlu bir aile yuvasında Hz. Peygamber'in aile fertlerine karşı tutumu gençlere hem teorik açıdan öğretilmeli ve hem de genç bizzat kendisi, bunun uygulamasına aile içinde tanık olmalıdır.[810]

3. *Yaşlılar*

Şüphesiz dünya, hem gençlere ve hem de yaşlılara aittir. Fakat çağdaş bir düşünürün de belirttiği gibi, ahlâkî-dinî ölçülerden mahrum olan ve sırf aklî saikleri tanıyan *günümüzün hakim uygarlık anlayışı, dünyayı giderek daha fazla gençliğin ölçülerine ve zevklerine uygun olarak biçimlendirmektedir.*[811] Yaşlı kimse, hele değişimin hızlı bir şekilde gerçekleştiği günümüzde, çoğu zaman kendi

gençliğindekinden çok farklı ortama ve değerlere uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Yetişme çağında aldığı eğitim bu uyumu güçleştirmektedir. O bakımdan çeşitli alanlarda düzenlemeler yapılırken, yaşlıların durumları, istek ve ihtiyaçları da ciddiyetle dikkate alınmalıdır.

Her konuda i'tidali esas alan Hz. Peygamber, küçüğü korurken, onlara merhameti emrederken, büyükleri ihmal etmemiştir. Bilakis büyüklere saygıyı küçüklere sevgi ile birlikte zikrederek bunların birbirinden ayrılmaz olduğunu gözler önüne sermiştir. Onun konuyla ilgili bir sözü şöyledir: *"Küçüklerimize merhamet etmeyen ve büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir"*.[812] Küçükler sevgiye, yaşlılar da saygıya, her iki kesim de ilgiye ve bakıma muhtaçtır. İşte bu sözüyle Hz. Peygamber, bu iki toplum kesimine karşı gençlere ve yetişkinlere önemli sorumluluk ve görev yüklemiştir. Bu iki hususa, yani küçüklere sevgi, büyüklere saygı hususuna birlikte riayet etmeyen kimselere ağır ithamda bulunmuştur.

Çekirdek aile yapısının günümüzde yaygınlaşması, evlenen çiftlerin ayrı oturması, yaşlıların bir taraftan genç aile üyelerinden ayrılmalarına yol açarken, diğer taraftan da bunların barındırılmalarını önemli bir sorun haline getirmektedir. Doğal olan, kişinin hayatının son evresini evlatlarının yanında, kendi yetiştiği ve bildiği ortamda, yakın çevresi içinde ilgi ve himaye görerek geçirmesidir. Bu ortam onu neşelendirir, hayata bağlar. Öte yandan huzur evleri ise, kendilerine yabancı bir ortamdır. Bununla birlikte, şartlar gereği, kimsesizlikten veya başka nedenlerle, çocuklar için yetiştirme yurdu kadar yaşlılar için huzur evi gibi kurumlara gerek duyulabileceğini de gözardı etmemek gerekir. Ancak aslolan, yaşlıların, ömürlerinin son evresinde kendi evinde, aile içinde yaşamalarıdır. Yaşlılar açısından durum böyledir. Öte yandan bunun bir faydası da şu olacaktır: Bugünün genci, yetişkini, yarının yaşlısıdır. Yeni yetişen nesil ise büyüklere saygıyı en iyi bir şekilde aile ortamında, yani başta kendi ana babası olmak üzere yakınlarının büyüklere gösterdiği davranışlardan pratik olarak öğrenecektir.

Hz. Peygamber'in sözlerinde ve uygulamalarında yaşlıların saygın bir statüsü vardır. O, gençleri yaşlılara saygı göstermeye teşvik etmiştir. Konuyla ilgili bir sözünde şöyle buyurmuştur: *"Herhangi bir genç, yaşından dolayı bir ihtiyara saygı gösterirse, Allah da ihtiyarlığında ona hizmet edecek kimseler yaratır"*.[813] Mekke'nin Fethi'nde Hz. Ebû Bekir yüz yaşına yaklaşmış olan babası Ebû Kuhâfe'yi Hz. Peygamber'in huzuruna getirir. Hz. Peygamber *"Yaşlı babanı buraya kadar yormayıp evinde bıraksaydın, ben onu ziyaret ederdim"* der. Buna karşılık Hz. Ebû Bekir *"Onun size gelmesi daha uygundur"* şeklinde cevap verir.[814] Hz. Peygamber'in yaşlı Ebû Kuhâfe'ye karşı bu nâzik davranışı Hz. Ebû Bekir'e karşı iltifatının yanında, yaşlı insanlara duyduğu saygının bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

Yaşlılar sözkonusu olunca, ana babaya *(ebeveyn)* karşı görevler konusuna kısaca değinmek yerinde olacaktır. Çocuğun ana baba karşısında hakları olduğu gibi, hiç şüphesiz ana babanın da çocukları karşısında hakları vardır. Kur'ân-ı Kerim'de[815] Allah'a kulluk görevinin hemen ardından genellikle ana babaya karşı saygılı olmanın ve onlara iyi davranmanın bir görev olduğuna dikkat

çekilir. Çünkü, ana baba, çocuğun varlık sahnesine çıkmasının sebebidir ve Allah'ın nimetlerinden sonra insanın yetişmesinde en önemli katkıyı da onlar sağlar. O nedenle Kur'ân-ı Kerim'de ana babaya saygısızlığın en hafif şekli ve bir iç sıkıntısının ifadesi olmak üzere *"onlara of bile deme"*[816] buyurulmuş, azarlanmamaları ve kendilerine güzel söz söylenmesi emredilmiştir. Devamında da[817] merhamet duygusundan kaynaklanan bir tevazu anlayışıyla ana babanın himaye altına alınması istenmiş, onların küçükken çocuklarına gösterdikleri şefkat ve merhamete dikkat çekilmiştir. Bu suretle ana baba ile çocuklar arasındaki duygusal bağın önemi vurgulanmıştır. Hz. Peygamber en önemli amelleri sıralarken vaktinde kılınan namazdan sonra ana babaya iyiliği,[818] buna karşılık büyük günahları sıralarken de Allah'a ortak koşmaktan sonra ana babaya âsî olmayı saymıştır.[819] Ana babanın ölümlerinden sonra hatıralarını yaşatmak üzere onların dostlarıyla ilişkinin devam ettirilmesini istemiştir.[820]

4. Kadınlar

Eğitim, aile, aile hayatı gibi konuları işlerken kadın konusu ve özellikle bu konularda Hz. Peygamber'in kadınlara karşı tutumu üzerinde kısmen durmuştuk. Burada o bölümlerde yer veremediğimiz hususlara temas edeceğiz. Ancak genel olarak İslâm'da ve İslâm tarihi boyunca kadın konusunu tartışmak konumuz dışındadır. Burada Hz. Peygamber nazarında, onun döneminde ve faaliyetlerinde kadının yerini özet olarak ele alacağız.

Önce hanımların İslâm'ın doğuşu esnasındaki hizmetlerini ana hatlarıyla kısaca gözden geçirelim. Onların İslâm'a hizmetleri bu dinin doğduğu yılda değil, ayda değil doğduğu ilk günde başlamıştır. Hz. Peygamber'in ilk vahyi aldığı anda hanımının olumlu ve akıllı tutumunu burada tekrarlamaya gerek yoktur. Ayrıca ilk Müslüman olan kişi kadındır. Hz. Peygamber'in ve Hz. Ebû Bekir'in kızlarının Mekke döneminde iman etmek suretiyle İslâm'a verdikleri desteğin büyüklüğü tartışılamaz. Ammâr b. Yâsir'in annesi Sümeyye işkence sonucu şehit düşen ilk Müslümandır. O yıllar kadınlar açısından öylesine hukûkî boşluğun bulunduğu bir ortam idi ki, Sümeyye'nin katiline hiç kimse hesap da soramamıştır.

İslâm'ın ilk dönemlerinde kocasından önce Müslüman olan, Müslüman olarak müşrik ailesini terkeden hanımlar tanıyoruz. Hz. Ömer'in İslâm'ı kabulünde kızkardeşi Fatıma'nın dinine samimiyetle bağlı oluşunun rolü vardır. Mekke dönemindeki faaliyetlerinde Hz. Peygamber'e halalarının önemli ölçüde destek verdiği görülmektedir. Halasının kızı Ervâ bint Küreyz, Ebû Tâlib'in hanımı Fâtıma bint Esed, Hz. Abbas'ın hanımı Ümmü'l-Fadl Hz. Peygamber'in yardım ve desteğini gördüğü ve o sebeple ömrü boyunca daima saygıyla andığı hanımlar arasında yer alırlar.

Habeşistan muhacirlerinin yüzde yirmi beşi hanım sahabilerden oluşuyordu. Bunların içinde İslâm'da sebat konusunda kocasından daha azimli olan birisini, Ümmü Habîbe'yi tanıyoruz. Habeşistan'a hicrette olduğu gibi Medine'ye hicrette de kadınların cesaret ve metanetini müşahede ediyoruz. Ümmü Seleme ailesinin kendisini kocası Ebû Seleme'den ayırması üzerine tek başına Medine'ye hicreti göze alabilecek kadar cesaret gösterebilmiştir. Medine döneminde de Müslüman

hanımlar gerektiğinde savaşa katılmaktan çekinmemiş, gerektiğinde yaralıların imdadına koşmuştur. Bunun yanında ibadet olmanın yanında sosyal bir niteliği de olan cemaatle beş vakit namaza, cuma, ve bayram namazlarına katılmışlardır. [821]

Hz. Peygamber erkeklerin yanısıra kadınlardan da biat almıştır. Biatın, yönetici ile yönetilen arasında yapılan, seçim veya bağlılık karakteri taşıyan bir akid olduğunu dikkate alırsak bu, son derece önemli ve çağına göre ileri bir uygulamadır. Bu uygulama devletin halk unsuru ile devlet kademesi arasındaki ilişkilerde Hz. Peygamber'in kadın-erkek ayırımına gitmediğini, bir bakıma yöneticiyi seçmede kadınlara söz hakkı tanıdığını göstermektedir. Gerçi Hz. Muhammed (s.a.s.)'i peygamber olarak seçen insanlar değil Allah'tır. İnsanlara da onun bu durumunu kabul etmek veya etmemek düşer. O, kendisine tâbi olanlardan biat alıyordu; bu açıdan düşünülecek olsa dahi, Hz. Peygamber'in kadınlara tanıdığı siyâsî haklar ve onları bu haklar konusunda erkeklerden ayırmaması son derece dikkat çekicidir.

Peygamberimiz kadınların verdiği emanı ve himayeyi kabul ederek onlara hukûkî bir statü kazandırmıştır. Ümmü Hânî Mekke'nin Fethi esnasında bir adam için eman verdiğini ve onu himayesine aldığını gelip Hz. Peygamber'e açıklamış, o da bunu kabul etmiştir. Bu uygulama kadınların yönetici nezdindeki hukûkî statüsünü göstermesi açısından önemlidir. Olay bir hukûkî konudur ve himaye altına alınan kocasının canıyla ilgilidir. Buhârî, bu konuya özel bir kısım ayırmıştır.[822]

Kur'an-ı Kerim'de kadın ve erkek, inanç, Allah'a itaat, tevazu, ibadetler, doğruluk, sabır, yardım, namusu koruma, Allah'ı anma hususlarında eşit olarak kabul edilmiştir.[823] Kadınla erkeği bir arada zikreden âyetler incelendiğinde görülmektedir ki, Kur'an kadın ile erkeğe birbirini tamamlayan, birbirine destek veren, iki inanan, iki insan olarak bakmaktadır. Kadın için de erkek için de Allah katında değer ölçüsü takvadır. Makâsıd-ı şerîa denilen dinin korumayı hedeflediği hususlarda, dini, aklı, nesli, nefsi ve malı koruma konularında kadın erkek ayırımı yoktur. Erkeğin aklı, malı, dini, nesli ve namusu nasıl mukaddes ise, aynı değerler kadın için de mukaddestir. Neslin devamında kadının rolünün erkekten fazla olduğu dahi söylenebilir. Erkek çocuğunu da kız çocuğunu da kadın dünyaya getirir. Her ikisini de önce kadın, yani anne yetiştirir.

Hz. Peygamber ilim öğrenilmesi konusunda kadın-erkek ayırımı gözetmiyordu. [824] Kur'an'ı kadın erkek ayırt etmeden bütün insanlara tebliğ etmiştir. Nâzil olan âyetleri erkeklere olduğu gibi kadınlara da okuyordu.[825]

Hz. Peygamber'in nazarında kadın düşünce ve ifade özgürlüğüne sahiptir. Kadın veya kız istemediği erkekle evlendirilemez. Ayrıca Hz. Peygamber kadınların görüşlerine önem vermiş, onlara birtakım konularda danışmıştır. Bununla ilgili örnekleri aile hayatı ile ilgili bölümde verdiğimiz için burada tekrarlamak istemiyoruz.

Hz. Peygamber kadını bir eşya gibi telakki etmemiştir. *"Dünya bir geçimden (metâ') ibarettir. Bu geçim dünyasının en güzel nimeti de iyi kadındır."*[826] hadisinde geçen metâ' ise kadının bir eşya gibi telakki edildiğini göstermez ve öyle telakki edilmesini de gerektirmez. Bir erkek için bekar olarak hayatını devam ettirmenin

güçlüğü ve bu noktadan bakıldığında bile kadının erkek için önemi ortadadır. Keza kadın için de durum böyledir. Bir yuva kurma arzu ve isteği her iki cinsin de fıtratında vardır. Dolayısıyla kadın erkek için bir nimet olduğu gibi, erkek de kadın için nimettir. Birbirine duydukları ihtiyaç ve faydalanma karşılıklıdır.

Kadın denilince sadece eş anlaşılmamalı ve bu kesim geniş bir yelpaze içinde düşünülülüp değerlendirilmelidir. O, yerine göre bir çocuğun, bir gencin veya bir yetişkinin annesidir, anneannesidir, babaannesidir. Birisinin evlâdıdır, bir dedenin torunudur. Bazen bir yetimdir, çocuktur veya gençtir. Bazen de akrabalarının veya devletin ilgisine ve yardımına muhtaç bir fakirdir. O nedenle Hz. Muhammed (s.a.s.)'in anneye, çocuğa, fakire, yetime, dula, muhtaca... verdiği değer de kadına verdiği değer çerçevesinde mütâlaa edilmelidir.

"Kadınlarla iyi geçinin"[827] âyet-i kerîmesi Hz. Peygamber'in hem aile hayatında uygulama alanındaki yerini almış ve hem de bununla ilgili sözleri sahâbîlere verdiği emir ve tavsiyeler arasında önemli yer tutmuştur. Onun kadınlara haksızlık yapılmasına engel olduğu görülmektedir.

Görülüyor ki Hz. Peygamber ve sahâbîler kadını kendilerinden aşağı, her dediklerine itaat etmek zorunda olan ikinci sınıf bir insan olarak görmüyorlar; onların kendileriyle aynı haklara sahip olduklarını kabul ediyorlardı. Aynı şekilde kadınlar da kendilerini erkekten aşağı, onların emrinde, onların her dediğine ve yaptığına boyun eğmesi gereken kimseler olarak görmüyorlardı.[828]

5. *Yetimler, Şehit Aileleri ve Gaziler*

Kendisi de bir yetim olarak büyüyen ve içinde yetiştiği toplumda yetimlere yapılan kötü muameleye şahit olan Hz. Peygamber'in üzerine titiz bir şekilde eğildiği toplum kesimlerinden biri, belki de en başta geleni yetimlerdi. Câhiliye döneminde bakımsızlık, boşama kolaylığı ve vefat gibi nedenlerle dul ve yetimlerin sayısı çok fazla idi. Anne ve babanın ölmesi halinde yetimleri gözetmek seyyidlerin, yani kabile reislerinin görevlerinden biriydi. Kabileler arasında sık sık savaşlar meydana geldiği için, vesayet altına giren öksüz kızların sayısı fazlaydı. Bir velinin velayeti altında on-onbeş kadar öksüz kız bulunduğu olurdu. Yetimler kendilerini müdafaadan aciz oldukları için, büyük vârisler onların haklarına riayet etmez, onlara bir şey vermezlerdi.[829] Yetimler vâris olamadıkları için genellikle önemli bir mal varlığına sahip olamazlardı. Teamüle göre bir kimse, velayeti altındaki öksüz kızın üzerine maşlahını atarsa, örfen bu hareket, *"bu kız benimdir"* anlamına gelirdi. Bu durumda kızın velisinden başka bir kimse onu nikahlamaya asla tâlip olamazdı.Velî, şayet yetim kız hoşuna giderse, kendisi nikahlardı. Bu takdirde kızın emsali arasındaki teamüle göre takdir ve tayin edilen mehiri vermezdi. Bununla birlikte, kızcağızın veraset gereği sahip olduğu malını kendi malıyla birlikte idare eder ve o maldan kendisi istifade ederdi. Yetime ise bir şey vermezdi. Kız hoşuna gitmezse veya dulu nikah etmek istemezse, başkasıyla evlenmesine de engel olurdu. Nikahlamadığını başkasına vermediği gibi, malına bir an önce vâris olabilmek için türlü işkencelerle ağır işlerde kullanırdı.[830]

Görüldüğü üzere yetimlere câhiliye toplumunda uygulanan muameleler, bir

sosyal problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple, hem Kur'an'da ve hem de Hz. Peygamber'in hadislerinde, o dönemdeki diğer problemlere olduğu gibi bu hususa da yer verildiği ve üzerinde durulduğu görülmektedir. Nitekim Kur'an'da ve hadislerde yetimlere uygulanan kötü muameleler yerilmiş ve yetim hakları korunarak himaye altına alınmıştır. Kur'an ayetlerinde ve Hz. Peygamber'in hadislerinde, yetimlerle ilgili karşılaşılabilecek her durum için esaslar gösterilmiş; müminlerin bu konuda yapmaları ve kaçınmaları gereken davranışlar geniş bir çerçevede ortaya konmuştur. Konuyla ilgili ayetleri ana hatlarıyla iki kısımda mütalaa etmek mümkündür. Ayetlerden bir kısmı yetime iyi muamele etmeyi emretmektedir. Diğer bir kısmı ise, yetimin malları ve genel olarak yetimle ilgili hukûkî hükümler içermektedir.

Kur'an-ı Kerim'de *"O, seni yetim bulup barındırmadı mı?"*[831] buyrularak bizzat Hz. Peygamber'in yetim olarak büyüdüğü vurgulanmakta ve Allah'ın, onu yetim iken çeşitli imkanlar yaratarak barındırdığı belirtilmektedir. Aynı sûrede Hz. Peygamber'e, yetime iyi davranması şu ifade ile emredilmektedir: *"Yetimi sakın ezme"!*[832]

Aşağıda anlatacağımız olay, İslâm dininin dul ve yetimlerin haklarını korumaya verdiği önemi göstermektedir. Ensârdan bir adam (Evs b. Sâbit) ölür, geride bir dul hanım ve üç yetim kız bırakır. Ölen kişinin hiç oğlu yoktur. Amcasıoğulları, onun malının tamamını alırlar. Dul kadına ve yetim üç kıza bir şey vermezler. Kadın, durumu Hz. Peygamber'e şikayet eder. Hz. Peygamber onlara adam gönderir. Vârisler, malın kendilerine ait olduğunu söylerler. Çünkü Arap âdetine göre, mirasa yalnız ölenin erkek akrabası vâris olurdu. Bu olay üzerine şu âyet-i kerîme nazil olur: *"Ana babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır..."*[833] Hz. Peygamber hemen onlara haber gönderip, Allah'ın kadınlara da mirastan pay ayırdığını bildirir.[834]

İslâm'dan önce insanlar yetimlerin mallarını yerler, onların mallarından faydalanmak için yetimle evlenme, ya da onu oğlu veya kızı ile evlendirme yollarına başvururlardı. *"Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkınmış olurlar"* ve *" Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın"*[835] ayetlerinin nâzil olması üzerine Müslümanlar yetimlerin mallarından el çektiler. Onların mallarını yemek bir tarafa, yetimlerin mallarının kendi mallarına karışmamasına dikkat etmeye başladılar. Öyle ki, yetimin önünden artan yemeği yemekten bile çekiniyorlardı. Evlerinde yetim bulunanlar onun yiyeceğini ve içeceğini ayırdılar. Onlara ayrı bir ev tahsis ettiler. Bu durum, mallarını çalıştırmaktan aciz olan yetimlerin de aleyhine olduğu gibi yetim hâmîlerine de güç geliyordu. Hatta Abdullah b. Revâha Hz. Peygamber'e gelerek şunları söyledi: *"Yâ Resûlallah, hepimiz yetimleri oturtacak ayrı bir eve, onlara ayrı yiyecek ve içecek verecek güce sahip değiliz"*. İşte bu yanlış anlamayı bertaraf edip konuya açıklık getirmek maksadıyla şu ayet-i kerime nazil oldu: *"Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, bilin ki onlar sizin kardeşlerinizdir..."*[836] Bu âyete göre önemli olan, yetimi güzel yetiştirmek, onun malını da kendi yararına ıslah edip geliştirmektir. Aleyhlerine olmamak şartıyla

yetimlerle beraber oturmakta, onların mallarını kendi mallarına katıp beraber çalıştırmakta bir sakınca yoktur. Ancak elde edilen gelirden masraf çıktıktan sonra paylarına düşeni onlara vermek veya onların hesabına kaydetmek gerekir.[837]

Yetimlerin toplum içindeki durumlarını iyi bir düzeye getirmek Hz. Peygamber'in başlıca sosyal faaliyetleri arasında yer almıştır. Onun yoksullar ve yetimlerle ilgilenmesi ve onların haklarıyla ilgili düzenlemelerde bulunmaya başlaması peygamberliğinin ilk yıllarına rastlar. Nitekim, Habeşistan'a giden muhâcirlerin başkanı Câfer b. Ebû Tâlib, Necâşî'nin huzurunda İslâm'ı ve Müslümanları savunmak maksadıyla yaptığı konuşmada *"Cahiliye döneminde kuvvetlilerin zayıfları ezdiğini"* söylemiş, konuşmasının devamında Hz. Peygamber'in emrettiği ve yasakladığı hususları dile getirmiştir. Onun yasakladığı konulardan birinin de *"yetim malı yemek"* olduğunu söylemiştir.[838] Hz. Peygamber, yetimlerle ilgilenmeyi ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür.

Hz. Peygamber'in yetimlere karşı tutumunun en güzel örneğini, ünlü sahâbî Enes b. Mâlik'e olan davranışlarında bulmak mümkündür. Enes b. Mâlik yetimdi. Babası Mâlik b. Nadr'ın, Müslümanlara karşı olduğu, İslâmiyetin Medine'de yayıldığı ilk günlerde hanımı Ümmü Süleym'in Müslüman olmasına kızarak Şam'a gittiği ve hicretten önce orada öldüğü rivayet edilmektedir. Ümmü Süleym daha sonra Ebû Talha el-Ensârî ile evlendi. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde henüz on yaşında, okur- yazar ve zeki bir çocuk olan Enes'i, annesi (veya üvey babası) Hz. Peygamber'in hizmetine verdi. Enes, Hz. Peygamber'in vefatına kadar on yıl onun hizmetinde bulundu. Hz. Peygamber'in eğitim-öğretim tarzına, insanlara ve özellikle çocuklara karşı hoşgörüsüne ve diğer ahlâkî davranışlarına dair birçok bilgi Enes vasıtasıyla intikal etmiştir. Enes, Hz. Peygamber'den bir defa bile azar işitmediğini söylemiştir. Hz. Peygamber, bir hatası yüzünden Enes'i ikaz edecek olan hanımlarına *"Bırakın çocuğu!"*[839] derdi.

Hz. Peygamber, içinde yetim barındıran ve yetime iyi davranılan eve büyük önem vermiş ve şeref atfetmiştir. O, bu konuda şunları söylemiştir: *"Müslümanların evleri arasında en iyisi içinde kendisine iyi davranılan yetim bulunan evdir. En kötüsü de, içinde, yetim bulunup da kendisine kötü davranılan evdir"*.[840] Burada yetimi sadece barındırmak değil; barınma ile beraber ona iyi davranmak da zikredilmektedir. Şayet evde barındırılan yetime iyi davranılmazsa, maddî ve manevî eziyete maruz bırakılırsa, bu tür bir barınma, onun için bir zulüm haline gelebilir.

Ünlü Ebû Hüreyre'nin durumu da İslâm'ın yetimlere verdiği değeri gözler önüne seren en güzel örneklerden biridir. O, kendisinin yetim olarak büyüdüğünü, Büsre bint Gazvân'ın yanında hizmetçi olarak karın tokluğuna çalıştığını; İslâm'la birlikte ise şeref bulduğunu belirtmiştir.[841]

Hz. Peygamber bir yetim ile başkası arasında meydana gelen anlaşmazlıkta, mahkeme yetimin aleyhinde sonuçlansa bile, bağış yoluyla ve gönül rızasıyla yetimi koruma cihetine gitmiştir. Uhud Savaşı'ndan önce ensardan Ebû Lübâbe ile yine ensardan bir yetim arasında bir hurma bahçesi yüzünden anlaşmazlık çıkar. Hz. Peygamber Ebû Lübâbe'nin lehine hüküm verir. Ancak ondan hakkını çocuğa bağışlamasını ister. Kendisine bunun karşılığında cennette bir hurma

bahçesi bağışlanacağını söyler. Fakat Ebû Lübâbe buna yanaşmaz. Hz. Peygamber ona gücenir. O sırada İbnü'd-Dehdâha, Hz. Peygamber'e, yetime bir hurma bahçesi bağışladığı takdirde kendisinin ne gibi bir mükâfata erişeceğini sorar. O da cennette bir bahçe bahşedileceğini bildirir. İbnü'd-Dehdâha hurma bahçesini satın alarak yetime bağışlar. Hz. Peygamber onun bu davranışına çok sevinir. [842]

Peygamberimiz yetimleri asla istismar etmemiştir. Amme hizmetinde kullanılacak olsa dahi yetimlerin mallarına el koymamıştır. Hatta onların, mallarını bu iş için bağışlamalarına bile gönlü razı olmamıştır. Sözgelişi Mescid-i Nebevî'nin inşâ edildiği arsa, ensar'dan Es'ad b. Zürâre'nin himayesinde bulunan Sehl ve Süheyl adındaki iki yetime aitti. Bu iki yetim, arsayı mescid yapılması için hibe etmek istemişler; ancak Hz. Peygamber bunu kabul etmemiş ve bedelini ödemiştir.[843]

Hz. Peygamber'in yardım konusunda yetimleri yakın akrabalarına tercih ettiği zamanlar olmuştur. Nitekim bir gün kendisine ganimet malları arasında esirler getirilir. Hz. Feygamber'in amcası Zübeyr b. Abdülmuttalib'in kızları Ümmü'l-Hakem ve Dubâa, bunu duyunca yanlarına Hz. Fâtıma'yı da alarak, Hz. Peygamber'e gelirler. İçinde bulundukları durumu anlatırlar ve ondan hizmetçi talebinde bulunurlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber *"Bedir yetimleri sizi geçti"*[844] buyurur.

Beşîr b. Akrebe adlı sahâbî, henüz çocuk iken, babası Uhud Savaşı'nda şehit düşer. Bunun üzerine Hz. Peygamber Beşîr'i ziyaret eder; onun ağladığını görür ve *"Ağlama, ben, baban, Aişe de annen olsa istemez misin?"* diyerek onu teselli eder. Beşîr de *"Evet"* cevabını verir.[845]

Hz. Aişe'nin himayesinde yetimler mevcuttu.[846] Bunların dışında bizzat Hz. Peygamber'e vasiyet edilmiş yetimler de vardı. Nitekim Es'ad b. Zürâre vefat ederken Kebşe, Habîbe ve Fâria adlı üç kızını Hz. Peygamber'e bıraktığını vasiyet etmiştir. Peygamberimiz hangi hanımının yanına gidecekse bu kızları da beraberinde götürürdü. Kendisi onların evlilikleriyle de ilgilenmiştir.[847]

Hz. Peygamber yetimle ilgilenmenin dinî bir görev olduğunu; yetimlerle ilgilenenin ahirette mükâfata erişeceğini bildirmiştir. Nitekim bir sözünde *"Kim Allah rızası için bir yetimin başını okşarsa, elinin dokunduğu her saç sayısınca iyilik yazılır. Kim yanında bulunan yetim erkek veya kız çocuğa iyi davranırsa ben ve o, cennette (şehadet ve orta parmağını göstererek) şu ikisi gibidir"*[848] buyurmuştur.

Yedi büyük günahı sıralayan hadislerde bu günahlar arasında yetim malı yemek de geçmektedir: Hz. Peygamber şöyle buyurur; *"Helak edici yedi şeyden kaçınınız: Şirk, büyü, adam öldürme, riba yeme, yetim malı yeme, savaştan kaçma ve iffetli kadına zina isnadında bulunma"*.[849]

İbn Mâce, *"Kitâbü'l-Edeb"*de yetim hakkı konusunda bir bab açmıştır. Burada *"İki zayıfın hakkını yemekten sakındırırım: Yetim ve kadın"*[850] hadisi dikkat çekicidir. Hz. Peygamber *"Kim üç yetimi himaye ederse, gecesini namazla, gündüzünü oruçla geçirmiş, Allah yolunda cihad etmiş gibi gibi olur. Ben ve o, yani yetimleri koruyan, cennette şu ikisi gibi kardeşiz"* buyurdu ve elinin iki parmağını birbirine bitiştirdi.[851]

Hz. Peygamber yetim malının korunmasına önem verirdi. Hatta onu koruyacak

kapasitede olmayanların bu işi üstlenmelerini istemezdi. Nitekim Ebû Zer el-Gıfârî'ye kendisini zayıf gördüğünü belirterek, yetim malının velâyetini üzerine almamasını tembih etmiştir.[852]

Avn b. Ebû Cühayfe babasından şu sözü nakleder: *"Bize Peygamber'in zekat memuru geldi. Zekatı zenginlerimizden alıp fakirlerimize verdi. Ben yetim bir çocuktum. Bana da bir deve verdi".*[853] Bu örnek de Hz. Peygamber döneminde devletin yetimleri korumaya gösterdiği itinayı gözler önüne sermektedir.

Hz. Peygamber, yetime, yoksula ve yolcuya infakta bulunan zengini övmüş; onların hakkını yiyeni ise kötülemiştir.[854] *"Kim bir yetimin yiyeceğini ve içeceğini üstlenirse, affedilmeyecek günah işlemedikçe Allah onu cennete yerleştirir"*[855] buyurmuştur. Yetim yeğenlere zekat vermenin hükmünü soranlara, buna, birisi akrabalıktan dolayı ve diğeri de zekattan dolayı olmak üzere iki kat mükafat verileceğini bildirmiştir.[856] Kalbinin katılığından şikayet eden bir adama, yetime merhamet etmesini, başını okşamasını, yediği yemekten ona da yedirmesini söylemiş, o zaman kalbinin yumuşayacağını bildirmiştir.

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, o dönemde sosyal bir problem olan ve her zaman da problem olabilecek yetim hakkı ve yetimlere iyi davranılması konusunda çok önemli ve köklü çözümler getirmiştir.

Hz. Peygamber, şehitlerin geride bıraktıkları çocuklarına özel ilgi göstermiştir. Onun özel iltifat ve ilgisine mazhar olan şehit çocuklarından birisi Uhud şehitlerinden Abdullah b. Amr'ın oğlu Câbir'dir. Babası şehit olduğunda Câbir on sekiz yaşlarında bulunuyordu. Hz. Peygamber Uhud savaşından bir gün sonra Hamrâaülesed Gazvesi'ne giderken, sadece bir gün önce Uhud'a katılanların gelmesine müsade ettiği halde, babası bir gün önce şehit olan Câbir b. Abdullah'a özel izin vermiştir. Câbir, Hz. Peygamber'e gelerek, Uhud Savaşı'na, kızkardeşlerine bakacak başka kimsesi bulunmadığı için katılamadığını bildirmiş ve sefere iştirak etmek için izin istemiştir. Hz. Peygamber Câbir'e başka zamanlarda da yardımcı olmuştur. Çoğu alacaklıları, hurmaların toplanma mevsimi geldiğinde Câbir'den babasının borçlarını isterler. O da hurma bahçesinden başka gelirleri olmadığını ve o yılki ürünün de borcunu karşılamaya yetmeyeceğini Hz. Peygamber'e bildirir. Hz. Peygamber toplanan hurmaları birkaç öbek halinde yığdırır. Bunlardan en büyük öbeğin yanına oturarak ölçeği eline alır ve herkese alacağı nisbetinde hurma vermeye başlar. Hz. Peygamber'in bir mucizesi olarak Câbir'in bütün borçları ödendikten sonra hurmaların eksilmediği rivayet edilir.[857]

Hz. Peygamber, maddî sıkıntı içinde bulunan şehit ailelerine yardımlarda bulunurken, onları ezikliğe sevkedecek davranışlardan da kaçınmıştır. Buna örnek olarak Câbir b. Abdullah ile aralarında geçen olayı hatırlatmak istiyoruz. Hz. Peygamber'le birlikte Zâtürrikâ' Gazvesi'ne katılan Câbir b. Abdullah, ona maddî sıkıntı içinde olduğunu bildirir. Hz. Peygamber Câbir'den kendisine devesini satmasını ister. Uzun süren pazarlıktan sonra Medine'ye varınca teslim etmek şartıyla deveyi satın alır. Câbir Medine'ye dönünce deveyi teslim etmek için götürdüğünde Hz. Peygamber ona borcunu öder ve deveyi de kendisine hediye eder. Câbir o sırada tanıdığı bir Yahudiye rastlar ve durumu ona anlatır. Yahudi buna hayret eder ve *"Demek o senden deveyi satın aldı, parasını verdi, sonra*

da deveyi sana hediye etti ha"! diyerek bu hayretini gizleyemez. Câbir de *"Evet"* cevabını verir.[858]

Hz. Peygamber şehit çocuklarına sadece yardımla, maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılamakla yetinmemiş; kendilerinin ileriki yıllarda yalnızca yardımla geçinen insanlar olarak yaşamaktan kurtulup birer iş sahibi olmalarını, geçimlerini kendileri temin etmelerini istemiş ve bunun için teşvik etmiştir. Hz. Peygamber'le Mûte Savaşı'nda şehit düşen Câfer-i Tayyar'ın oğlu Abdullah arasında geçen bir olayı buna örnek olarak kaydedebiliriz. Peygamberimiz bir gün çocuklarla birlikte pazarda satış yapan Abdullah b. Câfer'in yanına uğramış, kendisiyle ilgilenmiş ve *"Allahım! Onun satışını bereketli kıl"* diye dua etmiştir. Abdullah b. Câfer Hz. Peygamber'in vefatında 10 yaşında olduğuna göre[859] bu olay, çocuk yedi ilâ on yaşları arasında iken meydana gelmiş olmalıdır.

Hz. Peygamber şehit çocuklarını teselli etmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî Uhud Savaşı esnasında on üç yaşında bulunuyordu. Babası Mâlik b. Sinan onun gelişmiş olduğunu söyleyerek savaşa katılmasını istemiş, ancak Hz. Peygamber kabul etmemişti. Mâlik b. Sinan Uhud Savaşı'nda şehit düşmüştür. Ebû Saîd el-Hudrî, savaştan sonra Medine'ye dönen Hz. Peygamber'i Benî Hudre çocuklarıyla birlikte karşılamaya gitmiştir. Hz. Peygamber onu teselli etmiş ve *"Allah babana ecrini versin"* diyerek dua etmiştir.

Hz. Peygamber genç yaşta Uhud'da şehit düşen amcası Hz. Hamza'nın yetim çocukları ile ilgilenmiştir. Hamza'nın kızı olan Ümâme, Umretü'l-Kazâ'da *"Amca! Amca!"* diyerek Peygamberimizin arkasına düşmüş, o da Ümâme'yi alarak Medine'ye getirmiştir. Çocuğun bakımını üstlenmek için Zeyd b. Hârise, Hz. Ali ve Câfer b. Ebû Tâlib arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bunun üzerine araya Peygamberimiz girmiş; Câfer b. Ebû Tâlib'in hanımı Esmâ, Ümâme'nin teyzesi olduğundan, onun bakımını Câfer'e vermiştir. Ümâme'yi daha sonra Seleme b. Ebû Seleme ile evlendirmiştir. Yine Uhud Savaşı'nda şehit düşen Abdullah b. Cahş'ın terekesinin idaresini üzerine almış; oğluna Hayber'de bir mülk satın alıvermiştir.[860]

Hz. Peygamber'in Medine döneminde sahabenin hemen tamamı gazilerden oluşuyordu. Çünkü Bedir, Uhud, Hendek savaşlarına katılanlar birer gazi idiler. Peygamberimiz Ehl-i Bedir'den övgü ile söz etmiştir.[861] Övgüsünde özellikle Bedir ehlinin faziletinden bahsetmekle birlikte, bu, aynı zamanda onun gazilere verdiği değeri göstermektedir. Mekke'nin Fethi'ne yönelik hazırlıkları müşriklere haber vermek için onlara mektup yazan ve fakat daha sonra bu mektubu ele geçirilen Hâtıb b. Ebû Beltea örneğinde olduğu gibi, bunların bazı suçlarını affettiği görülmektedir.

Hz. Peygamber şehitlerin geride kalan yakınlarını teselli için elinden gelen çabayı sarfederdi. Buna, küçük yaşta şehit düşen Hârise b. Sürâka'nın annesine karşı davranışını örnek olarak verebiliriz. Hârise bir yetimdi ve babası Sürâka hicretten önce ölmüştü. Kendisi de hicretten sonra annesi ile birlikte Müslüman olmuştu. Hârise, yaşının küçük olması nedeniyle Bedir Savaşı'na mücâhit olarak katılamadı. Bu arada savaş alanının gerisinde bir su birikintisinden su içerken atılan bir okla isabet aldı ve bu savaşın ensardan ilk şehidi oldu. Annesi ve kızkardeşi Hârise'nin öldüğünü duydular. Annesi Ümmü Hârise, Hz.

Peygamber'in gelmesini bekledi ve ondan oğlunun durumunu soracağını, eğer cennette ise ağlamayacağını, şayet cehennemde ise ağlayacağını ifade etti. Peygamberimiz Bedir'den Medine'ye dönünce bu kadın oğlunun durumunu sormak üzere onun huzuruna gelerek *"Eğer oğlum cennette ise sabreder, sevabını beklerim; değilse onun için var gücümle ağlarım"* dedi. Hz. Peygamber Hârise'nin cennette, üstelik Firdevs cennetinde olduğunu bildirdi. Bunun üzerine annesi oğlu için asla ağlamayacağını açıkladı.[862]

Hz. Peygamber'in bir şehit annesini teselli edişiyle ilgili şu olay da son derece mânidardır: O, Uhud şehitlerini defnettikten sonra atına binerek gazilerle birlikte Medine'ye doğru hareket etttiği sırada ensar kadınları kendisini karşılamak üzere yola çıkmışlardı. Bunların arasında Hz. Peygamber'in atının dizginini tutan Sa'd b. Muaz'ın annesi Kebşe bint Ubeyd de vardı. Bu kadının diğer oğlu Amr şehit düşmüştü. Sa'd b. Muaz, *"Yâ Resûlallah! Annem"!* diyerek onu takdim etti. Hz. Peygamber Kebşe bint Ubeyd'e "Merhaba"! diye hitap etti. Kebşe Hz. Peygamber'e yaklaşarak *"Seni sağ salim gördüm ya, felaket hiç gelir bana"* dedi. Peygamberimiz ona oğlu Amr b. Muaz için başsağlığı diledikten sonra onun ve diğer şehitlerin cennetlik olduğunu belirtip şöyle dua etti: *"Allahım! Kalplerindeki üzüntüleri gider. Musibetlerinden dolayı mükâfatlandır. Şehitlerin geride bıraktıklarına güzel muamelede bulunacak iyi halefler eyle".*[863]

Uhud Savaşı'nda şehit düşen Enes b. Fedâle'nin yetim kalan üç yaşlarındaki oğlu Muhammed Hz. Peygamber'in huzuruna getirilir. Peygamberimiz ona satılmamak ve hibe edilmemek kaydıyla bir hurmalık bağışlar.[864] İslâm ordusu Uhud Savaşı'ndan Medine'ye döndüğünde kadınlar savaşa katılan yakınlarından haber sormak üzere Hz. Peygamber'in yanına gelirler. Baldızı Hamne bint Cahş'a kardeşi Abdullah'ın ve dayısı Hamza'nın şehit olduğunu söyler. Hamne soğukkanlılık gösterir ve Allah'tan onların bağışlanmasını ister. Hz. Peygamber kocasının şehit düştüğünü söyleyince üzülür ve feryat eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kadınların yanında kocalarının ayrı bir yeri olduğunu söyler. Ona niçin böyle yaptığını sorduğunda, *"Yâ Resûlallah! Yetim çocuklarını hatırladım; beni ürpertti"* der. Hz. Peygamber o çocukların iyi yetişmesi için dua eder, onlarla ilgilenir. Hamne'ye Hayber'de yiyecek yardımında bulunur.[865]

Bir sözünde Peygamberimiz, *"Dul hanımlarla fakirlerin işlerine koşanlar Allah yolunda cihad etmiş gibi mükâfâta nail olurlar"*[866] buyurmuştur. Bu sözün kapsamına şehitlerin geride bıraktıkları dul eşlerine yardımcı olanların da girdiği muhakkaktır. Hz. Peygamber şehit ailelerinden manevî desteğini esirgememiş ve onlar için *"Allah'ım! Onların kalplerindeki üzüntüyü gider. Musibetlerini gider. Geride bıraktıklarına iyi halef kıl"* şeklinde dua etmiştir.[867]

Hz. Peygamber'in gazilere, şehitlere ve şehit çocuklarına verdiği değerden sahâbe de etkilenmiştir. İbn Hişâm'ın tarih belirtmeden kaydettiği bir habere göre onun en yakın arkadaşı olan Hz. Ebû Bekir kucağında küçük bir kız çocuğunu seviyorken yanına bir adam girer ve çocuğun kim olduğunu sorar. Hz. Ebû Bekir *"O benden daha hayırlı olan bir adamın kızıdır. Bu Sa'd b. Rebî'in kızıdır"*[868] cevabını verir. Sa'd b. Rebî' ise Bedir Savaşı'na katılmış bir gazi idi; Uhud Savaşı'nda şehit düşmüştü.

6. Fakirler

Toplum içinde gözetilip kollanması gereken kesimlerden birisi de şüphesiz çeşitli sebeplerle fakir düşen insanlardır. Kur'an-ı Kerim'de fakirlere yardım edilmesi, onların yedirilip korunması üzerinde çok sayıda âyet-i kerime mevcuttur. Hz. Peygamber daha İslâm'ın ilk yıllarından itibaren fakirlerin korunup gözetilmesi, fakirlikle mücadele edilip toplumda muhtaç kimsenin bırakılmaması yönünde ciddî adımlar atmıştır. Bu adımlar, muâhât, kölelerin azad edilmesi, muhtaçlara gerek devlet eliyle toplanan ganimet ve zekattan, yani devlet bütçesinden pay ayrılması ve gerekse nafile yardımların teşvik edilmesi şeklinde özetlenebilir. Hatta o dönemde gayri müslimlerin fakirlerinin bile korunup gözetildiği görülmektedir. Nitekim maddî gücü yerinde olmayan, çalışmaktan âciz ve yoksul gayri müslimler cizye vermekten muaf tutulmuştur.

Hz. Peygamber'in nafile yardımlara teşviki konusuna bir örnek olmak üzere şu olayı nakletmek istiyoruz: Bir gün Hz. Peygamber'e yalın ayak, yarı çıplak, kaplan postu rengindeki gömleklerini veya abalarını başlarına geçirmiş Mudarlı birtakım adamlar gelir. Onların yoksul halini görünce Hz. Peygamber'in yüzünün rengi değişir. İçeri girip çıktıktan sonra Bilâl-i Habeşî'ye ezan okumasını ve kamet getirmesini söyler. Namazı kıldırdıktan sonra cemaate bir konuşma yapar. Fakirlere yardım edilmesini öngören bir kısım ayetleri okuduktan sonra *"Kişi, dinarından, dirheminden, elbisesinden buğdayından, hurmasından, yarım hurma bile olsa sadaka vermelidir"* der. İnsanlar seferber olurlar ve para, yiyecek ve içecek gibi ihtiyaç maddelerini getirirler. Öyle ki, yiyecek ve giyeceklerden iki küme oluşur. Hz. Peygamber bu manzara karşısında son derece memnun olur ve şunları söyler: *"Kim İslâm'da güzel bir çığır açarsa, onun ve onunla amel edenlerin mükafatı, o çığırla amel edenlerin mükafatından hiçbir şey eksilmeksizin kendisine ait olur. Kim ki İslâm'da kötü bir çığır açarsa, o çığırın ve onunla amel edenlerin günahı, onunla amel edenlerin günahından bir şey eksilmeksizin kendisine ait olur"*.[869]

Hz. Peygamber, fakirlerin durumunu iyileştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunurken onları hiçbir zaman horlama ve aşağılama cihetine gitmemiştir.

Hz. Peygamber'in fakirlik ve fakirlerle ilgili çok sayıda sözü mevcuttur. Bunları iki gruba ayırarak değerlendirmek mümkündür: Birinci grup rivayetlerde fakirliğin lehinde ifadelere yer verildiği görülmektedir. Hatta hadis âlimleri, fakirliğin fazileti ile ilgili bablar açarak bu konuyla ilgili hadisleri derlemişlerdir.[870] Bu rivayetlerde fakirliğin fazileti,[871] sabreden fakirlerin cennete ilk giren gruplar arasında yer alacağı,[872] cennete fakirlerin girebileceği,[873] cennet ehlinin çoğunluğunu fakirlerin teşkil edeceği,[874] Müslümanların fakirlerinin cennete zenginlerinden önce gireceği,[875] fakirliğin utanılacak bir şey değil, insanın manevî hayatı için bazı avantajlar sağlayan bir mertebe sayıldığı, fakirlerin toplumun hayırlı bir tabakasını oluşturduğu,[876] Allah'ın mü'min-namuslu ve fakir kulunu sevdiği[877] belirtilmektedir.

İkinci grup rivayetlerde ise sabredip olgunluk göstermeyen, yoksulluğunu bahane ederek taşkınlık yapan, kötülük işleyen, isyan eden fakirler şiddetle kınanmıştır. Fakirlikten Allah'a sığınılması gerektiği,[878] fakirliğin kişiyi birtakım kötülüklere sürükleyebileceği, hatta nankörlüğe bile sevkedip küfre

düşürebileceği[879] belirtilmektedir. Bu grup rivayetlerde fakirliğin aleyhinde ifadeler yer almaktadır.

Fakirliğin lehinde ve aleyhinde görülen bu rivayetler arasında, ilk bakışta çelişki bulunduğu sanılabilir. Halbuki birinci grupta yer alan rivayetlerde yoksulluk karşısında sabır ve metanet gösterilmesi gerektiği ve fakirliğin insan için bir eksiklik olmadığı vurgulanmaktadır. İkinci grup rivayetlerde ise, fakirlikle mücadele ve fakirlerin korunması konusunda gayret gösterilmesinin teşvik edildiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında iki grup rivayet arasında çelişkiden ziyade uyum bulunduğu ve bu ifadelerin toplumun bu iki unsuru arasında denge sağlamaya yönelik olduğu rahatlıkla söylenebilir.[880]

Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle *“Veren elin alan elden hayırlı olduğunu”*[881] belirtmiştir.

Sosyal dayanışmanın uygulanacağı kesimler içinde fakirler önemli yer tutar. O nedenle fakirlerle ilgili konuyu Hz. Peygamber’in sosyal dayanışmaya verdiği büyük önemi gözler önüne sererek bitirmek istiyoruz. Onun hayatı dikkatle incelendiğinde, Kur’an-ı Kerim’in içerdiği sosyal dayanışma ilkelerini çeşitli alanlarda ve toplumun tüm kesimlerini içine alacak şekilde uygulamaya geçirdiği görülür. Kur’an-ı Kerim’in bu konudaki ilkelerinden birisi şöyledir: *“İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, kötülük ve zulüm üzerinde yardımlaşmayın”*.[882] Bu ayet-i kerimede, her türlü iyilik, ihsan, itaat, doğruluk, günahsızlık gibi anlamlara gelen *birr* kelimesi ile *takvâ* kelimesinin kapsadığı bütün alanlarda dayanışma istenmektedir.

Toplumun ve bireyin mutluluğu, barış ve huzuru için gereken *sosyal dayanışma* alanlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Hz. Peygamber, bireylerin manevî dayanışma içinde olmalarını istemiştir. Bireyin, hayatın zorluk ve kolaylık anlarında diğer insanların yanında olmasını, başka bir ifade ile onlara psikolojik destek sağlamasını istemiştir. Hasta ziyâreti, ve ta’ziye, davete icabet, hediyeleşme buna birer örnektir. Hz. Peygamber bilgisizi öğrenmekle, bilgini de öğretmekle yükümlü tutarak Müslümanları ilmî dayanışmaya sevketmiştir. Müslümanların yaşadığı topraklara yapılacak saldırılara karşı bütün gücüyle maddî ve mânevî dayanışma içinde bulunması vatan savunmasında dayanışmayı sağlamıştır. Hz. Peygamber ekonomik alanda aldığı tedbirlerle toplumun her kesimini korumayı amaçlamıştır. Zekat, sadaka ve fitre başta olmak üzere boç verme gibi çeşitli konularda getirilen mâlî yükümlülükler Müslümanlar arasında ve hatta Müslüman olmayanlarla bile ekonomik dayanışmanın yollarını açmıştır. Kur’an’da sosyal dayanışmada yakınlara öncelik tanınmıştır. Bundan sonra yoksullar, düşkünler, köleler, borçlular vs. gelmektedir. Kur’an’ın sosyal dayanışma ile ilgili ilkeleri Hz. Peygamber tarafından bizzat uygulanmıştır.[883]

7. Özürlüler

Toplum içinde çeşitli sebeplerden dolayı var olabilecek kesimlerden birisi de özürlülerdir. Hz. Peygamber özürlülerle ilgilenmiş, onlara güçlerinin yetmediği alanlarda görev vermemiş, yeteneklerine göre kamu alanında istihdam etmiş, kendilerine değer vermiş, topluma kazandırmaya çalışmıştır O, özürlüleri bir

dilenci kitlesi ve sürekli insanlara muhtaç durumda kalmaya mahkum bir kitle olarak görmemiştir. Şimdi onun bu hususlarla ilgili uygulamalarını örneklerle açıklamak istiyoruz.

Hz. Peygamber'in özürlülerle ilgili uygulamalarını ele alırken bu kesimi *bedensel* ve *zihinsel özürlüler* olmak üzere iki kısımda değerlendirmek gerekir. Bedensel özürlülerin başında *görme özürlüler* (a'mâlar) gelmektedir. Çünkü o dönemde, hastalık sebebiyle ve bunun yanında savaşların ok ve mızrak gibi delici aletlerle yapılmasından dolayı toplumda görme kabiliyetlerini kaybeden insanların hayli fazla olduğu görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de a'mâ kelimesi çoğu yerde manevî körlük, bir kısım âyetlerde de maddî körlük anlamında kullanılmıştır. Abese Sûresi'nde özel olarak körlerin ve genel olarak sakatların haklarına ve onlara gerekli ilginin gösterilmesi gerektiğine dikkat çekmek için Abdullah b. Ümmi Mektum'un adı verilmeden *"a'mâ"* diye bahsedilmektedir.[884]

Hz. Peygamber'in hadislerinde daha çok görme özürlülerle ilgili hükümler yer almaktadır. O, gözleri kör olup da sabredenlerin cennetle mükafatlandırılacağını bildirmiştir.[885] Körlere karşı kötü davrananları, mesalâ, onların yoluna engel olanları kınamıştır.[886] Hz. Peygamber'in görme özürlülere karşı davranışlarında en güzel örneğini ünlü sahâbî İbn Ümmü Mektûm'a karşı tutumunda görmek mümkündür. Onu Mescid-i Nebevî'de müezzin olarak görevlendirmiştir. Bunun yanında, kendisini kamu görevlerinin en üst kademesinde, kendi yerine vekil, başka bir ifade ile devlet başkanı vekili olarak istihdam etmiştir; Veda Haccı'na ve Uhud Savaşı'na gidişi de dahil, çeşitli vesilelerle Medine dışına çıktığında on üç defa Medine'de yerine onu vekil bırakmıştır.[887] Namazlarda onun ve daha başka görme özürlülerin imamlık yapmalarına izin vermiştir. Bunu söylerken bazı kamu görevlerinde istihdam edilecek şahıslarda birtakım özelliklerin aranmasının gerektiğini de gözardı etmek istemiyoruz. Elbette birtakım görevlerin ayrıcalığı olmalıdır. Ancak Hz. Peygamber'in uygulamasında dikkati çeken husus, bir a'mayı devletin en yüksek makamında görevlendirmesidir.

Peygamberimiz özürlüleri bir dilenci kitlesi olarak görmemiştir; onlara dilenci imajı oluşturacak uygulamalarda da bulunmamıştır. Kendilerini yardıma muhtaç, âcizliğe, âtıl olmaya mahkum ve zavallı bir kitle olarak görmemiştir. Durumlarına göre özürlüleri çalışmaktan alıkoymamış, onların ticaret yapmasını kolaylaştırıcı hükümler getirmiştir. Hz. Peygamber'in çalışmaya verdiği önemi ele alırken de temas ettiğimiz bir hususu bu tutumuna örnek olarak kaydetmek istiyoruz. Ticaretle meşgul olan Münkız b. Amr adlı sahâbînin aklî dengesi bozulur ve dilinde bir tutukluk meydana gelir. Buna rağmen ticarî faaliyetlerini devam ettirir. Ancak sürekli aldanır. Hz. Peygamber'e gelerek durumunu anlatır. Hz. Peygamber onun ticaret yapmasını, çalışmasını yasaklama yerine kolaylaştırma yoluna gider; alışveriş yaparken, *"aldatma yok"* demesini ve satın aldığı malda üç gün muhayyerlik hakkına sahip olduğunu satıcıya söylemesini ister.

Kur'ân-ı Kerim'de *"Âmâya, topala, hastaya güçlük olmadığı"*[888] belirtilmiş, bunlara yapamayacakları görevlerin yüklenmeyeceği; ve bunun yanısıra güçlerinin yetmemesinden dolayı yapamadıklarından dolayı da günahkâr olmayacakları belirtilmiştir. Her konuda Kur'ân'ın prensiplerini hayata geçiren

Hz. Peygamber de uygulamalarında özürlüleri güç yetiremeyecekleri işlerden muaf tutmuştur. Sözgelişi, Ensardan Selemeoğullarının başkanı Amr b. Cemûh topaldı. Bedir Savaşı'na katılmak istedi. Ancak Hz. Peygamber buna müsade etmedi ve onu savaştan muaf tuttu. Daha sonra Uhud Savaşı'na katılmak istedi. Oğulları Bedir Savaşı'nı örnek göstererek ona engel olmak istediler. Bunun üzerine Amr, Hz. Peygamber'e başvurdu. Peygamberimiz ona, mazereti olduğunu, bu sebepten savaşla mükellef bulunmadığını bildirdi. Ancak Amr'ın ısrarı üzerine izin verdi. Oğullarına da babalarını savaşa gidip gitmemekte serbest bırakmalarını söyledi. Savaşa katılan Amr, sonunda, hep arkasında savaşan ve onu korumaya çalışan oğlu ile birlikte şehit düştü.[889]

Toplumun her kesimi ile ilgilenen Hz. Peygamber'in zihinsel özürlülerle ilgilenmemesi ve onları ihmal etmesi düşünülemezdi. Nitekim akıl hastalarının dinî yükümlülüklerden muaf tutulduğunu şu sözü ile ifade etmiştir: *"Üç kimseden kalem kaldırıldı: Büluğ çağına erinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan ve şifa buluncaya kadar akıl hastasından".*[890] Bu hadis, fıkıh ve fıkıh usûlü kitaplarında akıl hastasının edâ ehliyetini düzenlemede delil olarak kullanılmıştır. İlmihal kitaplarında ibâdetlerin farz olmasının şartları arasında *"Âkil"* olması gerektiği kaydedilmiştir. Bir çeşit akıl eksikliği ve zayıflığı hali demek olan *" Ateh"* ile ilgili olarak aile hukukunda düzenleme yapmıştır.[891]

Hz. Peygamber sağlam insanların özürlülere davranışları konusunda ahlâkî düzenlemelerde de bulunmuştur. Nitekim görme özürlüye yol göstermeyi, sağıra ve dilsize laf anlatmayı sadaka olarak değerlendirmişitir.[892]

8. Köleler

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, köleliği İslâm icad etmemiş; tam tersine Müslümanlar çok eski dönemlerden kalan ve bütün dünyaya yayılan bu müesseseyi devralmışlardı. İslâm açısından kölelik ne bir cezalandırma yolu ve ne ekonomik amaçlarla kendisinden faydalanılan bir savaş ganimetidir. Eskiden köleler insan yerine konulmazken İslâm'la birlikte kimliklerine kavuşmuşlardır. Kur'an'ın köleliği tamamen kaldırma cihetine gitmediği ve doğrudan kaldırmaya yönelik bir çağrıda bulunmadığı doğrudur. Fakat, Kur'an-ı Kerim'de insanların köleleştirilmesine dair bir tek ayet de mevcut değildir. Buna karşılık kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması teşvik edilmiştir.[893] Olayları değerlendirirken dönemin şartları dikkate alınmalıdır. Günümüzün hayat tarzına ve anlayışına ters düşen bir hususun o günde yasaklanmış olmasını istemenin gerçeklerle bağdaşmayacağı ortadadır.

İslâmiyet kölelere hukûkî bakımdan yeni haklar tanımış, aynı zamanda bu sınıfın kaynaklarını savaş esirleriyle sınırlamıştır. Hatta düşman ordusu saflarından ayrılarak İslâm karargâhına sığınıp teslim olan savaş esirleri şayet İslâm'ı kabul ederlerse kendiliklerinden hürriyetlerini elde etmiş sayılırlar. Taif kuşatması esnasında Peygamberimiz kaleden çıkıp kendilerine katılan kölelerin azat edileceğini duyurmuş, Bunun üzerine yirmi civarında köle kaleden çıkarak Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber onları azat etmiştir. Geçimleri için de herbirini Müslümanlardan hali vakti yerinde olanlara vermiş ve bunlara Kur'an

ve sünneti öğretmelerini emretmiştir.[894]

Aslında köleliği doğuran esas sebep savaş ve bunun doğurduğu sonuçlardır. Savaşta ele geçen esire karşılıksız serbest bırakma, kurtuluş fidyesi alınarak veya esirlerin karşılıklı değiştirilmesi suretiyle serbest bırakma veya köle statüsüne koyma işlemlerinden biri uygulanırdı. Hz. Peygamber o dönemin örfüne göre esirlerin köleleştirilmesi statüsünü de yalnız kadın ve çocuklara, onu da son derece sınırlı tutarak, uygulamış, hiçbir yetişkin erkeği köleleştirmemiştir. Kur'an-ı Kerim köleleri özgürlüğe kavuşturmayı teşvik etmiştir. Devlet gelirlerinden bir kısmını köle azadına ayırmıştır. Köleleri serbest bırakmayı bazı günahların keffareti olarak tövbe kapısı ve sevap kazanma yolu haline getirmiştir. Nitekim İslâmiyette kölelerden çok azatlılardan bahsedilir. Hz. Peygamber bütün kölelerini çeşitli vesilelerle azat etmiştir. Sözgelimi amcası Abbas'ın kendisine hediye ettiği Ebû Râfi'i, Abbas'ın Müslüman olduğunu duyunca azat etmiş ve onu câriyesi Selmâ ile evlendirmiştir. Ebû Râfi' vefatına kadar Hz. Peygamber'in yakınları arasında yer almıştır. Azatlılarla hürler arasındaki sosyal statü farkını ortadan kaldırmak maksadıyla Zeyd b. Hârise'yi halasının kızı Zeyneb'le evlendirmiştir.

Bütün bu uygulamaların sonucunda İslâm dünyasında kısa süre sonra köle ve câriyenin kalmaması ve bu müessesenin tamamen ortadan kalkması gerekirdi. Devam ettiği süre içinde de köle ve câriyeler, sahibinin kardeşi, eşi, çocuğu gibi insanca muamele görmesi icab ederdi. Oysa durum böyle olmamış; insanların irade ve isteği Allah ve Resûlünün iradesine uymamıştır. Gelenek bu konuda dinin arzusuna gâlip gelmiştir. Yüzyıllar boyunca hayvan pazarları gibi köle pazarları kurulmuştur.

Hz. Peygamber kölelerini azat etmenin yanında devlet kademelerinde azatlılara görev dahi vermiştir. Örneğin, azatlı kölesi Zeyd b. Hârise ve onun oğlu Üsâme'yi, içinde önde gelen sahâbîlerin de bulunduğu ordulara komutan tayin etmiştir.

Hür erkekten çocuk doğuran bir câriyenin ve çocuğunun hür olması prensibini getirmiştir. Bu uygulama, o dönemin siyâsî ve sosyal şartları dikkate alındığında çok önemli bir gelişmedir. Ünlü Alman yazarı Auguste Bebel (1840- 1913), Arap kültürünün İslâmiyetle birlikte geçirdiği gelişmeleri, özellikle de Hristiyanlığın unutturduğu ortaçağ öncesi kültür mirasını Batı'ya tanıttığı kitabında bu konuda şu insaflı değerlendirmeyi yapmaktadır: *"Aslında köleliğe tamamen karşı çıkmak ve köleciliğin yok edilmesini istemek, o yüzyılların anlayışına, kavrama gücüne, örf ve âdetlerine çok aykırı ve fazla ileri gitmiş bir talep olurdu. Bilindiği gibi kölelik Avrupa'da Yeniçağ'a kadar uzanmıştır. Hz. Muhammed (s.a.s.) ayrıca köle bir kadının hür bir kimseden olan çocuğunun da hür olması kuralını getirmiştir. Bu, o dönemlerdeki Avrupa'nın, ya da Almanya'nın bu konudaki anlayışına tamamen aykırı bir yenilikti. Sözkonusu yerlerde aynı konumdaki bir çocuk hürriyetten yoksundu. Öte yandan Hz. Muhammed (s.a.s.) bu konumdaki bir çocuğun annesinin (Ümmü veled) satılabilmesi veya hediye edilebilmesi imkânını da ortadan kaldırmıştır".*[895] Günümüzde kölelik müessesesi ortadan kalkmış olduğu için bugün artık savaş esirlerinin köle haline getirilmesi sözkonusu değildir.[896]

Buhârî, I, 215.

Buhârî, VI, 120-121.

Buhârî, VII, 75; Tirmizî, IV, 318.

İbn Hanbel, VI, 467; Buhârî, VII, 74-75; İbnü'l-Esîr, Üsd, V, 22.

İbn Mâce, II, 1220.

İbn Hanbel, IV, 5; Ebû Dâvud, III, 219.

İbn Mâce, I, 612.

Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, Mısır 1302, I, 385.

Buhârî, II, 204.

Buhârî, II, 8.

Mâlik I, 447-448; Buhârî, IV, 21.

Buhârî, II, 82-83; Tirmizî, III, 305-306.

Vâkıdî, III, 991.

Buhârî, I, 173-174.

Vâkıdî, II, 453.

Vâkıdî, III, 979-980.

Nahl Sûresi 58-59.

Tirmizî, IV, 318 vd.

İbn Hanbel, IV, 151.

Dârimî, I, 3-4.

Makrîzî, s. 251.

Ebû Dâvud, V, 236.

Özgü Aras, “Ad koyma”, *DİA*, I, 332-333.

Tirmizî, IV, 337.

İbn Hanbel, IV, 269.

Buhârî, III, 133-134; Müslim, II, 1243.

Müslim, II, 1243.

Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk,* Ankara 1997; Hayati Hökelekli, “Çocuk”, *DİA*, VII, 355-358.

İbn Hişâm, I, 336-337.

İbnü’l-Esîr, *Üsd,* V, 182.

İbn Hanbel, I, 10; Buhârî, VI, 98-99.

Ebû Dâvud, IV, 18.

Buhârî, I, 160-161.

Buhârî, VII, 170.

Mehmet Aydın, “Gençlik ve Din”, *Gençlik ve Din*, Ankara 1998, s. 219-258.

Ali İzzetbegoviç, s. 207.

İbn Hanbel, II, 185.

Tirmizî, IV, 372.

İbn Hişâm, II, 405-406.

Bakara Sûresi 83; En’am Sûresi 151; İsrâ Sûresi 23.

İsrâ Sûresi 23.

İsrâ Sûresi 24.

Buhârî, VII, 68-69; Müslim I, 89; Tirmizî, IV, 310.

Buhârî, VII, 71; Müslim I, 91; Tirmizî, IV, 312.

Tirmizî, IV, 313; Mustafa Çağrıcı, “Ana Baba-Ahlak”, *DİA*, III, 101-104.

Buhârî, VI, 160; Müslim, I, 595, 603, 605-606.

İbn Hişâm, II, 411; Buhârî, IV, 67.

Ahzâb Sûresi 35.

İbn Mâce, I, 81.

İbn İshak, s. 128.

Müslim, II, 1090.

Nisâ Sûresi 19.

İslam'da kadın konusunda geniş bilgi için bk. M. Tayyib Okiç, *İslamiyette Kadın Öğretimi,* Ankara; Hayri Kırbaşoğlu, "Kadın konusunda Kur'an'a Yapılan Eleştiriler",*İslâmî Araştırmalar,* cilt 5, sy. 4 Ekim 1991, s. *271-283;* Rıza Savaş, Hz. *Muhammed Devrinde Kadın,* İstanbul 1991; a. mlf., "İslam'a Göre Kadının Toplumdaki Yeri", *İslam'ın Işığında Kadın,* s. 95-112"Mehmet Aydın, "İslam'ın Işığında Kadın", *İslam'ın Işığında Kadın*, s. 1-39; Mehmet Hatiboğlu, "İslam'ın Kadına Bakışı", *İslâmî Araştırmalar,* cilt 5, sy. 4 Ekim 1991, s. 231-235; Salih Akdemir, Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın",*İslâmî Araştırmalar,* cilt 5, sy. 4 Ekim 1991, s. 260-270; Süleyman Ateş, "İslam'ın Kadına Getirdiği Haklar", *İslâmî Araştırmalar,* cilt 5, sy. 4 Ekim 1991, s. 320-327. Çağımızın ünlü düşünürlerden Ali İzzetbegoviç, günümüzün hâkim olan uygarlık anlayışının kadına bakış açısını şöyle değerlendirmektedir: "Uygarlık, kadını hayranlık veya kullanım objesi yapmış; fakat takdir ve saygıya layık tek şey olan şahsiyeti ondan almıştır. Bu durumla her gün biraz daha fazla karşılaşıyoruz. Fakat bilhassa çeşitli "miss"lerin seçimlerinde ve manken veya fotomodel gibi kadınlara mahsus mesleklerde bu durum apaçık ortaya çıkmaktadır...Uygarlık bilhassa analığı küçük düşürmüştür. Satış, mankenlik, mürebbiyelik, sekreterlik, temizlik işleri gibi meslekleri analık görevine tercih etmiştir. Uygarlık analığı kölelik ilan ederek kadına ondan kurtulmayı vadetmiştir. Ne kadar kadını ailesinden ve çocuklarından ayırarak (o "kurtararak"diyor) çeşitli işlerde çalıştırdığını iftiharla belirtiyor. Öbür tarafta kültür ezelden beri anneyi yüceltmiş, onu bir sembol, bir sır yapmış, mukaddes kılmış, en güzel şiirler, en müessir sesler, en güzel resim ve heykeller ona ithaf edilmiştir". (Ali İzzetbegoviç, s. 211).

İ. Kafi Dönmez, "Yetim", *İA*, XIII, 402.

Zebîdî, XI, 78-79.

Duhâ Sûresi 6.

Duhâ Sûresi 9.

Nisâ Sûresi 7.

Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* tah. Seyyid el-Cümeylî, Beyrut 1990, s. 120-121.

En'âm Sûresi 152.

Bakara Sûresi 220.

Süleyman Eteş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1990, I, 379.

İbn Hişâm, I, 336.

Buhârî, III, 195.

İbn Mâce, II, 1213.

İbn Mâce, II, 817.

Vâkıdî, I, 281.

Buhârî, IV, 258.

Ebû Dâvud, III, 393; V, 310.

Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Haydarâbâd 1941, II, 78.

Mâlik, I, 251.

İbn Sa'd, III, 610.

İbn Hanbel, V, 250.

Buhârî, III, 195.

İbn Mâce, II, 1213.

İbn Mâce, II, 1213.

Neseî, VI, 55.

Tirmizî, III, 40.

Neseî, V, 91.

Tirmizî, IV, 320.

Neseî, V, 93.

Buhârî, V, 32.

İbn Hanbel, III, 303; İbnü'l-Esîr, *Üsd,* I, 307-308.

İbn Hacer, *İsâbe*, II, 280-281.

İbn Seyyidinnâs, II, 32.

Buhârî, V, 9 vd.; İbn Hanbel, I, 105; İbn Mâce, I, 56-57.

Vâkıdî, I, 65, 94; Buhârî, III, 206; Ali Toksarı, " Hârise b. Sürâka", *DİA*, XVI, 202-203.

Vâkıdî, I, 316.

İbn Sa'd, II, 37; VIII, 342.

Vâkıdî, I, 291-292.

Buhârî, VII, 76.

Vâkıdî, I, 316.

İbn Hişâm, II, 95.

İbn Hanbel, IV, 358-359.

Buhârî, VII, 178; İbn Mâce, II, 1379.

Buhârî, VII, 178.

İbn Hanbel, II, 425, 479.

İbn Hanbel, II, 276.

İbn Hanbel, V, 259.

İbn Hanbel, III, 254; Dârimî, s. 735.

İbn Hanbel, IV, 230.

İbn Mâce, II, 1380.

İbn Hanbel, II, 540.

İbn Hanbel, V, 36.

Osman Eskicioğlu, “Fakir”, *DİA*, XII, 130.

Vâkıdî, III, 945; Buhârî, VII, 186.

Mâide Sûresi 2.

Ahmet Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Ankara 1996, s. 34-42; Seyfettin Erşahin, “İslam’ın Sosyal Dayanışma İlkeleri ve Tarihimizdeki Bazı Uygulamaları”, *Fakirlik Problemi ve Çağdaş Çözüm Yolları*, Ankara 1998, s. 83-107.

Abese Sûresi 1-10.

İbn Hanbel, V, 258-259.

İbn Hanbel, I, 217; 309.

İbnü’l-Esîr, *Üsd,* IV, 264.

Nûr Sûresi 61.

Vâkıdî, I, 264-265; İbn Hişâm, II, 90-91.

Buhârî, VIII, 21.

Buhârî, VI, 169.

İbn Hanbel, V, 169.

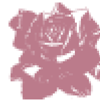
Beled Sûresi 13; Nisâ Sûresi 92; Mücâdele Sûresi 3; Mâide Sûresi 89.

Vâkıdî, III, 931-932.

Auguste Bebel, *Hz. Muhammed ve Arap Kültürü*, İstanbul 1997, s. 89.

Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 746-750; Ahmet Özel, “Esir”, *DİA*, XI, 382-389.

TOPLUMSAL SORUNLAR KARŞISINDA HZ. MUHAMMED

1. İhtilaf ve Çekişmeler

İslâm'la birlikte kabileler ve fertler arasında öteden beri süregelen kavgalar büyük çapta önlenmişti. Ancak zaman zaman çeşitli sebepler yüzünden Müslümanlar arasında huzur bozucu ihtilaf ve çekişmeler çıktığı da oluyordu. Hz. Peygamber bu tür olayları câhiliye zihniyeti olarak değerlendiriyor ve anında önlemeye çalışıyordu. Bir gün Evs ve Hazrec'e mensup bir grup Müslüman birarada oturup sohbet ederlerken yanlarına uğrayan bir Yahudi, Müslümanların bu şekilde birlik ve beraberlik içinde bulunmalarını kıskanır. Sonra bir Yahudi gence, onların yanına giderek, Evs ve Hazrec arasında meydana gelen Buâs Savaşı'nı ve ondan önce meydana gelmiş olan savaşları hatırlatmasını ve bu savaşlar üzerine birbirleri hakkında söylemiş oldukları şiirleri okumasını ister. Genç adam kendisine verilen görevi yerine getirir. Bunun üzerine Evs ve Hazrec'e mensup Müslümanlar birbiriyle çekişmeye başlarlar. Hatta işi, silaha sarılarak dövüşmek üzere harekete geçmeye kadar götürürler. Durumu öğrenen Hz. Peygamber olaya müdahele ederek şunları söyler: *"Ey Müslüman topluluğu! Allah'tan sakınınız. Ben aranızda bulunuyorken, Allah sizi İslâm'la şereflendirmiş, onunla size ikramda bulunmuş, câhiliyeden kurtarmış, küfürden uzaklaştırmış ve kalplerinizi birleştirmiş iken, nasıl oluyor da câhiliye davası güderek birbirinize düşüyorsunuz"?* Onun bu sözleri üzerine Müslümanlar derhal kavgaya son verip birbiriyle barışırlar.[897]

Böyle bir çekişme, Mustalikoğulları Savaşı'ndan sonra muhâcirler ile ensar arasında da meydana gelmiştir. Bu savaş Müslümanların galibiyetiyle sonuçlandıktan sonra, muhâcirlerden ve Hz. Ömer'in ücretli seyisi Cehcâh el-Gıfârî ile ensardan Benî Avf'ın halîfi Sinan b. Vebre arasında Müreysî' kuyusundan su çekerken kavga çıkar. Cehcâh, Sinan'a birkaç defa vurur. Bunun üzerine Sinan b. Vebre *"Yetişin ey ensar"!*, Cehcâh da *"Yetişin ey muhâcirler"* diyerek muhâcirleri ve ensarı imdada çağırırlar. Muhâcirlerle ensar birbirine girecekleri sırada ileri gelen kişiler araya girerek yatıştırıcı konuşmalar yaparlar. Bu arada Hz. Peygamber olay yerine gelerek duruma müdahele eder ve bunun câhiliye halkının da'vâsı olduğunu söyler. Olayın mahiyetini öğrenince de *"Bırakın bunu! Bu kötü bir şeydir"* buyurur.[898]

2. Şiddet

İslâm'dan önce ve İslâm'ın doğuşu sırasında dünya şiddete yabancı değildi.

Roma İmparatorluğu'nda, Arap Yarımadası'nda, Gassânîler ve Hîreliler gibi Arabistan'ın çevresindeki devletlerde, hatta kabilelerin iç bünyesinde ve kabileler arasında bile şiddet, toplumsal ilişkilerde bilinen ve uygulanan bir yöntemdi. Mekke döneminde Müslümanlar ve hatta bizzat Hz. Peygamber bile, bundan nasiplerini almışlar ve şiddete maruz kalmışlardır. Mekke'de gücü elinde bulunduran müşrikler, İslâm'ın yayılışını önlemek için Müslümanlara sosyal ve ekonomik boykot, baskı, keyfî tutuklama, göçe mecbur bırakma, bağlama, zincire vurma, kızgın kumlar üzerine yatırıp üzerlerine taş yığma gibi çeşitli işkence türleri ve hatta öldürme gibi yöntemler uygulamışlardır. Habbâb b. Eret adlı sahâbî, kendilerine müşrikler tarafından şiddet uygulandığını açıkça ifade etmiştir.[899]

Müşriklerin Müslümanlara karşı şiddet uygulaması, İslâm'ın Mekke döneminin son gününe kadar sürmüştür. Nitekim hicretten önce Dârunnedve'de toplanan müşriklerin, Hz. Peygamber'e uygulamak üzere aralarında tartıştıkları üç husustan (bağlamak, sürgün etmek ve öldürmek) herbiri birer şiddet yöntemidir. Mekkeliler fırsat düştükçe Medine döneminde de ele geçirdikleri Müslümanlara şiddet uygulamaktan geri durmamışlardır. Nitekim hicretin dördüncü yılında Zeyd b. Desinne ve Hubeyb b. Adiy'i çarmıha gerip işkence ile öldürmüşlerdir.

Müşrikler şiddet yöntemiyle İslâm'ın yayılışını önlemeye muvaffak olamadıkları gibi, bilakis bu konuda başarısızlığa uğradılar. Öte yandan başarıya ulaşan, şiddet uygulayan değil, uygulanan taraf, yani Müslümanlar oldu. Çünkü Hz. Peygamber müşriklere aynı yöntemle karşılık vermedi ve onlardan intikam alma yoluna gitmedi. Müslümanlar çektikleri işkencelerden dolayı kendisine sızlandıklarında sabretmelerini öğütledi. Çünkü kendisi şiddet taraftarı olmadığı gibi, onun asıl hedefi şiddeti önlemekti. Kur'an-ı Kerim'de *"Sen onlar üzerinde bir zorba değilsin"*[900] buyrulur; *"Her inatçı ve zorbanın hüsrâna uğradığı"*[901] bildirilir.

Şiddeti aile içi ve toplumsal şiddet olarak iki kısımda ele almak mümkündür. Aile içi şiddetten bahsedildiğinde ilk akla gelen, aile reisinin, diğer aile bireyleri ve büyüklerin küçükler üzerinde uyguladığı şiddet ve baskıcı tavırlardır. Bu tür bir uygulamanın ailede huzuru, sevgi ve saygıyı ortadan kaldıracağı gibi, böyle bir ortamda yatıp kalkan çocuklar ve gençler için kötü sonuçlar doğuracağı ve onların karakteri üzerinde olumsuz etkide bulunacağı açıktır. Çünkü şiddeti kanıksayan aile fertlerinin de artık şiddetin bulunmadığı yerde yaşamak istememesi ve kendisinin de ileride aynı yollara başvurması doğaldır. Bunu önlemek de şiddet, baskı ve ezici tavırlar yerine karşılıklı sevgi ve saygının hakim olduğu bir aile yuvası oluşturmakla mümkündür. Çok sayıda bireysel ve toplumsal çatışmanın kaynağı olan şiddet, bir toplumda problemleri çözüm ve iletişim aracı haline geldiği zaman, basit sorunlar dahi üzücü olaylarla sonuçlanabilir.

Hz. Peygamber gerek aile içi şiddeti ve gerekse toplumsal şiddeti söz ve davranışlarıyla önlemeye çalışmış ve bu konuda gerekli tedbirleri almıştır. Onun evinde her şeyden önce sevgi ve saygıya dayalı bir hayat tarzı hakimdi. Bunun yanında, aile içi problemleri şiddete başvurmaksızın çözme yoluna giderdi. Nitekim hanımlarına, hizmetinde bulunanlara ve evinde büyüyen kimselere

hiçbir zaman şiddet uygulamamış; onları dövmemiştir. Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in hiçbir hizmetçisini ve hanımını dövmediğini; eliyle hiçbir canlıya vurmadığını söylemiştir.[902] Kendisi bunu yapmadığı gibi, hanımlarını dövenleri de *"Kadınlarınızı nasıl dövüyor, sonra da akşam olunca beraberce yatıyorsunuz"*.[903] diyerek kınamıştır. Kadınların dövülmemesi, hele yüze hiç vurulmaması[904] konusunda uyarılarda bulunmuştur. Hz. Peygamber ile hanımları arasında çıkan bir sorun üzerine yanlarına gelen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in, onunla evli olan kızlarını dövmeye kalkışmaları üzerine şiddet konusundaki tavrını şu sözleriyle dile getirmiştir: *"Allah Teâlâ beni şiddet uygulayan (muannif) birisi olarak göndermedi; bilakis eğitici ve kolaylaştırıcı olarak gönderdi"*.[905]

Hz. Peygamber sadece ailede değil, toplumun tüm bireyleri arasında şiddete yer verilmemesi konusunda da uyarılarda bulunmuştur. Onun bu hususla ilgili bir sözü şöyledir: *"…Müslümanlara vurmayınız"!*[906] Bu sözüyle Hz. Peygamber, kişisel ve toplumsal sorunları vurup kırarak değil; hiddet ve öfkeye kapılmadan, anlaşarak ve uzlaşarak çözmeyi tavsiye etmiş olmaktadır. Keza toplumsal huzuru bozmaya yol açabilecek davranışları daha fiiliyata geçmeden önleme yoluna gitmiştir. İnsanların yaralanmasına ve hatta ölümüne yol açabilecek silahlı saldırılara meydan vermemek, silahla öfke dindirmemek için ikazda bulunmuş, bu tür hareketlerde bulunanları toplumdan dışlarcasına *"Bizim aleyhimize silah taşıyan bizden değildir"*.[907] buyurmuştur.

Peygamberimiz toplumu zor kullanarak ıslah etmeye çalışan bir ıslahatçı değildi. Nitekim, insanlar için bir sıfat olarak kullanıldığında *"Başkasına hak tanımayan, zorba ve zor kullanarak halkı ıslah eden"* gibi anlamlara gelen *"Cebbâr"* sıfatı ile muttasıf olmadığını hem kendisi ifade etmiş; hem de sahâbe bunu dile getirmiştir. Çeşitli vesilelerle *"Allah beni cömert bir kul kıldı; zorba ve zâlim kılmadı"*[908] demiştir. Yine çeşitli sözlerinde zorbalığı ve zorbaları kötülemiştir. Sahabenin kanaati de onun asla zorba olmadığı yönünde idi. Bir başka vesileyle daha önce de belirttiğimiz gibi, Ficar savaşlarında Kureyş'in komutanlarından biri olan ve daha sonra yetmiş yaşlarında Mekke'nin Fethi'nde İslâmiyeti kabul edip Medine'ye yerleşen Mahreme b. Nevfel bir gün Hz. Peygamber'e elbise geldiğini ve onları halka dağıttığını duyar. Yanına o sırada küçük yaşta bulunan oğlu Misver'i alarak Hz. Peygamber'in evinin önüne gelir. Çocuğa Hz. Peygamber'i çağırmasını söyler. Fakat çocuk çekinir. Bunun üzerine Mahreme b. Nevfel Hz. Peygamber hakkında oğluna şu değerlendirmeyi yapar: *"Evlâdım, o bir zorba değildir"!* Bunun üzerine Misver Hz. Peygamber'i çağırır. O, sesi duyunca dışarı çıkar ve Mahreme için hazırladığı elbiseyi getirerek takdim eder.[909]

Hz. Peygamber Müslümanlara yönelik terörü ve saldırıyı henüz hazırlık safhasında iken önceden tespit ederek küçük çaplı bir müdahele ile önlemiştir. Hz. Peygamber Halid b. Süfyan el-Hüzelî'nin Medine üzerine yürümek için adam toplamakla meşgul olduğunu öğrenir. Abdullah b. Üneys adlı sahâbîyi tek başına onu ortadan kaldırmakla görevlendirir. Abdullah b. Üneys, Halid b. Süfyan'ı Urene Vadisi'nde bulur. Kendisini Hz. Muhammed (s.a.s.)'e karşı savaşmak isteyen Huzâalı bir Arap olarak tanıtır ve Halid'in adamları dağıldıktan sonra gece vakti onu öldürür. Sağ sâlim Medine'ye gelerek olup biteni Hz. Peygamber'e anlatır. Olay, hicretin dördüncü yılında, Uhud Savaşı'ndan sonra meydana

gelmiştir ki bu, müşriklerle ilişkilerin en şiddetli olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla iki kesim arasında bir savaş ortamı sözkonusudur. Halid b. Süfyan hazırlıklarını tamamlayıp Müslümanlar üzerine saldırmayı başarabilseydi, her iki taraftan da çok fazla kan dökülebilirdi.

Peygamberimiz, rastgele seçilen, ya da tesadüfen olay yerinde bulunan kimselerin zarar görmelerine fırsat vermemiş, bu tür olaylar karşısında üzülmüş ve gerekli uygulamaları yapmıştır. Bi'r-i Maûne katliamından sağ kurtulan Amr b. Ümeyye'nin, kendisinin himayesine aldığı iki kişiyi bilmeden öldürmesine son derece üzülmüş ve tazminatlarını ailelerine ödemiştir.

Peygamberimiz en azılı düşmanı bile olsa işkence yapmamış ve kendisine bu yolda yapılan teklifleri kesin bir dille ve prensip haline gelecek sözleri ile reddetmiştir. Bedir Savaşı'nda esir alınanlar arasında Kureyş'in hatiplerinden Süheyl b. Amr da bulunuyordu. Süheyl, bacağından bir okla vurulmuş; yaralı halde kaçmaya teşebbüs etmiş ve fakat yakalanmıştı. Hz. Ömer *"Yâ Resûlallah! Onun ön dişlerini sökeyim de bir daha senin aleyhinde konuşmaya kalkmasın"* dedi. Fakat Peygamberimiz buna razı olmadı; *"Ben dişlerini söktürerek ona işkence yapamam. Allah da beni, peygamber olduğum halde aynı azaba uğratır"* şeklinde cevap verdi ve devam etti: *"Onun, senin beğeneceğin bir davranışta bulunması da umulur".* Süheyl b. Amr Mekke'nin Fethi'nde Müslüman olur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra, ridde hareketleri meydana geldiği sırada Mekke halkı irtidat etmemekle birlikte şehirde bir iç karışıklık ortaya çıkar. Hatta Mekke Valisi Attâb b. Esîd bile korkup saklanır. Bu sırada Süheyl b. Amr bir konuşma yaparak halkı yatıştırır. O, şunları söyler: *"Ben biliyorum ki bu din, güneşin doğması ve batması devam ettiği sürece pâyidar olacaktır. Aranızdan çıkan bu kişi- Ebû Süfyan b. Harb-sizi aldatmasın. Benim bildiğim bu meseleyi o da bilir. Ancak Benî Hâşim'e olan kıskançlığı onun kalbini mühürlemiştir. Ben Kureyş'in karada ve denizde en çok ulaşım vasıtaları bulunanıyım. Emîrinize boyun eğiniz. Zekatlarınızı ona veriniz...".* Süheyl'in bu sözleri kulağına gittiğinde Hz. Ömer, onun hakkında Hz. Peygamber'in kendisine söylediği sözleri hatırlar ve *"Ben şehadet ederim ki sen Allah'ın Resûlü'sün"* demekten kendini alamaz. Hz. Peygamber'in Süheyl'e karşı bu davranışı; işkenceye müsade etmemesinin yanında, esirlere iyi muamelede bulunması, düşmanını bile İslâm'a kazanmayı ve yeri geldiğinde ondan istifade etmeyi hedeflemesi gibi ömrü boyunca sürdürdüğü politikanın çok güzel bir örneğini teşkil etmektedir.

Peygamberimiz kendisine duyulan güveni istismar eden ve bu istismarı cinayet işleyecek derecede kötüye kullanan, terör estiren, hâinlik yaparak Müslümanların malına ve canına kıyan şahıslara müstehak oldukları cezayı uygulamaktan geri durmamıştır. Ureyne kabilesine mensup kişilere verdiği cezayı buna örnek gösterebiliriz. Olay şöyle gelişir: Bakımsızlıktan zayıf ve hasta olan bu sekiz kişi Medine'ye Hz. Peygamber'e gelerek İslâmiyeti kabul ettiklerini bildirirler. Bu şahıslara Medine'nin havası iyi gelmez ve hastalanırlar. Süt içmeye alışkın olduklarını belirtirek Hz. Peygamber'den kendilerine süt temin etmesini isterler. Peygamberimiz onları şehrin dışındaki bir otlakta yayılan ve azatlı kölesi Yesâr tarafından güdülen develerin bulunduğu yere gönderir. Burada bir müddet kalırlar, sütle beslenirler ve sağlıklarına kavuşurlar. Bu nankör adamlar bir sabah

develeri alıp götürmeye kalkışırlar. Yesâr yanına birkaç kişi alarak kendilerine engel olmak ister. Fakat hırsızlar onu yakalarlar; ellerini, ayaklarını kestikten sonra diline ve gözlerine diken batırarak işkence ile öldürürler. Durumu öğrenen Hz. Peygamber'in görevlendirdiği Kürz b. Câbir'in komutasında yirmi kişilik bir süvari birliği bu hainleri yakalayarak Medine'ye getirir. Peygamberimiz onlara kısas uygular ve idam ile cezalandırır.[910]

3. Zararlı Alışkanlıklar ve Ahlâkî Sorunlar

Zararlı alışkanlıklara önce alkollü içki kullanımından başlamak istiyoruz. Alkollü içkiler hem bireysel ve hem de toplumsal bir sorundur; bunları kullanan bireyin yanında çevresindekiler de olumsuz etkilenir. Daha önce değindiğimiz gibi, İslâm'ın temel amacı dini, aklı, nefsi, nesli ve malı korumaktır. Alkollü içkilerin kullanılması bu beş amaçla çelişmektedir. Her şeyden önce dinin çok değer verdiği ve korumaya çalıştığı akla zarar vermektedir. Öncelikle, bu maddeler bağımlısını aklını kullanamayan, sağlıklı düşünemeyen, karar verme ve muhakeme yeteneğini kaybeden bir kimse haline getirmektedir. Bunun yanında nefse zarar vermektedir. Çünkü insanın psikolojik yapısını bozmaktadır. Utanma duygusunu ortadan kaldırmaktadır. Sarhoşluğun yol açtığı namus kavgalarına sık sık rastlanmaktadır. Nesle zarar vermektedir; alkol kullanan anne ve babanın kendilerinden çok çocuklarına bedensel ve psikolojik açıdan zarar verdiğini bilim adamları söylemektedir. İçki, ailelerin parçalanmasına yol açmaktadır. Çünkü alkollü içkiler kişiyi geçimsiz, kavgacı, saldırgan, suça, kaza yapmaya ve cinayet işlemeye meyyal, özellikle aile bireylerine şiddet uygulayan bir kimse haline getirmektedir. Sindirim sistemine zarar vermektedir. Vücudun çeşitli hastalıklara yakalanma riskini artırmaktadır. Görmeyi, konuşmayı ve daha ileri seviyede işitme duygusunu bozmaktadır. Üzülerek belirtmek gerekir ki, çağdaş bir düşünürün de işaret ettiği gibi *"alkolizm bilhassa teknik ve şehirleşme çağında en büyük problem olarak karşımıza çıkmaktadır"*.[911]

İçkinin zararlarını özetledikten sonra Hz. Peygamber dönemine ve onun içkiyi önleme konusundaki faaliyetlerine dönmek istiyoruz. Kaynaklarımızda sahabeyi rahatsız eden içki kaynaklı çok sayıda olay anlatılmaktadır. Meselâ içki henüz yasaklanmadan içki içen Hz. Hamza sarhoş iken Hz. Ali'ye ait iki deveyi keser. Hz. Ali Hz. Peygamber'e onu şikayet eder. Hz. Peygamber de Hz. Hamza'ya giderek kendisine kızar.[912] Yine içki yasaklanmadan önce Abdurrahman b. Avf ensardan birisinin evinde içkili vaziyette cemaate akşam namazını kıldırırken Kâfirûn Sûresini yanlış okur ve bu arada *"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- namaza yaklaşmayın…"*[913] âyeti nâzil olur.[914]

İslâm'ın doğduğu sırada içki içme alışkanlığı Araplar arasında çok yaygın olduğu için Allah Teâlâ ilk Müslümanları içki yasağına yavaş yavaş alıştırmıştır. Önce, içki ve kumarın her ikisinde de büyük günah ve insanlar için birtakım faydaları olduğunu, ancak her ikisinin de günahının faydasından büyük olduğunu[915] bildirmiş, bir dahaki safhada içkili iken namaz kılmayı yasaklamış,[916] en sonunda ise sarhoşluk veren içkileri içmeyi kesin bir şekilde yasaklamıştır.[917] Hz. Ömer'in içkinin haram kılınmasını şiddetle arzuladığı

bilinmektedir. Nitekim o, *"Allahım! İçki konusunda açık ve kesin bir beyanda bulun"* diye dua etmiş, bunun üzerine şu âyet-i kerîme nâzil olmuştur: *"Sana şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: her ikisinde de büyük günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür…."*[918] Hz. Ömer çağrılarak inen âyet kendisine okunur. Hz. Ömer tekrar *"Allahım! İçki konusunda açık ve kesin bir beyanda bulun"* diye dua eder. Bunun üzerine şu âyet-i kerîme nazil olur: *"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- namaza yaklaşmayın…".*[919] Namaz kılınacağı zaman Hz. Peygamber'in münâdîsi *"Sarhoş namaza yaklaşmasın"* diye ilan eder. Hz. Ömer çağrılarak inen bu âyet de okunur. O, tekrar *"Allahım! İçki konusunda açık ve kesin bir beyanda bulun"* diye dua eder. Son safhada Mâide Sûresinin içkinin kesin bir şekilde yasaklandığını bildiren âyetleri nâzil olur: *"Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durunuz ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi"?*[920] Hz. Ömer *"Vazgeçtik"* der.[921]

İçkinin haram kılındığına dair nâzil olan âyetler her tarafa duyurulur. Enes b. Mâlik, Ebû Talha'nın evinde içki içilirken içkinin haram kılındığına dair haberi duyduğunu ve Ebû Talha'nın derhal içki küplerini döktürdüğünü bildirmiştir. Herkes evindeki içkileri dökmüş, dökülen içkiler Medine sokaklarında sel gibi akmıştır.[922] İçki hicretin üçüncü yılında Uhud Savaşı'ndan sonra haram kılınmıştır.

Hz. Peygamber'in içkinin yasaklanmasından sonraki tavrını ana kaynaklarda yer alan sözleri ve bilgiler ışığında şu şekilde özetlemek mümkündür: O, içkinin tedavi amacıyla kullanılamayacağını söylemiştir.[923] İçki yasağını, İslâm'ın ulaştığı her yere, vilayetlere, meselâ Cüreş'e mektuplarla bildirmiştir.[924] Sarhoşluk veren her maddenin haram kılındığını söylemiştir.[925] Yani içkinin haram olmasındaki ölçünün sarhoşluk vermesi olduğunu açıklamıştır. Her sarhoşluk veren maddenin *"hamr"* olduğunu vurgulamıştır.[926] Çoğu sarhoşluk veren maddenin azının da haram olduğunu açıklamıştır.[927] İçkinin her kötülüğün anahtarı olduğunu ifade etmiştir.[928] Muaz b. Cebel'e yaptığı on maddelik tavsiye demeti arasında *"Asla içki içme! Çünkü o her kötülüğün başıdır"*[929] demiştir. İçkiyi sızdıranın, sızdırtanın, satanın, taşıyanın, taşınanın, kazancını yiyenin, içenin ve sunanın şiddetli bir şekilde kınanmayı hak ettiğini bildirmiştir.[930] Hz. Peygamber'in meşrubat olarak su, bal şerbeti, süt ve meyve suyu içtiği bilinmektedir.[931]

İçkinin haram kılınmasından sonra Hz. Peygamber'in içki kullanan bazı kimseler hakkındaki uygulamalarına temas etmek istiyoruz. Hayber'in fethinde içki bidonları kırılıp içkiler döküldüğü zaman sahabeden mizahı seven Abdullah b. Hammâr (Lakabının Hımâr olduğu da söylenir.) dayanamayıp içki içer. Zaten bu şahsın içki görünce dayanamadığı da bildirilmektedir. Kendisini hemen Hz. Peygamber'in huzuruna götürürler. Hz. Peygamber onun bu davranışından hoşlanmaz ve pabuçlarıyla hafifçe vurur. Orada bulunanlar da vururlar. Hz. Peygamber'in bu şahsı daha önce de bu yüzden defalarca cezalandırdığı kaynaklarda kaydedilmektedir. O sırada Hz. Ömer *"Allahım! Ona lanet et, artık*

çok oldu"! der. Bunun üzerine Hz. Peygamber *"Öyle deme Ömer! O, Allah ve Resûlü'nü sever"* buyurur.[932] Buhârî, içki içene lanet etmenin caiz olmadığı, çünkü onun din dışı sayılamayacağı, yani bu hareketiyle dinden çıkmış olmadığı konusuna bir bab ayırmış ve yukarıdaki olayı bu vesileyle anlatmıştır. Mizahı seven Abdullah Hz. Peygamber'i güldürürdü.

Aynı şekilde Nuayman b. Amr, zaman zaman içki içermiş. Hz. Peygamber'e getirirler, o da pabuçlarıyla vurur, sahabeye de emreder, onlar da pabuçlarıyla vururlar, üzerine toprak saçarlarmış. Bu durum çok tekrarlanınca sahabeden birisi ona *"Allah lânet etsin"* der. Bunun üzerine Resûlüllah *"Öyle deme! O, Allah ve Resûlünü sever"* der.[933] Böyle bir başka sarhoş Hz. Peygamber'in huzuruna getirilir. Kimisi eliyle, kimisi pabuçlarıyla ve kimisi elbisesiyle ona vurur. Birisi *"Allah rezil etsin"* der. Bunun üzerine Hz. Peygamber *"Kardeşinize karşı şeytana yardımcı olmayın"* der.[934] Şüphesiz Hz. Peygamber'in bu davranışı içkiyi ve onu içeni hoş gördüğü anlamında değerlendirilmemelidir. Hoş görmemiş, hatta bilakis cezalandırmıştır. Bu da, Hz. Peygamber döneminde bile bazı yasaklara tam olarak uymayanlar bulunduğunu, ancak böylelerinin din dışı ilan edilmediğini ve toplumdan dışlanmadığını göstermektedir.

Hz. Peygamber döneminde alkollü içkiler yasaklanırken şüphesiz bugünkü gibi alkolün zararlarını tam anlamıyla tespit edebilecek imkanlar mevcut değildi. Fakat Yüce Yaratıcı, alkolün insan vücudunda yapabileceği tahribatı bildiği için onu yasaklamıştır. İzzetbegoviç'in ifadesiyle *"alkolü yasaklarken İslâm din olarak değil, ilim olarak hareket etmiştir"*.[935] Gelişen teknik imkanlar ve yapılan araştırmalar İslâm'ın bu yasağını yalanlamamış, tam tersine doğrulamıştır. Hz. Peygamber de birkaç münferit olay dışında alkollü içkileri o dönemin inatçı ve tutucu insanlarına terkettirebilmiştir. Bu suretle ileriki yüzyıllarda İslâm dünyasının büyük ölçüde içkiye karşı korunmasını sağlamıştır. Fakat aynı başarıyı zor kullanmaların ve bilimsel çalışmaların sağlayabildiğini söylemek zordur. Amerikalı Profesör Julius Hirsch, Hz. Peygamber'in bu konudaki başarısını şu sözleriyle takdir etmektedir: *"Hz. Muhammed (s.a.s.) Kur'an vasıtasıyla içkiyi yasaklamış ve yüzyıllarca büyük insan kitlelerini içkinin zararlarından koruyabilmiştir. Bu netice XX. yüzyılda münevver Amerika'da her çeşit propagandaya ve fennî yükselmeye rağmen elde edilememiştir"*.[936]

İslâm'ın doğduğu sırada Araplar arasında yaygın bir şekilde kumar oynanıyor ve fal okları kullanılıyordu. İçki ve kumar Mekke'de yaygın olduğu gibi Medine'de de yaygındı. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiği esnada Medineliler de içki içiyorlar, kumardan kazandıklarını yiyorlardı.[937]

Kumar oyununda on ok kullanılır, bunlardan üç tanesi boş bırakılır, yedi tanesine de hisseler takdir edilip yazılırdı. 1'den 7'ye kadar okların hisseleri, rakamları oranındaydı. On kişi arasında yapılan çekilişte, kendilerine boş ok çıkanlar, ortaya konulan maldan hisse alamazlardı. Ayrıca malın parasını bu boş çıkanlar öderdi. Bu tür kumar daha çok bir deveyi kesip etini 28 hisseye ayırmak suretiyle oynanırdı. Kumar oklarının dışında üçlü ve yedili fal okları vardı. Üçlü fal oklarını herkes yanında taşır, bu oklardan birinde *"rabbim bana emretti"* veya *"yap"*, diğerinde *"rabbim bana yasak etti"* veya *"yapma"* yazılı olurdu. Üçüncüsünde ise yazı bulunmazdı. Araplardan birisi bir yolculuğa çıkıp

çıkmama, bir işi yapıp yapmama konusunda karar vermek için bu okları çekerlerdi. Ok olumlu çıkarsa o işi yaparlar, olumsuz çıkarsa yapmaktan vazgeçerlerdi. Yedili fal okları Kâbe'nin yanındaki *" Hübel"* adlı putun bekçisinin elindeki torbada, kâhinlerin ve hâkimlerin yanında bulunurdu. Bunların herbirinin üzerinde *"evet", "hayır", "sizden", "başkasından", "açık değil", "diyet", "su"* ifadelerinden biri yazılıydı. Babası şüpheli çocukların nesebini tayin etmek, öldürülen kimsenin diyetini tayin etmek, su kuyusu açmak gibi hususlarda bu fal okları kullanılırdı. Bu tür işlerden biriyle ilgili fal oku çektirmek isteyen bir kimse, hediyelerle birlikte Hübel'in bekçisine veya kâhine giderek ok çektirir ve ona göre hareket ederdi.[938]

Kur'an ve sünnette kumar ve fal oklarıyla ilgili uygulamalar haram kılınmıştır. Kur'an-ı Kerim'de içkinin haram kılındığı âyet-i kerîmede kumar (meysir) da yasaklanmıştır.[939] Bir başka âyet-i kerîmede haram kılınan hususlar arasında *"...fal oklarıyla kısmet aramak"* da sayılmıştır.[940] Hz. Peygamber içki ile birlikte kumarın da haram kılındığını pek çok sözünde açıklamıştır.[941] Hadislerden, menfaat karşılığı oynanan oyunların hepsinin meysir tabiri içine girdiği anlaşılmaktadır. Kumarda yorulmadan, kolayca ve haksız bir şekilde başkasının malını almak sözkonusudur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de ve hadîs-i şeriflerde kumar için kullanılan *"meysir"* kelimesi, kolaylık anlamına gelen *"yüsr"* kelimesi ile aynı kökten gelmektedir. Kumar oynayan kişi başkasının malını yorulmaksızın kolayca aldığı için meysir denilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ve hadîs-i şeriflerde geçen meysir, o dönemde et üzerine oklarla oynanan bir çeşit kumardır. Bu tür kumarla kazanılan etler de haram kılınmıştır.

Kumarda kaybeden tarafın, kazanma ümidiyle tekrar tekrar oynama hırsına kapıldığı, sonunda çeşitli bireysel ve toplumsal huzursuzlukların ortaya çıktığı görülmektedir. Fal okları çekmek suretiyle Allah'a mahsus olan gaybı bilme hususu bu malzemelere isnat edilmiş ve putlara ilahlık atfedilmiş oluyordu. Ayrıca hem Kur'an'a, hem de sünnete göre insanların aklını kullanmaları esastır. Bundan dolayı babası belli olmayan bir çocuğun nesebini, bir yerde su bulunup bulunmadığını, yolculuğun iyi geçip geçmeyeceğini, ticaretin kâr sağlayıp sağlamayacağını fal oklarının bilmesi mümkün değildir. Hz. Peygamber, geçmiş peygamberlerden bazılarının fal okları kullandığına dair kanaatin doğru olmadığını da söylemiştir. Hz. İbrahim ile oğlu İsmail'i ellerinde fal okları ile birlikte tasvir eden bir resimi görünce imha edilmesini istemiş, onların asla fal okları kullanmadığını bildirmiştir.[942]

Hz. Peygamber bir taraftan güzel ahlâkıyla insanlara örnek olurken, diğer taraftan, ortaya çıkan veya çıkabilecek ahlâkî sorunları önlemek için gayret sarfetmiştir. İslâm'ın amaçlarından birisinin nesli korumak ve sağlıklı bir toplum yapısı oluşturmak olduğunu biraz evvel kaydetmiştik. Nesli ve aile yapısını bozan sorunların başında *fuhuş* gelmektedir. Fuhuş ahlâkı çökertmekte, psikolojik bozukluklara, günümüzde AIDS gibi büyük ölçüde cinsel ilişkiye bağlı hastalıkların artmasına, fuhuşla bağlantılı suçların ve kadın ticaretinin yaygınlaşmasına, kadının bir geçim kaynağı olarak kullanılmasının, kadın simsarlarının, kadın sayesinde para kazanan kimselerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Fuhuşu meslek ve geçim kaynağı haline getirmek fıtrata aykırı

olduğu gibi, annelik vasfı ile de bağdaşmamaktadır. Câhiliye döneminde daha ziyade câriyeler fuhşa itilirdi. Hür kadınlar arasında da zina vak'aları görülüyordu. Erkeklerin zina yapması genellikle ayıp sayılmaz ve bununla övünülürdü.[943] Kur'an'da[944] ve hadislerde[945] fuhuş çeşitleri ve fuhşa götüren çirkin davranışlar yasaklanmış ve cezâî müeyyideler konulmuştur. Hz. Peygamber, fâhişenin zina karşılığında elde ettiği geliri kazançların en kötüleri arasında saymış ve yasaklamıştır.[946] Bîat alırken zina etmemeyi de şart koşmuştur.[947] Fuhşun önlenmesi için eğitim, evliliğin kolaylaştırılması ve aile yapısının güçlendirilmesi gibi hususlar üzerinde durmuş, buna rağmen suç işleyenleri cezalandırmaktan geri kalmamıştır.

İnsanlık tarihi boyunca hemen her toplumda kamu düzenini bozan ve yüz kızartıcı büyük bir suç olarak kabul edilen *hırsızlık*, Hz. Peygamber'in önlemeye çalıştığı sosyal problemlerden biridir. Ahlâk ve hukuk kurallarına aykırı yollardan haksız kazanç sağlanmasına sebep olan hırsızlık, İslâm'ın son derece değer verdiği, korumayı hedeflediği ve kutsal kabul ettiği mal güvenliğini ve meşrû yollardan gelir elde etmenin esas olduğu ilkesini ihlâl etmektedir. Câhiliye döneminde hırsızlık bir hayli yaygındı ve genel olarak ayıp ve suç sayılmaktaydı. Bununla birlikte, merkezî bir siyâsî otorite bulunmadığından suçun düzenli bir şekilde kontrol altında tutulduğu ve suçluların cezalandırıldığı söylenemez. Sözgelimi göçebe Araplar kabile fertlerine, dost kabilelere, mabetlere ve kamuya ait malların çalınmasını suç sayarken, aralarında antlaşma ve himaye bulunmayan diğer kabilelerden güç kullanarak çalınan malı ganimet sayar ve bu tür eylemleri de cesareti simgeleyen davranışlar olarak görürlerdi.[948] Burada biz, hırsızlığın hukûkî boyutu, suçun oluşması, niceliği, niteliği ve cezanın tatbiki ile ilgili tartışmalar üzerinde durmayıp, kısaca sosyal ve ahlâkî boyutuna, Kur'an ve sünnetin bu fiil karşısındaki tutumuna temas edeceğiz.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de hırsızlıkla ilgili hukûkî hükümler mevcuttur.[949] Kur'an-ı Kerim'de, üzerine bîat alınması gereken hususlar sayılırken *"hırsızlık yapmamak"* da zikredilmektedir.[950] Hz. Peygamber'in Akabe'de Müslüman olanlardan bîat aldığı hususlar arasında *"hırsızlık yapmamak"* yer alıyordu. Hatta bu sözleşmede hırsızlığın *"Allah'a ortak koşmamak"*tan sonra ikinci sırada yer aldığı görülmektedir[951] ki bu husus son derece dikkat çekicidir. Hadis literatüründe Hz. Peygamber'in hırsızlıkla ilgili sözleri incelendiğinde, bunların içinde en fazla yeri *"Hırsız, mü'min olduğu halde hırsızlık etmez"* sözüyle, *"Hırsızlık yapmayın"* veya *"hırsızlık yapmamak"* üzere bîat aldığı konusu ile ilgili hadislerin tuttuğu görülmektedir.[952] Bu da Hz. Peygamber'in, konunun sık sık iman ile bağlantısını kurarak, hırsızlığın cezâî yönünden ziyade iman ve ahlâk boyutu üzerinde durduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in sünnetinde hırsızlık, dünyada ve ahirette bir dizi müeyyide ve sorumluluğu gerektiren ağır bir suç ve büyük bir günah olarak nitelendirilmiştir. Suçu sabit görülen hırsızlar da cezalandırılmıştır. Ancak bu noktada üzerinde durulması gereken husus, hırsıza ceza vermenin amaç olmadığıdır. Önemli olan, insanları eğitmek, hırsızlığa sevkeden etkenleri, sosyal ve ekonomik dengesizliği, ahlâkî çöküntüyü ortadan kaldırmaktır. Üstelik Hz. Peygamber suçun oluşmasında, ispatında ve cezanın infazında suçlu lehine titiz davranmış, affetmeyi ve sulhü tavsiye etmiş,

şikayetçisi bulunmayan veya kamuoyuna malolmamış suçları görmezlikten gelmiştir. Onun bu tutumu olumlu sonuç vermiş, döneminde hırsızlık olaylarında düşüş olmuştur.[953]

İnsanın yalnız kendisiyle ilgilenmesi, ilişkide bulunduğu herkesi ve her şeyi kendi yararına kullanma isteği anlamına gelen *bencillik (enâniyet)*, ahlak sistemlerinde ve insan davranışlarında ciddi bir kusur olarak kabul edilir. Bencillik hemen her konuda ve alanda yardımlaşmaya, dayanışmaya ve işbirliğine engel olur. İnsanları açgözlü hale getirir. Bencillik duygusundan kaynaklanan birtakım olumsuz eğilimler de mevcuttur. Kibir, cimrilik, kin gütme, bireydeki paylaşma ve dayanışma ruhunu öldüren hırs, aç gözlülük, tamahkarlık gibi hususlar bunlardan birkaçıdır. Bunların yanlış ve kötü olduğuna, terkedilmeleri ve kontrol altına alınmaları gerektiğine dair İslam literatüründe çok sayıda bilgi mevcuttur.

Bencilliğin erdem olarak bilinen karşıtı *özgecilik*tir. Yani başkalarının iyiliğini düşünmek, yararına davranmak; hazlarını artırmak, acılarını dindirmek, başkalarının yararı için kendi isteklerinden özveride bulunmak ve tutkularını sınırlamak. Diğer bütün ahlâkî faziletlerde olduğu gibi, özgecilik de insanda bir huy ve meleke haline gelmekle kazanılmış olur. Bunun meleke halini alması da bu alandaki davranışların örnek alınmasına ve güçlü bir irade eğitimine bağlıdır. Yarar ummadan ve karşılık beklemeden bir insanın diğerine yardım etmesi, yani saf özgeci davranış biçimi can, mal ve ırz güvenliğinin teminatıdır. Birey kendi canını, malını, namusunu nasıl kutsal biliyor ve koruyorsa, diğerlerininkini de öyle bilmelidir.

Kur'an-ı Kerim'de, insanın en ciddi zaaflarından birisi olan bencilliği yeren, özgeci davranışları öven ve teşvik eden ifadeler bulunmaktadır. Kur'an'da işaret edilen bencillik örneklerinden bazıları şunlardır: Müşriklere *"Allah'ın size rızık olarak verdiği şeylerden yoksullara infak edin"* denildiği zaman onların *"Allah'ın geçimini sağlayabileceği kimseleri biz mi besleyeceğiz"?*[954] demeleri kınanır. Firavun'un çılgınca bir bencillik duygusuyla halkına *"Ben sizin en yüce tanrınızım"*[955] demesi eleştirilir. Kârûn'un azgınlıktan kaçınması ve insanlara ihsanda bulunması yönündeki tavsiyelere karşılık elindeki bütün imkanlara kendi bilgisiyle kavuştuğunu iddia etmesi[956] hoş karşılanmaz. Fecr Sûresinde,[957] insanoğlunun, toplumları kötü akibetlere sürükleyen sebepleri teşkil eden zaaflarını dile getiren ayetler mevcuttur. Bu zaaflar insanın bencilliğinden kaynaklanır. Bencillik de yüce Yaratan'a karşı güven eksikliği şeklinde kendisini gösterir. Buna göre Rabbi insanoğlunu denemek için ona bol bol rızık verecek olsa hemen sevinir ve bunu O'nun bir ikramı kabul eder. Fakat rızkı biraz daraldığında hemen Rabbi tarafından kahra uğradığını söylemeye yeltenir, sızlanmaya başlar. Halbuki o, bolluk zamanında da yetimleri ve kimsesizleri kollayıp gözetmez, bunun için önayak olmaz, mirası helal haram demeden yer, mala mülke karşı aşırı düşkünlük gösterir. Burada, azgınlık ve taşkınlıkları sebebiyle helak edilen kavimleri haber veren âyetlerin ardından varlıklı kesimin bencilliğini ve mal hırsını dile getiren âyetlere yer verilmiştir. Bu da, aslında bu zaafların, toplum düzeninin bozulmasının ve toplumlar için birer çöküş nedeni olduğunun vurgulanması amacıyla dile getirilmesi açısından önem arzetmektedir.

[958]

Hz. Peygamber'in faaliyetlerinde ve sözlerinde bencillik kötülenmiştir. Meselâ Hz. Peygamber, alışverişlerde bencil duygularla hareket edilmesini yasaklamıştır. Sözgelişi bir kimsenin pazarlığı devam ederken diğerinin araya girmesini, kişinin onda gözü olsa bile, pazarlığı kendi lehine bozmaya çalışmasını açık ve kesin bir ifade ile nehyetmiştir. *"Sizden biriniz kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmasın"*[959] buyurmuştur.

Bencillikle yakından alakalı bir kavram da servettir. İslâm düşüncesinde servet edinmek, servetin esiri olunmadığı müddetçe teşvik edilmiştir Buna karşılık insanın sahip olduğu serveti, sahibinin ululanmasını temine, arzularını, ihtiraslarını, bencilliğini tatmine yönelik kullanması ise hoş karşılanmamıştır. Zekat, hac, infak gibi ibadet ve vazifeler, yoksulu korumanın yanında bencilliği yenmeye, özgeci davranışları geliştirmeye, bunları bireyin ve toplumun yaşantısına yerleştirmeye vesile olan uygulamalardır.

Bencilliğin, insanın kendisinin farkında olduktan sonra başkasının farkında olmaması şeklinde tezahür ettiği de gözden uzak tutulmamalıdır. Kendisi siftah ettikten sonra gelen müşteriyi *"komşum henüz siftah etmedi"* diyerek komşusuna gönderen esnafın tutumu bunun güzel bir örneğidir. Yoksa özgecilik, bireyin kendisini başkasının lehine olarak tüketmesi anlamına gelmemelidir. Kişinin kendine değer vermesi, kendini düşünmesi, kendisi için çalışması doğaldır. Ancak, diğer ahlâk ve davranışlarda da dengeyi, ölçüyü *(itidali)*; duyguların, tutum ve davranışların normal ve dengeli olmasını öngören İslâm, bu konuda da dengenin sağlanmasını öngörmüştür. Kur'an ve Sünnet, aşırı bireysel tutkuları dizginleyici ve düzenleyici bir ahlâk öğretisi ortaya koymuştur. Yukarıda bir başka vesile ile de dile getirilen Hz. Peygamber'in bir sahâbîye tavsiyesi bu konudaki dengeli tutuma da kanaatimizce örnek teşkil etmektedir. Hz. Peygamber, malının tamamını Allah yolunda harcanmak üzere, ölüm döşeğinde vasiyet etmek isteyen Sa'd b. Mâlik'in bu tutumunu hoş karşılamaz, *"Çocuklarına ne bıraktın"?* diye sorar. Bir şey bırakmadığını öğrenince de malının onda dokuzunu çocuklarına bırakmasını söyler. Ancak Sa'd'ın ısrarı üzerine üçte birini vasiyet etmesini ister ve onu bile çok bulduğunu belirtir.[960] Kanaatimizce bu, bencillik ve özgecilik arasında gözetilmesi gereken dengeye de çok güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Peygamberimiz, insan haklarının en önemlilerinden biri olan ve çoğunlukla ırz kavramıyla ifade edilen insanın kişiliğinin, haysiyet, şeref ve saygınlığının korunmasına büyük önem vermiş, kişilik haklarının çiğnenmesini önlemeye çalışmıştır. Veda Hutbesi'nde insanların kanlarının ve mallarının yanısıra ırzlarının da mukaddes olduğunu vurgulamıştır. Bu üç hususu birarada anmak suretiyle yaşama hakkına, mülkiyete ve manevî kişiliğe ilişkin hakları aynı ölçüde güvence altına aldığını göstermiştir. Bir sözünde, kişiye kötülük olarak Müslüman kardeşini küçük görüp aşağılamanın yeteceğini bildirdikten sonra, Müslümanların kanlarının, mallarının ve ırzlarının birbirine haram, yani dokunulmaz olduğunu belirtmiştir.[961] Hac ibadetinin kurallarını sırasıyla eda etmekte hata eden bir sahâbîye, bunun fazla bir sakıncası bulunmadığını, herhangi bir Müslümana dil uzatmanın daha büyük bir günah olduğunu

söylemiştir.[962] Son olarak zikredilen bu sözünden hareketle Hz. Peygamber'in, kişilik haklarını dinin özüyle alakalandırdığı ve bu haklara riayetin ibadetlerdeki bazı şeklî ihmallerden daha önemli saydığını belirttiği anlaşılmaktadır. Bir başka sözünde, kişinin dinini ve ırzını korumasını birarada zikretmiştir,[963] ki burada, din ile manevî kişilik değerlerini ifade eden ırz kavramını birlikte zikretmesi dikkat çekicidir. *"Bu ifadeden, kişilik değerlerinin dinî değerler için hakiki zemini teşkil ettiğini, sağlam bir dindarlığın sağlam ve korunmuş bir kişilikte daha da mükemmel olacağını anlamak mümkündür."*[964]

Hz. Peygamber insanların kötü sözlerle anılmasını, bir kimsenin gıyâbında kusurlarının anlatılmasını ve insanın elinde olmayan bedenî kusurları hakkında konuşulmasını yasaklamıştır. Çünkü bu tür davranışlar, insan onurunu rencide edip zedelemekte; toplumda dargınlık ve düşmanlıkların ortaya çıkmasına, sevgi, saygı ve barışın zarar görmesine sebep olmaktadır. Gıybet Kur'an-ı Kerim'de ölmüş bir din kardeşinin etini yemeye benzetilmiştir.[965] Bu benzetme ile gıybetin kötülüğü vurgulanmıştır. Hz. Peygamber de bir kimseyi kendisinde bulunan kusurla anmanın gıybet, kendisinde bulunmayan bir kusuru ona isnat ederek aleyhinde konuşmanın ise iftira olduğunu bildirmiştir.[966] *"Karşılığında bana dünyayı verseler bir insanı hoşlanmayacağı bir şeyle taklit ve tavsif etmeyi kesinlikle sevmem"*[967] demiştir. İnsanların gizli hallerinin araştırılmamasını istemiştir.[968] Kesin delile dayanmaksızın sadece şüpheye dayanarak insanların yargılanmasını yasaklamıştır.

Hz. Peygamber'in en başta gelen hedeflerinden birisi toplum huzurunun korunmasını sağlamaktı. Bu amaçla o, insanların birbirini hor ve hakir görmelerini, dedikoduyu, ara bozmak için laf getirip götürmeyi, ikiyüzlülüğü, yalanı, yalancı şahitliği, lânet okumayı, sövmeyi, hakareti, ana-babaya isyankar davranmayı, intiharı, iftirayı, ölüleri kötülemeyi, kıskançlığı, kin beslemeyi, dargınlığı, kusur araştırmayı, aldatmayı, sözünde durmamayı ve yapılan iyiliği başa kakmayı yasaklamıştır. Hz. Peygamber'in yasakladığı bu davranışların fert ve toplum için zararlı olduğu ve işlendiği takdirde toplumda olumsuz tahribat meydana getireceği açıktır. Burada sözü uzatmamak için bunların zararları konusunda detaylı açıklamalara girmek istemiyoruz.

4. Doğal Olaylar ve Afetler

Doğal afetler, doğurduğu sonuçlar itibarıyla birtakım toplumsal sorunların ortaya çıkmasına sebep olduğu için bu konuyu Hz. Peygamber'in toplumsal sorunlarla ilgili davranışlarını ele aldığımız bu bölüm altında işlemeyi uygun bulduk. Burada, tedbir alınarak zararın önlenebileceği doğal felâketlerle, insanın müdahelesi dahilinde bulunmayan olaylar karşısında Hz. Peygamber'in tutum ve davranışlarından bazı örnekler sunacağız.

Hz. Peygamber Tebük Seferi esnasında, Tebük'e varıldığında (veya yolda Hicr mevkiinde) bir akşam vakti, geceleyin şiddetli bir fırtına kopacağını bildirir. O nedenle sahâbeden hiç kimsenin, yanında arkadaşı bulunmadıkça, ayağa kalkmamasını ve develerinin dizlerini bağlamasını tembih eder. Herkes develerinin dizlerini bağlar. Gece vakti çıkan fırtınada onun tavsiyesine uyanlara

bir zarar gelmezken, uymayan Benî Sâide kabilesinden iki kişiden birinin boğazı tıkanır, diğerini de fırtına bir taraflara atar. Boğazı tıkanan sahâbî daha sonra iyileşir, diğeri de Tay kabilesi tarafından Medine'ye gönderilir.[969] Bu olayda önemli olan nokta, Hz. Peygamber'in fırtınanın çıkacağını nereden bildiğinden ziyade, doğal bir felâket öncesinde tedbir alınmasını istemesi ve arkadaşlarını uyarmasıdır. Nitekim onun ikazına uyanlar felâketten etkilenmedikleri halde, dinlemeyenler zarara uğramışlardır. Doğal felâketlerin dinle ilgili yönü de esasında ve büyük ölçüde bu noktada, yani tedbirde düğümlenmektedir. Çünkü doğal bir felaketin vukûunun önlenmesinin imkansız olduğu durumlarda, insana düşen görev tedbir almaktır.

Aynı şekilde Hz. Peygamber'in salgın hastalıktan korunma konusundaki tavsiyelerinin de o gün için çok güzel ve faydalı sonuçlar alınabilecek bir tedbir olduğu görülmektedir. O bu konuda şu sözü söylemiştir: *"Bir yerde vebâ olduğunu işittiğiniz zaman oraya girmeyiniz! Bulunduğunuz yerde vebâ ortaya çıkarsa, oradan da çıkmayınız".*[970] Kaynaklarımızda, Hz. Peygamber'in Tebük Seferi esnasında Şam'da veba salgını bulunduğuna dair bir haberin kendisine ulaşması üzerine bu sözü söylediğine dair rivayetler bulunmaktadır.[971]

Şimdi Hz. Peygamber'in doğal olaylar karşısındaki tutumuna temas etmek istiyoruz. Câhiliye halkı ay ve güneş tutulması gibi tabiat olaylarını uğur veya uğursuzluk olarak yorumlamakta, önemli bir kişinin veya bir hükümdarın doğum, ya da ölümünün işareti saymakta idiler.[972] Hz. Peygamber, ay ve güneş tutulması hakkında, eski çağlardan beri kehânete dayalı bu tür yorumların yanlış olduğunu bildirmiştir.

Hz. Peygamber zamanında, birisi Mekke döneminin sonlarında, ikisi de Medine döneminde olmak üzere üç defa güneş tutulması ve iki defa da ay tutulması meydana gelmiştir. Ay tutulması esnasında Yahudiler toplanıp ateş yakmışlar, tas çalmışlar, ayın büyülendiğini söylemişlerdir. Diğer birçok konuda olduğu gibi Hz. Peygamber güneş ve ay tutulmaları konusunda da bu tür gerçek dışı inanç ve telakkileri yıkmıştır. Câhiliye halkının bu konudaki telakkisinin doğru olmadığını belirtmiş, bunlara sadece birer gök olayı olarak bakmıştır. Akıl erdirilemeyen olaylar karşısında akıl dışı yorumlar yerine Allah'a sığınmanın daha sağlıklı yol olduğunu göstermiştir. Nitekim oğlu İbrahim'in vefat ettiği gün güneş tutulmuş, halk bu olayın İbrahim'in ölümünden dolayı gerçekleştiği şeklinde yorumlamışlardır. Fakat Hz. Peygamber *"Bir kimsenin ölümü ve doğumu sebebiyle güneş ve ay tutulmaz. Siz bu gibi olayları gördüğünüz zaman namaz kılın ve Allah'a niyazda bulunun"*[973] tavsiyesinde bulunmuştur. Bir başka rivayette ise *"Hiçbir insanın ölümüyle güneş ve ay tutulmaz. Bunlar Allah'ın kudretinin bir nişanesi olan âyetlerinden iki âyettir. Bu olayları gördüğünüzde namaz kılın"*[974] demiştir. Güneş tutulması esnasında Mescid'e çıkarak dört (bazı rivayetlerde iki) rekat namaz kılmıştır.[975] Tamamen insanların gücü ve iradesi dışında meydana gelen güneş ve ay tutulmaları esnasında Hz. Peygamber'in ibadet etmesi, onun, kâinattaki düzeni yaratan Yüce Allah'ın gücünü takdir ve takdise yönelik bir davranışı olarak değerlendirilmelidir.

Hz. Peygamber hadislerinde hayatın korunmasıyla ilgili alınması gereken pekçok tedbirden bahsetmiştir. Sözgelimi fırtınalı havada denize açılmama,

korkuluğu bulunmayan bir terasta geceleyip uyku sersemliği ile düşmemek için böyle bir mekanda uyumama,[976] yanar durumda bırakılan lambanın yağına tamah eden farenin yanan fitili çekerek yangına yol açmasını önlemek için uyumadan önce lambayı söndürme[977] gibi tedbirler bunlar arasındadır.

5. *Hurafeler/Batıl İnanışlar*

Hurafeler, mantıksal temeli ve gerçek hayatla ilgisi bulunmayan yanlış inanç ve uygulamalardır. Bunlar din dışı alanlarda görülmekle birlikte, dinî konularda daha yaygındırlar; ırk ve din ayrımı olmaksızın çeşitli toplumlar arasında mevcutturlar. Din bazında ele alınacak olursa, tarihte ve günümüzde Yahudiler ve Hristiyanlarda olduğu gibi Müslümanlar arasında da görülmektedirler. Önceki dinlere ait bazı unsurların Müslümanlar arasına taşınması ve bilgisizlik gibi nedenler, ulûhiyet, gayb, uğur - uğursuzluk ve ölülerden yardım beklemek gibi bellibaşlı hurafelerin ortaya çıkmasına ve uygulanmasına yol açmıştır.[978]

Batıl inanışlar ve hurafeler, çağımızın olumsuz anlamda gelişme gösteren değerlerinden biridir. Oysa ilk bakışta, pozitif bilimlerin başdöndürücü bir şekilde ilerleme kaydettiği, sosyal bilimlerin de geliştiği, bilimsel araştırmaların hayatın her alanına nüfuz ettiği günümüzde, hurafelere ilginin azalması gerektiği düşünülebilir. Ne var ki, satanist hareketler, medyumluk ve fal başta olmak üzere çeşitli amaçlarla çaput bağlamak, mum yakmak, kurşun veya mum dökmek, yanlış kurban adamak, çeşitli nesneleri uğursuz saymak gibi sayısız hurafelerin ve halk inançlarının coğrafî sınır ve kültürel seviye farkı bile tanımaksızın zamanımızda ilgi gördüğü ve insanları etkilediği görülmektedir. Hatta bunlardan bir kısmının birer meslek haline geldiği ve bu alanda modern iletişim araçlarının da kullanıldığı müşahede edilmektedir. Bu tür uygulamalara, başta inanç boşluğu ve sağlıklı din anlayışından yoksunluk olmak üzere, bilgisizlik, dinî temel kaynaklarından öğrenmeme, esrarengize ve bilinmeyene karşı duyulan merak, manevî duyguları tatmin arzusu, ekonomik ve sosyal sorunlar gibi çeşitli faktörler sebep olmaktadır. Hurafelere ilginin, inanç zayıflığının ve bilgisizliğin yanısıra ekonomik ve sosyal sıkıntılarla da alakası bulunmaktadır. Ekonomik ve sosyal problemlerini gerçekçi usullerle çözüme kavuşturamayanların, birtakım hayali yollara başvurarak arzu ve emellerine ulaşmaya, ümit kaynağı aramaya çalışmaları kaçınılmazdır.

Bu noktada, diğer alanlardaki faaliyetlerinde olduğu gibi, Hz. Peygamber'in hurafeler karşısındaki tutumunun da günümüzde değerini ve önemini koruduğu ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber bu açıdan da insanlara örnekliğini göstermiştir. O nedenle biz burada Hz. Peygamber'in hurafeler karşısındaki tutumunu ortaya koymaya çalışacağız. Ancak bunu yaparken, günümüzde görülen, bilinen ve yaşayan yaygın hurafeleri kaydetmek ve tartışmak amacımız dışındadır. Batıl inançlar ve hurafeler üzerinde genel olarak yazılan çok sayıda makale ve kitap bulunmaktadır.[979] Burada bizim için Hz. Peygamber'in hurafelere karşı genel tutumu ve onun bu konudaki davranışlarından çıkarılabilecek ana fikir önemlidir. İslâm'ın doğduğu sıralarda görülen her hurafeyi de değil, Peygamber'in tavrını ve genel bakışını yansıttığını bildiğimiz

davranışlarını ortaya koymaya çalışacağız. Hurafelerde bölgesel ve kültürel farklılıklar da bulunabilir. Sözgelimi câhiliye döneminde Araplar arasında yaygın olan bir hurafeye o dönemde dünyanın başka bir bölgesinde veya bugün rastlanmaması mümkündür. Bütün bunların tersi durumla da karşılaşılabilir. Yani o dönemde dünyanın başka bir bölgesinde veya günümüzde yaygın olan bir hurafeye o günkü Arap toplumunda rastlanmayabilir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde, insanın kaderini değiştirme iddiası taşıyan, Allah'tan başka varlıklardan yardım alma gayesi güden, insanları sağlam bilgi kaynaklarından ve sebeplere başvurmaktan alıkoyan her türlü hurafe, batıl inanç ve uygulamalar açık ve kesin bir şekilde reddedilmiş ve yasaklanmıştır. Hz. Peygamber'in hemen tüm faaliyetlerinde hurafelerle mücadele ettiği görülmektedir. Sözgelimi kehâneti ve kâhinlerin eylemlerini kesinlikle hoş görmemiş, çeşitli tekniklerle gelecekten ve bilinmeyenden haber verme, gizli kişilik özelliklerini ortaya çıkarma sanatı olan ve hemen bütün milletlerde batıl inanç ya da folklor olarak varlığı görülen falcılığı yasaklamıştır. O sıralarda Araplar arasında falcılık son derece yaygındı. Câhiliye dönemi Arap toplumunda görülen ve kuşların adları, sesleri ve uçuşlarından uğursuz anlamlar çıkarma, kuşların uçuş tarzını inceleyerek yorumlar yapma veya çakıl taşı, nohut, bakla gibi maddelerle fal tutma gibi bütün fal çeşitleri Hz. Peygamber'in yasakladığı hususların kapsamına girmektedir.[980]

Hz. Peygamber su dolu bardağa, güneşe, billur parçasına bakarak remil atıp secili ve kafiyeli sözlerle ve bunların yanısıra, sözgelimi çocukların vücut yapılarına bakarak gelecekleriyle ilgili tahmin yürütmek gibi daha başka usullerle gâibden haber verdiğini iddia eden *"arrâf"*lara ve *" kâhin"*lere müracaatı yasaklamıştır. Arrâfa gidip bir şey sormayı yasakladığını açıkça dile getirdiğini görüyoruz.[981] Muaviye b. Hakem es-Sülemî adlı sahâbî, kendisine "Biz birtakım şeyleri câhiliye döneminde yapıyorduk. Kâhine gidiyorduk" deyince *" Kâhinlere gitmeyin"* buyurmuştur.[982] Adı geçen şahsın *"Uğursuzlukta bulunuyorduk"* demesi üzerine de, kendilerinin öyle zannettiklerini, ancak buna itibar edilmemesini ve niyetlenilen işten geri kalınmamasını söylemiştir. Bir grup insanın kâhinler hakkında bilgi almak amacıyla sordukları soruya *" Kâhinler birşey değildir"* demiştir.[983] Kâhin veya arrâfa giderek onları tasdik etmekle iman arasında bağlantı kurmuştur. Nitekim *"Böyle hareket edenlerin kendisine indirileni inkâr etmiş sayılacaklarını ve namazlarının kırk gün kabul edilmeyeceğini"* bildirmiştir.[984]

Hz. Peygamber, İslâm'da uğursuzluk telakkisinin bulunmadığını, uğursuzluğa inanmanın kişiyi şirke götürebileceğini haber vermiştir. Kuşun ötmesinin ve uçmasının uğursuzluk sayılamayacağını belirterek, ilginç görünen nesne ve olayların iyiye yorulmasını tavsiye etmiştir.[985] Büyü yapmanın ve muska taşımanın tevhid inancını zedeleyeceğini bildirmiştir.[986]

İslâm öncesinde Araplar, başta güneş ve ay olmak üzere birtakım gök cisimlerine ve melek, cin ve şeytan gibi rûhânî varlıklara taparlardı. Bunun yanısıra, bu cisimler hakkında çeşitli batıl inançlara da sahip idiler. Sözgelimi yıldızların yağmur yağdırdığına inanırlardı. Hz. Peygamber ise bunun câhiliye

inancı olduğunu söylemiştir.[987] Araplar güneşin melek olduğunu,[988] şeytanların putları mekân edindiklerini kabul ederlerdi.[989] Bir yıldızın kaymasını veya düşmesini, o beldede bir büyüğün doğmasına, yahut ölmesine, veyahut da bir felaketin geleceğine işaret sayarlardı.[990] Hz. Peygamber bu tür inançların bâtıl olduğunu bildirmiştir. Bu konudaki görüşünü açıkladığı bir olay şöyle gelişmiştir: Bir gece vakti Hz. Peygamber sahabîlerle birlikte otururken bir yıldız kayar ve ortalığı aydınlatır. Bunun üzerine câhiliye döneminde böyle bir durumda ne dediklerini yanındakilere sorar. Onlar da *"Bu gece büyük bir adam doğdu; büyük bir adam öldü" derdik"* cevabını verirler. Bunun üzerine Hz. Peygamber *"Yıldız ne bir kimsenin ölümü için kayar, ne de dünyaya geldiği için"* der.[991]

Kırlarda yaşadığına, çeşitli renk ve şekle girerek insanlara göründüğüne, onları yollarından saptırıp helâk ettiğine, kılıçla vurulan ilk darbede öldüğüne, ikinci darbede ise dirildiğine inanılan ve efsânevî bir varlık olan *"ğûl"*[992] hakkında Hz. Peygamber *"Ğûl yoktur"*[993] buyurmuş, bu türden hayaletlerin varlığına dair telakkilerin bâtıl olduğunu kesin bir şekilde ifade etmiştir. Bunun yanında, câhiliye inançlarının kalıntısı olarak bir hayâletin görünmesi durumunda besmele çekmek ve ezan okumak gibi Müslümanların maneviyatını güçlendiren uygulamalar da tavsiye edilmiştir. Anılan efsane, çeşitli bölgelerin yanısıra Anadolu'ya cadı, umacı, dev anası ve aynı kökten olmak üzere gulyabani gibi adlarla geçmiştir.[994]

İslâm'ın doğduğu sırada cincilik, düğüm atmak, üflemek, fal okları ve yıldıza bakmak gibi usullerle yaygın bir şekilde putperestlikle birlikte uygulanmaktaydı. İslâm buna şiddetle karşı çıkmıştır.[995] Sihir/büyü yapılmasını Hz. Peygamber büyük günahlar arasında saymış,[996] hatta bir sözünde bunu Allah'a şirk koşmanın hemen ardından zikretmiştir.[997]Sihir yapanın imanının zâyi olacağını bildirmiştir.[998] Bunun yanında büyü yapan için cezalar öngörülmüştür.[999]

Hz. Peygamber'in 9. ve 10. hicrî yıllarda yoğun bir şekilde Medine'ye gelen heyetlerle yaptığı görüşmeler, İslâm'ı tanıtma ve yayma bakımından olduğu kadar, batıl inanışlar ve hurafelerle mücadele açısından da önem arzeder. Peygamberimiz kabilelerin öteden beri sahip oldukları batıl inançları ve bunlarla ilgili uygulamaları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu hususla alâkalı örnekleri ilgili bölümde verdiğimiz için burada tekrar etmek istemiyoruz. Câhiliye döneminde insanların ay ve güneş tutulması gibi tabiat olaylarını uğur veya uğursuzluk olarak yorumladıklarını, önemli bir kişinin veya bir hükümdarın doğum, ya da ölümünün işareti saydıklarını, Hz. Peygamber'in, ay ve güneş tutulması hakkında, eski çağlardan beri kehânete dayalı bu tür yorumların yanlış olduğunu bildirdiğini de biraz evvel kaydetmiştik.

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde okumaya, bilgiye, akla, düşünceye, araştırmaya son derece önem verildiği malumdur. Hz. Peygamber hayatında ve faaliyetlerinde batıl inanışlara ve hurafelere göre değil, bilakis ve daima inanç, azim, sebat, sabır, çalışma, sebeplere bağlanma ve danışarak hareket etme gibi esaslara riayet etmiş, faaliyetlerini somut adımlar atarak gerçekleştirmiştir. Batıl inanışların ve hurafelerin inanç boşluğuna, dinî hayatın zayıflamasına, hurafelerin dinî bir görevmiş gibi telakki edilmesine, dolayısıyla dinin tahrifine,

hayalciliğe, gerçeklerden, bilimsel davranışlardan ve aklı kullanmaktan uzaklaşmaya, ekonomik ve duygusal açıdan insanların sömürülmesine, bazı insanların haksız kazanç sağlamasına, insanların iyi niyetinin kötü niyetli kişiler tarafından istismar edilmesine, din istismarına, insanların geleceği ve gaybı öğrenme hususundaki zaaflarının kötüye kullanılmasına, ahlâkî çöküntüye ve ruh sağlığının bozulmasına yol açtığı veya açabileceği gerçektir. Bu tür asılsız şeylere rağbeti önlemek için herşeyden evvel dinin, temel kaynaklarından, ehil kimselerden ve tatmin edici bir şekilde öğrenilmesi ve öğretilmesi gerekmektedir. Eğitim kurumlarının yanısıra, iletişim araçlarına da bu hususta büyük görevler düşmektedir. Aksi takdirde bu alandaki boşluk, ehil olmayan bilgisiz kişiler tarafından doldurulacak ve hurafeler daha da yaygınlaşacaktır.

İbn Hişâm, I, 555-556.

Vâkıdî, II, 415; İbn Hanbel, III, 392-393; Buhârî, IV, 160.

Buhârî, IV, 238-239.

Ğâşiye Sûresi 23.

İbrâhîm Sûresi 15.

İbn Hanbel, VI, 229; Müslim, II, 1814; İbn Mâce, I, 638.

İbn Hanbel, IV, 17.

İbn Hanbel, V, 5; Ebû Dâvud, II, 606-607.

İbn Hanbel, III, 328.

İbn Hanbel, I, 404.

İbn Hanbel, II, 185.

Ebû Dâvud, IV, 143; İbn Mâce, II, 1086.

Buhârî, VII, 50.

Vâkıdî, II, 568-571; İbn Hişâm, II, 640-641; İbn Sa’d, II, 93; Buhârî, VIII, 19-20.

Ali İzzetbegoviç, s. 238.

Müslim, II, 1568-1570.

Nisâ Sûresi 43.

Ebû Dâvud, IV, 80.

Bakara Sûresi 219.

Nisâ Sûresi 43.

Mâide Sûresi 90-91.

Bakara Sûresi 219.

Nisâ Sûresi 43.

Mâide Sûresi 90-91.

Ebû Dâvud, IV, 79-80; Neseî, VIII, 286-287.

Buhârî, V, 189-190; Müslim, II, 1570 vd.

Müslim, II, 1073.

Müslim, II, 1576.

Buhârî, V, 245; Müslim, II,1585-1588; İbn Mâce, II, 1123-1124; Ebû Dâvud, IV, 86, 88-91; Neseî, VIII, 327.

Neseî, VIII, 296.

İbn Mâce, II, 1124-1125; Ebû Dâvud, IV, 87; Neseî, VIII, 300-301.

İbn Mâce, II, 1119.

İbn Hanbel, V, 238.

İbn Mâce, II, 1122.

Neseî, VIII, 335.

Vâkıdî, II, 665; Buhârî, VIII, 14; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, III, 216.

İbnü'l-Esîr, *Üsd*, V, 352.

Buhârî, VIII, 14-15.

Ali İzzetbegoviç, s. 227.

Alpaslan Özyazıcı, *Alkollü İçkiler, Sıgara ve Diğerleri*, Ankara 1996, s.14-16.

İbn Hanbel, II, 351.

İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 333-335; Alûsî, III, 53-70; Cevad Ali, VI, 776 vd.; Mustafa Öz, " Ezlâm", *DİA*, XII, 67.

Mâide Sûresi 90-90.

Mâide Sûresi 3.

Ebû Dâvud, IV, 97; İbn Hanbel, I, 274.

Buhârî, IV, 111.

Cevad Ali, V, 133-134.

Furkân Sûresi 68; İsrâ Sûresi 32.

Wensick, II, 345-348.

Buhârî, III, 43; Müslim, II, 1199.

İbn Hişâm, I, 433; Taberî, III, 62.

Cevad Ali, V, 605.

Mâide Sûresi 38-39.

Mümtehine Sûresi 12.

Buhârî, I, 10.

Bk. Wensinck, v. dğr. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî,* Leiden 1936-69, II, 455-457.

Hırsızlık konusunda geniş bilgi ve meselenin özellikle hukûkî yönü için bk. Ali Bardakoğlu, "Hırsızlık", *DİA*, XVII, 384-396.

Yâsîn Sûresi 47.

Nâziât Sûresi 24.

Kasas Sûresi 76-79.

Fecr Sûresi 15-20.

Hayati Hökelekli, “Enâniyet”, *DİA*, X!, 170-171.

Buhârî, III, 24.

Tirmizî, IV, 305-306.

Müslim, III, 1986.

Ebû Dâvud, II, 517.

Buhârî, I, 19.

Hayati Hökelekli, “Irz”, *DİA*, XIX, 134.

Hucurât Sûresi 12.

Müslim, III, 2001; Tirmizî, IV, 329; Ebû Dâvud, V, 192.

Ebû Dâvud, V, 192-193.

Ebû Dâvud, V, 194, 199.

Vâkıdî, III, 106; İbn Hişâm, II, 520-521; İbn Hanbel, V, 424-425; Taberî, III, 105.

Mâlik, s. 895-897; Buhârî, VII, 20-22; Müslim, II, 1737-1742; Ebû Dâvud, III, 478.

İbn Hanbel, III, 416.

Müslim, I, 622; Neseî, III, 136, 141, 145; İbn Mâce, I, 401.

Buhârî, II, 24.

Buhârî, II, 24.

Buhârî, II, 23-31; Müslim, I, 618-630; Neseî, III, 124-154; İbn Mâce, I, 400-402; Mehmet Apaydın, s. 95-98.

Tirmizî, V, 141.

İbn Hanbel, V, 82; Buhârî, VII, 143.

Ali Murat Yel-Yusuf Şevki Yavuz, "Hurâfe", *DİA*, XVIII, 381-384.

Bu konuda şu eserlere bakılabilir: Abdülkadir İnan, *Hurafeler ve Menşeleri*, Ankara 1962; Kemalettin Erdil, *Yaşayan Hurafeler*, Ankara 1999; Mustafa Uysal, *İslam'a Sokulan Bid'at ve Hurafeler*, I-II, İstanbul 1975; Martin Lings, *Antik İnançlar Modern Hurafeler*, çev. Enes Harman-Ufuk Uyan, İstanbul 1980; İsmail Lütfi Çakan*, Hurafeler ve Batıl İnanışlar, İ*stanbul 1981;; Ali Çelik, "Asr-ı Saadette Halk İnançları", *Bütün Yönleriyle Asr-ıSaadette İslam,* V, İstanbul 1995, s. 327-443.

İlyas Çelebi, "Fal", *DİA*, XII, 138-139.

Müslim, II, 1751.

Müslim, II, 1748.

Müslim, II, 1750.

İbn Hanbel, II, 429; IV, 68; V, 380; Ebû Dâvud, IV, 226; Müslim, II, 175; Tirmizî, I, 243; İbn Mâce, I, 209.

Buharî, VII, 17; Müslim, I, 382.

İbn Hanbel, I, 381; Ebû Dâvud, IV, 212-213.

Müslim, I, 644.

Âlûsî, II, 215 vd.

Âlûsî, II, 197.

Hamdi Yazır,VII, 4569; Ali Çelik, V, 334 vd.

Müslim, II, 1750-1751.

Âlûsî, II, 343 vd.

Müslim, II, 1744; Ebû Dâvud, IV, 233.

İlyas Çelebi, "Gûl", *DİA*, XIV, 177.

Büyünün mahiyeti, çeşitleri ve çeşitli kültürlerdeki durumu hakkında özet bilgi için bk. Hikmet Tanyu, "Büyü", *DİA*, VI, 501-506.

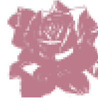
Buhârî, VII, 34; Nesâî, *Sünen,* İstanbul 1981, VII, 111.

Buhârî, VII, 29, 34.

Nesâî, , VII, 112.

İbn Hanbel, I, 190-191; Tirmizî, IV, 60.

HZ. MUHAMMED'İN SON GÜNLERİ VE VEFATI

1. Hz. Peygamber'in Vefatından Önce İslâmiyetin Genişleme Durumu

Hicretin 1. yılından itibaren, özellikle kabile bazında İslâm'a katılımlarla, tertiplenen gazveler ve sevkedilen seriyyeler, merhale merhale İslâm toplumunun hakimiyet alanını genişletmiştir. Bedir Savaşı'na kadar gerçekleştirilen gazveler ve seriyyelerle Müslümanlar Medine ve çevresinde, Medine'den Kızıldeniz'e kadar uzanan topraklarda hakimiyet sağlamışlardır. Bedir Savaşı ile Hendek Savaşı arasındaki gelişmelerle hakimiyet alanı Mekke yakınlarına kadar uzanmış, Müslümanlar Hicaz'da en büyük askerî ve toplumsal güç olduklarını kanıtlamışlardır. Bu safhada Yahudiler Medine'den çıkarılmışlardır. Hendek Savaşı'ndan sonra Beni'l- Mustalik'in itaat altına alınmasıyla Hicaz'ın doğusuna, yani Necid içlerine, ardından Hayber'in Fethi'yle de Medine'nin kuzeyine doğru hakimiyet alanı genişlemiştir.

Hicretin 8. yılında Mekke'nin Fethi'yle yarımada sakinleri İslâm'a hızlı bir şekilde katılmaya başlamışlardır. Tebük Seferi ile Arabistan'ın kuzeyindeki Hristiyan Arapların ve Yahudilerin oturduğu bölgelerin Medine'ye bağlılığı sağlanmıştır.

Hz. Peygamber'in, hakimiyeti sağlamak için Arap yarımadasının her yerine askeri birlik göndermesi gerekmemiştir. Hicretin 9. ve 10. yılında Medine'ye yarımadanın çeşitli bölgelerinden heyetlerin gelmesiyle birlikte, o ana kadar hakimiyetin uzanmadığı bölgeler, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ya peygamberliğini, ya da hâkimiyet ve zaferini kabul etmiştir. Medine'ye gelen heyetler arasında bulunan Kinde, Murâd ve Hemdân gibi güçlü kabilelerin İslâmiyeti kabulü ile Yemen; Ezd kabilesinin kabulü ile Umman; Abdülkays, Temîm ve Esed kabilelerinin kabulü ile doğu ve orta Arabistan İslam topraklarına katılmıştır. Çünkü kabilelerin İslâmiyeti kabul etmeleri, zekat vermeleri ve diğer bazı mükellefiyetleri yerine getirmeleri, Medine devletine bağlılıklarını göstermek için kafi geliyordu. Bu yerlerle Hz. Peygamber muntazam ilişkiler kuruyor, valiler, öğretmenler ve vergi memurları tayin ediyordu.

2. Veda Haccı (10/632)

Hz. Peygamber Hicretin sekizinci (630) yılında Mekke fethedildikten sonra hac mevsimini beklemeden Medine'ye dönmüştü. Zaten Mekke'nin Fethi'nden önce de henüz hac farz kılınmamıştı. Hicretin dokuzuncu (631) yılında hac farz kılınmış, ancak o yıl Hz. Peygamber bizzat hacca gitmemiş ve Hz. Ebû Bekir'i hac emîri tayin ederek Mekke'ye göndermişti.

Peygamberimiz hicretin onuncu yılında (632) hac farizasını yerine getirmiştir. Onun bu haccına, sahâbîlerle vedalaştığı ve bir daha Kâbe'yi görmediği için *Vedâ Haccı (Haccetü'l-Vedâ)*, Müslümanlara hac ibadetinin bütün hükümlerini hem nazarî olarak bildirdiği ve hem de pratik olarak gösterdiği için *Belâğ Haccı (Haccetü'l-Belâğ)*, haccın farz kılınmasından sonra ilk haccı olması dolayısıyla *İslâm Haccı (Haccetü'l-İslâm)* gibi isimler verilmiştir. Fakat onun bu haccı daha ziyade " *Veda Haccı*" olarak meşhur olmuştur. Veda Haccı'nın eda şekli konusunda farklı rivayetler vardır. Bazı rivayetlerde onun temettu' veya kıran haccına niyet ettiği belirtilirken, bazılarında ifrad haccına niyet ederek ihrama girdiği kaydedilmektedir.[1000]

Hicretin onuncu yılının Zilkade ayında Hz. Peygamber hac için hazırlanmaya başladı. Bunu Müslümanlara da duyurarak hazırlanmalarını istedi. Onunla birlikte haccetmek isteyenler Medine'de toplandılar. Hz. Peygamber 26 Zilkâde 10/ 22 Şubat 632 Cumartesi günü, yanında hanımları ve kızı Fâtıma da olduğu halde, muhâcirler, ensardan ve diğer Arap kabilelerinden oluşan Müslümanlarla birlikte Medine'den hareket etti. Yanına kurbanlık yüz deve aldı. Zülhuleyfe adlı yere vardığında öğle namazını seferî olarak iki rekat kıldı ve aynı gün burada ihrama girdi.[1001] Öğleyi Medine'de, ikindiyi Zülhuleyfe'de kıldığı da söylenir. Hz. Peygamber'in Veda Haccı'na giderken izlediği güzergah ana hatlarıyla şöyledir: *Zülhuleyfe, Beydâ, Melel, Irkuzzabye, Ravhâ, Arc, Sukyâ, Ebvâ, Cuhfe, Gadîr-i Hum, Kudeyd, Usfân, Gamîm, Merruzzahrân, Serif* ve *Zî Tuvâ.*

Arafat meydanı

Hz. Peygamber, 4 Zilhicce Pazar (Vâkıdî'ye göre Salı, Makrîzî'ye göre Pazartesi) günü kuşluk vakti Kasvâ adlı devesinin üzerinde olduğu halde Mekke'ye ulaştı; Kâbe'yi tavaf edip iki rekat namaz kıldı ve Safâ ile Merve arasında sa'y etti.[1002] Veda Haccı süresince Mekke'nin Ebtah mevkiinde kendisi için kurulan çadırda konakladı. Perşembe gününe kadar Mekke'de kaldı. Aynı gün (Terviye) Mina'ya hareket etti. Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını orada kıldı. Geceyi de burada geçirdi. Ertesi sabah, namazı kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar burada kaldı. Arafat'taki Nemire Mevkii'nde çadır kurulmasını emretti. Sonra Mina'dan hareket edip Müzdelife'den geçerek, Cuma günü Arafat'ta hazırlanan çadıra varıp konakladı. Zeval vaktinden sonra çadırından çıkıp devesine binerek Arafat vâdisinin ortasına geldi. Urane vadisinde meşhur Veda Hutbesi'ni okudu. Bir ezan okutarak ayrı ayrı ikâmetle öğle ile ikindiyi birlikte kıldıktan *(cem'i takdîm)* sonra devesinin üzerinde Arafat'a çıktı. Kıbleye dönüp akşama kadar dua ile meşgul oldu. Arafat'ta iken kendisinin ilâhî tebliğ görevinin tamamlandığını belirten şu âyet-i kerîme nâzil oldu:[1003] *"Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'a razı oldum".*[1004]

Hz. Peygamber güneş battıktan sonra devesine binerek Arafat'tan ayrıldı ve Müzdelife'ye geldi. Yatsı vaktinde akşam namazıyla birlikte yatsı namazını birleştirerek *(cem'i te'hîr),* akşamı üç, yatsıyı da iki rekat olarak, aynı şekilde tek ezan ve her namaz için ayrı ikâmetle kıldırdı. Geceyi Müzdelife'de geçirdi. Ertesi sabah, yani Cumartesi (bayramın birinci) günü sabah namazını Müzdelife'de kıldıktan sonra Meş'ar-i Harâm'a geldi. Cemre-i Akabe'de ufak taşlardan yedi tane attı. Mina'da yine deve üstünde bir konuşma yaptı. Burada kurbanlık olarak hazırladığı yüz deveden altmış üçünü, ömrünün her yılı için bir deve hesabıyla bizzat kendisi kurban olarak kesti. Diğer develeri de Hz. Ali kesti. Kurban etinden bir parça yiyen Peygamberimiz, geri kalanını Müslümanlara dağıttı.[1005] Daha sonra tıraş olup ihramdan çıktı. Sonra Kâbe'ye gidip tavaf yaptı ve öğle namazını kıldı. Tekrar Mina'ya dönerek bayram günlerini burada geçirdi ve bu günlerde diğer taşlama görevlerini de yerine getirdi. Bayramın ikinci günü Mina'da Müslümanlara üçüncü konuşmasını yaptı. Bayramın beşinci günü Mina'dan tekrar Mekke'ye gelip vedâ tavafını yaptıktan sonra Medine'ye döndü (29 Zilhicce 10 / 26 Mart 632).

Mina Çadırından bir görünüş

Hz. Peygamber'in 9 Zilhicce 10 / 6 Mart 632 Cuma günü sayıları 140.000 civarındaki topluluğa Arafat'ta îrad ettiği konuşmanın kaynaklardan çıkarılan karşılaştırmalı bir metni aşağıda verilmiştir. Hz. Peygamber konuşmaya başlamadan önce Cerîr b. Abdullah vasıtasıyla sükûneti temin etmiş ve Rebîa b. Ümeyye gibi gür sesli münâdîleri görevlendirerek[1006] cümlelerin tekrar edilip uzaklara kadar duyurulmasını sağlamıştır.

"Hamd ve şükür Allah'a mahsustur; biz O'na hamdeder, O'ndan yardım talep eder, affımızı ondan diler ve ona yöneliriz. Nefislerimizin şerlerinden, hareket ve fiillerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah kimi doğru yola iletirse o kimse için sapıklık olamaz; kimi sapıklığa sevkederse o kimse için doğru yola sevkeden kalmamıştır. Allah'tan başka ilah olmadığına, O'nun Tekliğine ve bir denginin bulunmadığına şehadet ederim. Yine şehadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve elçisidir.

Ey Allah'ın kulları! Sizlere Allah'tan korkup çekinmenizi tavsiye ve sizi O'na itaatte bulunmaya teşvik ederim. Bu suretle en iyi ve hayırlı olan bir şey ile sözlerime başlamak istiyorum:

O halde ey insanlar! Size açıkladığım şeyleri dinleyin! Zira bilmiyorum, bu yıldan sonra bulunduğum bu yerde belki de sizlerle tekrar buluşamayacağım.

Ey insanlar! Kanlarınız (hayatınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz, Rabbinizle buluşacağınız güne kadar, bu yerde (Mekke), bu ayda (Zilhicce), bu günün mukaddes olması gibi mukaddes ve mükerremdir. Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?.. Ey Allah'ım Sen şahit ol!

Emanet olarak eli altında bir şey bulunduran kimse, onu kendisine emanet etmiş olan şahsa iade etmelidir.

Gerçekten (artık) Câhiliyye Devrinde mevcut ribâ kaldırılmıştır; şu kadarı var ki

(borç olarak verdiğiniz) sermayeleriniz sizindir; (bu suretle) ne zulmedecek ve ne de zulm edileceksiniz. Allah (bundan böyle) ribâ'nın olmayacağına hükmetti. Kaldırdığım ilk ribâ, amcam Abbas b. Abdülmuttalib'in ribâsıdır.

Ve yine Câhiliyye Dönemi kan davaları kaldırılmıştır; (kaldıracağım) ilk kan davası (yeğenim) Âmir b. Rebîa b. Hâris b. Abdülmuttalib'in kan davasıdır.

Câhiliyye Dönemi'nin (Mekke şehri ile ilgili) hükümet vazifeleri kaldırılmıştır. Kâ'be Muhafızlığı (sidâne) ve hacıların su işleri (sikâye) vazifesi bundan müstesnadır.

Kasden adam öldürme kısas ile cezalandırılır. Taş ve sopa ile öldürme gibi, şüpheli kasıt hallerinde yüz deve (kan diyeti)'dir. Daha fazlasını isteyen kimse, Câhiliyye devri insanlarındandır. Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?.. Ey Allah'ım Sen şahid ol!

O halde ey insanlar! Gerçekten şeytan, sizin bu ülkenizde kendisine tapılmaktan ümidini kesmiş bulunuyor. Fakat o, bunun dışındaki iş ve hareketlerinizden ehemmiyetsiz saydıklarınızda, kendisine tâbi olunmaktan hoşnût olacaktır.

Ey insanlar! " Nesî" usûlünü (yani Haram Aylar'dan olan mukaddes aylara bunun dışından bir ay ilavesi usûlünü) tatbik etmek küfürde aşırı gitmektir; kâfirler bununla sapıtmışlardır. Onlar bu bir aylık (zamanı) bir sene kutsiyetsiz (yani Haram Aylar dışı, alelâde bir ay), diğer bir sene de haram (yani, Haram Aylar'a dahil, mukaddes bir ay) sayarlar, gayeleri, Allah'ın Haram Aylar'dan saydığı (ayların) birbiri arkasına akışını görünüşte muhafaza etmek ve Allah'ın Haram Aylar dışı saydığı ayları bunun içinde (yani mukaddes) gibi göstermektir. Bu suretle onlar, Allah'ın helal ettiği şeyi haram hale getirmiş oluyorlar. Şimdi zaman (yani takvim), Allah'ın yeri ve semâvâtı yarattığı gündeki durumuna rucû etmiş bulunuyor (yani Nesî tatbik edilen sene ile, nesîsiz aylar birbiri üzerine çakışmış, diğer bir ifadeyle kamerî takvim, nesî ameliyesine ihtiyaç göstermeksizin o yıl tam güneş takvimindeki aylar üzerine intibak edip oturmuştu). "Gerçekte Allah indinde, yeri ve semâvâtı yarattığı günde takdir ettiğine göre, ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır"; bu dördün üçü birbiri arkasına gelir: Zilkade, Zilhicce, Muharrem, dördüncüsü Mudar kabilesinin Receb ayıdır ki bu, Cemâziyelâhir ile Şa'bân ayı arasında bulunur. Dikkat edin! tebliğ ettim mi?.. Ey Allah'ım Sen şahit ol!

O halde ey insanlar! Hanımlarınızın sizin üzerinizde hakkı bulunduğu gibi sizin de onlar üzerinde hakkınız vardır: Sizin onlar üzerinizdeki hakkınız, sizden başka bir erkeğe döşeğinizi çiğnetmemeleri ve sizin hoşlanmadığınız herhangi bir kimseyi, izninizle olması müstesna evlerinize sokmamalarıdır. Kadınlara en iyi bir tarzda davranıp muamelede bulununuz; çünkü onlar sizin himaye ve muhafazanız altına girmiş kimselerdir. Sizler onları Allah'ın bir emaneti olarak almış bulunuyorsunuz. Onlara "Allah'ın adıyla" helalinden yaklaşın. Kadınlar hususunda Allah'dan korkup çekinin ve onlara karşı en iyi bir tarzda davranıp muamele edin! Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?.. Ey Allah'ım Sen şahit ol!

Ey İnsanlar! Mü'minler kardeştir. Bir kimse için kardeşinin malını (yemek) onun tam rızasını elde etmedikçe helal olmaz. Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?.. Ey Allah'ım Sen şahid ol!

Benden sonra küfre sapıp birbirinizi boğazlar hale gelmeyin. Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?.. Ey Allah'ım Sen şahit ol! "Ey İnsanlar! Rabbiniz bir, atanız birdir. Hepiniz Âdem'den türemiş bulunuyorsunuz. Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Allah indinde en mükerrem ve makbul olanınız, O'ndan korkup çekineninizdir. Bir Arabın Arap

olmayan üzerinde bir üstünlüğü yoktur; (varsa) bu, takvâ yönündendir. Dikkat edin ! Tebliğ ettim mi?.. Ey Allah'ım Sen şahit ol!

Kendisini dinleyen mü'minlerin "Evet" demeleri üzerine Hz. Peygamber şöyle devam etti: "Burada bulunanlar bulunmayanlara bu sözlerimi bildirsinler!.. Ey İnsanlar! Allah muhakkak ki her vârisin mirastan olan hissesini tayin ve tesbit etmiştir. O halde bir vasıyet, her hangi bir vâris lehine olmak üzere, diğer vârislerin mahfuz hisse hudutlarını, aşamaz. Mirasçılardan başkası için yapılan bir vasiyet, miras olarak kalan mallar toplamının üçte birinden fazla olamaz. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa oraya aittir. Babasından başka bir kimseye mensubiyet iddiasında bulunan, yahut (kendisini himaye altına almış olan) efendisinden başkasını efendi edinenin üzerine Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti olsun!.. Böyle bir insanın ne nâfile ibadetleri (sarf) ve ne de farz ibadetleri ('adl) kabul olunacaktır. Ve'sselâmü aleyküm."[1007]

Veda Hutbesi, Hz. Peygamber'in duygu, düşünce ve faaliyetlerinin en yüksek noktasını oluşturur. İnsanların sahip olduğu hakları ve vecibeleri ortaya koyan bu konuşma, Hz. Peygamber üç ay kadar sonra vefat ettiği için, daha sonraları büyük bir tesir meydana getirmiştir ve bir bakıma onun vasiyeti olarak değerlendirilmiştir. Hutbe ana hatlarıyla şu hususları içermektedir: Tevhid; Allah'a itaatin gerekliliği; emanete riayet; ribânın yasaklanması; can, mal ve ırz güvenliği; kan davalarının kaldırılması; sidâne ve sikâye dışındaki câhiliye devri kurumlarının lağvedilmesi; nesî usûlünün kaldırılması; haram ayların te'kidi; eşlerin birbiri üzerindeki hakları; mü'minlerin kardeş olduğu; mü'minlerin iç çekişmelerden ve birbirine düşmekten sakındırılması; kısas ve mirasla ilgili hukûkî meseleler.

Bu konuşma, bütün insanları kapsayan bir evrensel beyannâme niteliği taşımaktadır. Nitekim Peygamberimiz Allah'a hamdü senâdan sonra konuşmasına *"Ey insanlar"!* hitabıyla başlamış ve sahâbîlerin dikkatini çekerek bütün insanlara hitap etmiştir. İnsan hayatının, malının ve şerefinin mukaddes, dokunulmaz olduğunu beyan etmesi de, Hz. Peygamber'in insanların yaşama ve mal-mülk hakkına, ırz ve namuslarının korunmasına verdiği önemi ortaya koymaktadır. Cahiliye Dönemi'nde görülen kan davalarının kaldırılmış olduğunu kesin bir şekilde dile getirmektedir. Bu suretle kişi dokunulmazlığı, toplum düzeni, toplum güvenliği sağlanmış, anarşi önlenmiş, bunun yerine kardeşlik te'sis edilmiştir. Hz. Peygamber faizi ve kan davasını kaldırırken bunları önce kendi yakınlarına uygulamış, onlara herhangi bir ayrıcalık tanımamıştır.

Peygamberimiz insanların Rabbi'nin bir olduğunu, aynı anne ve babadan türediklerini, insanların eşit olduğunu kesin bir dille ifade etmiş, dil, renk ve ırk ayırımından sarfı nazarla tüm insanlar arasında eşitlik esasını kabul etmiştir. Esasen Kur'ân'ın bu konuda koyduğu temel prensip de böyledir. Bundan sonra aile hukukunun özünü teşkil eden karı-koca hakları üzerinde durmuştur. Özet olarak Veda Hutbesi'nde Hz. Peygamber, kişi dokunulmazlığı, hayat hakkı, mülkiyet hakkı, mesken dokunulmazlığı, toplumsal barış, eşitlik, miras, aile hukuku ve ayrıntılandırılabilecek diğer bazı meseleler üzerinde durmuştur.

Veda Haccı

3. Hz. Peygamber'in Vefatından Önce Bazı Gelişmeler

Hz. Peygamber Veda Haccı'ndan döndükten sonra Yemen'de *Esved el-Ansî*, mensubu bulunduğu Ans ve Mezhic kabilelerinin desteğini sağlayarak peygamberlik iddiasıyla ortaya atıldı. Kendisine karşı koyan vali Şehr b. Bâzân'ı öldürerek, hanımı Âzâd'ı zorla nikahladı ve bölgeye hakim oldu. Olayı öğrenen Hz. Peygamber, Cerîr b. Abdullah adlı sahâbîyi onu İslâm'a davet için gönderdi. Esved el-Ansî buna olumsuz cevap verdi. Sonunda bölge ileri gelenlerinden Kays b. Mekşûh, Fîrûz, Cüşeyş ve Dâzeveyh, kendi safında göründükleri Esved'e suikast düzenleyerek, hanımı Âzâd'ın da yardımıyla onu öldürdüler. Esved Hz. Peygamber'in vefatından beş (bazı rivayetlerde bir) gün önce öldürüldü ve resmî bilgi Medine'ye Hz. Ebû Bekir döneminde ulaştı.

Hicrî onuncu yılın sonunda, Cahiliyye Dönemi'nde kısmen Hristiyan, kısmen de putperest olan ve hicretin onuncu yılında Medine'ye heyet göndererek İslâm'ı kabul eden Hanîfe kabilesinden " *Müseylime*" adlı şahıs Yemâme'de peygamberlik iddiasıyla ortaya atıldı. Halbuki o, kabilesinin temsilcileriyle Medine'ye gelerek Müslüman olmuştu. Yemâme'ye dönünce irtidâd ederek peygamberlikte Hz. Muhammed'e ortak olduğunu iddia etmeye başladı. Hz. Peygamber Müseylime'ye mektup yazıp Amr b. Ümeyye ed-Damrî ile göndererek onu İslâm'a davet etti. Müseylime ise yazdığı cevapta Hz. Peygamber'e ortaklık teklif etti; yeryüzünün yarısının kendisine ve yarısının da Kureyş'e ait olduğu iddiasında bulundu. Peygamber de ona yazdığı cevabî mektupta yeryüzünün Allah'a ait olduğunu, ona kullarından dilediğini vâris kılacağını bildirdi.[1008] Bu gelişmeler sırasında Hz. Peygamber vefat etti.[1009]

Peygamberimiz, onbirinci hicrî yılın ikinci ayı olan Safer ayının sonlarına doğru

(Mayıs sonu 632) Mûte Savaşı'nda şehit düşen Zeyd b. Hârise, Câfer b. Ebû Tâlib ve diğer sahâbîlerin intikamını almak üzere Bizans'a karşı bir sefer düzenlemeye karar verdi. İçlerinde yaşlı ve tecrübeli sahâbîlerin de yer aldığı ordunun komutanlığına o sırada henüz on sekiz veya on dokuz yaşında bir genç olan Üsâme b. Zeyd'i tayin etti.[1010] Üsâme ordusunu hazırladıktan iki gün sonra, 29 Safer 11/27 Mayıs 632 Çarşamba günü hastalandı. Ertesi sabah, yani perşembe günü biraz iyileşince Üsâme için kendi eliyle sancağı bağladı. Orduya bazı tavsiyelerde bulundu; *verdikleri sözden dönmemelerini, çocukları ve kadınları öldürmemelerini, düşmanla karşılaşmayı temenni etmemelerini, birbiriyle çekişmemelerini tavsiye ederek* Üsâme'yi uğurladı. Üsâme Medine yakınındaki "Cürüf" mevkiinde karargâh kurdu. Ordu burada toplanmaya başladı. Ordunun içinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Sa'd b. Ebû Vakkas gibi ileri gelen sahâbîler de bulunuyordu. Bazı sahâbîler, Üsâme'nin genç ve tecrübesiz olmasından dolayı onun komutan tayin edilmesini eleştirdiler. Bunu duyan Peygamberimiz cumartesi günü Mescid'e giderek itirazlara cevap verdi. Üsâme'yi komutan tayin ettiği için bazı itirazların kendisine ulaştığını, aynı şekilde, daha önce de onun babasını komutan tayin etmesinden ötürü de itiraz ettiklerini, halbuki babası kumandanlığa nasıl layık idiyse, oğlunun da layık olduğunu bildirdi.[1011]

4. Hz. Peygamber'in Vefatı

Hz. Peygamber'in hastalığının çok ağırlaşması üzerine Üsâme hareket edemedi. Hz. Peygamber'in baş ağrısı ve şiddetli ateşi vardı. Ateş nöbetleri geçirirken dahi Suriye seferinin hazırlıkları ile ilgileniyordu. Hz. Peygamber hastalığı esnasında yaptığı konuşmada *"Bir kul ki, Allah onu dünya ile kendine kavuşması arasında bir seçim yapması için muhayyer kıldı, o, Allah'a kavuşmayı tercih etti"* buyurdu. Hz. Ebû Bekir bu sözün ifade ettiği anlamı ve o "kul"un Hz. Peygamber'in bizzat kendisi olduğunu anladı ve *"Nefislerimiz, mallarımız ve evlatlarımızla sana feda olalım"* diyerek ağlamaya başladı. Onun ağladığını gören Hz. Peygamber *"Ağlama Ebû Bekir! Arkadaşlık ve malını feda konusunda bana en çok yardımı dokunan Ebû Bekir'dir. Ümmetimden birini dost edinseydim Ebû Bekir'i seçerdim. Lâkin İslâm kardeşliği daha üstündür"* dedi. Hz. Ebû Bekir'in kapısı dışında Mescid-i Nebevî'nin avlusuna açılan tüm kapıların kapatılmasını emretti. Bunun sebebini açıklarken de İslâm'a ondan daha faydası dokunan kimse tanımadığını söyledi.[1012]

Peygamberimiz hastalığı esnasında vücudunda hafiflik hissettiği zaman namazı kendisi kıldırır, ağırlık hissedince *"insanlara emredin namazlarını kılsınlar"* derdi.[1013] Nitekim namaza çıkamayacak derecede hastalanınca namazı Hz. Ebû Bekir'in kıldırmasını emretti. Hz. Âişe, babasının yufka yürekli olduğunu, Kur'an okurken gözlerinden yaşlar boşandığını, Resûlullah'ın makamında durmaya tahammül edemeyeceğini ve bu görevin Hz. Ömer'e havale edilmesini istedi. Fakat Hz. Peygamber ısrarla *"Ebû Bekir'e söyleyin, namazı kıldırsın"*[1014] buyurdu. Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'in hastalığı esnasında en az on yedi vakit namaz kıldırdığı rivayet edilmektedir. Son günlerini Hz. Âişe'nin odasında geçiren Hz. Peygamber bir gün öğle üzeri hastalığının biraz hafiflediğini hissetti.

Hz. Abbas ve Hz. Ali'nin yardımıyla Mescid'e çıktı. O esnada cemaat namaza durmuştu. Hz. Ebû Bekir onun geldiğini anlayınca çekilip mihrabı kendisine bırakmak istedi. Ancak Hz. Peygamber, yerinden çekilmemesi ve namaza devam etmesi için işaret ederek Hz. Ebû Bekir'in yanında namaza durdu.

Pazartesi günü sabah namazından sonra Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber'in hastalığının hafiflediğini gördü ve kendisinden izin alarak Sünh mevkiindeki evine gitti. Bazı sahâbîler de işlerine gittiler. O sırada Hz. Peygamber'in hastalığı ağırlaştı. Son nefesini vermeden önce kölelere iyi davranmayı, onları giydirmeyi, yedirmeyi, onlara yumuşak söz söylemeyi ve namaza devam etmeyi tavsiye etti. [1015] Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre Hz. Peygamber vefat etmeden önce hafif bir sesle *"Lâ ilâhe illallah, ruh teslimi ne şeymiş"* demiş ve güçlükle işitilebilen son sözü ise şu olmuştur: *"Maa'r-Refîkı'l-A'lâ" (Yüce Rabbim'le beraber).*[1016] Hz. Peygamber bu sözleri söyledikten sonra eşi Hz. Âişe'nin kolları arasında, yerine hiç kimseyi bırakmadan,[1017] 14 Rebîülevvel 11/8 Haziran 632 Pazartesi günü kuşluk vakti ruhunu teslim etmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatı Müslümanları derinden üzdü ve mateme boğdu. Hatta öyle ki, onun gerçekten ölüp ölmediğini soranlar, öldüğüne inanmayanlar da oldu. Hz. Ömer kılıcını çekerek Resûlüllah'ın ölmediğini iddia etmiş ve onun öldüğünü söyleyenlerin kellesini uçuracağını söylemiştir. Vefat esnasında Medine'nin Sünh mevkiindeki evinde bulunan Hz. Ebû Bekir derhal gelerek doğruca Hz. Peygamber'in bulunduğu odaya girdi. Yüzünü açıp vefat etmiş olduğunu görünce gözlerinden yaşlar boşandı ve dudaklarından şu sözler döküldü: *"Sana her şey feda olsun! Allah'a andolsun ki, ölüme iki kere uğramayacaksın. Mukadder olan ölümü işte tattın, hayatta iken güzeldin, ölümünde de güzelsin".*[1018] Hz. Ebû Bekir bundan sonra odadan çıkarak metin bir şekilde, şaşıran halkı teskin etmeyi başardı. Hz. Ömer'in söylendiğini duyunca onu susturarak konuşmaya başladı. Allah'a hamdettikten ve Hz. Peygamber'e salât ve selâm getirdikten sonra şu târihî konuşmayı yaptı:

"İnsanlar! Muhammed'e tapan bilsin ki Muhammed ölmüştür. Allah'a ibadet edenler O'nun diri ve ölümsüz olduğunu bilirler. Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan evvel nice peygamberler gelip geçmiştir. O ölür veya öldürülürse siz gerisin geriye dönecek misiniz? Kim geri dönerse Allah'a bir zarar vermez. Allah şükredenlere mükafatlarını verir".[1019] Hz. Ebû Bekir'in bu sözleri Müslümanları sakinleştirdi.[1020] Bundan sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in yakın akrabaları ile birlikte, Hz. Peygamber'in cenazesinin bulunduğu odaya girdiler. Bu arada ensarın, aralarından birini halife seçmek üzere Benî Sâide gölgeliğinde toplandığına dair haber geldi. Hz. Ömer, yanına Hz. Ebû Bekir'i de alarak oraya gitti. Yolda Ebû Ubeyde b. Cerrâh da onlara katıldı. Halife seçilen Hz. Ebû Bekir'e ertesi gün Mescid-i Nebevî'de umumî bîat yapıldı.

Hz. Peygamber'in cenazesini Hz. Ali yıkadı. Hz. Abbas, onun oğulları Fazl ve Kusem ile Üsâme b. Zeyd, Hz. Ali'ye yardımcı oldular. Salı günü öğleye doğru yıkanıp kefenleme işi tamamlandıktan sonra Hz. Peygamber'in cenazesi evinde bulunan serîr'in üzerine konuldu. Müslümanlar grup grup odanın alabileceği kadar sayıda, önce erkekler, sonra hanımlar ve daha sonra da çocuklar içeriye

girerek imamsız olarak cenaze namazı kıldılar.[1021] Bu arada Hz. Peygamber'in defnedileceği yer hususunda ihtilaf çıktı.

Ravza-i Mutahhara

Kimisi onun Mescid-i Nebevî'ye, kimisi Bakî Kabristanı'na defnedilmesini söyledi. Hz. Ebû Bekir, *"Bir defasında Peygamber'in 'Ruhu kabzedilen her peygamber ancak öldüğü yere defnedilmiştir' buyurduğunu işitmiştim"* diyerek meseleyi halletti ve onun, vefat ettiği yer olan Hz. Âişe'nin odasına defnedilmesine karar verildi. [1022] Mezarı Ebû Talha el-Ensârî (Zeyd b. Sehl) kazdı. Hz. Peygamber vefat ettiği günün ertesi, yani Salı günü defnedildi. Kabrine Hz. Ali, Fazl b. Abbas, Kusem b. Abbas ve Üsâme b. Zeyd'in indikleri rivayet edilir.

Daha sonraki yıllarda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de Hz. Peygamber'in yanına defnedildiler. Aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in kabri kıble tarafında olup, Hz. Ebû Bekir'in başı Hz. Peygamber'in omuz hizasına, Hz. Ömer'in başı da Hz. Ebû Bekir'in omuz hizasına gelecek şekilde defnedilmişlerdir.

Kıble

Doğu

Hz. Muhammed (s.a.s.)
Hz. Ebubekir (r.a.)
Hz. Ömer (r.a.)

Batı

Kuzey

5. Hz. Peygamber'in Mirası

Hz. Peygamber'in mirasına geçmeden önce onun geçim kaynakları hususuna temas etmek gerekir. O, çocukluk ve gençlik çağlarında amcası Ebû Tâlib'in himayesinde iken, evin geçimi konusunda, özellikle ticâri faaliyetlerinde ona yardımcı olmuştur. Ebû Tâlib seferlerinde onu da beraberinde götürüyordu.[1023] Hz. Peygamber'in, zengin bir hanım olan Hz. Hatice ile evlendikten sonra da ticârî faaliyetlere devam ettiği de bilinmektedir. Peygamberliği döneminde de Mekke'de muhtemelen ticârete devam ediyordu. Kur'ân-ı Kerim'de açıklandığı üzere, müşriklerin taaccüb ederek *"Bu nasıl Peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor"*[1024] şeklindeki ifadelerine bakılırsa, o, çarşı/pazarda İslâm'ı tebliğ ve ihtiyacını temin yanında, muhtemelen alışveriş de yapıyordu.

Hz. Peygamber, ne peygamberliği ve ne de devlet başkanlığı karşılığında herhangi bir ücret almıyordu. Kur'an-ı Kerim'de onun görevi karşılığında ücret istemediğine ve karşılık almadığına dair pekçok âyet-i kerime bulunmaktadır.[1025] Hz. Peygamber Medine döneminde gerek mecburi vergilerden ve gerekse fakirlere verilmesi gereken nafile sadakalardan hiç bir şekilde faydalanmazdı. Vergilerin ve zekat gelirlerinin kendisi ve aile fertleri için helal olmadığını söylerdi.

Hz. Peygamber'in Geçim Kaynakları Ana Hatlarıyla Şunlardır:

a- Enfâl Sûresinin 41. âyetinin hükmüne göre ganimetin beşte birinden aldığı hisse. Ayette geçen Allah ve Resûlü'nün hissesi bir kalem kabul edilirse bu, *"humusu'l- humus" (beşte birin beşte biri)* yani yüzde dört oranındadır. Hz. Peygamber yine Enfâl Sûresinin 41. âyetine göre savaşa katılan gazi sıfatıyla, savaşa iştirak eden gazilere dağıtılan beşte dörtten de hissesine düşeni almıştır. Bunların dışında Hz. Peygamber, *" safiy"* denilen ve ganimet taksim edilmeden önce başkomutanın seçip beğendiği maldan sembolik olarak almıştır. Bu aldığı, bazen bir kılıç, bazen bir at, bazen bir köle veya cariye veyahut da herhangi bir eşya olmuştur.[1026]

b- Hz. Peygamber hediye kabul ederdi. Dolayısıyla onun bir gelir kaynağını da kendisine hediye edilen ve bağışlanan mallar oluşturmaktadır. Mesela Benî Nadîr'den Muhayrık isminde bir Yahudi, Uhud Gazvesi'nde onun safında savaşmış, bu savaşta ölmeden önce vasıyet yoluyla yedi adet bahçesini kendisine bağışlamıştır.[1027]

c- Barış yoluyla ele geçirilen gayr-i müslim topraklarından elde edilen arazi geliri. Meselâ Fedek arazisi gibi.

Hz. Peygamber'in maddî mirasını menkul mallar ve gayr-i menkul mallar şeklinde iki kısımda mütâlaa etmek mümkündür. Menkul olanlar, para, zâtî eşya, hayvan gibi mallardır. Hz. Peygamber hastalığı esnasında yanında bulunan yedi (bazı rivayetlerde beşten dokuza kadar çeşitli rakamlar verilmektedir) dirhemin fakirlere dağıtılmasını istemiştir.[1028] Bu bakımdan o, nakit miras bırakmamıştır. Daha önce kölelelerini de azat ettiğinden, vefat ettiği esnada

kölesi ve cariyesi de yoktu. Bazı kaynaklar onun geriye develerinin, giyim eşyalarının, yüzüğünün, bazı aletlerin ve zırhının kaldığını kaydederler. şüphesiz hanımlarının kullandığı ev eşyaları bunların dışındadır. Onun hayvanları ile bazı ev aletleri ve ayakkabılarının Ali ailesine verildiği kaydedilir. Hırkası, kılıcı ve yüzüğü ise devlete kalmıştır.

Gayr-i menkul mallara, yani arazilere gelince, Hz. Peygamber'in vefatından sonra kızı Hz. Fâtıma başta olmak üzere bazı yakın akrabaları Hz. Ebû Bekir'den onun mirasını istediler. Hz. Ebû Bekir, Resûlüllah'ın *"Biz peygamberler miras bırakmayız, bıraktığımız sadakadır"*[1029] buyurduğunu söyleyerek, onun terekesini taksim etmeyeceğini, ancak hayatta iken kendisinin bakmakla mükellef olduklarına bakacağını ve onun sarfettiği yerlere de aynen sarfedeceğini bildirdi.[1030] Hz. Peygamber Fedek arazisinin gelirlerini ailesinin giderleri için harcar, amme işlerine, yolcu ve misafirlere sarfederdi. Dolayısıyla Hz. Peygamber, arazileri intifa hakkı kendinde kalmak şartıyla kamunun istifadesine vakfetmiştir. Hz. Peygamber'in sahip olduğu arazileri, vefatından sonra devlete maledildi. Hz. Ebû Bekir buranın gelirlerini aynen Resûlüllah'ın harcadığı yerlere sarfederdi. Fedek, Hulefâ-i Râşidîn döneminde de hazineye ait olarak kalmış ve Hz. Ebû Bekir'in uygulamasına devam edilmiştir.

Hz. Peygamber'in hanımlarının oturmakta olduğu odaları Hz. Peygamber vasiyet yoluyla onlara bırakmıştır. Buna göre onlar burada oturacaklar, dünyadan ayrılınca da bu odalar, araziler gibi Resûlüllah'ın sadakaları arasına katılacaktı.[1031]

Hz. Peygamber'in manevî mirası *Kur'an ve Sünnettir*. Hz. Peygamber'in ahirete irtihalinden sonra da Müslümanlar Kur'an ve sünnete sahip çıkmışlar ve bu uğurda büyük gayret göstermişlerdir. Bu gayret sonucunda hem Kur'an ve Sünnetteki prensipleri günlük hayatlarına uygulamışlar ve hem de sayıları milyonlarla ifade edilen Kur'an nüshaları, tefsirler ve hadis eserleriyle Kur'an ve sünneti kültürel hayatlarının temel taşları yapmışlardır.

6. Hz. Peygamber'in Medine Dönemi'ndeki Mesajına Toplu Bir Bakış

Hz. Peygamber'in Medine dönemindeki faaliyetlerini ele alırken Kur'an-ı Kerim âyetlerine yer vermiş bulunuyoruz. Fakat bu dönemdeki mesajının daha iyi anlaşılabilmesi için Medine döneminde nâzil olan vahiylere topluca göz atmak gerekir. Kur'ân-ı Kerim'in Medine'de nâzil olan kısmı incelendiğinde görülmektedir ki, Mekke döneminde belirlenen kurallar ve esaslar Medine döneminde de vurgulanmış, gelişen şartlara, Müslümanların müstakil bir yönetime, yurda, topluma ve istikrarlı bir hayata sahip oluşlarına bağlı olarak bir kısım prensipler de yeniden konulmuştur. Tevhid, âhiret gibi inanç esaslarıyla ilgili hususlar, hicretten sonra inen âyet ve sûrelerde de tekrar tekrar hatırlatılmıştır. Kur'ân'ın Allah kelâmı ve hidayet kaynağı olduğu belirtilmiş, Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünülmesi istenmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğinin gerçekliliği üzerinde durulmuştur.

Din hürriyeti teminat altına alınmış; dinde zorlama olmadığı bildirilmiş,

İslâm'da fıtratı zorlayan hiçbir güçlüğün bulunmadığı belirtilmiştir. Mü'minlerin, inkârcıların ve ikiyüzlülerin temel vasıfları açıklanmıştır. Gerekli durumlarda işbirliği yapılabilmekle birlikte, inkârcıların dost edinilmemesi sık sık vurgulanmıştır. Ehl-i kitaba mensup zümrelerle ilişkiler ve onların hareketlerine karşı takınılacak tavırlarla ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Önceki peygamberlerin ve milletlerin kıssaları Medine döneminde nâzil olan ayetlerde de anlatılmıştır.

İbadetler, Medine döneminde de üzerinde titizlikle durulan hususlardır. Her şeyden evvel Allah'a ibadet emredilmiş, namaz ve zekat üzerinde tekrar tekrar durulmuştur. Hicretten sonra toplu ibadet uygulamalarına geçildiği, cuma, bayram ve vakit namazlarının toplu olarak kılınması yönünde faaliyetlere ve bunun gerçekleşmesi için daha hicretin ilk günlerinden itibaren mescitlerin inşasına başlandığı görülmektedir. Mekke döneminde zekat bu defa hicretin ikinci yılında farz kılınmış ve bu tarihten itibaren merkezî idare tarafından toplanmaya başlanmış ve dağıtılacağı gruplar da açıkça belirtilmiştir. Medine döneminde oruç ve hac farz kılınmıştır. İnanç ile amel arasında uyum bulunması istenmiş, bu konuda şöyle buyrulmuştur: *"Ey inananlar! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?"*[1032]

Sosyal konularda düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Sözgelişi yetimlerin hakkının korunmasına, infaka, yani Allah rızası için harcamaya, maddî- manevî yardımlaşmaya, hayır işlemeye teşvik edilmiştir. Şu var ki, gösteriş için yapılan yardım da hoş karşılanmamıştır. Mü'minlerin kardeşliği[1033] ve nihayet insanların kardeşliği[1034] vurgulanmıştır. Çekişme ve sürtüşme yasaklanmış; birlik ve barış teşvik edilmiştir. İslâm'ın birleştirici ve beraberliği sağlayıcı rolü dile getirilmiş, iyiliği emredip kötülüğü yasaklama sık sık tekrarlanmıştır. Kin ve düşmanlığa sevkeden sebeplerden toplumun arındırılması istenmiştir. Sözgelişi olayların doğruluğunun araştırılması öngörülmüştür. Eğitim faaliyetleri daha düzenli hale getirilmiştir. Körükörüne eskiye bağlanıp yeni düşüncelere kulak vermemek kötülenmiş, akılcı hareket edilmesi istenmiştir.

Ahlâk alanında üzerinde durulan hususlara gelince, iyi huylar sık sık dile getirilmiştir. İnanma ile birlikte dürüst yaşama da Kur'ân'ın mesajında önemli yer tutar. İyilik, sabır, dürüstlük, şükür, güzel söz ve hoşgörü, emanete riayet, hayır yapma, akrabanın, yetimlerin, komşuların, yoksulların, yolcuların ve arkadaşların haklarına riayet, alçak gönüllülük gibi hasletler övülmüş, emredilmiş, sözgelişi evlere girme adabı gibi birtakım görgü kuralları işlenmiştir. Adalet üzerinde Medine döneminde de önemle durulmuştur. Esasında, borçlar, antlaşmalar, şahitlikler, çeşitli suçlara karşı öngörülen cezalar gibi hukûkî düzenlemelerin de adaletin tesisine yönelik olduğu söylenebilir.

İyi huylar övülüp gözler önüne serilirken, kötü huylar ve bu huylara sahip olanlar da yerilmiştir. Alay, cimrilik, iftira, ikiyüzlülük, çalım satmak, riya, şarap, kumar, fuhuş, zulüm, haksız ve haram mal yemek, hırsızlık, arkadan çekiştirme, çekememezlik, sûizan, kusur araştırma, adam öldürmek gibi hususlar kötülenip yasaklanmış; can, mal ve namus güvenliği getirilmiştir. Hainlere taraf olunmaması emredilmiştir. Allah'ın, kendini beğenen ve böbürlenen kimseleri sevmediği belirtilmiştir. Dürüstlük, doğruluktan ayrılmama üzerinde durulmuş,

meselâ, insanların yapmayacağı şeyleri söylemesinin Allah katında büyük nefretle karşılanacağı bildirilmiştir. Bilgisiz konuşmama istenmiştir.

Ekonomik alanda yeni düzenlemeler yapılmış, ribâ açık ve kesin bir şekilde yasak edilmiş, bu işle uğraşanlar eleştirilmiştir. Helal ve temiz şeyleri yeme, çalışma, yetimlerin ve reşit olmayanların malını koruma altına alma gibi hususlar üzerinde durulmuştur.

Şahitlik, borçların kaydı, aile hukuku gibi çeşitli hukûkî düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Devlet idaresiyle ilgili olarak istişâre ve görevin liyakat sahiplerine verilmesi gibi bazı temel ilkeler belirlenmiştir. Allah ve Resûlü'ne itaatin gerekliliği vurgulanmıştır. Hicretten sonra Müslümanlar artık bir yurda sahip oldukları için, yurt savunması anlayışı geliştirilmiş ve bunun gerçekleşmesi için gerekli adımlar atılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak barış üzerinde durulmuş, barışın hayırlara vesile olan bir uygulama ve davranış biçimi olduğu bildirilmiş ve gerektiğinde de gerçekleşen savaşla ilgili birtakım esaslar konulmuştur. Mü'minler, akitlerini yerine getirmeye çağrılmıştır. Hz. Peygamber'in, yukarıdaki hususlar üzerindeki uygulamalarını kitabımızın çeşitli kısımlarında açıklamış bulunuyoruz. Görülüyor ki, Kur'ân, Hz. Peygamber'in sîretinin genel çerçevesini çizmiş, onun uyacağı kuralları ana hatlarıyla belirlemiştir. Nitekim Hz. Peygamber'i en iyi ve yakından tanıyan aile fertlerinin değerlendirmesi de bu yöndedir. Hz . Âişe, bir soru üzerine Peygamber'in ahlâkının Kur'ân ahlâkı olduğunu[1035] açıklamıştır. Ahlâk, geniş anlamda kişinin huyları ve bu huylarının doğrultusunda gerçekleştirdiği davranışların bütünü olarak düşünüldüğünde, Hz. Peygamber'in ahlâkının ve faaliyetlerinin Kur'ân'ın bir uygulaması olduğu görülür.

Vâkıdî, III, 1092; İbn Sa'd, II, 173.

Vâkıdî, III, 1089.

İbn Seyyidinnâs, II, 360-361.

Makrîzî, s. 524.

Mâide Sûresi 3.

İbn Abdülber, *Dürer*, s. 268.

Taberî, III, 151.

Vedâ Haccı ve Hutbesi için bk.: Vâkıdî, III, 1088-1116; İbn Hişâm, II, 601 vd.; İbn Sa'd, II, 172-189; Taberî, III, 148 vd.; İbn Abdülber, *Dürer*, s. 259-268; İbn Seyyidinnâs, II, 359-368; Makrîzî, s. 510 vd.; Veda Hutbesi için ana kaynakları da gözden geçirerek Muhammed Hamidullah'ın mukayeseli metnini esas aldık ve sadeleştirdik. Bunun için bk. *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 360 vd.; *İslam Peygamberi*, I, 298-301.

İbn Hişâm, II, 600-601; Taberî, III, 146-147.

Müseylime, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir zamanında Halid b. Velid komutasındaki İslâm ordusu tarafından ortadan kaldırılacaktır.

İbn Sa'd, II, 189 vd.

İbn Sa'd, II, 249, 250; İbn Hişâm, II, 650.

İbn Sa'd, II, 227; İbn Hişâm, II, 649.

Makrîzî, s. 542.

İbn Sa'd, II, 218, 219 vd.; İbn Hişâm, II, 652.

İbn Sa'd, II, 254; İbn Hanbel, III, 117.

İbn Abdilber, *Dürer*, s. 271; Makrîzî, s. 457.

İbn Hişâm, II, 653.

İbn Sa'd, II, 265-266.

Âl-i İmrân Sûresi 144.

İbn Sa'd, II, 268 vd.; İbn Hişâm, II, 655-656.

İbn Sa'd, II, 290, 291.

İbn Sa'd, II, 292-293; Makrîzî, s. 548-549.

İbn Sa'd, I, 120.

Furkân Sûresi 7.

Yûsuf Sûresi 104; Kalem Sûresi 146.

Belâzürî, I, 342.

Vâkıdî, I, 262-263; İbn Abdilber, *Dürer*, s. 151.

İbn Sa'd, II, 237-239.

Buhârî, IV, 42. Kaynaklarımızda yer alan bazı rivayetlerde Hz. Ebû Bekir'den,

Hz. Peygamber'in mirasını istemek üzere Hz. Fatıma'nın Hz. Abbas ile birlikte gittikleri (Buhârî, VII, 3; Müslim, II, 1381); Hz. Peygamber'in zevcelerinin miras talep için Hz. Osman'ı Hz. Ebû Bekir'e göndermek istedikleri ve bunun üzerine Hz. Âişe'nin onlara Hz. Peygamber'in "Biz peygamberler miras bırakmayız, bıraktığımız sadakadır" buyurduğunu hatırlattığı (Müslim, II, 1379); hilâfeti döneminde Hz. Ömer'e, Hz. Ali ile Hz. Abbas'ın müracaat ettikleri ve halifenin de onlara Hz. Peygamber'in yukarıda nakledilen sözünü ve ayrıca Hz. Ebû Bekir'in uygulamasının da bu tarzda olduğunu hatırlattığı (Buhârî, VII, 3-4) şeklinde bu konuda farklı rivayetler nakledilmektedir. Ayrıca Ebû Hüreyre ve Hz. Âişe'den de Hz. Peygamber'in bu sözü rivayet edilmektedir (Buhârî, VII, 3; Müslim, 1383). Bu hususta daha başka rivayetler de mevcuttur. Şu kadar var ki, her ne kadar râvîler, miras talep eden kişiler ve miras talep edilen zamanlar faklı olsa bile, rivayetler, Hz. Peygamber'in mirasıyla ilgili sözü söylediği noktasında birleşmektedir.

İbn Sa'd, II, 314, 315, 316.

Hz. Peygamber'in gelirleri, geçimi ve mirası konusunda geniş bilgi için ayrıca bk. İbn Sa'd, I, 314-317; Celal Yeniçeri, "Asr-ı Saadette Hz. Peygamber'in ve Ailesinin Geçimi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam,* I, 311-364, İstanbul 1995.

Saf Sûresi 2.

Hucurât Sûresi 10.

Hucurât Sûresi 13.

Müslim, II, 513

SON SÖZ

Hz. Peygamber'in hayatını, faaliyetlerini, kendi dönemine ve vefatından sonra da XIV asırdır günümüze dek insanlara ışık tutan ve hâlen de tutmaya devam eden davranışlarından bir kısmını bu çalışmada ortaya koymaya çalıştık. Hz. Muhammed (s.a.s.) 23 yıllık peygamberlik dönemi boyunca iyi ve doğru ilkeleri verimli uygulamalara dönüştürmüştür. Bu çerçevede putperestliğin yerine tevhidi, zulmün yerine adaleti, düşmanlığın yerine kardeşliği, sürtüşmenin yerine dayanışmayı getirme gayreti içinde olmuştur. Savaşın yerine barışın hakim olmasını hedeflemiştir. Doğruluk, nezaket, güvenilirlik, adalet, hoşgörü, özgecilik ve cömertlik gibi ahlâkî davranışlarıyla insanlara örnek olmuştur. Buna karşılık kan davası, gasp, soygun, şiddet, intikam, kin beslemek, içki, kumar, hırsızlık, yetim malı yemek, yalan, gıybet, bencillik, çekememezlik, koğuculuk gibi fert ve toplumun huzurunu bozan davranışlarla mücadele etmiştir. Toplumsal hayat için gerekli olan temel değişiklikleri gerçekleştirmiştir. Bütün bu faaliyetlerinin sonucu olarak, vahyin ışığında, mükemmel kişiliğiyle ekonomik, sosyal, kültürel ve ahlâkî alanlarda gerçekleştirdiği uygulamaları sayesinde *"câhiliye"* olarak nitelendirilen ve temel özellikleri bilgisizlik, putperestlik, kabile asabiyeti, zorbalık, zulüm, haksızlık, başıbozukluk, merkezî otoriteden yoksunluk, adaletsizlik, barış ve nizamdan uzak bir hayat, çocukları öldürmek, vahşiyane hareketler, kan davası gibi davranışlar olan bir dönemi kapatarak yerine sulh ve sükûnun hakim olduğu yepyeni bir toplum oluşturmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra da Müslümanlar, onun uygulamalarını bilgi ve düşünce süzgecinden geçirerek hayatlarına uygulamışlardır. İnsanlar, nesiller boyu onun hamurunda yoğrulmuşlardır. Onun zamanında nüveleri oluşan yapıdan faydalanarak kısa süre sonra orijinal bir medeniyet, yani İslâm medeniyetini kurmuşlardır. İslâm sanatını, bilimini, felsefesini, ahlâkını oluşturmuşlardır. İslâm medeniyetini meydana getiren unsurların kaynaklarını araştıracak olursak, en başta Hz. Peygamber'in faaliyetlerinin bulunduğunu görürüz. Hz. Peygamber'in ilme ve öğrenmeye verdiği önem İslâm dünyasında ilmin ve ilim kurumlarının oluşmasına ve gelişmesine zemin hazırlamıştır. Sağlık ve temizliğe verdiği önem İslâm dünyasında sağlık kurumlarının ve tıp bilimlerinin gelişmesine yol açmıştır. Sosyal dayanışmaya ve yardımlaşmaya, yetimlere, yaşlılara, yoksullara, özürlülere verdiği değer, vakıflar ve diğer sosyal yardım kurumlarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Adalete verdiği önem adlî kurumların oluşmasını etkilemiştir. Çalışmaya, üretime ve ticarete verdiği önem İslâm dünyasında ekonomik canlılığa vesile olmuştur. Aileye, akraba dayanışmasına ve akrabalar arasında yardımlaşmaya verdiği önem, aile kurumunun sağlam bir şekilde ayakta durmasının yanında, belki günümüzde bile büyük ölçüde olumlu etkisine şahit olduğumuz gelir düşüklüğü sebebiyle ortaya

çıkabilecek bunalımların önlenmesine vesile olmuştur. Estetiğe ve güzelliğe verdiği önem İslâm sanatlarının doğuşuna temel teşkil etmiştir. Gayri müslimlere dinî, hukûkî ve adlî muhtariyet vererek ve kültürel kimliklerini korumalarına müsade ederek, çok sayıda dinî-kültürel grubun birarada yaşayabileceğinin en güzel örneğini göstermiştir. Bu davranışı ile hoşgörünün gelişmesine öncülük etmiştir. Bu tutumu daha sonraki yüzyıllarda Müslümanlar için örnek olduğu gibi, diğer medeniyetler için de bir model teşkil etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in hayatı, kişiliği ve faaliyetleri İslâm dünyasında çok sayıda esere konu olduğu gibi, Batı'da da edebiyatçıların, bilim adamlarının ve idarecilerin ilgi alanına girmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in mesajı çağımızda da insanlık için önemini, değerini ve canlılığını korumaktadır. Her şeyden evvel, Hz. Peygamber günlük hayatımızdaki yerini muhafaza etmektedir. Mutlu bir aile yuvasının oluşturulmasından tutalım, iyilik yapma duygusuna sahip bulunmamızda, fakiri korumamızda, özürlülere karşı yaklaşımımızda, manevî hayatımıza güç sağlamada, büyüklere saygı, küçüklere sevgi göstermemizde, ticarî hayatta dürüstlüğe önem vermemizde, asker ocağının peygamber ocağı sayılmasında, kazancımızı helalinden kazanma, sevgi ve saygıya dayalı bir toplum hayatı oluşturma gibi çok sayıda alanda duygu ve düşüncelerimizi besleyen en önemli kaynak Hz. Peygamber'dir. Çağımızda karşı karşıya kaldığımız bir kısım problemlerin çözümünde onun hayatından alabileceğimiz örnekler bulunmaktadır. Sözgelimi insanlığın zararına gelişen şiddet, alkol ve uyuşturucu alışkanlığı gibi kötü alışkınlıklarla mücadelede onun ortaya koyduğu uygulamalar, on dört yüzyıldan beri İslâm dünyasında büyük ölçüde olumlu etkide bulunduğu gibi, günümüzde de değerini ve önemini korumaktadır. Çağımızın olumlu alanda yükselen değerlerinden birisi *insan hakları*dır. Ancak yakın tarihimizde dünyanın pek çok yerinde en temel insan hakları olan can, mal ve ırz güvenliği ihlalleri meydana gelmiştir ve halen de gelmektedir. Halbuki on dört asır önce Hz. Peygamber tüm faaliyetlerinde insanların can, mal ve ırz emniyetini dikkate almıştır. Bir diğer yükselen değer *"Hukukun üstünlüğü"*dür. Hz. Peygamber'in adalete verdiği önem dikkate alındığında, gerçekten hukukun üstünlüğü prensibine riayet ettiği ve Kur'an'ın bu konudaki ilkelerini uygulama alanına koyduğu görülmektedir. Bir diğer husus, çağımızın değişim çağı olmasıdır. Değişimin en önemli unsurlarından birisi *teknoloji*dir. Hz. Muhammed (s.a.s.), savunma dahil pek çok alanda yeni teknolojileri yakından takip etmiş ve uygulama alanına koymuştur. Buna ek olarak, teknolojik gelişmeler güçlü ve dinamik ahlâkî ilkelerle kontrol altında tutulmalıdır. Aksi takdirde, esasında insanlığın refah ve mutluluğunu temin amacıyla geliştirilen teknoloji, aynı zamanda dünyanın ve insanlığın geleceğini tehlikeye sürükleyebilecek tahribata da yol açabilir. Bu tür olumsuz etkileri görmek için, günümüz dünya sorunları üzerine yazılmış bir kaç esere göz atmak yeterlidir. Günümüzde olumlu yönde gelişen bir diğer değer, *birarada yaşama tecrübeleri*dir. Peygamberimiz çok sayıda dinî-kültürel özelliğe sahip insanın birarada yaşayabileceğini uygulamalarıyla göstermiştir. Bu hususla ilgili örnekler Medine Vesikası, Hristiyanlarla ve Yahudilerle ilişkilerin ele alındığı bölümlerde işlenmiştir.

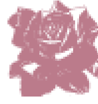
Hz. Peygamber'in mesajının içerdiği değerler sistemi evrensel niteliğe sahiptir. Bir başka deyişle mesaj, evrensel değerlerin mesajıdır. Vahiy sürecinde bireysel ve toplumsal düzeyde uygulama alanına konulan adalet, hoşgörü...gibi değerler, bütün insanları kuşatan, çağdan çağa, ülkeden ülkeye değişmeyen, her coğrafyada, her toplumda ve her zaman geçerli olabilen, her ortamda davranış ve uygulamalara yansıtılabilen niteliktedir. Onun mesajının evrensel oluşu, bizzat Kur'an-ı Kerim'de ifade edilmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in İslâm'ı yayma ve genişletme faaliyetleri bir bütün olarak dikkate alındığında, mesajı evrensel kabul ettiği ve uygulamayı da bu yönde gerçekleştirdiği görülmektedir. Onun getirdiği mesaj, kaynağı ve niteliği bakımından evrenseldir. Her şeyden önce mesajın kaynağı, birleştirici, kuşatıcı bir kaynak olan ve evreni yaratan Yüce Allah'tır. Hz. Peygamber getirdiği evrensel değerleri bizzat kendisi yaşamış, uygulamış, çevresine örnek olmuş, herkesin anlayabileceği bir dille yaygınlaşmasını, topluma yerleşmesini ve gelecek için de yol gösterici olmasını sağlamıştır. Şüphesiz bu evrensellik, mesajın, önce Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı topluma yönelik olmasıyla hiç bir surette çelişmez. Aynı zamanda mesaj, niteliği bakımından evrenseldir. Mesajın içerdiği değerler sistemi, temel haklar açısından, yanlı değil, evrenseldir. Uygulama da bu çizgide gerçekleşmiştir. Mesaj, kendinden olmayanları dışlayarak değil, bütün insanlığı kucaklayarak evrensel olma özelliğine sahiptir.

Hz. Peygamber'in mesajı, İslâm tarihi boyunca, az sayıda da olsa istisnalar bulunmakla birlikte, onun gösterdiği çizgide ve faaliyetleri ışığında, yani evrensel boyutu dikkate alınarak uygulanmıştır. Meselâ insana, insanların can, mal ve ırz güvenliğine verdiği değerin yansımalarına işaret edelim. Klasik dönem İslâm tarihinde Kudüs'ün sadece iki fetih ve bir işgal karşısındaki durumuna karşılaştırmalı bir bakış, bu hususun net bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Hz. Ömer Kudüs'ü barış yoluyla fethetmiş, gayr-i müslim halkın can ve mal güvenliğini, kararlaştırılan bir vergi karşılığında antlaşma ile güvence altına almıştır. Ama şehrin 492/1099 yılında Haçlılar tarafından işgalinde ise, tüm Müslümanlar öldürülmüş, Yahudiler Müslümanlara yardım ettikleri gerekçesiyle, sığındıkları sinagoglarla birlikte yakılmış, cesetler, sokaklarda, dize kadar yükselen kan gölünün içinde kalmıştır. Buna karşılık Haçlıların elindeki Kudüs'ün Selahaddin-i Eyyûbî tarafından 583/1187 yılındaki fethinde ise kimsenin burnu kanamamış, Haçlılar fidye karşılığında serbest bırakılmıştır. Bu karşılaştırmayı yapmaktaki amacımız, iki uygarlık arasındaki çizgiyi kalınlaştırmak veya netleştirmek değil, değerlere bakış ve pratikteki farkı yansıtmaktır.

Hz. Peygamber'in getirdiği evrensel değerlerin kendi insanımıza ve çağdaş dünyaya tanıtılması ve tüm insanlığın istifadesine sunulması için, bunların öncelikle evrensel boyutta canlandırılması gerekmektedir. Bugün bu değerler güzel bir şekilde ortaya konularak kavranır, özümsenir, yaşanan kültürün parçası haline dönüştürülebilir, insan ilişkilerine yansıtılabilirse, küreselleşen dünyada kimliğimizi daha iyi koruyabilir, başkalarının değerlerini doğru bir şekilde anlamlandırabilir, onlarla daha sağlıklı ilişkiler içine girebiliriz. Öte yandan kendi insanımızın ve İslâm dünyasının yanısıra, bütün insanlığın değerler konusundaki ihtiyaçlarına, beklentilerine ve özlemlerine de cevap verebiliriz. Bu,

insanlığın evrensel huzuruna ve kurtuluşuna katkıda bulunmak demektir. Bunu yaparken, bütün dünyanın olumlu düşünce ürünlerinden yararlanılabileceği de unutulmamalıdır. Çünkü esasında Hz. Peygamber de insanlığın olumlu birikimlerinden faydalanmaya açıktı.

BİBLİYOGRAFYA

ABDURREZZAK, Ebû Bekir San'ânî (211/826), *el-Musannaf*, I-XI, Lübnan 1970-1972.

ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed (1162/1749),*Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, Beyrut 1352.

AĞIRAKÇA, Ahmet, "Gassânîler", *DİA*, XII, 397-398.

AĞIRMAN, Mustafa, "Gamre Seferi", *DİA*, XIII, 341-342.

AHMED ET-TÂCÎ, *Sîretü'n-Nebiyyi'l-Arabî*, Kahire 1978.

ÂIŞE ABDURRAHMAN, *Benâtü'n-Nebî*, Beyrut 1979.

AKDEMIR, Salih, "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın", *İslâmî Araştırmalar,* cilt 5, sy. 4 Ekim 1991, s. 260-270.

AKKAYA, Nejla, "İslâm Hukukunda Kadının Sosyal ve Siyasal Hakları", *İslâm'da Kadın Hakları*, Ankara 1998, I, 200 vd.

AKSEKI, Ahmet Hamdi, "Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnâdın Reddiyesi", sadeleştiren: M. Hayri Kırbaşoğlu, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, s. 125-141 ve Cilt 6, Sayı 3, s. 199-207.

ALGÜL, Hüseyin, "Ficâr", *DİA*, XIII, 52-53.

ALGÜL, Hüseyin, "Hâris b. Abdüluzzâ", *DİA*, 16-194-195.

ALGÜL, Hüseyin, "Himyerîler", *DİA*, XVIII, 62-63.

ALGÜL, Hüseyin, *İslâm Tarihi,* I, İstanbul 1986.

ÂLÛSÎ, Mahmûd Şükrü el-Bağdâdî (1270/1853), *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab,* I-III, Beyrut ts.

APAYDIN, Mehmet, *Resûlullah'ın Günlüğü,* İstanbul 1995.

ARNALDEZ, Roger, *Hz. Muhammed (s.a.s.)(Hadis ve Sözleri)*, çev. Burhanettin Semi, İstanbul 1982.

ATAR, Fahrettin, "Asr-ı Saadette Adliye Teşkilatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, III, s. 105-176.

ATEŞ, Ahmet, "Asabiyet", *İA*, I, 63.

ATEŞ, Süleyman, "İslâm'ın Kadına Getirdiği Haklar", *İslâmî Araştırmalar,* cilt 5, sy. 4 Ekim 1991, s. 320-327.

ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-X, İstanbul 1990.

AYCAN, İrfan, "Ebü'l-Bahterî", *DİA*, X, 296.

AYDIN, Mehmet, "Gençlik ve Din", *Gençlik ve Din*, Ankara 1998, s. 219-258

AYDIN, Mehmet, "İslâm'ın Işığında Kadın", *İslâm'ın Işığında Kadın*, s. 1-39 Ankara 1998.

A'ZAMÎ, Mustafa, "Asr-ı Saadette Yazı ve Vahiy Katipleri", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, I, 368-462.

BAKTIR, Mustafa, "Hutbe", *DİA*, XVIII, 425-428.

BARDAKOĞLU, Ali, "Bey'", *DİA*, VI, 13-19.

BARDAKOĞLU, Ali, "İslâm Hukukunda İşçi İşveren Münasebeti", *İslâm'da Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri*, İstanbul 1986.
BARDAKOĞLU, Ali, "Hırsızlık", *DİA*, XVII, 384-396.
BAYRAKTAR, Mehmet, *İslâm ve Ekoloji*, Ankara 1997.
BEBEL, Auguste, *Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Arap Kültürü*, İstanbul 1997.
BEKRÎ, Abdullah b. Abdülaziz (487/1094),*Mu'cem Me'sta'cem*, tah. Mustafa es-Sakkâ, I-II, Beyrut 1983.
BELÂDÎ, Atık b. Gays, *Meâlimu Mekke et-Târîhiyye ve'l-Eseriyye*, Mekke, 1980.
BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf,* I, tah. Muhammed Hamidullah, Kahire 1959.
BETENÜNÎ, Muhammed Lebîb, *er-Rihletü'l-Hicâziyye,* Mısır 1329.
BICÂVÎ VE DIĞERLERI, *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, Mısır ts.
BILGIN, Beyza, *İslâm ve Çocuk,* Ankara 1997.
BRICE, C. *An Historical Atlas of Islam,* Leiden 1981.
BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî,* I-VIII, İstanbul 1981, Çağrı Yayınları.
BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870),*et-Târîhu'l-Kebîr*, Haydarâbâd 1941.
BUHL, Frantz "Tedmür", *İA*, XII/1, 113.
BUHL, Frantz, "Muhammed", *İA*, VIII, 452-470.
BÛTÎ, Said Ramazan, *Fıkhu's-Siyre,* çev. Ali Nar-Orhan Aktepe, İstanbul trz.
BÜYÜKCOŞKUN, Kudret, "Arabistan", *DİA*, III, 248-252.
CÂHIZ, Ebû Osman, Amr b. Bahr (255/869),*el-Beyân, ve't-Tebyin*, tah. Abdüsselâm M. Harun, I-IV, Kahire 1985.
CANAN, İbrahim, "Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, İstanbul 1989, s. 284-342.
CANAN, İbrahim, *İslâm'da Çevre Sağlığı,* İstanbul 1986.
CEHŞIYÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed (310/922)*Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-Küttâb*, tah. Mustafa es-Sakkâ' ve dğr. Kahire 1980.
CERRAHOĞLU, İsmail, "Garânîk Meselesinin İstismarcıları", A.Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XXIV, Ankara 1981.
CEVAD ALI, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X Bağdad 1999.
CORCI ZEYDAN, *el-Arab Kable'l-İslâm,* tah. Hüseyin Mu'nis, Kahire ts.
CORCI ZEYDAN, *Târîhu Adâbi'l-Luga el-Arabiyye*, Kahire 1936, I, 156-157.
CRESWELL, K. A. C., *Early Muslim Architecture*, I-II, Oxford, 1932-1940.
ÇAĞATAY, Neşet, *İslâm Öncesi ArapTarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1982.
ÇAĞRICI, Mustafa, "Asabiyet", *DİA*, I, 453-454.
ÇAĞRICI, Mustafa, "Davet" *DİA*, IX, 16-19.
ÇAM, Nusret, *İslâm'da Sanat Resim ve Mimari*, Ankara 1994.
ÇETIN, M. Nihad, "Şiir", *İA*, XI, 530-542.
ÇUBUKÇU, Asrî, "Halîme, *DİA*, 15-338.
DAKÛKÎ, Hüseyin Ali, "Hîre", *DİA*, XVIII, 123-124.
DÂRIMÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid (275/888),*Sünen*, İstanbul 1981, Çağrı Yayınları.
DAVENPORT, John, *Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Kur'an-ı Kerim*, çev. M. S. S. P.

Ankara 1967, s. 36.
DAYF, Şevki, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, I-IV, Kahire ts.
DERVEZE, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, I-III, İstanbul 1989.
DIYANET DERGISI HICRET ÖZEL SAYISI, Ankara 1991.
DIYARBEKRÎ, Hüseyin b. Muhammed (990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, I-II, Kahire 1302.
DOZY, *Târîh-i İslâmiyet*, çev. Abdullah Cevdet, Mısır 1908.
DÖNMEZ, İ. Kafi "Yetim", *İA*, XIII, 402.
DRAZ, Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'an,* çev. Suat Yıldırım, İzmir 1994.
EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş'as (275/888), *Sünen*, I-V, İstanbul 1981, Çağrı Yayınları.
EBÛ GUDDE, *Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Öğretim Metodları,* çev. Enbiya Yıldırım, İstanbul 1998.
EBÛ ŞÜHBE, Muhammed, *es-Sîretü'n-Nebeviyye fî Dav'il-Kur'âni ve's-Sünne*, I-II, Beyrut 1988.
ELMALI, Hüseyin, "Hitabet- Arap Edebiyatı", *DİA*, XVIII, 158-159.
ERŞAHIN, Seyfettin "İslâm'ın Sosyal Dayanışma İlkeleri ve Tarihimizdeki Bazı Uygulamaları", *Fakirlik Problemi ve Çağdaş Çözüm Yolları,* Ankara 1998, s. 83-107.
ESKICIOĞLU, Osman, "Fakir", *DİA*, XII, 130.
EZRAKÎ, Ebü'l-Velîd Muhammed (222/837), *Ahbâru Mekke*, I-II, Mekke 1352, 1357.
FAYDA, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı,* Ankara 1982.
FAYDA, Mustafa, "Aişe", DİA, II, 201-205.
FAYDA, Mustafa, "Bahîrâ", *DİA*, IV, 486.
FAYDA, Mustafa, "Bedevî",*DİA* , V, 311-316.
FAYDA, Mustafa, "Ebnâ" *DİA*, 78-79.
FAYDA, Mustafa, *Halid b. Velid,* İstanbul 1990.
FAYDA, Mustafa, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Necranlı Hristiyanlarla görüşmesi ve mübâhele", *A. Ü. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, II, s. 143-149, Ankara 1975.
FAYDA, Mustafa, "Hz. Peygamber'in Müşrik Araplara Karşı Siyasetinin Son Safhası", *Ebedî Risalet Sempozyumu*, İzmir ts. I, 121-126.
FAYDA, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982.
GADBAN, Münir Muhammed, *Nebevî Hareket Metodu,* Tarık Akarsu, I-II, İstanbul 1991.
GAZÂLÎ, Muhammed, *Fıkhu's-Sîre,* Kahire 1987.
GÖRGÜLÜ, Hasan Ali, "Hz. Peygamber'in Hutbede İzlediği Metod ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 3, İsparta 1997.
GÜNDÜZ, Şinasi, *Sâbiîler-Son Gnostikler,* Ankara 1999.
GÜNALTAY, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri,* sadeleştirenler: Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara 1997.
GÜNER, Ahmed, "Asr-ı Saadette Camiler/Mescitler ve Fonksiyonları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, IV, 254-226.

GÜNER, Ahmet, “Asr-ı Saadette Camiler / Mescitler ve Fonksiyonları”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, IV,ss. 155-223, İstanbul 1995.

GÜNGÖR, Ali İsra, *Vatikan, Misyon ve Diyalog,* Ankara 1997.

HÂKIM, Ebû Abdullah Muhammed (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Haydarâbâd 1335-1342.

HAMIDULLAH, Muhammed, “Hudeybiye Antlaşması”, *DİA*, XVIII, 297-299.

HAMIDULLAH, Muhammed *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Beyrut 1987.

HAMIDULLAH, Muhammed, “el-Îlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisâdî-Diplomatik Münasebetleri”, çev. İsmail Cerrahoğlu, *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* IX, Ankara 1961, s. 213-222.

HAMIDULLAH, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Mektubu,* çev. Mehmet Yazgan, İstanbul 1990.

HAMIDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* çev. Salih Tuğ, I-II, İstanbul 1981.

HAMIDULLAH, Muhammed, *Resûlullah Muhammed,* çev. Salih Tuğ, İstanbul 1992.

HAMIDULLAH, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1981

HARMAN, Ömer Faruk, “Hübel”, *DİA*, XVIII, 445

HATIBOĞLU, Mehmet, “İslâm'ın Kadına Bakışı”, *İslâmî Araştırmalar,* cilt 5, sy. 4 Ekim 1991, s. 231-235

HATTÂB, Mahmud Şît, *Komutan Peygamber*, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul 1988.

HEYKEL, M. Hüseyin, *Hz. Muhammed (s.a.s.) Mustafa,* çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1948.

HITTI, Philip *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi,* çev. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul 1995.

HIZMETLI, Sabri, *İslâm Tarihi,* Ankara 1995.

HIZMETLI, Sabri “Garânik Meselesi Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, ss. 40-58, Ankara 1989.

HONIGMAN, E. “Nabatîler”, *İA*, IX, 1-3.

HÖKELEKLI, Hayati, “Çocuk”, *DİA*, VII, 355-358.

HÜSEYIN ATAY, *İslâm'da İşçi-İşveren İlişkileri*, Ankara 1979.

IŞIK, Emin, “Feth Sûresi”, DİA, XII, 456-457.

IŞIK, Emin, “Haşr Sûresi”, *DİA*, XVI, 424-426.

İBN ABDILBER, Ebû Ömer Yûsuf (463/1071), *ed-Dürer fî İhtisâri'l-Meğâzî ve's-Siyer*, tah. Şevki Dayf, Kahire 1966.

İBN DÜREYD, Ebû Bekir Muhammed b. Hasen ((321/933), *el-İştikâk*, tah. Abdüsselâm M. Harun, Bağdad 1979.

İBN HABÎB, Muhammed (245/859)*Kitâbü'l-Muhabber*, tah. Eliza Lichten-Stadter, Haydarâbad 1942.

İBN HABÎB, Muhammed, (245/859), *Kitâbü'l-Munammak fî Ahbâri Kureyş*, tah. Hurşid Ahmed Fâruk, Haydarâbad 1964.

İBN HACER, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe,* I-IV, Beyrut 1940.

İBN HADÎDE, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali (783/1381), *el-Misbâhu'l-Mudî*, Beyrut 1986.

İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, I-VII, Beyrut 1979.

İBN HANBEL, Ahmed (241/855), *Müsned*, I-VI, İstanbul 1982. Çağrı Yayınları.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali (456/1064),*Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, tah. Abdüsselâm M. Harun, Kahire 1962.

İBN HIŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik (218-833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, tah. Mustafa es-Sakkâ I-II, Kahire 1955.

İBN İSHAK, Muhammed (151/768), *es-Sîre*, tah. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981.

İBN KAYYIM EL-CEVZIYYE (751/1350), *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, I-II, Mısır 1970.

İBN KESIR, Ebü'l-Fidâ (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* I-XIV, Beyrut 1974.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ*, tah. Müfîd Kumeyha ve Nuaym Zarzûr, Beyrut 1985.

İBN MÂCE, *Sünen*, I-II, İstanbul 1981. (Çağrı Yayınları).

İBN SA'D, Ebû Abdillah, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut 1985.

İBN SEYYIDINNÂS, *Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve's-Siyer*, tah. Muhammed el-İd el-Hatrâvî, ve arkadaşı, I-II, Beyrut 1992.

İBNÜ'L-ESÎR, İzzüddîn Ebü'l-Hasen (630-1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-XII, Beyrut 1965.

İBNÜ'L-ESÎR, İzzüddîn Ebü'l-Hasen (630-1232), *Üsdü'-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe,* tah. Muhammed İbrahim el-Bennâ ve Muhammed Ahmed Aşûr, I-VII, Kahire 1970.

İBNÜ'L-KELBÎ, Hişâm b. Muhammed (204/820), *Putlar Kitabı,* çev. Beyza Düşüngen, Ankara 1969.

İBNÜ'L-KELBÎ, Hişâm b. Muhammed (204/820), *Cemhere, tü'n-Neseb*, tah. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, Kahire 1983.

KANDEMIR, M. Yaşar, "Cevâmiu'l-Kelim", *DİA*, VII, 440.

KANDEMIR, M. Yaşar, "Hatice", *DİA*, XVI, 465-466.

KAPAR, Mehmet Ali, "Eyyâmü'l -Arab", *DİA*, XII, 14-16

KAZANCI, Ahmet Lütfi,*Peygamber Efendimizin Hitabeti,* İstanbul 1980.

KAZICI, Ziya, *Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Eşleri ve Aile Hayatı,* İstanbul 1991.

KETTÂNÎ, *Hz. Peygamber'in Yönetimi* (*et-Terâtîbu'l-İd~âriyye)*, çev. Ahmet Özel, I-III, İstanbul 1990.

KILIÇ, Recep, Peygamberliğin gerekliliği ve Peygamberimizin Örnekliği," *Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri,* Ankara 1998.

KIRBAŞOĞLU, Hayri "Kadın konusunda Kur'an'a Yapılan Eleştiriler", *İslâmî Araştırmalar,* cilt 5, sy. 4 Ekim 1991, s. 271-283.

KOÇYIĞIT, Talat, *İslâmî Davetin Mahiyeti ve Hz. Peygamber'in Hutbeleri*, Ankara 1994.

KOÇYIĞIT, Talat, İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri,* I, Ankara 1990.

KOMISYON, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* I, İstanbul 1989.

KOMISYON, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı

Yayınları, Ankara 1993.
KÖKSAL, M. Asım, *İslâm Tarihi , Mekke Devri* ve *Medine Devri* (I-XI), İstanbul 1980-1981.
KÖTEN, Akif, "Asr-ı Saadette Suffa Ashabı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, IV, 381-416.
KUZGUN, Şaban, "Hanîf", *DİA*, XVI, 33-39.
KUZGUN, Şaban, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Ankara 1985.
KÜÇÜK, Abdurrahman, *İslâm ve Günümüz Meseleleri,* Ankara1991.
LEON-E. HALKIN, *Tarih Tenkidinin Unsurları,* çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1989.
MAKRÎZÎ, Takiyyüddin Ahmed b. Ali (845/1444), *İmtâü'l-Esmâ',* tah. Mahmud Muhammed Şâkir, y.y; ts.
MÂLIK B. ENES, *el-Muvatta',* İstanbul 1981. Çağrı Yayınları.
MES'ÛDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin (346/957), *Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher,* tah. Muhammed M. Abdülhamid, Kahire 1964.
MEYDÂNÎ, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed (518/1124), *Mecmau'l-Emsâl,* tah. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, I-IV, 1978-1979.
MUHAMMED HALÎL EL-HATÎB, *Hutabi'r-Rasûl,* Kahire 1983.
MU'NIS, Hüseyin, *Atlasu Târîhi'l-İslâm,* Kahire 1987.
MÜNÂVÎ, Muhammed Abdürrauf (1032/1623), *Feyzülkadîr,* !-VI, Mısır 1938.
MÜSLIM, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (261/875), *el-Câmiu's-Sahîh,* tah. M. Fuad Abdülbâkî, I-V İstanbul ts. (Çağrı Yayınları).
OKIÇ, M. Tayyib, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, Ankara 1984.
OKIÇ, M. Tayyib, "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: VII, Ankara 1960, s. 11-20.
ÖMERÎ, Büreyk Muhammed Büreyk, *es-Serâyâ ve'l-Buûsü'n-Nebeviyye Havle'l-Medîne ve Mekke,* Cidde 1996.
ÖNKAL, Ahmet, "Akabe Bîatları", *DİA*, II, 211.
ÖNKAL, Ahmet, " Bi'r-i Maûne", *DİA*, 195-196.
ÖNKAL, Ahmet, "Hicret", *DİA*, XVII, 458-462.
ÖNKAL, Ahmet, "Hz. Peygamber'in Ümmîliği", *SÜİF Dergisi*, 1986, Sy. 2, s. 249-260.
ÖNKAL, Ahmet,*Rasûlüllah'ın İslâm'a Davet Metodu,* Konya 1989.
ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Arap", *DİA*, III, 322-324.
ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Cezîme b. Amir", *DİA*, VII, 508.
ÖZDEMIR, İbrahim, *Çevre ve Din*, Ankara 1997.
ÖZEL, Ahmet, "Esir", *DİA*, XI, 382-389.
ÖZEL, Ahmet, "Gayr-i Müslim", *DİA*, XIII, 420.
ÖZEY, Ramazan, *Günümüz Dünya Sorunları*, İstanbul 2001.
ÖZSOY, Ömer -Güler, İlhami *Konularına Göre Kur'an*, Ankara 1996.
ÖZYAZICI, Alpaslan, *Alkollü İçkiler Sıgara ve Diğerleri*, Ankara 1996.
RODINSON, Maxime, *Hz. Muhammed (s.a.s.)*, çev. Attila Tokatlı, İstanbul 1994.
SAFVET, A. Zeki, *Cemheretü Hutabi'l-Arab*, I-III, Kahire ts.
SAFVET, Ahmet Zeki, *Cemheretü Resâili'l-Arab*, I-IV, Kahire 1971.
SAKA, Şevki, "Kur'an'a Göre İnanç Hürriyeti", *Diyanet Dergisi*, Ankara 1992, s.

127-137.
SARIÇAM, İbrahim-Öz, Mustafa, “Hâşim” (Benî Hâşim), *DİA*, XVI, 403-405.
Sarıçam, İbrahim “Hâşim”, *DİA*, XVI, 405-406.
SARIÇAM, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri, İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar,* Ankara 1997.
SARIÇAM, İbrahim, “İslâm’ın Doğuşunun Târihî Şartları”, *İslâm ve Demokrasi,* Ankara 1998.
SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Ebû Bekir*, Ankara 1996.
Sarıçam, İbrahim, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, Eskişehir 1999.
SAVAŞ, Rıza, Hz. Muhammed (s.a.s.) *Devrinde Kadın*, İstanbul 1991.
SAVAŞ, Rıza, “İslâm’a Göre Kadının Toplumdaki Yeri”, *İslâm’ın Işığında Kadın*, Ankara 1998, s. 95-112.
SCHLEIFER, J. “Gassânîler”, *İA*, IV, 718 vd.
SERINSU, Ahmet Nedim, *Kur’an Nedir?*, İstanbul 1996.
SEZIKLI, H. Ahmet “Abdülmuttalib”, *DİA,* I, 272-273.
SIFI, A. *Mir’âtü’l-Memleketi’l-Arabiyyeti’s-Suûdiyye,* Münih 1981.
SUYÛTÎ, *el-Câmiu’s-Sağîr*, I-II, Beyrut 1990.
ŞÂMÎ, Muhammed b. Yûsuf (942/1535)*Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Raşâd*, I, tah. Mustafa Abdülvâhid, Kahire 1993.
ŞENER, Mehmet, “Veda Hutbesi’nin İnsan Hakları Yönünden Kısaca Tahlili”, *Doğuda ve Batıda İnsan Hakları, 1993-1994 Kutlu Doğum Bildirileri*, Ankara 1996, s. 125-130.
ŞIBLÎ, Mevlânâ *Asr-ı Saadet,* çev. Ömer Rıza, sadeleştiren: Osman Zeki Mollamehmetoğlu, I-V, İstanbul 1973.
TABAKOĞLU, Ahmet, *İslâm ve Ekonomik Hayat*, Ankara 1996.
TABERÎ, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, tah. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim, I-XI, Beyrut ts. (T. ter.*Milletler ve Hükümdarlar Tarihi,* çev. Zâkir Kadirî Ugan-Ahmet Temir, I-V, İstanbul 1992.).
TÂHÂ HÜSEYIN, *Fi’l-Edebi’l-Câhilî*, Kahire 1927, s. 366-371.
TIRMIZÎ, Ebû İsâ Muhammed (279/892), *Sünen*, İstanbul 1981. Çağrı Yayınları.
TOPALOĞLU, Bekir, “Abdullah”, *DİA*, I, 75-76.
TOPALOĞLU, Bekir, “Amine”, *DİA*, II, 63-64.
TUĞ, Salih, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul 1969.
ÜNAL, İsmail Hakkı, “Bir Tasavvuf Şairi Ahmedî’nin Hadis Kültürü”, *İslâmiyât*, cilt 2, sayı 3, Ankara, Temmuz-Eylül 1999, s. 197-207.
VÂHIDÎ, *Esbâbü’n-Nüzûl,* tah. Seyyid el-Cümeylî, Beyrut 1990.
VÂKIDÎ, Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitâbü’l-Meğâzî*, tah. Marsden Jones, I-III, Beyrut 1966.
VECDI, Muhammed Ferid, *es-Sîretü’l-Muhammediyye Tahte Dav’il-İlmi ve’l-Felsefe,* Kahire 1993.
WATT, W. Montgomery”Kuraysh”, *Eİ2*, V, 434-435.
WATT, W. Montgomery, *Hz. Muhammed (s.a.s.)’in Mekke’si*, çev. Mehmet Akif Ersin, Ankara 1995,
WENSINCK, v. dğr., *el-Mu’cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Hadîsi’n-Nebevî,* I-VIII, Leiden 1936-69.

YARDIM, Ali, *Peygamberimizin Şemâili,* İstanbul 1997.

YENIÇERI, Celal, “Asr-ı Saadette Hz. Peygamber’in ve Ailesinin Geçimi”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I, 311-364, İstanbul 1995.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Arap”, *DİA*, III, 273.

YILMAZ, Bayram, *Goethe ve İslâmiyet*, Konya 1991.

ZEBÎDÎ, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, çev. Ahmed Nâim-Kâmil Miras, I-XIII, Ankara 1980-83.

ZIRIKLÎ, *A’lâmü’n-Nisâ’*, I-V, Beyrut, ts.

ZÜBEYRÎ, Ebû Abdullah el-Mus’ab b. Abdullah (236/850), *Kitâbü Nesebi Kureyş,* tah. E. Levi Provençal, Kahire 1951.

DİZİN

H